BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË,

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

ZESDE VOLGREEKS. — TIENDE DEEL.

(DEEL LIV DER GEHEELE REEKS.)

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1902.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

DE NED. BOEK- EN STEENDRUKKERIJ v/h H. L. SMITS,
WESTEINDE 135 's-GRAVENHAGE.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIE,

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

ZESDE VOLGREEKS. — TIENDE DEEL.

(DEEL LIV DER GEHEELE REEKS.)

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1902.

INHOUD.

Notulen der Bestuurs- en Algemeene vergaderingen.

HERINNERING AAN DR. J. PIJNAPPEL GZN.

DOOR

A. C. VREEDE.

De omstandigheid dat Pijnappel gedurende een negental jaren Secretaris van het Instituut is geweest, en de „Bijdragen" met menig opstel van zijne hand verrijkt heeft, is een gereede aanleiding om hier nog eens zijne geschriften en werken op het gebied der Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië te bespreken.

Hij was zelfs de *eerste* Secretaris, en met welken ijver hij zijne taak opvatte kan blijken uit de door hem opgestelde jaarverslagen, die getuigen van liefde voor het jong opgerichte Genootschap en de zucht om deszelfs bloei te bevorderen, ook en vooral om het dienstbaar te maken aan de wetenschap.

In den 3den jaargang leverde hij niet minder dan 5 opstellen.

Reeds had Veth gewezen op de behoefte aan een goed schema der Geschiedenis van Ned. Indië. Toen nu Pijnappel geroepen werd om aan de Koninklijke Academie te Delft ook Geschiedenis van Ned. Indië te doceeren achtte hij het noodig bij zijne lessen als leiddraad een „Overzigt van de Geschiedenis der Nederlanders in O. I." te geven. Aangaande dit overzicht, het eerste dezer opstellen, ontving ik van bevoegde zijde de volgende beoordeeling:

„De schrijver schreef in 1853, en men moet den tact loven waar- „mee hij, — ofschoon hij geen historicus was" of, zooals hij zelf zegt, wezen wilde — „toch een verdeeling in tijdvakken voor de „geschiedenis der Nederlanders in Oost-Indië voorstelt, die met „den werkelijken gang der historische ontwikkeling in overeen- „stemming is. Zijn klare geest wilde toen reeds orde scheppen op „een gebied, waar ook nog later het gevaar van door de boomen „het bosch niet te zien zoo groot bleek. Klaar en duidelijk is hij „ook in zijn wijze van voorstelling. Een stap verder op den weg „van het eigenlijk historisch onderzoek brengt dit artikel ons niet, „doch niemand die zich dat minder voorstelt dan de schrijver zelf."

Zabedj verbasterd en van een rijk van den Zabedj gewag gemaakt, dat verscheidene eilanden omvatte,.... en was het niet maar alleen Java, dat dien naam droeg.... Zoo was bv. *Sumatra* ook een *Klein Java*.... bij Marco Polo heet *Sumatra Java Minor.*"

En wat geeft nu de auteur van het artikel Java, in de Encyclopaedie, Geschiedenis van dat eiland, wijlen de heer J. A. v. d. Broek hoogleeraar te Delft, met totale verzwijging van Pijnappel's uiteenzetting:

In de Sanskrit-litteratuur van het begin onzer jaartelling is Java (misschien ook Sumatra), zie Kern, Bijdr. 3, IV, 638, bekend als Yawa Dwipa, een naam die waarschijnlijk "giersteiland" beteekent (Kern, Bijdr. 3, VI, 116) en door Ptolomaeus als Jabadioe, gersteneiland, wordt teruggegeven. De benaming Djawa, ook aan Java gegeven, duidt echter niet altijd uitsluitend dit eiland aan. Zeker is het, dat ook Sumatra vroeger en ook nu nog wel Djawa Ketjil (klein, oneigenlijk Djawa) genoemd, oudtijds ook bij Arabische schrijvers eveneens als Djawa bekend stond (van der Lith in Merveilles de l'Inde bl. 236) misschien ook omdat men zich vroeger beide eilanden als vereenigd voorstelde. De Arabische benaming Zabedj heeft stellig op Java betrekking (Merveilles 231).

In hetzelfde jaar nog gaf Pijnappel een Catalogus van de Mal. handschriften der Leidsche Bibliotheek, die waarschijnlijk het verwijt van te groote beknoptheid niet ontgaan kan, doch in allen gevalle beter was dan het tot nog toe geleverde [1]. Hij liet daaraan eenige beschouwingen over de letterkunde voorafgaan, die niet bepaald als "reclame" kunnen gelden voor de Maleische literatuur. Trouwens van "reclame" was Pijnappel niet thuis; hetgeen hij voor waar hield, uitte hij zonder schroom. Zoo ook bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan deze Universiteit in 1877. Maar toch schreef dezelfde man, die zoo weinig voorliefde voor de Maleische literatuur toonde, een keurig opstel over de Maleische pantoen's in het "Feestnummer" der Bijdragen (nog nader door hem uitgewerkt te vinden achter zijn laatste Grammatica) bij gelegenheid van het Orientalisten-Congres in 1883 te Leiden. Scherpzinnig (doch *acutius quam verius?*) brengt hij het woord *pantoen* als krama-vorm in verband met het Javaansche *pari*, van *paribasan*, een soort raadsel-

[1] Sinds maakte de uitbreiding der verzameling van Mal. HSS. een nieuwe Beschrijving onontbeerlijk en zijn wij in het bezit van een beter en uitvoeriger Catalogus saamgesteld door Dr. H. H. Juynboll, Leiden, Brill 1899.

van Reinwardt's reis in de Molukken [1], stelde Pijnappel in staat een „gaping aan te vullen" in de geschiedenis van de uitbarstingen der vulkanen op Ternate. Hij deed daarvan mededeeling in de Bijdragen van 1859 en voegde daaraan de noodige Aanteekeningen toe.

In Bijdr. 1860 trok Pijnappel tegen het voor de Maleische taal ondoelmatige en gebrekkige van het Arabische alphabet te velde, en toonde zich voorstander van het denkbeeld om dit door het Latijnsche te vervangen. Cohen Stuart hierop antwoordende betoogt dat Pijnappel in gebreke is gebleven de uitvoerbaarheid van dat voorstel aan te toonen of de middelen daartoe aan te geven, hoewel erkennende, dat zijne grieven gegrond zijn en dat hij een helder denkbeeld (geeft) van de wijze waarop de Arb. Mal. orthographie zich gevormd heeft. Tijdschrift Ind. T. L. V. 4, III, 111 vlg.

Deze taalkundige bijdrage wordt onmiddellijk gevolgd door eene (vooral) ethno-geographische „Beschrijving van het W. gedeelte der Z. en O. afd. van Borneo" hoofdzakelijk ontleend aan rapporten van den heer von Gaffron door den heer Weddik, toen (1853) Gouverneur van dat eiland, daarheen gezonden. Ook deze bewerking geeft blijk van Pijnappel's oordeel en belezenheid.

In den jaargang 1870 vinden wij vooreerst Pijnappel's Aantt. bij Klinkerts' Supplement op zijn Mal. Wdb. (zie daarover hier beneden) onmiddellijk gevolgd door eene Verhandeling „Ptolemaeus en de Indische Archipel" waarbij zich aansluit in Bijdr. 1872 een opstel „over de kennis, die de Arabieren voor de komst der Portugezen van den Ind. archipel bezaten".

Over het min of meer belangrijke dezer studie zal ik mij geen oordeel aanmatigen — dit moet ik aan meer bevoegden overlaten — doch ik meen te mogen zeggen, dat het stilzwijgen omtrent deze Verhandeling in de Encyclopaedie van Ned. Indië, waar de literatuur betreffende den naamsoorsprong „Java" vermeld wordt, niet correct is. Aangenomen al, dat Pijnappel in zijn argumentatie tegen de verklaring van „Java" uit „Yawa Dwipa" te kort geschoten is (men kan die vinden bl. 62 vlg.) zoo mag toch ook hier gelden „audi et alteram partem".

Bovendien schrijft Pijnappel (1870) nog verder: „en zoo vinden wij dan in de latere Arabische berichten datzelfde J a b a d i o e in

---

[1] Door hem uitgegeven onder den titel: Reinwardt's reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar 1821, Amsterdam 1858.

Zabedj verbasterd en van een rijk van den Zabedj gewag gemaakt, dat verscheidene eilanden omvatte,.... en was het niet maar alleen Java, dat dien naam droeg.... Zoo was bv. *Sumatra* ook een *Klein Java*.... bij Marco Polo heet *Sumatra Java Minor.*"

En wat geeft nu de auteur van het artikel Java, in de Encyclopaedie, Geschiedenis van dat eiland, wijlen de heer J. A. v. d. Broek hoogleeraar te Delft, met totale verzwijging van Pijnappel's uiteenzetting:

In de Sanskrit-litteratuur van het begin onzer jaartelling is Java (misschien ook Sumatra), zie Kern, Bijdr. 3, IV, 638, bekend als Yawa Dwipa, een naam die waarschijnlijk "giersteiland" beteekent (Kern, Bijdr. 3, VI, 116) en door Ptolomaeus als Jabadioe, gersteneiland, wordt teruggegeven. De benaming Djawa, ook aan Java gegeven, duidt echter niet altijd uitsluitend dit eiland aan. Zeker is het, dat ook Sumatra vroeger en ook nu nog wel Djawa Ketjil (klein, oneigenlijk Djawa) genoemd, oudtijds ook bij Arabische schrijvers eveneens als Djawa bekend stond (van der Lith in Merveilles de l'Inde bl. 236) misschien ook omdat men zich vroeger beide eilanden als vereenigd voorstelde. De Arabische benaming Zabedj heeft stellig op Java betrekking (Merveilles 231).

In hetzelfde jaar nog gaf Pijnappel een Catalogus van de Mal. handschriften der Leidsche Bibliotheek, die waarschijnlijk het verwijt van te groote beknoptheid niet ontgaan kan, doch in allen gevalle beter was dan het tot nog toe geleverde [1]. Hij liet daaraan eenige beschouwingen over de letterkunde voorafgaan, die niet bepaald als "reclame" kunnen gelden voor de Maleische literatuur. Trouwens van "reclame" was Pijnappel niet thuis; hetgeen hij voor waar hield, uitte hij zonder schroom. Zoo ook bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan deze Universiteit in 1877. Maar toch schreef dezelfde man, die zoo weinig voorliefde voor de Maleische literatuur toonde, een keurig opstel over de Maleische pantoen's in het "Feestnummer" der Bijdragen (nog nader door hem uitgewerkt te vinden achter zijn laatste Grammatica) bij gelegenheid van het Orientalisten-Congres in 1883 te Leiden. Scherpzinnig (doch *acutius quam verius?*) brengt hij het woord *pantoen* als krama-vorm in verband met het Javaansche *pari*, van *paribasan*, een soort raadsel-

[1] Sinds maakte de uitbreiding der verzameling van Mal. HSS. een nieuwe Beschrijving onontbeerlijk en zijn wij in het bezit van een beter en uitvoeriger Catal. saamgesteld door Dr. H. H. Juynboll, Leiden, Brill 1899.

spreuken die in aard eenigszins met de Maleische pantoen's overeenkomen.

Bij diezelfde gelegenheid sprak hij op mijn aandringen „Over de wortelwoorden in de Maleische taal” als inleiding tot het door mij gekozen onderwerp „over de wortelwoorden in de Javaansche taal.”

In Bijdr. 1872 vindt men nog van Pijnappel's hand: „Eenige aanmerkingen op Wallace's Insulinde”. Hij opperde daarin bedenkingen tegen de door dezen beroemden natuurvorscher uitgedachte en door Veth met vele anderen destijds overgenomen theorie omtrent de splitsing van Insulinde in een Indisch en Australisch gewest. Later is die theorie op geologische en zoologische gronden sterk aan het wankelen gebracht. [1]

Eindelijk, in de Bijdr. van 1875 en 1877 komen twee recensie's van Pijnappel voor. Ten eerste eene beoordeeling van Versteeg's Atlas; waarbij Pijnappel noodig vond op te komen voor „zuiver” Maleisch en aanmerking te maken op verschillende gebrekkige Maleische vertalingen van Hollandsche benamingen. Om een voorbeeld te nemen — dat hij de vertaling van „wereldkaart” met *gambar doenia* „afbeelding van *deze* wereld [tegenover de *toekomstige*]” in plaats van met *pĕta boemi* wraakt, zal niemand aan vitzucht kunnen toeschrijven. Ten tweede een recensie van de uitgaaf der „Kalila en Damina” door prof. Gonggrijp. Pijnappel gispt de wijze waarop de auteur den tekst heeft saamgesteld en brengt gewichtige bedenkingen in het midden tegen enkele grammaticale beschouwingen die de schrijver aan zijn werk heeft toegevoegd. Pijnappel, die als het te pas komt, gaarne eens een aardigheid ten beste geeft, herinnert de reden, waarom Roorda de door hem voorgestelde transcriptie van de *tj* en *dj* met *tsj* en *dsj* onnoodig zou gevonden hebben; dat kwam, omdat Roorda bij het uitspreken van die medeklinkers op zijn friesch toch den sisklank deed hooren en b.v. ons woord „strootje” uitsprak „strootsje”.

Tot zoover wat Pijnappel in de Bijdragen schreef. Nu moet ik nog vermelden eene korte Beoordeeling van hem der Handleidingen van dr. de Hollander voor het Maleisch en Javaansch in de Gids van 1849 en een stukje van hem in datzelfde Tijdschrift „Iets over ... Javaansche poëzy” naar aanleiding van Roorda van Eysinga's vertaling der Brata-Joeda. Om te kunnen beoordeelen in hoeverre

---

[1] Zie het duidelijke résumé over deze kwestie bij van der Lith, Nederlandsch Oost-Indië bl. 11 *volgg.*

die vertaling aan het origineel beantwoordt, geeft Pijnappel een stuk er van en daarnaast een *woordelijke* overzetting. In de Gids van 1865 staat voorts een zeer lezenswaardig artikel van zijne hand (mij in 1877 toen ik meende ook een woordje te moeten meepraten, tot mijn schade en schande onbekend) over het zg. „hoog-Maleisch", en in die van 1874 een stuk getiteld: „de Rijks-Instelling van Onderwijs in Indische taal-, land- en Volkenkunde te Leiden". Daar het de „question brûlante", de opleiding der Indische ambtenaren geldt, wijs ik ook hier nog op drie brochures van Pijnappel's hand dezelfde zaak betreffende, nl.: „de Koninklijke Akademie te Delft" enz. Amsterdam 1859, „Drie Stellingen over de opleiding der Ind. ambtenaren" 's Gravenhage 1863 en „De Rijks-Instelling te Leiden en de hoogeschool" 's Gravenhage 1868. Met de vermelding van een stukje in het Tijdschrift van Ned.-Indië van 1849 naar aanleiding van een artikel van v. d. Dungen Gronovius over N. O. Borneo is het overzicht der in Tijdschriften opgenomen bijdragen van Pijnappel rakende de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië vertrouw ik volledig.

Van zijne afzonderlijke werken zijn te vermelden: de twee volgende uitgaven: Reis van Abdoellah van Singapore naar Kalantan, het 4e deeltje uitmakende van de verzameling: Meursinge's Mal. Leesboek, Brill, Leiden 1865, gevolgd door een 2en druk bij G. Kolff, Leiden 1871. Daar, even als in de 3 eerste deeltjes, geen noten of aanteekeningen zijn toegevoegd, heb ik geen aanleiding om hierbij langer stil te staan.

Menangkabausch-Maleische Zamenspraken; deze in 1872 bij Nijhoff verschenen Uitgave met eene Voorrede en taalkundige opmerkingen van den bewerker, al slaagde deze er niet in de gesprekken geheel verstaanbaar te maken, mag eene belangrijke bijdrage gerekend worden tot de kennis van het toen nog zoo weinig bekende dialect.

Een waardeering van hetgeen Pijnappel meer bepaald voor de kennis der geographie van Ned. Indië geleverd heeft, dank ik aan de welwillendheid van dr. G. J. Dozy, die den 3den druk van Pijnappel's Geographie van Ned. Indië bezorgde.

„Pijnappel's geographische arbeid", schrijft hij, „valt uit den aard „der zaak nagenoeg geheel in zijn Delftsche periode. In 1855 ver„scheen bij Fuhri ('s Gravenhage) de eerste druk van zijn *Atlas van „de Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië*. Dat deze inderdaad voorzag „in een bepaalde behoefte, bewees wel de omstandigheid, dat in

„1871 een tweede, in 1884 een derde uitgaaf noodzakelijk was. „Wilde men nu over dien atlas een oordeel vellen, dan zou men „onbillijk zijn, zoo men niet in het oog hield, dat de cartographie „toen hier te lande nog op een vrij laag standpunt stond, zoodat „veelal Duitsche atlassen gebruikt werden, terwijl onze Indische „bezittingen bij het onderwijs schromelijk verwaarloosd werden. „Wanneer men dit echter in aanmerking neemt, dan moet men „erkennen, dat met dezen Atlas een belangrijke stap werd gedaan „in de goede richting. Niet alleen omdat daardoor een voortreffelijk „hulpmiddel werd geschonken voor een degelijker studie van den „Indischen archipel, maar ook omdat, waar het eigenlijk alleen „mogelijk was, namelijk bij Java, de natuurkundige gesteldheid „tot haar recht kwam. Naast de topographische was ook een physische „kaart van dit eiland opgenomen, waartoe Dr. F. Junghuhn, de „autoriteit bij uitnemendheid op dit gebied, zijn hulp verleend had.

„Voor de waardeering van Pijnappel's arbeid zijn wellicht de „aan den Atlas toegevoegde aanteekeningen nog opmerkelijker. „Geheel de nauwgezetheid van den bescheiden geleerde spreekt uit „de volmaakt onpartijdige kritiek, waarmede hij zijn werk bij het „publiek inleidt. Hij deelt mede, welke bestaande kaarten gevolgd „zijn, allereerst die van Melvill van Carnbee. Maar hij merkt op „dat het beter ware geweest zoo hij de kaarten niet door een ander „had moeten laten teekenen. Waar hij een Schoolatlas wil geven, „verklaart hij zich eigenlijk onbevoegd om met zekerheid uit te „maken, welke namen moeten worden opgenomen. Aanmerkingen „die zeker een recensent niet in het hoofd gekomen zouden zijn.

„Bij den Atlas sloot zich weldra een handboek aan. In 1863 „verscheen *Prof. Pijnappel's Geographie van Nederlandsch-Indië* ('s Gra- „venhage, Martinus Nijhoff). Ook op dit boek is van toepassing „wat van den atlas gezegd is. Wel was toen de Hollander's Hand- „leiding reeds in wording, maar deze was door haar omvang minder „geschikt voor het doel, dat Pijnappel beoogde, een overzicht, dat „bij het onderwijs kon worden aangevuld. Hieraan voldeed zijn „werk dan ook uitnemend. Geheel in overeenstemming met de „nieuwere opvatting der aardrijkskunde gaf hij een schets van land „en volk, waarbij de staatkundige indeeling geheel, ten opzichte „van Java wel wat te veel, op den achtergrond stond.

„Hoopte hij te geven „eene schets die ook den student eene „aanleiding tot verdere studie kan zijn„, ongetwijfeld is die hoop „ten volle verwezenlijkt, en zoo in de laatste veertig jaren onze

„kennis van ons Indisch gebied aanmerkelijk is uitgebreid door „ijverige studiën onzer bestuursambtenaren, is dit zeker ook voor „een deel aan Pijnappel te danken. Geen wonder dan ook, dat reeds „vijf jaar later een tweede druk van zijn Geographie noodig werd.

„Ware Pijnappel te Delft gebleven, dan zou hij, op den inge„slagen weg voortgaande, op de zich meer en meer ontwikkelende „belangstelling voor land- en volkenkunde zeker een belangrijken „invloed hebben uitgeoefend. Maar zijn verplaatsing naar Leiden „bracht hem voor goed op linguistisch terrein. Hij was niet de „man om iets ten halve te doen, en toen in 1881 de uitgever der „Geographie hem aanzocht een derden druk te bewerken, achtte „hij met zijn gewone bescheidenheid zich daartoe niet meer ge„roepen. De jaren, die verloopen waren sinds hij de eerste hand „legde aan zijne schets, hadden onze kennis van den Indischen „Archipel op zooveel punten verhelderd en verrijkt, dat hij zich „er eerst weer geheel in had moeten werken, en hij gaf er daarom „de voorkeur aan de door hem met liefde opgenomen taak op „jeugdiger schouders over te dragen.”

Eindelijk Pijnappel's werkzaamheid op zijn eigenlijk terrein en dus het voornaamste: Pijnappel's taalkundige werken. Uit geen van Pijnappel's werken spreekt zoozeer zijn wetenschappelijk geweten als uit zijne Maleische Grammatica: Telkens zichzelf verbeterende, altijd naar het betere zoekende en tot nader onderzoek opwekkende is het niet de „Meester” die voor zijne „leerlingen”, maar de *primus inter pares* die voor zijn „medestudenten” schrijft. Ja in de voorrede der laatste uitgave verklaart hij zijne vorige Spraakkunsten als van niet meer dan „zeer bescheiden historisch belang”, terwijl er toch ook in deze veel belangrijks en oorspronkelijks te vinden is.

Zoo o. a. in de Uitgaaf van 1866 (die van 1862 „voor Eerstbeginnenden”, een grammaticale schets die volgens den auteur zelf al „te kort” bevonden is, ga ik met stilzwijgen voorbij) waar hij het voegwoord *maka* behandelt (§ 122). Aan het slot resumeert hij: „*maka* drukt altijd een nauw verband uit: zonder dat heeft het geen zin. Zoo maar aan het begin van een zin gebezigd zonder eenig doel — als een stopwoordje zouden wij zeggen, wanneer wij een stopwoord vooraan konden stoppen — is het onzin. — Het zou mij niet verwonderen, zoo voortgezet onderzoek leerde, dat *maka* eigenlijk o o r z a a k, r e d e n beteekende.”

Met opzet kies ik dit artikel niet alleen als voorbeeld van

Pijnappel's humor, maar ook omdat „voortgezet onderzoek" hem tot het m. i. uitstekende artikel op dat woord in zijn Woordenboek van 1875 heeft geleid. Zijne opvatting is doorgaans oorspronkelijk; het *Subjectief Passief* van Roorda (door de jongeren „m. i. niet te recht" voor het *Maleisch* niet aangenomen) heeft reeds bij hem (al is het dan stillen) tegenstand ontmoet. Hij nam het voor het *Maleisch* niet over. In zijn editie van 1866 zegt hij bij de *pronomina* § 91: „*akoe* en *engkau* verliezen onmiddellijk vóor het werkwoord (dat dan ook het *actief* praefix niet aanneemt) geplaatst, dikwijls hunne eerste lettergreep."

Als Inleiding gaf Pijnappel vóor de Uitgave van zijn Woordenboek van 1875 grammaticale beschouwingen „over de afgeleide woordvormen en hunne beteekenissen." Ook hier weer veel nieuws en belangrijks, niet het minst het hoofdstuk over de „Zamenstelling van Woorden." Doch het sterkst komt Pijnappel's eigenaardige wetenschappelijke behandeling der tot de Maleische Spraakkunst behoorende materie uit, in de laatste Uitgave van zijne Grammatica [1888]. De titel reeds duidt aan, hoe hij zijne taak opvat. Hij geeft een leiddraad, geen practische handleiding voor den aanstaanden Indischen ambtenaar, maar voor den „student", den beoefenaar van het Maleisch.

Zeer belangrijk o. a. komen mij daarin voor het hoofdstuk over de *copula* en dat over de *telwoorden:* In § 39 redeneert hij op zijne eigenaardig philosophische wijze: „De werkwoorden zijn wel de praedicaatswoorden bij uitnemendheid, doch ook andere woorden kunnen als praedicaten fungeeren. In dat geval wordt in vele talen het werkwoord z ij n voor copula gebruikt, d. w. z. o m h e t b e s t a a n v a n e e n v e r b a n d t u s s c h e n s u b j e c t e n p r e d i c a a t u i t t e d r u k k e n. Daar echter dit verband toch bestaat, al wordt het niet door de copula aangewezen, zoo is het gebruik van deze eigenlijk overbodig. Hoe zulk een gebruik nochtans in zwang kan komen, dat blijkt bv. uit het Maleisch. Hier worden namelijk als het een toestand geldt *ada*, en als er een iets-te-zijn bedoeld wordt, *djadi*, zóo gebruikt dat wij beide door de copula z ij n vertalen kunnen. Zoo bet. *ada baik* (hij) bevindt zich wel, hij is wel — maar niet als er van een qualiteit gesproken wordt: men zegt *tĕmpat itoe baik*, die plaats is goed," enz., en in § 55 geeft hij van *sa* de volgende grondbeteekenis: ook *sa* beteekent niet oorspronkelijk é e n, maar dient eigenlijk om te individualiseeren d. w. z. om iets voor te stellen als op zichzelf staande eenheid samengevat: zoowel begrensd, onderscheiden van wat er buiten is,

als constant aan zichzelf gelijk. Uit die beteekenis van *sa* vloeit het veelzijdig gebruik van dit woordje voort; en later (6°): „Daar de getallen abstracte begrippen zijn, zoo is het telwoord één dat ook. Dat iets slechts één is, ligt niet in het begrip van eenig ding zelf, is er geen qualiteit van. Wel kan het de qualiteit van iets zijn, dat het altijd uit een bepaald aantal deelen bestaat, zooals de hand uit vijf vingers. Maar in de beteekenis van op zichzelf, van individu, ligt alleen opgesloten het begrensd zijn tegenover de veelheid van alle andere dingen te zamen, en dus een enkelvoud van wezen, niet van aantal, iets dat wij door het onbepaalde 'n of door 'n zeker uitdrukken, niet door één."

Dooh zelfs nu is Pijnappel nog niet over zich zelf voldaan en tracht hij nog wat beters of volledigers te geven in de aan het slot bijgevoegde Aanteekeningen.

Bij den in het Maleisch gewonen regel, dat het adjectief na het substantief komt teekent hij als uitzondering daarop aan: „De pronominale adjectiva *ini* en *itoe* staan dikwijls vóor het hoofdwoord", en laat dan de verder strekkende woorden volgen: „Geen taal, die haar oorspronkelijke zuiverheid bewaarde en zonder daarom nog, als het niet noodig is, het voorbeeld te geven, zoo is het aan den anderen kant een vergeefsch en daarom dwaas werk zich te verzetten tegen een macht die sterker is dan de onze: in het Maleisch evenzeer als in onze eigen taal *enz.*

Om de verdiensten van Pijnappel ten opzichte van de Maleische *lexicographie* te beoordeelen, moet men rekening houden met de middelen, die hem ten dienste stonden. Zelf heeft hij zijne woordenkennis door navragen niet kunnen vermeerderen, hij heeft die moeten putten uit lectuur of door kritisch gebruik te maken van door anderen plaatselijk opgedane kennis.

Voor de eerste Uitgave van zijn Maleisch Woordenboek was zijn voornaamste bron het Woordenboek van (Marsden) Elout, later het Supplement van Klinkert en voor een deel het Woordenboek van v. d. Wall. Hoe voorzichtig Pijnappel die eerste bronnen heeft gebruikt blijkt al dadelijk uit den zooveel geringeren omvang van Pijnappel's uitgave en dat, niettegenstaande hij plaatsruimte besteedde aan het vergelijken met zustertalen — iets, dat hij echter later en volgens van der Tuuk terecht, naliet.

Een grooten steun ontving Pijnappel door Klinkert's Supplement op zijn Woordenboek. Doch hoewel hij de groote verdiensten van

dat werk erkende, bleek in Bijdr. 3e Reeks V, uit zijne daarop gegeven Aanteekeningen dat hij het op menig punt met dezen »uitstekenden kenner van het Maleisch« (Pijnappel in Bijdr. 1875 bl. 375) niet eens was en lichtte hij breedvoerig zijn afwijkende opinie toe. Belangrijk is het fijne onderscheid in beteekenis door hem gemaakt tusschen *hendaq* en *maoe*. Klinkert omschrijft het eerste met »wenschend willen« het tweede met »volstrekt willen«. Volgens Pijnappel daarentegen ziet het eerste op de u i t v o e r i n g (het Grieksche *μέλλω*), het tweede op de g e z i n d h e i d (Grieksch *βούλομαι*). Hij is dan ook met het overnemen uit dat Supplement in zijne editie van 1875 hier en daar (misschien te) spaarzaam geweest. Van geen overwegenden aard kon de invloed van v. d. Wall zijn op die Uitgave, daar Pijnappel daarbij maar eenige vellen van diens werk te zijner beschikking had.

Het exemplaar van Pijnappel's Woordenboek van 1863, doorschoten, en van Pijnappel's eigenhandige Aanteekeningen voorzien,[1] bewijst hoe zelfstandig Pijnappel de Uitgave van 1875 bewerkt heeft. Om een greep te doen onder verschillende soorten van woorden wijs ik op woorden als *telah*, *dalang*, *dapat*, *dengan*, *paloet*, *jang* en *maka*, artikels, die in het beste Woordenboek eene eereplaats verdienen. In de laatste editie van 1884, niettegenstaande Pijnappel toen het geheele Woordenboek van v. d. Wall tot zijn dienst had, waaruit hij ook wel tot verbetering maar toch veel meer tot aanvulling heeft kunnen overnemen, zijn dan ook die artikels, en zij behooren tot de belangrijkste ook in omvang, zoo goed als onveranderd gebleven en leggen getuigenis af van zijn meesterlijke redactie.

Ziedaar een overzicht van Pijnappel's belangrijken en verdienstelijken arbeid. Als oud-collega en vriend werd ik geroepen daarvan verslag te geven. Hoewel hij gewerkt heeft op een terrein dat, strikt genomen, het mijne niet is, hoop ik er toch in geslaagd te zijn hier en daar zijne verdiensten in het ware licht te stellen.

L e i d e n, Januari 1902.

[1] Ik heb het te danken aan de HH. Burgersdijk en Niermans alhier

LIJST DER GESCHRIFTEN EN WERKEN VAN
Dr. J. PIJNAPPEL GZN.

Beoordeeling van 2 werken van dr. de Hollander . Gids I 1849.
Over een artikel van v. d. Dungen Gronovius over N. O. Borneo . . . . Tijdschr. v. Ned. Indië 〃
Iets over het Kawi en de Javaansche poëzij . . . Gids II 〃
Uitgever van Dr. C. A. L. M. Schwaner's 〃Borneo. Beschrijving van het stroomgebied van den Barito en reizen... gedaan in de jaren 1843—1847〃. Amsterdam, P. N. van Kampen. 2 dln. 1853—54.
Overzigt van de geschiedenis der Nederlanders in O. Indië . . . . Bijdr. 1854.
Bijdrage tot de kennis der Chin. geheime genootschappen . . . . 〃 〃
Inhoudsopgaven der 27 eerste deelen van het Tijdschrift voor Ned. Indië . . . . 〃 〃
Ethnologische Studiën (nl. bespreking van Earl's 〃Papuans〃) . . . . 〃 〃
Inhoudsopgaven der 27 eerste deelen van de Verh. Bat. Gen., van 〃de Oosterling〃, het Indisch Magazijn en het Indisch Archief . . . . 〃 1855.
Atlas van de Ned. bezittingen in O. Indië. 's Hage, Fuhri 〃
Uitgever van Reinwardt's 〃Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Ind. Archipel in het jaar 1821〃. Amsterdam, Fred. Muller 1858.
Bijdrage tot de geschiedenis der Vulkanen in Ned. Indië Bijdr. 1859.
De Koninklijke Akademie te Delft als inrigting tot opleiding van Indische ambtenaren beschouwd. Amst., Fred. Muller 〃
Over het Arabisch-Maleische alphabet . . . . . Bijdr. 1860.
Beschrijving van het Westelijk gedeelte der Z. en O. afdeeling van Borneo . . . . 〃 〃
Maleische Spraakkunst voor Eerstbeginnenden. 's Gravenhage, Nijhoff 1862.
Maleisch-Hollandsch Woordenboek. 1ste druk, Amsterdam, Fred. Muller, Haarlem, Enschedé en Zonen. 1863.
Geographie van Ned. Indië. 1ste druk. 's Gravenhage, Nijhoff 〃

Drie Stellingen over de opleiding der Indische
ambtenaren . . . . 's Gravenhage, Nijhoff 1863.
Hoog-Maleisch. . . . . Gids IV 1865.
Reis van Abdallah enz. van Singapore naar Kalantan . . . . Leiden, Brill 〃
Maleische Spraakkunst . . . . . 's Gravenhage, Nijhoff 1866.
Geographie van Ned. Indië. 2e druk. 〃 Nijhoff 1868.
De Rijksinstelling van Onderwijs in Ind. taal- land- en volkenkunde en de hoogeschool . . . . 〃 Nijhoff 〃
Aanteekeningen op H. C. Klinkert's Supplement op mijn Mal. Woordenboek . . . . Bijdr. 1870.
Catalogus der Mal. handschriften in de Bibliotheek der Leidsche Akademie . . . . 〃 〃
Reis van Abd-Allah enz. 2de druk. . . . Leiden, Kolff 1871.
Si-Daoed Radja Medan. Mĕnangkabausche-Maleische Zamenspraken . . . . 's Gravenhage, Nijhoff 1872.
Over de kennis, die de Arabieren vóor de komst der Portugeezen van den Ind. Archipel bezaten . . Bijdr. 〃
Enkele aanmerkingen op Wallace's Insulinde . . . 〃 〃
Atlas. 2de uitgaaf . . . . . Amsterdam, Van Kampen 〃
De Rijksinstelling van Onderwijs in Ind. taal- land- en volkenkunde te Leiden 1864—1874 . . . . Gids I 1874.
Maleisch-Hollandsch Woordenboek. 2e druk. Haarlem, Enschedé & Zonen, Amsterdam, Fred. Muller 1875.
De Mal. atlas van den heer W. F. Versteeg . . . Bijdr. 〃
Eene nieuwe uitgave van de Kalila . . . . . . 〃 1877.
Het recht en de waarde der beoefening van het Maleisch en in het algemeen van de Polynesische talen als vak van hooger onderwijs. Redevoering bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt te Leiden . . . . Leiden, Brill 〃
Geographie van Ned. Indië, herzien door dr. G. J. Dozy. 's Gravenhage, Nijhoff 1881.
Over de Maleische pantoen's in feestnummer Bijdr. 's Gravenhage, Nijhoff 1883.
Atlas van de Ned. bez. in O. Indië. 3e uitgaaf. Amsterdam, Van Kampen 〃
Maleisch-Hollandsch Woordenboek. 3e druk. Haarlem, Enschedé & Zonen, Amsterdam, Fred. Muller 1884.

Over de wortelwoorden in de Maleische taal in „Actes du 6me Congrès International des Orientalistes IVe Partie."
Leiden, Brill 1885.

Maleische Grammatica, niet alleen voor hen die voor eenig practisch doel die taal noodig hebben, maar vooral voor hen, die belang stellen in de taalkunde in het algemeen, ter opwekking tot verdere oefening en beoefening. Amsterdam, Frederik Muller, Haarlem, Enschedé en Zonen 1888 [1].

---

[1] De volledigheid dezer lijst dank ik voor een goed deel aan onzen ijverigen adjunct-secretaris G. P. Rouffaer.

Nog schreef dr. Pijnappel de volgende werken, die echter als niet behoorende tot het gebied der T. L. en V. van Ned. Indië door mij niet besproken werden:

Ibn Callicanis Vitae ex lexico biographico, quae non extant nisi in Cod. Amst. Amst. Spin 1845 (proefschrift),

„de Vrije wil", Joh. Muller Amst. 1886.

Nehalennia, eene oudheidkundig-historische studie, J. C. W. Altorffer Middelburg 1891.

„Leven", een Wereldbeschouwing Leiden, Brill 1894.

BEKNOPTE BESCHRIJVING VAN HET HOF SOERAKARTA IN 1824.

DOOR

J. W. WINTER.

(Met Voorwoord en eenige Noten van G. P. Rouffaer).

Ziehier dan de beschrijving van Soerakarta, weleer opgesteld door den oud-translateur J. W. Winter, vader van den beroemden Javanicus C. F. Winter Sr., waarvan de publicatie reeds beloofd werd in deze Bijdragen, 6e reeks, dl. VI (1899), p. 315 vgl.

Hetgeen daar geschreven werd onder den titel »Een brutaal plagiaat«, mag als bekend worden ondersteld. Aansluitend bij wat toen reeds door mij gezegd is, moet ook nu erkend, dat het mij niet gelukte vast te stellen of we aan het slot van deze belangrijke beschrijving 1824 of 1825 moeten lezen. Naar mijn persoonlijke overtuiging is het opstellen dezer memorie door vader Winter *begonnen* in 1824 en *afgesloten* op 1 Maart 1825. En ik zou dan ook niet geaarzeld hebben, het stuk op 1825 te stellen, indien niet sommige tijdsopgaven in den tekst, maar vóór alles het op dit Hs. 220 door een ander buitenopgeplakte etiket, het jaartal 1824 aannemelijker deden achten. Waar dit laatste zonder aarzeling en volstrekt duidelijk »Beknopte beschrijving van 't Hof Soerakarta 1824« te lezen geeft, moeten we wel aannemen, dat degeen die dat neerschreef nog het laatste cijfer heeft kunnen lezen van wat nu onherroepelijk door waterschade verdwenen is. Het lijkt toch wel wat spitsvondig te onderstellen dat hij, aan 't einde »1 Maart 1825« lezende, oordeelde dat de beschrijving dus den toestand van Soerakarta alleen kon weergeven zooals die w a s in 1824. Slechts indien elders nog eens een getrouw afschrift van dit stuk mocht gevonden worden, kan de kwestie van het jaartal aan het slot worden beslist.

Nu bezitten we als kopie alleen het vervalschte stuk op naam van den landmeter F. E. von Reichenbach von Schültz, en deze brave, in 1848 te Toeban overleden, man heeft zich wel gewacht den datum aan het einde over te nemen, toen hij zijn naam,

kwansuis als auteur, er wederrechtelijk onder schreef, nadat hij in den aanhef van het stuk een overeenkomstige en uitgebreider vervalsching in geschrifte had aangebracht. Dit begin en dit slot van origineel en plagiaat werden reeds naast elkaar weergegeven in de genoemde Bijdragen, p. 317—318.

Toch mogen wij den man dankbaar zijn. Door zijn kopie, hoe slordig ook nageschreven door een dommen klerk, kon nu aangevuld worden wat er op de door water gehavende deelen van Winter's Hs. ontbrak. Al deze aanvullingen uit de kopie gaan tusschen groote haken. Men kan dus onmiddelijk niet slechts zien waar Winter-zelf nog aan het woord is, maar zelfs — in verband met wat l. c. p. 320 reeds medegedeeld werd — of men den recto- of verso-kant der bladzijden van Winter's Hs. voor zich heeft. Vooral bij het slot der beschrijving zou het herstellen van den tekst der verso-bladzijden een hopeloos werk zijn geweest, zonder de kopie. Deze kopie-zelve is echter zoo vol domme fouten, misverstanden, wezenlooze overschrijverij, en slordig overslaan, dat het vervelend en doelloos zou wezen daar nader bij stil te staan. Slechts een hoogst enkelen keer is in een noot zoo'n »kopiïsten-bloem« te geuren gezet.

Voor wien vader Winter zijn Hs. bestemd heeft, blijkt niet. Toch lijkt het mij het aannemelijkst, gelijk reeds vroeger gezegd werd, dat het voor Nicolaus Engelhard geschreven is, uit wiens nalatenschap dit stuk ook komt. Uit een enkele plaats (zie b.v. blz. 30 en noot 6) wordt het zeker, dat Winter tot in 1826 het Hs. onder zich heeft gehouden, er ten minste in geschreven heeft. Met geen enkel woord, en op geen enkele plek, wordt ook maar gerept van of gezinspeeld op den met 20 Juli 1825 begonnen Java-oorlog. Op blz. 78 staat voorts een belangrijke mededeeling, die me vroeger ontsnapte: vader Winter vertelt daar duidelijk hoe hij van 1806—1819 te Soerakarta woonachtig was. Waar hij dus in zijn tekst elders tweemaal spreekt over »zijn Negentien Jarig aanwezen« te Soerakarta (blz. 26), en »mijn negentien Jarige verblijf te Sourokarto« (blz. 43), daar moet dit opgevat worden in den geest zooals vroeger in deze Bijdragen, l. c. p. 326, reeds ondersteld werd: hij rekent zijn heele verblijf in de Vorstenlanden daarbij te zamen, 1799—1806 in Jogja als translateur, 1806—Jan. 1820 in Solo.

Over vader Winter kan ik gelukkig eenige nadere mededeelingen doen. Immers, door de vriendelijkheid van den heer P. H. van der Kemp was ik in staat gesteld, kennis te nemen van datgene

wat door hem over het proces Van Prehn-Winter gepubliceerd wordt in de evenwel nog niet in den handel gebrachte uitgaaf der Brieven van en aan Mr. H. J. van de Graaff, 1816—1826. Daarvan bevat dl. I de Beschouwingen over die correspondentie, van 's heeren Van der Kemp's hand; dl. II bevat de Brieven van en aan Van de Graaff, in tijdsorde afgedrukt. Beide deelen zullen dl. LII, 1e en 2e Stuk uitmaken der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap.

De zaak Van Prehn-Winter wordt nu besproken in § 40—41 van dl. I (p. 100—106); terwijl in dl. II Brief no 63 eventjes, en daarna Brief no 65 (p. 115—116) uitvoerig over de kwestie handelt. Deze laatste brief spreekt zelfs in het bizonder over den persoon van J. W. Winter, en is gericht aan Van de Graaff.

Die brief, dd. Batavia 15 Dec. 1820, is te merkwaardiger omdat hij geschreven is door Winter's vroegeren chef, Johannes Gerardus van den Berg, van begin 1799—16 Aug. 1803 eerste resident te Jogja, van 18 Aug. 1803—Sept. 1806 eerste resident te Solo [1]; en die dus 4 jaar lang Winter te Jogja als translateur onder zich had gehad, waarschijnlijk zelfs degene is geweest die hem in 1806 naar Soerakarta in dit ambt heeft doen overkomen [2]. Aan den eenen kant merkt men dat V. d. Berg zeer goed Winter gekend heeft, in zooverre hij intieme bizonderheden mededeelt omtrent diens geldelijken toestand; aan den anderen kant begaat hij een paar rare flaters. Waar V. d. Berg schrijft: »In 1806, bezat Winter, ongetrouwd, reeds ses mille Sp'm:, en een Huijs, door mij aan hem, voor een 14 Jaarigen dienst, present gedaan« (l. c. p. 116), daar is het eerste geheel onjuist, en het tweede even zeker foutief. Vader Winter was in 1806 met zijn eerste vrouw [3], en met zijn 7-jarig zoontje, den later beroemden

[1] Waar de heer V. d. Kemp, II, p. 115 noot 3 schrijft: „Ik denk, dat de briefschrijver is, degeen, die, blijkens de *Bataviasche Courant* van 30 Augustus 1816, lid werd van den raad van Justitie aldaar", blijkt dat, bij verificeering, onjuist. Lees „lid van de Europeesche Weeskamer". Maar de veel meerreggende vroegere functies van Van den Berg ontsnapten hem, een rectificeering, die in het Register evenwel nog wordt aangebracht i. v. Winter, naar de heer V. d. Kemp mij meldde.

[2] Opvolger van V. d. Berg als eerste resident te Solo was B. F. von Liebeherr (Sept. 1806—29 Febr. 1808), diens opvolger weer J. A. van Braam, over wien hierboven nader.

[3] Zijn eerste vrouw heette Christina Louiza Karnatz, zijn tweede Christina Henriette Grande, zie deze Bijdragen, 6, VI, p. 321 en 327. Van den Berg spreekt van Winter's vroeger kapitaal van „32000 Sp'm., waarvan hij 16 m. met zijn vrouw getrouwd heeft, en 4 millen van een zuster heeft geërfd".

Carel Frederik, van Jogja naar Solo verhuisd; zie deze Bijdragen, 6, VI, p. 323—324; en V. d. Berg had Winter niet 14, doch 4 jaar onder zich gehad; het hem cadeau gedane huis zal dan ook wel te Jogja hebben gestaan.

Terecht herinnert de heer Van der Kemp bij dat cadeau-gedane huis in een noot aan "den goeden oud-Indischen tijd". Niet minder goed-Oudindisch is wat V. d. Berg laat volgen: "van wijlen den Heer van Braam heeft Winter 3 Jaaren lang 500 Sp^s^m: per maand gehad, dat de Heer Servatius getuijgen kan, en van den Heer van Prehn *geen penning*". Indien men nu in aanmerking neemt dat J. A. van Braam van 28 Febr. 1808—.....1810 op zijn beurt resident van Solo was geweest, dan ziet men hoe de in die tijden zoo hoogst-invloedrijke translateurs voor de Javaansche taal weinig minder dan "gemaintineerd" werden door hun residenten.

Van den Berg werpt alle schuld op Van Prehn als instigator der geld-afperserij, der "concussie" of *chantage* tegenover de Solo'sche Hofgrooten. Curieus is wat hij van Winter zegt: "Hij is reeds in de grond bedorven, door blindelings zijn Resident ten believen te hebben gestaan" (l. c.); maar allermerkwaardigst zijn postscriptum over Winter: "Ik hoop begreepen te worden, dat Winter een miserable inlands kind is, die nooit verder als Solo, en Djoojo is geweest, nooit omgang met menschen gehad heeft, en voor geen oortje menschenkennis bezit; zo iemand schat de gunst van zijn resident ordinair hooger dan de zeegen des Heemels." (ib.)

Nu, dat "miserable" valt nog al mee, in het licht der hier uitgegeven Beknopte Beschrijving. Voorts spreekt Van den Berg op dezen 15 Dec. 1820 — den 5^en^ Dec. 1820 was het vonnis van het Hooggerechtshof, zitting houdende te Sĕmarang, reeds geveld! — over een spoedig door hem te ontvangen "request van den ongelukkigen Winter" (l. c. p. 115), en schrijft aan Van de Graaff: "Met empressement instreere ik Uwgestr: om desselvs hulpe en voorspraak, dat den man gratie krijgt alleen om op Samarang te blijven woonen, want op een andere plaats kan hij niet exsteeren (sic!)" (p. 116). Zooals men weet, werd dit niet geheel werkelijkheid [1]; Soerabaja werd aan Winter aangewezen;

(V. d. Kemp, II, p. 116). — Door bemiddeling van den heer Van der Kemp heb ik ook *het origineel van dezen brief* in handen gehad, en kon dus in mijne aanhalingen de origineele oude spelling herstellen, die in de uitgaaf van het Batav. Gen. gemoderniseerd werd afgedrukt.

[1] De bijbehoorende noot van den heer Van der Kemp „Dit werd Winter ook toegestaan", is minder juist.

men vond zeker dat Winter, die te Sĕmarang geboren was, daar een min of meer gevaarlijke rol zou kunnen spelen, waar immers Sĕmarang met de Vorstenlanden in voortdurend contact stond; eerst in 1831, zooals we zagen (deze Bijdragen, 6, VI, p. 327), keerde Winter naar Sĕmarang terug, werd er in 1839 zelfs weer translateur, om er op 31 Dec. 1839 reeds te overlijden.

Van de proces-stukken der zaak Van Prehn-Winter deelt de heer Van der Kemp alleen de Geheime Resoluties van 1 Febr. en 3 Maart 1820 mede (l. c. I, p. 101—104); *niet* echter het vonnis-zelve van 5 Dec. 1820. Dit mag jammer heeten. En het kan me nu spijten van dit deel van het dossier, zooals ik dat in Juli 1887 in het zg. „Geheim Residents-archief" te Solo vond, niet een copie te hebben gemaakt, in plaats van, gelijk ik deed, er alleen eenige hoofdpunten uit te noteeren. Doch waar wèl door den heer Van der Kemp verteld wordt, „dat, volgens de verklaring van den gewezen Mas Toemenggoeng Setjo Negoro, translateur Winter voor de bevordering van verscheidene dienaren des Soesoehoenans niet minder dan *twintig duizend Spaansche matten* zou ontvangen hebben" (l. c. p. 105), en het vonnis — niet geheel zuiver — aldus geresumeerd wordt: „Van Prehn en Winter werden van hun ambt vervallen verklaard, met zware boeten belast en aan hen de teruggaaf van de onwettig genoten sommen bevolen; bovendien werd Van Prehn buiten Java gebannen; Winter kreeg vergunning zich te Semarang te vestigen" (ib., p. 105—106), — daar zij het mij vergund *letterlijk te copieeren* wat ik in 1887 te Solo als quintessence van het vonnis heb opgeteekend:

„Den 5en Dec. 1820 is de resident van Soerakarta, Rijck van Prehn, omdat hij 6000 Sp.matten zou genoten hebben voor de benoeming van Pangeran Poerba Nĕgara tot regent van Kĕdiri, 1000 Sp. matten voor de benoeming van Ngabehi Jaga Nĕgara tot Toemĕnggoeng Gladag, 2000 Sp. m. voor de benoeming van Sĕtja Wikrama tot Patih van den Rijksbestierder, 2000 Sp. matten voor die van Raden Dipa Joeda tot Toemĕnggoeng van Ngajah, 1500 Sp. matten voor die van Saga Wadana tot Kliwon Gladag, en 2000 Sp. m. voor die van Raksa Sĕmita tot Ngabehi van Bantjar, alsmede wegens misbruik van gezag (n.l. voor te zitten den Rijksraad der Najaka's en als zoodanig personen te doen vonnissen) [1], — veroordeeld door het Hooggerechtshof, zitting houdende

[1] Hiermee is waarschijnlijk de Kapatihan, alias Balemangoe bedoeld (zie noot 56), hoewel ik dit indertijd niet voldoende blijk aangeteekend te hebben.

te Sĕmarang, tot vervallenverklaring van zijn ambt, eerloos- en inhabiel-verklaring, verbanning buiten Java met verbod er ooit terug te komen, verbeurdverklaring van de bovengenoemde sommen te zamen 14.500 Sp. matten, een boete van het viervoud dier som, en de kosten van het geding.

Tegelijkertijd werd de translateur en notaris te Solo Joh. Wilh. Winter tot een geheel analoge straf veroordeeld wegens medeplichtigheid met Van Prehn en het afpersen van gelden, óók verbannen buiten Java enz.; alleen was zijn som in plaats van 14.500 Sp. m. : 4050 Sp. matten." [1]

Hiermede besloot alzoo een geruchtmakend strafproces, wat, als onmiddelijk gevolgd op oude Compagnie's tradities die bij de toenmalige ambtenaren maar niet in eens als uitgeroeid konden beschouwd worden, wel wat al te veel, èn op tijdgenooten èn nu nog op ons, den indruk maakte van vertoon van braafheid van Regeeringswege. Men wilde nu eens ter dege laten zien hoe rechtschapen men was geworden!

Dat Winter er moreel zonder kleerscheuren is afgekomen, kan moeilijk beweerd worden. In dit verband is het wel eigenaardig dat in zijn heelen tekst, die nu niet bepaald gunstig oordeelt over verschillende Solo'sche hoftoestanden, slechts even op blz. 44 met een enkel woord gerept wordt van omkooperij of diergelijke! Hij wist maar al te wel waarover het hem betaamde te zwijgen.

Dit, voor zoover het geheel autographische handschrift en zijn auteur betreft. Dat het stuk *letterlijk* af werd gedrukt, zonder eenige moderniseering, behoeft wel nauwelijks verzekerd te worden.

Welke nu is de innerlijke waarde dezer beschrijving van den toestand van Soerakarta in 1824?

Onwillekeurig denken we daarbij dadelijk aan wat de beroemde zoon, C. F. Winter Sr., een 20-tal jaren later geschreven heeft in het Tijdschrift van Neêrlands-Indië, in den 5en jaargang (1843) Ie deel, over de "Instellingen, gewoonten en gebruiken der Javanen te Soerakarta", en in den 6en jaargang (1844), Ie deel, over

[1] D. i. dus: hij moet een boete betalen van 4 × 4050 Sp. m. = 16200 Sp. m. Waar dus Van den Berg (V. d. Kemp, II, p. 116) van Winter, 15 dagen na diens veroordeeling, zegt: „Van de 10 millen Spsm: boete spreekt hij niet", hebben we weer een sterke vergissing van Van den Berg voor ons, en moeten we lezen: „16 millen".

„Regtspleging over de onderdanen van Z. H. den Soesoehoennan van Soerakarta". [1] Zooals men weet, zijn deze opstellen van den zoon nog altijd de voorname bron van kennis voor hen, die den ouderen toestand van Soerakarta, en daarmee tevens der Vorstenlanden in het algemeen, wenschen te leeren begrijpen. Een dergelijke oudere monografie over Jogjakarta *ontbreekt ten eenenmale.*

Hoe nu oordeelde prof. Veth over deze opstellen, de man die meer dan iemand, bij instinct haast, den weg wist te vinden tusschen tegenstrijdige en verwarde getuigenissen, deze geboren „Indische encyclopaedist"? „Doch die opstellen" — zegt hij, na hun uitvoerigheid op den voorgrond te hebben gesteld — „ofschoon van nauwkeurige kennis getuigende, geven van de zaken geen geleidelijk overzicht en toonen hier en daar, in eenige duisterheid en verwardheid, de sporen van de gebrekkige vorming des in Indië geborenen en opgevoeden schrijvers." [2] Dit is zacht gezegd. Te zacht haast. En de eigen prof. Veth kon dan ook niet nalaten bij de behandeling der oude Solosche rechtspleging, waarover Winter niet minder dan 86 blz. tekst had geschreven in zijn studie ad hoc, tot deze krassere woorden te komen: „Wat ons daarover door de heeren Bousquet en Winter wordt medegedeeld, is duister, dubbelzinnig, in onderlingen strijd." [3]

[1] Zie de volledige bibliografische opgaaf van wat C. F. Winter over Solo in druk heeft gegeven in Veth's Java (1ste druk), III (1882), p. 570, noot 1.

[2] L. c. p. 570.

[3] L. c. p. 595. De mededeelingen van den oud-resident van Pěkalongan (1831—34) R. de Filliettaz Bousquet zijn, onder den titel „Korte beschrijving van de Javaansche Regtbanken in de Landen der Javasche Vorsten, benevens enz.", afgedrukt in de „Ned. Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving", Ve dl., Amsterdam 1843, p. 5—59. In hoeverre deze, een jaar vroeger verschenen, studie voor Winter prikkel is geweest om zijn opstel over de Solo'sche rechtspleging te schrijven, zou ik niet durven zeggen. In 1842 had Bousquet, met verlof in Nederland, zijn stuk blijkbaar ingeleverd aan de redactie der Ned. Jaarboeken; toen hij daarna weer, in Aug. 1843 resident van Kedoe werd, was zijn studie, in Nederland begin 1843 verschenen, zeker al eenige maanden aan Winter bekend. Er is dus wel waarschijnlijkheid, in allen gevalle groote mogelijkheid, dat het opstel van Bousquet de aanleiding is geweest tot het opstel van Winter. Zooals men weet is Bousquet later resident geworden van Jogjakarta (1845—48), *maar heeft daarover nooit iets in druk laten verschijnen*, hoezeer hij in de eerste blz. van zijn stuk van 1843 (p. 5—9), zoowel de formaties der rechtbanken in Solo als in Jogja had medegedeeld; wat daarna volgt, is slechts een kort uittreksel in Holl. van de Nawala Pradata, de Anggěr Agěng, en de Anggěr Sěpoeloeh, zonder noten, ophelderingen, of iets. Waarschijnlijk heeft Bousquet niets geschreven over Jogja, omdat hij als resident daar den 24 Nov. 1848 van zijn betrekking werd ontheven en op wachtgeld gesteld; zijn herinneringen aan Jogja waren dus niet van de aangenaamste. Daarna werd hij echter weer waarnemend resident van Banjoemas (1849—50), en resident van Bagělen (1850—54).

Duister, dubbelzinnig, in onderlingen strijd, — ziedaar de woorden die maar al te zeer passen voor de in Nederlandsch geschreven studiën over Soerakarta van C. F. Winter Sr., den beroemden; voeg er bij: slordig afgedrukt; iets wat waarschijnlijk wel niet op zijn rekening komt, maar dat dan toch door zeer hinderlijke drukfouten het verstaan van zijn bedoelingen noodeloos verzwaart. Als Javanicus *hors ligne*, een werkelijk buitengemeen man, was Winter, de zoon, zoodra hij in behoorlijk Hollandsch zijn kennis moest teruggeven, een echte Indo-Europeaan; van die soort personen, bij wie het „Hij weet het wel, maar hij kan het niet zeggen" — anders een paradox —, een strikte waarheid is. Niet gebrekkige taalkennis was daarvan bij Winter, den genialen taal-man, de oorzaak; doch gebrek aan helder, logisch denken, wat wij daaronder verstaan.

Welnu, in dit opzicht overtreft vader Winter verre zijn zoon! Als sterkste bewijs mag gewezen worden op de leukweg gedane mededeelingen over de onderlinge verhouding tusschen de 3 Solo'sche rechtbanken, de Soerambi, de Pradâtâ, en de Balemangoe; op het feit dat hier voor *het alleréérst* een deel van het wezen der in 1847 verdwenen Solo'sche rechtbank Balemangoe met heldere termen wordt vastgesteld; terwijl een latere terloopsche mededeeling, die de Soerambi betreft, evenzeer van hoog geschiedkundig belang mag worden geacht; dingen van te meer gewicht, nu ze komen uit den mond van hem, die als translateur zelf een belangrijke rol had gespeeld in de *laatste groote Javaansche codificatie*, die van Zo. 4 Oct. 1818. Al de latere schrijverij van den zoon, die vanwege de vele boomen het bosch niet gezien had, wordt hier met een paar zinnen van den vader totaal geslagen, die zich juist niet in bizonderheden verloor, maar ineens een deel van de quintessence der zaak aangeeft. Voor het nadere dezer zaak verwijs ik naar de zéér uitvoerige noot 56, en naar noot 58.

En ook in menig ander opzicht toont vader Winter zich een heldere kop, die, zonder het geleerde apparaat waarvan de zoon zich wel gaarne plag te omgeven, de zaken veel meer op den man af, en, met een zekere ironie losjes-weg, toch volkomen-deskundig frank en vrij wist neer te schrijven. Daarvan is misschien deels dit wel de gelukkige reden, dat het Hs. naar alle blijken nooit voor den druk bestemd is geweest, maar een persoonlijke memorie wilde blijven voor persoonlijk gebruik; de lange jas der deftigheid waarin zoon Winter zijn stukken, voor de pers bewerkt, meende te moeten steken, is hier weggelaten; vader Winter vertelt in slaap-

broek en kabaai, als Europeaan met een sterk-Indisch tintje, vaak ongeregeld, soms langdradig, maar zéér vaak ook hoogst interessant van de diverse dingen die hij door zijn 19-jarig verblijf in de Vorstenlanden en zijn ambt als Javaansche tolk had opgedaan. Van tijd tot tijd spreekt hij een beetje Indo-brabbeltaal; en waar hij, over „tweelingen" het hebbende, van „twee mannelijke lingen" gaat spreken (blz. 84), weten we wel hoe laat het is; maar aan den anderen kant bezit hij in zijn vocabulair nog menige oudere en kernachtige Hollandsche uitdrukking, die aan zijn tekst een eigenaardige bekoring bijzet, en een vroeger stadium vertegenwoordigt dat bij zijn zoon al verdwenen is. Vader Winter, hoewel zijn tekst uit 1824 is, sluit af het *ancien régime*, de reeks van berichten over Java met de hofreizen der Nederlandsche gezanten naar Mataram begonnen, en voortgezet tot in Daendels' tijd door Engelhard en genooten; Winter, de zoon, zal dan tegen 1840 de reeks der moderne Javaansche studiën openen.

Dat vader Winter al het voordeel getrokken heeft van zijn kennis van Soerakarta vóór de inkrimping sinds den Java-oorlog, kan moeilijk beweerd worden. Hij beperkt zich in zijn beschrijving geheel tot het Hof en de Javanen ter hoofdplaats; slechts even, en met zekere sympathie, spreekt hij over het leven der desa-lieden daarbuiten; van de Mantjanĕgara'sche landen rept hij zelfs niet. Tal van interessante en nu voor ons nog zoo raadselachtige toestanden in de Vorstenlanden, toen deze zich nog uitstrekten van Kĕḍiri tot Banjoemas, blijven helaas ten eenenmale onbesproken. Van de Garĕbĕg Moeloed, het groote opkomen ten Hove éénmaal 's jaars voor alle Buitengewesten, vernemen we de formules die op den Sitinggil en Pagĕlaran worden uitgesproken, maar over het innerlijk wezen van dit feest — vooral het p a d j ĕ g-afdragen over het verloopen jaar! — wordt totaal gezwegen. Van den aard der belastingen in het rijk Soerakarta in 1824 geheven, hooren we niets; we krijgen in de plaats een paar cijfers, die we ook elders wel kunnen vinden.

Zoo zijn er tal van andere onderwerpen, die vader Winter zich heeft laten ontglippen. Maar wat hij wèl vertelt, zit goed in mekaar. Gaan we den inhoud van zijn handschrift achtereenvolgens door, dan vinden we belangrijke en vertrouwbare inlichtingen over tal van zaken.

Zijn inleiding is een beetje zwaar te verteren; hij begint *ab ovo*, en dus bij Adam, geheel in den geest van een Javaansche babad;

goed is wat hij dan over titels vertelt; waarschijnlijk ook goed, hetgeen dan volgt over godsdienst, doch dit mogen ter zake kundigen beoordeelen; interessant dan zijn karakterschets van Pakoe Boewånå IV en V, een beetje met een booze tong verteld, maar te meer van waarde omdat we zoo weinig van zulke vrijmoedige èn deskundige beschouwingen over Indische potentaten bezitten; dat daarna eenige bizonder „sappige” mededeelingen over meisjes-opvoeding te Soerakarta volgen, moge hem vergeven worden, want voor de pers was zijn stuk niet bewerkt. Dan komen zeer goede mededeelingen over Solo'sche hofgebruiken, waarbij men voelt hoe de translateur aan het woord gaat; en over Javaansche zeden; ook toont zich dikwijls zijn groote, waarschijnlijk Indo-Europeesche, kennis van Jav. kruiden en gewassen; een goede en sympathieke schets volgt van het leven der desa-lieden; de mededeelingen over huwelijken, bevalling en besnijdenis, zijn interessant om vergeleken te worden met wat zoon Winter in 1843 daarover uitvoeriger schreef; dan treedt weer de translateur op met zijn verhaal der Garĕbĕg-plechtigheden, uitvoerig verteld, met veel Jav. formules; wat volgt over inkomsten en administratie van het Hof, is echter vluchtig en onbevredigend. Zéér goed en helder komt dan, als gezegd, de uiteenzetting van den aard der drie Jav. rechtbanken; iets over den beul en zijn rakkers volgt; wat over begrafenissen wordt verteld, is heel wat uitvoeriger dan hetgeen de zoon in 1843 zou mededeelen; of de daarbij gegeven Moh. formules zuiver zijn, mogen deskundigen weer beoordeelen. Een klein, maar zéér belangrijk stukje over het laatste artikel der Anggĕr Aroebiroe volgt. Dan zeer goede mededeelingen over allerlei ziekten en geneesmiddelen; vervolgens hoogst belangrijke vertelsels van Javaansche bijgeloovigheden, waaruit dat over *matjan gadoengan* reeds vroeger door mij behandeld werd; een lang en taai staaltje van Jav. woordenrijkdom wordt opgevolgd door een kleine maar curieuze periode over „heidensche” formulieren. Ten slotte de Kalang-legende, vermengd met de Tjaṇḍi-Sewoe-legende; zij herinnert ons terecht aan het duistere, nog door niemand met ernst aangedurfde, Kalang-vraagstuk.

Als *zéér bizondere* dingen zou ik vooral willen wijzen op de terloopsche maar hoogst gewichtige mededeeling over de wajang koelit (blz. 41, en noot 22), waarbij ik gerust durf zeggen een eitje van Columbus op zijn punt te hebben gezet; over pangla-

risan (blz. 59); het uitstekende over de Balemangoe (blz. 69—70, en de zéér uitvoerige noot 56), mooi aangevuld door een gewichtige mededeeling over de behandeling weleer van Soerambimaken (blz. 73, en noot 58); het merkwaardige over den raadselachtigen vogel malar moengå (blz. 74); en het onthulde over de Anggĕr Aroebiroe (blz. 77—78).

Dat er tal van interessante Javaansche uitdrukkingen en woorden, goed geschreven in een nu verouderde transcriptie, door den heelen tekst verspreid staan, grootendeels met hun juiste verklaring, blijkt aan ieder met een oogopslag. Zelfs nu we sinds pas in het bezit zijn gekomen der nieuwe, 4e editie van het Javaansch-Nederlandsch Woordenboek van wijlen Gericke en Roorda, bewerkt door Prof. Vreede en Dr. Gunning (Aug. 1901), mag gerust gezegd, dat de toekomstige bewerker der 5e editie nog heel wat van zijn gading zal kunnen vinden bij vader Winter.

De noten zijn om goede reden slechts hier en daar aangebracht; wilde men volledig zijn, dan kon haast bij ieder Jav. woord een noot geschreven; een doorloopende vergelijking tusschen dit stuk van vader Winter en de latere uitvoerige opstellen van Winter den zoon, zou dan tevens noodzakelijk wezen. Nu werden alleen eenige saillante punten nader bekeken; mijn talrijke aanteekeningen tijdens een 2-jarig verblijf in de Vorstenlanden gemaakt, moesten in hoofdzaak blijven rusten.

Toch wordt het tijd, dat er wat meer over de Vorstenlanden en de daar oorspronkelijke toestanden allengs bekend worde; tot nog toe is de kennis dienomtrent zeer bedroevend, wat te wijten is aan de geheel-onvoldoende bronnen. Men zie eens het artikel over »Djokjakarta« in de Encyclopaedie van Ned.-Indie, vol fouten, van de hand nog wel van wijlen den resident van Solo, A. J. Spaan; wat het artikel »Soerakarta« mag brengen, zal de tijd ons spoedig leeren. De publicatie der Hss., in het bezit van het Kon. Instituut, kan in deze richting van nut wezen. Allereerst zal daarom een tot nog toe onuitgegeven stuk volgen van de hand van C. F. Winter, den zoon, omtrent »Javaansche Overleveringen.«

Doch ieder die in de Vorstenlanden en de meer ouderwetsche Javaansche toestanden belang stelt, zal moeten erkennen dat deze Beknopte Beschrijving van vader Winter is een belangrijke, in menig opzicht zelfs kostbare bijdrage

„**Beknopte** [1] beschrijving van het Hof **Sourokarto**, derzelver afbeelding, Burgerlijke en Godsdienstige gewoontens, zeden, manieren, handel en Levenswijze, mitsgaders inkomsten, Huwelijken, Echtscheidingen, besnijdenissen, geregtshoven, Militairen, Feesten, Bruiloften, Begravenissen, bijgelovigheid enz.: zoodanig als dezelve van oudsher hebben bestaan, en zich thans nog bevinden, opgerigt uit eige aandrijving en geringe kunde, door den te Samarang geborene en zig thans te Soeroboio bevindende **Johannes Wilhelmus Winter** voorheen Translateur in de Javaansche taal aan het gemelde Hof **Sourokarta**, in welke vak hij gedurende zijn Negentien Jarig aanwezen aldaar, het interieure daar van, heeft van na bij gezien en leren kennen, en dus tot 't geciteerde te komen, vind zich den ondergetekende noodigd, vooraf hier te stellen Een verslag des geslachts Adam of voortbrenging der

Javasche Vorsten,

te weten.

Sis (: Adams zoon) bragt Noor Tjahia voort, en deze teelde Noor [Rosso] en Noor Rosso gew[an Sang-]iang Wenang, [en deze] gewan Sang-iang [toengal,] en Sang-iang toeng[al] gewan Sang-iang Girienotto en deze gewan Sang-iang Brommo, en Sa[ng-]iang brommo gewan [eene] dogter genaamd Br[emmo-] Niwattie, getrouwd met Sang Trietoesto, zoon van Sang iang Wisnoe, en Sang Trietoesto gewan Sang iang Parie Kenno, en Sang-iang Parie Kenno gewan Sang iang manon Monosso en Sang iang manon Monosso gewan Sang iang Sakoetrem, en deze gewan Sang iang Sakrie en Sang iang Sakrie gewan Poelossoro en Poelossoro gewan Habiosso, en Habiosso gewan Pandoe Dewo Notto, en deze gewan Sang Harjoeno en Sang Harjoeno gewan Habie Manjoe, en Habie manjoe gewan Parie Kesit, en Parie Kesit gewan Joedo-ionno, en Joedo ionno gewan gendro-ionno, en Gendro ionno

gewan Praboe Joijo boio, en Praboe Joijo boio gewan Joijo Hamie Joijo, en deze gewan Joio Misenno, en Joijo misenno gewan Koesoemo Witjitro en Koesomo Witjitro gewan Tjitro Koesoemo, en Tjitro Koesoemo gewan Pontjo Drio en Pontjo Drio gewan Hangling Darmo, en Hangling darmo gewan Hangling Koesoemo en Hangling Koesoe[mo gewan] Praboe Soewelo [Tjollo] en deze gewan Srie [Mapoong]goong, en Srie M[apoong]goong, gewan Ken{die}-hiawan [2], en deze gewan Harsie Gettaioe, en Harsie gettaioe gewan D[ewo] Koesoemo en Dewo [Koe]soemo gewan Panj[ie] Koedo [3] Waneng Patie en deze gewan Koedo Lale-ian en Koedo Lale-ian gewan Banjaran Sarie en Banjaran Sarie gewan Moendie Wangie en Moendie Wangie gewan Ratoe Pamekas en Ratoe Pamekas gewan Drie zonen namens Hario Bangngah, Hario Joko Soerooh en Radin Sioong Wanoro. zijnde deze laatste van een ander moeder, en Koning van Pajejaran geweest, en deszelfs broeder gemelde Hario Jokko Soerooh, anders Browijoijo was Koning van Mojopait, wiens zoon genaamt was Praboe Browijoijo Handaningkoong en deze gewan Radin aijoe Woekoe, en Radin aijoe Woekoe gewan Bro Wijoijo Lemboe Hami-Sanie en Lemboe Hamie Sanie gewan Bro Wijoijo Tanpo Somo, in wiens tijd zijns gelijken niet te vinden was; —. Hij kreeg bij zijne vrouw een zoon genaamd Radin Bondan Kejawan hernaamd Kie Haging Taroop en deze gewan Kie Haging Sesello en Kie Haging Sesello gewan Kie Haging Ngennis, en Kie Hag[ing] Ngennis gewan Ki[e Pa]manahan, hern[aamd:]

Kiai Gede Mataram, Eerste Reg[eerder] van het Matarmsche [Rij]k te Koeto Gedé. Hij was in het Bestuur gekomen in het Jaar Djim 1535. of het onze 1463. en tot 182[4] Drie Honderd Een en Zestig Jaren [4], en had des tijds niet als Koning maar als Kiai (achtbaar Heer) geregeerd gehad, Zijn kind kwam daar na in zijn plaats, als

Senno Patti Ingologo. (oppergebieder over al de legers) na deze noemd men zijn kinds kind

Soenan Soemare Krapiak, daar op volgd zijn agter kinds kind de vermaarde

Sultan Agoong (groot Koning) hofhoudende ten Zuid oosten van

Matarm in wiens tijd zegd men, de Koningen van Bantam en Tjerbon eens tot hem kwamen hulde doen, wijl zij aan hem cijnsbaar waren, daar na zonden zij Jaarlijksch hunne gezanten alleen tot dien einde naar Matarm af, en werd na de dood van dezen Sultan, het na agter kinds kind van Kiai gedé Matarm, Keizer, onder de titel van,

Soenan Tegal Aroom, Hofhoudende te Plerret beoosten Matarm, na deze volgde het Bet na agter kinds kind van Kiai Gede Matarm onder de titel van

Soenan Hamang Koerat, Reziderende te Karto Soero, zoo dat deze de Eerste Keiser van oud Kartosoero is geweest. — Hij was getrouwd met de Dogter van Prins G[irie in] het Landschap Gr[issee]; zijn tweede vrouw w[as de] Dogter van zekere Ng[abehie] Mangoon Joio te Soeroboio, welke gemalinne door hem tot vorstinnen zijn verheven geworden, dog bij geen van beide, kinderen krij[gende] besliep hij een zijner bijzitten, uit de Solose dessa Ngoonje, landschap Banjoemaas, welke zwanger raakte, en daar na een zoon ter wereld bragte, waar door zij door hem tot derde vorstin gemaakt wierd. — na de dood van gemelde Soenan Hamang Koerat, wierd het meer Bet na agter kinds kind van Kiai Gede Matarm aldaar Keizer, en genaamd:

Soenan Amang Koerat Maas. — en na ongeveer een en een half Jaar aldaar bestierd te hebben, geraakte deze in oorlog met zijn oom den Pangeran Adipattij Poeger, die hem versloeg, waar door hij naar Soeroboio vlugtte, van waar hij naar Ceilon wierd gezonden met zijne drie Zoonen, — Hij kwam aldaar te sterven en zijn lijk wierd naar Java overgebragt en te Magirie begraven; — zijnde de Drie zoonen van hem ter dier zelve tijd ook naar Java te rug gezonden, daar op liet zig genoemde Pangeran Adipatti Poeger noemen

Pakoeboeonno de Eerste. — deszelfs kind, dat hem opvolgde heet

Soenan Praboe, het welk betekend Jonge Keizer, deze was getrouwd met de Dogter van een Rongo te Koedoos, tedak rasool (Mahomets geslagt) die door hem tot Vorstin verheven wierd. —

Vervolgens kwam het [kinds]kind van Pakoeboe[onno] de eerste op de Troon, [onder] de titel van

Pakoeboeonno de Tweede. — deze was gehuwd met de dogter

van Prins Pourboio, die in vroeg[ere] Jaren ook te Ceilon [ge]bannen was —. Hij kreeg bij de Ratoe een zoon, en na dezen zoon, volgd den Chineesche oorlog. — Hij, tegens de chinesen niet bestand geweest zijnde, retireerde zig naar Ponno-rogo, alwaar hij secours kreeg van de Kompagnie, die met behulp der Madurezen, de chinesen uit oud Karto Soero verjoegd: en na dat hij aldaar ongeveer, drie maanden verbleven was, ging dezelve op Soerokarto zijn Hofhouden, zoo dat hij de eerste vorst van Soerokarto is geweest, en na twee Jaren aldaar bestierd te hebben, kwam dezelve te overleiden, waar op gevolgd wierd door het agter kinds kind van gemelde Pakoeboeonno de Eerste, geheeten.

Pakoeboeonno de derde — deze was getrouwd met de dogter van de Panembahan van Madoera, hebbende dezelve bij deze Ratoe een zoon verwekt, welke na deszelfs geboorte, door hem dadelijk tot KroonPrins verklaard wierd, — dog deze Jonge Prins is kort daar op overleden. — Toen Separeerde hij zig van zijne vrouw, die op verzoek van hem aan de Kompagnie naar Madoera te rug gezonden is — daar na trouwde hij met eene Den lorro berook, gesproten uit het Damaksche huis van zekere hooge Priester Kiai Gedé Karang loo, wonende deze toen ten noord oosten van Prambanan in [de de]ssa Tajie [5] landschap [Pajang,] welke na de verheffing [van] Zijne dogter tot Ra[toe] Kentjonno, direct Reg[ent] wierd, en genaamd Tommenggoong Wiro Redjo. — genoemde Pakoe boeonno de derde heeft lang te Souroka[rto] geregeerd gehad, en heeft [bij] Zijn gemelde tweede ratoe, twee dogters verwekt, dog beide overleden. — daar na verloste zij een zoon, welke kort na dies geboorte tot Troonsopvolger benoemd wierd. — deze was naderhand getrouwd met de eerste dogter van de Regent van PameKasan, bij wien hij slechts een zoon gekregen heeft en genaamd Radin Maas Soegandie. — Hij verliest deze vrouw, kort na de geboorte van dit Kind, en maakte door het Huwelijk, de dogter van de oude Prins Pourboïo tot zijn tweede gemalin. — Zijn vader genoemde Pakoeboeonno de derde overleden zijnde, kwam hij als na agter kinds kind van meernoemde Pakoeboeonno de eerste in zijne plaats, onder de titel van

Pakoeboeonno de vierde. — Zijn evengemelde zoon Radin

Maas Soegandie, wierd na zijne verheffing dadelijk tot zijnen opvolger uitgeroepen en zijn tweede vrouw ook kort daar op overleden zijnde, deed hij een derde huwelijk met de Jongste zuster van wijlen zijn eerste gemalin, de tweede dogter van voornoemde Regent van Pamekasan. — na drie en dertig Jaren als Keizer geregeerd te hebben, kwam dezelve in het Jaar 1820. te sterven. — Zijn zoon de kroonprins voornoemd, of het bet na agter kinds kind van boven aangehaalde Pakoeboeonno de eerste, volgde hem op de troon [als] Keizer

Pakoeboeonno de vijfde. — deze ha[d bij zijne] twee **Batoes** geen enkelde [kind,] maar wel bij zijne bijwij[ven] vele onegte kinderen gehad, waar van de oudste zoon van hem genaamd was, Radin Maas Sapardan, oud naar aanzien Veertien Jaren toen hij destijds in opvoedi[ng] bij Zijn Oom den tijdelijken Rijksbestierder Sosro Diningrat was gesteld, gemelde Pakoeboeonna de vijfde is zeer kort in de regeering geweest. — na zijn dood in 1823, beklom zijn onechte zoon gemelde Radin maas Sapardan, of het meer bet na agter kinds kind van meer gerepte Pakoeboeana de eerste de troon, onder de titel van.

Pakoeboeonno de Zesde. — welke heden ten dage aldaar nog regeerd, en in 1824 is getrouwd, met zijne Ooms dogter den Pangeran Ngabehie.

De Echte broeders van Pakoeboeana de Vierde zijn maar twee, te weten

Ario Mangkoeboemie, thans weder te batavia en in 1826 te Solo overleden [6]. —

[Pr]ins Ario Boemienotto.

Deszelfs onEchte Broeders zes, als

Prins Ngabehie

Prins Pamot

Prins Siengo Sarie (blind.)

[Pr]ins Panoelar

[Pr]ins Diepo Negoro (dood) en

[Pri]ns Adie Negoro.

Deszelfs volle Neven Acht, te weten.

Prins Prang Wedonno, hernaamd Adipattie Mangkoenegoro, [8] welke, regtens gemelde Pakoeboeonno de 4de oom noemen moest, dog om dat zulks tegens een Keiser niet

openbaar geschieden mogt, noemde hij dezelve in het bijzonder altijd. Kiai. en bij publieke feestdagen, gelijk andere Prinsen Sampean dalm.

Prins Teppo Sonno. Regent van Kedirie
Prins Adie Widjoijo
Regent Soemo Diningrat
Regent Padmo Dipoero. (dood:)
Radin Panjie Poerweng-ngrat
Raden Panjie Diepeng-ngrat
Raden Panjie Praning-ngrat

Deszelfs verre Neven [vier] als.

Prins Blittar
Prins Merto Sonno.
Prins Pakoening-ngrat
Prins Wiero Mengolo. (dood:).

Deszelfs echte Zusters vier.

Den aioe Boeseng, vrouw van de zoon van de Adipatti van Damak.
Ratoe Poerbo negoro. (dood)
Den aioe Sahinah (dood)
Den aioe Sekar tajie, vrouw van wijlen den Regent van Koedoos.

Deszelfs. onEchte Zusters. Dertien [7], als.

De Ratoe **Alit.** moeder van Prins Adipattie Mangkoenegoro.
De vrouw van de Regent Soemo Diningrat
" d° " " d° Wiro Diningrat
" d° " " d° Joio Ningrat
" d° " " d° Merto Poero
" d° " " d° Poerwo Negoro
" d° " " d° Sosro Wijoijo
" d° " " d° Soemo Dilogo
" d° " " d° Sosro Mijoio
" d° " " d° Sosro Diwerio
" d° " " gewezene Rijksbestierder Danoeningrat.
" d° " " d° Rijksbestierder Tjokro Negoro.

Hebbende Pakoeboeono de 4de maar een zoon en Twee dogters uit echte bed, bij zijne laatste Ratoe de Tweede dogter van de Regent van Pamekasan gewonnen, de eerste is.

De Prins **Pourboio,** Majoor der Hussaren te Sourakarta. — de tweede is.

De Ratoe **Pembaioon,** vrouw van Prins Ario Matarm, en de derde is.

Den **aioe Kisbandiah.** deze was in de Kraton tijdens de Maarschalk Daendels, wegens gepleegde overspel met Raden Ario Notto Wijoio, tweede zoon van voornoemde Prins Ario Mangkoeboemie, door vergift van kant gemaakt, gelijk mede gemelde Radin Ario Notto Wijoio ten huise van zijnen vader Prins Ario Mangkoeboemie, vermits die gene, welke van zijne familie zig aan bloedschande schuldig maakt, de do[od verdiend,] egter geschiedde zulks, schan[ds-]halve niet publiek.

Voorts kan ik de kinderen der hier voren, zoo wel als der hie[r]na aangehaalde Prinsen uit gebrek aan memorie, bij deze niet opgeven, alleenlijk voege ik nog hier bij; uit welk h[uis] de destijds in den Oorlog zoo zeer beroemde oude maas Sa[id] groot vader van voornoemde Prins Adipatti Mangkoenegoro gesproten is; —. •

Toen Soenan Praboe nog Kroon Prins was, heeft hij een zoon bij een zijner bijzitten gekregen, en toen hij Keizer wierd, had hij deze zoon tot Prins verheven, onder de naam van Pangeran Pantjoeran, deze was de Vader van gemelde maas Sait, welke bij zijne, mij onbekende vrouw, slechts twee echte kinderen verwekt heeft, als.

De Prins **Ario Praboe Wijoio,** vader van de tijdelijke Prins Adi Patti Mangkoenegoro en

De Radin **aioe Bendoro,** vrouw van de gewezene Regent te Banjoemaas, genaamd Oedo Negoro [8].

Deszelfs onechte Zoons. Zijn deze

Prins **Poerbo Negoro**

Prins **Padmo Negoro**

Prins **Soerio Taroeno**

Prins **Soerio Merjoio**

Prins **Soerio Koesoemo**

Radin **Santooso**

Radin **Djo Dimoelio**, en

Radin **Maas Sadat.**

onechte Dogters.

Den aioe Kedoeang.

Den aioe Ongo Dirdjo.

Den aioe Poespo Koesoemo.

Den aioe Tegal.

Den aioe Soetjie, vrouwe van de gewezene Regent van Samarang.

Den aioe Srie.
Den aioe Tjitro Koesoemo.
Den aioe Poerwo Negoro *.

Titel van de Soesoehoenan.

Kanjeng Sinoehoen, —. is de titel van de Keizer, de eerste betekend, Hoogheid en de tweede aanbiddelijk aldus aanbiddelijke Hoogheid
als men tegens hem spreekt, moet men hem noemen.

Sampean dalm dat is, ik spreek tegens uw[e] voeten, waar uwe rijk [on]de[r] rust. —
tegens de Prinsen. is.

Panjeneng-ngan dalm. —. dit beduid: ik spreek tegens de benoeming van het rijk. —

Gustie alah. betekend Heere God.

Gustie — Heer.

Bendoro. — Gebieder.

Kanjeng Gustie. Hoog verheven Heer. — kom[en]de deze laatste titel, de Kro[on]prins alleen toe [10].

Loera — is Chef van een dessa of van een landschap. de Rijksbestierder is de loera van alle de Javanen te Sourakarta.

Goenoong. verstaat men in het Maleidsch Berg, maar dit is in het Javaansch Schout [11], —. de Goenoong van de beide Hoven moeten hunne wooning altijd buiten de Hoofdplaats Stabileren, en hebben de magt om kleine zaken in hunne Residentien af te doen, en den schuldigen, in het blok te sluiten.

De Priais werden in vier klassen verdeeld als in Wedono, Kliwon, Panewoe, en Mantrie — Zij zijn van regenten, dog de Sentonos van Vorsten afkomstig, beduidende het woord Priai, eenvoudig ambtenaar.

De Stammen der Javanen werden ook in vier klassen verdeeld, te weten in Radin, Maas, Bagoos, en Kentol.

Des Keizers Ratoe werd altijd getiteld:

Ratoe Kentjonno Woengoe. — dat is, Keizerin des oud gouds, heeft de Keiser buiten dien nog drie andere ratoes dan werden deze ordinaire geheten.

Ratoe Kentjono Woelan — Keizerin der goude maan.

Ratoe Maas. — Keizerin des gouds.

Ratoe bendoro. — Keizerin des gebieds.

moetende de Douarium [12] des Keizers getiteld worden.
Ratoe Kedaton — Keizerin des Paleis.

De Echte mannelijke Kinderen van hem, werden in hunne Jeugdige Jaren genoemd:
Radin maas Gustie, volwassen zijnde, werden zij
Pangerang — geheten.

De Echte vrouwelijke Kinderen noemd men in hare kindsche Jaren.
Radin aioe — getrouwd zijnde, wordt zoodanig een.
Ratoe — genoemd. —

De onechte mannelijke kinderen werden in hunne Jeugd genoemd,
Radin maas., volwassen zijnde, werden zij ook.
Pangeran. geheeten. — reedenen dat al[le] mannelijke kinderen van den Vorst, zoo echte als onechte in hunne volwassene Jaren, [tot] Prinsen verheven moeten worden, met de titel en voornaam van Ario, het welk s' vorsten afstammeling betekend, dalende deze titel tot op het derde gelid. —

De onEchte Dogters werden genaamd.
Radin ajeng: getrouwd zijnde, noemd men haar
Radin aioe. —

De Rijksbestierder, Regenten en daar beneden, zijn verre afstammelingen van de Vorsten, ettelijke daar van, stammen af van geestelijken, gelijk Kiai gede Karang loo. van Damak, welke voor heen hooge Priester is geweest, waarom gemelde ambtenaren ook de titels voerden, van
Maas en
Radin. —

De ordonnansen en de nog mindere Javaansche dienaren van de Keizer — hieten ook Maas. en Radin, dog dit zijn geene naam titels van afkomst, maar wel van verkiezing, door den vorst wegens betoonde langjarige getrouwe diensten verleend. —

Onder de Mannelijke geslagten werd de titel van
Kiai bij de Javanen zeer geacht en geëerbiedigd, redenen dat dies afkomst van oude vermaarde geestelijken was. — en Onder de Vrouwelijke is de titel van
Njai de achtbaarste

Jonge broeder noemt zijn oude zuster:
Bok aioe. — deze noemd hem
Adi-maas.

oude broeder noemt zijn Jonge zuster:
Adie ajeng — deze noemd hem.
Kank-maas
De Tantes werden bij de gem[eene] lieden genoemd.
Bibek — bij de Hofgrooten, Hiboe.
De oomen werden bij de gemene Javanen genoemd:
Paman — en bij de Hofgrooten Romm[o.]
Een neef noemd men:
Kaponakan Jaler. — en een nigt is bij hen:
Kaponakan Hestrie. —
Broeders of zusters Kinder[en] noemd men te Souro-Kerto.
Nak Sanak. — dog bij de Strandelingen
Misanan. —

Ingang tot de Keiserlijke Kraton

de eerste poort van het eerste kleine voorplein, hiet
Peng-ngoe-rakan.
de tweede Poort, hiet
Gladak.
het groote tweede voorplein noemd men
Aloon Aloon.
de twee gerigtsboomen hieten
Waringin Koeroong
de zitplaats der Regenten noemd men
Pagelaran.
des vorsten verhevene zitplaats hiet
Sittie Hingil
de hooge troon, hiet
Bangsal Witono —
de derde Poort hiet
Brojo Nollo.
de vierde Poort hiet
Kemandoengan
de vijfde of laatste Poort hiet
Sriemenantie ¹), en het vierkante huis der receptie, hiet
Pendopo: —

Onder dit huis, ontvangt Zijn Hoogheid gemeenlijk onzen opper gebieder, en andere aanzienlijke personen, dewijl geen minder ambtenaar nog andere onbeambte persoon, zonder door

de Resident derwaards gebragt te worden, bij dezelve moge komen.

Godsdienst.

Het is nu drie hondert negen en veertig Jaren geleden, dat de Javanen het mahometaansch geloof hielden, hebbende zij dit geloof in het Jaar Djee 1403. of het onze 1475. eerst aangenomen gehad [14], — voor dien tijd baden zij de Bettoro goeroe, wisnoe, Bromo en de steene beelden aan, gelijk dit tot heden ten dage nog onder het eenigst[e] gebied van Soerokarto in [het] klein' oord Lodoio, en te Pesoeroean in het Landsch[ap] Tenger plaats vind [15]. — Hoe groot het verschil van dezen godsdienst met die der onze is, kan men zig niet verbeeld[en. —] de Koran zegd, dat het opperwezen heeft bestemd, de ouderdom der Wereld, op [16] Een Hondert duizend Jaren, waar na eene vernieling, door eene algemeene zondvloed zoude komen, dat toen Adam in de wereld kwam, de wereld reeds oud was, drie en Tachtig duizend Jaren, en dat toen Adam de wereld verliet, hij oud was . . . . 1011 Jaren
Noa . . . . 1000 "
Abraham . . . . 45 "
Mozes . . . . 145 "
Ngisa (Heere Jesus) . . . . 300 "
Mohamet . . . . 63 "
Zijnde deze zes, Propheten der Religie geweest. —. na de komst van Adam tot de troonbeklimming van Kiai Gede Matarm, is Zes duizend drie hondert en drie en twintig Jaar geweest, en na deze tot het Jaar 1824, is Zeven Hondert een en veertig Jaren geleden [17].

Het is bij een ieder bekend, dat men thans bij alle gebeden God en Mahomet alleen aanroept, maar voor dezen riept men daar bij aan, de Propheten Adam, Noa, Abraham, en Moses. enz: waar van de uitroeping geschiedde, invoegen als volgt.

La-ilaha-illolah.
Adam Kalifatolah. — daar is geen God, dan God, Adam is zijn gevolmagtigde
La-ilaha-illolah

Nooh Sapiollah —. Adidem. Noa is van God uitverkoren
La-ilaha illolah
Hibrahim Kalilolah — Adidem — Abraham is zijn vertrouweling
La-ilaha-illolah
moesa kalam ollah. — Adidem —. Mosis is de Sprake Gods.

De voorname decipelen van Mohamet zijn vier te weten
Aboe bakar
Oesman
Oemar en
Ngallie. — en de overige zijn maar onderdanen van hen,

De Koran zegde alweder, dat er niet meer als Vier voorna[me] Engelen in den Hemel zijn, geformeerd uit een Vonk v[uur] na de schepping der Wereld [en] die Engelen zijn genaamd als volgd.

Jobo-rak-il — uitvoerder der bevelen.
His-ravil. — oprolder der wereld, ten dage der Zundvloed.
Mink-Kail. — deze moet de regen doen val[len. en]
Hijra-il moet de menschen ontzielen.

In den beginne vertoonde zich tusschen Hemel en aarde, een Noor Mokamat (verschijnzel) welke zoo klein was als een Korl peper, waar in lag opgesloten.

Makelook — al dat er thans op aarde is ook was er ter dier zelve tijd mede uit een vonk vuur gemaakt een schoone duif genaamd

Peksie Tawoos. — welke onzigtbaar, tot heden ten dage, nog tusschen Hemel en aarde zweeft.

Daar en tegen zegd de Kitab Ambio, dat het in den beginne niets anders was [18], als

Sirhoe Datollah. — Gods oogmerk, waar door het in 't wezen werd gebragt, en waar uit een uitspansel ontstond, daar na schiep God de mensch.

De Boom die in het Paradijs stond hiet:

Saja Ratil Moentaha — welke vier soorten bladen heeft, als wit, rood, zwart en geel; en welke boom de goddelijke waarheid in zich bevat, dit noemd men:

Siepat mang-nganie — inhoudende de volgende
Kodrat — de oppermagt.
iradat. — de begeerte
Samak — het gehoor

Basar — het gezigt
ilmoe — de wetenschappen
Aiat — het leven, en
Kalam — de spraak —

Ik zoude van de differente Godsdienstige Stellingen der Javanen, hier nog meer kunnen bijvoegen, indien ik wiste dat zulks de attentie waardig was, weshalven zal ik overgaan tot derzelven

Karakters, gewoonten, zeden handel, en levenswijze.

Wijlen Pakoeboeono de 4de bezat weinig kunde en was zeer wispelturig, vreesachtig en lichtgeloovig, waarom ieder hem dupeerde en vrees inboezemde,

Hij liet zijne kinderen niets leren, eenige daar van, die goede gesteltenissen bezaten, leerden uit eigen motiven wat lezen en schrijven; — Hij zelve deed den geheelen dag in zijne Pa[ne]pen (Kantoor) niets als zi[ch] aan Zadel boomen van licht hout, lepel en nappen van klapper doppen, onledig te houden; ten einde dezelve na zijn dood als gewigtige gedagtenissen, onder Zijne Kinderen verdeeld te kunnen worden, wijl zoo iets door Vaders handen gewerkt, de kinderen meer dan eenig ander kostbaar goed, in waarde hielden:

Schrijven doet hij bij na nooit zelve, want zulks vinden zich de Javaansche Vorsten vernederende, alles moet des de Wolodono (: Secretaris:) [19] doen, volgens mondelinge opgave van hem, zelfs concipieerde hij niet eens de brieven, die hij soms verpligt, aan het Gouvernement te zenden, alleen doet hij dit aan Zijne Rijksbestierder, indien hij hem iets van aanbelang te zeggen heeft, in een kartabelletje, welke hij volgens usantie, tusschen twee dunne bamboese stokjes zelve vastbind, en het door twee gandeks (boden) bij den Rijksbestierder laat brengen, houdende gemelde boden, gedurende de marsch derwaards gelijke stappen, moetende ieder Javaan, wie het ook zij, voor hen wijken en uit de weg gaan; — Bij den Rijksbestierder komende, blijven zij voor de Pandopo staan, en zegd al staande overluid, niets anders, als Radin Adipatti! gij ontvangt s' vorsten bevel: — De Rijksbestierder, die gemeenlijk op een stoel of mat zit, gaat van de plaats al hurkende de boden, die maar gemeene Karels zijn, naderen, en ontvangt met beide handen om hoog, ten teken van groot

ontzag, het briefje uit hunne handen, vervolgens gaan zij zonder complimenten weder heen, — Men zegd dat hij in vroegere Jaren, zeer wreed, ten aanzien der overspellen geweest was, — Een der Pandjies, zijn favoriet, genaamd Prawireng Pommo, door hem in het Comitteren van adulterium met zijn echte zuster Raden aioe Sainah voormeld, betrapt werdende, liet hij hem zijne teeldelen afsnijden, en in Zijn mond steken [20]: daarn[a] wierd hij gevierendeel, en in stukken gehakt; Terwijl hij zijne zuster met vergift om he[t] leven bragt. — In latere Jaren was hij ten dien opzigte zeer flegmatiek geworden, oogluikende zag hij dit, en gaf aan ieder der Bijwijven verlof, om hem rondui[t] te zeggen, op wien zij zich verliefde, en liet ze ook met die geene, na haar een goede uitzet gegeven te hebben, terstond trouw[en.]

Zijn voor drie Jaren overleden zoon Pakoeboeono de 5de [21] was in allen opzigten Schranderer; en liet zich geen knollen voor Citroenen in de hand stoppen, dog hebtzugtig, wijl het geld bij hem voor de bronader der tijdelijke welvaard wierd gehouden, zeer Streng, trots en in de hoogste graad minijverig; — Sedert dat hij ondervonden had, dat het op differente plaatsen liggen van vrouwen naast malkanderen, onder haar onbetaamlijkheeden, door middel van een onder haar zelve, zoodanig als de schaamelheid der mannen geformeerde stuk wasch geschiedde: — had hij het zich tot eene vaste wet gemaakt, om, ter voorkoming van dit schadelijk bedrijf, wijl zij anders voor altoos geene liefde tot de mannen zoude hebben, de permanente dienstmeidens s nachts nooit buiten het bereik van Zijn gezicht te doen slapen, dus ieder moest voor zijn kamer deur, die altijd open stond, zes voet van de andere in een rij leggen.

Zijn opvolger de thans regerende Pakoeboeono de 6e heeft de levenswijze van Zijn vader zaliger hier omtrent afgekopieerd.

De overige Prinsen en Regenten volgen, ten naasten bij, ten aanzien hunner kinderen, het voorbeeld van Pakoeboeono de 4de. — Zommigen zenden hunne Zoons eerst in haar Vijftiende Jaar na de school, zommigen geven aan dezelve hoegenaamd geen onderwijs, om hem de deugd of de vreeze Gods intescherpen want zulks reekenen zij zich niet noodzakelijk, Haar voornaamste werk is, dezelve van den

Jeugd af te instrueren, hoedanig een vorst te dienen en te eeren, en op welke dag en moment de schiet gebeden te doen, om zich aan een vorst verkleefd te maken en de gramschap van dezelve te stillen of te bedaren. —

In de opvoeding die eene moeder aan hare dogter geef[t,] hebben het lesen schrijven, borduren en naaien geen plaat[s,] alle deze werken worden met veragting aangemerkt, en als alleenlijk passende aan meisjes die haare Schoonheid op groote waarde stellen, want zij worden van hare kindsheid af gewend, alle welvoeglijkheid en Schaamte ter Zijde te zetten. — Het geene men dus een Jonge dogter leerd, bestaat in, bevallig, zedig en deftig, de borsten bijna geheel ontblootende, gekleed te gaan, en in een gezelschap in het geheel niet te spreken, en zich in eene bloosende en veinsende houding te stellen, om zich hier door, wanneer zij eens in het Serail genomen mogte worden, bij den vorst, bemind, en aantrekkelijk te maken, en boven andere bevoorregt te worden, want de Javanen houden veel van vrouwen, die in een gezelschap niet spreken of lagchen, en voor al hare ogen niet op manlui te vestigen; en voorts hoedanig de geheime gebeden, gaande en Staande te verrigten, om de Vorst hier door zoo verliefd op haar te maken, dat dezelve als dol na haar werd: en op welk een dag en oogenblik van de week, de Nectar door de moeder zelve toebereid, ten besten haarer Schaamdeel diend te worden gebruikt, om het bed van de vorst zonder mede vrijster alleen te bezitten, om door dien weg in der tijd vorstin te kunnen worden; waarom elk harer niet in gebreke blijft, alle bedenkelijke middelen werkstellig te maken, om de Vorst in het bed te vermaken: nadien de vrouwen, door kunde, ijver en getrouwigheid, geen fortuin bij den vorst kunnen maken, als enkel en alleen door zulk een middel, het geen in den hoogsten graad door dezelve werd geobserveerd, dog die de natuur te baat heeft, behoeft geen praktijk, en word hier door ze[er] zeker vorstin. — Ook leerd men hare dogter een zeker gebed, inhoudende kwade uitboezemingen en instigatien, om hare mede Vrij[sters] zoo haatelijk bij de Vorst te mak[en] dat ze hier door in ongenade vervald, en ter deure uitgezet word: zulk een boos gebed no[emt] men: Sakaratil Maot; andere noodzakelijke of nuttige zaken, onderrigt eene moeder har[e] dogter niet. En wanneer zoo ee[ne] dogter

moest daar na [bij] de Resident gaan en dezelve rapp[or]teren: waar Zijn Hoogheid ge[weest] is, hoe lang, wat hij er geda[an] en wie hem onderwegens ontmo[et] heeft.

Het is altoos een oud gebruik geweest, dat de Keiser alle m[aand-] donder- en Zatur-dag, elke k[eer] twee Gandeks (gemene boden) bij [de] Resident zend, om dezelve te verwittigen, of de Keizer buiten komt, Ja of neen, en welke boodschap door hen altoos in het Javaansch wierd verrigt, invoegen als hier nevens.

Toewan Resident, Hijeng ngandiko kapatedan tabe dalm, hingkank tabe Kang Jeng ratoe Kentjonno, hing kang tabe Pangeran adipatti anom Hamangkoenegoro, lan Poetro Poetrie sedoio, lan malig hijeng Ngandiko Kapatedan hoeningo jen Hing kang Sienoehoen Kang-Jeng Soesoehoenan boia mios. [24] —

Heer Resident, aan U wordt afgelegd de groetenis van den Vorst, de groetenis van de Keiserin, als ook die van de Kroon Prins, en verdere Prinsen en Princessen, voorts wordt U bekend gemaakt, dat Zijn Hoogheid den Keiser niet buiten komt. —

Boia mios, betekend, niet,
en Bade mios beduid: zal buiten komen. —

Men noemde de tournooij dagen van de Keiser aldaar Setton, om dat dit van den beginnen af altoos op Settoe of Zaturdag geschiede; daarom tournooijden de Regenten van Zijne Provintien en die der Stranden, om zulks te distingueeren altijd op maandag, welken dag, men aan de Stranden noemd:
Senen-nan.

Zeer zonderling is het, dat er geen enkelde onder de Inlanders die gebroken is, ten minste ik hebbe er, gedurende mijn negentien Jarige verblijf te Sourokarto nog geen een van gezien, voor al onder de Prinsen, niet tegenstaande de kinderen zig van hun twaalfde Jaar af, moeten gewennen aan sterk te Paard te rijden, en te diverteren bij de meidens, die hen gepremediteerd tot speel en slaap genoten toegevoegd zijn, om hier door spoedig groot te kunnen worden, — ook vind men onder de gemene Javanen alleen eenige stommen, die

Samarang m[eer] als op andere plaatsen gehoud[en] inzonderheid bij een Chineesche Nieuwe Jaar, zijnde de Barong-ngan, een maaksel van een gem[een] Tijger, uit stroo matten gewr[ocht] met tijger vellen beschooten en Paauwen veeren behangen, en die door twee mannen die binnen in zitten of staan op allerhande [wijze] bewogen worden; — Zij verdienen zoo wel als de rongings gedure[nde] het Nieuwe Jaar van de Chinesen veel geld, kunnende ieder rong[ings] in zoo een tijd zeggen, vijftig [en] zestig Spaansche matten wel te kunnen proviteeren. — men zegd dat wanneer een meid geneigd is, Ronging te worden, zij voor af een paar vliegjes, die zig aan malkanderen hegten moet vangen, en dezelve inslikken, om schamteloos te worden en zig verdraagzaam in alle de vuile behandelingen der mannen te maken, — Onder verscheide andere inlandsche spellen, waar mede de Javanen zig vermaken, amuseeren zij zig ook, gelijk de kleine kinderen met

Jank-kriks (krekels) waar op zij groote wedding schappen aangaan, zij laten een tegen een vegten, en dus twee krekels in een gekloofde riet zettende, hitzen zij dezelve met een bloem van een zeekere gras, malkanderen aan, met het zelve zoo lang over de kop te wrijven en te kittelen, tot dat zij raasend worden, en elkanderen bijten: die uit de riet springt of loopt is verloren; zijnde de tijd om krekels te vangen altijd met het begin van October, en zulks geschied in de kerkhoven, alwaar zij de kanten van de graven opdelvende in menigte krijgen, — Zij kosten veel geld; ik heb voor ieder van dit diertjes eens twintig ropijen zien geven; — De krekels daar de kinderen mede spelen zijn veld en huis krekels, ook van dezelfde gedaante en koleur maar kleinder; dezen houden zig in het gras op, en kosten niets, en laten zig ook gemakkelijker als de andere vangen. —

Weekelijks een keer, gaat de Keiser met zijne Ratoe op een zekere tijd naar de dessa manang of Katipes drie a vier palen van zijne Kraton afgelegen, om daar den gantschen dag, de tijd met Padi oogsten door te brengen [23], — zomtijds gaat hij twee keeren in de maand te Paard touren in een Europesche Koninklijke uniform, verzeld van Prinsen, mede op zijn Europeans gekleed, en twee Hondert Dragonders met slaande Trommen, — Zijn van wegens het Gouvernement toegevoegd Europese Ordonnance, die hem altijd verzelde,

een te misleiden, naderhand maakt hij haar door de kunst zijner bijslaping zot, en verpligte haar alzoo om hem, door het verkopen van 't een en ander te maintineren, terwijl hij niets anders doet, als opium schuiven en lanterfanten, zulke guiten studeren zich zeer sterk op de vrouwen, hoedanig die [te] misleiden en te verlustigen, ten einde dezelve nog zotter te ma[ken,] alzoo de zulke daar toe zeer [afge]rigt is, zoodanig dat er w[ettigen] vrouwen van vermogende Javan[en] haare mannen zonder reden verlieten, en tot de zulke als bijwijven overgingen, als voor haare verleider meer liefde heb[ben]de, dan voor hare wettige ma[nnen], Kiesheid weerhoud mij, om in bijzonderheden, nopens de manier[en] der bijslaping te treden: buiten dat is men ten dien opzig[ten] nog met andere wreedheid behept om eens anders vrouw te misleiden, en de man ongelukkig te maken, doende men daar toe op een Clandestine wijze zekere fijne poeder in het drinkwater of in de kost van die hij zijne vrouw wilde verleiden, om hem hier door geheel onbekwaam tot het werk der voortteling en ongevoelig voor den aandrang der natuur te maken, dat zijne vrouw op het laatst vervelende hem verliet, en zich geheel en al aan zulk een guit overgaf, —. Een wulpsche en wellustige vrouw is ook in staat om de natuurlijke drift der mannen te beperken, en dezelve geheel te verzwakken, door middel eener ijzere naald, die zij in een afgesneden teel deeltje van een dood gemaakte Sirie-Katje [31] midden door steekt, en het in een der punten van haar lijfkleed vast bind, onder het uiten van zekere haar welbekende heimelijke woorden, waar door men zig buiten staat zoude bevinden, iets het minste bij haar uitteregten; ondertusschen blijft de man van zijn vermaak en geld, dat hij voor uit gegeven had verstoken, zonder de oorzaak van deze onverwagte verandering te kunnen doorgronden, dog welker zwakheid, hem slegts eenige uren blijft aanhouden.

In vroegere eeuwen wisten de Javanen van geen andere drank als van Salie, (simporan) [27] en van boekweit [28] welke zij ieder afzonderlijk in een grote Pot, over de waassem van heet water kookten, en in den lommer om te droogen zetteden, daar na strooide men eenige ragies daarover heen, zijnde de ragie mij een onbekende zelfstandigheid; wit van kleur, en ziet er als meel uit [29], en zulks in een wel toe-

hunne spraak verliesen, dog zeer zeldzaam een stotterend spreekende mensch, en bijzonder niet onder de groote Javanen. —

De Hofgrooten zijn generaliter hooghartig, haatdraagend en niet welmeenend, hunne tong stemd met hun hart niet overeen, blijdschap over eens anders leed, zijn zij eigen [25]. Zij houden geen geregelde huishouding, nooit vind men bij hen een gemak huisje, de heer doet zijn gevoeg veel tijds op een pisang of Jatie blad, welke door een bediende moet weg geworpen worden, — Hun hoofd door ee[n] ander met de hand gevat o[f] aangeraakt wordende, al wa[s het] ook boerterij, verstaan zij niet, wijl hen, dit een gruwel is, dat zij niet ligt zoude vergeten [26], en die geene, uit wraakzugt tra[chten] heimelijk van kant te maken, want diergelijks verdraagen Zij van hunne ouders zelve niet, door streelen en aanprijzen kan men bij hen meer winnen als met strengheid. — geen Javaan is in staat om vriendelijke aanhaling te wederstaan, zonder dadelijk er voor ingenomen te zijn, voor al wanneer hij in een Europisch gezelschap aan tavel zittende reeds de hoogte van den drank heeft, zal hij, die naast hem zit, ofschoon een vreemde hem gantsch onbekende Europeaan, uit verwaandheid alles behalven zijne vrouw, beloven en aanbieden, dog verbreekt nogtans bij de minste verkoeling, die hij aan de kant van den anderen bespeurd, zeer spoedig de vriendschap, en zonder na de reden daar van te willen vragen, werd hij vervolgens zijn heimelijken vijand.

De begeerte van hen om in functie te komen, is zoo groot, dat een vermogend Javaan, meer inkomsten hebbende dan een der voornaamste Regenten, importante geld aan een Chef, bij wien hij reeds twee a drie Jaren voor niet heeft dienst gedaan, durft aantebieden; om slegts een dienst eener m a n t r i e, die maar twee Joonks rijst velden bezat, en daar van f 50. smaands had, te mogen bekomen. — Bij hen is nooit het gebruik, elkanderen onder wegens ontmoetende te groeten; als niet wetende de wellevendheid te betragten, zoo de een bij den ander komt, zet hij zig eerst op een mat neder, een poos daar na, vraagd hij naar het welstand van den huisman, dit is al de pligtpleging wat een Inlander tegen anderen doed.

Men moet zig geenzins verwonderen, dat een gemene man, geen bestaan hebbende, nogtans vier wijven heeft, de zulke word door zijne wijven onderhouden; Eerst zoekt hij zoodanig

een te misleiden, naderhand maakt hij haar door de kunst zijner bijslaping zot, en verpligte haar alzoo om hem, door het verkopen van 't een en ander te maintineren, terwijl hij niets anders doet, als opium schuiven en lanterfanten, zulke guiten studeren zich zeer sterk op de vrouwen, hoedanig die [te] misleiden en te verlustigen, ten einde deselve nog zotter te ma[ken,] alzoo de zulke daar toe zeer [afge]rigt is, zoodanig dat er w[ettigen] vrouwen van vermogende Javan[en] haare mannen zonder reden verlieten, en tot de zulke als bijwijven overgingen, als voor haare verleider meer liefde heb[ben]de, dan voor hare wettige ma[nnen], Kiesheid weerhoud mij, om in bijzonderheden, nopens de manier[en] der bijslaping te treden: buiten dat is men ten dien opzig[ten] nog met andere wreedheid behept om eens anders vrouw te misleiden, en de man ongelukkig te maken, doende men daar toe op een Clandestine wijze zekere fijne poeder in het drinkwater of in de kost van die hij zijne vrouw wilde verleiden, om hem hier door geheel onbekwaam tot het werk der voortteling en ongevoelig voor den aandrang der natuur te maken, dat zijne vrouw op het laatst vervelende hem verliet, en zich geheel en al aan zulk een guit overgaf, —. Een wulpsche en wellustige vrouw is ook in staat om de natuurlijke drift der mannen te beperken, en deselve geheel te verzwakken, door middel eener ijzere naald, die zij in een afgesneden teel deeltje van een dood gemaakte Sirie-Katje [81] midden door steekt, en het in een der punten van haar lijfkleed vast bind, onder het uiten van zekere haar welbekende heimelijke woorden, waar door men zig buiten staat zoude bevinden, iets het minste bij haar uitteregten; ondertusschen blijft de man van zijn vermaak en geld, dat hij voor uit gegeven had verstoken, zonder de oorzaak van deze onverwagte verandering te kunnen doorgronden, dog welker zwakheid, hem slegts eenige uren blijft aanhouden.

In vroegere eeuwen wisten de Javanen van geen andere drank als van Salie, (simporan) [82] en van boekweit [83] welke zij ieder afzonderlijk in een grote Pot, over de waassem van heet water kookten, en in den lommer om te droogen zetteden, daar na strooide men eenige ragies daarover heen, zijnde de ragie mij een onbekende zelfstandigheid; wit van kleur, en ziet er als meel uit [84], en zulks in een wel toe-

gedekte pot doende zeven dagen er in liet staan; den achtsten dag, werden zij er uit gehaald, en geperst in een gro[ote] martevaan, vervolgens werd dez[elve] wel toegemaakt, in de aarde begraven. — om het vogt sc[hoon] en helder te krijgen, werpt men een geslagte vette kapoen daar in, vier maanden daar na, verteerd dit dier reeds geheel, en het vogt is aangenaam drinkbaar, en zulks wordt genaam[d] Badek: — maakende zij van het uitgeperste Koorn, het welk door de kragt van gemelde Ragie zoet geworden is, Brem: (een zoort van drooge Confijt) die men op de Passer verkoopt, — men gebruikt echter van genoemde badek zeer maatig, en zoo er iemand onder hen gevonden werd, die zich hier aan verslaafd, werdt denzelve met volgende spotwoorden, waar mede de dronkaards werden bestempeld, in het hoog Javaansch gespot, te weten:

Heko Padmo Sarie — dat is: van de eerste slok krijgt men eene kleur, gelijk eene bije zig met het sap der bloemen gastereerd.

Doewie Amartanie — de tweede slok wekt hem tot praten op.

Trie Kawoelo Aboesonno — de derde maakt hem verwaand in fleur, hij stelde zich gelijk met Zijnen Heer, en zijn slegte pij, als een kostbaar zij. —

Tjatoor Wonoro Roekem — de Vierde maakt hem Confus, hij babelt voort, als een partij apen zich in de vreugten bekoord: —

Pontjo Soero Pangah. de vijfde maakt hem dapper en wijd, gelijk een klapper zonder Profijt.

Sad Goeno Wiweko. — de ze(s)de slok maakt zijn geest vermogen bot, als zijn eigen lot.

Sapto Koekilo Warso. — op de zevende slok kwinkeleerde hij als een zot, gelijk de vogels doen op der bomen top.

Hasto Katjoro Tjorro. — de achtste beroofd zijn besef en schande, hij zelve Zijn geheim openbaarde.

Nowo Wagro Loepo. —. de negende ontneemd zijne vijf zinnen, hij snor als een tijger, die van honger mor. —

Dosso Boeto Pejah —. de tiende doet hem wentelen en kermen op de grond, als een Reus door een pijl gewond. [30] —

De gewone spijs van de Hofgrooten is niets anders als buffelsvleesch kippen en Enden op een lekkere wijze toebereid, dog gebruiken, als zij niet in 't gezelschap der Europeesen

Asar.

om vijf uren

Botjah Giring.

s'avond zeven uren.

Botjah Sirep.[37] —. waar op een algemeene stilte heerscht, na dien zij zich op dit uur, ter ruste begeven, en s'morgens voor Vij[f] uren gaan zij zingende weder naa[r] de velden, — zij eten smiddags nie[t] vroeger dan twaalf uren, en 's a[vonds] tusschen licht en donker, zommige[n] eten een keer s'daags, en branden uit gebrek aan oli s'avonds ge[en] Lampen, maar maken een haar[d] stede, zoo om zich te verwarmen als om eenigzins van de plaagd [der] muskieten bevrijd te blijven, — daar na rekenen zij het vuur in, dat gemeenlijk midden in hunne huis brandt, en begeven zig te rust, —

bij een mis gewas, of enorme duurte der graanen, planten zij op de velden Jagoongs, en op de bergen, heuvelen en dalen, Aardvrugten als — Oewie, Tales, Kimpool, gembilie, Gadoong, Katelo, Tikee, Kentank, Bentool, en Soedo. — waar van de vrugten zoo voedsaam als aardappelen zij binnen zes maanden kunnen uitgraven en nuttigen, — voedende zij zich, voor dien tijd, met daon Kakas, Bloentas, Goendo, Patjee, Soo, Loemboe, Poetat, Pakis, iepeek, Smangie, Landjie, Sewoot, en appen appen — welke kruiden zij met water kooken en geraspte klapper eten, zommigen eeten dezelve raauw. — Kunnende zij buiten dat alles, nog van andere, door de natuur zelve voortgebragte aardgewassen namens Oewie wonno, Wiloos, Waboor, bang Kong, Seente, Soewak, Katak, en de wortelen van alang, alang, in de bosschen in grooten overvloed groeiende wel leven — Ergo kennen zij geen nooddruft, want al wat zij behoeven kunnen zij erlangen, en dus wat moeten zij zich dan nog benaarstigen om hun kost te zoeken; Zij leven elkanderen eendragtig en vergenoegd, wetende van geen echtbreuk, of veelwijverij, schoon dat de Poliegamie of meerderheid van vrouwen hun volgens de wet, zoo wel als de Hofgrooten geoorloft is, willen zij nogtans niet meer als eene vrouw trouwen, veel minder weten zij van bloedschande, zoo als zulks in de Kraton dikwerf plaats heeft, agtende zij het onnoodig, hunne kinderen het leesen en schrijven te doen

Zijnde een half sleete hoofddoek, korte baatje, en broek van grof lijwaat, welke hij voor vijf stuivers op de markt bij de roest koopt [34], voldoende genoeg om er een Jaar lang zijn lijf mee te dekken, heeft hij vrouw en kinderen, komt [hij] op die wijs levende, met vijf en Twintig duiten s'daags toe, dewijl zijne vrouw mede arbeidende, beide ten minsten vier dubbeltjes s'da[ags] kunnen winnen, kan hij zich door aanhoudend vlijt en arbeid zoo ver brengen, dat hij een karbouw daar van konde koopen, om een land van slegts een halve morgen te kunnen bearbeiden, dan is hij rijk, en meer als de vermogendste zelve, vergenoegd.

De draaglieden [35] leggen, gedurende hunne reise van de eene plaats, tot de andere altoos in de open lugt, zonder eenig dekzel, zijnde de aarde hun bet, en het gewelf des Hemels hunne gordijn, en slapen alzoo zonder eenig ongemak of nadenken de gantsche nacht door; En als zij van de reis te rug komen, slaapen zij in hutten, of vervalle afdakken op de bloote grond op een enkelde mat van

Blekketepe (gevlogte klapper bladen) zonder kussen, — wasschende zij hare klederen om de twee maanden eens, in een rivier, waar in zij zich ook met een wasschen, leggende zich zoo lang hare op de grond gespreide kleren nog niet droog zijn, naakt in de zon te bakeren, — zij zijn egter iets beter gekleed dan de bergbewooners, die altoos naakt gaan, uitgenomen dat zij smalle strooken, die zij om hunnen middel slaande, dezelve beneden tusschen de dijen laaten doorschieten, en het end dan weer na boven bij hunnen middel insteken; zulk een draag [36] noemd men

Tjawettan. — tellende zij de twaalf uren van den dag, maar acht uren, te weten s morgens zeven uren, zeggen zij:

Botjah Tjemawed —
om negen uren.

Lingsir wetan.
Smiddags twaalf uren

Bedook.
des middags Twee uren.

Lingsir Kilen
om drie uren.

Botjah Oetjool.
om Vier uren

Asar.
om vijf uren
Botjah Giring.
s'avond zeven uren.
Botjah Sirep. [17] —. waar op een algemeene stilte heerscht, na dien zij zich op dit uur, ter ruste begeven, en s'morgens voor Vij[f] uren gaan zij zingende weder naa[r] de velden, — zij eten smiddags nie[t] vroeger dan twaalf uren, en 's a[vonds] tusschen licht en donker, sommige[n] eten een keer s'daags, en branden uit gebrek aan oli s'avonds ge[en] Lampen, maar maken een haar[d] stede, zoo om zich te verwarmen als om eenigzins van de plaagd [der] muskieten bevrijd te blijven, — daar na rekenen zij het vuur in, dat gemeenlijk midden in hunne huis brandt, en begeven zig te rust, —

bij een mis gewas, of enorme duurte der graanen, planten zij op de velden Jagoongs, en op de bergen, heuvelen en dalen, Aardvrugten als — Oewie, Tales, Kimpool, gembilie, Gadoong, Katelo, Tikee, Kentank, Bentool, en Soedo. — waar van de vrugten zoo voedsaam als aardappelen zij binnen ses maanden kunnen uitgraven en nuttigen, — voedende zij zich, voor dien tijd, met daon Kakas, Bloentas, Goendo, Patjee, Soo, Loemboe, Poetat, Pakis, iepeek, Smangie, Landjie, Sewoot, en appen appen — welke kruiden zij met water kooken en geraspte klapper eten, sommigen eeten dezelve raauw. — Kunnende zij buiten dat alles, nog van andere, door de natuur zelve voortgebragte aardgewassen namens Oewie wonno, Wiloos, Waboor, bang Kong, Seente, Soewak, Katak, en de wortelen van alang, alang, in de bosschen in grooten overvloed groeiende wel leven — Ergo kennen zij geen nooddruft, want al wat zij behoeven kunnen zij erlangen, en dus wat moeten zij zich dan nog benaarstigen om hun kost te zoeken, Zij leven elkanderen eendragtig en vergenoegd, wetende van geen echtbreuk, of veelwijverij, schoon dat de Poliegamie of meerderheid van vrouwen hun volgens de wet, zoo wel als de Hofgrooten geoorloft is, willen zij nogtans niet meer als eene vrouw trouwen, veel minder weten zij van bloedschande, zoo als zulks in de Kraton dikwerf plaats heeft, agtende zij het onnoodig, hunne kinderen het lesen en schrijven te doen

onderwijsen; — maar zoo haast zij oordeelen dat dezelve reeds tot den arbeid geschikt zijn, dan leren zij de mannelijke de akker bouw en de vrouwelijke het Spinnen, en weeven, waar in zij dag en nagt zeer ijverig zijn, — bereidende zij de middelzoort Katoene garens tot het weven op deze wijs. — eerst haalt men het Katoen uit deszelfs kroppen, en het in een [groote] mand doende, laat men er ge[sta]dig een handvol van, door hou[ten] Cijlinders, welke op houte lijs[ten] rusten, en met de handen gedraa[id] worden, gaan, om het zaad a[f te] scheiden, zulk een cijlinder noe[mt] men

Gielingan. — wil men het zaad van fijn kap[as] Separeeren, dan gebruikt men de cijlinders niet, maar sche[id] ze zoo met de vingers af, vervolgens kaard men het Katoen met een:

Woesoe — (Boog.) waar van aan beide einden een Sterke peese Snaar vast gemaakt is, — de werkvrouw houdt met haar eene hand de boog in het midden vast, en met de andere spant zij, door middel van een stukje hout, waar van de punt krom en genaamd is.

Petoot — de snaar, die wanneer zij los gelaten word, de katoen wol sterk slaat, en met kragt opwerpt, zoo dat er menigvuldig op het zelve vallende slagen, het zelve daar door kaal en fijn gemaakt wordt, dit verrigt zijnde, legt men het op een mat, waar op men sterk slaat, met een:

Geblek. — Zijnde dit een werktuig van gevlogte heele rotting als een metzelaars troffel, lang bij na twee voeten, vervolgens hout men het katoen tusschen de vingeren en pluist het met een Scherpe bamboe, gelijk men het hair scheid, zulk een doen, zegd men:

Piendie — daar na rold men de katoene wol tot stangen, lang bij na een Span, met een riet stokje op, zulk eene katoene stang, noemd men

Poesooh. en welke stangen een na den andere aan het spin wiel gebragt wordt, om tot garen gesponnen te worden, — hietende zoo een spinwiel

Djontro —.

Aldus zijn ze niet vadzig, de traagheid van eenige daar van schijnen niet zoo zeer voorttekomen uit hunne natuurlijke neiginge, als wel uit de strengheid van hunne gebieders de Prinsen en de Regenten, voor wien zij zeer groot ontzag hebben, want dewijl zij naar hunne goed dunken met hen

handelen, en hen van tijd tot tijd ontnemen, het geene zij bekomen, zoo dempt dit hunne nijverheid, zulks dat zij niet naar iets meer tragten, dan het geene van de hand in de tand gaat. Egter deze willekeurige als onmededoogende behandeling, is sints de komst op Java van Zijne Excellentie Daendels, naar mijn inzien eenigzins veranderd en verzacht geworden. —

Huwelijken.

De Huisgezinnen van het H[of] aldaar, worden niet onderscheiden door bloedverwanten, de mann[en] en dogters van het zelfden bloedverwant, mogen elkanderen trouwen, uitgezondert alleen dat geene Neven de Tantes, en geene Ooms de nigten mogen huwen.

Wat de Keiser betreft, die mag volgens de maximen, vier wettige vrouwen houden, en tot Vorstinnen verheffen, en boven dien nog, zoo veel bijwijven nemen als hij verkiest. Egter indien hij vier Keizerinnen heeft, kunnen de kinderen uit den onechten bedde gesprooten, geen aanspraak op iets maken, en na het bevallen van zoodanig een Concubijn, wordt het kind dadelijk aan iemand afgestaan, somtijds neemt de Keiser het, uit medelijden bij zich in de Kraton, om hem naderhand de dienst van Ponokawan te laten doen — Edog minder dan vier Keizerinnen hebbende, moet hij de bijwijven trouwen, dog niet eerder na dat er een zigtbaar teken van drie maandige zwangerschap bij zoodanig een bespeurd werd, en zulks geschied zonder ceremonie, Hij zend eenvoudig een wakil (Commissioner) bij de Paap, om zijn kris in tegenwoordigheid van de vader, Moeder of andere bloed verwant, van gemelde bijzit te vertoonen, en daar mede is de egt vereeniging volbragt, en het kind of de kinderen worden naderhand Prinsen —

Reegelende Pakoeboeana de 4de Zijn bed in volgender wegen: bij nacht sliep hij bij de ratoe, en over dag bij zijne bijwijven, indien Hij eene maagd, geen bijwijf van hem zijnde, wou beslapen, gaf hij volgens uzantie dit zijne ratoe te kennen, die de maagd terstond voor zich deed brengen, en dezelve in hare prezentie reinigen, met zalven besmeren [*], en bloemen vercieren, onderrigtende zij dezelve voorts, zig bij den Vorst gewillig en zoet te gedragen, belovende dezelve met geld en

goud daar voor te zullen beloonen, — voldoed zij hier aan stiptelijk, dan krijgt zij ook zonder fout de toegedagte beloning en zij wordt vervolgens bij de bijwijven van de tweede klasse geplaatst. —

Zijne bijwijven van de eerste klasse zijn niet meer dan Twaalf, en zulks wordt genaamd: —

Selleer —. welke geen voet uit de Kraton zette[n] en zig nergens met de Keiser heen begeven — zij zijn dogters van Prinsen en Rege[nten]

Die van de tweede klasse word genaamd:

Srimpie (danseressen) waar van de hoev[eel]heid onbepaald is, en meest[al] aanverwanten van hem zelve zijn — Egter deze kunnen niet als bijzit[ten] worden aangemerkt, om dat hij er om zekere mij onbekende reden, weinig gebruik van maakt.

Die van de derde of laatste klasse word geheeten:

Mang-goong — Veertig in getal, zijnde meest dogters van officieren en andere Hoofden, die den Vorst als dienstmeidens bedienen.

De meidens die den Vorst nu en dan buiten verzellen, gewapend met schilden, pijlen en boogen, ontbloote pieken, en verdere rijksornamenten, hieten

Porro Njai Kaparak. 48 koppen in het geheel, als
4 chefs.
4 Bekkels, en
40 onder bekkels.
moetende deze laatste de dienst van de dragers er bij doen, uithoofde er geen manspersoon in de Kraton mag komen, en diend alzo alles wat van binnen of van buiten gedragen moet worden, door haar te geschieden. —

Bedragende dus des tijds de dienst doende meidens en de dwergen van hem te zamen C^m^ C^a^ drie Hondert en vijftig koppen. —

De Echte Gemalin en de bijwijven van gemelde Pakoeboono de 4[de] zijn bijzonder zedig, gedurende haare maandelijksche zuivering, en verpligt in den tijd dier ongesteldheid zes a zeven dagen lang, als onreine van zijn gezelschap geheel afgezonderd te leven. — Zij mogen geen spijs of drank voor hem toebereid, hoegenaamd aanraken, alles wat zij in dien staat zijnde aanraken, zoude besmet wezen, en mogen dus geen dienst doen, — Zijnde het een wettelijke

verpligting voor haar, zig vijf keeren sdaags te baden en te verschoonen, en twee keeren s'daags wejah (: drijfmiddelen :) van gestoote raauwe kruiden en wortelen daar toe te gebruiken. —. moetende de Ratoe zig buiten dien, drie keren s'daags permanent wasschen, en zoo dikwerf als dit geschied, veranderd zij van bad en dagelijks-kleed, van bloemen, en van zalven, nooit trek zij zig zelve aan, maar laat zig elke keer, als zij van het bad kwam, alt[ijd] door twee er toe bepaalde Hofdam[es] doen, en besmeeren enz., zoo da[t] zij den gantschen dag, bij na [niets] anders doed, als zig door die dames te doen bedienen, — en een zekere tijd, speeld zij als [de] kleine kinderen met de poppen waar door veel geld verkwist werd door dat die meenigte Poppen [met] goud en Juwelen uitgedost m[oesten] worden.

Zeer zeldzaam gebeurd het, dat de groote Javanen de meisjes welke huwbaar zijn, trouwen: om dat zij uit gegronde wantrouwen geene volkomen zekerheid hebben, dat zij ongeschonden zijn, — kunnende de schranderste man, na het verrigten zijner zake bij zoo een meisje niet bespeuren, dat zij geen maagdom heeft, door middel van een zeer kragtig zamentrekkende drank, welke het bedorvene weder heeld, gelijk te voren, dog de kragt hier van, duurd maar slegts een etmaal, en dat is ook genoeg om de mannen te bedotten: daarom trouwen zij de meisjes, voor dat zij tot de jaren van huwbaarheid gekomen zijn. --.

Eene vrouw te verstooten is bij hen zeer gemakkelijk, —. indien het, in vervolg van tijd gebeurd, dat de man geen smaak meer hebbende in zijne vrouw, haar wil laten weggaan, behoeft hij slegts voor af tegen haar te zeggen Vrouw! ik wil je niet meer hebben, en vernietigd hier door het formulier van de drie huwelijken te gelijk dit zegd men in het Javaansch
ng Roentoohhaken
k teloe pisan; —. en hier door is het huwelijk geheel verbroken, en hij kan de novo met een ander trouwen op grond, dat de Vorst vier Echte gemalinnen houden mag, en hij ook dus het regt van het vierde huwelijk nog aan zig behoud. —

Egter indien hij uit onbedachtzaamheid mogt in gebreken blijven genoemde woorden er bij te zeggen, dan gaat de vrouw regelregt naar de Priester, en Protesteert aldaar tegens de

goud daar voor te zullen beloonen, — voldoed zij hier aan stiptelijk, dan krijgt zij ook zonder fout de toegedagte beloning en zij wordt vervolgens bij de bijwijven van de tweede klasse geplaatst. —

Zijne bijwijven van de eerste klasse zijn niet meer dan Twaalf, en zulks wordt genaamd: —

Selleer —. welke geen voet uit de Kraton zette[n] en zig nergens met de Keiser heen begeven — zij zijn dogters van Prinsen en Rege[nten]

Die van de tweede klasse word genaamd:

Srimpie (danseressen) waar van de hoev[eel]heid onbepaald is, en meest[al] aanverwanten van hem zelve zijn — Egter deze kunnen niet als bijzit[ten] worden aangemerkt, om dat hij er om zekere mij onbekende reden, weinig gebruik van maakt.

Die van de derde of laatste klasse word geheeten:

Mang-goong — Veertig in getal, zijnde meest dogters van officieren en andere Hoofden, die den Vorst als dienstmeidens bedienen.

De meidens die den Vorst nu en dan buiten verzellen, gewapend met schilden, pijlen en boogen, ontbloote pieken, en verdere rijksornamenten, hieten

Porro Njai Kaparak. 48 koppen in het geheel, als

4 chefs.

4 Bekkels, en

40 onder bekkels.

moetende deze laatste de dienst van de dragers er bij doen, uithoofde er geen manspersoon in de Kraton mag komen, en diend alzo alles wat van binnen of van buiten gedragen moet worden, door haar te geschieden. —

Bedragende dus des tijds de dienst doende meidens en de dwergen van hem te zamen C^m^ C^a^ drie Hondert en vijftig koppen. —

De Echte Gemalin en de bijwijven van gemelde Pakoeboono de 4de zijn bijzonder zedig, gedurende haare maandelijksche zuivering, en verpligt in den tijd dier ongesteldheid zes a zeven dagen lang, als onreine van zijn gezelschap geheel afgezonderd te leven. — Zij mogen geen spijs of drank voor hem toebereid, hoegenaamd aanraken, alles wat zij in dien staat zijnde aanraken, zoude besmet wezen, en mogen dus geen dienst doen, — Zijnde het een wettelijke

ouders van de bruid als getuigen, en twee andere getuigen van de Priester zelve: —

De manieren hoedanig de gemene Javanen zich elkander in den Echt verbinden zijn als volgd:

Wanneer een manspersoon in z[ijn] tweede huwelijk treed met een maagd, gaat hij het meisje [van] de ouders vragen, —. Zoo dra hij n[u de] toestemming hier op bekomt, breng[t] hij des anderen daags, tot een te[ken] van vereeniging eenige vijgen [40] bij [de] ouders van de maagd, met verzo[ek] dat dit huwelijk over twee a dr[ie] dagen, mag voltrokken worden, dan geschied daags te voren de ondertrouw, die den Javaan noemd Wido Darennie — bij welke gelegenheid de geinviteerde gasten zig des avonds daar op met discoureeren, speelen, en in de geschiedenissen zingen vermaken, terwijl de naast bestaande van de beide Partijen dien nagt, zonder slaapen, bij de twee gelieven moeten doorbrengen, egter zulks geschied privatelijk, dus elk in zijn eigen huis, vermits de bruidegom bij deze gelegenheid Zijne bruid niet mag zien nog spreeken.

De reden dat bovengemelde familie van de bruidegom en Bruid, den ganschen nagt bij hen moesten waken en oppassen was, om dat zij bedugt waren voor de zogenaamde Sarab. — zijnde dit vier onzigtbaare plaagens, te weeten

Bok Komo Riah — mannelijke zaad.

Bok Kawa Riah —. het water van een hoog zwangere vrouw, die als zij baaren wil, eerst dit water ontlast, en daar na het kind.

Bok Ariah — de nageboorte

Bok Poeser riah — het restantje der afgesnedene navel streng van een Jonggeboorne kind, het welk gewoonlijk 4 a 5 dagen, na deszelfs geboorte afvalt. —

Deze dingen noemen zij Sarab, dewijl zij zeggen veeltijds, dat indien zij zulks niet deden, gemelde paren door die Sarab overvallen wierden, en dat een van beide ziek en zomtijds ook zonder eenig mankement onverhoed ter plaatse daar de bruiloft werd gehouden stierft.

Zoo haast de gemelde ondertrouw nu geschied is, word de volgende morgen een Priester bij de bruid geroepen en de vader van deze br[uid] die als Commissionair ageerd, moet de Priester indiervoegen aanspreken.

door hem aangematigde Huwelijks vernietiging. — Protesteren zegd men in het Javaansch

Ravak. — dan word de man in dat geval verwesen tot de betaling der Mas Kawin (huwelijksband) bestaande dit in wit Zilver, goud of Lijwaat, na dat het dan bij het aangaan van zoo een huwelijk bedongen is geworden, ingevolge de maximen, hem door de Priester voorgehouden, en dan mag zij hertrouwen met wien zij verkiest, wordende dierg[elijke] Echtscheiding genaamd

Pegat tampo Talak. — dat is Scheiding zonder naar[ko]ming der huwelijks belofte of formulier; —. Edog wanneer eene vrouw zonder speciaale reeden, als alleen uit afkeer zig van haa[r] man wil doen separeren, moet [zij] hem geld daar voor aanbieden en betalen equivalent den Staat haarer vermogen, en zulks word genaamd:

Peng-Ngiwalling Wadon.

Het eenigste regt dus, dat de vrouw van de Priester kan verwerven om zich van haare man spoedig te kunnen laten separeren, is, wanneer de man uit eige beweging te water vaard, binnen de bepaalde tijd van een volle Jaar, en te land binnen Zeven maanden niet wederom komt, dan heeft Zijne vrouw des behagende het regt, om de echt-scheiding van de Priester te vorderen, en daar na met een ander te trouwen, zonder dat de Priester er iets durfd tegen te werken, uitgezonderd alleen, wanneer de zulke door den Vorst in Commissie word gezonden, in dit geval is de vrouw gehouden om, al duurd het ook langer als de daar toe vast gestelde tijd, na de te rug komst van haar Man te wagten [3*], —. Ook mag eene vrouw de separatie pretenderen indien haar man haar niet kleede, of onderhoude, dan wel na getrouwd te zijn, binnen een Jaar of iets langer, geen kind bij haar verwekt, — dit laatste echter vind bij vrouwen die geene liefde voor haare mannen hebben plaats, — geschiedende thans bij het bevestigen van een huwelijk over het geheel niet meer naavolgens den inhoud der kitap, want een bruid die nimmer in de Tempel verschijnt, kan volstaan, met slegts een wakil bij een Priester te zenden, die haar persoon representeerd, dog voor dezen moest man en vrouw tot dien einde verschijnen voor de Priester, die het huwelijk bevestigd, ten overstaan van vijf persoonen, te weten de Pang-ngoeloe,

ouders van de bruid als getuigen, en twee andere getuigen van de Priester zelve: —

De manieren hoedanig de gemene Javanen zich elkander in den Echt verbinden zijn als volgd:

Wanneer een manspersoon in z[ijn] tweede huwelijk treed met een maagd, gaat hij het meisje [van] de ouders vragen, —. Zoo dra hij n[u de] toestemming hier op bekomt, breng[t] hij des anderen daags, tot een te[ken] van vereeniging eenige vijgen *° bij [de] ouders van de maagd, met verzo[ek] dat dit huwelijk over twee a dr[ie] dagen, mag voltrokken worden, dan geschied daags te voren de ondertrouw, die den Javaan noemd Wido Darennie — bij welke gelegenheid de geinviteerde gasten zig des avonds daar op met discoureeren, speelen, en in de geschiedenissen zingen vermaken, terwijl de naast bestaande van de beide Partijen dien nagt, zonder slaapen, bij de twee gelieven moeten doorbrengen, egter zulks geschied privatelijk, dus elk in zijn eigen huis, vermits de bruidegom bij deze gelegenheid Zijne bruid niet mag zien nog spreeken.

De reden dat bovengemelde familie van de bruidegom en Bruid, den ganschen nagt bij hen moesten waken en oppassen was, om dat zij bedugt waren voor de zogenaamde Sarab. — zijnde dit vier onzigtbaare plaagens, te weeten

Bok Komo Riah — mannelijke zaad.

Bok Kawa Riah —. het water van een hoog zwangere vrouw, die als zij baaren wil, eerst dit water ontlast, en daar na het kind.

Bok Ariah — de nageboorte

Bok Poeser riah — het restantje der afgesnedene navel streng van een Jonggeboorne kind, het welk gewoonlijk 4 a 5 dagen, na deszelfs geboorte afvalt. —

Deze dingen noemen zij Sarab, dewijl zij seggen veeltijds, dat indien zij zulks niet deden, gemelde paren door die Sarab overvallen wierden, en dat een van beide ziek en somtijds ook zonder eenig mankement onverhoed ter plaatse daar de bruiloft werd gehouden stierft.

Zoo haast de gemelde ondertrouw nu geschied is, word de volgende morgen een Priester bij de bruid geroepen en de vader van deze br[uid] die als Commissionair ageerd, moet de Priester indiervoegen aanspreken.

Pastoor! de reden dat ik u bij mij [heb] doen komen is, om u te verzoe[ken] om mijn dogter genaamde N[:] in den echt te verbinden met B: —

Daar op gaat hij met den Priester ten huise van de Bruidegom, [na] een weinig aldaar gezeten te he[b]ben, spreekt gemelde Commissionair in het bijzijn van eenige expres daar toe verzogte persone[n] ten andermaal tot de Priester om N:, in den Echt te verbinden met B. met bijvoeging nogtans, dat de huwelijks-band der bruidegom bestaat in, een stuk wit zilver ter zwaarte van een tail (2 Spaansche mat:)

Daar op vraagd de Priester of de bruidegom de geloofsbeleidenis der mahometaansche religie heeft gedaan. —

Zoo dra zulks met Ja beantwoord word, laat de Priester de Bruidegom voor zich komen, en neemt de beleidenis van hem af, — vervolgens zegt hij overluid

„Bruidegom! gij blijft debiteur van een stuk wit zilver, wegende een tail, erkend gij dit,” zoo dra hij Ja zegd: houd de Priester zijn regter duim vast, en repeteerd evengemelde woorden, met bijvoeging dat hij dat Stuk zilver debet blijft, zoo wel hier op aarde als namaals, en daar mede werd den band des huwelijks geslooten:

Des agtermiddags gaat de bruidegom zijne bruid ontmoeten, bij dewelke gekomen zijnde, begint hij het eerst een gevouwde Sirie te werpen aan Zijne bruid, die het insgelijks beantwoord, dus vise versa tot twee keeren toe, waar op aan de bruidegom werd aangeboden een stuk brandende hout, het welk door zijne bruid met een gorgelet met water word uitgeblust, ten blijke dat haar bruidegom voor heen reeds getrouwd is geweest, Zoo niet, het over en weder werpen der Sirie alleen, is bij hen in uzantie.

Kraam bevallingen

Het Kinder baaren gaat op Java doorgaans zeer gemakkelijk toe, als een dochter van een vermogend Javaan door een eerste teken van maan rijning [41] huwbaar word, geeft men enkel een offerha[nde,] maar bij bespeuring van een [eerste] zwangerschap eene feest; en [zulks] wordt alle maanden tot op de negende maand der dragt toe, g[e]geven:

De geboorte der Kinderen geeft weder gelegenheid tot plegtig[heden,] zoo wel als na het afvallen va[n] het navel

band, welke zij zich van onder de borst tot over de billen zeer vast laat omwikkelen, belemmerd haar in het gaan en leggen zeer, dog legd ze op den veertigsten dag haarer bevalling af, op welken dag zij haar geheele ligchaam een half dag lang laat wrijven en ramenassen; zulk een behandeling noemd men

Walik dadah,.. daar na word haar gemaal door de vroed vrouw verwittigd dat hij bij zijne vrouw mag komen, wanneer het hem best gelegen komt, dewijl het verboden is bij zijne vrouw te leggen, voor dat de bepaalde veertig dagen verscheenen zijn, — De vrouwen van de dorpen egter kunnen deze gerieflijkheden uit armoed niet hebben, dog het opperwezen zorgd haar in dit geval al het noodige, want zoo dra zij zig niet verlost zag, of nam het kind op den arm, en ging om zich te wassen er mede naar de rivier, welke misschien een half paal of verder van haar hut aflegd. — want geen vroedvrouwe tot assistentie hebbende en haar man zich op dat moment misschien op de velden bevindende, moet zij zich zelve opbeuren en alles alleen verrigten, des niet tegestaande, zag men haar met het kind op de rug des anderen daags reeds weder op het veld arbeiden.

Het merkwaardigste in dit geval was, indien een zwangere vrouw op de openbaare markt een kind baarde, wierd het arme [kind] dat nauwlijks het dag licht [zag,] aanstonds het slag offer van [al] de verkopers en verkoopsters, [onge]acht men de moeder van [dit] kind daar ongehindert liet leg[gen,] wierd het onschuldig wichtje door het volk uit elkander gescheurd, doende ieder zijn best om wat van dit verscheurend vle[esch] te genieten om het tot een:

Plarissan (voordeel belovend heiligdom) te kunnen houden, wijl ieder dacht door het bezitten hier van, gelukk[ig] te zullen worden. —. Kunnende diergelijksch, hoewel zeer zeldzaam gebeurd, niet tegengegaan, of tot verhaal gebragt worden, dewijl deze onmenschelijke daad bereids van vroeger eeuwen alzoo geweest is, —. uit dien hoofde lieten zommige mannen, welke zig dit nog herinnerden, hunne hoog Zwangere vrouwen niet naar de markt gaan [45]. — En als zoodanig een op de aloon aloon (renbaan:) van de Soesoehoenan kwam te verlossen, bracht men het kind terstond in de Kraton bij den vorst, die het als een veel belovend vondeling houd, en het nimmer

luurmand gelaten, maar bij afwisseling op de schoot eener vrouw gelegd worden, tot het aanbreken van den dag toe, dewijl men anders geloofd, dat het door eene aantal boose geesten geplaagd en er ziek door zoude worden, terwijl men het droog afgevallene navel strengtje bewaard in een botekkan (medicijn kastje:) ten einde wanneer het kind eens mogt zwaar ziek worden, hetzelve tot een geneesmiddel te kunnen strekken. —. werdende het kind niet vroeger, dan met de vijftiende of zestiende maand gespeend, en als het niet regt gezond is, en altijd zukkeld, laat men het zelve twee jaren en langer zelfs aan de borst blijven. —. Aangaande de Kraamvrouw, deze moet na de verlossing terstond op de bloote grond met haar hoofd op een steele beesem leggen, daar op ramenasde [43] een vroedvrouw haar, niet met de handen, maar trapte haar buik en rugge graad zacht met de voeten, ten einde het bloed hier door beter te doen vloeijen, — daar na moet zij zich in koud water baden, weedasch drinken, en de buik met tamerinde smeeren, — ook moet zij de gantsche nacht overeind tegens eenige op een gestapelde kussen, leunende met de beenen uitgestrekt zitten, ten einde geen kromme voeten of leden te krijgen, gebruikende zij voorts gedurende een maand geen vloeibaare maar vaste spijs, bestaande dit in gekookte rijst en een stukje op het vuur geroosterde drooge Karbouw vleesch met uijen en wat zout. — Haar dagelijksch drank is zekere verschillende specerijagtige wortelen, blaaden en zaaden, en weekelijksch neemt zij zekere in een kopere ketel wel overgehaa[lde] sluit middel als een Cordiaalt[je in], waar door het gekomen is, dat [alle] Javaansche Kraamvrouwen, ged[urende] haare kraambedde altijd om [de] vier à vijf dagen eens haar beho[efte] doen, zonder eenig ongemak of p[ijn.] men zoude, als dit bij ons pla[ats] vond, de kraamvrouw missc[hien] direct een buik ontlastend midde[l] ingeven: Voorts smeerd zij [da]gelijksch haare buik en lende met Tappel (:zijnde een soort zalf, met foelij, noten, Nagelen, op[ium], styrax, witte benzuin, cardamo[m] [en] muskeljaat [44] toebereid:) welke gevoegd met het genoemde wekelijksch drankje, een zoo heilzame uitwerking geeft, dat de vrouw hier door even zoo gaaf en ongeschonden blijft als te voren, toen zij nog maagd was, — Zijnde haar Benkoonk (Lijfband:) slegts een half el breed, dog bij na acht vaam lang; dezen

haald, de Operatie geschied in een Kamer, daar het meisje op een uitgespreide fijne witte mat op haar rug leggen moet, daar op trekt dat wijf het snuitje haarer schaamdeel met de vinger, zet het op een korkuma, en snijd een klein gedeelte daar van, niet grooter als een spelde kop, met een mesje af.

Het vijlen der boven tanden, om die van gelijke groote te hebben, geschied onder de mannen, zoo wel als onder de vrouwen te Sourakarta eerst in haar twaalfde of dertiende jaar, en men krijgt hier van eggerige stompe tanden, even als men veele wrange vrugten gegeten heeft, waar door men in geen twee dagen Sirie kan kouwen., —. Men zegt tande vijlen in het laag Javaansch.

Pasah, — en in het hooge

Pang-ngoor. —

Het gebruiken van zwartsel, waar mede de arabische en Maleidsc[he] vrouwen een streek onder de oogen maaken, en welke geheeten wo[rd:]

Tjellak —. is aan het hof, van Soura[karto] en Djocjokarta gantsch ge[en ge]bruik, uitgezonderd alleen [het] beschilderen van den kant der [na]gels en van die der groote toon[en] met een schoon rood der fijn gestot[en] Patjar blaaden, zulks is bij zom[mige] vrouwen aldaar nog in uzantie.

Javaansche Feesten.

Aan het hof van Soerokarto werden zes onbeweeglijke feestdag[en] gehouden, waar van het voornam[e] is, het feest

Moeloot. — hetwelk op den 12[de] van het l[icht] gevierd werd, wijl Mahomet op den twaalfde dag dier maand geboren, en op dienzelven dag en maand in Zijn drie en zestigste jaar gestorven is, nalatende een eenigste dogter genaamd Sitie Fatimah, welke heden daags genoemd werd, — Dewie Partimah, naar wier klagen en weenen over de dood van haren vader, men een treur musiek maakte 't welk werd genaamd

Sekatten — het fijnste musiek, dat onder de beide vorsten van Sourakarto en Djocjokarto alleen bestaat, en het welk alle Jaar eens, gedurende zeven dagen en nagten voor den dag van het feest, zonder verlet geroerd word in de groote Tempel, welke geëlumineerd, aan de binnen muuren van dezelve met fijne wit Linnen behangen word, — waar in drie a vier duizend Priesters van verscheidene plaatsen en oorden zitten

wederom geeft aan de Ouders, die er ook geen aanspraak op zouden durven maken. —

Besnijdenissen.

Wanneer een der Keizerlijke kinderen besneeden word, laat de vorst dit aan zijne bloed verwanten zeggen, en bijzonder aan de Resident verzoeken, om zulks te willen bijwonen, brengende elk dier verwanten dien ten gevolge zijne kinderen des anderen daags morgen geheel vroeg in de Kraton, om mede besneden te worden, en de Resident komt reeds om zes uur daar, kostende zoodanig een besnijdenis aan de regenten veel geld, zoo aan zijde pathoolen &a als aan goud, Sawas [46], en Zilver, waar van allen tot Kopjes gemaakt worden, om daar mede het bloed van de besnedene optevangen; zijnde het gouden Kopjen voor de Echte, het Sawasche [47] voor de Onechte, en het zilvere voor de Kinderen van zijn verre familien. — dog gemelde Kopjens werden daar na, met de Pathoolen weder onder de Regenten verdeeld, — de eerste en twee[de] Resident, krijgen ook eenige van de nog niet daar toe geb[ruikte] goude Kopjens, —. gemelde besnij[denis] geschied aldus. —

De Jonge Prins, zet zich, op een smal bankje, overdekt met du[bbelde] Patholen en andere zijde stoffen [neder. —] Een der verwanten omarmde hem va[n] agter. — Een ander houd zijne oogen dicht. — de man die dit werk moet verrigten, steekt hem eerst een rond stokje van hout als een pijpje steel groot, zacht in zijne gemacht, dat is, tusschen top en voorhuid, ten einde bij de insnijding derzelve geen kwetzuur aan de top te veroorzaken, daar op snijd hij met een soort van een lancet de Epiderme open, Egter de gemene Javanen laten zig de opperhuid van haare teeldeelen geheel afsnijden, — zeggende men besnijden in het laag Javaansch
Soenat, — en in 't hoog Javaansch:
Tetak. —

De javaansche vrouwen worden ook gelijk de mannen besneden: — De wel gezetene laat zijne dochter in haar zesde en de behoeftige, in haar achtste Jaar besnijden, zonder Ceremonie, gevende den begoeden alleen bij zoo een gelegenheid een kleine feest. — voor dat zulks plaats vind, werd een oude vrouw aan dit werk gewoon, daags te voren ge-

haald, de Operatie geschied in een Kamer, daar het meisje op een uitgespreide fijne witte mat op haar rug leggen moet, daar op trekt dat wijf het snuitje haarer schaamdeel met de vinger, zet het op een korkuma, en snijd een klein gedeelte daar van, niet grooter als een spelde kop, met een mesje af.

Het vijlen der boven tanden, om die van gelijke groote te hebben, geschied onder de mannen, zoo wel als onder de vrouwen te Sourakarta eerst in haar twaalfde of dertiende jaar, en men krijgt hier van eggerige stompe tanden, even als men veele wrange vrugten gegeten heeft, waar door men in geen twee dagen Sirie kan kouwen., --. Men zegt tande vijlen in het laag Javaansch.

Pasah, — en in het hooge

Pang-ngoor. —

Het gebruiken van zwartsel, waar mede de arabische en Maleidsc[he] vrouwen een streek onder de oogen maaken, en welke geheeten wo[rd:]

Tjellak —. is aan het hof, van Soura[karto] en Djocjokarta gantsch ge[en ge]bruik, uitgezonderd alleen [het] beschilderen van den kant der [na]gels en van die der groote toon[en] met een schoon rood der fijn gestot[en] Patjar blaaden, zulks is bij zom[mige] vrouwen aldaar nog in usantie.

Javaansche Feesten.

Aan het hof van **Soerokarto** werden zes onbeweeglijke feestdag[en] gehouden, waar van het voornam[e] is, het feest

Moeloot. — hetwelk op den 12de van het l[icht] gevierd werd, wijl Mahomet op den twaalfde dag dier maand geboren, en op dienzelven dag en maand in Zijn drie en zestigste jaar gestorven is, nalatende een eenigste dogter genaamd **Sitie Fatimah**, welke heden daags genoemd werd, — **Dewie Partimah**, naar wier klagen en weenen over de dood van haren vader, men een treur musiek maakte 't welk werd genaamd

Sekatten — het fijnste musiek, dat onder de beide vorsten van Sourakarto en Djocjokarto alleen bestaat, en het welk alle Jaar eens, gedurende zeven dagen en nagten voor den dag van het feest, sonder verlet geroerd word in de groote Tempel, welke geïllumineerd, aan de binnen muuren van dezelve met fijne wit Linnen behangen word, — waar in drie a vier duizend Priesters van verscheidene plaatsen en oorden zitten

bidden en zingen, het geen door den Javaan genaamd word: Tebbiran — en na welks afloop ieder Paap presenten en reisgeld van de Keizer erlangd.

De Resident die met de Militaire en Civile ambtenaren in zoo een dag de Keizer komt geluk wenschen, begleid Zijn Hoogheid van de Kraton, naar de Troon, waar op hij zit met de Resident aan zijn Linker zijde, en de overige ambtenaren bezetten de daar beneden de Troon vis a vis geplaatste Stoelen. — Na een weinig aldaar gezeten te hebben, worden uit de Kraton naar buiten gedragen naar gissing, Vijf en Twintig groote

Goenoon-ngan[47] — en dertig kleine

Ambeng-ngan.

De eerste worden van dun gesneden bamboesen, piramidaals wijze gemaakt hoog ieder na genoeg, zes, en dik van onder zeven voet in den omtrek, waaraan gebraade en gedroogde visschen en peulvreugten rondom dezelve vast gemaakt, en daar in differente Spijzen werden gedaan, werdende dezelve ieder na giss[ing] door Vijftig man gedragen, [vervol]gens onder het gemeen volk [ver]deeld:

De tweede worden gemaakt van gekneed meel, inwendig hol en uitwendig vierkant, waa[raan] zilvere dunne duiten werden gehangen, — ieder werd door T[wee] man naar den Tempel gedragen en aldaar onder de Regenten verdeeld. —.

Bij het passeeren van gemelde Goenoong-ngan worden de Trompetten geblasen en de Trommen en verder Javaansch musiek geroerd, vervolgens worden zes Charges door s' Keizers zoldaten, welken op Tien treden afstand van agter de rij stoelen der ambtenaren geschaard staan, uit het hand geweer gedaan, wordende elk Charge met een kanon schot, door s' Keizers eige artilleristen gevolgd en vervolgens tot een en Twintig schooten toe; — terwijl de Europesche musikanten voortspelen.

Daar na geeft de Keizer, aan de Twee vlak voor hem op een afstand van Vijf en Twintig treden op de bloote grond zittende Regenten, de volgende Order:

[B]otjah Gandek! dawoohno [Timba]lan ingsoon marang Sie [sosro]dieningrat, konnen menjang [mes]jit,	Boode! beveelt de Rijksbestierder Sosro diningrat, dat hij naar de Tempel gaat, met alle de Prinsen en Regenten, en laat

Moestava, Ngala hekaia,
Rasoeloelah.......... dat is — namens de eenigste Propheet, en gezant, door God uitverkoren. — Zulks wordt [tot] dertien keeren toe, door veertien a vijftien personen eenstemmig herhaald, en dit noemt men.
Trawean — daar op volgd, de.
Dikeer. (hoofdschudding.) aanroepende onophoudelijk: La — ilaha — illo — lah, (daar is geen ander God, dan God.) en zulks tot dertig of veertig reisen herhaald hebbende, schijd men daar mede uit, — snagts ten twaalf uren eet men weder, dog zonder Ceremonie, — dit zegd men:
Sahoor. —
gedurende de vaste maand, zal niemand te Soerokarta zig durven onderstaan, musiek of ander Javaansch speeltuig te roeren, — en buiten de Vaste maand, mag zulks op een Vrijdag aldaar ook niet geschieden.

De oorsprong, dat de Javanen in de poeassa maand vijf keeren, beginnende met den 21ste, 23ste, 25ste, 27ste en 29ste van het licht publieke maaltijden onder den blooten Hemel op de aloon aloon houden, is, om dat Mohamet zig eens in zijn leven opgehouden had, in een onder aards hol, dat hij binnen in zijn huis liet maken, en waar hij zijn hoofd, op ieder der even gemelde vijf gestelde dagen, even uitstak om hulde van zijne decipelen en ondergeschikten te ontvangen:

Na het afloopen van dit feest gaat ieder Javaan bij de paap, bij dewelke werd afgelegd, de zoo genaamde Pitrah. — dit betekend: Algemeene ziels afkoping. dog geenzins aflaat der zonden. —: verbeeldende zij zich hier door dat hare zielen bij de schijding, veilig in den Hemel zouden komen. —. bestaande gemelde Pitrah in rauwe rijst, welke gemeten moeten worden, met de maat van de aan elkander gehegte elle boogen, waar op de rijst werd gedaan, en in een mand gestort, en bij de paap gebragt, —. Egter de gemeene onkundige Java[nen] geven aan de Paden meer als de ware maat der pitrah inhoud, het geen de Priesters aangenamer is, —. De groote Javanen zenden haren Pitrah slechts met hunn[e] booden over, — wordende genoe[mde] Pitrah des agtermiddags [na] vier uren bij de Papen niet aangenomen: —. daar op volgd het feest;;
Bezaar. — welke op den 10de van het licht wordt gegeven, met een nog kleindere plegtigheid, als de twee eerste, —. En de

Wiloejeng-Ngipoon Garebek-Moeloet. —	Slamat grebek Moeloot,
Wiloejeng-Ngipoon kang jeng toewan Witjek sono goernadoer Jendral hing tanah Jawie —	De Gezondheid van Zijne Excellentie den Vernuftigen Heere gouverneur Generaal over Nederlandsch Indiën.
Wiloejeng-Ngipoon Hing kang Sinoehoen Kang jeng Soesoehoenan hing Soero Karto. —.	De Gezondheid van Zijn Hoogheid den Keizer van Sourokarto.
Wiloejeng-Ngipoon Kanjeng Toewan Resident hing Soerokarto.	De Gezondheid van den Heer Resident van Soerokarta.
[W]iloejeng-ngipoon kang jeng Pangeran Adi Patti Anom Hamang koenegoro hing Soero karto.	De Gezondheid van Zijn Hoogheid den KroonPrins van Sourokarto.
[Wiloej]eng-ngipoon Poetro Santono nipoen hing kang Sienoehoen Kanjeng Soesoehoenan.—	De Gezondheid van des Keizers familie.
[Wie]loejeng—. Ngipoon-Sarto-karah-harian nipoon tanah poelo Jawie[49].	De bloei en welvaart van het Eiland Java.

Daar op, volgd de maand:

Poeassa. — voor welke een feest op den eersten van het volgende licht Sawal in de Kraton werd gegeven, egter met een weinig minder Ceremonie als de voorgaande. — Men begind na zig daags te voren schoon gewassen en gereinigd te hebben, met den eersten dag, der Poeassa, te vasten, en het zelve te eindigen, met den dertigsten van dat zelve ligt. —

Van den eersten dag af, onthoud men zig den gantschen dag, van alle voedzels, en des avonds om zes uur begint men eerst Sirie te kouwen en thee of andere drank te drinken en om half zeven eten: — dit zegd men

Boeko. — doch voor dat zulks geschied, doet de Priester, voor af, een gebed, en daar na schreeuwd hij over[luid] de navolgende woorden.

Saloe Ngollo Nabijie

en Artilleristen begrepen zijn, in Zij[nen] e menschen krijg[en] daar voor geen bestaan ıen, maar van Traktementen[,] welke alle half bet[aald] wordende ieder vijf Spaansche matten angen, zoo dat elk Tien Spaansche matten sjaars geniet, — Except de Dragonders, welke boven het genoemde half Jaarlijksche traktement ieder een Spaansche mat grasgeld s'maands erlangd, — Zijne Lijfwacht hiet,

Prajoerit Kaparak. — deze genieten goede rijstvelden, en hunne kinderen mogen nimmer van het beroep des ouders afgaan, Zij moeten de plaats des vaders bij aflijvigheid vervullen; —

Inkomsten des Keizers

Thans heeft de Soesoehoenan niet zoo veel als hij, in vergelijk met vroegere Jaren tijdens de Kompagnie heeft gehad, door het verlies zijner Landen, en verpagten van Zijne tolpoorten en markten enz., waar voor hij thans van het gouvernement s Jaars geniet . . . . f 264.000

De inkomsten van Zijne door hem zelve, beheerde Landen bedragen C^{m} C^{a} sjaars . . . . „ 190.000

of in het geheel s Jaars . . . . f 454.000

Zuiver geld, bereeds afgetrokken van alle andere ongelden, dewijl hij vrij rijst, oli $\&^{a}$ uit de Landen Penging en Laban krijgende, s'daags, niet meer als Twintig Ropijen, voor Zijne Tavel uitgeeft. —

Zekere Hofdame genaamd Njai Sidah Mirah, rang boven die der Regentinnen hebbende, doet al de huishoudelijke depenches [51] van de Keiser, — Zij is tevens Chef over alles wat in de Kraton betreft, en bewaardster van des Keizers Juwelen, goud ensz: — Zoo dat de Keizerin hier over niets te zeggen of zig te bemoeien heeft. —

De Keizerin, die een eigen bestaan uit de haar toegevoegde Landen heeft, doed hoe wel deelgenoot van s'mans tavel, zelve private uitgaven, en onderhoud ook uit haar eige prive, aparte dienst meidens, buiten gezag en bem[oeie]nis van de Keizer. —

Voor dezen heeft de Rijksbestier[der] van de Vorst gehad, twee duizend tjatjas, of agt hondert Jonk[s] rijstvelden [52], waar van Een duizend tjatjas voor de rekwisiten van de Vorst bestemd zijn, egter deze rekwisiten geschied niet permanent,

alzoo kan de Rijksbestierder zeggen, uit genoemde Twe[e] duizend tjatjas, 's Jaars wel te kunnen hebben c. c. f 88.000
elk buiten regent krijgt 1000 tjatjas of 400 Joonks rijstvelden [53], waar van 600 tjatjas mede voor de rekwisiten bepaald zijn, bedragende dit dus, in gelde s' Jaars C. C. . . . . „ 44.000
De binnen regenten geniet ieder 700 tjatjas waar van 500 voor des vorsten rekwisiten zijn bepaald, dus dit s jaars . . . . „ 28.600
Gevende de Keizer aan Zijne kinderen, die nog geene zeet [54] van Rijstvelden hebben, een maandelijksch bestaan van 25, 30 of 40. Spaansche matten ieder, na rato — Zijnde voormelde Regenten egter, buiten gemelde rekwisiten, niet bevrijd van

Taker Tedak, (Heeren diensten) zoo als het bakken van steenen, het bouwen of repareeren van huizen, het maken der wegen en bruggen enz: en boven dien zijn zij nog verpligt te fourneren, de zoogenoemde.

Goegoor goenoong. (EdelHeers geld:) en gelden voor huwelijken en besnijdenissen enz.

De levendige tijgers bezorgers in des Keizers Menagerie alleen, blijven van al diergelijke fournissementen bevrijd, als mede de van de Keiser onafhangkelijke Prins Adi Patti Mangkoenegoro, welke egter diergelijke nog Zwaardere belasting onder de Zijne oplegde, dat Zijne beste Landerijen hier door bij na ontvolkt wierden, hebbende hij een Jaarlijksch inkomsten uit zijne Landerijen en verpagte Tolpoorten &a van, ruuw gecalculeerd ruim . . . . f 146.000
Zijn maandelijksch Tractement van f 2640. die hij als Kolonel van het gouvernement geniet, bedraagd s jaars . . . . „ 31.680
of te zamen s Jaars . . . . f 177.680

Aanstelling der Regent[en.]

Als een tot regent word aangeste[ld] krijgt hij van de vorst uit hand[en] van de Temeng-goong Gedon[g] genaamd Kiai Soero Dilog[o.] de volgende tekens van onderscheid[d] te weten

1 groen geverfde zonne scherm met vergulde kop en rand.

1 houte bawat bij na als paioong egter kleinder van boven en lang[er] van stok.
1 houte kandaga. als een kist.,
1. smalle rotting matje.
3. lange voor Pieken
4. lange agter Pieken
1. snaphaan
1. zilvere komvoor,
1 gorgelet
1. kwispeldoor.
1. langwerpige Zilvere rokok Conservateur
1. lantaran (gespikkelde bamboe) tot een Pijp lang een vaam, dog dit werd zelden gebruikt
1. gapittan (:gespleeten hout:) om neusdoeken aan te hangen.

Alle deze dingen moet hij bij officieele dagen zonder verlet, voor zig doen dragen, — Een maand daar na, krijgt hij eerst van den Vorst, Een acte van Zijne aanstelling, waar voor hij aan des vorsten wollodono. (Secretaris.) [55] 25 Spaansche matten moet betalen, zoo een acte noemd men Noewollo-dalm— voorts krijgt gemelde Secretaris voor de acte van een Rijksbestierder . . . . Spm: 50 〃
van Een Kliwon (onder regent.) . . . . . . 〃 20 〃
van een Panewoe . . . . 〃 15 〃
van een Mantrie . . . . 〃 10 〃
wordende de Resident twee a drie dagen bevorens. door den Rijksbestierder van die aanstelling verwittigd. en na dat de zulke publiek onder de Pagelaran is voorgesteld, brengt de Rijksbestierder dezelve bij de Resident, om hem te vertonen, en compliment te maken.

Gerechts Hoven.

De Soerambie — is het hoog geregts Hof, waar in de maas Pang-Ngoeloe, als President zit, met zeven Leden en agt oelommos. (Regtsgeleerden.)

De Pradotto — is de Justitie, waar in de Fiskaa[l] Among Prodjo als President zit, met twaalf onder Fiskaals. als Led[en. —]

De Bale Mang-ngoe. — is de regtbank van gemengde zaken, waar in de Rijksbestierder als President zit, met tien Ma[n]-tries als Leden. —

Bij het eerste hof, worden Crimi[ne]le zaken van gepleegde

Bedevaarders van Java, die zich op dezen dag [te] Mekka bevinden, kunnen des verkiezende tot heilige laten inschrijven, wijl er op andere dagen, zulks niet werd aangenomen, ter oorzake, dat Juist op dien dag alleen de zonden vrij kunnen verklaard worden, bij den steen, door Abraham gemaakt, welke steen genaamd word.

Kajar Aswat (Priesters steen) leggende deze steen, bezuiden de Poort van de

Kabat Tollah (Godshuis) gelijkende deze naar eenen Tempel, omringd met dubbelde muuren, welke genaamd word

Mesjedil Haram, vermogende men bij deze muuren wel komen bidden, dog niet binnen in de gemelde Kabattollah, reeden alzoo deze, op de drie masten of overblijfzelen der arke Noa rust:

Gedurende de gemelde maand Bezaar en Joemadilakir trouwen de Javanen van Soerokarto en Djocjokarto het liefste. — Egter de Strandelingen doen zulks in de maand Soero, of in andere maanden, Except in de maanden Sawal, en Sapar, waar in nog op Soerokarta nog op andere plaatsen nimmer huwelijken door hen worden voltrokken. — Zijnde Mohamet op den 27e van het ligt rejep. ten hemel gevaren, dit noemt men

Meh-hrat. — op welken dag men Sabat houdende eenige stukken uit de Koor-an leest en bid. — In de maand Roewah. worden de Kerkhoven schoon gemaakt, en een algemeene dood-maal gegeven, — den geenen welken zig in deze tijd op Vreemde plaatsen bevinden, kunnen volstaan met het werpen in de rivier, of op de kruisweg van eenige bindzels Selaseeh (dood kruid:) en bloemen, werdende ook hier na door ieder op den dag van Riehoio een maaltijd aan de Priester gegeven. De overige invallende kleine feesten die in de kraton alleen werden gegeven, zijn de volgende.

Tink-Ngalan woekon. — de Planeet dag.

Tink-Ngalan Wiossan — de Geboorte dag.

Ting-Ngalan Penjeneng-ngan —. de troon dag [50]. —

Militairen des Keize[rs.]

De Soesoehoenan houd volgens het traktaat, met de Engelse[n] geslooten, en het welk door het Hollandsch bestuur word opgevolg[d,] niet meer als Een duizend Prajoerits, waar onder

1 houte bawat bij na als paioong egter kleinder van boven en lang[er] van stok.
1 houte kandaga. als een kist.,
1. smalle rotting matje.
3. lange voor Pieken
4. lange agter Pieken
1. snaphaan
1. zilvere komvoor,
1 gorgelet
1. kwispeldoor.
1. langwerpige Zilvere rokok Conservateur
1. lantaran (gespikkelde bamboe) tot een Pijp lang een vaam, dog dit werd zelden gebruikt
1. gapittau (:gespleeten hout:) om neusdoeken aan te hangen.

Alle deze dingen moet hij bij officieele dagen zonder verlet, voor zig doen dragen, — Een maand daar na, krijgt hij eerst van den Vorst, Een acte van Zijne aanstelling, waar voor hij aan des vorsten wollodono. (Secretaris.) [55] 25 Spaansche matten moet betalen, zoo een acte noemd men Noewollo-dalm— voorts krijgt gemelde Secretaris voor de acte van een Rijks-

bestierder	Spm:	50 〃
van Een Kliwon (onder regent.)	〃	20 〃
van een Panewoe	〃	15 〃
van een Mantrie	〃	10 〃

wordende de Resident twee a drie dagen bevorens. door den Rijksbestierder van die aanstelling verwittigd. en na dat de zulke publiek onder de Pagelaran is voorgesteld, brengt de Rijksbestierder dezelve bij de Resident, om hem te vertonen, en compliment te maken.

Gerechts Hoven.

De Soerambie — is het hoog geregts Hof, waar in de maas Pang-Ngoeloe, als President zit, met zeven Leden en agt oelommos. (Regtsgeleerden.)

De Pradotto — is de Justitie, waar in de Fiskaa[l] Among Prodjo als President zit, met twaalf onder Fiskaals. als Led[en. —]

De Bale Mang-ngoe. — is de regtbank van gemengde zaken, waar in de Rijksbestierder als President zit, met tien Ma[n]tries als Leden. —

Bij het eerste hof, worden Crimi[ne]le zaken van gepleegde

alzoo kan de Rijksbestierder zeggen, uit genoemde Twe[e] duizend tjatjas, 's Jaars wel te kunnen hebben c. c. f 88.000
elk buiten regent krijgt 1000 tjatjas of 400 Joonks rijstvelden [53], waar van 600 tjatjas mede voor de rekwisiten bepaald zijn, bedragende dit dus, in gelde s' Jaars C. C. . . . . 〃 44.000
De binnen regenten geniet ieder 700 tjatjas waar van 500 voor des vorsten rekwisiten zijn bepaald, dus dit sjaars . . . . 〃 28.600
Gevende de Keizer aan Zijne kinderen, die nog geene zeet [54] van Rijstvelden hebben, een maandelijksch bestaan van 25, 30 of 40. Spaansche matten ieder, na rato — Zijnde voormelde Regenten egter, buiten gemelde rekwisiten, niet bevrijd van

Taker Tedak, (Heeren diensten) zoo als het bakken van steenen, het bouwen of repareeren van huizen, het maken der wegen en bruggen enz: en boven dien zijn zij nog verpligt te fourneren, de zoogenoemde.

Goegoor goenoong. (EdelHeers geld:) en gelden voor huwelijken en besnijdenissen enz.

De levendige tijgers bezorgers in des Keizers Menagerie alleen, blijven van al diergelijke fournissementen bevrijd, als mede de van de Keiser onafhangkelijke Prins Adi Patti Mangkoenegoro, welke egter diergelijke nog Zwaardere belasting onder de Zijne oplegde, dat Zijne beste Landerijen hier door bij na ontvolkt wierden, hebbende hij een Jaarlijksch inkomsten uit zijne Landerijen en verpagte Tolpoorten &a van, ruuw gecalculeerd ruim . . . . f 146.000
Zijn maandelijksch Tractement van f 2640. die hij als Kolonel van het gouvernement geniet, bedraagd sjaars . . . . 〃 31.680
of te zamen sJaars . . . . f 177.680

Aanstelling der Regent[en.]

Als een tot regent word aangeste[ld] krijgt hij van de vorst uit hand[en] van de Temeng-goong Gedon[g] genaamd Kiai Soero Dilog[o,] de volgende tekens van ondersohei[d] te weten

1 groen geverfde zonne scherm met vergulde kop en rand.

Peepe. — ten bewijze, dat hij over het hem gedane onregt Satisfactie van de vorst verlangd, in welk geval niemand zich zal durven verstouten, hem onaangediend te laten, maar hem dadelijk binnen te leiden bij den Vorst, die hem naar bevind van zaken regt doet. —

De klassen der geregtsdienaars werden in twee verdeeld, als:

in Marto loeloot, en Siengo Negoro.

De marto loeloot betekend: onmedogende opperbeul, die zijne zaake, als de Keiser wat begeerd, niet opentlijk maar heimelijk in den donker volbrengt, en de Siengo negoro beduid: Tijger des lands. —

gemelde marto loeloot heeft onder zich.

1 Paneket. (publieke onderbeul, welke bij de Straf oefening de misdadigers slegts met een kris moet dooden.

40. Nirboios, publieke scherpregters.

genoemde Singo Negoro of Tijger des lands, heeft als opperhoofd der opvatters mede onder zig:

1. Paneket (adjunct) en

40. Jogo Soeros, —. doende deze laatste niets anders als den schuldigen vast te binden en overteleveren. —

Het geesselen doet het volk van de gladak; moetende de marto loeloot en de Siengo negoro bij aflijvigheid door hare nakomelingen vervangen worden,

De zwaarste Straf aldaar is de Tanjir [57], zijnde dit gevlogten buffels peesen, dik een mans arm en lang bij na een vaam, moetende de orang kalang de slaagen daar mede uitdeelen. — Zoodanig een word aan een der gerigts boomen aldaar vast gebonden, en met gemelde Tanj[er] op deszelfs agterste geslagen, zomtijds mist men de plaats een a twee keeren, en sloeg onder de rugge graad, dat de zulke zelden op [den] tienden slag het leven konde beh[ou]den, Zoo dezelve egter het leven behoud, word hij ook zoo lang hij leeft onbekwaam. — de hoog[ste] slagen is vijf en Twintig, en zu[lks] is naast de dood.

Wanneer een misdadiger op het moment dat hij reeds door de Jogo Soeros aan een paal vast g[e]bonden is, om dood gekrist te worden verzogt, de Vorst te mogen spreken, werd hem dit toegestaan, wijl er de wet mede brengt, dat hem de Beul niet mag dooden, zonder hem voor af toetespreken invoegen als hier nevens —

Pekeniro tompo timbalan
dalm, handikak-ken moendoot
pattie oerip pekeniro..... dat is, — ontvangt s' vorsten bevel, die u dood of leven begeerd. — en als de misdadiger hier op geen Sandiko (zeer wel) zegd, en beweerd nog iets tot zijn verschoning bij den vorst intebrengen te hebben, dan word hij aanstonds ontbonden en bij Zijn Hoogheid gebragt, dog diergelijks gebeurd heden daags zeer zeldzaam.

Bevorens toen de Martelingen aldaar nog in wezen waren, heb ik gezien, dat de Javanen, wier handen en voeten afgekapt waren hunne wonden met Slijk genasen dat is, — als dit spoedig werd toegediend, anders niet — Eenige van die menschen verklaarden publiek, dat Zij liever handen en voeten wilden verliesen, als vijftig roede Slaagen te ontvangen.

Eeds Formulier.

Wanneer men een Eed van belang aflegd, doed men zulks in den grooten tempel, invoegen als volgd.

In den naam van den Barmhartigen en Liefderijken God.

Ik Zweer bij de ware en eenige God die alle verborgene en onzigtbare dingen weet en ziet, die mildadig in de Wereld en liefderijk in den hemel is. —

Ik Zweer als een onvolmaakt Schepzel bij Zijne Eeuwigheid die alle duistere en onware zaken weet en ziet.

Ik Zweer bij Zijne Alwetendheid dat ik als onvolmaakte de rein[e] waarheid verklare en betuige, geen geld of goed aan N. schu[ldig] te zijn,

Bij dien God zweer ik, dat [indien] al dat geene ik zeide, niet d[e] waarheid, en er bedrog of de minste leuge onder vermengd [was,] ik als dan mag lijden, dat Gods vervloeking tot Staving va[n] dien, aanstonds op mij nederva[lle;] dat ik de zaligheid van den proph[eet] Mohamet niet geniete, den Zegen van Zijne Vier decipelen niet erlange, als ook die van de aloude afgestorvene Vorsten en den Keizer van Soerokarto. —

Boedel Scheiding of deeling.

Zeer zeldzaam vond men te Soerokarto, dat een overledene Javaan een uiterste wil naliet.

Een Huisvader vertrouwde altijd Zijne oudste Zoon, of een der oudste verwanten van hem, die zijne begeerte na zijn dood volvoert; indien hij voor zijn dood geen schriftelijke dispositie over zijn goed maakte, teekend men alle zijne Verlangen en begeerten aan, ten einde zulks na zijn dood stipt nagekomen te kunnen worden in vroegere Jarěn deelde de vorst zelve, de nalatenschap van zoodanig een, onder de kinderen uit, — Edog in latere Jaren maakte de Vorst de Hoofd Priester hier in magtig, egter niet als Priester, maar als

Hakim of Kalie (Executeur:) [58] en de oudste der familien, blijft over de minder Jarige

Wakil Mommong (. voogd.) —

Des vorsten Kinderen van wettige. vrouwen geboren, schoon hooger in rang dan die der OnEgte vrouwen, zijn egter gene uitsluitende erfgenamen, de nagelatene goederen worden in acht verdeeld, onder alle zoons en dogters, zoo wettige als onwettige, ten zij de vader bij zijn leven over deze of geene zaak schikking heeft gemaakt, ten voordeele van den eene, en ten nadeele van den ander, met deze uitzondering nogtans, dat de oudste zoon of de wettige troons opvolger, volgens de wet zig boven dien nog toeEigend al de

Keprabon. keizerlijke kleedings, wapens, klijnodien, gamelans, oude poesakas en verdere presiosas. — terwijl de gelden en andere goederen onder de universeele Erfgenamen invoege als boven gemeld, in agt deelen verdeeld moeten worden, te weten:

$\frac{1}{8}$ voor de moeder of weduwe

$\frac{3}{4}$ 〃 de Zoons en dogters, moete[nde] egter het aandeel van iede[r] zoon eens zoo veel als d[at] van een dogter bedragen.

$\frac{1}{8}$ voor gemelde zoons en dog[ters] in gelijke Portien, dit laatste werd genoemd

Bagian Malang. —

Dusdanig is de ware Javaan[sche] boedel deeling, welke egter te Sourakarto onder de middel en minder standen, zeer weinig opgevolgd werd, ieder handeld daar omtrent willekeurig, uitgenomen alleen in de Kraton, alwa[ar] het nog geregeld toeging. — Wor[den]de de mannelijke kinderen va[n] hunne 12. 13. of 14 Jaar af, bereeds voor mondig verklaard, [en] mogen bij des vaders aflijvigheid in deszelver plaats treeden.

moorden, wonden en Echtscheidingen verhandeld en afgedaan —. komende de Oelommos alleen mede in den raad zitten als er diergelijke zaken, van belang te decideren zijn, welke nogthans niet zuiver toegaat, de grootste misdaden worden niet met de dood gestraft, het geld verzekerd hen van strafloosheid; Egter buiten weten van de Keizer. —. Zijnde gemelde Pang-ngoeloe tevens eerste Prediker van de Groote Tempel., en heeft onder zig:

7. kettips (voorlezers)
7. modins (onder dito) en
7. merbots, welke de groote houte trom in den tempel bij beurten slaan.

En wanneer een der geestelijken zig aan een Strafbaare daad mogt schuldig maken, word zoodanig een dadelijk in een groote Indigo pot geworpen, en na een etmaal tot aan de kin, er in gezeten te hebben, buiten de Stad gebannen.

Bij het Tweede Hof, worden de geschillen van dessas en gelden enz: verhandeld en afgedaan. — indien men met de afdoening van dit Hof niet te vreden is, gaat men bij de Soerambie in appel. —. moetende den twistende bij het inbrengen hunner affairen, indien dit over eene som is van Een duizend Spaansche matten, ieder Vijf en Twintig Spm: iotro Gantoeng-ngan (: twist hangend geld:) aldaar afleggen, de winnende krijgt de zijne te rug, en het geld van de verliesende word onder de Leden verdeeld: buiten dien moet elk ook zekere aflegging van geld genaamd iotro Wellasan doen; komt dit Een Hondert Spaansche matten te renderen, zoo vald na de afdoening van de zaak Vijftig ten voordeele van de Fiskaal, en de andere helft, wordt in des Vorsten geld kas bij de Poort Srimenantie gestort. —

Bij het derde Hof, worden gemengde zaken, tusschen Javanen en Chinisen, Europeschen, mooren of malijers verhandeld en afgedaan; — Echter mag die geene, welke met de beslis[ing] van dit Hof geen genoegen neemt, zich adresseren bij de Plaatselijke autoriteit, welke een raad belegd en de zaak afdoed [56].

Wanneer iemand door een Prin[s] of regent onschuldig word uit d[en] dienst gezet, zoo begeeft hij zich, bon Couragie hebbende, gantsch wit gekleed naar de aloon alo[on] en zet zich aldaar voor de twee gerigts boomen op de bloote grond in de Zon neder; zulks noemd m[en] in het Javaansch,

Loeroop of Koeroong batang. gesteld word, omhangen met bloemen, en zoo dra dit geschied is, moeten alle de verwanten het Lijk dadelijk verlaten, en zich op een afgezonderde plaats zetten, zonder zich met het zelve meer te mogen bemoeien. —. daar op wordt een gebed, door de zich aldaar, bevindende Priesters voor de overledene gedaan en vervolgens een doodmaal, aan de aanwezende gegeven welke genaamd word

Sidekah Noesoor Boemie, daar na word aan den aanwezende waar onder de dragers begrepen zijn, uitgedeeld, de

Slawat (geld.)

Het Lijk werd vervolgens opgenomen, en uit het huis gedragen, — gedurende langs de weg tot op de begraaf plaats worden duiten uitgestrooit zulks word genaamd

Sawoor, welke door de toekijkers als omstrijd opgerapt werden.

Op de begraafplaats gekomen zijnde, werd het lijk eerst ter neder gelegd, op den kant van een open graf, dat genoemd word

Kloewat. Vervolgens word het zelve daar in begraven met een

Kottjo Poerie, een houten kist, zonder bodem, na alvorens egter een

gelloe — zijnde een daar toe expres gemaakte langwerpige Klomp aarde, onder het hoofd van de overledene, als een kussen gelegd,

Bij de Hofgrooten werd geene Ko[ttjo] Poerie, maar wel

Tebello — een compleete dood kist gebruikt.

Daar na maakt men dat op[en] graf digt, dan hiet het een

Pejaratan (graf:) vervolgens worden twee

Mahessan (korte houte paaltjes) aan het ho[ofd] en voeten einde van dat graf in de grond geplant.

Daar op zetten zig de naastbestaanden voor het graf ter nede[r,] met al de Priesters die gezamentl[ijk] een gebed genaamd.

Doongo Telekin voor de doode doen, om hem te vermanen, dat er twee Engelen hem zouden komen bezoeken, om van hem rekenschap te vorderen van al het geene hij in de werel[d] gedaan heeft, dat hij er zich toebereide, en zoo den overledene een goed Mahometaan was, zoude hij deze vermaningen van de Priesters kunnen horen, en anders niet.

Oogenblikkelijk daar op, na dat de personen het Kerkhof verlieten, en naar huis gingen, zouden voor den doode verschijnen twee Engelen genaamd.

Pekeniro tompo timbalan
dalm, handikak-ken moendoot
pattie oerip pekeniro..... dat is, — ontvangt s' vorsten bevel, die u dood of leven begeerd. — en als de misdadiger hier op geen Sandiko (zeer wel) zegd, en beweerd nog iets tot zijn verschoning bij den vorst intebrengen te hebben, dan word hij aanstonds ontbonden en bij Zijn Hoogheid gebragt, dog diergelijks gebeurd heden daags zeer zeldzaam.

Bevorens toen de Martelingen aldaar nog in wezen waren, heb ik gezien, dat de Javanen, wier handen en voeten afgekapt waren hunne wonden met Slijk genasen dat is, — als dit spoedig werd toegediend, anders niet — Eenige van die menschen verklaarden publiek, dat Zij liever handen en voeten wilden verliesen, als vijftig roede Slaagen te ontvangen.

Eeds Formulier.

Wanneer men een Eed van belang aflegd, doed men zulks in den grooten tempel, invoegen als volgd.

In den naam van den Barmhartigen en Liefderijken God.

Ik Zweer bij de ware en eenige God die alle verborgene en onzigtbare dingen weet en ziet, die mildadig in de Wereld en liefderijk in den hemel is. —

Ik Zweer als een onvolmaakt Schepzel bij Zijne Eeuwigheid die alle duistere en onware zaken weet en ziet.

Ik Zweer bij Zijne Alwetendheid dat ik als onvolmaakte de rein[e] waarheid verklare en betuige, geen geld of goed aan N. schu[ldig] te zijn,

Bij dien God zweer ik, dat [indien] al dat geene ik zeide, niet d[e] waarheid, en er bedrog of de minste leuge onder vermengd [was,] ik als dan mag lijden, dat Gods vervloeking tot Staving va[n] dien, aanstonds op mij nederva[lle;] dat ik de zaligheid van den proph[eet] Mohamet niet geniete, den Zegen van Zijne Vier decipelen niet erlange, als ook die van de aloude afgestorvene Vorsten en den Keizer van Soerokarto. —

Boedel Scheiding of deeling.

Zeer zeldzaam vond men te Soerokarto, dat een overledene Javaan een uiterste wil naliet.

Een Huisvader vertrouwde altijd Zijne oudste Zoon, of een der oudste verwanten van hem, die zijne begeerte na zijn dood volvoert; indien hij voor zijn dood geen schriftelijke dispositie over zijn goed maakte, teekend men alle zijne Verlangen en begeerten aan, ten einde zulks na zijn dood stipt nagekomen te kunnen worden in vroegere Jaren deelde de vorst zelve, de nalatenschap van zoodanig een, onder de kinderen uit, — Edog in latere Jaren maakte de Vorst de Hoofd Priester hier in magtig, egter niet als Priester, maar als
Hakim of Kalie (Executeur:) [1a] en de oudste der familien, blijft over de minder Jarige
Wakil Mommong (. voogd.) —

Des vorsten Kinderen van wettige vrouwen geboren, schoon hooger in rang dan die der OnEgte vrouwen, zijn egter gene uitsluitende erfgenamen, de nagelatene goederen worden in acht verdeeld, onder alle zoons en dogters, zoo wettige als onwettige, ten zij de vader bij zijn leven over deze of geene zaak schikking heeft gemaakt, ten voordeele van den eene, en ten nadeele van den ander, met deze uitzondering nogtans, dat de oudste zoon of de wettige troons opvolger, volgens de wet zig boven dien nog toeEigend al de
Keprabon. keizerlijke kleedings, wapens, klijnodien, gamelans, oude poesakas en verdere presiosas — terwijl de gelden en andere goederen onder de universeele Erfgenamen invoege als boven gemeld, in agt deelen verdeeld moeten worden, te weten:

⅛ voor de moeder of weduwe

⅞ " de Zoons en dogters, morte[nde] egter het aandeel van iede[r] zoon eens zoo veel als d[at] van een dogter bedragen.

⅛ voor gemelde zoons en dog[ters] in gelijke Portien, dit laatste werd genoemd

Bagian Malang —

Dusdanig is de ware Javaan[sche] boedel deeling, welke egter te Sourakarto onder de middel en minder standen, zeer weinig opgevolgd werd, ieder handeld daar omtrent willekeurig, uitgenomen alleen in de Kraton, alwa[ar] het nog geregeld toeging. -- Wor[den] de de mannelijke kinderen va[n] hunne 12. 13. of 14 Jaar af, bereeds voor mondig verklaard, [en] mogen bij des vaders aflijvigheid in deszelver plaats treeden.

's Vorsten Grafsteden te Magirie.

Magirie is een berg, waar de Lijken der Javasche Vorsten en voorname Prinsen worden bij gezet, gehoorende de eene helft onder Soerokarto en de ander helft onder Djocjokarto, dezelve is hoog, en niet gemakkelijk om met lijken optekomen. — Tien Sleutel bewaarders, waar van vijf onder Soerokarto gehooren, woonden daar als Hoofden van de grafzerken. — men zeide, dat Een zekere groote Onzigtbare Vogel, die een geluid van zig geeft, even als een paauw, zig daar zoude ophouden, en die men noemd:

Malar Moong-ngo — wanneer deze zijne stem verheft, moet men opmerken, van waar het geluid komt, om zulks in zijn rapport te stellen, waar uit men voorspelde, dat er gewigtige gebeurtenissen zouden ontstaan ter plaatse, waar heen zijne Stem ging, dit Javaansch rapport kreeg de Resident van de Rijksbestierder. Het zelve werd in het Nederduitsch vertaald, en vervolgens naar Batavia gezonden [59].

Begravenissen van de middel Standen.

Wanneer een vermogende onder hen kwam te Scheiden, word dezelve dadelijk geheel toegedekt. — de Bloed verwanten alleen die er bij het afsterven niet bij tegenwoordig waren, mogten het lijk, om te zi[en] even ontdekken, en niemand ander[s.]

Het Lijk mag niet eerder gew[as]sen worden, dan na dat de [geheele] familien reeds bij een gekom[en] zijn, dewijl het onder hen ge[schie]den moet met eenvoudig koud [water] dat zeer zagt en langzaam geg[oo]ten moet worden, op een wit lin[nen,] waar van de vier Punten door vier personen vast gehouden worden, dat de daar toe gebruik[te] klapper doppen niet tegens elkanderen kwamen te stooten. — Men haalde vervolgens van de Tempel de Banjoe Woeloe (w[ei]water:) en handelde daar mede op die zelve wijze, als evengemeld.

Daar na werd het lijk, met, 3, 5. 7. of 9 dubbeld wit Linnen, na dat men het verkiest, omwonden. — vermogende het getal dier wit Linnen, waar van de kanten voor af moeten afgescheurd worden, niet effen, maar altoos onEffen wezen, en daar na word hetzelve ter neder gelegd, op een

Pandooso (dood baar:) waar een bamboese

Loeroop of Koeroong batang. gesteld word, omhangen met bloemen, en zoo dra dit geschied is, moeten alle de verwanten het Lijk dadelijk verlaten, en zich op een afgezonderde plaats zetten, zonder zich met het zelve meer te mogen bemoeien. —. daar op wordt een gebed, door de zich aldaar, bevindende Priesters voor de overledene gedaan en vervolgens een doodmaal, aan de aanwezende gegeven welke genaamd word

Sidekah Noesoor Boemie, daar na word aan den aanwezende waar onder de dragers begrepen zijn, uitgedeeld, de

Slawat (geld.)

Het Lijk werd vervolgens opgenomen, en uit het huis gedragen, — gedurende langs de weg tot op de begraaf plaats worden duiten uitgestrooit zulks word genaamd

Sawoor, welke door de toekijkers als omstrijd opgerapt werden.

Op de begraafplaats gekomen zijnde, werd het lijk eerst ter neder gelegd, op den kant van een open graf, dat genoemd word

Kloewat. Vervolgens word het zelve daar in begraven met een

Kottjo Poerie, een houten kist, zonder bodem, na alvorens egter een

gelloe — zijnde een daar toe expres gemaakte langwerpige Klomp aarde, onder het hoofd van de overledene, als een kussen gelegd,

Bij de Hofgrooten werd geene Ko[ttjo] Poerie, maar wel

Tebello — een compleete dood kist gebruikt.

Daar na maakt men dat op[en] graf digt, dan hiet het een

Pejaratan (graf:) vervolgens worden twee

Mahessan (korte houte paaltjes) aan het ho[ofd] en voeten einde van dat graf in de grond geplant.

Daar op zetten zig de naastbestaanden voor het graf ter nede[r,] met al de Priesters die gezamentl[ijk] een gebed genaamd.

Doongo Telekin voor de doode doen, om hem te vermanen, dat er twee Engelen hem zouden komen bezoeken, om van hem rekenschap te vorderen van al het geene hij in de werel[d] gedaan heeft, dat hij er zich toebereide, en zoo den overledene een goed Mahometaan was, zoude hij deze vermaningen van de Priesters kunnen horen, en anders niet.

Oogenblikkelijk daar op, na dat de personen het Kerkhof verlieten, en naar huis gingen, zouden voor den doode verschijnen twee Engelen genaamd.

Aroeman, en Wonokeroen. — de eerste is van een goed geslagt, dog de andere is zeer boos en wreed, en gewapend met een ijzere Staf, — deze Engelen gebieden hem over eind te zitten, en vergiffenis voor zijn ziele te verzoeken, het geen de doode ook doed, als dan word hij voor een poosje levendig en geeft verantwoording van zijne in de wereld bedrevene daden, —. indien hij een eerlijk en onbevlekt mahometaan geweest is, gaan deze twee Engelen, zonder hem eenig leed aan te doen weg, dan valt hij voor de tweede of laatste maal dood ter neder. — waar van hij nooit weder opgewekt word, dan den Jongsten dag, — maar in tegendeel, zoo hij de grond regelen der Kitap Koor-an niet getrouw heeft opgevolgd en de onderstaande vragen niet weet te beantwoorden, zoo verlaten Aroeman en Wonokeroen hem niet, maar hem met de ijzere Staf kastijden, zoo lang tot dat de Propheet Mahomet hem uit hunne handen kwam verlossen, en genade schonk. — de genoemde vragen [60] bestaan in, als volgd.

Man Roeboeko. (wien geloofd gij;)

antwoord — God. —

Wo, Man Rabioeko (wie is uw Propheet:)

antwoord — Mohamet

Wo, Man Dinoeko (wie is den ander.)

antwoord. Abraham.

Wo, Mahiman Moeko (wie is de gelovige persoon:)

antwoord — Himan Song fiengie

Wo; Makiblat Toeko (voor wien Staat Gij:)

antwoord — voor God.

Wo, Manik Manoeko, (: Wie zijn uwe broeders:)

antwoord — De heilige Mannen.

Wo, Manikoe Watoeko — (. Wie zijn uwe Zusters.)

antwoord — De heilige Vrouwen.

Takool — (Verklaar dit opregt:)

antwoord. Alah Hoerabie — (. de Alm[ag]tige God is mijn getuige.)

Maho Madoeno bihie (wie is Mohamet:)

antwoord — des afgezant Gods.

Wal Hissi Lamoe (onder welke religie staat Gij:)

antwoord — onder de Hislamsche

Dinewal koerook hanoe (. volgd Gij den inhoud der Koor-an [stipt] op:)

antwoord. — den inhoud der Koor-an is de rigtsnoer van mijn levens wandel altoos geweest. —

Daar na worden rouw brieven over de dood van gemelde persoon aan de ver af wonende verwanten afgevaardigd, met bijvoeging, aan ieder van hun een geringe

Slawat. (geld) ten bedrage van 20. of 40. ropijen of matten, na dat men het Convenieert, die bij hunne condoleance brieven dezelve recompenseerden met de dubbelde waarde van dien, en zulks word genaamd. —

Ngelawat. — Dog de vorsten zenden bij diergelijke kennis gaven geenen Slawat, maar wel brieven. —.

Vier of Vijf maanden daar na, werd de graf-aarde geplaneerd, en de voren genoemde Mahessan worden er uit genomen, en een paar

Kijings of Pesekaran van witte steenen in dies plaatsgesteld. —.

S' Vorsten Interdict

Het is te Soerokarto verboden, zig met de ondervolgende kledingen op de hoofdplaats te vertoonen, waar om de Rijksbestierder van het Hof Soerokarto een Contract met de Rijksbestierder van het Hof Djocjokarto sloot. —. dit Contract hiet Anger aroe biroe, waarna de wederzijdsche onderdanen van gemelde hoven zig kunnen rigten; — wordende die gene bij overtreding van dit gebod, ten toon gesteld, en deszelfs kleren van het lijf gescheurd; —

genoemde verbod is deze [61].

Oekiran Toengak Semie. — (greep van een kris, van die naam en fatsoen :).

Mendak Toelenan. (dies goude gladde ring:)

Pondok boenton tatahan

botten mawie Waton. — (dies goude heele scheede met uitgeslagene bloem werken, en van boven glad :).

Kopïah botten mawie Njamat. — (mutzen zonder Knop van boven :)

Koelook pettak Semoe biroe — (blaauwagtige muts, van wit geklandeerde linnen :)

Koelook Tjemmeng bertjie — (: zwarte linne mutzen:)

Oedan liris. — (ges(c)hilderde kleed van die naam en koleur. —)

Modank — (: geschilderde borst kleed van die naam en koleur. —)

Tjoemeng Kirang (. Adidem Adidem :)

Sawat.. (: Adidem Adidem.)

Dodot mawie balengie (Een lang geschilderde Statie[kleed] met franjes. — :)

En nog verscheide andere dingen meer, onnoodig hier bij te voege[n.]

Geen Javaan van de beide Hoven, zal het vleesch van ee[n] geslagte twee voetige dier willen eten, zonder dat men voor af ov[er] hetzelve een gebed doet, weshal[ven] houd men het mes eerst op d[e] keel van het Vee, en bid als volg[d.]

Bismilah, Hirahman, Hirahim, nawaittoe Minalwajad dahainie, Aniak tak-ngool, holkomie walmarijie, verlah lilahie tatah, Alah hakbar, Alah hakbar.	In den naam van den barmhartigen God, keele ik [dit] twee voe[tige] noodzakelijk, op [toelating] van hem, die ik aanroep: o groote God, o Groote God. —

Zijnde het gebed, voor een vier voetige ook indiervoegen, maar om dat het vier Pooten heeft, moet men dė, O groote God, vier keeren herhalen. —

Voor dat de inenting bekend was, storven de Javanen te Soerokarto aan de pokken zeer verschrikkelijk, dog des niet tegenstaande lieten zij haare kinderen zeer weinig inenten, ten minste zulks geschiedde zints 1806. tot 1819 [62] aldaar niet veel. —.

De redenen van deze verwoesting waren, zoo wegens hare kwaad-aartigheid, als door de wijze waar op men die ziekte behandelde. — want zoo dra de Pokken niet wel uitgekomen zijn, laaten zij de zieke menigvuldig doeren eten. — Deze vrugt is lekker, dog heeft een zeer hitte eigenschap, zij houden zig verzekerd, dat dit middel derzelver spoedige uitbotting bevorderd. —. Zommige doopen haar zieke kinderen tot dien einde alle avonden in een rivier. — als zij etteren bestuiven zij den zieken met asch van Kemphantjes drek; om te beletten dat het lijnwaat aan de puisten vast kleeve. — En deze voor ons zoo nadelig schijnende behandeling, doet de vogten tot mijn verwondering niet inslaan, of de doorwasseming beletten. — De oogen van den zieken bevogtigen zij, om te beletten dat de deelen aan elkanderen kleeve, met gemeen water, dog in dit water doet men eerst een levendige

Bekink-kink (hoornslak:) zij noemen de Pokken.
Plentink — de napokken
Njalandrie — Een door de Pokken veroorzaakte Kneus of gezwel op den arm, noemen zij,
Padoewan.
de water pokken noemen zij
Tjank-Krank. —
en de mazelen.
Dabak. — Voor dewelke men niets g[ebruikt] en waar men ook zeer zelden a[an] sterft.

Haare medikamenten zijn [zeer] eenvoudig, — om een Hoofdpijn te verligten, legt men tegen d[e] slaap des hoofds, Nip of Nep[pen] [63] welke voor af op een steen dien[t] wat gedrukt te worden, om e[r aan] te doen kleven, anders maakt men op het voorhoofd een streek van goede sterke op een steen [fijn] gemaakte chineesche kaneel, zo[o] een streek noemd men
Pilees —. Zoo dit niet en helpt, mengt men een handvol gestoote daon galing [64] (zoogenaamde bosch touw) met een stukje Calmus, en rijst water. —. En na deze vogten wel omgeschud te hebben, giet men ze een deel in de holte van de hand, en wrijven er braaf de naad van het bekkeneel mede, om het bloed te verfrisschen, en tevens om de hairen lang te doen groeien.

Op de Kleine Wonden legd men wat spin, of eenige pluksels [65] van
Penawar Jambe — (Vitex) gelijkende deze heester naar een weelige boom met buigzaame takken, en bind ze met een stuk vodde vast. —. En om de wond, smeeren zij met een Stukje op een Steen fijn gemaakte zoet hout, zomtijds laat men op het vuur een stukje Narcis leelie besterven, en men legd hetzelve twee a drie maal s' daags op de wond; welke in vier a vijf dagen hier door geneest. —. Kleine wonden noemd men
Korrenk —. Wonden van een middelmatige groote zegd men
Bedielen. — en de groote wonden noemd men
Borrok — voor de Spaansche Pokken, genaamd
Pattek, gebruikt men Vitriolum. —. tien a twaalf dagen daar na, legd men daar op gebluschte kalk, en Arsenikum. —. voor de Lazarus, genaamd

Boedook, — zoo wel als voor die een Schubbige huid heeft, en die genoemd word

Boeseek — heeft men geenen middel, en laat zulks aan het lot van die geene welke er mede behebt is, over — daar en tegen weten zij de aansteekende

goedik — (schurft) wel weg te krijgen, door middel van verschillende mij onbekende medicinale Wortelen op een steen fijn gemaakt, en daar [over] heen gesmeerd, voorts verdrijven zij de

Sakit Kwaia (. mordechin of Galziekte) [met] lengkwas, [66] die men raspte, en in een kommetje persende de ziek[e] drie ogtend agter den andere in de nugtere maag, daar van [deed] innemen. — Voor de Koek [67] genaamd

Doegal... gebruikt men niets anders als loog water en wat zout, — tegen de ziekten der tanden of kiesen bedienen zij zich van de Stam eener Jarak-boom, die men fijn schraapt, en dit schraapzel als Pruim tabak in de mond neemt, bewerende dat het een zeer goed middel zij, om de pijn te stillen.

Voor die in onmagt ligt, neemd men Spoedig Gambierwortel, uijen en sterk azijn, welke op den steen fijn gemaakt, en er de hoek van het oog, en het aangezigt van de bezwijkende mede word gewreven, om hem te doen bijkomen. —. de scherpheid van dit vogt, wekt aanstonds de gevoeligheid van alle deelen op, en doed den zieken bijkomen. — Maar als dit buiten verwagting te vergeefsch zij, bijt men hem zijne groote toon aan stuk, om hem te doen schreeuwen, vervolgens roept men hem aan zijne oor hard op, zijnen naam, op dat hij het zoude hooren en antwoorden —. diergelijk roepen zegd men in het Javaansch

Pettik. — antwoord hij hier op niet, dan is het een teken, dat hij reeds dood is, waar op direkt een weergalmd van groot geschreij volgd. —.

Niettegenstaande de Javanen verscheide geneesmiddelen tegens de slange beeten hebben, zoo worden zulks egter door hen, zoo zeer niet gebruikt, zij bedienen zig meest altijd van gebeeden, waar van een derzelver luid in dezer voegen:

Besmilah Hirahman Hirahim — [to]embak Jang-gleng Pakoe Jatie, Pa-	In den naam van der barmhartigen God, uit wiens almagt smeeke ik, dat de spijker der

koenen Batjotte, Moesno ilang tanpo Kronno.	Jattie Spruiten in een piek veranderde, de tanden van de slang verbrijselde, en de pijn verdwijnde. —.

gedurende de geneesmeester dit bid, houd dezelve een porceleine witte kom, met water gevuld in zijne hand, en zulks verrigt hebbende, spoegd hij drie keeren daarin, en laat de zieke van dit water drinken, gelukt dit naar wensch, dan wil het gebruik, dat de herstelde Eenige Geddank aijoe en Soerooh aijoe (schoone vijgen [68] en betel bladen:) bij de Geneesmeester tot belooning zelve brengt. —.

De druiper, verdrijven zommige Javanen, tot mijn verwondering Simpel met aard olie slegts twee a drie keren hier van gebruikende is de kwaal weg, en men [is dan] radikal genesen.

Er is nog een ander remedie [voor] de druiper, even zoo heilzaam, [als] de algemen bekende Daon [mani]ran: dit middel hiet Da[on] Karook Lawak, dus noem[de] men ze te Samarang en hier te Souroboio daon Poeser, welke hier en daar op veld[en] tuinen, en water agtigen grond tusschen het gras, in abondan[tie] wascht, en langs de Grond, gelijk de water limoenen kruip[t] waar van het blad niet veel grooter is, als een duit, rond [en] grof, na genoemde Karook Lawak wel gezuiverd en afgewasschen te hebben, bereid men ze tot dien einde, op de volgende wijze. —.

Men neemt daar van, voor een persoon een half pond, moetende het blad niet van de stengel, die even zoo kragtig als het blad zelve is, afgereepeld worden, en kookt ze in een wel toegeslooten pot of pan met twee en een half bottel water tot thee, — maar het moet niet lang te vuur staan, zoo haast het water begint te borlen, moet men ze een minut daar na van het Vuur haalen; — en hier van instede van gemeen water, dagelijksch louw drinkende, en voor Vet alleen mijdende geneest het middel de kwaal in tien a twaalf dagen.

Het steen graveel verdrijft men met tien a vijftien stuks Daon Kedjie welke men met eenige druppels water op een steen fijn stoot, en daar van gebruikt; zijnde de Daon Kedjie niet zeer met de Sallie ongelijk, dog veel dikker, stijffer en ruiger van blad, — men zegd dat de kragtige eigenschap

van dit blad zoodanig is, dat het een Stuk glas of Porcelijn kan vergruisen, indien men ze beide in den mond neemd en Kouwd. — dit plant wascht in de gebergte op klippen, of steenen, en is niet zeer ongemakkelijk te bekomen, men kan ze doen indrogen, en lang bewareh, dog hier van versch innemende, is oneindig beter als anders. —.

Voorts is er een ander zoort daon kedjie van bijna dezelfde gedaante, — dog deze groeit op de grond en is daar toe niet nuttig.

Voor eene opstopping van water gebruikt men vijf en Twintig a dertig stuks wel bekende Daon Pegaga[n] welke men met dies stengel met een stuk grof chineesch [papier] bekend onder de naam van [kertas] dedak [68bis] sup. en Een en Een kwart bo[ttel] water te zamen kookende als the[e] drinkt.

Om een lies gezwel of Klapoor te openen, gebruikt den Javaan te Sourokarto eenvoudig het sap [van] de boom Kaioe oerip, zijnde d[it] een gewas van bij na vijf voet[en hoog,] dog zonder bladen, dies uitgesprei[de] takjes, zijn even als de steelen [der] pijpen, dus dat sap vier a vijf maal s'daags op het gezwel ze[ttende], gaat hetzelve in eenen dag zo[nder] pijn open. —. Egter hoe heilzaam [dit] sap ook voor dergelijk gezwel is, zegt men is zeer gevaarlijk voor de oogen, want slegts een druppeltje hier van in 't oog krijgende, word hetzelve ongeneesbaar blind [69].

Bijgeloovigheid.

Ik zeg niet dat de Javanen haren godsdienst van het geloof van Mohamet, welke over geheel Java door haar beleden is, niet wel betragten! deszelfs beleiders zijn op het sterkst hier aan verkleefd. — Maar het buitenspoorig bijgeloof dat hen schijnt als aangeboren te zijn, steld hen volmaakt buiten staat, om, door gegronde reeden, en overtuigende bewijzen, haare attentie te doen tot zich trekken, dat al wat niet tot de natuur behoord, ook door geen sterveling in het wesen gebragt kan worden, het zij verre, dat zij hier aan gelooven, waarom zij ook niet begeerig zijn, om zig op staat kundige zaken of andere nuttige wetenschappen, het zij door Theorie of praktijk toe te leggen. — De leergierigheid van hen bestaat enkel hier in, zig bedreven te maken in de lere der

Ajie Limoenan (onzigtbaar making:) ten einde hunne vijanden hier door nadeel te kunnen toebrengen, en die der

Doong-ngo Seppie. (verborgene wijsheid:) om zig hier door niet alleen onkwetsbaar te maken, maar ook om te kunnen doorgronden: waar in bestaat de Goddelijke Magia! waar door begeerte en verlangen in het wezen word gebragt, mitsgaders andere verborgenheden, daar geen zwarte konst bij te pas komt, om door middel van welke, men de Vrouwspersonen zelfs zulke, die zig het onverschilligste betoonen, terstond te kunnen doen verlieven; want niets kan hun geluk volmaken, dan de bezitting eener schoone rijke vrouw, paard, en kris, waar van de zucht bij hen onbeschrijvelijk groot is: anders hebben zij geene verlangens, of red[enen] om te vresen, dat hunne kinde[ren] na hun dood niet geho[lpen zouden] worden, wijl het gebr[uik mede] brengt, dat dezelve des vaders [plaats] moeten vervullen. —.

De Keizer mogt geen rood [schimmel] nog vos, nog pikzwart paard houden, uithoofde dat zulks [een] verbod geweest was, van deszelfs meer bet oud over groot va[der] de Adipatti Poeger, of Pak[oe]boeono de 1e, welke toenmaals in den oorlog op zijn rood Schimm[el] zittende, van de Boepatie ken[nieten] van Pesoeroean een wond beko[men] had, waarom ook zijne kinde[ren] en de Regenten diergelijke Paarden niet mogten houden, ongerekend de gemeene lieden. —

De vorst en mindere Hoofden van Soerokarto, eeten geen koebeesten vleesch, ongeacht deze dieren even zoo herkauwd en gekloofde hoeven hebben, als de karbouwen; door dien zij de melk daar van gebruiken, en dit beest dus, als hun algemene Moeder beschouwen, —. Egter lusten zij wel een stekel varkentje, dat hoe wel geen gekloofde pooten heeft, dog even zoo als de Karbouwen herkauwd. —

Wanneer een mindere zig bij zijne Chef wilde bemind maken, laat hij alle vrijdagen een maaltijd voor de Paapen gereed maken van louter in brokjes afgesnedene zuiker riets; — door dien men zig zeker verbeelde, dat de zoetheid er van, en de kragt der gebeden, zijn Chef aan hem verknogt zoude maken; diergelijke maaltijd noemen zij

Peng Ngasian:

De kooplieden daar en tegen doen diergelijke maaltijd van gekookte rijst, met eenige kruiden en peulvreugten, zulks noemen zij

Hang rasool-lake.; omdat zij denken, dat zij hier door eenen

voordeeligen handel zouden drijven. —. Zij zijn zeer sterk en standvastig in haar geloof, geen mensch op aarde is in staat, om hen daar van te doen afvallen, hunnen Koning houden zij voor een boven menschelijk wezen, welken zij zeggen, het binnenste van een ieder weet en ziet.

De laage en veragte afkomst onder de Javanen te Sourakarto, is de Orang Kalang, en de Orang Pinger, Egter hoe veragtelijk zij ook zijn, stooren zij zig niet aan diergelijke bijgeloovigheid —. gemelde Orang Kalang zijn bulle peesche slaagers, Hout Hakkers, en buffels bezo[r]gers, bij gelegenheid van het tijger gevecht, zij worden aldaar niet geacht, niet zoo zeer [wegens] haare laage betrekking [als wel] om dat zij van de roode hond[en] afkomstig zijn. —. Staande [zij] onder een Ngabehie mede [van] dezelfde afkomst, en mogen geene huwelijks verbintenissen m[et] ander geslagten van Javanen, die van hen afkeer hebben, aan gaan.

De Orang Pinger is van Ba[n]joewangie afkomstig, zijnde he[t] eene moeielijke zaak om uittedrukken, hoe ver de waan, en eigenzinnige verbeelding der Java[nen] gaat, met betrekking tot hunne afkomst, tot de agting, die zij voor hunne zeden en gewoonten hebben, en de veragting, waar mede zij de wetten, en gebruiken van andere beschouwen.

Eenige Javanen welken nog heidenen zijn, bijten de navel strengen van hunne geboren kinderen met hunne tanden af, [70] die het mahometaansch geloof omhelsen, snijden dezelve met een daar toe scherp gemaakte bamboe af, vermogende hunne kinderen van hunne geboorte af, tot in haar negende maand toe, niet op de grond, al was het ook op een mat gezet, maar altoos gedragen worden. — geschiedende onder de Javaansche vrouwen; het baaren der twee-lingen zeer zeldzaam: twee mannelijke lingen [71] noemen zij
Kembar Dompo —.
en tweelingen, zijnde een Jongetje en een meisje noemd men:
Dampit, —

De maan verduistering is bij hen iets, dat geluk aanbrengt bij die, welke het eerst ontdekt, en zig dadelijk in het water werpt, want in zoo een tijd zig door baden te reinigen is gelukkig, daar na knipte men het puntje van het Hoofd hair af. — Een hoog zwangere vrouw moest onder een Ledikant kruipen, alvorens haar buik met asch besmeerd te hebben,

ter voorkoming van een miskraam. — Zommigen deeden een koord om de lendenen, en kropen daar mede op handen en Voeten onder een Ledikant. — het geraas dat zij, door het stampen der Rijstblokken en het schieten der geweren maakten, betekende eene hulp, die zij toebrengen aan de Maan, welke anders door een Reus verslonden zoude [worden.]

En als de aarde beeft [legd men] dadelijk plat op zijn buik op de bloote grond, welke men gedurende de schudding met de tong likt, ten einde de tan[den] niet voor de tijd te verliese[n] en tandeloos te worden. —

Vermits men aan de verschil[lende] ziels verhuisingen van het eene li[g]chaam in het andere geloof[d] zegd men, dat de ziel van [een] gierigaard, na zijn dood een [beeste]lijk ligchaam zoude gaan bez[ielen] en het word een

Djrank-konk. — Zijnde dit een viervoetig dier, van Stature een wind hond, niet zeer ongelijk; latende deze Djrank-konk, zig nu en dan wel zien, als hij namentlijk uit zijn graf kruipt om zijn kost, bestaande in doode krengen, te zoeken. —

Ook geloofd den Javaan, dat een mensch zich in een Tijger kan veranderen, dit geloof is veroorzaakt door dat er zig te Sourakarta in de bosschen van Lodoio [72] en daar omstreeks altijd veele tijgers ophouden, en menschen verslinden, zulk een tijd noemd men.

Prasee. — (bronstijd) men zegd, dat eenige behoeftige menschen, die kwalijk aan de kost kunnen koomen, bij deze gelegenheid tijgers worden, zulk een tijger noemd men. —

Matjan Gadoengan [73]. doch alvorens men zich in vleeschte verwijderde men zich s'avonds van zijne wooning, en ging in een eenzaame struik zijne kleeren, afleggen. alwaar hij moeder naakt knielende bad, Springende, en wentelende zig daar zoo lang tot dat hij geheel hervormd wierd, en die plaats verliet. —

Voor het aanbreken van den dag, kwam hij verzadigd van zijne buit op de zelfde plaats weder te rug. en vleeschte zig daar ten tweede maal in, en werd gelijk te voren een mensch, indien men nu gedurende zijne gedaante verandering in een tijger, zijne daar gelatene kleeren bestal, of weg nam, zoude hij zig niet weder kunnen hervormen, en altoos tijger moeten blijven. —

De Javanen zijn zeer bevreest voor een heesch geluid eener zekere vogel genaamd.

Manook Serak. dezen vogel schijnt het [meest over]eentekomen met de [kokok blook] (: Nagtuil :) waar van het [aangezigt] en de Kop even zoo als die der Ka[tten] zijn. —. hebbende dezelve gra[uw]agtige veeren, een kromme en puntige bek, geelagtige uitp[ui]lende groote oogen en stevige klaauwen, voorzien met lange scherpe kromme nagels. — Zoo [ras] de Javanen het schor geschree[uw] van dit dier hoorden, werden zij kleinmoedig en verslagen, voorspellende die geene, over wiens wooning dezelve heen en weer zweeft, daar uit, een kort op handen zijnde Sterf geval het welk in zijn huis zoude vo[or] vallen. —. Kunnende zij van de veroorzaakte benaauwdheid, die men zich in den Slaap verbeeld te gevoelen, een groot gewigt op het lijf, als of er iemand op zit of legd, zoodanig, dat men zig voor die tijd nog keeren nog wenden kan, schoon anderzints bij volle verstande zijnde, geen denkbeeld vormen; en diergelijk noemd men.

Ketiendihen — meenende hier door niet door een Nagtmerrie, maar wel door deszelfs

Hamong toeane. (geleij geesten :) bereden te zijn, ook verbeelden zij zich, dat de vrouwen, die in het kraam bed met de vreugd [74] in de buik sterven, nagtmerrie worden [75], men noemd een, nagtmerrie.

Soendel bollong — welke na de begravenis, haren man dienzelfden nagt bezoekt, om hem door het ontnemen van het scrotum (balzak :), te ontmannen, en hem alzoo buiten staat van een tweede huwelijk te stellen, tot welker weering men voor zijne kamer deur en bed hangt een stuk:

Oepeh (schors van areka boom :) en een

Jollo. (visch net :) Edog die kort na een gelukkige bevalling den adem uitgeblazen heeft, noemt men:

Prank-Sabil; dit betekend: vrouwe Oorlog, waar de bevallene vrouw als Amazone het leven bij ingeschoten heeft, vermits de dood van zoodanig eene vrouw, die natuurlijk in baarends nood zijnde, het gevaar tragt te ontduiken, word beschouwd, als de gelukkigste dood van een heldhaftige groote heldin, wier Ziel door Een Engel ten Hemel werd opgevoerd. —. En daar hunne bijgeloovige inbeelding te verregaand zij, wilden zij nog boven dien ieder een doen gelov[en] dat de nagels van doode menschen, groene vliegen worden ik meen de groene vliegen[, die bij] nagt glinsteren, en [die men] noemd

Konank —. Ook is men in het denkbeeld[, dat] men door het gestadig vasten [alles] kan verwerven wat men verlan[gd], daar om begeeft zig een Javaa[n] wanneer hij uit zijne dienst wor[dt] gezet, en hij geen kans ziet om weder in functie te komen, imm[er] naar het woud, en houd zich [daar] in een Spee-lonk met bidden [en] vasten op, gebruikende tot zijn voedsel dagelijksch niet meer als een handje vol rijst, dat [hij] met zijne hand tot een klom [76] [drukt,] zonder er iets anders bij, gedurende drie a vier maanden op de bloote grond zonder mat of kussen leggende, en zich aan weer en wind bloot gevende tot dat hij een goede of slegte droom krijgt, waar na hij de rampzalige plaats verlaat, en zich weder naar de hoofdplaats begeeft, van de eene dessa tot de andere beedelende om de kosten van zijn te rug reis goed te maken. — diergelijke boetdoening noemde men. —

Tirakat — En wanneer men iets anders van aanbelang wenscht of verlangd, het zij om een gewigtige Post te bekomen, dan wel om een Kraman (hoofd der muitelingen.) te worden, dan ondergaat men eerst een zeer gestrenge ligchaams kastijding, veel erger als de eerste, zig van Spijs, en drank, rooken, en Pruimen, gedurende zeven dagen en nagten, geheel onthoudende, moet hij boven dien nog altijd onder den blooten Heemel leggen, waar door hij doodelijk ziek wierd, — diergelijk vasten noemd men.

Pati Genie. — Komt hij van deze ziekte op, dan zet hij zijn voornemens door: — dog moet, of in een spelonk, of in een door hem zelve gemaakte nis, iets grooter egter als het hokje van de Sanct of Sanctin, aldaar als een Heremiet een Jaar blijven [77], en intusschen iets van zijn verlangen droomende, legd hij deze droom zelve uit, of laat zich uitleggen, waar na hij zig van daar verwijderd, om zijn voorhebben ten uitvoer te brengen.—.

Zulk een Jaar volhoudend gestrenge ligchaams kastijding, zegd men

Tappa.

Het Javaansche A. B C. bestaat uit Twintig letters, zekere Aboe Sakiat, hernaamd Ajie Sokko uit het land Arabië, was des tijds de formeerder daar van geweest, gemelde Twintig letters in vier verdeelende, komt de [volgende uitleg]ging te blijken, [te weten:]

ꦲꦤꦕꦫꦏ.... ho, no, tjo, ro, ko — er is een afgezant

ꦢꦠꦱꦮꦭ.... dö, to, so, wo, lo. — die met iemand Vecht

ꦥꦝꦗꦪꦚ.... po, do, jo, io, njo. — zij zijn ongemeen Sterk.

ꦩꦒꦧꦛꦔ.... mo, go, bo, tö, ngo — [78] beide daardoor zijn gestorven.

De Komeeten noemen de Javanen:

Lientang Kemoekoos. — bij verschijning hier van, geloo[fd] men, dat het een voorteeken is, [van] aanmerkelijke gebeurtenissen.

Een lugt Vuurtje noemd men.

Lientang Ngalleh —. Want zij gelooven dat ee[n] hemelsche Ster zig verplaats, — [Een] groot licht verschijnzel in de lu[cht,] of een neervallende Vuur, noem[en] zij.

Endaroe. —

De hoos is bij hen.

Lampor. —, Waar voor zij alarm maken, ten einde de Zuidzee, Godin (Njai Rokidool [79].) hier door te vermaken en eer te bewijzen. En als de hoos zig in de lugt vertoond zonder geraas, noemd men dezelve,

Tjelleret-taoon

Een orcaan hiet men.

Liesoos —

De Sterren kunde noemd men.

Hetang-ngan Palak

en de Zonne wijzer.

Mongso Bentjet.

Als men een Klapper boom in het Javaansch noemd, diend men de volgende drie en twintig benamingen te observeren, te weeten: de boom hiet:

Hewit krambil.

de stam daar van hiet.

Hewitte.

de afgehouwene stam noemd men.

gloegoenne.

de stukken dier afgehouwene stam hiet men.

Tirissanne.

de langwerpige spier witte voose [79bis], die in de stam zit, waar uit blaartjes en bloezems komen, hiet

Pandanne.

de tronk, waar in de bloezems beslooten, hiet

Mantjoenk-nge.

de Bloezems, waar van de klappers te voorschijn komen, word genoemd

Mang-gare.

De gantsch Jonge blaartjes, die nog niet open zijn, en wiens gedaante net zoo als een kort gebogene landie spits [80] na boven toe loopende, en groen gekeperd is, hiet.

Poepoesse. —

dezelfde Jonge blaartjes die zig beginnen te openen, en geel agtig te worden, hiet

Janoere. —

de oude blaaren hiet

Blarakke

de Jonge Klapper ter groote van een appeltje hiet

Bloe-loeke.

Adidem ter groote van een hoofd, van een achtmaandige [kind] hiet

Tjeng-keer.

de half oude Klapper [hiet:]

Deg-gan.

Klapper volle wasch-dom, hiet.

Krambil. —

de gantsch oude Klapper, reeds geschikt tot olie te maken, noemt [men:]

Kirink: —

als men een Jonge Klapper in tw[ee] kloofde en het binnenste er uit n[am] en ze daar na op de grond wi[erpt] noemd men.

Bloeng-Kang —

Een door Sirie katje [81] afgevreten, en [op] de grond liggende klapper, hiet

Tjoem-ploonk —

De voosen appel van een gants[ch oude] klapper, of de sponsagtige ronde knobbel, die in den noot zit, hiet

Kettos. —

tijfferen [82] hiet.

Derres.

de gevallene druppen hiet

Tretes-Sanne.

de dikke riet, welke aan de tronk hangt, en waar in de druppen vallen, hiet:

Boemboong. — deze vol zijnde, hiet de vogt daar van:

Lig-ghen; — welke een etmaal oud wordende word genaamd

Werrak, en dit word vervolgens azijn. —

De vrugten van een Zuur-zak boom, hebben ook verscheidene namen, — de boom hiet

Hewit Nongko. — dies vrugt hiet

Nang-Kane. — deze rijp en open gesneeden zijnde, noemd men het binnenste daar van, waar ontelbare huisken zitten,

Njam-ploenk-nge:

De harde Pitten daar van, zegd men.

Bettonne. deze gebraden zijnde, smaken gelijk kastanien.

De misgewassene Jonge zuur zak, ter dikte van een mansvinger, word bij de Javanen ook gegeeten, en genoemd.

Babbal: —

De onrijpe zuur zak door de Javanen tot wit-moes gemaakt werdend word genoemd

Kettewel. —

De gewoone uitroeping der boedo of Heiden bij alle gelegenheden is de volgende.

Hong. —. bevat in zich, dat hunne gebeden door de groote Propheet, verhoord zijn geworden.

Awik nomas. — die Hemel en aarde gemaakt heeft.

Toeno Maas idem. — die het fortuin der Levendig[en] in handen heeft.

En wanneer zij getrouwd [zijn, komt] de vader van de Bruide[gom, zoo deze] niet in wezen is, zijne br[oeder hem] beide filiciteeren, zig [uittende de] nevenstaande woorden.

Sang Kommo Joio.

Sang Kommo ratih [83] — het eerste bevat in zig, de groo[te] dewo, en de laatste de groote De[wie] aldus beide betekenen God en Go[din] welke uitroep bij diergelijke gelege[ndhe]den, door hen nimmer werd verge[ten]

De zeven dagen des weeks noem[en zij :]

Ditte — Sondag.	Respattie — donderdag.
Sommo — maandag.	Soekro — Vrijdag.
Engorro — dingsdag.	Toempak — Zaturdag.
Boedo — woensdag.	

De dewos (Goden:) hadden maar vijf dagen in de week, nameutlijk

Paing, Pon, Wage, Kliewon, Legie: — welke dagen de Mahometanen tot markt-dagen gebruiken.

De Kraton Mojopait, was gebouwd, ten tijde van Hario Jokko Soerooh of BroWijoijo, en dus reekend men dit, tot de verwoesting toe, Een Hondert zeven en dertig, en tot heden, Vier Hondert veertig Jaren. [84] —.

De aflating des heidensche geloofs is geweest, wanneer het land Damak een regeerend Sultan had, het geen nu drie Hondert acht en veertig Jaren geleden is, [85] —

De oudheden te Prambanan zijn ontdekt geworden in het Javaansch Jaar vijf Honderd vijf en twintig, zijnde dit tot heden 1227. Jaren geleden [86], waar van het translaat der verhaaling, door mij gemaakt [87], hier onder volgd.

Translaat verhaaling van Bok Lorro Djonggrang te Prambanan.

Voor-heen was er een Priester te Telogo Kawinian bezuiden Prambanan, drie uren gantsch van Djocjokarta, die zich in het water ophield, zijnde hij bij dag in de gedaante van een mensch, en bij nacht in die van eene slang, liet zig noemen Pandietto Prajongo Sookmo.

Ook bevond zich een geheiligde persoon te Seelo goedik, die een eenigste dogter had, en welke aan eene huidziekte over haar gantsche ligchaam laboreerde, dat ongeneeslijk was, te vergeefsch had men overal naar menschen ter haarer herstelling gezogt, dan op een zekere tijd sprak deze Priester zeggende: wie ook mijne dogter [mogt] komen te genezen [van] hare ziek[te,] het zij dit een [mensch (dan) wel een] dier mogt zijn, zal [met haar trouwen] van die tijd aan, liet [hij Priester zijne] dogter van hem afzond[eren en liet] haar woonen in een bo[sch.]

De bovengemelde [Pries]ter [Prajongo] Sookmo, die zig des nagts zoo [als] gezegd is, in eene Slang ver[anderde] dit te hooren krijgende, kwam [in de] gedaante van eene Slang bij deze m[aagd] in het bosch, likte vervolgens m[et] zijne tong over haar gantsche [lig]chaam, het welk van die uitw[er]king was, dat zij terstond van [hare] Ziekte hersteld[e] en radikaal g[ene]zen was, — daar op ging zij [dan] gezond naar haare

vader te[rug] die zeer verschrok, haar dus [wonder]baarlijk geneesen te zien, vraagde aan haar direct, hoe het mogelijk was, zij even zoo gezond, en wel te rug kwam, als of zij nimmer iets gemankeerd had, — deze maagd zijde daar op "Mij heeft eene Slang met zijne tong gelikt, dat mij dus heeft doen genesen, ik dagt niet het leven te behouden, toen mij die Slang naderde, deze Slang sprak gelijk een mensch, — ik vraagde waar hij woonde, zeide mij te Telogo Kawinian en genaamd te zijn, Panditto Prajongo Sookmo. —

De vader van deze maagd sprak toen, dit zoo zijnde, zie ik mijn verlangen vervuld, ik heb gezegd, was het een mensch of een dier, dan wel eene Slang, die Uw van Uwe ziekte genas, Gij daar mede zoudt trouwen, wel aan dan, ik zal u om aan mijne gedane belofte te voldoen, brengen te Telogo Kawinian, daar hij haar ook terstond bracht, en liet uittrouwen met den Panditto Prajongo Sookmo voornoemd, welke beide Paar elkander zeer geliefden.

Uit dit huwelijk zijn gesprooten drie kinderen, als een zoon genaamd Bokko, eene dogter genaamd Bok-Lorro Djonggrang, en nog een Zoontje in de gedaante van een Slang. — de oudste van deze gemelde Bokko, die zoo dra hij tot volwassene Jaren gekomen was, voerde den naam van Rojo Goepollo, deze wil men, had een kok bij hem in dienst, en het gebeurde op zekere tijd, dat deze voor zijn Heer, een moes van Kruiden klaar makende, onder het snijden van de teerong (Fokke Fokke) [88] in zijn vinger had gesneeden, zoodanig, dat hij er aan bloedde, en het bloed onder de moes gemen[gd] raakte; — Wanneer zijn Heer [nu] wilde eeten, bragt [hij] de moes [ook] aldus voor, — [zijn Heer die hier] van nuttigde [bekwam de moes] zoo aller smakelijkst; [dat hij hier] over in verwondering [zelfs opgeto]gen was, vraagde [hij] aan [zijne kok] wat hij onder deze moes tog [ge]mengd had, dat hem die [zoo] smakelijk heeft kunne[n smaken?] de kok antwoorde: Heer [ik heb] niets anders onder deze [moes ge]mengd, als het geene dat er [or]dinair toebehoord. —. De Rojo Goepollo beantwoorde dit "het is onmogelijk er niets anders onder gemengd is, wat staat u liever te doen, dat gij mij de waarheid zegd, dan dat ik u om het leven laat brengen. —. de kok aarzelde geen moment meer, om de waarheid te zeggen, en zeide, Heer! ik heb het ongeluk gehad, onder

het snijden van de terong, mij in de vinger te snijden, en waar door de moes met bloed gemengd geraakt is, — wel sprak de Rojo Goepollo, ik twijfel dan ook niet, of het menschen vleesch is, alzoo aangenamer om te eeten als ander vleesch, Gij zult mij dan nu ook dagelijksch tot mijne Spijze, menschen vleesch moeten bezorgen, —

De Jongste broeder van deze Rojo Goepollo, die in de gedaante van eene Slang was, zoo als voormeld geschreven heb, tragte gaarne in ommegang met deze zijn oudste broeder te wezen, dog deze laatste had een groote afschuw voor zijn Jongste broeder, wijl dezelve in de gedaante van een Slang was, en dikwijls menschen verslond, en wilde hem dus niet toelaten van te naderen; dan deze Jongste broeder of liever de Slang, wilde op een keer met geweld ter ontmoeting van zijne oudste broeder binnen zijn kraton doordringen, en waar op Rojo Goepollo direkt een list bedagt, om zijn Jongste broeder in eene ijzere gedong of huisje te vangen, dat hem ook gelukte, bragt daar na dezelve in deze Godong [89], na het zelve wel toegeslooten te hebben, in het Water te Telogo Kawinian alwaar deze Slang met de ijzere gedong gansch onder water verzonk, van waar nu ook komt, dat men tot heden nog een onbegrijpelijk gedruis aldaar nu en dan wel hoord. — het welk toegeschreven wordt, aan d[eze] slang. —

Daar bevond zich [ook een vorst] genaamd Ratoe [Salambie die] naderhand hernaamd [is Ratoe] Soero notto, welke [twee zonen] en eene dogter had, [waarvan de] oudste genaamd wa[s, Radin] Damar moio, en de [middelste] zijnde de dogter genaam[d Dewie] Laras-atie, en de la[atste was] genaamd Radeen [Poetro] Seeno. —. de oudste van de[ze drie] genaamd Damar mo[io had] de vader bestemd om te wille[n] laten uithuwelijken, dog [Damar] Moio, wilde in de keus [die] zijn vader voor hem gedaan had, geen behagen scheppen, en bekeerde zig tot een Heremiet, begaf zich vervolgens als zoodanig naar den Berg Di-Heng, bij de dessa Kali beber, alwaar denzelve naderhand met eene godin gehuwt is, namens Ritno Pengagar. — uit dit huwelijk zijn vervolgens gesprooten, twee Zoons, waar van de oudste genaamd is Jokko Karoeng-roeng-ngan, en de Jongste Jokko Bandoong Bondowosso, hebbende beide mede gevast op den berg Karoeng-roeng-ngan

te Oenaran, tien palen van Samarang, Zijnde de oudste genoemde Jokko Karoeng-roeng-ngan, een waiang speelder geworden, werdende hij hier door ook in de Wandeling als zoodanig genoemd, Dalang Karoeng-roeng-ngan. —

Gesproken nu van Bok Lorro Djong-grang voormeld. —. deze was eene uitmuntende schoone vrouw, en men steld, dat er in geen duizende van werelden, eene die haar in schoonheid evenaard, zoude kunnen gevonden worden; — het gebeurde op een zekere nagt, dat zij, terwijl zij sliep droomde, dat de voren gemelde Jokko Bandoong Bondo wosso bij haar sliep, en met malkander zig verlustigden het welk op haar zoo veel indruk had, dat toen zij uit haar Slaap ontwaakte, niet tegenstaande haar ijdele droom, volstrekt begeerde, dat men voor haar dezen persoon zoude brengen, en waar van zij de last opdroeg aan haar oudste voormelde broeder Rojo Goepollo, dewelke dan ook zijn best deed om deze Jokko Bandoong Bondo wosso overal op te spooren. —. het gebeurde intusschen dat de vrouw van eene Kiai Boeioot op den berg ijoo, het ongeluk had, dat de kopere dandang (rij[st]Pot) waar in rijst gekookt wier[d] van het vuur om ver gevallen [was] en daar bij den [inlander zoo er van] dien aard iets pl[aats vindt tot he]den nog een maaltijd [wordt gemaakt] ter tegengang van het [ongeluk] welk er uit zoude k[unnen resulteeren,] zoo dat deze Kiai [Boeioot voor] een maaltijd dan ee[n waijang spel] ook hield, nemende [als speelder] den meer gerepten Da[lang Karoeng-]roeng-ngan, en wierd [dit waijang] spel ook op den berg ij[oo waar deze] Kiai Boeioot woonde, [gehouden. —] van daar komt het, dat de[ze berg] de naam heeft ontleend van [Goenoong] Kellir, alzoo het zeil, [dat voor het] waiang spel gespannen w[ordt kellir] in het Javaansch genaamd [wordt] [10]. Den gantschen nagt bleef het waiang spel voortduren, en meermelde Rojo goepollo, die sedert niet dan rond geloopen had, om Jokko bandoong Bondowosso optezoeken, dit waiang spel te horen krijgende, begaf zig ter bezigtiging derwaards, en kwam Juist bij het eindigen van het waiang, dat den dag aanbrak daar, —. Het volk dat deze waiang stond toetekijken, liep op het zien van Rojo goepollo uit elkander weg, dan Rojo Goepollo sprak „menschen! loopt niet weg, ik zal op nieuw weder laten speelen, houdende met zijn eene hand het gespannen zeil vast, en luisterde met aan-

dacht naar de speelder, die hem niet eerder als toen eerst te zien kreeg en aansprak: —. vorst! gij komt mij hier aan dit zeil schudden „Ja, antwoorde Rojo Goepollo „ik kom hier om uwe waiang spel te bezigtigen; — wel antwoorde de speelder:, — hoe kunt gij dan nu komen kijken, daar ik met het spelen, denk te eindigen! speel maar voort, zeide Rojo goepollo, ik zal u daar voor beloonen met geld, neen vorst, zeide de speelder, ik zal buiten de belooning van geld voortspeelen, maar Uw kris genaamd Sapoot Kellor, die wenschte ik voor die belooning te hebben, — Rodjo Goepollo gaf hem zijn Kris, en de speelder begon voorttespeelen. Deze Rojo Goepollo onder het toezien van het spel honger krijgende, nam een mensch, en zwolg dezelve op, het welk den speelder of dalang te zien krijgende, die met zijn houte hamertje, daar hij mede speelde, rojo Goepollo daar over sloeg, dan Rojo Goepollo stelde zich zoo dapper te weer, als dat de speelder voor hem moest zwichten. [De broeder] van deze speel[der meermelde] Jokko Band[oong Bondowosso] daar Rojo Goepollo [naar rigte [91]] stelde zich in de pl[aats van zijnen] Broeder, en sloeg [tegen Rojo Goe]-pollo. Rojo Goe[pollo overwon] denzelve ook zood[anig dat hij] bij hem gevangen [raakte; zijnde] dit gevegt zoo he[(vig) geweest] als dat er tot heden [datem] nog de kuilen en hol[ten in den] berg Kellir van tot overblijf[sels] strekken.

Na dat nu Rojo Goep[ollo zijn] oogmerk zoo zonderling [bereikt] had, door Jokko [Bandoong] Bondo Wosso, daar hij eene lange tijd naar gezogt had, dus magtig te worden, bragt hem terstond bij zijne zuster voornoemde Bok Loro djonggrang te Prambanan. na dat hij in de Kraton van dezelve getreden was, en zijne zuster ontmoete, vertoonde hij haar gemelde Joko Bandoong Bondowosso en sprak: — Zie daar Zuster, ontvangt de man, waar van Gij gedroomt hebt, en waar mede hij buiten de Kraton ging — hier nu sprak Bok Loro djong-grang tegen Bondowosso, Bondo Wosso, ik ben bereid met u te trouwen, mits gij aanneemd mijn broeder Rojo Goepollo vooraf om het leven te brengen. —. dit zeide Joko Bandoong Bondo Wosso neeme ik aan, en terstond begaf hij zich tot Rojo Goepollo en vong met dezelve aan, te twisten, gevende hij Rojo goepollo met zijne hand eene zoo gevoelige slag aan het Hoofd, dat

de harsens daar uit vlogen, die men toen naar de Matarm heeft overgebragt, — en waar uit aldaar de kalk berg is ontstaan, — het hair van dezelve heeft men te Jatti negoro overgebragt, en waar van komt, dat die plaats de naam ontleend van Reemo, alzoo het woord Reemo in het Javaansch hair betekend [92]. —. na deze verrigting begaf zig Bondo Wosso, naar Bok Lorro djong-Grang. dog deze hem ziende aankomen, verborg zich in een wel toegeslotene glaze kast, en daar Bondo Wosso voor haar latende komen, sprak zij dezelve aldus aan „— Het is waar Bondo Wosso, ik beken, ik heb u bemind dog sedert gij mijn Broeder om het leven hebt gebragt, is de liefde die ik anders voor u gehad [heb] uitgedoofd; — wel sprak Bo[ndo] Wosso., heb ik dat [gedaan., zoo is] het immers op [uwe order geschied,] toen zeide Om[bok Lorro djong grang] nu dan [als gij mij wezentlijk] bemind, ik vraag u [om Een duizend] Retjos (steene beeld[en) en dat gij] mij die binnen [den tijd van eenen] nagt vervaardigd [hetwelk Bondo] Wosso ook aannam, en [vervaardigde] op een na, een duizend [van die] retjos in eene nagt, dog [daar den] dag aanbrak, en iema[nd ziende] padie stampen, was [zijne kunst] vervlogen, en konde een [enkelde beeld] ter voltallig making [van de duizend] niet vervaardigen; en [hetwelk] hem zoo gramstoorig maakte, dat hij deze woorden liet ontvallen „zeggende: ik wensch dat alle vrouwen van Prambanan in lange nog ongehuwd mogen blijven, tot dat het maagden van hooge ouderdom worde. —

Daar na bragt hij deze beelden voor zoo verre hij die vervaardigd had, bij Bok Lorro Djong grang en verzogt haar nader, om hare verzekering, dat zij hem zoude trouwen, zij zeide daar op het is wel, ik heb nog een verzoek dat is, dat gij mij een put binnen den tijd van een nagt graft, dat hij dan ook volbragt, dan zij verzogt om nog zeven dagen uitstel, om in die tusschen tijd haar ligchaam te reinigen, dan zij was zeer verlegen en droevig, als gevoelende een groote weerzin te hebben hem te trouwen, op eenen nagt dat zij buitens huis, onder een afdak sliep op pisang bladen, en met haar hoofd op een steen, hoorde zij eene stem, zeggende Bok Lorro djong-grang, als gij wezentlijk berouw hebt, van met Bondo Wosso te trouwen, zoo laat hem binnen de put, die hij gegraven heeft springen, en daar na dempt gij

denzelve met Padie kaf en Stroo, wanneer hem zekerlijk de kunst zal verloren gaan, — direct begaf zich Bok Lorro djong-grang naar deze plaats of put, en liet Bondo Wosso even bij haar komen, hem zeggende »dat van haar een weefkam daar was binnen gevallen, die zij hem verzogt van daar uit te haalen, het welk hij gewillig deed, intusschen zij wel gezorgd had, dat er padie kaf en stroo in voorraad aldaar voorhanden was, waar van zij dan ook, na dat Bondo Wosso in die put gesprongen was, gebruik maakte, met dezelve daar mede te dempen, hetwelk den [anderen] de gelegenheid benam van [daar] weder te kunnen [uit]komen [niet] te min, wist [hij ondersaarts] wel zijn weg te [vinden en begaf] zig naar den [meermelde Berg Diheng:] waar [zijn vader als Heimite was,] alwaar hij zig [voor denzelve vertoonde] en zeide, vader! [als het mij niet] gelukt met Bok [Lorro djong] grang te trouwen, [dan verkies ik] liever te sterven, [wel zeide de] Vader, gij mijn zoon [hebt waar]lijk geen gevoelen, is u [niet] bewust dat bok Lorro [djong]grang van een raja af[stamd daar] ik in tegendeel van eene [geringe] afkomst ben, wil zij u [niet trouwen,] zoo bekommer u daar [niet over]. Gij zijt waarlijk gelijk een hond, —. terstond veranderde door de kragt dezer woorden Joko Bandoong Bondowosso tot eenen roode hond, en in welke gedaante hij aldus toen overal rondliep, zijnen Broeder de voormelde waiang speelder genaamd Dalang Karoeng roeng-ngan te horen krijgende, hoe dat Bok Lorro djong-grang zijn broeder in de put hadde zoeken te smooren, begaf zig daar op naar Prambanan, en voerde om zig hier over te wreeken oorlog tegen deze Princes, die genoodzaakt was te moeten vlugten, midden in een groote Bosch, waar na deze waiang Speelder weder naar zijn woonplaats te rug vertrok, in die tijd dat Bok Lorro djong-grang nog in het bosch was, kwam Bondowosso aldaar in de gedaante van eenen roode hond, toevallig passeeren, en hield zich ongemerkt wat hij zag, daar op, terwijl nu Bok Lorro djonggrang beezig aan het weven was, viel haar in eene sloot een stuk van het weefgestel, dat haar in het voortgaan van het werk belemmerde, en zulks voor haar ondoenlijk zijnde, het uit de sloot te haalen, zeide zij, wie mij dit nu wederom daar uit haald, zoo het een oud man is, zal ik hem voor mijn vader erkennen en zoo het een Jong man is, zal ik hem

trouwen, terstond sprong de roode hond in het water, en haalde [het] daar uit, bragt het bij haar, die met de grootste verwondering dit ook ontvangende, en den roode hond trouwde zijnde deze hond egter bij nagt in de gedaante van een mensch, en deze hond verwekte bij Bok lorro djong-grang een Zoontje, welk genaamd [wierd] Jogo-Peng-allasan ([:bosch wachter:)] [93] na deze verlossing keerde [Bok Lorro] djong-grang [met] haar [zoontje] en de roode hond [naar Prambanan] te rug; alwaar [deze hare zoon tot] Jaren gekomen [zijnde een vermaak] vond [in de jagt op het wild] zoo kidangs als [Hartebeesten en] telkens als hij daar [op uitging] volgde hem de [roode hond. die hem daar] in veel van [dienst was, dan op] een tijd dat deze Jong[eling wilde] jagt maken op een groote [Ban]tenk (stier:) en hij de [roode hond] op dit wild afjoeg, [weigerde de] roode hond te geho[orzamen, als] begrijpende, dat als [hij zijn zoon ver]liet, en op dit wild [af ging, zijn] zoon daar door [in gevaar stelde] van door dit wild overvallen te worden, — dan deze Jongeling, die zeer verbitterd op deze roode hond raakte, wijl hij aan zijn wil niet voldeed, trok zijn kris en stak, onwetend het zijn vader was, denzelven dood, nam vervolgens het hart, en bragt het te huis bij zijne moeder, toen vroeg de moeder wat dat voor een hart was, dat hij mede bragt, waar op hij sprak, dit is het hart der roode hond, die ik heb dood gestooken, alzoo denzelve mij op de jagt niet is te wille geweest.

De moeder die dit hoorde begon daar op bitterlijk te weenen, en zeide, mijn Zoon! — weet, dat de roode hond, die gij dood gestooken hebt, uwen vader is, die u bij mij verwekt, is het mijn vader antwoorde de Jongeling, nu alzij hij ook een hond, dan zal ik hem na zijn dood tog wel behandelen: ging daar op naar het Bosch, haalde de doode roode hond, en begroef denzelve dicht bij Kalie Bening, of wel in het Hollandsch heldere Rivier; alwaar nog het honde beeld, tot een nagedachtenis staat [94], van deze Jonge[ling] nu namens Jogo Peng-alass[an] (bosch wagter) stammen de zoo genaamde Orang Kalang af [95].

Soeroboio den 1e Maart 182

J. W. Winter." [96]

NOTEN.

1. Eigenaardig is, dat de 2 eerste bladzijden van het andere hs., de copie, door een ronder en mooier klerken-hand geschreven zijn, die straks (zie blz. 36 en noot 16) nogmaals over 2 blz. terugkeert.

2. Natuurlijk moeten we hier den naam Kaṇḍiawan vinden als zoon van Mahapoenggoeng. Zie toch de analoge geslachtslijsten uit de Babad Tanah Djawi, de Babad Kartasoera, en de Adji Saka naast elkaar gepubliceerd door Dr. Brandes in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII, 1889, p. 416. Doch in ons hs. is alleen nog „Ken" met een weggevreten plek en dan op een nieuwen regel „hiawan" te vinden; en het andere hs., de copie,... heeft juist dit stukje tekst overgeslagen, door ineens van Mahapoenggoeng te zeggen dat hij Rĕsi Gaṭajoe gewan. De bovenstaande aanvulling tusschen accolades is de waarschijnlijkste. Bij vergelijking sluit Winter's lijst zich het meest bij de Babad Tanah Djawi aan; toch zijn er afwijkingen; nemen we de getallen van Brandes' lijst ook hier als volgnummers aan, dan heet 7 Sanghyang Girinata (niet Batara Goeroe); 29, de zoon van Pantjadrija, heet Angling Darma, en de zoon van dezen Angling Koesoema; 34 heet Dewa Koesoema (niet Lĕmboe Amiloehoer); en 38 (Moending Sari) wordt geheel overgeslagen. Het totaal getal van Nabi Adam—Raden Soesoeroeh is ten slotte evenzeer 41 als in de Babad Tanah Djawi.

3. Met „Koedo" begint in de kopie de gewone klerkenhand van den verderen afgeschreven tekst.

4. Hier heeft verwisseling van cijfers plaats gehad bij Winter! Lees: „in het jaar Djim 1463. of het onze 1535. en tot 1824 Twee Honderd Negen en Tachtig Jaren." — Trouwens ook verder in den tekst blijkt uit de aequaties der jaren, dat Winter — op het voetspoor van Javanen — niet 78, doch 72 jaar bij-telde om van een Javaansch jaar (vóór 1555 A° J.) tot een A° D. te komen. Verg. noot 14.

5. De welbekende desa, tevens oude Tolpoort, Tadji, een eindje beO. Prambanan, en gelegen aan den *rechteroever* van de kali Dĕngkeng — in de Encyclopaedie v. N. I. „Denkèng" geheeten — welke de echte oude Solo-rivier is, die echter na een eruptie van den Mĕrapi in 1832 zoo schrikkelijk verzandde dat zij geheel in beteekenis verloor. Bij Atasadji, een eindje beoosten het antieke Bajat of Tĕmbajat, heet deze rivier dan ook reeds kali Bĕngawan, en is dus óók daar nu nog de heusche Solo-rivier, die zich vervolgens vereenigt met de uit Kadoewang van het Zuiden komende Pĕnambangan, welke laatste volstrekt niet de echte kali Bĕngawan is, zooals de kaarten en de teksten gemeenlijk vertellen. De kaart bij Valentijn, IVe Deel, 1^e Stuk, 1726, fol. 36, het „Vyfde Bestek", geeft dan

ook den ouden toestand volkomen goed weer door de „Samangi Riv:", alias de Sĕmanggi- of Solo-rivier zóó te teekenen, dat zij haar oorsprong in West-Soerakarta, in Padjang dus heeft, en daar o. a loopt langs een groote negorij „Tatjoepintoe", d. i. wéér: de Tolpoort Tadji. Of, zooals Van Goens in 1656, zijn reis van 1654 uit Sĕmarang naar Mataram (d. i. Plered) beschrijvend, zegt: „Van desen Bergh Marbabou reystmen voort door dese heugelijcke Velden/ tot aan de 2. Poort Tadie, welcke een tweede ingangh tusschen 't geberghte in de Mataram maakt." — de 1e poort was „Silimby", d. i. Sĕlĕmbi, beZ. Bojolali, aan den vroegeren grooten weg — „Dit Dorp na 't geberghte Tadie genaemt/ is seer Volckrijck ende passeert men hier een schoone Rivier/ die seer veel water uyt d'omleggende Bergen in haer schoot ontfangende soo snel af loopt dat geen Brugh by Menschen handen gemaeckt in de Regen-tijt deselve soude konnen wederstaen. In de Somer ofte het drooge saysoen passeert men deselve lichtelijck tusschen en over de groote Klippen ende steenen/ die haer rugh door snee ende uyt-schueren van 't water als dan op sommige plaetsen wel 40. a 50. ja tot 200. Voeten boven steecken/ die in de Regen-tijt niet alleen onder loopen maar selfs overvloeyen en haar wijdte op 1. 2. a 3. kanon-schooten boven de oevers verspreyt." (Javaense Reyse/ gedaen.... door de Heere N. N. in den Jare 1656 (sic), Dordrecht 1666, p. 3; en zie den, door Leupe bezorgden, deels naar het hs. van 1656 gewijzigden, herdruk in Bijdr. Kon. Inst., 1, IV (1856), p. 310). Deze kali Dĕngkeng, waaraan Tadji ook nu nog ligt als „ville morte", die de heusche oude Solo-rivier is, wordt tegenwoordig gevormd door de samenstrooming van de kali Konklangan en de kali Simping; terwijl de eerste kali die *bewesten* de kali Dĕngkeng van den Mĕrapi stroomt, n.l. de kali Borongan, en welke tusschen Tadji en Prambanan zuidwaarts loopt, zich in de Oepak stort; derhalve het stroomstelsel van het Oepak-gebied opent. De kali Dĕngkeng, met Tadji aan zijn Westelijken oever, is van oudsher de grensrivier ook tusschen Padjang en Mataram als landstreken; terwijl Tadji als vrijgebied (sima) reeds vermeld wordt in den beschreven steen, Museum Batavia n° 6 (zie Brandes in Groeneveldt's Catalogus, 1887, p. 374, „banua ni Taji gunung"; dus „'t gebergte Tadie" waarvan Van Goens spreekt!) van 694 der nog niet goed bekende Sandjaja-tijdrekening, maar wat op ± 850 Çaka, of ± 928 A. D. moet uitkomen. In de laatste tijden der grootheid van het oud-Javaansche Midden-Java was dus Tadji reeds een aanzienlijke plaats, en het is dat in den jong-Javaanschen Mataramschen tijd steeds gebleven, door zijn ligging aan den westelijksten tak der „groote rivier", der Bĕngawan of Solo-rivier op den bergrug Tadji, de waterscheiding tusschen de landschappen Mataram en Padjang. — Hier is tot op den huidigen dag nog altijd het graf te zien van de zoogenaamde Ratoe Bĕroek, de Ratoe Kĕntjånå II van Pakoe Boewånå III; eigenlijk ligt dit graf niet in de desa Tadji-zelf, maar in de daartegenover, aan den anderen kant van den grooten weg, gelegen desa Bedji. Zie IJzerman's kaart

bij zijn „Beschrijving der Oudheden nabij de grens der residenties Soerakarta en Djogdjakarta", van 1891.

6. Dit „en in 1826 te Solo overleden" is later met zwarter inkt door dezelfde hand van Winter toegevoegd. — In deze Bijdragen, 6, VI (1899), p. 322 werd reeds opgemerkt dat er een fout moet zijn in wat Winter vertelt over het huwelijk van Pakoe Boewana VI. Op 20 Febr. 1824 trouwde deze met een dochter van den eigen Pang. Aria Mangkoeboemi, dus met de dochter van zijn oudoom. Overigens heb ik de genealogische gegevens door Winter hier medegedeeld, gelaten voor wat zij zijn, aangezien deze beter te verwerken blijven in een afzonderlijke genealogie der vorsten van Mataram, Kartasoera, Solo, en Jogja, welke ik later hoop te publiceeren.

7. In het nu volgend lijstje worden er echter maar 12 opgesomd.

8. Lees: Joedo Negoro. — Soenan Mangkoerat IV, alias Soenan Praboe (Febr. 1719—20 April 1727) had als oudste kind een zoon uit een ampejan (bijvrouw), van Nglaroh herkomstig; dit was Pang. Aria Pantjoeran, later door zijn tot kraman geworden schoonvader Pang. Blitar (zelf weer zoon van Pakoe Boewana I) te Mataram geproclameerd tot Pang. Aria Mangkoenagara (= Rijk-beheerscher); een kraman-devies dus! Deze P. A. Mangkoenagara (van Kartasoera) had uit zijn echte vrouw, de dochter van gemelden Pang. Blitar, Mas Said als zoon, den lateren Pang. Adipati Aria Mangkoenagara I (23 Febr. 1757—27 Dec. 1795); deze huwde met de dochter van Sultan Haměngkoe Boewana I van Jogja, doch scheidde zich van haar; en zoo werd eene ampejan, eene Mas Ajoe Koesoema Patahati, ook uit Nglaroh herkomstig, tot echte vrouw verheven als Rad. Ajoe Mangkoeněgara Sěpoeh, welke de twee kinderen had die Winter noemt. De zoon, Pang. Aria Praboewidjaja (I) werd dan weer de vader van Pang. Adipati Aria Mangkoenagara II (25 Jan. 1796—25 Jan. 1835), welken Winter in 1824 nog als „Prins Prang Wedonno" noemt (blz. 30), „hernaamd Adipattie Mangkoenegoro", hetgeen inderdaad op 30 Oct. 1821 gebeurd was.

9. Deze naam is met zwarten inkt later bijgeschreven.

10. Dit is zóó sterk, dat toen ik in Sept. 1889 bij een feest in den Kraton te Jogja, den Pang. Adipati Pakoe Alam — die buiten den Sultan's Kraton wel degelijk den titel Kandjěng Goesti voert — met dien titel eens aansprak in bijzijn van den Sultan, deze laatste me met doordringende groote oogen opeens fixeerde, en ik maar al te goed begreep welken flater ik begaan had. — Tegenwoordig is in Solo aan Pangeran Ngabehi en aan Pangeran Aria Mataram deze hoogste titel van „Kangdjěng Goesti" verleend.

11. „Landdrost", ware misschien nog juister geweest.

12. Het andere hs. leest hier „Douarière".

13. Winter telt dus 5 poorten, en niet 3 zooals de gewoonte is. Hij begint daartoe bij de eerste intree-poort tot de aloen-aloen, de Kori Pangoerakan; m. i. volkomen te recht. In dit 5 heeft men natuurlijk een sacramenteel, een „heilig" getal.

14. Hier komt men dus tot 1475 + 349 = 1824. Ook hier heeft men weer 72 jaar rekenverschil tusschen het Jav. en het Chr. jaar; zie noot 4.

15. Interessant is dat Winter in 1824, behalve den Tĕnggĕr, ook Lodåjå of zuid-Kĕḍiri nog als heidensch gebied voorstelt. — Over den Tĕnggĕr zie nog noot 83, over Loḍaja blz. 85 en noot 72.

16. Hier volgen in het andere hs. twee bladzijden door een ronder en mooier klerkenhand geschreven, en blijkbaar later tusschengevoegd. Het is dezelfde hand, die de allereerste 2 blz. van de copie heeft geschreven; zie noot 1.

17. Lees natuurlijk „Twee honderd een en veertig", immers 1824 — 241 = 1583, hetgeen zoowat op den tijd der opkomst van Mataram zou uitkomen. Blijvende bij de verbetering voorgesteld in noot 4, zou dan, volgens Winter, Kjahi Gĕḍe Mataram geregeerd hebben van 1535—1583 A. D.

18. Met „was" begint in het andere hs. weer de gewone kopiïst, die den heelen verderen tekst naar Winter's origineel heeft afgeschreven.

19. Er staat duidelijk „Wolodono"; óók in de copie. Als woord is het niet te vinden noch in den 3en druk van Roorda-Vreede (1886), noch in den nieuwen 4en (1901), noch ook in V. d. Tuuk, dl. III (1901). Ook is het niet opgehelderd in voce „wala" bij Roorda-Vreede (1901), II p. 48, alwaar alleen naar „soewala" en „noewala" verwezen wordt. Doch blijkbaar is het een afkorting van noewala- of nawala-dana, dus ongeveer acten-gever, kanselier. Een oud-Jav. „walatoelis" wordt bij V. d. Tuuk aangehaald (III, p. 199 sub „sawi", en verg. p. 567 „wala"), maar zonder verklaring. — Ook op blz. 69 keert „des vorsten wollodono. (Secretaris)" nog eens terug; en verg. noot 55.

20. De overkiesche kopiïst is hier zoo netjes geweest aldus over te schrijven, met aanwending van stippels: „het committeeren van..... met zijne echte zuster", en „liet hij hem zijne..... afsnijden en in zijne mond steeken".

21. Pakoe Boewana V overleed op 5 Sept. 1823. Zoo zouden we weer op 1825 komen.

22. Hier hebben we iets zéér interessants! Winter in 1824 stelt uitdrukkelijk tegenover elkaar de Wajang koelit (Wajang poerwå + Wajang gĕḍog), die **achter** een scherm (kĕlir) gespeeld wordt, en de Wajang kĕliṭik (of karoetjil) die binnen een open houten raam **openbaar** gespeeld wordt. Zooals men weet, is tegenwoordig de Jav. gewoonte dat bij wajang koelit de mannen aan den kant van den ḍalang zitten, en dus èn de leeren poppen èn hun schaduwen

op het projectie-doek zien, doch dat de vrouwen aan den tegenovergestelden kant van de kĕlir zitten, aldus alleen de geprojecteerde schaduwen zien. Verg. b.v. Poensen in zijn 1e opstel over de wajang in Meded. Ned. Zend. Gen. XVI (1872), p. 64: „Zij [de mannen] hebben dus den dalang, de poppen, en de muziekinstrumenten steeds vóór zich en in het gezigt, dat met het vrouwelijk personeel aan de andere zijde der kĕlir, niet het geval is. Dezen zien niets, dan de schaduwen der poppen op de kĕlir." Desgelijks Dr. Hazeu in zijn „Bijdragen tot de kennis van het Javaansche tooneel" (Leiden, 1897) eerst op p. 7: „Vlak vóór de kĕlir, natuurlijk aan de zijde waar de lamp hangt, plaatst zich de *ḍalang* of vertooner", en dan op p. 9: „Wat de toeschouwers betreft, de oude adat wil dat de vrouwen tijdens de vertooning aan die zijde van het scherm zitten, waar zij slechts de schaduwen, door de poppen op 't verlichte scherm geworpen, kunnen zien, terwijl de mannen aan de zijde van den ḍalang zich bevinden, zoodat voor hen de poppen zelf zichtbaar zijn". Ook de verschillende gegevens door Dr. Serrurier voor zijn „De Wajang Poerwå" (Leiden, 1896) uit Java ontvangen en daarin gepubliceerd, luiden in groote hoofdzaak analoog (p. 199—202 der 4°-uitg.), doch alleen op het allerlaatst volgt: „Op Bali zitten mannen en vrouwen door elkander bij de wajang poerwå... aan de zijde der schaduwen. Nadere gegevens ontbreken mij echter." (p. 202; of p. 94 der 8°-uitgave).

Welnu, dit wat op Bali nog algemeen bestaat, en blijkens Winter in 1824 in het toonaangevende Soerakarta nog bestond, moet de natuurlijke toestand der wajang koelit zijn! Het is *iets tegennatuurlijks*, dat bij een schimmen-spel een deel der toeschouwers èn de schaduwen ziet èn de figuren waarmee die voortgebracht worden. Dit is verbastering! De plaats, waar nu de Javaansche vrouwen nog zitten, is de oude rechtmatige plek voor alle toekijkenden bij een wajang-vertooning.

Het is interessant dat Winter dit uitdrukkelijk vertelt door te spreken van een vertooning „agter een kellir", en in nadere tegenstelling tot een wajang-kĕliṭik vertooning, die „openbaar" was. En desgelijks vertelt hij hierachter, blz. 94 (en verg. noot 90): „alzoo het zeil, dat voor [sic!] het waiang spel gespannen wordt kellir in het Javaansch genaamd wordt."

Maar nog interessanter is het, dat óók Raffles ditzelfde reeds in 1817 gezegd heeft, iets wat.... *door geen der schrijvers over wajang opgemerkt is geworden!* Raffles toch zegt duidelijk in zijn History of Java (1817, I, p. 337; of 2e ed., 1830, I, p. 376) bij de beschrijving der voorstelling: „A white cloth or curtain is then drawn tight over an oblong frame of ten or twelve feet long and five feet high, and being placed in front of the spectators [sic!!], is rendered transparent by means of a hanging lamp behind it... Previous to the commencement of this performance, the *Dálang*, who is seated behind the curtain [sic!!], arranges the different characters etc." En ook *eerder reeds* had

Raffles ditzelfde gezegd; in zijn Toespraak („Discourse") op 11 Sept. 1815 gehouden tot de leden van het Bataviaasch Genootschap, nadat hij zijn reis van 3 maanden (Mei—Juli 1815) over Java en (eventjes) Bali volbracht had, en dus kersversche Javaansche indrukken medebracht, zegt hij o. a. van de „dramatic representations of various kinds" der „higher classes of Society" op Java: „these consist of the *Wayang Kulit* or Scenic Shadows, in which the several heroes of the Drama, represented in a diminutive size, are made to perform their entrances and their exits behind [sic!!] a transparent curtain". (Verh. Bat. Gen., VIII, 1816, p. 47).

Dit is de natuurlijke, de goede oude zede; en óók op Java-zelf bestaat ze hier en daar nog! Bij Serrurier lezen we toch óók nog: „Verder is het in de Soendalanden regel, dat niet enkel de vrouwen, maar de gastheer met de vrouwen en aanzienlijke of bevriende mannelijke gasten gezamenlijk de schaduwen der poppen zien; de minderen en ongenoodigde gasten van beide seksen zitten alsdan aan de ḍalangzijde; ook wel de kinderen. Die regel wordt ook in zeer enkele afdeelingen van Oost- en Midden-Java àangetroffen, doch in 't algemeen meer bij den kleinen man, terwijl bij inlandsche hoofden de scheiding der beide seksen wordt in acht genomen." (p. 201 of p. 93). Ik kan hier nog aan toevoegen dat, volgens persoonlijke mededeeling van den contr. B. B., den heer P. de Roo de la Faille, op Noord-Lombok bij de Sasak's àl de toeschouwers aan den vóórkant van het scherm zitten, dus alléén de schaduwen zien, terwijl de ḍalang achter de kĕlir zit.

De conclusie waartoe Serrurier dan ook meende te mogen komen: „.... mag men met reden concludeeren, dat inderdaad het plaatsnemen der vrouwen vóór, en van de mannen achter het zeil van de alleroudste tijden bij de schimmenspelen is in zwang geweest', (p. 202 of p. 95), — is dus precies averechts! De goede Javaansche zede nu nog in Bali, op Lombok en West-Java voortlevend, en zelfs nog in 1824 aan het hof te Solo gewoon, is: dat àlle toeschouwers, mannen en vrouwen, alléén schaduwen zien, geen poppen, en dus aan den vóórkant der kĕlir zitten, terwijl de ḍalang alleen er achter zit.

Een raadsel blijft slechts, hoe deze zede zoo algemeen en betrekkelijk spoedig over bijna geheel Midden- en Oost-Java **verbasterd** kan zijn tot het tegenwoordige gebruik.

23. De desa Manang ligt beW. Z. W. de hoofdplaats, en is vanouds een *pangrĕmbe-*, géén *pamaḍjĕgan*-desa, d. i. moest haar padjĕg opbrengen in natura, niet in geld.

24. Ziehier, tot aanvulling der boodschap welke de Gaṇḍek's in Solo aan den Resident overbrengen, de formule der boodschap welke daar aan de Gaṇḍek's wordt verstrekt door de Njahi Toemĕnggoeng djaba wanneer zij naar den resident zullen gaan. Zij zegt tot hen:

„Kantja Gandek! pakĕnira tampa timbalan dalĕm; pakĕnira kadawoehan mĕnjang Lodji amatĕdakake tabe dalĕm, ingkang tabe Kangdjĕng Ratoe Pakoeboewana, ingkang tabe Kangdjĕng Goesti Pangeran Adipati Anom Hamĕngkoenagara, ingkang tabe raji raji dalĕm Poetra Poetri dalĕm kabeh mĕnjang Kangdjĕng Toewan Rĕsiden; jen wis pakĕnira andawoehake tabe dalĕm, pakĕnira andawoehna: Sampejan dalĕm ingkang Sinoehoen boja mijos". En de boodschap die de Gandek's dan weder aan de Njahi Toemĕnggoeng djaba terugbrengen, is de volgende: „Kawoela noewoen! sampoen; kawoela andawoehakĕn timbalan dalĕm doematĕng Kangdjĕng Toewan Residen; dawoeh ing timbalan dalĕm: Kangdjĕng Toewan Rĕsiden, pakĕnira kapatĕdan tabe dalĕm, ingkang tabe Kangdjĕng Ratoe Pakoeboewana, ingkang tabe Kangdjĕng Goesti Pangeran Adipati Anom Hamĕngkoenagara, ingkang tabe raji raji dalĕm Poetra dalĕm Poetra Poetri sadaja doematĕng Kangdjĕng Toewan Rĕsiden; kalijan malih idjĕngandika kapatĕdan oeninga: Sampejan dalĕm boja mijos. Kawoela noewoen, katoeripoen Kangdjĕng Toewan Rĕsiden kapatĕdan oeninga: sakĕlangkoeng trima-kasihipoen, ingkang tabe kondjoek ing Sampejan dalĕm, ingkang tabe kondjoek Kangdjĕng Ratoe Pakoeboewana, ingkang tabe katoer Kangdjĕng Goesti Pangeran Adipati Anom Hamĕngkoenagara, kang tabe doematĕnga raji raji dalĕm Poetra dalĕm Poetra Poetri sadaja." Deze formules werden in 1889 te Solo door mij genoteerd.

25. Lees wel: „is hun eigen".

26. Dit behoort tot de alleroudste Javaansche eigenaardigheden, reeds door talrijke Port. historieschrijvers in den loop der 16e eeuw verteld. Maar al vroeger komt het voor. In den Chin. tekst van 1416, vertaald door Groeneveldt in zijn „Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources" (1876), in Verh. Bat. Gen. XXXIX, 1e Stuk, vinden we reeds over het toenmalig rijk van Madjapahit verteld: „The men and women of this country take great care of their heads; if another touches it... they draw their dagger and begin stabbing". (p. 47). Daarentegen is het getuigenis van Winter, ruim 4 eeuwen later, het jongste wat mij tot nog toe onder oogen kwam. Tegenwoordig schijnt deze prikkelbaarheid verminderd te zijn.

27. Volgens het Jav. Wdb. is „sĕmpora" = lekkernij, rijstmeel met suiker in een peperhuisje van pisangblad.

28. Boekweit?? Is misschien gierst bedoeld, of veeleer nog kĕtanrijst, omdat we hier de beschrijving hebben der vervaardiging van badĕg? De woorden „en van boekweit" zijn later als correctie bijgeschreven, immers met anderen zwarter inkt, en met lijntjes van aanhaling.

29. Ragi = gist.

30. Curieus is, dat Winter hier in een soort kreupelrijmen de 10

Jav. tĕmbang-zinnen tracht terug te geven. Is dit eigen vinding, of schreef hij slechts op wat ook in den mond van andere Indo-Europeanen leefde? Zie nog noot 42. — Het „vreugten" bij den 4[en] slok, is natuurlijk „vrugten". En het „zede slok", zooals er staat, is door mij aangevuld tot „ze(s)de slok".

31. Dit „risjes" is onbegrijpelijk. De kopiïst, die er ook mee verlegen zat, schreef eerst „risjes", maar veranderde het daarna met een haal in „visjes", iets, wat ook onaannemelijk blijft. Kunnen „peulvruchten" bedoeld zijn?

32. Nu begint een heele periode die in het andere hs. door den kopiïst is overgebracht naar veel verderop, naar blz. 82 hierachter. Hij springt toch ineens van het slotwoord „drinken" op het hoofdstuk „Huwelijken".

33. „Tempe", van kadĕle-boontjes, of soja-boontjes. Van waar kan echter „miso" komen?

34. Lees wel: „bij den oud-roest koopt", in den zin van „bij den uitdrager".

35. Versta: koeli's.

36. Lees: dracht.

37. Men zal de poëzie van deze uitdrukkingen opmerken. Botjah tjĕmawĕt, het kind wordt gekleed (krijgt zijn tjawĕt aan); botjah oetjoel, het kind loopt los, dartelt rond; botjah giring, het kind drijft het vee (naar huis); botjah sirĕp, het kind slaapt. Over het geheel geeft Winter een aantrekkelijk beeld van het eenvoudige landleven der desalieden, „der gemene Javanen", en straalt daarin zekere warmte door.

38. De kopiïst zegt hier „met slaven leismeren"!

39. Over deze formule van verstooting *(talak)*, zie men niet slechts wat de zoon Winter later publiceerde in Tijdschr. v. N.-I., 5[en] jrg. (1843), I, p. 476, maar ook prof. V. d. Berg in Bijdr. Kon. Inst. 5, VII (1892), p. 486 — de plaats van C. F. Winter Sr. staat er in noot 1 aangehaald als „176" —, en vooral Dr. Snouck Hurgronje in „De Atjèhers", I (1893), p. 383—384, met de twee noten. Op een en ander maakte de heer P. de Roo de la Faille mij opmerkzaam.

40. Versta: pisang's; zooals men vroeger ook van „Indischen vijgenboom" sprak. Zie trouwens nog hierachter blz. 81, en noot 68.

41. De kopiïst schrijft „maandrijning".

42. Ook hier rijmt Winter weer in zijne vertaling. Zie hiervóór noot 30.

43. Ramenassen = rammeien, door mekaar schudden. In den vorm van „door mekaar rammenassen" leeft het nog ten onzent als straatwoord. Maar merkwaardigerwijs hebben we hier het *oude Compagnies-woord* voor „pidjĕt". Bij Van Dale (Groot Woordenboek der Ned. Taal, 4[en] druk, 1898) kunnen we toch als éérste beteekenis van „ramenassen"

vinden: „de gewrichten drukken en de leden wrijven om vermoeidheid of pijn weg te nemen, hetgeen men vooral in Oost-Indië doet".

44. Verouderde vorm voor „muskus". — Tapĕl verklaart het Jav. Wdb. met „dikke pap met kruiden op de (sic!) buik (van een kind)", hetgeen dus noch volledig noch juist is (Roorda-Vreede, 4e druk, I, p. 682, 2e kol.).

45. Het is mij niet bekend, dat deze bizonderheid door iemand anders reeds medegedeeld zou zijn. Zoo als men weet is *panglarisan* (of palarisan) = „toovermiddel om zijn koopwaren gewild te maken." Zoo'n stuk vleesch van een op de pasar geboren en daarom uiteengereten kind was dus een panglarisan van den 1en graad. — Dat een op den aloen-aloen geboren kind aan den Vorst toeviel, is iets bekends, zonder dat ik daarop op 't oogenblik naar een tekst zou kunnen verwijzen, waar dit reeds vermeld staat.

46. D. i. soewassa; van soewassa of swasa = goud + roodkoper; „zijde pathoolen" = paṭola, tjinḍe.

47. Lees ten rechte: 24; en wel 12 mannelijke (puntig-toeloopende, goenoengan lanang), en 12 vrouwelijke (plattere, g. wedok); hieraan ligt nog een herinnering ten grondslag, dat er in het onverdeelde Mataram'sche rijk 12 Rijksgrooten (Najaka's) waren, n. l. 4 Boepati's djĕro en 8 Boepati's djåbå, en *niet*, zooals tegenwoordig, maar te zamen 8; doordat het laatste getal, zoowel in Solo als Jogja, sinds 1755 tot 4 ingekrompen is. Volgens Dr. Groneman (De Garĕbĕg's te Ngajogyåkartå, 1895, p. 33, 1e kol.) worden er in Jogja 20 goenoengan's over den Sitinggil gedragen, 10 mann. en 10 vrouw.; volgens mijn eigen aanteekeningen, in 1888 ter plaatse gemaakt, echter 30. — Winter, de zoon, noemt in zijn beschrijving der Solo'sche Garĕbĕg's (Tijdschr. v. N. I., 5en jrg., 1843, I, p. 712—719) het aantal der Goenoengan's op p. 715 *niet*.

48. Met deze formule der Solosche Ganḍek's aan den Soenan, vergelijke men de analoge, maar toch afwijkende formule in hetzelfde geval die de Jogja'sche Ganḍek's aan den Sultan zeggen, en welke medegedeeld werd door Dr. Groneman in zijn „De Garĕbeg's te Ngajogyåkartå" ('s Gravenhage 1895), p. 34—35 en noot 89. De vertaling van vader Winter is echter heel wat preciezer dan de zeer vrije van Groneman.

49. Ook hier vergelijke men weer de analoge, doch tevens interessant-afwijkende formules te Jogja op Garĕbĕg Moeloed, medegedeeld door Dr. Groneman, op. cit. p. 39 en noot 103.

50. Tegenwoordig — ten minste tot op 1890, toen ik zelf het constateeren kon — worden èn te Solo èn te Jogja de Kroon- en Verjaardag van Soenan en Sultan met Eur. genoodigden officieel gevierd; en zelfs ook in Jogja nog de Kroon- en Verjaardag van den Kroonprins, terwijl dit te Solo zuiver binnen den Kraton blijft. —

Rihåjå is, blijkens zoon Winter (l. c. p. 720) speciaal het offermaal op den 30en Ramĕlan (Påså, Poewasa) gehouden, wat dus de, ook door vader Winter genoemde, 5 malĕman's van 21, 23, 25, 27 en 29 Ramĕlan afsluit, en onmiddelijk valt vóór Garĕbĕg Poewasa; welk laatste feest *niet,* zooals zoon Winter wonderlijkerwijs verkeerdelijk in 1843 zeide „op den 30sten der maand *Ramelan*, ook *Poso* genaamd" gevierd wordt (l. c. p. 712), maar *integendeel* op den dag daarnà, „op den eerste van het... licht Sawal", zooals vader Winter zeer goed zegt, op 1 Sawal dus; vroeger zelfs in Jogja naar „het werkelijk zien van het eerste maanlicht... nu eens op 1, dan eens op 2 *Sawal* inviel" (Cohen Stuart, in het art. „Javaansche Tijdrekening", in elk IIe deel v. d. Regeerings-Almanak sinds 1883 geregeld herdrukt). Men schijnt echter ook de analoge offermalen op 7 Sawal en 10 Bĕsar evenzeer rihåjå te noemen; verg. toch deze data bij zoon Winter (l. c. p. 720), met wat het nieuwe Jav. Wdb. van Roorda-Vreede (1901, I, p. 318, 2e kol.) onder „rihåjå" zegt. — De door vader Winter telkens gebruikte uitdrukking „licht" voor „maand", dus het „licht Sawal", het „licht Bezaar", enz. is een zuiver Compagnie's-woord, in ons Indië ontstaan en dààr alleen gebruikt om de Moh. tijdrekening naar „maanlichten", alias „maanden" te kunnen weergeven. Bij zoon Winter zal men dezen term, als verouderd, reeds niet meer aantreffen in zijn gedrukte opstellen.

51. Versta „dépenses". Vergelijk het alleen bij onze zeelui en in ons Indië levende „dispens" (sĕpen) = ons Hollandsch „provisie-kamer": en verg. het slot der vorige noot.

52. Hier, en ook voor een tweeden keer zoo dadelijk, wordt 1 djoeng = 2½ tjatjah gesteld, in plaats van zooals altijd 1 djoeng = 4 tjatjah. Waaraan deze flater toe te schrijven is, is onduidelijk; lees dus „twee duizend tjatjas, of vijf honderd Jonks". Men weet echter, hoe bij grootere loenggoeh's nog een andere rekenwijze de gewone was, n.l. 25 tjatjah = 6 djoeng. Men zou dus ook kunnen lezen „twee duizend tjatjas, of vier honderd tachtig Jonks". Dit hangt af van de bizondere bepalingen omtrent belasting-heffing, waaronder zulke loenggoeh's verleend werden door den Vorst, den persoonlijken nawålå of piagĕm. — Wat Winter „rekwisiten" noemt, een deel der loenggoeh, varieerend volgens hem van ¼ tot ⅖ van het geheel, waarvan de opbrengst *eventueel* („niet permanent") aan den Vorst-zelven moest terugvallen, kan *niet* zijn wat in Jav. stukken met takĕrtoeroen bedoeld wordt, en wat zoo dadelijk door vader Winter-zelven als „Taker Tedak, (Heeren Diensten)" wordt vermeld; maar moet opgevat worden als een soort „administratieve foef", gelijk bij ons de „Opcenten"-rekenarij; zooals die, waarvan we reeds in 1129 A. D. en 1132 A. D. melding vinden gemaakt in de betrekkingen der Chin. Soeng-dynastie tot Java, speciaal Oostelijk Java: „In the year 1129, the Emperor [scil. of China], bestowing favours on the southern countries,

gave to the ruler of Djava the title of king of that country and appointed 2400 houses, which were in reality 1000, for his sustenance („probably for the sustenance of envoys etc. sent by him", voegt Groeneveldt bij). In 1132 this apanage was augmented with 500 houses, being in reality 200". (Groeneveldt's „Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources", 1876, p. 19; in Verh. Bat. Gen., dl. 39, 1e Stuk). En verg. prof. Veth's Java, 2e ed. door Snelleman en Niermeyer, I (1896), p. 58, waar zoo iets als „Een karakteristieke Chineesche trek" wordt voorgesteld.

53. Lees dus weer òf: „1000 tjatjas of 250 Joonks rijstvelden", òf misschien ook „1000 tjatjas of 240 Joonks rijstvelden". — Naar analogie van wat Winter over de opbrengst der 2000 tjatjah loenggoeh van den Rijksbestierder, en over die der 1000 tjatjah's der Boepati's djåbå als normale opbrengst aanneemt, n. l. f 44 per tjatjah, moet ook het dan volgende cijfer der inkomsten van de 700 tjatjah loenggoeh der Boepati's djĕro, niet als f 28,600, doch als f 30,800 gelezen worden.

54. „zeet" sic! De kopiïst heeft er „bezit" van gemaakt. Is het niet = zate, zathe, verg. „havezate"; een goed-Holl. woord dus voor Jav. loenggoeh?

55. Zie hiervóór, noot 19. Hier hebben we dus den echten „noewålådånå", of „acten-gever".

56. Men zal lang kunnen zoeken, vóór men zóó scherp een deel van het wezen der, altijd raadselachtig gebleven, rechtbank Balemangoe elders omschreven mag vinden. Wat de zoon, C. F. Winter Sr., later in 1844 over deze rechts-instelling vertelde, waren verwarde, lang-uitgesponnen mededeelingen tegenover de heldere en beknopte taal van zijn vader in 1824. Terecht schreef prof. Veth, die het blijkbaar opgaf om licht in deze duistere zaak te brengen, het volgende in zijn Java, IIIe deel (1882), p. 595: „De moeilijkste en ingewikkeldste vraag die zich hier voordoet, is die omtrent de grenzen der rechtsbevoegdheid tusschen de Balémangoe en de Pradata. Wat ons daarover door de heeren Bousquet en Winter wordt medegedeeld, is duister, dubbelzinnig, in onderlingen strijd; het lijkt ons of alleen toeval en willekeur, in plaats van een vast beginsel of logische onderscheiding, bepaald hadden, welke zaken door de éène of door de andere dezer rechtbanken behoorden beslist te worden. Maar de vraag heeft sedert beider samensmelting in 1847 alle praktisch belang verloren en wij zullen er ons daarom hier niet verder in verdiepen." Zooals men ziet: prof. Veth gaf het op; en hij was blij er op te kunnen wijzen, dat de onbesliste vraag alleen maar een historische nog was.

Aan de hand nu van vader Winter kunnen we deze vraag helder beantwoorden, mits we daarbij zoowel gebruik maken van de lijst die Bousquet in 1843 (Ned. Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving, dl. V, 1843, p. 5—8), en zoon Winter in 1844 (Tijdschr. v. N. I., 6en jrg., 1844, I, p. 105—112) gaven van de zaken die toenmaals

— dus nà de Resolutie van 11 Juni 1831, n° 30 (verg. Ind. Stbl. 1876, n° 140) die den Residentie-raad in Solo en Jogja instelde — respectievelijk behoorden onder het ressort van Soerambi, Pradata en Balemangoe; als vooral van het volgende stuk dd. Soerakarta 16 Dec. 1816 wat ik indertijd uit het Solo'sch Archief copieerde, en dat dus door zijn tijd van samenstelling den toestand teruggeeft, **vóór de laatste codificatie der Javaansche Anggĕr's op Zo. 4 Oct. 1818,** maar overigens geheel is van dien tijd, waarop vader Winter's beschrijving van 1824 slaat.

Op dien 16^en^ Dec. 1816 toch legde de Provisioneele Resident van Solo, D. W. Pinket van Haak, aan Commissarissen-Generaal over: het „gerequireerd verslag van den aart der administratie, afwijkende van den ouden form van zaken, door het Britsch Gouvernement in deze residentie ingevoerd." En daarin komt het volgende voor over:

„Justitie. Er bestaat een vergadering welke die van Perdotto genaamd (is) en gecomposeerd word uit den Groot Jaxa en de bijzondere Jaxas der binnen en buiten Regenten. Alle zaken van allen aart zijn voor denzelven ter eerster instantie competent en worden door denzelven onderzocht en naar derzelver aart naar de Vergadering van Serambie of naar die van Kepattian gerenvoieerd, met uitzondering van die, welke van onmiddelijk ressort van die vergadering zijn. De vergadering van Kepatian is te zamengesteld uit den Rijksbestierder en de binnen en buiten Regenten. Van het ressort van dezelve zijn alle civile geschillen van majeuren aart van en met Javanen, van Europeërs Chinesen en vreemdelingen met Javanen, en misdaden van Javanen. Van de eerste worden de zodanige in staat van wijziging gebracht en naar de Vergadering van Serambie gerenvoieerd, waarin de eed moet worden gepresteerd, en van de laatste worden de zodanige aan de Serambie overgegeven, waarin ter dood, tot kettingslag, en bannissement naar Aia of Lodoio moet worden gevonnisd. De Vergadering van Serambie wordt geformeerd door den Groot-Priester of Penghoeloe en de Priesters geattacheerd aan den Hoftempel. Van het ressort van dezelve zijn de misdaden van majeuren aart, geschillen over religie-zaken, huwelijken, dissolutie van huwelijken, separatie van gehuwden, ervenissen en boedeldelingen. Onder de vorige Hollandsche Gouvernementen zijn slechts de zaken waarin Europeërs Chinesen en vreemdelingen van alle descriptie zijn betrokken, uit de vergadering van Kepatian, door den Rijksbestierder ter kennis van den Resident of Minister gebracht, — doch zedert het tractaat van den 1^e^ august 1812, worden alle zaken uit de Vergaderingen van Serambie, Kepatian en Perdotto, welke lichamen geconserveerd zijn, door den Rijksbestierder aan den Resident ter approbatie en beslissing voorgedragen, welke dezelve naar derzelver aart approbeert en beslist of wel ter approbatie, herziening of beslissing ter vergadering van den Soesoehoenans Raad produceert, met uitzondering echter van religie-zaken, huwelijks-geschillen, dissolutie van huwelijken en

separatie van gehuwden. Het hoogste Gericht of de Soesoehoenans Raad is gecomposeerd uit den Rijksbestierder, de binnen en buiten regenten, (in criminele zaken ook) de Penghoeloe en Groot Jaxa, gepresideerd door den Resident en geadsisteerd door den Translateur in de Javaansche taal en (in civile zaken waarin Chinesen betrokken zijn) ook van den Capitain der Chinesen. Door dat Gericht worden alle majeure criminele en civile zaken afgedaan, welke te voren voor de Vergadering van Serambie en Kepatian competent zijn geweest, met uitzondering van misdaden, welke door Europeërs Chinesen en vreemdelingen van alle descriptie, zijn bedreven welke aan den Raad van Justitie te Samarang worden overgegeven. Van de handelingen van dien Raad" — versta: den Soesoehoenan's Raad — „worden behoorlijke resolutien beschreven, — en de Javaansche Criminele en Civile wetten en gebruiken dienen denzelven tot richtsnoer; waarvan evenwel bij het 9e articul van het geciteerd Tractaat de zodanige zijn geabrogeerd, welke het afkappen van handen en voeten, het afsnijden van de neus mond en oren en het kampen met den tijger gebieden. De vonnissen ter dood en ter verbanning naar Aia en Lodoio en andere beslissingen van Majeuren aart worden door den Rijksbestierder namens den President of Resident aan Z. H. den Keijzer gecommuniceerd, welke aan dezelve pro forma zijne goedkeuring hecht, en de executie daarvan beveelt."

Toch zijn in dit stuk van 16 Dec. 1816, waarschijnlijk opgesteld door vader Winter-zelven, die immers in midden 1816 weer translateur was geworden (zie deze Bijdragen, 6, VI (1899), p. 324), wel degelijk fouten, zoo b. v. dat er *de beteekenis van den Soesoehoenan's Raad sterk overdreven wordt.* We moeten daarom eerst nog kennis nemen van een ander stuk, wat ik in het Archief van Solo aantrof, dd. Soerakarta 5 Oct. 1819 — dus nu **nà de laatste codificatie der Javaansche Anggĕr's op Zo. 4 Oct. 1818** —, en bovendien kennelijk geschreven was door de hand van den zoon, C. F. Winter Sr., die immers sedert 15 Febr. 1818 aan zijn vader was toegevoegd als adjunct-translateur (l. c. p. 324—325). Het stuk is dus geschreven twee maanden vóór de catastrofe met vader Winter — zijn eigen, en resident Van Prehn's schorsing — voorviel (l. c. p. 325).

In dit stuk nu van 5 Oct. 1819 rapporteert de resident van Solo aan de „Heeren President & Raden van het Hoge Geregtshof van Nederlandsch Indie" — wat resident en translateur weldra voor zijn eigen vierschaar zou dagen! —: „Ingevolge het Kontrakt door Z. H. den Soesoehoenan met het Britsch Bestuur gesloten, en door het Nederlandsch gouvernement gehomologeerd, waar van ik de Eer heb Uw Hoog Edele gestrenge copia aantebieden, is de crimineele regtspleging in deze residentie, tusschen Javanen en Javanen, onderdanen van den vorst, geheel en al aan een Javaansche regtbank overgelaten. Deze regtbank is genaamd, die van Serambie — den Hogenpriester van Soerakarta zit in dezelve voor, geassisteerd door acht oelomos

of heilige schriftgeleerden, en zeven onderpriesters als Leden. Zoodra een doodvonnis bij deze regtbank is uitgesproken, word hetzelve door middel van den Rijksbestierder aan den Soesoehoenan ter goedkeuring voorgelegd, en verders daar van aan den Resident kennis gegeven die eenlijk toeziet, dat gene mutilatiën of pijnigingen bij de strafuitoeffening plaats vinden. Indien echter een onderdaan van den Soesoehoenan, met een onderdaan van het gouvernement, van welke natie deze laatste ook zijn mag, in een crimineele zaak is betrokken, dan blijft deze geheel en al buiten bemoeijenis van de vermelde Javaansche regtbank, en in navolging van het Britsch bestuur word door den resident een zoogenaamde Soesoehoenans raad belegd, bestaande uit den Resident als President, den translateur als Secretaris, den Rijksbestierder, vier Regenten, den Hogenpriester, en den Fiscaal als Leden. [als] Wanneer de hangende zaak wordt beslist, in zoo verre den Resident zich daartoe competent rekent, doch andersints door hem aan den Raad van Justitie te Samarang overgewezen. In zaken tusschen Europeeschen en Chineeschen blijft evenwel de beslissing alleen aan den Resident inzooverre hij zich daartoe insgelijks competent rekent..... Tot rigtsnoer in alle Javaansche procedures strekken, de speciale instructien van den Soesoehoenan, — de kontrakten door het gouvernement en de vorsten onderling aangegaan, doch hoofdzakelijk de instellingen van mahomet, inzonderheid die welke in den kitab van moharar en moehalie voorkomen."

Op grond nu van deze diverse gegevens kunnen we zeggen dat men in Solo, *tusschen 1 Aug. 1812* — krachtens art. 8 van het toen door Raffles met den Soenan gesloten Traktaat — *en Juni 1831* — de Resolutie van 11 Juni 1831, n° 30 —, dus juist in den tijd waarover vader Winter's beschrijving van 1824 loopt, de volgende rechtsinstellingen had:

1°. De **Soerambi,** meer officieel genaamd **Ḥoekoem** (aldus b.v. in den aanhef der Nawala Pradata, en in art. 2, 36, 37; telkens alterneerend met „Soerambi"; in het laatstgenoemde art. ook „Ḥoekoem ing Soerambi", Jav. Wetten, ed. Roorda, Amsterdam 1844). Dit was het Jav. Hooggerechtshof (s. v. v.), de Hooge Priesterraad, oordeelend in civilibus over alle zaken die bij de Priesterraden thuishooren, dus over huwelijks-kwesties, echtscheiding, erfrecht, boedelscheiding; en criminaliter over allen moord, doodslag en verwonding waarbij men met een bepaalden beschuldigde te doen had (want dit moet blijkens art. 15 der Nawala Pradata en art. 10 der Anggĕr Agĕng de zin wezen van wat Winter p. 106—107 en Bousquet p. 6 bedoelen met hun „waarvan de dader (daders) bekend is (zijn)"). Dit alles in eersten, tevens hoogsten aanleg voor alle Soenan's onderdanen; alsmede (zie toch art. 2 der Anggĕr Agĕng, Bousquet p. 26) in rechtskwesties tusschen Soenan's en Sultan's onderdanen ook dàn, wanneer de eischende of de beleedigde partij Sultan's onderdaan was; in het tegengestelde geval moest de Jogja'sche Soerambi rechtspreken. Voorts

was de Soerambi rechtbank in hooger aanleg voor *civiele Pradata-zaken* waarbij een beslissende eed noodig bleek te zijn, en dus een godsdienstige handeling verricht moest worden (verg. nog tegenwoordig de Balineesche rechtsinstellingen met hun Raad van Kĕrta's). En bovendien was zij hof van appèl voor *alle Pradata- en Balemangoe-zaken;* behalve voor de zoogenaamde *„gemengde zaken"* die bij de Balemangoe voorkwamen (waarover sub **3** nader), en die bij den Soesoehoenan's Raad in hooger beroep gingen. — De Soerambi had den Mas Pangoeloe (tevens Wadana Pangoelon) tot voorzitter, 7 kĕtib's als gewone leden, en 8 ngoelama's als adviseerende leden bij moeilijke rechtskwesties. Zij hield zitting 2 maal 's weeks, op Maandag en Donderdag (Winter l. c. p. 112) — dus op de 2 groote paseban-dagen van den Vorst! — in den *voorhof* („soerambi") der groote moskee op de aloen-aloen, vanwaar haar naam; en sprak recht volgens de kitab's, vooral — zegt zoon Winter in 1819 — volgens de Kitab Moḥarrar van ar-Râfi'i uit de 13ᵉ eeuw; en de Kitab Maḥallî van al-Maḥallî uit de 15ᵉ eeuw (want dit moet bedoeld zijn met „moehalie" in de missive van 5 Oct. 1819; verg. V. d. Berg in Tijdschr. Bat. Gen. XXXI, 1886, p. 532)[1]. — Over den vermoedelijken *ouderdom* der Soerambi zie voorts noot 58.

2°. De **Pradata,** ongetwijfeld de oud-Javaansche rechtbank welke als de Dagelijksche Rechter mag gekwalificeerd worden voor alle Javanen, 's Vorsten onderdanen, vóór de splitsing van Mataram-

---

[1] Het is volkomen in orde, dat zoon Winter in 1819 de kitab Maḥallî als een der twee belangrijkste wetboeken voor de Solo'sche Soerambi noemt. Alleen had er de Kitab Toehpah — d. i. de Toḥfat al-Moḥtadj van al-Haitamî uit de 16ᵉ eeuw (verg. V. d. Berg in Encycl. v. N. I., II, p. 540, 2ᵉ kol. en p. 577, 1ᵉ kol.) — als *„dritte im Bunde"* bijgenoemd dienen te worden. Immers in een stuk van 7 Oct. 1824, waarin aan den 2ᵉⁿ res. van Solo, H. Mac. Gillavry, mededeeling wordt gedaan van een door de Soerambi geslagen vonnis, wordt gezegd: „Dit vonnis is getrokken uit de kitab Moeharar, welke overeenkomt met de kitabs Makalie en Ibnoe kadjar", — verbastering van „bin Ḥadjr" in des schrijvers naam „Aḥmad bin Ḥadjr al-Haitamî"; dus versta: Kitab Toehpah — „staande in gemelde kitab Moeharar het volgende geschreven, enz." En desgelijks noemt in een correspondentie van 16 April 1883 de hoofd-Pangoeloe van Solo, Mas Pangoeloe Tapsir Anom, zooals hij zichzelven betitelt, de kennis der Kitab's „Moekarar, Makali en Ibnoekadjar" als een der vereischten voor een Pangoeloe. En desgelijks werden mij te Solo in 1888 alleen maar deze drie genoemd als bij de Soerambi gebruikelijk, en in dezelfde volgorde.

Aangezien men in 't slot der origineele missive van 5 Oct. 1819 (hiervóór blz. 112) evengoed „moetalie" als „moehalie" kon lezen, heb ik een oogenblik geaarzeld wat het zijn kon. Doch prof. Van den Berg, die dit gedeelte van de drukproef even doorkeek, herkende terecht „moehalie" als het bedoelde. De hier overigens medegedeelde bizonderheden zijn alle aanteekeningen aan het Archief van Solo ontleend.

Kartasoera, en daarna ook de Dagelijksche Rechter gebleven sinds 1755 voor alle Soenan's onderdanen; alsmede bij rechtskwesties tusschen dezen en Sultan's onderdanen, wanneer weer die Sultan's onderdanen eischende of beleedigde partij waren. Zeer goed zegt dan ook de missive van 16 Dec. 1816: „Alle zaken van allen aart zijn voor denzelven ter eerster instantie competent en worden door denzelven onderzocht en naar derzelver aart naar de Vergadering van Serambie of naar die van Kepattian gerenvoieerd, met uitzondering van die, welke van onmiddelijk ressort van die vergadering [versta: Soerambi of Kapatihan] zijn". Het was het complement van de Soerambi, de wereldlijke rechtbank naast de geestelijke, samengesteld uit schouten of juister „fiskaals", evenals de Soerambi uit Wetgeleerden in Bijbelsch-Koranischen zin bestond. Bij de Pradata dus kwamen in eersten aanleg alle *civiele* zaken „van bewijzen voorzien" (Winter p. 111, Mounier p. 7), en waarbij deze alleen dus voldoende waren tot berechting, zoodat geen beslissende eed behoefde te worden opgelegd; voorts alle *crimineele* zaken, inbegrepen moord, doodslag en verwonding, waarbij men *niet* wist wie de schuldige was, en dus de desa's solidair aansprakelijk werden gesteld (want ook dit moet, blijkens art. 10 der Anggĕr Agĕng, de zin wezen van wat Winter en Bousquet bedoelen met hun „waarvan de dader (daders) onbekend is (zijn)"). Alleen de *agrarische kwesties* behoorden niet bij de Pradata, doch bij de Balemangoe (waarover sub **3** nader); indien zulke zaken bij de Pradata verkeerdelijk werden aangebracht, moest ze zich incompetent verklaren, en de zaak naar de Balemangoe verwijzen.

Het oude wetboek voor de Pradata was de Kartasoera'sche Nawala Pradata, een bevelschrift van den Jav. Vorst aan den Hoofd-Djĕksa Ngabehi Nata Joeda — later, vermoedelijk sinds Pakoe Boewana IV, Ngabehi Among Pradja geheeten —, en dan ook steeds in *Ngoko* opgesteld en gebleven. Sinds 1755 kwamen echter de kwesties op tusschen Soenan's en Sultan's onderdanen, en zóó kwam, onder pressie der Compagnie, het rechtscontract tusschen de Rijksbestierders van Solo en Jogja tot stand welke de Anggĕr Agĕng heet, en van welke de door Roorda gepubliceerde tekst met aan het slot het jaartal Zo. 3 Bĕsar Wawoe 1745 = 4 Oct. 1818 alleen de laatste hernieuwde vaststelling vertegenwoordigt, terwijl er talrijke oudere redacties bestaan; de *oudste* die ik in de Vorstenlandsche archieven mocht vinden is van Za. 6 Soera Wawoe 1697 = Zo. (sic) **21 April 1771**, gesloten tusschen Raden Adipati Sasradiningrat (I) voor Solo, en R. A. Danoerĕdja (I) voor Jogja; doch alléén in Hollandsch. Daarna werd dit contract herhaaldelijk vernieuwd, deels ook vermeerderd en geamplieerd, vooral in verband met het nog al veel verwisselen der Rijksbestierders in Solo; telkens haast als zoo'n nieuwe functionaris optrad, had hernieuwing plaats dezer Solo'sch-Jogja'sche overeenkomst. Zoo bezit ik zekerheid omtrent hernieuwde redacties van 2^e^ Ma. 5

Běsar Ehe 1708 = 11 Nov. 1782; 3° Do. 4 Moeloed Be 1712 = 5 Jan. 1786; 4° Za. 8 Rědjěb Alip 1715 = 4 April 1789; 5° Zo. 13 Sapar Dal 1719 = 30 Sept. 1792, 6° Ma. 25 Roewah Ehe 1724 = 12 Nov. 1798; 7° Ma. 29 Roewah Alip 1731 = 3 Dec. 1804; en onder deze 7 stuks bezit ik *afschriften* van niet minder dan drie, n.l. van de n°s 1, en 6—7; deze twee laatste zoowel in Holl. als in Jav. tekst.

De tekst van de Anggěr Agěng, zooals Roorda dien in het Javaansch in 1844 publiceerde, vertegenwoordigt dus *minstens* de achtste redactie, en is de laatste codificatie geweest van deze Soerat Anggěr, zooals het Contract zichzelf in de oudere Holl. redacties noemt. Natuurlijk, dat deze overeenkomst tusschen twee Rijksbestierders in *Krama* werd opgesteld. Ook van de Nawala Pradata moeten natuurlijk vele oudere redacties hebben bestaan dan de tekst van Zo. 4 Oct. 1818, door Roorda gepubliceerd naar een later afschrift, gedateerd Za. 18 Běsar Dal 1759 = 19 Mei 1832; de oudste, welke ik in een oud Solo'sch děloewang-hs. mocht aantreffen, alleen in Javaansch, gaat echter slechts terug tot een niet van een jaartal voorziene Nawala van 14 artikelen aan den Ngabehi Natajoeda van Di. 30 Moeharam Wawoe, wat zoo goed als zeker het jaar Wawoe 1697 is geweest, en dan correspondeert met Wo. (sic) **15 Mei 1771**; een latere redactie in zoowel Holl. als Jav. lezing, maar zonder splitsing in artikelen nu, copieerde ik in een tekst van Wo. 27 Sapar Dje 1710 = 21 Jan. 1784, welke uitdrukkelijk aan het slot van haar oude Holl. vertaling zegt: „Aldus gegeeven en vernieuwt op" enz., en dus zeker wel terugwijst naar die vroegere redactie van 15 Mei 1771, ook onder den invloed der Compagnie aldus uitgevaardigd. Feitelijk gaan dus de oudste, *tot nog toe teruggevonden*, teksten van èn Nawala Pradata èn Anggěr Agěng **terug tot 1771**, toen Sasradiningrat (I) Rijksbestierder was in Solo (Maart 1769—Oct. 1782), en Van Stralendorff aldaar eerste resident (Sept. 1767—1783); en beide werden op Zo. 3 Běsar Wawoe 1745 = 4 Oct. 1818 opnieuw voor Solo, en voor Solo + Jogja afgekondigd onder R. van Prehn als resident van Solo, voorzien van een officieele vertaling van vader Winter, welke *beide origineelen* ik op 20 Mei 1888 te Solo ten huize van den Kliwon Djěksa Crimineel Mangoenpradata terug mocht vinden (verg. deze Bijdragen, 6, VI (1899), p. 74 noot 2, en p. 326). — De Pradata had den Wadana Djěksa (eerst, en nog in 1818, slechts Ngabehi van rang; later, o. a. in 1844, Toemĕnggoeng, zie Winter p. 103 en 114) tot voorzitter, en in 1824 tot leden 12 Mantri Djěksa's, blijkbaar — men vergelijke weer Winter p. 103 — 8 Djěksa's die elk een der 8 Najaka's (4 Binnen-Regenten + 4 Buiten-Regenten) vertegenwoordigden, 1 Djěksa van het Kroonprinselijk Huis (de Kadipaten), 1 Djěksa die de Oudere Prinsen als kring (golongan) vertegenwoordigde (de Kamisěpoehan)[1], 1 Djěksa van het Militaire

[1] Door wat Mounier — voortschrijvende op soms maar half begrepen mondelinge uitlatingen van C. F. Winter Sr., vergelijk hierachter noot 1 op blz. 131 — verteld heeft over de splitsing in gezag tusschen Kadipaten

Huis (de Pradjoeritan), en 1 Djĕksa der Geestelijkheid (de Pangoelon). Zij hield zitting op dezelfde twee dagen 's weeks als de Soerambi, dus op Maandag en Donderdag (Winter p. 112), zoodat de Vorst op zijn 2 paseban-dagen dadelijk èn over de diensten der geestelijke rechtbank èn over die der wereldlijke rechtbank kon beschikken; bovendien vergaderde zij in de nu nog op de Solo'sche aloen-aloen aanwezige Paseban Pradatan, een bale of pendopo „ten noorden van de buitenpoort des grooten tempels", zooals de zoon Winter in 1844 goed zeide (l. c. p. 99, noot 3) — tegenwoordig vergadert de Pradata te Solo in de Bale Ardja ter Kapatihan —, en dus ook plaatselijk in de onmiddelijke nabijheid der Soerambi; als het ware aan den ingang tot de laatste. Pradata en Soerambi waren dus in elk opzicht elkaars complementen. Van de Pradata ging men bij de Soerambi in appèl; ook moesten civiele zaken, waarbij een beslissende eed noodig bleek, bij diezelfde Soerambi in hooger aanleg komen;

---

en Kamisĕpoehan in Tijdschr. v. N. I., 6de jrg., 1844, I, p. 333 is een hopelooze verwarring ontstaan in het juist begrijpen van Vorstenlandsche hoftoestanden, die, door naschrijven en blind vertrouwen, tot heden voortduurt, en o. a. weer opgedischt werd in res. Spaan's artikel over „Djokjakarta" in Encycl. v. N. I., I (1896), p. 468, 1e kol. De zaak is deze: de Kroonprins staat *boven àlle Poetra's en Sĕntana's*, is dus het éénige hoofd van alle Prinsen en verdere bloedverwanten, kinderen en kindskinderen van de overleden Vorsten en van den regeerenden Vorst; hij is de Pangeran Loerah, dè Hoofd-Prins, daartoe natuurlijk verkoren door den wil van den Regeerenden Vorst. Doch hij — die, als oudste echte zoon des Vorsten, natuurlijk een kind, of jongeling, of jonge man slechts is — heeft zijn *adjunct*, zijn *„ouders"*, zijn Kamisĕpoeh of Pinisĕpoeh, die — *eenigszins* als een Patih — de Pangeran Bĕkĕl is van alle Poetra's en Sĕntana's, ongeveer te vertalen met „Hoofdprins no 2". Deze Kamisĕpoeh nu wordt *steeds* gekozen uit de oudere, reeds volwassen Prinsen, en was in Solo langen tijd de jongere echte broeder van den regeerenden Vorst, die dan qua talis ook eigenlijk den titel van Boeminata of Aria Mataram in Solo, en van Mangkoeboemi in Jogja voert. Volkomen goed heeft Winter-zelf — nu niet door den onzuiveren koker van Dr. Mounier — dit gezegd in Tijdschr. v. N. I., 5de jrg., 1843, I, p. 580, noot 1: „De echte jongere broeder van den Keizer is gewoonlijk hoofd over alle *Pangerans*, uitgezonderd den Kroonprins. Dit hoofd voert den naam van *Pangeran Kamisepooh*: ook noemt men hem *Pangeran Bekel* of hoofd-*Pangeran*". Nu is dit de gewoonte: dat de Kroonprins (hetzij persoonlijk, hetzij door zijn Patih Kadipaten) alleen opkomt voor de belangen van zijn Koonprinselijk Huis *in engeren zin*, voor de Kadipaten-alléén; maar dat de Pangeran Kamisĕpoeh opkomt voor de belangen van *alle andere Poetra's en Sĕntana's*, voor de Kamisĕpoehan. Hetgeen niet wegneemt dat die Kamisĕpoeh toch maar het hoofd blijft van een ònder-afdeeling, een ònder-*„golongan"*, en, evenals de Kapoetren (het Prinsessen-Huis), aan den Pangeran Adipati Anom — letterlijk „den jongen Prins-Rijksbestierder", alias den Kroonprins — onmiddelijk ondergeschikt blijft; evenals de Kroonprins weer aan den Vorst.

Natuurlijk dat deze gezagsverdeeling lichtelijk gewijzigd kon worden, wanneer geen feitelijke Kroonprins aanwezig was, doch slechts een

terwijl „agrarische aangelegenheden" en „gemengde zaken" naar de Balemangoe moesten verwezen worden. Waar vader Winter niet heel duidelijk „de geschillen van dessas en gelden enz." tot de competentie rekent van de Pradata, moet dit wel zoo verstaan worden, dat met het eerste gemeend zijn de crimineele zaken tusschen Solo'sche en Jogja'sche desa's, die volgens de Anggĕr Agĕng, en met het tweede de civiele zaken, die volgens de Nawala Pradata berecht werden. — Over den vermoedelijken *ouderdom* der Pradata zie voorts p. 135—138.

3°. De **Balemangoe**, meer officieel genaamd de **Kapatihan** (aldus b. v. in art. 1, 36 en 37 der Nawala Pradata, ed. Roorda). Dit was een Bizondere Rechtbank met tweeledig karakter, half oorspronkelijk-Javaansch, half onder invloed der Compagnie aldus geworden. Het Javaansche was dit: dat zij alle *agrarische kwestiën* tot haar ressort had, alle *desa-geschillen dus tusschen Soenan's onderdanen*, zoowel omtrent wat in de desa's-zelve gebeurde met gronden,

---

waarnemende. Juist dit heeft in Solo langen tijd bestaan, van 1820—58, dus o. a. *juist in den tijd* waarin C. F. Winter Sr. en de brave Mounier hun opstellen schreven. Van Oct. 1820—11 Oct. 1833 was Panĕmbahan Boeminata (echte zoon van Pakoe Boewana III), en na diens dood op 11 Oct. 1833 tot zijn troonsverheffing tot P. B. VIII in Mei 1858 was Pang. Adipati Ngabehi (oudste onechte zoon van P. B. IV) waarnemend Kroonprins; terwijl deze laatste eerst Pangeran Kamisĕpoeh was geweest tijdens het wnd. Kroonprins-schap van Boeminata. En Pang. Adipati Ngabehi had tijdens zijn wnd. Kroonprins-schap weer Pang. Adinĕgara (Mounier, p. 335; onechten zoon van P. B. III) tot Pang. Kamisĕpoeh, dus terwijl Winter en Mounier schreven, en terwijl P. B. VII (echte zoon van P. B. IV) van 1830—1858 Soenan was.

Doch als eigenlijke regel is het — en speciaal in Jogja, waar dit ook vroeger algemeen schijnt geweest te zijn — de gewoonte in beide Vorstenlanden, dat na den Kroonprins als Pangeran Loerah, de Pangeran Ngabehi, d. i. dus de oudste onechte (s. v. v.) zoon van den regeerenden Vorst, tot Pangeran Bĕkĕl wordt benoemd; zoodat dan het begrip van Kamisĕpoehan en Ngabehian *samenvallen*, en dus de Pang. Ngabehi als — gewoonlijk — „eerstgeborene" onechte zoon de functies vervult van Hoofdprins n° 2, na zijn gewoonlijk jongeren echten broeder, den Kroonprins, wiens „oudere" of „Kamisĕpoeh" hij dan tevens is. Van een splitsing in gezag in dier voege b.v. dat de Kroonprins de *echte*, en de Pangeran Ngabehi de *onechte* Poetra's en Sĕntana's onder zich zou hebben, of de eerste de *Poetra's* en de tweede de *Sĕntana's* — zooals een dergelijk soort splitsing in onduidelijke woorden door Mounier l. c. p. 333 onder 1° en 2° min of meer aangegeven wordt — is echter geen kwestie. De Pangeran Bĕkĕl of Kamisĕpoeh blijft de „tweede-aanwezende", de „adjunct" van den Kroonprins, over àlle Poetra's en Sĕntana's; en boven hem staat weer de Kroonprins, over die allen *plus* den Kamisĕpoeh-zelven.

Het op den voorgrond treden der Kamisĕpoehan in Solo tijdens zoon Winter en Mounier schreven (1843—44), was dus eigenlijk iets *abnormaals*, hetgeen men ten onrechte tot regel gepromoveerd heeft wegens gebrek aan andere degelijke gedrukte bronnen over de Vorstenlanden.

waterleidingen, ontginning, oogstproducten enz.; als bij de in de Javaansche maatschappij zoo gewichtige verhoudingen tusschen de desa-bewoners en de Loerah's patoeh (de door den Vorst geapanageerden [1]; voor een groot deel ter hoofdplaats, of anders in de gewestelijke kota's verblijf houdende), dus kwesties over padjĕg, plichten der desa-bĕkĕl's, tjap's der Loerah's patoeh en dier rechtsgeldigheid, boekti, aanstelling van nieuwe desa-bĕkĕl's enz. Het Europeesche (om het nu zoo maar te noemen) was datgene wat vader Winter zoo prachtig-afdoend zegt met zijn term „De Bale Mang-ngoe. — is de regtbank van gemengde zaken", en deze dan even afdoende nader beschrijft als „gemengde zaken, tusschen Javanen en Chinisen, Europeschen, mooren of malijers"; het waren dus alle, *zoo crimineele als civiele*, zaken tusschen Soenan's onderdanen en Gouvernements-onderdanen in den ruimsten zin: Europeanen, „vreemde Oostersche natiën" (alle niet-Javanen), èn ook de Strand-Javanen die onder het gezag van de Compagnie (of later het Britsche en Ned. Gouvernement) stonden. Met dien verstande echter dat sinds 1812 *crimineele gemengde zaken* waarbij de Gouvernements-onderdanen *beschuldigden* waren, dadelijk in eersten aanleg bij den Soesoehoenan's Raad en *niet* bij de Balemangoe, voorkwamen; terwijl vóór 1812 diezelfde crimineele gemengde zaken, waarbij 's Compagnie's onderdanen *beschuldigden* waren, in eersten en hoogsten aanleg gevonnisd werden door den bij Plakaat van 30 Nov. 1747 te Sĕmarang opgerichten Landraad (Plakaatboek, ed. V. d. Chijs, dl. V, p. 525—526).

Daarom dan ook was het hooger beroep der zaken die voor de Balemangoe behandeld waren, tweeledig: voor zoover het agrarische kwesties betrof, ging men in appèl bij de Soerambi; voor zoover het betrof de gezegde „gemengde zaken" — om dezen gemakkelijken en duidelijken term van vader Winter te behouden —, ging men in hooger beroep bij den Soesoehoenan's Raad (zie voorts sub 4), of zooals vader Winter het uitdrukt „bij de Plaatselijke autoriteit, welke een raad belegd en de zaak afdoed".

[1] De namen Loerah tabon en L. babok (door een drukfout zelfs „babak"), welke zoon Winter in 1843 gaf voor Solo als de Jav. uitdrukkingen voor „geapanageerden" (Tijdschr. v. N. I., 5e jrg., 1843, I, p. 467 en noot 3; en p. 732) zijn *totaal verouderd* in het spraakgebruik der Vorstenlanden, hoezeer nog welbekend als men er naar gaat vragen. De algemeen gebruikelijke term is Loerah patoeh, door Winter niet genoemd. Zelf Jansz (uit Solo!) geeft in zijn Jav. Ned. Wdb., Samarang 1876, een *foutief* batoq in stede van baboq, babok! Het begrip patoeh (zooveel als „verkleefd") staat tegenover het begrip anginan (letterlijk „aangewaaid"); dus de „Loerah Patoeh", de „Landheer", tegenover den „Loerah anginan", den „Luchtheer", d.i. . . . het plaatselijk Politie-hoofd, of, wéér *ouderwetsch gesproken:* den Goenoeng. Desgelijks staat weer het begrip Loerah tegenover Bĕkĕl, de Ambachtsheer ter hoofdplaats, tegenover zijn Desa-hoofd ten platten lande, feitelijk zijn eetheer belastinginner.

Het oorspronkelijk karakter der Kapatihan was natuurlijk haar *agrarische rechtspraak*, die men tot op zekere hoogte ook eene *Administratieve Rechtspraak* zou kunnen noemen, immers niet alleen rechtdoende in „geschillen tusschen burgers onderling", maar vooral ook in kwesties tusschen de desa-lieden en de maatschappelijk en rechtens boven hen verheven Loerah's patoeh, hun „ambachtsheeren" — men denke aan het oudere Europeesche feodale stelsel —; en daar zulk een rechtspraak tevens sterk ingreep in het bestuur der Jav. maatschappij, waar de landbouw de hoofdbron van bestaan en de apanages de bezoldiging der ambtenaren en grooten vormden, sprak het van zelf dat de hoogste besturende ambtenaar, de Rijksbestierder, er bij voorzat, en dat de Rijksraden, de 8 Najaka's, er de leden van waren, waarbij waarschijnlijk van ouds een vertegenwoordiger zich voegde van het Kroonprinselijk huis (Kadipaten), en een van het Oudprinselijk huis (Kamisĕpoehan).

Eerst later kan de gewoonte zijn geworden dat de Najaka's niet in persoon op deze vergaderingen verschenen, *maar daartoe een hen ondergeschikten Mantri delegeerden*, waardoor men allengs kreeg de rechtbank der Mantri Sĕpoeloeh, der Tienen (8 der Najaka's, 2 van Kadipaten plus Kamisĕpoehan), voorgezeten door den Rijksbestuurder. Zóó heeft vader Winter haar nog gekend en voor 1824 beschreven; terwijl de zoon Winter in 1844 nog een Mantri der Pradjoeritan en een der Gladagan er bij telde (l. c. p. 101) en dus 12 leden gaf — daargelaten dat hij óók de Najaka's-zelven nog eens als leden vermeldde! — en óók een Djĕksa van de Kapatihan als medelid nog noemde (p. 100), zoodat men dan feitelijk 21 leden + 1 Voorzitter zou hebben gehad, iets wat zeker een begripsverwarring is; Bousquet (p. 7) noemde in 1843 de 8 Najaka's en de „tien Mantries, genaamd Mantrie Sepoeloeh" als leden, dus 18 leden + 1 Voorzitter, wat ook onjuist moet zijn. Alleen vader Winter geeft de natuurlijke samenstelling: 10 Mantri's, de Mantri Sĕpoeloeh, als leden, feitelijk allen gedelegeerden; en de Rijksbestierder als president, welke laatste natuurlijk zich óók door een gedelegeerde kon laten vertegenwoordigen.

Voor deze *Solo'sche* rechtbank der Mantri Sĕpoeloeh was gemaakt de Anggĕr Sĕpoeloeh, waarvan de officieele *Solo'sche* codificatie was vastgesteld op dienzelfden Zo. 3 Bĕsar Wawoe 1745 = 4 Oct. 1818, waarop de laatste redactie der A. Agĕng officieel afgesloten was; bij deze laatste hadden voor Solo resident Van Prehn, met vader Winter, en voor Jogja resident Nahuys hun invloed doen gelden. Toch moet Nahuys, die zoozeer de Eur. landverhuur in de Vorstenlanden genegen was en daarvan met zijn land Bĕdaja de sprekende bewijzen gaf, naar mijn stellige overtuiging, *óók een zeer grooten invloed hebben gehad* op de vaststelling van den tekst der *Solo'sche* Anggĕr Sĕpoeloeh, het éénige Jav. wetboek immers, wat, vóór 1830, *over landverhuur aan Europeanen en Chineezen spreekt;* zie art. 2, 19—22 en 54 in de verdienstelijke, ofschoon geenszins letterlijke, vertaling

van Rosemeier en Natadiradja, Djokjakarta 1886; of art. 2, 19—22, en 55 (sic) in het beknopte overzicht van Bousquet uit 1843, p. 44—59, die echter *de eenige* is die den datum van codificatie dezer Anggĕr, 4 Oct. 1818, bewaard heeft (p. 44) [1]; terwijl weer Roorda in zijn uitgave der Jav. wetten van 1844 volgens 4 Jav. hs. maar 50 artt. der Anggĕr Sadasa geeft, en alleen in zijn Appendix volgens 1 hs. het analoge art. 54 van Rosemeier bevat (p. 245—247). Helaas is het ongelukkige juist bij de Anggĕr Sĕpoeloeh dat niemand den authentieken tekst van 1818 kent; èn dat de volgorde der artikelen bij Bousquet uit 1843 en van Roorda uit 1844 (aan welke laatste de vertaling van Rosemeier geheel gelijk loopt; met uitzondering van art. 50 van dat ééne Jav. hs. wat óók art. 51—56 bij Roorda en Rosemeier gelijkloopend heeft) *doorloopend verschilt van art. 27 af*; terwijl Bousquet voorts 59 artt. geeft, in plaats van Roorda 50, of volgens het ééne hs. 57 (gelijk ook Rosemeier 57 geeft, met een verschillend art. 50). En niet minder ongelukkig is, dat al mijn pogingen in 1888—89 in de Vorstenlanden aangewend om het origineel der Anggĕr Sĕpoeloeh terug te vinden, vruchteloos zijn geweest, hoewel ik overtuigd ben dat die „babon" in den kraton te Solo moet berusten, en daarheen in 1847 van uit de Kĕpatihan zal zijn overgebracht, toen de Solo'sche Balemangoe werd opgeheven [2].

Bovendien heb ik in het Solo'sche archief uit de jaren 1835—1847 talrijke bewijzen gevonden dat men toenmaals bij landverhuur-kwesties zoowel de volgorde-Bousquet, als de volgorde Roorda—Rosemeier als de officieele beschouwde; zoodat men toen reeds niet meer wist, of, met echt-Javaansche onverschilligheid voor authenticiteit van documenten, er zich niet om bekommerde, zich zelfs bij het rechtspreken niet afvroeg, welke nu toch de ware tekst dezer Anggĕr Sĕpoeloeh van 1818 was. — Maar iets anders is mij wèl gelukt; zij het ook pas hier in Nederland. Reeds in de Vorstenlanden had ik de

[1] Gelukkig is dit niet het éénige bewijs, dat de Anggĕr Sĕpoeloeh op Zo. 4 Oct. 1818 wet is geworden, evenals de 3 andere, A. Agĕng, Nawala Pradata, en A. Aroebiroe! Zoo b. v. vond ik in den considerans van een vonnis, geslagen te Solo op 8 Jan. 1838: „Gelet op artikel drie van het wetboek Hangger Hageng, gearresteerd op den derden der maand Bezaar van het jaar Wawoe Een duizend zeven honderd vijf en veertig (vierden october achttien honderd achttien); — Nog gelet op artikel zeven en veertig van het wetboek Hangger Sepoeloeh, gearresteerd op den derden der maand Bezaar Een duizend zeven honderd vijf en veertig (vierden october achttien honderd achttien); — En alsnu regtdoende: enz." — Over de tot nog toe *totaal onbekende* laatste vaststelling der Anggĕr Aroebiroe óók op dienzelfden Zo. 4 Oct. 1818, zie hierachter noot 1 op blz. 127.

[2] Toch is ook de mogelijkheid aanwezig dat die *babon*, indien ze steeds in de Solo'sche Kĕpatihan bewaard is gebleven evenals de Anggĕr Goenoeng, door bandjir vernield werd; want de babon der Anggĕr Goenoeng, die ik wèl ter Kĕpatihan aldaar op 24 Juli 1888 terugvond, was bovenaan flink door waterschade aangetast. Wie weet, of het andere origineele wetboek niet verloren ging, toen dit gebeurde?

stellige overtuiging dat ook in 1818 de Anggĕr Sĕpoeloeh maar niet zoo uit de lucht was komen vallen; dat ook zij een vóórgeschiedenis moest hebben gehad, evenals de Anggĕr Agĕng en de Nawala Pradata vóór 1818 een heele vóórgeschiedenis gehad hadden; doch in geen der Solo'sch-Jogja'sche Contractenbundels, of in andere Vorstenlandsche bescheiden, mocht ik ook maar de geringste vingerwijzing vinden van wat er dan toch aan die vrij volledige agrarische codificatie der Anggĕr Sĕpoeloeh van 1818 kon zijn voorafgegaan. En ziedaar: nu vind ik eenigen tijd geleden in het Archief-Nahuys — let wel! — zooals dat thans in de Universiteits-Bibliotheek te Leiden bewaard wordt, en weleer aan de Delftsche Academie in 1858 door de Douarière Nahuys, geb. Hodgson, geschonken werd (zie deze Bijdragen, 2, VII (1864), p. 179—191; en het Register op Dl. 1—50 der Bijdragen, p. 12), in Portefeuille 3, n° 3 zooals Dr. Wap die in 1863 catalogiseerde, in den daar vermelden bundel „Tractaten en Contracten 1788—1823" (p. 182), óók een afschrift van een „Contract tusschen den Radeen Adipattie Sasra Adiningrat en de verdere rijksgrooten, alle diegenen die deze zullen zien en hooren salut"; en dan met achteraan de dateering: „Gegeven op Dingsdag den 30e van de maand Soero in het jaar Wawoe", wat alleen òf Wawoe 1697 òf Wawoe 1705 kan zijn, doch hoogstwaarschijnlijk Wawoe 1697 is, en dan gelijkstaat met Woensdag (sic!) **15 Mei 1771**.... d. i. dus *precies denzelfden datum* waarvan ik de oudste redactie der Nawala Pradata indertijd in een Solo'sch dĕloewang-hs. mocht aantreffen (zie hiervóór blz. 115), en dus óók uitgevaardigd onder den Solo'schen Raden Adipati Sasradiningrat (I), die dat was van Maart 1769—Oct. 1782. Welnu: in dit Contract, een soort van Oendang van den Solo'schen Rijksbestierder onder sterken Compagnie's invloed, met 26 artt. in het geheel, zijn de artt. 1—5 en 7—10 *gelijk* aan de art. 6—14 der Anggĕr Sĕpoeloeh van 1818, zoowel volgens de volgorde-Bousquet, als de volgorde-Roorda-Rosemeier; de andere artikelen echter herinneren levendig aan menig art. der Anggĕr Goenoeng, waarvan, zooals men weet, de authentieke codificatie van Ma. 15 Arwah Be 1768 = 12 Oct. 1840 dateert, en waarvan de tekst zeer goed door Roorda in 1844 werd uitgegeven, hetgeen ik constateeren kon toen ik óók van de Anggĕr Goenoeng de *babon* terugvond ter Solo'sche Kĕpatihan op 24 Juli 1888, en dit hs. van den Rijksbestierder mee naar huis kreeg ter copieering [1].

[1] Oók deze *babon* der Anggĕr Goenoeng was *halverblads* geschreven, evenals die van de Anggĕr Agĕng en Nawala Pradata, links Javaansch, rechts de officieele Holl. vertaling. Hier mankeerde echter elk contraseign van den toenmaligen resident van Solo (J. F. T. Mayor, Dec. 1834—Sept. 1843) onderaan den Jav. tekst, zooals dat bij die twee andere — èn ook bij de Anggĕr Aroebiroe van 4 Oct. 1818, zie hierachter blz. 127, noot 1 — wèl aangebracht is geweest. Alleen onder den Holl. tekst stond „Voor de vertaling De Gezworen Translateur Winter", met het kennelijke „krabbel-pootje" van C. F. Winter Sr. Wèl was deze *babon* links bovenaan den Jav. tekst

Het is hier de plaats niet om op die oudere redactie van de Anggĕr Sĕpoeloeh in te gaan, maar even moet geconstateerd, dat deze tekst van (waarschijnlijk) 15 Mei 1771 bestaat uit 2 scherp te onderscheiden gedeelten; en wel uit art. 1—10, die een Oeṇdang van Raden Adipati Sasradiningrat (I) vormen, en, als gezegd, in art. 6—14 der Anggĕr Sepoeloeh van 1818 terug te vinden zijn; doch waarop dan deze tusschenperiode volgt: „Alle deze voornoemde artikels zijn aan den Soesoehoenang vertoond en alles na Zijn Majesteits genoegen bevonden, Echter heeft Zijne Hoogheid gelast nog meer artikelen te zoeken, en hieronder bij te voegen"; zoodat dan, in één adem doorgaande, als tweede gedeelte een Piagĕm volgt, waarbij een zekere Soerawidjaja door Mas Toemĕnggoeng Tjakradipoera, met voorkennis van den Rijksbestierder, tot Goenoeng wordt aangesteld, van welke piagĕm de diverse artikelen worden *dóórgeteld* en als art. 11—24 dezer codificatie fungeeren; dan komt, weer als zonderling aanhangsel, een staat der tjatjah's onder de Compagnie, tot de Mantjanĕgara, en onder Jogja behoorend; dan een contractje tusschen den Soesoehoenan Pakoe Boewana (III) en de Compagnie over „gemengde zaken" van twee alinea's; en dan eerst de slot-artikels 25—26, die eigenlijk Pradata-voorschriften zijn en dan ook beide „den Fiscaal Notto Judo" noemen. Hier heeft men dus het zeer heterogeen samengestelde prototype èn van de Anggĕr Sepoeloeh van 1818 èn van de Anggĕr Goenoeng van 1840.

Doch vatten we nu al de gegevens dezer codificaties samen, dan is **1771** het belangrijke jaar geweest, waarin, onder pressie der Compagnie, op **21 April** éérst de **Anggĕr Agĕng** werd vastgesteld tusschen Solo en Jogja; waarop toen op **15 Mei** zoowel de **Nawala Pradata** in haar tot nog toe bekenden oudsten vorm voor Solo werd afgekondigd, alsook de **Anggĕr Sĕpoeloeh** en **Anggĕr Goenoeng** in nog rudimentairen vorm, en tot één geheel gekoppeld, voor Solo werden verbindend gesteld. En als afsluiting van deze codificatie volgde toen nog op Zo. 11 Soera Alip 1699 = **4 April 1773** de vaststelling te Sĕmarang — ook onder sterken invloed der Compagnie! — van de

voorzien van een afdruk in roode verf van het stempel van Pakoe Boewana VII met Jav. jaartal 1757; evenals de Nawala Pradata op de analoge plaats een afdruk in rood lak had van het stempel van Pakoe Boewana II (sic) met Hollandsch jaartal 1726, feitelijk dus het „rijkszegul" van dezen, die met 1726 A. D. zijn regeering was begonnen te rekenen, en welk zegel Pakoe Boewana IV óók gebruikte tot onderteekening van zijn Acte van Verband op 29 Sept. 1788, bij zijn troonsverheffing. Daarentegen droeg de *babon* der Anggĕr Agĕng links bovenaan den Jav. tekst den afdruk in roode verf van het stempel van Raden Dipati Sasradiningrat (II) met Jav. jaartal 1787. Wonderlijk blijft, dat er zóó weinig contact tusschen Roorda en Winter heeft bestaan, dat Roorda niet eens in 1844 het bestaan eener officieele Holl. vertaling der Anggĕr Goenoeng vermoedde, welke Winter in Oct. 1840 afgesloten en onderteekend had! Laat staan, dat Winter, of de res. van Solo, Mayor, Roorda niet ingelicht hebben over de oudere origineelen van 1818!

Anggĕr Aroebiroe tusschen de Raden's Adipati Sasradiningrat (I) voor Solo, en Danoerĕdja (I) voor Jogja (waarover men nader zie noot 61 hierachter), welk contract weer de belangrijke voorlooper was van de groote nieuwe verdeeling van het grondbezit tusschen Solo en Jogja, te Sĕmarang op 2 Nov. 1773 gearresteerd, en door het Contract tusschen Soenan en Sultan van 26 April 1774 geratificeerd (zie De Jonge's Opkomst, XI, p. LIII—LVI, en met name p. 259), waarvan de bijbehoorende Verdeelings-Registers nu nog berusten in het Rijksarchief in den Haag, roepende om publiceering of bewerking (verg. Veth's Java, 2en druk, dl. II, 1898, p. 205 en noot)!

Na deze belangrijke codificatie van **1771** — aangevuld in **1773** — volgde toen op **Zo. 4 Oct. 1818** *de tweede belangrijke Javaansche codificatie* welke ons voor Solo en Jogja de Anggĕr Agĕng met de Anggĕr Aroebiroe, en voor Solo-alléén de Nawala Pradata èn Anggĕr Sĕpoeloeh schonken, zooals we die nu kennen [1], en welke, in vrij zuivere teksten, door Roorda in 1844 werden gepubliceerd.

Nemen we nu derhalve den tekst van de Anggĕr Sĕpoeloeh ter hand zooals Roorda dien naar 4 hs. gaf, met 50 artt. dus, geheel overeenstemmende met de eerste 50 artt. door Rosemeier vertaald, *en welke 50 hoogstwaarschijnlijk den echten officieelen tekst van 1818 teruggeven*, later (in 1822??) geamplieerd tot 57 artt., dan vinden we overal in deze Anggĕr het bovengenoemde tweeledige karakter terug van de Solo'sche rechtbank Balemangoe, voor welke de Anggĕr Sĕpoeloeh speciaal bestemd, als het ware gemaakt was. De zuiver *Javaansch-agrarische* aangelegenheden worden behandeld in art. 1, 4—15, en 29—49; terwijl daarentegen de *gemengde zaken* gecodificeerd zijn in art. 2—3, 16—28, en 50. Van die artikelen over *agrarische zaken* handelen weer art. 29—40 over wat hierboven als „*Administratieve Rechtspraak*" omschreven werd, dus uitsluitend over de zoo gewichtige verplichtingen tusschen de desa-bĕkĕl's en hun Loerah's patoeh; terwijl art. 44—46 de ontginnings-rechten voor de desa-lieden omschrijven; daarentegen loopen de art. 1 en 4—12 over de verplichtingen tusschen lagere en hoogere ambtenaren onderling; waarnaast de verdere agrarische artikelen de rechten stipuleeren van het Jav. Opperbestuur (den Rijksbestierder) tegenover ambtenaren en desa-lieden, en dus meer justitieele bepalingen bevatten. Van de artikelen over *gemengde zaken* handelen weer art. 2 en 19—22 hoofd-

[1] Het mag zeker een sterk staaltje heeten van de onkunde in zake deze laatste groote Javaansche codificatie, dat Jonker in zijn proefschrift „Over Javaansch strafrecht" (Amsterdam 1882) nog kon schrijven dat de Anggĕr Sĕpoeloeh „omstreeks 1817" (p. 4) was „opgesteld", en dat ook de Anggĕr Agĕng was „opgesteld in 't jaar 1817" (ib.). Zie ook het hoogst oppervlakkig artikeltje, „Angger" in de Encycl. v. N. I., I (1895). Telkens dezelfde naschrijverij van, gemakshalve, ononderzocht gebleven gegevens van verdacht allooi!

zakelijk over landverhuur door Javanen aan Europeanen en Chineezen, en versterken daardoor het agrarische karakter der Anggĕr Sĕpoeloeh.

Men behoeft niet te twijfelen of vooral hierin heeft Nahuys de hand gehad, hoewel het opvallend is dat men noch in dl. I zijner Verzameling van Officiële Rapporten (1835), noch in zijn later verschenen Persoonlijke Herinneringen (1852, herdrukt in 1858) dienomtrent mededeelingen, of ook slechts uitlatingen kan vinden [1]; hoewel het mij evenmin in de Vorstenlandsche archieven gelukt is papieren te vinden die dit *uitdrukkelijk* bevestigen; ja, hoewel de Inleiding tot de Anggĕr Sĕpoeloeh (door Rosemeier, onbegrijpelijkerwijs, niet vertaald; evenmin als later door Oudemans in diens Javaansche Wetten, dl. I (Jogjakarta, 1897), welke immers Rosemeier's vertaling klakkeloos overnam, zonder eenige herziening!), als zijnde een *uitsluitend-Solo'sche codificatie*, dan ook alléén den resident van Solo „Réhik fan Prén" oftewel Rijck van Prehn met name noemt (Roorda, p. 36), en er zelfs geen gewag wordt gemaakt van Nahuys; die wèl genoemd wordt in de Inleiding der Anggĕr Agĕng, naast en na zijn Solo'schen collega Van Prehn daar Jogja vertegenwoordigend (Roorda, p. 70: „Major Ridĕr Mistĕr Haibrĕt Gérar Nahoes": en verg. de eigen vertaling der Anggĕr Agĕng door Oudemans, op. cit. I, p. 32). Doch zoolang het niet gelukt de Notulen — indien die aangeteekend zijn geworden, wel te verstaan! — terug te vinden van de samenkomst op Wo. 15 Oct. 1817 in het Fort te Klaṭen, gehouden tusschen de verschillende Solo'sche en Jogja'sche autoriteiten, waardoor de Anggĕr Agĕng in haar laatsten vorm geboren werd (verg. de genoemde Inleiding der Anggĕr Agĕng), zoolang zal het onmogelijk zijn beslist uit te maken wie van drieën.

[1] Van 21 Nov. 1818—5 Mei 1819 was Nahuys, zooals men weet, als Commissaris van het Gouvernement ter kust van Borneo, afwezig van Java; zie P. Mijer in Tijdschr. v. N. I., 3[en] jrg., 1840, II, p. 370, 517, en 519; ook Veth's Borneo's Wester-Afdeeling, II, 1856, p. 31 en 57; welke laatste voor dit werk verschillende memories en andere mss. van Nahuys, tijdens dit Commissariaat opgesteld, gebruikt heeft, welke thans als Portefeuille 5*bis* weer toegevoegd zijn aan het Archief-Nahuys te Leiden. Tusschen 10 en 16 Oct. 1818 — den juisten datum kon ik niet uitvinden — vertrok Nahuys inderdaad uit Jogja naar Batavia, met een verlof wat hij reeds den 12 Sept. had aangevraagd voor 14 dagen in October om met de Comm. Gen. te aboucheeren; bij Gouv. Besl. van 19 Sept. 1818, n° 6 werd hem dan ook dit verlof in October toegestaan, „om zich eenige dagen naar Batavia te begeven". Weinig kon Nahuys toen reeds vermoeden dat hij te Batavia bij Gouv. Besl. van 10 Nov. 1818, A en B, (zie Van Lijnden in Tijdschr. v. N. I., 1853, I, p. 172) tot Commissaris voor Borneo zou benoemd worden in de plaats van Van Boekholtz. *Maar waar het hier op aan komt is dit:* vóór zijn vertrek uit Jogja (tusschen 10 en 16 Oct. 1818), waar hij reeds in Sept. daaraanvoorafgaande plan op had, heeft Nahuys er voor gezorgd dat de laatste groote Jav. codificatie van Zo. 4 Oct. 1818 haar beslag had gekregen. Dàt nieuwtje nam hij naar Batavia mee!

R. van Prehn òf Majoor Nahuys òf Winter, den meesten invloed heeft gehad èn op de vaststelling dezer Solo'sch-Jogja'sche wet, èn op die der Solo'sche wetten, de **Nawala Pradata** en de **Anggĕr Sĕpoeloeh** [1]. Waarbij ook niet vergeten mag worden dat de Commissarissen-Generaal in eind Aug. 1817 een bezoek aan beide Vorstenhoven hadden gebracht, en dus zeker ook op deze voorbereiding, anderhalve maand later te Klaṭen, machtig geïnfluenceerd zullen hebben [2]. Mij ten minste is het niet gelukt zulke stukken terug te vinden noch in Solo, noch in Jogja; waarbij niet vergeten mag worden dat het residents-archief te Solo schromelijk door bandjir geleden heeft. Alleen kon ik een 3-tal translaten copieëren van missives op 14 Oct., 14 Nov. en 26 Dec. 1817 over deze codificatie in het Javaansch oorspronkelijk gewisseld, alle 3 translaten van en onderteekend door J. W. Winter, en slechts één schrijven van

---

[1] Men weet dat de Anggĕr Agĕng in haar Inleiding den zestienden October 1817 noemt als den datum der samenkomst in het Fort te Klaṭen: „natkalanipoen wontĕn ing Kantor Lodji Kĕlaṭen, kala tanggal ping 16 sasi Oktobĕr tahoen 1817" (Roorda, Jav. Wetten, p. 70; en verg. de vertaling van Oudemans, I, p. 32; ja, óók de door mij teruggevonden *babon* der Anggĕr Agĕng heeft zoowel in Holl. als in Jav. 16 Oct. 1817). Toch is deze datum foutief! Het viel op Woensdag 15 Oct. 1817, welke 15 Oct. 1817 inderdaad een Woensdag ook geweest is, zooals bij berekening blijkt.

Ik ontleen dit interessante gegeven aan notities indertijd te Solo gemaakt uit een Solo'sch „Dagregister van 15 April 1817—1 Jan. 1822", door de residenten gehouden, dus door res. W. H. van IJsseldijk begonnen. En daar vind ik nu aangeteekend door den ass.-res., tijdelijk waarnemend resident van Solo, H. F. Lippe:

Ma. 13 Oct. 1817: „.... waarna ik mij bij Z. H. den keizer vervoegde om H. D. bekend te maken, met mijn voornemen, om aanstaande woensdag naar klatten te gaan, ter ontmoeting van den Resident van Djocjocarta en de Djokjosche Hoofden, ter regeling van eenige zaken, waarover H. D. mij zijn bijzondere tevredenheid betuigde." — En:

Wo. 15 Oct. 1817: „begaf ik mij des 's morgens naar klatten verzeld van den Rijksbestierder en zijnen eerste Regent, den prins Prangwedono en den Translateur Winter, ten einde met de Resident van Djocjocarta en de Djocjosche Hoofden, zoodanige middelen te beramen welke ter voorkoming van Roverijen en een goede verstandhouding tusschen de beide Hoven gepast zoude worden geoordeeld, waarin van beide zijde gereusseerd zijn, met bepaling van diergelijke bijeenkomst om de 6. maanden te doen plaats grijpen."

Merkwaardig, dat, waar dit wèl herdacht wordt, later op Zo. 4 Oct. 1818 het Dagregister geheel zwijgt! Resident van Prehn heeft dus wel de hand gelicht met het aanhouden!

[2] Den 19[en] Aug. 1817 vertrokken de Comm. Gen. van Sĕmarang naar Solo, overnachtend te Salatiga; dus 20 Aug. kwamen zij te Solo aan; daarop vertrokken zij den 24[en] Aug. naar Jogja, 's morgens vroeg; den 30[en] Aug. vertrokken zij van Jogja naar Magĕlang, en waren den 3[en] Sept. 1817 weer op Sĕmarang terug.

Majoor Nahuys aan den waarnemenden resident van Solo, H. F. ¦Lippe (ass.-res.; waarn. res. van 12 Mei 1817—19 Jan. 1818, dus juist tijdens de bijeenkomst te Klaten er Solo vertegenwoordigend! terwijl op 19 Jan. 1818 als resident optrad R. van Prehn) dd. „Djocjacarta den 5. Januarij 1818"; een schrijven echter wat van het hoogste gewicht is, en dat ik daarom letterlijk hier teruggeef; het werd aangetroffen in een bundel Aankomende Stukken, loopende van begin Januari—einde Juni 1818, in het door bandjir geteisterde, niet-geheime, Residentie-archief van Solo, wat tegenwoordig in een afzonderlijk vertrek in het nieuwe Residentie-kantoor muf bijeenligt; en luidt als volgt (blijkbaar in klerken-afschrift):

„Djocjocarta den 5. Januarij 1818.

Ter spoediger afdoening van Javaansche Processen door Welkers trage, en langsame beslissing de Javanen dikwijls zo zeer benadeeld worden, geloof ik het nuttig te zijn, dat zo wel de Rijksbestierder van Souracarta als die van Djocjocarta in de verplichting gebracht wierden dezelve binnen den korst (sic) mogelijke tijd te decideeren en het is därom dat ik UEdelG: voorstel om bij de Contracten van de twee Rijksbestierders te bepalen dat zij zullen gehouden zijn alle zaken voor hunne regtbank voorkomende binnen den tijd van twee maanden aftedoen, dat ene zaak langer hangende dezelve terstond zal moeten gebracht worden ter kennisse van den plaatselijke Resident, die oordeelende dat de zaak binnen den bepaalde tijd van twee maanden had kunnen worden beslist den Rijksbestierder zal opleggen eene boete van vijftig sp: matten.

Aan
den Waarn: P. Resident
te
Souracarta."

De Prov[l] Resident
Majoor Nahuys."

Welnu.... deze bepaling is *precies zóó* opgenomen als **art. 39 der Anggĕr Agĕng**, met de interessante bijbepaling dat dit *èn voor Solo èn voor Jogja* geldt bij zaken zoowel aanhangig gemaakt bij de Pradata als bij de Paseban ter Kapatihan, alias de Balemangoe — waaruit weer implicite blijkt dat óók Jogja reeds in 1818 èn een rechtbank Pradata, èn een rechtbank Balemangoe bezat! — (zie Roorda, p. 152 „prakawis... ingkang sami datĕng ing Pradata, poenapa malih ingkang sami datĕng ing Pasowan Kapatihan", voor Solo; en p. 153, letterlijk hetzelfde voor Jogja; en verg. Oudemans l. c. p. 82); maar óók... deze zelfde bepaling **vormt art. 50 der Anggĕr Sĕpoeloeh** der volgorde Roorda—Rosemeier, vormt zelfs het slot-artikel 50 der teksten van 4 hss. bij Roorda, vormt dus **het slot** van wat ik boven reeds zeide dat als de **echt-officieele tekst der Anggĕr Sĕpoeloeh van 1818** beschouwd mag worden; derhalve: het door Nahuys op 5 Jan. 1818 van Jogja uit aan de hand gedane

artikel is tevens het slot geworden van wat op 4 Oct. 1818 eigenlijk alleen *voor Solo en te Solo* in de **Anggĕr Sĕpoeloeh** werd vastgesteld!

Behoeft men nu nog soms te vragen, of het wel aannemelijk is wat ik zeide: dat Nahuys, al is dat dan niet strikt te bewijzen, sterk de hand moet hebben gehad óók in de agrarische artikelen der Anggĕr Sĕpoeloeh van 1818? En is dit ook niet vanzelf sprekend, al ware het alleen maar door het snel elkaar afwisselen der residenten van Solo toenmaals, tegenover Nahuys die jaar in jaar uit resident van Jogja steeds bleef? Immers, sedert het herstel van het Nederlandsch gezag had men achtereenvolgens te Solo en Jogja als residenten:

Solo.		**Jogja.**
. Pinket van Haak . . 14 Aug. 1816—15 April 1817. van IJsseldijk . . 15 April 1817—12 Mei 1817 (*sterft*). Lippe (*waarnemend*) . . 12 Mei 1817—19 Jan. 1818. n Prehn . . 19 Jan. 1818—4 Dec. 1819 (*geschorst*). . G. br[n] Nahuys (*waarn.*) . . 8 Maart 1820—1 Mei 1822. Th. br[n] de Salis . . 1 Mei 1822—begin 1823.	15 Oct. 1817. Samenkomst te *Klaten*. 4 Oct. 18 8. Codificatie van *A. Agĕng*, *A. Sĕpoeloeh*, *Nawala Pradata*, en *A. Aroebiroe*.	M[r] H. G. br[n] Nahuys 14 Aug. 1816—1 Nov. 1822. A. M. Th. br[n] de Salis (*waarn.*) 1 Nov. 1822—10 Febr. 1828.

Kortom: **Nahuys** moet de machtige man zijn geweest bij deze codificatie: en nevens hem **vader Winter,** die reeds zoo lang in de Vorstenlanden was, en de inlandsche toestanden zoo kende; daarnaast heeft Rijck van Prehn maar een rol van den tweeden rang gespeeld, al wordt hij in de Inleiding van A. Agĕng en A. Sĕpoeloeh dan ook met name genoemd, en al bleek mij bij het terugvinden te Solo der babon's van A. Agĕng en Nawala Pradata, dat daar onder de Jav. teksten respectievelijk stond met autographische handteekening: „Gezien bij de Resident: H. vn Prehn"; en „Gezien door den Resident Hvn Prehn"; zoodat onder de Solo'sche babon der Anggĕr Agĕng *niet eens de handteekening ook voorkomt* van Nahuys, hoewel deze in de Inleiding dier Anggĕr uitdrukkelijk, na Van Prehn, vermeld wordt als resident van Jogja! [1] — Maar nog verder heeft de

[1] Waarschijnlijk heeft de handteekening van Nahuys gestaan onder de Jogja'sche *babon*, het noodzakelijk duplicaat van het Solo'sche exemplaar. — Het mag zeker een machtig toeval heeten, dat ik *óók de laatste codificatie* der Anggĕr Aroebiroe van Zo. 4 Oct. 1818 onlangs terug moest vinden, en wel in hs. 357 van het Kon. Instituut, een slordig copieboek waarin allerlei heterogene, maar vooral toch Vorstenlandsche stukken zijn opgenomen uit de jaren ± 1788—1846; ik *vermoed* dat het copieboek ten dienste heeft gestaan aan Mr. I. F. W. van Nes, toen deze in 1846 als Regeerings-Commissaris voor de regeling der rechtspleging in Solo vertoefde. Het stuk heft aan „Translaat Contract genaamd Aroe Biroe of tegens rustverstoorder (sic!), gesloten enz." en besluit: „Geschreven te Soerakarta Adieningrat op Zondag den 3[e] van het licht Bessaar in het jaar Wawoe 1745. of den 4[e] October 1818", en dan rechts daaronder in 4 regels: „Getranslatiend (sic) door mij. (was Geteekend) J: W. Winter", en links onderaan in 2 regels: „Gezien den Resident (ge-

invloed van Nahuys zich uitgestrekt. Want het door hem op 5 Jan. 1818 aan Lippe aan de hand gedane denkbeeld, is, behalve in art. 39 der A. Agĕng en art. 50 der A. Sĕpoeloeh *letterlijk*, evengoed *gewijzigd* terug te vinden in art. 18 der Nawala Pradata, waar 3 maanden voor het afdoen van een zaak voor de Pradata wordt gesteld, en 50 realen (= Sp. matten) boete wordt bedreigd tegen den Rijksbestierder, indien hij zelve weer 40 dagen voorbij had laten gaan na deze 3 maanden (zie Mounier's vertaling der Nawala Pradata, grootelijks met hulp van C. F. Winter Sr. gemaakt, in Tijdschr. v. N. I., 6^en jrg., 1844, I, p. 284—285; of Oudemans, die Mounier's vertaling weer overdrukte, op. cit. I, 1897, p. 108; voorts vooral Roorda's uitgaaf der Javaansche Wetten, 1844, p. 17, waar men *den juisten tekst* vindt „sekĕt rejal", dus 50; niet 60, zooals Mounier in zijn Jav. tekst, p. 24—25, afdrukte, en dus ook in zijn Holl. vertaling p. 285 met „60 rejalen" vertaalde). Ook de door mij teruggevonden babon der Nawala Pradata zegt in 't Jav. „sekĕt rejal", en in 't Holl. van vader Winter „50 realen" maar het geeft dit art. 18 van Roorda als art. 17.

Dubbel merkwaardig blijft het dus, dat de voorloopers der A. Sĕpoeloeh en A. Goenoeng beide nu door mij teruggevonden zijn in een, blijkbaar op last van Nahuys vervaardigden en door hem onder zijn papieren bewaarden Bundel Contracten, Portefeuille 3, n° 3 van het Archief-Nahuys te Leiden; en, in aanmerking nemende dat de in die Solo'sche Oendang van 15 Mei 1771 aanwezige art. 1—5 en 7—10, eenigszins gewijzigd, als art. 6—14 terug te vinden zijn in de Anggĕr Sĕpoeloeh van 1818, waarvan art. 6—12 over de verplichtingen tusschen lagere en hoogere ambtenaren onderling loopen, en art. 13—14 zuiver justitieel zijn, mag men dan haast zeggen dat door invloed van Nahuys het heele verdere èn Javaansch-agrarische èn landverhuur-karakter der A. Sĕpoeloeh in 1818 aldus tot wet is geworden.

Ziet men voorts de lijst in zooals Bousquet die in 1843 (l. c. p. 7—8) en Winter uitvoeriger in 1844 (l. c. p. 107—109) gaven van de zaken die bij de Balemangoe behandeld moesten worden, dan herkent men nu gemakkelijk óók daarin het tweeledig karakter der Balemangoe; de door Winter als 8—24 opgesomde zaken vormen daarin de „agrarische kwesties", de als 1—6 en 26—27 gegeven punten duiden op de „gemengde zaken"; alleen het 25^e punt bij Winter

teekend) van Prehn." We hebben hier dus een — ellendig overgeschrevene — kopie van de officieele Holl. vertaling der óók op Zo. 4 Oct. 1818 hernieuwde Anggĕr Aroebiroe; een *vertaling* van J. W. Winter, *gecontrasigneerd* door R. van Prehn, evenals bij de babon's van A. Agĕng en Nawala Pradata; terwijl het feit dezer vernieuwing aan niemand bekend was. Zie verder noot 61. Men zou zeggen dat er van de A. Aroebiroe van 1818 evenzeer een duplicaat te Jogja moet hebben bestaan, als van de A. Agĕng — immers beide waren tusschen de Rijksbestierders van Solo en Jogja gesloten —, en dat dan onder die Jogja'sche *babon* weer het contraseign moet hebben gestaan van Nahuys.

„Over verwonding en moord of ongeregeldheden uit razernij gepleegd" (p. 109), maakt daarbij een zonderlingen indruk; men zou zoo zeggen dat zulke amok-zaken *niet* bij de Balemangoe, doch bij de Pradata behoorden; en.... nu is het wel toevallig dat het artikel wat dit codificeert *zoo goed als zeker ook niet tot den officieelen tekst der A. Sĕpoeloeh van 1818 behoort;* immers, terwijl het bij Bousquet voorkomt als art. 51 (l. c. p. 57) „Hij, die iemand uit razernij om het leven brengt enz.", komt het *niet* voor in de 50 artt. der volgorde Roorda-Rosemeier, maar wèl als art. 50 van dat ééne Jav. hs. wat Roorda als afwijkenden tekst in zijn Aanteekeningen gereleveerd heeft (zie p. 242 zijner editie der Jav. Wetten, 1844: „Sa-oepami wontĕn titijang ngamoek enz."). Dit rare, en in de A. Sĕpoeloeh niet te huis behoorende artikel is er dus blijkbaar na 1818 ingeschoven! En punt 7 van Winter's lijst, als zoude de Balemangoe ook rechtspreken „Over geschillen, wegens het laten maken van goederen" (p. 107), is in geen enkel artikel der A. Sĕpoeloeh terug te vinden.

Naast de A. Sĕpoeloeh, gebruikte de Balemangoe ook de Anggĕr Agĕng wanneer *agrarische geschillen* tusschen Solo'sche en Jogja'sche onderdanen te berechten vielen; ik wijs hier vooral op art. 16, 22 (deels), 27—29, 36 (hoogst interessant, evenals het geheel analoge art. 27), 38, en 42—43 der A. Agĕng, welke volkomen-agrarische zaken codificeeren (verg. Oudemans' zijn eigen vertaling der A. Agĕng, die echter in menig opzicht defect is omdat hij Roorda's goeden tekst niet tot grondslag nam, deels onnauwkeurig, ja zorgeloos en slecht; Javaansche Wetten, I, Jogjakarta 1897). En bovendien moet ook de Anggĕr Aroebiroe, die het eerst op Zo. 4 April 1773 gecodificeerd werd, bedoeld zijn voor de Balemangoe, aangezien daarin zaken tusschen Solo'sche en Jogja'sche onderdanen werden omschreven die voor de respectieve Rijksbestierders moesten gebracht worden, en dus zeker bij de Kapatihan, alias Balemangoe thuishoorden. Al de drie Wetboeken, waarnaar dus de Balemangoe recht moest spreken, waren in Krama opgesteld; óók de A. Sĕpoeloeh, omdat hierin niet de Soenan sprak, doch de Solo'sche Rijksbestierder met zijn Najaka's, onder voorkennis van het Ned. Gouvernement en Pang. Arija Praboe Prangwĕdana. Alleen de voor de Pradata bestemde Nawala Pradata is in Ngoko, omdat daarin de Soenan van Solo tot zijn fiskaal, „Si Angabehi Among Pradja", en tot zijn onderdanen spreekt; alleen de Naw. Pradata begint dan ook met een gebiedend „Pengĕt", „Let op! Luistert!", doch de drie andere met „Poenika enz.", „Ziethier enz." Slechts de op Ma. 12 Oct. 1840 voor Solo afgekondigde Anggĕr Goenoeng — waarvan, zooals we boven zagen, een prototype van Wo. 15 Mei 1771, in den vorm van een piagĕm aan een Goenoeng (landdrost), in het Archief-Nahuys nu teruggevonden is —, is weer een bevelschrift van den Soenan, nu Pakoe Boewana VII, aan zijn Rijksbestierder, nu Rad. Adipati Sasradiningrat (II), is dus weer in Ngoko, en begint met een „Pengĕt".

Gaan we vragen naar den *ouderdom* der rechtbank Kapatihan of Balemangoe, dan zijn moeilijk gegevens te verkrijgen; wat Mounier in zijn aanteekening op art. 3 zijner (of liever „van Winter's") vertaling der Nawala Pradata zegt: „de regtbank der *Balemangoe*, die eerst op het einde van de regering van *Pakoe-Boewono IV* is opgerigt" (Tijdschr. v. N. I., 6^{en} jrg., 1844, I, p. 308), is zeker onjuist; alleen reeds uit het hiervóór (blz. 126) vermelde feit dat uit art. 39 der Anggĕr Agĕng van 1818 implicite blijkt dat toenmaals óók in Jogja — behalve een Soerambi of Hoekoem, zie vooral art. 2 der A. Agĕng, ed. Roorda — evengoed een Pradata en een Paseban Kapatihan, alias Balemangoe, bestond, wordt het duidelijk dat de Balemangoe van hooger ouderdom moet zijn dan uit de laatste jaren van P. Boewana IV (29 Sept. 1788—1 Oct. 1820), wat dan op zijn vroegst tot ± 1810 kon teruggaan. Ongelukkig is dit art. 39 der A. Agĕng niet bij de oudere redacties terug te vinden, omdat eerst Nahuys op 5 Jan. 1818 het idee daarvan aan den waarnemenden resident van Solo, Lippe, aan de hand deed, zooals we boven zagen; bovendien loopt de voorlaatste — mij ten minste tot nog toe bekende „voorlaatste"! — redactie van de Anggĕr Agĕng, die van 3 Dec. 1804 bovengenoemd, met haar 22 artikelen slechts, geheel parallel in art. 1—21 met art. 1—21 der Anggĕr Agĕng van 1818, terwijl het slot-art. 22 in 1804 een art. is over tandak- en andere spelen, zooals art. 40—41 der Nawala Pradata van 1818; al de art. 22—48 der A. Agĕng van 1818 zijn dus òf in 1818 alle tegelijk, òf tusschen 1804 en 1818 (volgens mij nog onbekende redacties) successievelijk, nieuw toegevoegd; van deze art. 22—48 zijn dus oudere vormen niet na te gaan.

Daarentegen vinden we wèl gelukkig licht in de oudere redactie der Nawala Pradata van 21 Jan. 1784, hierboven genoemd, die in zoowel Holl. als Jav. tekst tot mijn beschikking staat, en door mij werd aangetroffen in den Contracten-Bundel van het Geheim Archief van Solo. In dit stuk, evenzeer een Nawala van Soenan Pakoe Boewana (III) „Aan den Ingabeij Notto Judo", doch — zonderlingerwijs — *niet* in artikelen afgedeeld, leest men allereerst dat de Djĕksa Natajoeda zal te berechten hebben alle (met name opgenoemde) crimineele en civiele zaken, „behalve die welke opgaan naar de Soerambi, en voorzoover ze vallen buiten wat grond vindt in 't huwelijk" („kadjaba kang moenggah ing Ngoekoem, lan ingkang kadjaba awit sangking salaki-rabi"), d. i. met andere woorden: behalve òf zaken die tot de (hoogere) competentie hooren der Soerambi, òf huwelijks-kwesties zijn; daarna volgt de gewone clausule (sinds 1755 en 1757!) over zaken tusschen Soenan's onderdanen en onderdanen des Sultans of der Mangkoenagaran: maar dan volgt dit merkwaardige in den oud-Holl. tekst: „De crimineele zaeken zullen, indien dezelve strafwaerdig zijn, door den regter" — lees: Soerambi! — „gestraft worden, dog zulx niet verdienende, zal Ingabeij Notto Judo, en den Radeen Adipattie Sindo-

redja diergelijke zaeken moeten af(mae)ken. — Alle verschillen omtrend het confisqueeren van iemands goederen of Huysen verbranden dan wel schermutzelen die tusschen de negorijs volkeren mogte ontstaan spruijtende van verroofde Negorijen, zal (de) Radeen Adipattie Sindoredja zulx mo(eten) onderzoeken en afmaeken. —", hetgeen in den correspondeerenden Jav. tekst aldus luidt: „Ana dene moe(ng)goeh ing radjapati, kang patoet sira [scil. Natajoeda] oenggahakĕn ing Ngoekoem, sira oe(ng)gahĕna; kang ora patoet moe(ng)gah ing Ngoekoem, oewisa dening sira, lan Si Adipati Sindoerĕdja. Lan maninge lamoen ana wong apadoe, djarah-rajah, obong oemah, apĕprangan desa, sapapaḍane, kang paḍa awit sangking Wisesa, ikoe Si Adipati Sindoerĕdja kang ambĕbĕnĕrana." — Hier stuiten we op de kwestie: wat wordt bedoeld met „kang paḍa awit sangking Wisesa"?

Men weet dat deze zelfde formule ook in de Nawala Pradata van Zo. 4 Oct. 1818 tweemaal voorkomt, eens in den aanhef van deze wet, en eens in 't begin van art. 2. Slaat men nu de vertaling op van den braven Dr. D. L. Mounier — „L. H. Dr.", zooals hij zich bij voorkeur teekent; maar die *inhumaan* genoeg was inlichtingen door C. F. Winter Sr. hem gegeven, voor „peren uit eigen tuin" aan den man te brengen [1]! —, afgedrukt in Tijdschr. v. N. I., 6^{en} jrg., 1844, I, p. 267—301, met Noten daarop (Winter'sche noten!) p. 302—352, dan vindt men de periode in den aanhef der Naw. Prad. aldus vertaald: „Dus beveel ik (scil. de Soenan) u (scil. den Ngabehi Among Prodjo, den Djaksa of Fiskaal) over de geschillen mijner onderdanen uitspraak te doen, uitgezonderd in zaken, welke naar de *Soerambi* moeten opgezonden worden; of die van 's Keizers genade afhangende zijn; of die welke tot het huwelijk betrekking hebben", (l. c. p. 267); terwijl de Jav. tekst hier luidt: „ikoe ingsoen-andikakake ambabĕnĕri, marang sahehe kawoelaningsoen kang paḍa aparapadoe, kadjaba kang moenggah ing Ḥoekoem, lan ingkang awit tĕka ing Wisesa, lan ingkang kadjaba awit salabi-rabi" (Jav. Wetten, ed. Roorda, 1844, p. 2; waartegen Mounier in zijn eigen, evenzeer door hem afgedrukten, Jav. tekst in woorden ietwat anders, doch in de zaak-zelve geheel analoog geeft: „ikoe ingsoen-andikakakĕn ambĕnĕri, marang sakehe kawoelaningsoen ingkang aparapadoe, kadjaba kang moenggah ing Ḥoekoem, lan ingkang mĕtoe saka ing Wisesa, lang ingkang kadjaba awit

[1] Zie het waardige protest van Winter in zijn brief dd. Soerakarta 15 Mei 1844 aan Wilkens, gepubliceerd in Tijdschr. v. N. I., 6^{en} jrg., 1844, III, p. 17—19 — nadat Wilkens reeds op p. 5 Mounier als *„Math. Mag. Phil. Theor. Litt. Hum. Doctor"* zeer goed in al zijn ijdelheid had ten toon gesteld — waar hij o. a. van Mounier's uitgave der Nawala Pradata meedeelt „dat alle de in de aanteekeningen en bijvoegselen vervatte bijzonderheden door mij aan den schrijver waren medegedeeld geworden, met uitzondering van de algemeene beschouwing, voorkomende op de laatste vijf bladzijden. Voor eenige in de bewuste aanteekeningen en bijvoegselen ingeslopene fouten kan ik echter niet instaan." (p. 18).

salaki-rabi" (l. c. p. 2). Doch in het begin van art. 2 dier Nawala Pradata vertaalt nu Mounier aldus: „Maar wanneer zij (scil de twistzaken) de Soerambi niet aangaan, — dan moet gij (scil. de Fiscaal Among Prodjo) en de Rijksbestierder Sosro-dhiningngrat dezelve afdoen. Roof, brandstichting, dhesa-oorlog en moord en dergelijke zaken, die met geweld gepleegd zijn, daarover velle de Rijksbestierder *Sosro-Dhiningrat* het vonnis" (l.c. p. 270); terwijl hier de Jav. tekst luidt: „kang ora patoet moenggah ing Hoekoem, oewisa dening sira [scil. Among Pradja], lan Adipati Sasradiningrat; dene wong andjarah-rajah, obong omah, apaprangan desa, lan radjapapati, ingkang pada awit tĕka Wisesa, sapapadane, ikoe Si Adipati Sasradiningrat ingkang ambĕnĕrana", Roorda, p. 4; en terwijl Mounier in zijn eigen Jav. tekst, p. 6, leest: „kang ora patoet moenggah ing Hoekoem, oewisa dening sira lan Si Adipati Sasradiningrat; dene jen wong andjarah-rajah, ngobong omah, apaprangan desa lan radjapati, ingkang pada awit tĕka Wisesa, sapapadane, ikoe Si Adipati Sasradiningrat ingkang ambĕnĕrana", dus zoo goed als letterlijk gelijkluidend met Roorda ditmaal, en geheel letterlijk zelfs in die tusschenzin welke ons hier het meeste interesseert, en daarom telkens door mij, ook in de vertaling, gespatieerd werd.

Nu valt òp het *volmaakt-onaannemelijke,* dat den eenen keer de uitdrukking „ingkang awit tĕka ing Wisesa" (zóó Roorda; Mounier: „ingkang mĕtoe saka ing Wisesa") zou beteekenen „die van 's Keizers genade afhangende zijn", en even daarna in diezelfde wet „ingkang pada awit tĕka Wisesa" (Roorda en Mounier) zou moeten beduiden „die met geweld gepleegd zijn"! Gelukkig kunnen we dezen nonsens van Dr. Mounier en (?) C. F. Winter Sr. — want nonsens is het, al schreef Mounier-Winter er dan ook twee geleerde noten ad hoc bij, noot 9 op p. 304, en noot 3 op p. 307 bij art. II; en nonsens blijft het, ondanks dat Oudemans klakkeloos maar weer Mounier-Winter's vertaling in 1897 overdrukte —, met beslistheid ter zijde zetten, nu ik ook beschikken kan over den teruggevonden officieelen Jav. tekst met officieele Holl. vertaling (van de hand van vader Winter!) der Nawala Pradata van Zo. 4 Oct. 1818. De Jav. tekst der periode in den aanhef luidt hier: „kadjaba kang moenggah Hoekoem, lan ingkang awit tĕka ing Wisesa, lan ingkang kadjaba awit salaki-rabi" (Roorda is dus bijna letterlijk juist!); en de periode in art. 2: „kang ora patoet moenggah ing Hoekoem oewisa dening sira, lan Si Adipati Sasradiningrat; dene wong padjarah-rajah, ngobong omah, apaprangan desa, lan radjapapati, ingkang pada awit tĕka Wisesa, sapĕpadane, ikoe Si Adipati Sasradiningrat, ingkang abĕnĕrana". Welnu, wat geeft vader Winter in zijn officieele, onderwetsch-gekleurde vertaling? De eerste periode geeft hij terug aldus: „Wel te verstaen zaken de Pradotto alleen betreffende, uitgezonderd grote of gewigtige Lands of Huwelijks zaken, welke niet tot dien rechtbank gehoren"; en de tweede periode luidt in zijn vertaling: „...in dat geval,

diend Among Prodjo met den Rijksbestierder Sosrodiningrat dit zelfs aftemaken, terwijl de decisie van het plunderen der goederen, verbranden van huisen, of de oorlog van een desa, indien deze laatste zodanig is, dat menschen hierbij het leven kwamen te verliezen, zoo heeft het bestuur van het Land de magt om te decideren, en zulks gaat den rijksbestierder aan." Wat is dus de zaak? In beide perioden vertaalt vader Winter het woord Wisesa met „het Land", d. i. het Lands-bestuur, het Oppergezag, de Oppermacht; en dus „ingkang awit tĕka ing Wisesa" met Lands-zaken, Bestuurs-zaken; d. i. met andere woorden, zaken die het Rijksbestuur, d. i. den Rijksbestuurder aangaan, en... dus ook voor diens rechtbank, de Kapatihan of Balemangoe berecht moeten worden. — Derhalve: waar zoo de beteekenis van Wisesa vaststaat in de *beide perioden* der Nawala Pradata van Zo. 4 Oct. 1818, daar moet ook het „kang paḍa awit sangking Wisesa" in den ouderen vorm dezer Naw. Prad. van 21 Jan. 1784 vertaald worden met: „wat (alles) zijn grond vindt in het Bestuur", moeten daarmee de zaken bedoeld zijn die alle, uit hun aard, den Rijksbestierder aangaan, door hèm, en *niet* door de Pradata moesten berecht worden; m. a. w.... deze periode bewijst, dat óók in 1784 reeds een Kapatihan-, alias Balemangoe-rechtbank bestond.

Waar dit vaststaat, en Wisesa dus in deze codificaties blijft de „Oppermacht, door den Vorst gedelegeerd aan zijn Rijksbestierder", daar begrijpen we helderder het innig verschil tusschen de Pradata, die inderdaad de Dagelijksche Rechter was voor zuivere rechts-kwesties, welke zij òf zelf besliste, òf in hooger aanleg bracht bij de Soerambi; en de Balemangoe der Kapatihan, die Bestuurszaken berechtte, die het Gezag in de desa's hoog hield, en wrekend optrad zoodra de Land's rust verstoord werd; die daarbij dus de Administratieve Rechter ook was in de feodale Javaansche maatschappij, met haar ambachtsheeren (Loerah's patoeh) en dorpsbewoners; en die dus, omdat zij in afkomst hooger stond dan de Pradata, immers het Rijksbestuur juridisch vertegenwoordigde, èn de agrarische rechtbank was, èn ook de aangewezen rechtbank moest zijn om, bij den wassenden invloed der Compagnie, de „gemengde zaken", d. i. de zaken tusschen 's Vorsten en 's Compagnie's onderdanen, te berechten in eersten aanleg. — Zoo klopt het dan ook volkomen wat zoon Winter in 1844 kategorisch voor Solo neerschreef over de „Rangverdeeling der drie regtbanken": „De *Soerambi* is de hoogste regtbank; daarop volgt de *Bale-mangoe*, en na deze de *Pradhoto*" (Tijdschr. v. N.-I., 6e jrg., I, p. 112—113).

Aldus is voor Solo het bestaan der Balemangoe in **1784** volstrekt zeker gesteld, naast de Soerambi en de Pradata, uit de eigen bewoordingen der oudere Nawala Pradata van 21 Jan. 1784. Maar uit de nu door mij in het Archief-Nahuys teruggevonden *oudere* A. Sĕpoeloeh + A. Goenoeng (hiervóór, blz. 121 vermeld), van — zoo goed

als zeker — Wo. 15 Mei **1771**, blijkt even beslist dat *ook toen reeds* de Balemangoe, naast eene Soerambi en Pradata, in Solo bestond. Men heeft maar voor het grijpen in deze — tot nog toe alleen in Holl. tekst teruggevonden — wet, om er een duidelijke rechtspraak van den Raden Adipati te ontmoeten; het 1e art. eindigt: „moet het eerste [hoofd] zulks aan den Raden Adipatie rapporteren om na Exigentie van zaken gepunieerd of anders geoordeeld te mogen worden"; het 3e art. — wat correspondeert met art. 7 der A. Sĕpoeloeh van 1818, verg. Rosemeier's vertaling der Jav. Wetten, 1886, p. 4 — eindigt: „alsdan kunnen zij [scil. „beide procedanten"] hun proces aan den Radeen Adipattie appelleren, en die na bevinding van zaken oordeelende, het zij de procedanten te straffen of het hoofd te reprocheren en met dubbelde straffen moeten ondergaan" (het Hollandsch in deze copie bij Nahuys is meermalen erbarmelijk!), waardoor we nu tevens de volle zekerheid hebben dat het „Parentah Agĕng" in art. 7 der A. Sĕpoeloeh van 1818 het Rijksbestuur, d. i. de Rijksbestierder beteekent.[1] En het 8e art. — wat correspondeert met art. 12 der A. Sĕpoeloeh van 1818 — heft aldus aan in zijn corrupt Hollandsch: „Als een Mantrie of andere mindere personen eenige beledigde zaken heeft te procederen moet de Radeen Ingabeij Notto Judo denzelven naar den tempel Citeren om aldaar zijn eed behoorlijk afteleggen. Echter als een van beiden de schuld heeft zoo moet de Radeen Ingabeij Notto Judo ondervragen of hij zijn eed wil doen of betalen, en een van de twee te kiezen. Zulks volbragt zijnde, moet de gemelde Notto Judo aan den Radeen Adipattie kennis geven, en zulk een Mantrie die zijn proces verliest en onmagtig is te betalen, moet als een dienaar [lees: pandeling] voor zijn tegenprocedant dienen, enz.", — waar we dus den ons reeds uit 1784 bekenden Fiscaal of Djĕksa, Raden Ngabehi Natajoeda terugvinden, den voorzitter der Pradata, die, hier als Officier van Justitie fungeerend, hetzij zaken aanhangig maakt bij „den tempel", d. i. de Soerambi, hetzij van ambtenaars-zaken kennis moet geven aan den Rijksbestierder, d. i. ze bij de Balemangoe overbrengt. Men ziet hier hoe Natajoeda, later Among Pradja geheeten, geheel als tusschenschakel dient. En het 9e art. — wat correspondeert met de 1e helft van art. 13 der A. Sĕpoeloeh van 1818 — luidt aldus: „Iemand van een ander geld te goed hebbende en de debiteur hem minder dan de tegoedhebbende som willende betalen, moet de Crediteur zulks aannemen en het overige moet door den Ingebey Notto Judo onderzocht worden die na regt en billijkheid dit schikken moet", waarin het curieuse zich voordoet

[1] De aanhef van art. 7 in den Jav. tekst bij Roorda (ed. 1844, p. 40) luidt: „Mĕnawi wontĕn abdi dalĕm agaḍah prakawis, alĕlawanan pabĕn kalih Loerah Bĕkĕlipoen, oetawi sasamenipoen sapĕngaṇḍap, poenika botĕn kenging jen angoengsija lijanipoen, oetawi jen angoengsija ing Parentah Agĕng, kadjawi ḍatĕng Loerah Bĕkĕlipoen pijambak." En verg. Rosemeier's bijschriftje bij dit art. 7, over wat daarin met „Parentah Agĕng" bedoeld moet zijn.

dat hier Natajoeda, d. i. de P r a d a t a, *met name aangewezen wordt* tot berechting van een civiele zaak, waar in het analoge 1e deel van art. 13 der A. Sĕpoeloeh van 1818 *in het midden gelaten wordt* wie daarbij als rechter zal optreden.[1] Derhalve: óók in **1771** is voor S o l o het bestuur der B a l e m a n g o e, naast een S o e r a m b i en een P r a d a t a, volstrekt zeker gesteld; het belangrijke jaar, zooals wij zagen, waarin de prototypen van A. Agĕng, Naw. Pradata, A. Sĕpoeloeh en A. Goenoeng alle in leven kwamen, terwijl daaraan in 1773 de A. Aroebiroe werd toegevoegd.

Bij gebrek aan nadere geschiedkundige gegevens is het niet mogelijk tegenwoordig reeds tot nog vroeger terug te gaan; afgewacht moet worden, wat misschien nog eens uit oude Holl. archieven of oude Jav. papieren over oudere Jav. rechtspleging dan 1771, met stelligheid blijken zal. Wat V a n G o e n s in zijn reeds in noot 5 nader genoemde „Javaense Reyse/ gedaen... in den Jare 1656" [2] vertelt van de toenmalige *crimineele rechtspleging* in Mataram (Plered) door Mangkoerat I (Soenan Tagalwangi), is *zoo draconisch*, is zoo alléén ook *rechtspraak door den Vorst-persoonlijk*, dat men op goeden grond mag beweren d a t t o e n m a a l s i n 1 6 5 4 z e k e r g é é n S o e r a m b i - r e c h t b a n k b e s t o n d, iets wat op het gebied der boedel-scheidingen alleraardigst door een straks volgend zeggen van vader Winter bevestigd zal worden (zie blz. 73 en noot 58). Wat de B a l e m a n g o e betreft, ontbreken alle aanduidingen die haar bestaan vóór 1771 zouden constateeren; alleen het feit dat op Di. 30 Soera Wawoe (1697) de Rijksbestierder en Najaka's van Soerakarta zóó maar te voorschijn komen met een een heele rechtsregeling, die voornamelijk voor hun eigen rechtbank, de B a l e m a n g o e, bestemd was, maakt het zeer aannemelijk dat deze óók *vroeger* reeds bestaan had.

Wat de P r a d a t a betreft, hebben we enkele aanwijzingen die spreken van *Kartasoera'schen ouderdom*. Daar hebben we het zeggen van Mounier—Winter, als eerste aanteekening op de vertaling der Nawala Pradata: „De **Nawolo-Pradhoto**, 't welk *bepalingen der Pradhoto* beteekent, is een côde, dat sedert langen tijd bij de regtbank van dien naam in gebruik is; en ofschoon het naderhand eenige veranderingen ondergaan moge hebben, reeds bestond ten tijde van *Pakoe-Boewono II*, onder

---

[1] Dit analoge 1e deel van art. 13 (ed. Roorda, p. 43) luidt: Mĕnawi wontĕn abdi dalĕm apabĕnan anĕrka ing radja-ĕmal, ingkang dipoen-tĕrka angangkĕni sapalih, oetawi sapratigan, inggih ingkang dipoen-angkĕni wahoe poenika, enggal kapoeṇḍoeta, noentĕn kaparingĕna ḍatĕng ingkang anĕrka wahoe, toemoentĕn anampenana; dene ingkang botĕn dipoen-angkĕni, inggih noentĕn dipoen-lĕrĕsana, ing salĕrĕs-lĕrĕsipoen."

[2] De titel is misleidend; immers de reis werd niet *gedaan* in 1656, doch van 10 Aug.—8 Oct. 1654. Maar zij werd door Van Goens *beschreven* in een rapport aan de H. Bewindhebbers dd. Amsterdam, 25 April 1656; hetgeen toen voor het eerst gedrukt werd in een boekje van 1666, hetgeen echter in den kolophon het jaartal 1667 draagt. De beschreven Javaansche toestanden zijn dus die van **1654**. Verg. Leupe in Bijdr. Kon. Inst., 1, IV (1856), p. 304—305.

wiens regering de zetel van het rijk verplaatst is van *Kartasoera* naar *Soerakarta*, en die, nadat hij ten behoeve der Maatschappij afstand van zijne heerschappij gedaan had, in 1749 overleden is." (Tijdschr. v. N. I., 6e jrg., 1844, I, p. 302); iets, wat tallooze malen Mounier—Winter later nageschreven is. Doch er zijn andere, meer afdoende dingen, die pleiten voor het bestaan der Pradata in den Kartasoera'schen tijd (1680—1746). Allereerst de 6 fragmenten van de Oendang-Oendang Mataram, zooals die gered zijn in het Pĕpakĕm Tjarbon dat op Ma. 18 April 1768 gearresteerd werd door den resident van Cheribon R. H. Armenault met de 4 Sultans aldaar (Sĕpoeh, Anom, Tjarbon, en den Panĕmbahan), en waarin we o. a. vinden dat hoogst merkwaardige fragment over het „Onderscheijd tusschen Pradata en Padoe", afgedrukt in Het Regt in Ned. Indië, dl. III, 1850, p. 161—162. Alleen stuiten we hier dadelijk op de moeilijkheid dat we niet weten tot wanneer deze in 1768 vastgelegde fragmenten in werkelijkheid teruggaan [1]; de gewone Javaansche zorgeloosheid voor authenticiteit van oudere teksten, veranderde naar welgevallen in wat als antiek gebruikt werd, maar toch gewijzigd diende te worden naar hetzij moderner, hetzij plaatselijk-afwijkende toestanden.

Zoo hebben we niet de minste zekerheid dat dit gedeelte over het onderscheid tusschen Pradata en Padoe ongerept uit een ouder Midden-Javaansch Wetboek overgenomen werd; en ook mag de naam „Mataram" niet op een dwaalspoor leiden; ook in den Kartasoera'schen tijd bleef het rijk van den Soesoehoenan zoo heeten; terwijl een regeling van misschien een paar rechtskwesties die inderdaad van vóór 1680, uit het heusche Mataram dus, dateerde, maar door de Kartasoera'sche Soenans of door de eigen Cheribon'sche Sultans tot b. v. het drievoud van den omvang geamplieerd mocht wezen, evengoed den naam „Oendang-Oendang Mataram" behouden zou hebben. En de reeds genoemde, door Van Goens voor 1654 beschrevene, draconische rechtspleging van den Mataramschen Vorst, waarbij alles naar zijn *bon plaisir* afgedaan werd door hemzelven als eenigen opperrechter, terwijl de „Fiscalen" of Djĕksa's niets meer waren dan tegelijk schouten (politie-dienaars) en scherprechters, maar *geenszins* recht-sprekende rechters, bewijst, dat de milde geest in de 6 fragmenten van de Oendang-Oendang Mataram, zooals die in het Pĕpakĕm Tjarbon

[1] Men weet hoe door Holle, zonder dat hij zich dit bewust was, óók de Jav. tekst, naar een uit de kota Cheribon ontvangen hs., werd gepubliceerd (in Tijdschr. Bat. Gen., XVII, 1869, p. 349—350) van dezelfde „8 Articulen, waervan de twee laeste, een proces decideeren", die uit de Oendang-Oendang Mataram al in de oud-Holl. vertaling afgedrukt stonden in het Regt in N. I., III, 1850, p. 99. Ook weet men dat Dr. Hazeu te Batavia thans *de volledige uitgave* voorbereidt van het Pĕpakĕm Tjarbon, in Jav. en oud-Holl. tekst; en, naar men hopen mag, met de haast onmisbare verklarende aanteekeningen.

van 1768 bewaard bleven, in elk geval van nà 1654 moeten dateeren.

Wanneer men dan nu in aanmerking neemt dat in **1662**, door den dood van Panĕmbahan Girilaja, de Cheribon'sche Vorstenmacht zich voor het eerst ging splitsen; dat Armenault's voorganger, de res. van Cheribon Mr. P. C. Hasselaar, voor het éérst in 1764 en 1765 getracht had om bij de 4 Cher. Vorsten er door te krijgen „een voorstel om alle hunne pepakkums of wetboeken tot één boek te brengen" (De Jonge, Opkomst, XI, p. 41; met de zeer hinderlijke drukfouten „17 december 1774 en 20 Mei 1775", in plaats van 1764 en 1765!); dat, terwijl Mataram (Plered) in 1680 verwoest was en Kartasoera betrokken werd, de Cheribonsche Vorsten reeds bij Contract van 7 Jan. 1681 (De Jonge, VII, p. 372—378) vazallen werden van de Compagnie; dat pas bij het door Dr. Brandes voor het eerst gepubliceerde Contract van 9 Sept. 1688 (Tijdschr. Bat. Gen., XXXVII, 1894, p. 470—481) tusschen de Compagnie en de 3 Cheribonsche Sultans (Sĕpoeh, Anom, en den Panĕmbahan Tjarbon) in art. 11 werd vastgesteld: „dat voortaen niemand derselver, uijt eijgen hoofden zijn volk zal mogen richten veel min terdoodt verwijzen" — dus *niet meer op zijn oud-Mataramsch,* zooals Van Goens het in 1654 van Mangkoerat I had bijgewoond! — „maer zal zulks in den raedt en volle vergaderingh van de voorgestelde zeeven mantrijs der drie Princen gebroeders" — 3 van Sultan Sĕpoeh, 2 van S. Anom, en 2 van Panĕmbahan Tjarbon, zegt art. 10 — „moeten geschieden en dat op de daartoe gestelde, en hiervoor genoemde regtsdagen" [1]; en, gaat art. 12 voort: „Inwelke vergaderinghe oock voorts nade Javaensche wetten affgehandelt vergeleeken en beslegt zullen moeten werden alle diffirenten twisten schulden en wes meer tusschen coopluyden en den gemeenen man van dit Vorstendom onder malkander komt voorte vallen, idem oock alle brandstigtingen, diefstallen, beroovingen der weegen, en andere misdaden meer, welke zaeken bij deesen raad naeukeurigh onderzoght de kwaeddoenders zonder wagten, nade Javaense wetten gestrafft de goede beschut, en hare schade vergoed zal moeten worden" (l. c. p. 474); dat we hier dus in Cheribon in 1688, onder aandrang der Compagnie, een geregelde civiele en crimineele rechtspraak *zien ontstaan,* in de plaats tredende der Mataramsche vorsten-willekeur, terwijl beroep wordt gedaan op de toen bestaande „Javaense wetten", dat zijn zonder twijfel de oudere Jav. wetten als Djaja Lĕngkara, Koenṭara Manawa, en Radja Nistjaja, die bij de codificatie van 1768 nog respectievelijk 40 %, 29 % en 15 % van den heelen tekst leverden of samen 84 %; dat er voorts in een der fragmenten van de Oeṇḍang-Oeṇḍang Mataram, opgenomen in die codificatie van

---

[1] N. l. Woensdag en Zondag, blijkens dat art. 10 (p. 473). Tegenwoordig vinden we nog in Jogja den Wo. en Zo. als zittingsdagen voor de Balemangoe; zie toch blz. 139 hierachter, met noot 1.

1768 — waar zij maar 9 °/₀ aan toebracht —, juist van het compareeren voor „de seven Jaksa's" wordt gesproken (Regt in N. I., III, 1850. p. 93, in art. 10 daar), hetgeen dus duidelijkerwijs een *Cheribon'sche interpolatie* is, die niet van vóór 1688 kàn dagteekenen; — dan is er alle reden om aan te nemen dat de Oeṇḍang-Oeṇḍang Mataram een Kartasoera'sch rechtsboek is geweest, wat *op zijn vroegst* onder de regeering van Mangkoerat II aldaar (1680—1703) kan ontstaan zijn, en pas in de eerste helft der 18ᵉ eeuw ook in Cheribon rechtsgeldigheid kan hebben verkregen. Stellen we dus, globaal gesproken, het ontstaan dezer O. O. Mataram in ± 1700 A. D., dan wordt daarmede tevens de oprichting der rechtbank Pradata in ± 1700 A. D. gesteld; want de O. O Mataram, alleen reeds door haar hoofdstuk over het „Onderscheyd tusschen Pradata en Padoe" — wat, in hedendaagsche termen overgebracht, ongeveer getransponeerd kan worden in „onderscheid tusschen crimineel en civiel recht" — onderstelt een Pradata-rechtbank. Aan den anderen kant is er hooge waarschijnlijkheid dat de Pradata in 1737 reeds bestond: immers waar op 7 Maart 1737 de Compagnie een zoo uitsluitend Jurisdictie-Contract sloot met Pakoe Boewana II (1727—1749), als afgedrukt staat in De Jonge's Opkomst, IX, p. 269—272, onderstelt dat óók van de zijde van Mataram-Kartasoera een geregeld rechtswezen; iets, wat toen al zekeren tijd bestond; en waar de considerans van dit verdrag luidt „dienende tot wederzydse vaststellinge van judicature door de regters van de Generale Maatschappye tot Samarang en die van den Soesoehoenang tot Cartasoera", (l. c. p. 269), daar moet minstens éène rechtbank in Kartasoera bestaan hebben. Ook langs dezen weg komt dus de oprichting der Pradata te vallen tusschen 1680 en 1737, of stel ± 1700.

Dat bovendien de Pradata de oudste jong-Jav. rechtbank was, en degene bij welke zoowel *pradata-* of crimineele zaken, als *padoe-* of civiele zaken werden aanhangig gemaakt, is zeker [1]; voor

[1] Het is merkwaardig dat door Prof. Wilken in zijn studie „Het strafrecht bij de volken van het Maleische ras" (Feestnummer Bijdr. Kon. Inst., 1883, Land- en Volkenkunde, p. 85—152) het heele Pĕpakĕm Tjarbon *onopgemerkt* is gebleven; en dat dus voornamelijk bij zijn besprekingen op p. 113—115 (en verg. p. 94—95) wat „staatsmisdrijven" en „majesteitsschennis" betreft, die wèl *ex officio* vervolgd worden, in tegenstelling tot alle andere misdrijven die „alleen vervolgd (worden) op klachte van de beleedigde partij" (p. 113), hem het mooie voorbeeld van de Oeṇḍang-Oeṇḍang Mataram ontgaan is, welke, in haar onderscheid-maken tusschen pradata en padoe, duidelijkerwijs twee soort strafrecht kent: 1°. dat, wat vanwege den Vorst in proces moet aangelegd worden, omdat het „staatsmisdrijf" en „majesteitsschennis" wordt geacht, en *dus* pradata is; en 2°. dat, wat particuliere rechtsvordering blijft, en waarvan het aanleggen in procedure dan ook aan partijen overgelaten blijft, en *dus* padoe is. Het scherpst wordt dat wel uitgedrukt in deze zinsnede der O. O. Mataram: „Alle zaeken buijten last van den vorst, dat is, die hem in 't bijzonder niet aengaen, en dus geen ordre

het eerste pleit alle Jav. overlevering; het tweede wordt voor wat „pradata" betreft, bewezen door zijn eigen naam; voor wat „padoe" betreft, door de geijkte zinsnede in de Inleiding der Nawala Pradata, dat Ngabehi Natajoeda (later Among Pradja), de Fiscaal of Hoofddjaksa, belast wordt met „ambabĕnĕri marang sakehe kawoelaningsoen kang paḍa arĕboet padoe (zóó in den tot nog toe oudsten tekst van 15 Mei 1771), of met „angadili marang sakehe kawoelaningsoen kang paḍa aparapadoe" (zóó in dien van 21 Jan. 1784), of met „ambabĕnĕri, marang sakehe kawoelaningsoen kang paḍa aparapadoe" (zóó in dien van 4 Oct. 1818, ed. Roorda, p. 2); zoodat hier het vermakelijke geval zich voordoet dat aan de Pradata met nadruk *alle* padoe-zaken worden opgedragen, reeds in de terminologie sinds 1771.

Het behoeft dan ook geenszins te verwonderen, dat allengs het verschil tusschen „pradata" en „padoe" geheel verdwenen en zelfs vergeten is; zóózeer, dat men in den 2en druk reeds van het Jav.-Ned. Wdb. (1875, p. 312) pradata = parapadoe ziet gesteld, wat in den laatsten 4en druk (1901, I, p. 583, i. v. „data") opnieuw verzekerd wordt; hoezeer men, met de Oenḍang-Oenḍang Mataram in de hand, bewijzen kan dat dit, historisch gesproken, volstrekt onjuist is.

Mocht men omtrent den oorspronkelijken ouderdom, het ontstaan der Nawala Pradata een conjectuur wagen, dan zou ik zeggen dat zij in of zeer kort nà 1737 moet ontstaan zijn, dus in het leven moet zijn geroepen door het genoemde Jurisdictie-Contract van 7 Maart 1737; terwijl de daaraan voorafgaande Oenḍang-Oenḍang Mataram dan van ± 1700—1737 van kracht zou zijn geweest.

Om tot de Solo'sche Balemangoe tijdens vader Winter terug te keeren, zij vergaderde op Woensdag en Zaterdag (C. F. Winter Sr. in Tijdschr. v. N. I., 6en jrg., 1844, I, p. 112) [1], dus op *andere* dan de gewone Paseban-dagen, n. l. Maandag en Donderdag; op welke beide pase-

---

geeft, om dezelve in proces aen te leggen, behooren tot *padoe*" (Het Regt in N. I., III, 1850, p. 161); doch daarentegen: „Alle dood-misdaden behooren onder *pradata*. Alle zaeken, waarin den vorst als eijgenaar werd benoemd, behooren tot *pradata*". (ibid.) In hoofdzaak komt het overeen met onze begrippen van crimineel en civiel, mits men in aanmerking neme dat vele bij ons strafrechterlijke zaken in een Oostersche maatschappij — evenals weleer ook in onze middeleeuwsche toestanden! — slechts burgerlijke rechtsvorderingen zijn, immers door geldelijke boeten vereffend kunnen worden. — Over de merkwaardige analogie tusschen de hedendaagsche Balineesche rechtspraak en de oudere Javaansche van de Oenḍang-Oenḍang Mataram (van ± 1700?) en het Pĕpakĕm Tjarbon van 1768, zie de suggestieve opmerkingen van Dr. Brandes in Tijdschr. Bat. Gen., XXXII, 1889, p. 139—142.

[1] Of, eerder wellicht, Woensdag en Zondag. Zie toch het hierachter (blz. 152) medegedeelde gegeven óók van C. F. Winter Sr., en uit den jare 1837; dus kort vóór hij zijn opstel in het Tijdschr. van N. I. publiceerde. Zondag lijkt daarom waarschijnlijker dan Zaterdag, omdat men op dezen laatsten dag het Zaterdag-tournooi, de *sĕton*, voor de prijaji's had in de oude Vorstenlanden.

ban-dagen, gelijk we zagen, èn Soerambi èn Pradata daarentegen vergaderden; alle steeds 's morgen 9—12 uur. Dit is geheel in orde: op Ma. en Do. moest de Rijksbestierder aan het hoofd der prijaji's ter Pagĕlaran aanwezig zijn; doch op Wo. en Zat. (Zo.?) kon hij in zijn eigen paseban ter Kĕpatihan voorzitten. Dat Donderdag de groote *oud-Javaansche rechtsdag* was, zien we uit de beschrijving der toestanden in 1654 bij Van Goens; zie voorts hierover noot 58. Tegenwoordig in Jogja, waar de Balemangoe nog steeds bestaat, zijn de vergaderdagen Woensdag en Zondag. Ook juist deze tegenwoordige toestand der Jogja'sche Balemangoe, kan van waarde zijn voor de kennis der Solo'sche vóór 1848. Ik copieer daarom wat ik in 1889 te Jogja ten dezen aanteekende: „De Balemangoe, samengesteld uit den Rijksbestierder als president, en de 4 Najaka's djaba als leden — zoo moet het zijn, doch in 1889 placht een dezer (Rad. Toem. Tjakraningrat), als onmiddelijk toegevoegd aan den Rijksbestierder, niet zelf mede te zitten, doch zich te laten vertegenwoordigen door den Patih Kapatihan —, vergadert alle Wo. en Zo. ter Bangsal Mangoe ter Kapatihan, en behandelt alléén desa- en grond-kwesties van de geheel aan de Javanen verbleven gronden (de zoogenaamde *kĕdjawen*-gronden; dus de *niet* aan Europeanen verhuurde). Doch bovendien, wanneer de Pradata een vonnis heeft geslagen, en de in de kosten veroordeelde partij is niet tot betalen in staat, zoodat verkoop van den boedel zou moeten volgen, dan wordt deze civiele zaak nogmaals bij de Balemangoe in overweging gegeven, zoodat zij dan in hooger aanleg beslist en boven de Pradata staat; terwijl dan bij zoo'n zaak in hooger aanleg, doch die prijaji's betreft, de Rijksbestierder voor het geval dat de Balemangoe het niet eens kan worden, de zaak aan den Sultan-zelven bloot gaat leggen, die dan een beslissing neemt. De Balemangoe heeft als eigen wetboek de Anggĕr Sĕpoeloeh en de verschillende Jogja'sche Pranatan's op agrarisch gebied, doch in de genoemde Pradata-zaken, bij haar in hooger aanleg, gebruikt zij bovendien de Nawala Pradata awal en akir, de Angger Agĕng lajanan en de Anggĕr Aroebiroe akir." [1] Waar hier in Jogja sommige Pradata-

[1] Ik beschik over een lijst van de „grondregelen" (wĕwaton) in gebruik bij de Najaka's, Leden der „Pasowan Mangoe", alias Balemangoe, te Jogja, tot het afdoen van zaken bij die rechtbank; een lijst, die ik op 27 Sept. 1889 van den Patih Kĕpatihan aldaar ontving. Zij noemt achtereenvolgens deze 13 Anggĕr's en Pranatan's: 1°. A. Pradata Awal; 2°. A. Pradata Akir; 3°. A. Sadasa Awal; 4°. A. Aroebiroe Akir; 5°. A. Agĕng Lajanan; 6°. Pranatan van 23 — *niet* 25! — Soera Dal 1791 (dit is de Pranatan Patoeh); 7°. Ḍawoeh van 17 Djoemadilawal Ehe 1804; 8°. Pranatan van 18 Djoemadilakir Wawoe 1809 (dit is de Pranatan Goenoeng Kidoel); 9°. de (oude) Pranatan Bĕkĕl van 28 Roewah Ehe 1812; 10°. Ḍawoeh van 1 Sapar Dal 1815; 11°. Ḍawoeh van 13 Sapar Wawoe 1817; 12°. Ḍawoeh van 9 Doelkangidah Wawoe 1817; 13°. Oenḍang van 10 Sawal Djimakir 1818. — Een deel dezer *Jogja'sche codificatie* is uitgegeven door G. J. Oudemans in zijn, ten onrechte

zaken nog steeds in hooger aanleg kunnen komen bij de Balemangoe, moet het ook wel juist zijn wat Winter, de zoon, in 1844 van Solo schreef: „Wijders kan een vonnis van de *Pradhoto* door de *Balemangoe* vernietigd worden" (Tijdschr. v. N. I, 6ᵉ jrg., 1844, I, p. 113), en zal dit, evenals nu nog in Jogja, wel het geval zijn geweest bij gevallen van insolventie na een Pradata-gewijsde; terwijl de meerderheid van de Balemangoe boven de Pradata, door Winter voor Solo in 1844 met nadruk — zooals we boven, blz. 133, zagen — vermeld, er nader door bewezen wordt. Doch men ziet hoe nog tot tegenwoordig toe in Jogja het agrarische karakter der Balemangoe bewaard is gebleven.

Het moet dan ook alleen aan de schaarschte van goede bronnen over de Vorstenlanden geweten worden, dat Mr. A. J. Immink in zijn omvangrijk werk „De regtspleging voor de inlandsche regtbanken in Ned.-Indië" (1889, I, p. 654) het volgende weinig juiste kon schrijven over de Jogja'sche Balemangoe: „546. De balemangoe is zamengesteld uit den rijksbestierder als voorzitter, en uit acht boepati's of regenten, benevens uit tien mantri's als leden. 547. Tot de kennisneming van die regtbank behooren thans, naar het schijnt" — sic! dit is voorzichtig uitgedrukt — „slechts de geschillen tusschen de santono's (familieleden van den sultan) onderling, en die waarin de santono's gedaagden zijn, zoomede de door hen gepleegde misdrijven en overtredingen." Dit is, blijkens bovenstaande mededeelingen, eigenlijk alles anders [1]. Laat ik hier nog aan toevoegen dat in Jogja de Sultan

genoemde, „Javaansche Wetten" (Jogjakarta, 1897, 95, 96, 3 dln.), over welke slordige en ten eenenmale oncritische uitgave ik het mijne al gezegd heb in Bijdr. Kon. Inst. 6, VI, 1899, p. 74 noot 2. O. a. de dateering dezer Jogja'sche stukken is wanhopig bij Oudemans in de war; het lijstje vooraan dl. II met de data der 6 oudere Jav. wetten is een ware cacographie, ten deele een mystificatie, en niet eens kloppende met de datums die Oudemans in zijn eigen teksten dan geeft! Het mag jammer heeten dat Prof. Poensen, met zijn groot gezag als Javanicus, zulk soort van onverantwoordelijke uitgeverij nog min of meer in bescherming heeft genomen in zijn opstel „Javaansche Wetten" in Bijdr. Kon. Inst., 6, V (1898), p. 586 vlg., waar al de dwaze data van Oudemans zelfs worden overgenomen zonder protest! — Van het door mij gegeven lijstje zal men de nᵒˢ 1—4 terugvinden als nᵒˢ 4, 2, 6 en 1, in het IIᵉ deel van Oudemans; voorts de nᵒˢ 6 en 8 als nᵒˢ 1 en 2 in zijn dl. III, terwijl nᵒ 9 daar als nᵒ 3 gegeven wordt naar een latere redactie van 17 Bĕsar Djimawal 1818. — Laat ik alleen nog zeggen dat alles wat „*akir*" of „*lajanan*" heet, Jogja'sche codificatie van nà 1830 is, en dat dus b. v. het zoogenaamde jaartal der A. Pradata Akir bij Oudemans boerenbedrog is; de A. Aroebiroe bij hem is inderdaad de Jogja'sche A. Aroebiroe Akir; enz. enz.

[1] Zoo is ook weinig juist wat Mr. Immink even daarvóór als de samenstelling der Jogja'sche Pradata opgeeft. Het heet daar: „544. De pradoto is zamengesteld uit den bij de regtbank voor criminele zaken als djaksa fungerenden ambtenaar als voorzitter, en uit vier en twintig panèwoe's en mantri's als leden" (p. 653—654). Lees: de Pradata is er samengesteld uit

persoonlijk geschillen tusschen zijne familieleden afdoet, en dat er dus *niet* iets bestaat als de Solo'sche Kadipaten; maar dat de Balemangoe evenmin er iets met kwesties tusschen Sĕntana's te maken heeft. Bij kwesties van *aan Europeanen verhuurde landen* — bij gronden dus, din *niet* meer *kĕdjawen* zijn gebleven, *niet* meer uitsluitend in handen van Javanen — heeft men in Jogja, als gevolg van art. 25 van het Landhuur-Reglement (Stbl. 1884, n° 9), een soort rechtbank voor desaaangelegenheden der Eur. huurlanden, bestaande uit den Resident en den Rijksbestierder, welke laatste zich een der Boepati's als deskundige en adviseur toevoegt, den zoogenaamden „Boepati Landheer'", zijnde een Boepati Anom, die eigenlijk de secretaris van den Rijksbestierder is voor landhuur-zaken; deze Boepati Landheer gaat dan ook mede met alle commissies voor onderzoek naar water-kwesties enz. op de Eur. huurlanden.

Omtrent het bestaan der Jogja'sche rechtbanken vóór 1818 is het moeilijker samenhangende gegevens bijeen te brengen. Ten opzichte der rechtspraak heeft Jogja altijd in het zog van Solo gevaren, ten minste tot vóór 1830; eerst daarna heeft het zich, voor eigen behoefte, een gedeeltelijk eigen codificatie verschaft. Maar het klakkeloos overnemen in 1818 van de alleen voor Solo bedoelde en door Solo afgekondigde Nawala Pradata en Anggĕr Sĕpoeloeh, onder de namen van A. Pradata Awal en A. Sadasa Awal — „*awal*" = begin, oorsprong [1] —, en zelfs nog in 1840 van de door en voor Solo afgekondigde Anggĕr Goenoeng, bewijzen genoeg hoezeer Jogja altijd in zake wetgeving Solo als voorbeeld heeft genomen, evenals het litterarisch altijd Vorstenland n° 2 is geweest en gebleven. Dat in 1818 te Jogja reeds, behalve een Soerambi, ook een Pradata èn een Balemangoe bestond, is hiervóór reeds gezegd (bl. 126), naar aanleiding van art. 39 der Anggĕr Agĕng.

Vroeger teruggaande, vond ik in een „Memorie van Overgave" van den „Afgaand Eerste Resident van Djocjocarta" J. G. van den Berg, dd. 13 Aug. 1803, het volgende over Justitie: „De zaken tusschen hier en Solo worden door de beijde rijxbestuurders verhandeld, en alleen zorgd UwE: agtb:" — versta: V. d. Berg's opvolger als eerste resident van Jogja, Matthijs Waterloo — „dat er geen beleedigingen of onregtvaardige beslissingen geschieden, wordende alle brieven die

den Wadana Djĕksa als president, en den Kliwon Djĕksa en 8 Panewoe's Djĕksa als leden. - Aan mondelinge voorlichting van Mr. Immink dank ik overigens den op blz. 113 hiervóór gebruikten juridischen term „Dagelijksche Rechter"; en op blz. 119 de juiste gebruikmaking van den term „Administratieve Rechtspraak". -- Ook Mr. Veenstra nam in zijn artikel „Rechtswezen" in de Encycl. v. N. I., III, p. 396, 2e kol. weer de onjuiste omschrijving van de Jogja'sche Balemangoe uit het werk van Mr. Immink over.

[1] Dit natuurlijk in tegenstelling tot het hiervóór (blz. 140 noot 1) reeds genoemde „*akir*" = later, achteraankomend; en „*lajanan*" = „*lawanan*" = wedergade, tegenhanger.

na Solo gaan aan UwE agtb: vertoond, en naast het Javaans laat UwE: agtb. het translaat schrijven, dat UwE: agtb: onderteekend, en bovenaan bezeeguld. — en dit is alleen noch maar in gemengde zaaken die de rijx Regenten aangaan, want alle andere worden door de Pradoto, welk Collegie wij de Justitie zoude noemen, beslisd zonder UwE: agtb. bemoeijenis dog op welkers handelingen het almeede zaak is een waakend oog zooveel doenelijk van onze kant te houden, ter voorkoming van ongereegeldheeden, waaraan de Jaxas noch al verkleefd vallen, en uwE: agtb: bemerkende dat het staats wiel daarin niet het behoorlijke spoor houd, kan en vermag UwE agtb: den rijxbestuurder daarover onderhouden, en aanzetten tot waakzaamheijd." (Res. Arch. v. Jogja). Hier hebben we dus in 1803 te Jogja niet alleen de Pradata, maar blijkbaar ook de Kapatihan of Balemangoe welke met name „gemengde zaaken" tusschen Jogja en Solo behandelde, d. i. de agrarische desa-kwesties, voor welke *agrarische geschillen* tusschen beide rijken een deel der Anggĕr Agĕng bepaaldelijk gemaakt was (zie hiervóór blz. 129).

Doch ook reeds eerder, in 1771 al, hebben te Jogja volgens onloochenbare gegevens Soerambi en Pradata bestaan. In de oudste door mij teruggevonden redactie der Anggĕr Agĕng van 21 April 1771 — alléén in Hollandsch, zie blz. 114 —, luidt b.v. art. 2 aldus: „Wanneer iemand van 's kijzers hoofden door iemand van den Sulthan over een zaak beschuldigd word, sal sig den klaager na Soeracarta moeten begeven, en sijne zaak aan den Jaxa Radeen Ingabeij Notto joedo te kennen geven, die na zulks ondersogt te hebben regt daarover spreeken en de zaak als dan ten volle decisie aan den hooge priester te Soeracarta overgeven zal. [1] Wanneer het Proces dan uit gemaakt is zal hij Jaxa gehouden weesen daarvan schriftelijke verklaaring aan den Jaxa Kjeij Ingabij Djosonto na Djocjocarta te zenden. — Dit zal ingelijken voegen en des in allen deele meede moeten geobserveert werden wanneer iemand van 'S Sultan's zijde, door iemand van 's Kijzers volkeren over iets beschuldigd werd; zullende zig den Soeracartase klager als dan na Djokjocarta moeten begeven en bij den Jaxa kjeij Ingabij Djosonto en opperpriester sijn regt erlangen [1]; welke Jaxa dan ook daar van ten eersten verklaaring aan den Jaxa Radeen Ingabij Notto Joedo na Soeracarta senden zal." Zelfs is het ook waarschijnlijk dat we hier reeds de Balemangoe in 1771 te Jogja kunnen constateeren, waar art. 13 aldus aanvangt: „Wijders is door de bijde Radeen Adipattijs der vorsten hoven met Confrontatie der Leeden uit hunne vergadering goedgevonden en verstaan, dat geen Solos javaan,

[1] Men zou hieruit misschien willen opmaken dat men in 1771 te Solo en Jogja nog een alleen-rechtsprekend hoofd-Pangoeloe had, geen collegiale Soerambi. Toch zou dit ongegrond wezen, aangezien hier Ngabehi Nata Joeda voor de heele Pradata, en zeker ook desgelijks de opper-Pangoeloe voor de heele Soerambi in de plaats staat, pars pro toto.

die aldaar reets een Solose vrouw heeft met een Djokjosche vrouw een Tweede huwelijk sal moogen aangaan die te Djokjocarta wil blijven woonen, ook zal hij als een onderdaan van Soeracarta niet vermoogen, een dessa te Djokjocarta te moogen huuren om zig met 'er woon aldaar op te houden, want Contrairie handelende en processen met een Djokjacartase krijgende, en opgevat werdende zal hij ook als een onderdaan van het laast gem: gebied geconsidereert en zijne zaaken aldaar uitgemaakt worden, zonder dat zig de Soeracartase met dies dicisie zullen moogen bemoeien, dog daar en teegen zal den Hoofd Jaxa Djosonto te Djokjocarta, niet geregtigd weesen, pretentie op het huis en goederen, die den gedetineerde te Soeracarta bezit, te moogen maaken, also die voor den regter te Soeracarta moeten blijven." Hier hebben we zoo goed als zeker èn in Solo èn in Jogja de rechtbank der Kapatihan, met de Rijksbestierders als voorzitters en de Najaka's als leden, oordeelende in agrarische en andere geschillen tusschen Solo'sche en Jogja'sche desa's; te meer, daar de analoge latere redactie in den tekst van 12 Nov. 1798, nu als art. 16, aldus begint: „De Radeen Adipattijs van Souracarta en Djocjocarta, beneevens dies regenten, hebben met hun allen goed gevonden, ten sterksten te verbieden met Placcaaten, dat geen onderdaan van Souracarta die bereeds een vrouw van Solo heeft, zig zal onderstaan enz." De Hoofddjaksa's of Fiscaals van Solo en Jogja vervulden daartegenover enkel de rol van schout, van executeurs van rechterlijke gewijsden.

Combineert men dan ten slotte de gegevens over de Balemangoe, die in 1771 zeker al in Jogja en vóór 1771 hoogstwaarschijnlijk reeds in Solo bestond (zie hiervóór blz. 135): neemt men in aanmerking het Javaansche conservatisme in beide, sinds 1755 ontstane, Vorstenlanden, om zooveel mogelijk de oudere, Mataramsch-Kartasoera'sche instellingen te behouden: de onwaarschijnlijkheid daarentegen, dat Jogja in die eerste tijden een nieuwe Solo'sche rechtsinstelling zou hebben overgenomen: dan wordt het aannemelijk ook, dat, waar de Pradata blz. 138 en de Soerambi noot 58 waarschijnlijkerwijs uit denzelfden Kartasoera'schen tijd, ± 1700, dateeren, óók de Balemangoe van Kartasoera'schen, edoch jongeren, ouderdom moet zijn; wellicht ingesteld is als bepaalde rechtbank, ook voor „gemengde zaken", ten gevolge van het hoogst belangrijke Jurisdictie-Contract van Pakoe Boewana II met de Compagnie, van 7 Maart 1737.

Ik weet volkomen goed, dat deze onderstellingen omtrent den [illegible] der Jav. rechtbanken hun gevaarlijke zijde hebben, [illegible] als op meester worden op nog zeer losse en onvoldoende gegevens. [illegible] in dergelijke kwesties, [illegible] ter zijde latend of er [illegible] paralleen er bij, te [illegible] gebruik makend [illegible] spiegelend wellicht [illegible] te kunnen komen

dan wèl de ware toedracht van zaken te onthullen. In zooverre zal ik getroost zijn, ook indien mijn voorstelling later van belangrijke fouten gezuiverd zou moeten worden!

4°. Had men tusschen 1 Aug. 1812 en Juni 1831 te Solo nog den **Soesoehoenans Raad**, in den Engelschen tijd genaamd the **Resident's Court**. Dit was de rechtbank in eersten aanleg voor alle *crimineele* „gemengde zaken" waarbij Gouvernements-onderdanen in den ruimsten zin (Europeanen, Chineezen, Vreemde Oosterlingen, en Strand-Javanen) de *beschuldigden* waren; en de rechtbank in hooger aanleg voor alle andere „gemengde zaken" — dus àlle *civiele*, zonder onderscheid; en de *crimineele* waarbij Javanen, onderdanen des Soenans, de beschuldigden waren —, welke eerst bij de Balemangoe waren voor geweest. Van de eerste categorie was dan weer hooger beroep bij den Raad van Justitie te Semarang.

Dit is wat men, geloof ik, als samenvattend resultaat mag stellen der niet juist geheel overeenstemmende gegevens in de missive van 16 Dec. 1816 (hiervóór blz. 110—111), in die van 5 Oct. 1819 (blz. 111—112), en in de woorden van vader Winter uit 1824 (blz. 69 en 70).

De missive van 16 Dec. 1816 overdrijft de beteekenis van den Soesoehoenan's Raad door het voor te stellen alsof *àlle* „majeure criminele en civile zaken", met uitzondering van *a.* de Soerambi-zaken over huwelijks- en erfrecht, en *b.* de „misdaden, welke door Europeërs Chinesen en vreemdelingen van alle descriptie, zijn bedreven", hun *hoogste instantie* vonden in den Soesoehoenans Raad, waarin dan toch — krachtens diens samenstelling — de Europeesche invloed duidelijk merkbaar was; geheel daarmee in overeenstemming is dan de zinsnede „Het hoogste Gericht of de Soesoehoenans Raad" (blz. 111). Dit nu is *absurd!* Op die wijze zou reeds in 1816 de Europeesche invloed zich hebben doen gevoelen in zoowel civiele als crimineele rechtskwesties tusschen Soenan's onderdanen onderling, die uitdrukkelijk evenwel aan de Jav. rechtbanken overgelaten waren!

Dit laatste wordt dan oòk vierkant tegengesproken door de missive van 5 Oct. 1819, voor zoover de crimineele zaken tusschen Soenan's onderdanen onderling betreft; over civiele kwesties wordt in dit stuk niet gesproken. Alleen op de *uitvoering der crimineele vonnissen* hield de resident dan een oogje, krachtens art. 9 van het Traktaat met den Soenan van 1 Aug. 1812 (verg. Van Deventer, „Het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden sedert 1811", I, 1891, p. 329; naar het afschrift wat ikzelf indertijd aan Van Deventer ter beschikking stelde, verg. het Voorwoord, p. VII—VIII). Maar de missive van 5 Oct. 1819 overdrijft m. i. weer door het voor te stellen alsof *àlle crimineele* „gemengde zaken" in *eerste instantie* bij den Soesoehoenans Raad kwamen, óók die waarin Soenan's onderdanen de beschuldigden waren; iets wat m. i. lijnrecht strijdt tegen art. 8 van genoemd Traktaat, waarbij éérst rechtspraak van wege den

Soenan en dàn tusschenkomst van den Resident als de natuurlijke weg wordt aangewezen. [1]

[1] Dit art. 8 luidt bij Van Deventer, p. 329: „Except the Javanese, born within the Territories of Souracarta, every Person of any other description whatever, living under His Highness's Administration, shall be considered under the immediate Jurisdiction of the British Government; and whenever the subjects of His Highness are concerned in an offence against Persons thus placed under the British Protection, His Highness engages to direct immediate and impartial Justice to be administrated, to the satisfaction of the British Government; and it shall be the duty of the British Resident to interfere therein, as far as may be necessary to this end." Het spijt me een beetje dat ik dezen tekst niet kan collationeeren met mijn oorspronkelijke copie, want bij ervaring weet ik hoe Van Deventer zelfs niet nauwkeurig was in het overdrukken van dingen die hij persklaar in handen kreeg; doch ik heb mijne copieën van stukken uit den Engelschen tijd, gemaakt in de Archieven van Solo en Jogja, alle gezonden aan Dr. F. de Haan te Batavia, die een gezamenlijke uitgaaf der Stukken van dien tijd voorbereidt. —

Een geheel analoog artikel 8 stond in het Contract met den Sultan van 1 Aug. 1812, zie Van Deventer p. 323. Men moet vooral letten op den aanhef van beide „Except *the Javanese, born within the Territories* of Souracarta", en „Except *the Javanese born within the Territories* of Mataram", waarmee dus in beide contracten alléén de Soenan's en alléén de Sultan's *onderdanen* werden bedoeld; waardoor dus de Sultan's onderdanen in Solo, en omgekeerd de Soenan's onderdanen te Jogja onder bescherming en toezicht van het Gouvernement stonden, en de resident tot op zekere hoogte met de berechting van hun *wederzijdsche zaken* zich kon bemoeien; gelijk trouwens de heele Anggĕr Agĕng en A. Aroebiroe onder leiding der Compagnie ontstaan waren ter berechting van diergelijke zaken tusschen Solo'sche en Jogja'sche onderdanen; één van de vele politieke voordeelen der splitsing van 1755!

Hoogst merkwaardig is, dat bij het *vroegere* Traktaat van Raffles met den Soesoehoenan, dat van 23 Dec. 1811 — zie Van Deventer, p. 314—317, noot; evenzeer naar de door mij aan hem verstrekte copie — het Engelsche Gouvernement een strengere houding in zake jurisdictie van crimineele gemengde zaken had aangenomen, en den resident imperatief belast had met de berechting van àlle zonder onderscheid, doch hem alleen facultatief toestond een deel daarvan aan des Soenan's rechtspraak *over te laten!* Immers eerst stipuleert art. 12 (Van Deventer, p. 316 noot): „All Europeans, Chinese, Natives of Hindostan, or foreigners of any description whatever, shall, as heretofore, be under the protection and subject to the laws and regulations of the British Government, and not amenable to the Javanese laws." Maar dan zegt art. 13 zoowaar: „Javanese, who are subjects of H. H. the Soesoehoenan, offending against Europeans, Chinese, Natives of Hindostan or other foreigners, shall be tried by the Resident of the British Government, with the advice of a Javanese subject of the Soesoehoenan versed in the Mahomethan laws, and they shall seek redress from individuals of the description above specified from the same tribunal; but it shall be allowable for the British Resident, in cases appearing to him to require immediate example, to refer the cause to H. H. the Soesoehoenan, who hereby engages to administer justice with promptness and impartiality therein."

En de woorden van vader Winter uit 1824 hebben weer deze fout dat hij bij zijne „gemengde zaken" geen splitsing maakt tusschen civiele en crimineele, en nu *alle te zamen* in eersten aanleg doet komen bij de Balemangoe, iets wat door de vorige twee missives weer bepaaldelijk weersproken wordt.

Het blijft echter best mogelijk, dat, wegens de niet-categorische voorschriften van art. 8 in het Traktaat met den Soenan van 1 Aug. 1812 wàt er eigenlijk gebeuren moest bij „gemengde zaken", en het rekbare ook van den term „an offence against Persons thus placed under the British Protection", hetgeen desnoods ook op civiele kwesties kon worden uitgestrekt, — nu eens dit, dan eens dat „loopje" werd genomen met „gemengde zaken", al naar mate een resident den Rijksbestierder en Hofgrooten meer of minder naar zijn wil wist te dwingen. En ik zeg dit maar niet zoo onderstellenderwijs, als iets dat slechts *mogelijk* was. Doch ik kan bewijzen dat dit gebeurd is; terwijl ik daarmede tevens de noot 1 op blz. 19 hiervóór kan rectificeeren, waar ik aarzelend iets onderstelde hetgeen ik beter had kunnen weten.

Want — verscholen tusschen aanteekeningen over Jogja, en daardoor over het hoofd gezien — latere excerpten uit het dossier-Rijck van Prehn staan mij ten dienste, gemaakt toen ik weer eens voor korter tijd in 1889 op Solo terug kwam, waar ik in 1888 meer dan een half jaar achtereen had vertoefd. Daaruit blijkt ten duidelijkste dat de machtsoverschrijding waarvoor Van Prehn, onder andere, gevonnisd werd, deze was: dat hij een Soesoehoenan's Raad had bijeengeroepen en gepresideerd ter berechting eener zaak waarin enkel *Soenan's onderdanen* betrokken waren, en waarmee de resident van Solo dus *niets te maken had*. Ik *copieer* hier ook weder *letterlijk* naar die latere aanteekeningen uit dat dossier:

„....; dan wordt aan den Rijksbestierder van Solo [die een der getuigen bij het strafproces te Sĕmarang was] gevraagd: „Of niet in de maand Januarij 1819 de gewezen Ingebeij van Selo Kantingal Soero Dirdjo benevens deszelfs twee zonen, wegens eene beschuldiging van op hunne last gepleegden moord, aan twee personen welke gevankelijk naar Souracarta moesten worden overgebragt, bij eene zitting van den Soesoehoenans Raad zijn teregtgesteld?", en voorts „Of hij getuige benevens de Regenten Arong Binang, Sosro Koesoemo, Soemo Diningrat, en Sedjo Negoro, in die zitting als leden hebben gezeten?" en „Of de Resident van Prehn bij die zitting heeft gezeten en gepresideerd?" en „Of Winter daarbij als secretaris fungeerde?", — waarop telkens „Ja" wordt geantwoord; waarop de pres. aan Van Prehn dan vraagt „Moet gij niet erkennen, strijdig met art. 8 van het tractaat van 1e augustus 1812, waarvan de opvolging U bij art. 3 Uwer instructie bevolen is,

---

Wèl heeft dus Raffles tusschen 23 Dec. 1811 en 1 Aug. 1812 water in zijn Vorstenlandschen wijn gedaan! Hetzij om praktische, hetzij om politieke redenen, hetzij om beide, had hij begrepen te ver te zijn gegaan!

in den Soesoehoenangs raad over de zaak van Soero Dirdjo en zijne zonen als regter en President gezeten te hebben?", waarop Van Prehn de zitting loochent, maar hem daarop getoond wordt „een door hem onderteekend vonnis in de voorschreven zaak gevonden in een bundel tot opschrift hebbende „Sententie boek van den Soesoehoenangs Raad 1819"." terwijl hem daarop nog gevraagd wordt „Hebt gij niet gepresideerd de zittingen van den Soesoehoenangs raad, gehouden den 18e maart en 8e Julij 1819, [1] waarvan de door U almede geteekende vonnissen U vertoond worden?", waarop Van Prehn antwoordt van „Ja", maar tot verontschuldiging aanvoert dat de beschuldigden zoolang al in hechtenis waren, en hij hun zaken bespoedigen woû; en waarop de getuige Soemådiningrat [een der Najaka's djĕro te Solo] nog meedeelt „dat de Resident onderscheiden malen in soortgelijke zaken den Soesoehoenangs raad gepresideerd heeft.".... Terwijl dan ten slotte in het vonnis tegen Van Prehn o. a. wordt gezegd, nogmaals, dat hij zich aan overschrijding van gezag schuldig gemaakt door op 17 Jan. 1819 [1] den gewezen Ngabehi van „Selokatingal", Soero Dirdjo, en zijn twee zonen „voor zich, alsmede voor de vergadering van den Rijksbestierder en eenige regenten onder den naam van Soesoehoenangs raad te regt te laten staan, en hen te condemneren tot drie honderd rottingslagen en voorts in de ketting geklonken levenslang van het Eiland Java verbannen te worden, en zulks niet tegenstaande bij art: 8 van het tractaat op den 1e augustus 1812. tusschen het toenmalig bestuur en den Soesoehoenang gesloten, waarvan de opvolging den Resident bij art. 3 zijner instructie was aanbevolen, bepaald is, dat alle Javanen teregt moeten staan voor eigene regtbanken, en de magt van den Resident zich alleen bepaalt om ingevalle van misdaden jegens personen welke onder de Jurisdictie van het Gouvernement behoren, voor zoo veel zulks noodig is, te zorgen dat behoorlijk regt worde gedaan."

Me dunkt: dit is afdoende! En zoo zou het kunnen zijn, dat de overdreven voorstelling der rechtsmacht van den Soesoehoenan's Raad gelijk die gegeven wordt in de missive van 16 Dec. 1816 (hiervóór blz. 111), onder resident Pinket van Haak (14 Aug. 1816—15 April 1817) en welke van de eigen hand van vader Winter moet zijn, toenmaals wel degelijk *waarheid* was; m. a. w.: dat Rijck van Prehn óók ten dezen *in de kaars is gevlogen* voor dingen en machtsoverschrijdingen, die onder zijn voorgangers net zoo goed waren voorgevallen, doch toen ongestraft waren gebleven!

De samenstelling van dezen Soesoehoenan's Raad was, zooals uit de combinatie der missives van 16 Dec. 1816 en 5 Oct. 1819 volgt, aldus: de Resident als president, de Rijksbestierder met 4 der Najaka's

[1] Uit het reeds hiervóór (blz. 125 noot 1) genoemde Dagregister noteerde ik dat er te Solo Soesoehoenan's Raad werd gehouden o. a. op Za. 16 Jan. 1819, Ma. 22 Maart en Do. 8 Juli. De datums kloppen dus *bijna*, niet geheel.

als leden, en de Translateur voor de Jav. taal als secretaris; dit was wel de *normale samenstelling*, die ook bevestigd wordt door het boven geëxcerpeerde uit het proces-Van Prehn; maar *eventueel* konden, bij crimineele zaken, ook de hoofd-Pangoeloe en de hoofd-Djaksa als (adviseerende?) leden daaraan toegevoegd worden; desgelijks ook, bij civiele zaken waarin Chineezen gemoeid waren, de Kapitein der Chineezen; en soms waren ook werkelijk àl de 8 Najaka's als leden aanwezig [1]. De *zittingdagen* waren meest Maandag, Donderdag of Zaterdag.

Dat geheel diezelfde Soesoehoenan's Raad ook in Jogja moet ingesteld zijn uit krachte van het analoge art. 8 van het Traktaat met den Sultan van 1 Aug. 1812 (Van Deventer, p. 323), behoeft nauwelijks verzekerd te worden. Toch bezit ik geen aanteekeningen omtrent zijn bestaan onder dezen naam sinds 1816; wèl daarentegen bevindt zich in het Archief-Nahuys onder n° 7 van Portefeuille 1 (verg. Bijdr. Kon. Inst., 2, VII (1863), p. 181) een „Copy Trials before Captain Garnham Resident of Djocjocarta" van 7 Jan. — 24 Juli 1815 [2].

---

[1] In het Archief-Nahuys bevindt zich in n° 3 van Portefeuille 5 — gecatalogiseerd door Dr. Wap in 1863 als „Soesoehoenans-raad te Soerakarta. 1816." — een verslag der zitting van den Solo'schen Soesoehoenan's Raad op 18 Sept. 1816, waarbij de 4 „Binnen regenten" en 6 „buiten regenten" als leden zitting hadden, hetgeen zeker de 4 Najaka's djaba + nog 2 andere aanzienlijke „prijaji djaba" zijn geweest. De kwestie liep over een desa, door een Chinees gepacht van een Solo'sch Javaan, per piagĕm van A. J. 1736 (= 1809 A. D.) volgens voorgeven van den Chinees; maar de Javaan werd in het gelijk gesteld, o. a. ook om deze interessante reden: „en eindelijk dat een order van het Britsch Gouvernement aan Chinisen het pachten van dessas zonder het bijzonder agrement van de autoriteit heeft verboden, en dat zijn [scil. den Chinees' zijn] pachtbrief door gene der vorige autoriteiten van de plaats geratificeerd en dierhalven zo wel uit gebrek van die autoriteits-kennis, als door de beschreven nader order van het Britsch Gouvernement nul is." — Daarnaast bevindt zich nog een verslag der zitting van den Solo'schen Soesoehoenan's Raad van 12 Dec. 1816, waarbij deze rechtbank hare *normale samenstelling* had, en waarbij het ging om het verhuren van de desa Sĕgaloeh aan wijlen Philip Francke, door den verbannen Pang. Aria Mangkoeboemi, voor 9 jaar, per piagĕm van 20 Djoemadilawal Dje 1734 (= 26 Juli 1807); terwijl het juist daarbij ter gerechtszitting bleek: „dat dezelve behoorlijk is geratificeerd door het opperhoofd Von Liebeherr op den 1 august 1807 en daar en boven nog voor gezien geteekend door den Heer Minister Van Braam op den 1[en] van Somermaand 1810 en door den Britschen Resident H. Hope op den 4. Meij 1813 en dat dezelve dierhalven wettig is."

[2] In dezen dunnen Jogja'schen bundel zijn enkele dingen wel merkwaardig. In het vonnis der zitting van 8 Juni 1815, over een ketjoe-partij bij een Chinees-opiumverkooper in de desa „Kumloco" (Kĕmlaka), heet het: „The Court are (sic) of opinion that the Robbery was committed... and as arrangements have been made by the Resident's of the two Courts for the Protection of the Lives and Property of the Chinese do therefore adjudge that the full amount of the property stolen should be restored. The Raden Adipati says that one half is to be paid by him and one half by the Raden Adipati

Aldus dan waren de rechtsinstellingen in Solo — en in Jogja — tusschen het Traktaat van 1 Aug. 1812 en de Resolutie van 11 Juni 1831, n° 30; dus gedurende de jaren waarvoor vader Winter's beschrijving van 1824 zeer bepaaldelijk bedoeld is. Hoogst gewichtig was deze periode, èn wegens de ingrijpende beteekenis van art. 8 van dat Traktaat, èn wegens de op Zo. 4 Oct. 1818 daarop gevolgde laatste groote codificatie der Javaansche Anggĕr's. Voor het eerst is hier de „histoire intime" van deze laatste onthuld geworden!

Daarna kwamen andere dingen; eerst de Java-oorlog van 1825—1830 die alles ontwrichtte; toen de afstand van het grootste deel der Vorstenlanden aan het Gouvernement; toen de Resolutie van 11 Juni 1831, n° 30, die den Soesoehoenan's Raad in zoowel Solo als Jogja *afschafte*, en daarvoor in de plaats stelde in beide residentiën een Residentie-raad, voor welke alle Gouvernements-onderdanen, zoowel in civiele zaken als gedaagden, als in crimineele zaken als beschuldigden, te recht kwamen te staan, *behalve* de Europeanen die in crimineele zaken direct voor den Raad van Justitie te Semarang kwamen; ja, onmiddellijk daaraan voorafgaand, was zelfs bij Resolutie van 11 Juni 1831, n° 29 voor Jogja de crimineele rechtspleging over de eigen inlanders *onttrokken* aan Pradata en Soerambi, doch daarentegen opgedragen aan een nieuw ingestelde Rechtbank voor Crimineele Zaken. En eindelijk kwam in 1847 voor Solo het „verhängnissvolle" jaar, toen — nà het overlijden op 30 Jan. 1846 van den 74-jarigen en invloedrijken Rijksbestierder, Raden Adipati Sasradiningrat (II)! — door samenwerking van 2 juristen, Mr. I. F. W. van Nes als Regeerings-Commissaris, en Mr. W. C. E. Baron van Geer als resident van Solo sinds 26 Juni 1846 (tot 1851), de heele Solo'sche rechtspleging gereorganiseerd werd bij Stbl. 1847, n° 30, en o. a. de oude Solo'sche rechtbank Balemangoe totaal werd *afgeschaft*, terwijl zij tot heden nog in Jogja als agrarische rechtbank is blijven bestaan.

---

of Solo (;) he is in consequence directed to address the Raden Adipati of Solo on the Subject." — En dan onderaan een vonnis der zitting van 29 Juni 1815 staat een N.B. bijgeschreven, hetgeen goed illustreert wat hiervóór op blz. 146, in noot 1 middenin, opgemerkt werd: „NB. Wongso Drono being a Subject of his Highness the Emperor and the Ball of opium having been purchased in the Solo Dominions the parties ware accordingly sent to the Resident at that Court." — En incidenteel wordt in een vonnis der zitting van 17 Juli 1815 gesproken van het afstaan eener opgelegde boete „to the Institution lately established by the Resident [scil. van Jogja] for the Support of the numerous Paupers in this vicinity", terwijl daarentegen in een vonnis van 7 Jan. 1815 een diergelijke opgelegde boete nog werd bestemd „to be distributed to the poor". — Jammer is, dat nergens in dezen bundel de samenstelling van den Soesoehoenan's Raad te Jogja blijkt; we vinden er slechts overzichten der zittingen, niets meer. Alle beginnen echter met het bovenschrift „Resident's Court", een vijftal slechts met „Residency Court".

Ook deze reorganisatie van 1846—47 heeft hare „histoire intime", welke ik hoop ook later eens te mogen onthullen, op grond van in Solo gemaakte archief-aanteekeningen.

Doch nu alleen zij nog plaats gevraagd voor twee excerpten die respectievelijk den rechtstoestand in Solo en in Jogja schilderen *tusschen 1831 en 1847.*

Het stuk over Solo is van de hand van den eigen C. F. Winter Sr. en opgesteld tijdens het resident-schap van J. F. T. Mayor (Dec. 1834—Sept. 1843). Het is dus van kort vóór het opstel over Regtspleging in Solo van zoon Winter, geplaatst in het Tijdschr. v. N. I. van 1844, en werd door mij aangetroffen in een fragment-Jaarverslag van resident Mayor in het Archief van Solo, wat nader blijkt te zijn van 1837 [1]. Zulke jaarverslagen waren voorgeschreven bij Gouv. Besl. van 14 Nov. 1823, n° 14, en daarbij moest onder de „Ie afdeeling, C, e" steeds gerapporteerd worden over „Justitie en regterlijke policie en al wat betrekking heeft tot de bedeeling des regts". Juist dit deel nu was in bedoeld fragment-Jaarverslag bewaard gebleven, en daarin staat het volgende:

„Er bestaan te Soerakarta drie regtbanken genaamd Soerambi, Pradoto en Balemangoe.

In de Soerambi (voorhuis van den grooten tempel) is de Mas Penghoeloe voorzitter. Aan hem zijn eenige geestelijken als leden toegevoegd, te weten, 4 oelamas, 8 ketibs, 6 Modin, en 6 Merbots. Zij vergaderen alle maan- en donderdagen.

De volgende zaken behooren tot genoemde regtbank, moord, verwonding, twist over erfgoederen, echtscheidingen, schuldvorderingen en verpanding, waarvan geene bewijzen voorhanden zijn. Alle deze

---

[1] Het is is mij uit mijn aanteekeningen namelijk gelukt den juisten tijd van dit stuk vast te stellen. Het komt toch *in zeer licht gewijzigden vorm* óók voor in het „Algemeen jaarlijksch Verslag van de Residentie Soerakarta over het jaar 1836"; en ook van wat daar onder het hoofd „Inlandsche Rechtsbedeeling" vermeld staat, bezit ik letterlijke copie, zoodat ik woord voor woord met elkaar kon vergelijken. Het verschil is in wezen *nul;* alleen de vorm is wat gewijzigd, een woordje anders, een zinnetje meer of minder. Alleen de alinea die op de volgende blz. begint met „Alle vonnissen" is *weggelaten.* Slechts een paar bijvoegingen zijn opmerkelijk; zoo leest het officieel Verslag: „De zitting van de Pradoto wordt gehouden op maan- en donderdagen in eene daartoe bestemde pendoppo op de aloen-aloen van den kraton nabij den grooten tempel", waarmee men vergelijke blz. 116 hiervóór. En dan geeft het de volgende Winter'sche etymologie voor Balemangoe: „plaats waar men ongaarne verschijnt, van Balé: zitplaats, Mangoe: tegenzin", waarmee men vergelijhe Winter's latere etymologie in Tijdschr. v. N. I., 6en jrg., 1844, I, p. 99 noot 2!; ook wordt haar plaats nog genoemd „de buiten Pandoppo van den Rijksbestierder". — Men ziet: het verschil loopt over futiliteiten; het eene is het *concept*, het andere de *net-vorm.* Oók deze net-vorm is van de hand van C. F. Winter Sr., en natuurlijk van nà 1 Jan. 1837. Het boven weergegeven concept moet dus evenzeer van begin 1837 wezen, op zijn vroegst.

zaken worden eerst door den Mantrie Djekso, onder wien de aanklager behoort, voor de Pradoto gebragt, en daarna door tusschenkomst van den voorzitter van laatstgenoemde regtbank naar de Soerambi gerenvoyeerd. Zaken over verwonding en moord voor geene afdoening bij de Soerambi vatbaar, worden naar de Pradoto teruggezonden, om daar afgedaan te worden. De Mas Penghoeloe slaat zijn vonnissen volgens de kitabs of koran.

In de regtbank Pradoto is de Raden toemenggoeng Hamangprodjo voorzitter. Zijne leden zijn de Mantrie Sepoeloohs en Mantrie Djeksos der binnen en buiten regenten. Elk dezer regenten alsmede de rijksbestierder heeft een Mantrie Sepoelooh en een Mantrie Djekso. Er zijn zes binnen en zes buiten regenten. Ook aan den Mas Penghoeloe is een Mantrie Djekso toegevoegd, die alsmede lid is van deze regtbank. De zitting van de Pradoto is op maan- en donderdagen, waar al de voornoemde leden tegenwoordig moeten zijn. De zaken, die tot deze regtbank behooren zijn: over plundering, brandstichting, diefstallen, roof, afzetterijen, bedriegerijen, veedieverijen, schaking, verpanding en schuldvorderingen, waarvan bewijzen voorhanden zijn. De zaken worden ingediend door den Mantrie Djekso, onder wien de aanklager behoort. Hamang prodjo geeft vervolgens schriftelijke last aan den Mantrie Djekso, onder wien de gedaagde staat, om hem voor de regtbank te brengen. Over kleine zaken, tracht men evenwel partijen eerst tot minnelijke schikkingen te brengen, zoo dit mogelijk is, anders brengt men de zaak voor de regtbank.

In de regtbank Bale mangoe is ook Hamong prodjo voorzitter, waar hij door dezelfde leden, als hierboven gezegd is, geassisteerd wordt. *Woensdag en Zondag* [1] zijn de zittingdagen bij deze regtbank, waar de volgende zaken behooren: over de verhuur of het verpanden van landen, *kortom, alle geschillen, welke betrekking hebben op landerijen.* [1] De indiening der zaken geschiedt even als bij de Pradoto.

Alle vonnissen door den Mas Penghoeloe en Hamong prodjo geslagen worden ter goedkeuring aan den resident en aan den Soesoehoenan aangeboden. Doodvonnissen en veroordeeling tot bannissement buiten Java, worden ter goedkeuring aan den Gouv.-Gen. ingezonden.

De dorps of districts hoofden, welken rang zij ook bekleeden, hebben van den Rijksbestierder de bevoegdheid, om alle zaken, waarop geene lichamelijke of onteerende straf staat, door minnelijke schikkingen naar billijkheid af te doen, mits partijen met hunne afdoening tevreden zijn, anders worden zij naar Soerakarta opgezonden aan hunne respectieve hoofden, waaronder zij behooren, om voor de regtbank te worden teregtgesteld.

Wanneer iemand op de hoofdplaats een zaak heeft tegen eene in de dessa, dan tracht het hoofd van den aanklager eerst de zaak in der minne te schikken, is dit niet mogelijk, dan wordt de gedaagde van

[1] De *cursiveering* is van mij.

Voor de Gouvernements onderdanen bestaat hier eene andere regtbank onder den naam van Residentie raad welke is daargesteld bij besluit van den Gouverneur Generaal in rade d.d. 5 Februarij 1831 n° 30 en extract uit het verbaal der verrigtingen van Heeren Kommissarissen aan de Hoven in dd. 27 Maart 1831 n° 6. —

De Residentie raad wordt voorgezeten door den Resident of Assistent Resident, geassisteerd door twee of drie leden door het Gouvernement uit de Europesche ingezetenen gekozen; — in het Krimineele zijn Europeanen en derzelver afstammelingen van haare regtsmagt uitgesloten en worden aan den raad van Justitie te Samarang overgeleverd, — dan Chinezen, Maleijers en andere vreemdelingen staan zoowel in het Krimineele als Civiele, voor haar teregt. De eenvoudige manier van procedeeren voor de landraden voorgeschreven wordt hier gevolgd. —

Wanneer chinezen voor de Residentie raad teregt staan, heeft de Kapitein dier natie zitting, en wanneer gemengde zaken voorgebragt worden, namelijk: waarin Javanen als complices van vreemdelingen betrokken zijn, wordt ook de Rijksbestierder daarin geroepen. — De Assistent Resident of een ander daartoe te benoemen ambtenaar neemt de functie van Griffier en tevens die van fiscaal waar.

Van civiele zaken boven de f 500 kan bij den raad van Justitie te Samarang geappelleerd worden, en alle crimineele vonnissen zijn aan de Revisie van het hooggeregtshof onderworpen.

Eindelijk bestaat alhier eene regtbank genaamd djaxa-Negara, waarvan de Patih (adjunct) van den Rijksbestierder voorzitter is. Dezelve houd hare zitting in eene passeerbaan (Passeban Mangoe genaamd) voor den dalm van den Rijksbestierder. Alle zaken worden hier ter eerster instantie onderzocht en zoo mogelijk tot genoegen van partijen beslist, zoo dat deze regtbank eigentlijk een vrede geregt is. — Van hier worden de zaken die voor geene minnelijke beschikking vatbaar zijn bevonden, naar de Soerambie of Pradotto overgewezen.

Kleine geschillen en geld kwestiën worden door de djaxa Negara afgedaan, behouden het regt van appèl bij de Pradotto.

De regtbank van ommegangen in de Samarangsche afdeeling houd die ook hare zitting te Djocjokarta, eenlijk op de hoofdplaats of ook wanneer zulks mogt vereischt worden, in de hoofdplaatsen van districten?	Neen want de regtbank van krimineele zaken treedt in deszelfs plaats op.
Uit welke klasse worden de assessooren benoemd?	De leden van de regtbank van krimineele zaken worden, zooals

buiten regenten, benevens de Patih van den Kroonprins. Voort behooren bij deze regtbank 23 Mantries sepoeloeh (zendelingen of deurwaarders van de raad) en twee Mantries djogo lawang welke laatsten verpligt zijn de zaken alvorens zij voor de regtbank komen, voorloopig te onderzoeken.

Deze regtbank vergaderd op bepaalde dagen op de paséban des kratons, in de Pendopo Pradatan genaamd; dezelve neemt kennis van alle civiele zaken tusschen Javanen onderling, of wanneer deze gedaagden zijn; dan wanneer Europeanen, Chinezen of andere onderdanen van het Gouvernement door Javanen in regten aangesproken worden, moeten zij voor de Residentie raad worden getrokken. De uitspraken van de Pradotto gronden zich op de javaansche wetboeken Anger Pradotto dalem, Anger Ageng en Anger sepoeloeh en haare vonnissen zijn onderworpen aan de revisie van den Rijksbestierder.

De tweede Javaansche Regtbank is de Soerambie en wordt voorgezeten door den Hoofd Pangoeloe die den naam en titel voert van Kandjeng Kjaie Pangoeloe Kamalodin Ningrat; zij houd haare zitting in de voorhof van den grooten tempel, en heeft tot leden de Ketib Anom of adjunct hoofd Pangoeloe benevens vier Ketibs; terwijl alleen in zeer belangrijke zaken de Oelomos en Patoks Negoro worden geraadpleegd. — Zij doet uitspraak in huwelijks geschillen tusschen Javanen; erfenissen en besterfenissen. — Vroeger werden ook alle doodvonnissen door haar uitgesproken en daarin de voorschriften van den Koran gevolgd, dan dit gedeelte van haare regtmagt is, evenals de lijfstraffelijke magt van de Pradotto overgegaan aan de regtbank van Crimineele zaken, waarover nu gesproken zal worden. —

De Crimineele regtspleeging over den javaan is (ingevolge contract van den 3e November 1830 gesloten door kommissarissen ter regeling der zaken in de Vorstenlanden en de voogden van Z. H: den Sultan en van het besluit van den Gouverneur Generaal in rade dd. 11e Junij 1831 no 29) opgedragen aan eene regtbank van Krimineele zaken. — Dit geregtshof hetwelk dezelfde regtmagt heeft als de regtbanken van ommegang en de landraden in de gouvernements landen, wordt voorgezeten door den Resident of Assistent Resident en heeft tot leden den Rijksbestierder en eenige Toemenggoengs; terwijl als adviseerend lid, ingeval de doodstraf in aanmerking kan komen de hoofd Pangoeloe zitting neemt, om de voorschriften van den Koran aan te geven.

De Hoofddjaksa oefent bij deze regtbank de functie van publieken aanklager uit, terwijl de Assistent Resident of een ander daartoe door den Resident te benoemen ambtenaar Griffier bij dezelve is; eerstgemelde geeft tevens op welke voorschriften en straffen de Javaansche Wetboeken (Angers) op zoodanige zaken als aanhangig zijn geven en stellen.

De vonnissen van deze regtbank worden ter aprobatie aan het Hooge geregtshof van Nederlandsch Indie gezonden, en eerst na aprobatie ter exicutie gelegd. —

wat dit Verslag over titels zegt, is zeer belangrijk en een latere publicatie ruimschoots waard. Merkwaardig hierin is de geringe rol die aan de toenmalige Jogja'sche Djŏksanagara, alias Balemangoe wordt toegeschreven. Heeft men hier met een fout te doen, zooals daareven in het stuk over Solo meer dan eens te constateeren viel; of is deze toenmalige onbeduidendheid der Jogja'sche Balemangoe als slechts een „vrede geregt", zuiver weergegeven? Zoo ziet men, hoe er telkens weer vragen kunnen rijzen als men andere, en meerdere stukken in handen krijgt.

57. D. i. niet het *tandjir*, *nandjir* = het empaleeren van een afgeslagen hoofd; maar *tandjir* = Jav. *takdjir* = Mal. *taksir*, wat in algemeenen zin „arbitraire correctie" beteekent (verg. Roorda-Vreede, 4en druk, 1901, I, p. 643, met V. d. Berg in Encycl. v. N. I., II, p. 561—562), doch hetgeen dan in de praktijk *allereerst* de beteekenis heeft gekregen van geeseling, geeselstraf.

58. Hier hebben we weer een dier leukweg gedane mededeelingen van vader Winter, welke toch van hoog gewicht zijn [1]. Hij vertelt hier immers met duidelijke woorden hoe „in vroegere Jaren" de Jav. Vorst de boedelscheidingen zelve placht te verrichten, dus een der belangrijkste geestelijk-rechterlijke functies daarmede aan den „Hoofd Priester" of Wadana Pangoelon onthield, m. a. w. ook een der gewichtigste functies zelve verrichtte die later zeer speciaal tot het ressort der Soerambi-rechtbank behoorde, nadat de rechtspraak van den hof-imâm als alleen-rechtsprekend rechter zich van zelve ontwikkeld had tot die eener collegiale rechtspraak.

Dat er voor den oorsprong der latere Vorstenlandsche Soerambi als rechtsprekend geestelijk college, als „priester-raad", een drietal verschillende verklaringen mogelijk zijn, kan men nalezen in Encycl. v. N. I., I, p. 547, waar de verklaring van Dr. Snouck Hurgronje (Ind. Gids, 1884, I, p. 415—416) gegeven wordt, en ibid., III, p. 334—335, waar prof. Van den Berg daar twee andere tegenover stelt. Toch worde hier langs nog anderen, immers geschiedkundigen weg, beproefd een weinig licht in deze kwestie te brengen, nu vader Winter in 1824 zoo pertinent nog weet te vertellen dat vroeger de Jav. Vorst zelve de erfrecht-zaken in handen hield, en die eerst „in latere Jaren" aan den Hoofd-Pangoeloe overgaf; zoodat derhalve vroeger het belangrijkst gedeelte van de civiele rechtspraak der Soerambi *niet* in hare handen kan hebben berust.

We komen hier vanzelf terecht bij de reeds genoemde „Javaense Reyse/ gedaen.... door de Heere N. N. in den Jare 1656", waarin

[1] Tot mijn spijt is door gedeeltelijke versletenheid der interpunctie-typen ter drukkerij, de punt die er stond achter „worden" in den tekst op blz. 73 niet mede afgedrukt geworden, na het aanslaan van den vorm. Men leze dus zooals er ook werkelijk gestaan heeft: „ten einde zulks na zijn dood stipt nagekomen te kunnen worden. in vroegere Jaren deelde de vorst zelve, enz."

vroeger gezegd is gekozen uit de acht binnen en buiten Regenten van het Hof gezamentlijk met den Rijksbestierder.

In de strand Residenties stellen de Ingezetenen er eene eer in tot assessooren benoemd te worden, hoe wordt zulks alhier beschouwd?

Daar hier geene vaste assessooren bestaan maar de binnen- en buiten Regenten bij beurten als leden zitting nemen en deze personen eenen zeer hoogen rang hebben, zoo is het hun onverschillig of zij al of niet in de regtbank zitten.

Beginnen de aldus benoemde assessooren, Pangoeloe en Jaksa eenig denkbeeld van deze manier van procedeeren te krijgen; zijn zij gemakkelijk in het aannemen der graden van bewijs?

Ja, vooral de Rijksbestierder en eenigen der Toemenggoengs benevens de djaksa en de Pangoeloe van de gewoone raad.

Wanneer echter de hoofd Pangoeloe zitting heeft ondervind men veel moeite, omdat deze zich niet alleen stipt, wat het bewijs aangaat, aan de voorschriften des Korans houd, maar zelfs nimmer zijn stem wil uitbrengen, zonder alvorens met de voornaamste leden van de Soerambie en de patoks Negoro te hebben geraadpleegd. Een enkel verkeerd woord door eene getuige gebezigd of het verzuim van de bij de Koran bepaalde formaliteiten, is genoeg om hem tot onschuldig verklaring van den schuldigsten misdadiger te doen adviseren, waarom dan ook de meeste doodvonnissen tegen zijn gevoelen geslagen worden; iets waartoe men de Inlandsche leden in den beginne niet dan met moeite heeft kunnen brengen, maar het welk thans gemakkelijker gaat.

Kunnen vrouwen volgens hunne denkbeelden als getuigen worden toegelaten; laten zij hun den eed doen op de koran?

Ja; zij worden onder eede voor den landraad gehoord; maar gelden slechts voor eene halve getuige.

Zijn zij in hun oordeel ten aanzien van den veroordeelde streng of toegevend?

Zij zijn eer toegevend als streng, vooral bij misdaden die het gevolg zijn der hartstochten, zooals moord of verwonding ter zake van jalousie, belediging enz. enz. —

Wat zeggen zij van het afschaffen van alle verminkende straffen?

Dit draagd in de volste zin, alhoewel zij zeer aan alle oude of vroegere instellingen gehecht zijn, hunne goedkeuring weg."

Dit stuk vergoedt *eenigszins* het ontbreken van afzonderlijke oudere monografiën over Jogja, waarop ik hiervóór blz. 21 reeds wees. Ook

van gruwzame straffen wanneer de Vorst, ten teeken van rouw, zijn haar liet afscheren, en iemand zijner onderdanen het mocht wagen dit niet na te volgen.

Van een Soerambi-rechtbank in 1654 is dus *geen kwestie*; alles hing toenmaals aan het *bon plaisir* van den Vorst. En speciaal deze Soenan Mangkoerat I (Soenan Tagalwangi; 1646—Juli 1677) was zeer *anti* de geestelijken; het ook door Van Goens in extenso gedane verhaal van zijn grooten, in 1647 ten uitvoer gebrachten „Paepen"-moord, is er wel het sprekendst bewijs van. In dit opzicht heeft ook onder Soenan — men lette op den titel! — Mangkoerat I een *reactie in ouder-Javaanschen zin* plaats gegrepen tegen den inderdaad onder zijn vader, Soeltan — men lette op den titel! — Agoeng, aangewassen invloed van de Islamieten; Arabieren en „paepen" vooraan.

Over Soeltan Agoeng lezen wij in 1615 — nadat hij in 1613 aan de regeering was gekomen — „....van den Mattaramsche Keyser regeringhe, bestaet niet alleen aen syn persoon, maer mede aen dees twee raedtsheeren ghenaempt Kalifagypan, dat den oppersten paep is, een beleeft man, ende aen den Gouverneur Generael ghenaempt Kaiy (sic) Sorandanj, twelck twee oude mannen zyn, doch den Keyser met zyn raetsheeren regieren met stranghicheyt, alsoo het een groot ryck is; wat de voors: Raden doen, bevalt den Keyser wel, alsoo hy jonck is". (De Jonge, Opkomst, IV, p. 58). Inderdaad: Sultan Agoeng is sterk onder Moh. invloed geweest; in **1625** A. D. neemt hij den Soesoehoenan-titel aan, doch in **1633** den *hoogeren* Soeltan-titel — dit tevens *contra* Prof. v. d. Berg in diens „De inlandsche rangen en titels op Java en Madoera", 2[en] herz. druk, 's Gravenhage 1902, p. 92 en noot 3 —; en in 1615 heeft hij reeds een „opperste paep", een hof-imâm, met een rijksbestierder, als zijn 2 groote raadsheeren; ja, het feit der verkrijging van den **Sultans**-titel in 1633 door bemiddeling van een Arabier vindt hij zóó gewichtig, dat hij met het begin van het jaar **1555** der nog steeds doorgetelde Çaka-jaartelling, of met **Vrijdag Lĕgi 8 Juli 1633** de *nieuwe Mohammedaansch-Javaansche jaartelling* begint, welke sedert kracht van wet heeft behouden, en ter herinnering aan welk ingrijpend historisch feit nog heden ten dage in de antieke pĕrdikan-desa Bajat of Tĕmbajat aan de Solo-rivier of kali Dĕngkeng — verg. hiervóór noot 5 op blz. 99 —, de latere woon- en begraafplaats van dien als „Soenan Bajat" onder de Javanen welbekenden Arabier [1], *een van de zéér zeldzame jong-Javaansche inscripties* te vinden is met 2 Jav. jaartallen: 1555, het jaar van dien nieuwen kalender; en 1588, d. i. het eerste jaar van dien nieuwen kalender,

[1] In de Geslachtslijst achteraan V. d. Berg's „Le Hadhramout et les colonies arabes dans l'Archipel indien", Batavia 1886, vindt men dezen terug als „Le Sousouhounan de Tembajat", en oomzegger van Soenan Giri (I). Blijkens p. 195—196 is deze stamboom samengesteld door den welbekenden boedjangga Rangga Warsita, onder toezicht van Cohen Stuart, dus uit ± 1870, en berust bij het Bataviaasch Genootschap.

Rycklof van Goens zoo prachtig ook het rechtswezen bij het Mataram'sche hof te Plered voor het jaar **1654** — verg. hiervóór blz. 135, noot 2 — beschreven heeft. In het kort gezegd, was de rechtspraak toen zóó uitsluitend in handen van den Vorst, dat er *noch* voor een Pradata, *noch* voor een Soerambi plaats kan zijn geweest. De woorden van Van Goens luiden als volgt:

„Driemael ter weeck komt den *Koninck* ordinair buyten sijn Hof/ namentlijck eenmael des Saterdaeghs ofte des Maandaeghs om te tournooyen; eenmael des Donderdaeghs om Justitie ende Recht te doen; ende eenmael om na sijn believen met de Grooten sijns Rycks te *Pitchiunen* (sic) ofte raet te houden; .... Niemant van 't geheele Landt heeft hals-recht aen hem selver/ ofte authoriteyt ende commissie yemant te dooden/ maer wel een yder in sijn Landt-Vooghdy om te laten vangen en binden/ ende soo voort na de *Mataram* op te brengen: alwaer op d'ordinary Recht-dagen de selve door de Fiscalen/ dat met eenen de Scherp-rechters ende Executeurs van *'s Koninghs* wil zijn/ den *Koningh* werden aengeklaeght. Den *Koningh* op d' ordinary Justitie-dagen" — dus alle Donderdagen — „te voorschijn komende/.... stelt zich dan op een verheven Somer-huys met sijn ordinair Lijf-wacht verselt/ op soodanigen plaets/ dat hy de gevangens bequamelijck sien kan. Dese gevangens zijn seer cruel gekluystert/.... Dus gebonden ende geknevelt werden de misdadigers als beesten op haer buyck plat neder voor den *Koningh* geworpen/.... Hier komt dan den Fiscael met sijn aenklachte/ enz. enz.", — kortom een crimineele rechtspraak uitsluitend door den Vorst, en door niemand anders (l. c. p. 6—7; en in hoofdzaak gelijkluidend bij Leupe in Bijdr. Kon. Inst., 1, IV (1856), p. 314—316). Dan geeft van Goens nog eenige staaltjes van de meer dan draconische rechtsbepalingen toenmaals in Mataram, die in zoo scherpe tegenspraak zijn met de milde bepalingen van de Oeṇḍang-Oeṇḍang Mataram, in het Pĕpakĕm Tjarbon gered. Hij zegt: „De Doodt-waerdige straffen bestaen in diversche overtredingen/ die meerendeels rechtvaerdigh zijn; oock weet men hier van geen andere straffen als de Doodt/ de geboden zijn dese: Wie een Paert ofte Koe steelt moet sterven. Wie Overspel begaet met ander Mans getroude Wijf/ moet sterven. enz." (p. 8, of Leupe p. 316—317); ook nog: „Alle andere straffen des *Konings* wil particulier rakende/ is geen mate noch ordre van te schrijven/ die tot allen tijden/ ende als hem sulcx in de kop schiet/ soodanige beveelt te dooden/ als 't hem behaeght/" (ib.); waarop dan nog een eind verder, à-propos van jaloersheid der Javanen, een toevoeging tot de rechtspleging volgt: „Soo een man suspicie heeft hoe geringen persoon hy zy/ dat een anderen toeleyt met sijn wijf te poppen/" — d. i. spelen, mallen; Leupe heeft ten onrechte: „toeleijt zijn wijf te poppen" — „ende daer van genochsame inditie weet by te brengen/ mach hy op d'ordinary rechtdagh voor den *Koningh* verschijnen om sijn klachten te doen" (p. 28, of Leupe p. 344); terwijl dan nog een verhaal volgt der drie soorten

1680 en vóór 1737, dus stel ± **1700**. En naar de historische gegevens dan verder oordeelende, zou men de verklaring zooals Dr. Snouck Hurgronje (Ind. Gids, 1884, I, p. 415—416) die van het ontstaan eener Moh.-Jav. imâm-rechtspraak heeft gegeven, verreweg de meest waarschijnlijke achten. Terwijl eerst in ± 1700 een collegiale Soerambi-rechtspraak *op haar vroegst* in leven kan zijn gekomen, is het mogelijk, en zelfs aannemelijk, dat daarvóór een alleen-rechtsprekend hof-imâm gefungeerd heeft; iets wat zelfs onder Soeltan Agoeng reeds in wezen kan zijn geweest, maar dan toch stellig onder diens zoon en opvolger, Mangkoerat I, weer in de doos werd gedaan.

59. Ook dit is een bijzonderheid die, naar ik meen, nog nergens elders vermeld staat. Ook heb ik nooit een toespeling op — laat staan een fragment van — zulke rapporten bij de doorwerking der residentie-archieven te Solo en Jogja aangetroffen. Het woord „malar-moengå" kan ik, na alle zoeken in den laatsten druk van het Jav. Wdb. (1901), noch vinden noch ophelderen. Ook Dr. Juynboll, wiens voorlichting ik inriep, gelukte dit niet; hij slaat echter voor te lezen „malar-moengoe", wat dan zou *kunnen* beteekenen „vragen-en-wekken". Evenmin kon de heer Kiliaan het woord verklaren.

60. In hoeverre de nu volgende vragen, in verjavaanscht Arabisch, verhaspeld zijn geworden, mogen deskundigen beoordeelen.

61. Men zal tevergeefs in art. 4 der Anggĕr Aroebiroe kunnen zoeken naar deze specificatie; er wordt daar wel gesproken van „'s Vorsten verbod" (awisane ing ratoe), maar wèlke zaken daaronder vallen, wordt niet medegedeeld. Ook hier vertelt Winter iets geheel nieuws, nergens elders nog te vinden. — Neemt men de Anggĕr Aroebiroe voor zich, zooals die in 1844 door Roorda werd uitgegeven (Javaansche Wetten, Amsterdam 1844, p. 225—231), dan ziet men allereerst dat de datum's aan het slot Zondag 11 Soera Alip 1699 = (volgens Dond. kalender) Zo. 4 April 1773, en Ma. 5 Bĕsar Ehé 1708 = Ma. 11 Nov. 1782, geen van beide kloppen met den in den aanhef van dit wetje genoemden Rijksbestierder van Solo, Raden Adipati Danoeningrat. Immers: deze was, volgens persoonlijk in de Vorstenlanden door mij gemaakte aanteekeningen, Rijksbestierder van Mei 1804—einde 1810. Daarentegen had men te Solo in 1773 den Raden Adipati Sasradiningrat (I; Maart 1769—Oct. 1782). Met andere woorden: de tekst van Roorda bevat de nieuwe afkondiging in ± 1805 van een oudere wet, of liever ouder contract, tusschen Solo en Jogja voor het eerst te Sĕmarang vastgesteld in den jare 1773.

Nu is het mij inderdaad gelukt in de Solo'sche en Jogja'sche archieven niet alleen een oudere redactie van deze Anggĕr uit 1786 in zoowel Javaanschen als Holl. tekst aan te treffen; maar ook nog een enkel-Holl. redactie, die wel ongedateerd is, doch in haar aanhef den Rijksbestierder Sasradiningrat vermeldt, en dus hoogstwaarschijnlijk

toen — eigenlijk reeds sinds Sawal 1587 — de nieuwe tijdrekening deze Çaka-jaartelling één vol jaar had ingehaald (wat ze telkens na 32 jaar en ruim 9 maanden doet), dus *voor het eerst in haar vollen rondloop bevestigd en gesanctioneerd was* tegenover die oudere Çaka-jaartelling [1]. — Doch na zijn dood verandert het blaadje; zijn zoon, Mangkoerat I, laat spoedig na zijn troonsbestijging eene razzia houden onder de papen, herstelt de oudere Jav. gewoonte om den Soesoehoenan's-titel hooger te achten, en bij zijn laatste bezoek aan Plered in 1654 rept Van Goens nergens van eenige inmenging der Moh. geestelijkheid.

Kortom: onder Soeltan Agoeng moge de Hoofd-Pangoeloe een machtig man zijn geweest, een Soerambi-rechtbank heeft zeker toen *nog niet* bestaan; en tijdens de regeering van Mangkoerat I is daar geen kwestie van. De instelling der Soerambi moet, evenals die der Pradata, *tijdens Kartasoera* zijn gebeurd, dus tusschen 1680 en 1746, en waarschijnlijk ook *vóór* het gewichtige Jurisdictie-Contract met de Compagnie van 7 Maart 1737; zie hiervóór blz. 138. Vermoedelijk is zij dus, gelijktijdig met de Pradata, in ± 1700 ontstaan, waarschijnlijk reeds dadelijk belast met de crimineele rechtspraak, maar misschien *nog niet* — hoewel het gevaarlijk is voor vader Winter's „vroegere Jaren" een tijd aan te duiden; maar wat dan toch in alle gevallen een herinnering vast houdt, die zoo heel veel verder dan een eeuw niet kan teruggaan! — met de civiele rechtspraak in zake erfrecht. In alle gevallen mogen we wel weer aannemen dat de Soerambi reeds bestaan heeft tijdens Pakoe Boewana II (1727—1749), aangezien deze Soenan inderdaad weer sterk onder den invloed der Moh. geestelijkheid is geweest, waarvan wel dit het meest overtuigend bewijs is dat hij in 1742, door Mas Garĕṇḍi en de Chineezen uit Kartasoera verdreven, de wijk nam naar Panaraga, en daar de pĕrdikan-desa Tĕgalsari stichtte, als centrum van een weldra beroemde pĕsantren, kweekplaats van Moh. Jav. rechtzinnigheid, met Kjahi Kaṣan Bĕsari als eerste hoofd (verg. Fokkens in Tijdschr. Bat. Gen., XXIV, 1877, p. 318—321), later als Kjahi Agoeng bekend gebleven [2].

Concludeerende, zou dus het ontstaan der Soerambi omstreeks gelijktijdig hebben plaats gehad met dat der Pradata, beiden na

[1] Over deze interessante pĕrdikan-desa, die ik in Sept. 1889 bezocht, hoop ik weldra nadere mededeelingen te doen. Evenals over de jong-Javaansche inscriptie te Soeratjala, hierachter in noot 77 genoemd.

[2] Later heeft Fokkens in Tijdschr. Bat. Gen. XXXI (1886), p. 488—497 twee piagĕm's gepubliceerd, gegeven door den hoofd-Pangoeloe van Solo aan het hoofd der pĕrdikan-desa Tĕgalsari, welke echter ten onrechte door Fokkens op p. 487 worden teruggebracht tot „tijdens de regeering van Pakoe Boewana II". Integendeel zijn beide veel jonger, waarschijnlijk uit den tijd van Pakoe Boewana IV (1788—1820); men zie b.v. op p. 489, waar reeds naar „de verordeningen van wijlen uw grootvader en vader" verwezen wordt, d.i. naar Kjahi Agoeng zaliger en diens opvolger.

1680 en vóór 1737, dus stel ± **1700**. En naar de historische gegevens dan verder oordeelende, zou men de verklaring zooals Dr. Snouck Hurgronje (Ind. Gids, 1884, I, p. 415—416) die van het ontstaan eener Moh.-Jav. imâm-rechtspraak heeft gegeven, verreweg de meest waarschijnlijke achten. Terwijl eerst in ± 1700 een collegiale Soerambi-rechtspraak *op haar vroegst* in leven kan zijn gekomen, is het mogelijk, en zelfs aannemelijk, dat daarvóór een alleen-rechtsprekend hof-imâm gefungeerd heeft; iets wat zelfs onder Soeltan Agoeng reeds in wezen kan zijn geweest, maar dan toch stellig onder diens zoon en opvolger, Mangkoerat I, weer in de doos werd gedaan.

59. Ook dit is een bijzonderheid die, naar ik meen, nog nergens elders vermeld staat. Ook heb ik nooit een toespeling op — laat staan een fragment van — zulke rapporten bij de doorwerking der residentie-archieven te Solo en Jogja aangetroffen. Het woord „malar-moengå" kan ik, na alle zoeken in den laatsten druk van het Jav. Wdb. (1901), noch vinden noch ophelderen. Ook Dr. Juynboll, wiens voorlichting ik inriep, gelukte dit niet; hij slaat echter voor te lezen „malar-moengoe", wat dan zou *kunnen* beteekenen „vragen-en-wekken". Evenmin kon de heer Kiliaan het woord verklaren.

60. In hoeverre de nu volgende vragen, in verjavaanscht Arabisch, verhaspeld zijn geworden, mogen deskundigen beoordeelen.

61. Men zal tevergeefs in art. 4 der Anggĕr Aroebiroe kunnen zoeken naar deze specificatie; er wordt daar wel gesproken van „'s Vorsten verbod" (awisane ing ratoe), maar wèlke zaken daaronder vallen, wordt niet medegedeeld. Ook hier vertelt Winter iets geheel nieuws, nergens elders nog te vinden. — Neemt men de Anggĕr Aroebiroe voor zich, zooals die in 1844 door Roorda werd uitgegeven (Javaansche Wetten, Amsterdam 1844, p. 225—231), dan ziet men allereerst dat de datum's aan het slot Zondag 11 Soera Alip 1699 = (volgens Dond. kalender) Zo. 4 April 1773, en Ma. 5 Bĕsar Ehé 1708 = Ma. 11 Nov. 1782, geen van beide kloppen met den in den aanhef van dit wetje genoemden Rijksbestierder van Solo, Raden Adipati Danoeningrat. Immers: deze was, volgens persoonlijk in de Vorstenlanden door mij gemaakte aanteekeningen, Rijksbestierder van Mei 1804—einde 1810. Daarentegen had men te Solo in 1773 den Raden Adipati Sasradiningrat (I; Maart 1769—Oct. 1782). Met andere woorden: de tekst van Roorda bevat de nieuwe afkondiging in ± 1805 van een oudere wet, of liever ouder contract, tusschen Solo en Jogja voor het eerst te Sĕmarang vastgesteld in den jare 1773.

Nu is het mij inderdaad gelukt in de Solo'sche en Jogja'sche archieven niet alleen een oudere redactie van deze Anggĕr uit 1786 in zoowel Javaanschen als Holl. tekst aan te treffen; maar ook nog een enkel-Holl. redactie, die wel ongedateerd is, doch in haar aanhef den Rijksbestierder Sasradiningrat vermeldt, en dus hoogstwaarschijnlijk

die oudste Holl. redactie van 4 April 1773 vertegenwoordigt. Die oudere teruggevonden Jav., tevens Holl. tekst, draagt 3 data, en wel eerst 11 Soera (er staat foutief Roewah) Alip 1699, dan Ma. 5 Bĕsar Ehe 1708 — de 2 zelfde dus als bij Roorda —, èn bovendien aan 't einde nog Do. 4 Moeloed Be 1712 = Do. 5 Jan. 1786; daarnevens vermeldt de aanhef den Solo'schen Raden Adipati Djajaningrat. Deze nu was Rijksbestierder van einde 1784—Juli 1796. En dus dit klopt wèl. Die Jav. tektst heft nu aldus zijn laatste, zijn 4e artikel aan: „Ingkang kaping sakawan. Saoepami wontĕn abdi dalĕm, titijang ing Ngajogyakarta Adiningrat, datĕng ing Soerakarta Adiningrat, anganggeangge awisaning ratoe, wontĕn salĕbĕt ing nĕgari ing Soerakarta Adiningrat, ingkang kidoel enz. [volgen de grensbepalingen der kota Solo].... inggih ingkang abdi Kangdjĕng Rahaden Adipati Djajaningrat, ingkang angrampasana." Ook hier dus alleen vermelding van „het Vorstelijk verbod" (awisaning ratoe). En die oudste Holl. tekst, waarschijnlijk van 1773, dus de *heusche origineele* Anggĕr Aroebiroe, zegt in zijn laatste, ditmaal vijfde artikel ook slechts: „Wanneer een Sourakartase onderdaan te djokjokarta komt en aan zijn Lichaam de zoo genoemde contrabanden draagt en daarmeede geattrappeert word enz."

Maar ook de *allerjongste hernieuwing* op Zo. 4 Oct. 1818 van de Anggĕr Aroebiroe, tot nog toe totaal onbekend, en thans hoogst toevallig door mij in enkel-Holl. tekst teruggevonden, zooals ik hiervóór in noot 1 op blz. 127 reeds even vertelde, — ook deze officieele, door vader Winter-zelven vervaardigde, Holl. vertaling rept met geen woord van den aard der dingen die verboden zouden wezen; het bewuste art. 4 luidt daar, in erbarmelijk afschrift: „Art. 4. Eindelijk, in dien een Solosche onderdaan naar Djocjacarta gaat, en een verboden kleed draagt, namentlijk als hij zich slechts vertoont, ten zuide enz...... zoo zal den rijnsbestierder (sic) Danoeridjo gehouden zijn zulk een dadelijk te doen op vatten en hem het verboden kleed ofnimer (sic! lees: afnemen). In zelver voege zal gehandeld worden met denzulken van Djocjakarta..... zoo mag den rijks bestierder Sosrodiningrat zij (sic) verboden kleid (sic) doen afnemen. zonder dat aan den beleedigden persoon het recht zal worden toegestemd om zijn beklag hierover te mogen maken."

Dus *nergens, in niet ééne redactie van deze Anggĕr*, wordt gespecificeerd welke dan toch die door den Vorst verboden drachten waren, deze „contrabanden."

Eerst vader Winter vertelt het ons hier; hij noemt: I. aan Jav. krissen: a. *oekiran toenggak sĕmi*; b. *mĕndak toelenan*; c. *pĕndok boenton tatahan, botĕn mawi waton* (en waarbij het opvalt dat hij *pĕndok* zegt, niet in Krama ook *kandĕlan*); II. van hoofddeksels: a. *kopjah botĕn mawi njamat*: b. *koeloek bĕrtji biroe* (zooals die tegenwoordig toch genoemd wordt): c. *koeloek bĕrtji tjĕmĕng*; III. van batik-patronen: a. *oedan liris*; b. *modang*: c. *tjoemĕngkirang*; d. *sawat*; — en waarbij het weer opvalt dat hij niet het patroon *parang roesak* noemt;

IV. van kleedingstukken: a. *dodot mawi balĕnggi.* „En nog verscheiden andere dingen meer, onnoodig hier bij te voegen."

De groote waarde van wat vader Winter hier vertelt is deze, dat hij dus 11 bizonderheden aan kleedij opsomt die zoowel in Solo als in Jogja contrabande waren voor lieden die uit de andere hoofdplaats er heen kwamen. Noch Gesprek n° 61 later door Winter, den zoon, gepubliceerd in zijn I^e^ deel der Javaansche Zamenspraken (Amsterdam 1848, 1^e^ ed.), en wat alleen loopt over Verbodene Zaken in Solo; noch de 3 Oeṇḍang-Oeṇḍang van respectievelijk 1769, 1784, en 1790, welke ik in 1888 te Soerakarta mocht vinden en copieeren, doch die ook alleen Solo'sche contrabande vermelden, dingen dus verboden voor de onderdanen van den Soenan alleen; — geven wat vader Winter geeft: de namen der dingen voor Solo èn Jogja in het slotartikel der Anggĕr Aroebiroe globaal verboden, doch daar niet nader gespecificeerd. Vraagt men verder tot welke redactie deze onthullingen van vader Winter moeten behooren, dan dunkt mij, dat er niet geaarzeld behoeft te worden ze te laten slaan op de *laatste afkondiging* der Anggĕr Aroebiroe, die van Zo. 4 Oct. 1818, waarin hij zelve een niet onbelangrijke rol had gespeeld. M. a. w.: de door vader Winter opgesomde, door de Anggĕr Aroebiroe verbodene kleederdrachten, **waren nog voor Solo en Jogja wederzijds verboden in den jare 1818.**

Dit is van te meer waarde, omdat tot op den huidigen dag authentieke Jogja'sche bescheiden omtrent dit onderwerp nog niet ontdekt werden; de eenige flauwe aanduiding in die richting geeft art. 10 van het *concept*-Contract van 28 Dec. 1811 opgesteld voor een „Treaty of Friendship" tusschen het Britsche Gouv. en Sultan Sĕpoeh, en wat letterlijk luidt — bij Van Deventer, „Het Ned. gezag over Java en Onderhoorigheden sedert 1811", 's Grav. 1891, p. 319 werd het weinig zuiver afgedrukt naar het door mij hem geleende afschrift —: „Art. 10. His Highness engages not to prohibit to any class of his Subjects, the use of any particular article of wearing apparel ornament or luxury, except the cloth called Parang roosa and Sawat which from time immemorial have been appropriated to the Royal person." Terwijl het hierdoor des te zonderlinger wordt dat vader Winter, naast het *sawat*-patroon, ook niet het *parang-roesak*-patroon als verboden door „'s Vorsten Interdict" vermeldde, blijkt hier ook duidelijk dat er Jogja'sche analoge Oeṇḍang-Oeṇḍang hebben bestaan als in Solo; maar al mijn pogingen in 1889 te Jogja aangewend om dergelijke Jogja'sche plakkaten terug te vinden, bleven zonder resultaat. — Datgene, wat vader Winter nalaat aan 't slot met name te noemen (noodzakelijkerwijs óók bizonderheden omtrent kleedij — de *tjiṇḍe* b. v. werd totaal vergeten! —), kan daarom helaas uit geen enkele andere bron met goede gegevens aangevuld worden. De clausule die hij vermeldt: „wordende die gene bij overtreding van dit gebod, ten toon gesteld, en deszelfs kleren van

het lijf gescheurd", is echter veel strenger dan wat de Jav. tekst van het slot-artikel der Anggĕr Aroebiroe behelst, die alleen het gebod „angrampasana" geeft, dus blijkbaar alléén het ontrukken gebiedt van die dingen die contrabande waren. — Hoogst merkwaardig blijft, dat Winter, de zoon, in zijn genoemd Gesprek n° 61 uitdrukkelijk den naam noemende der Anggĕr Aroebiroe, en even uitdrukkelijk constateerende dat in het slot-artikel daar wèl van 's Vorsten verbod (of Interdict) wordt gesproken, zònder dat de verbodene kleedingstukken er echter met name genoemd worden („anang-ging wĕrninipoen ing pangangge: ingkang dados awisan, botĕn kasĕ-boetakĕn", 1e ed. p. 255, 3e ed. p. 133), zich toch geen oogenblik de moeite heeft gegeven die hinderlijke leemte aan te vullen! We mogen hier dus vader Winter wel in hooge mate erkentelijk zijn!

62. 1806—1819, juist de periode die vader Winter te Soerakarta had doorgebracht! Zie toch voor 1806 de aanhaling in Bijdr. Kon. Inst. 6, VI, 1899, p. 323; en voor 1819 (of 23 Jan. 1820) ibid., p. 325. We hebben hier tevens implicite het bewijs dat vader Winter inderdaad in 1806 van Jogja naar Solo verhuisde; een bewijs waarnaar ik toenmaals vergeefs zocht, verg. l. c. p. 324. — De kopiïst heeft deze tijdsbepalingen precies zoo overgenomen.

63. Nippe of neppe = kattenkruid, *Nepeta* var., een soort kruizemunt.

64. Het „galing" is later met zwarter inkt bijgeschreven, doch door dezelfde hand.

65. Waarschijnlijk te verstaan als „spinsel, of eenig pluksel".

66. „lengkwas" is natuurlijk Mal. lĕngkoewas, volgens Klinkert (1892): „een soort van specerij-achtigen wortel, die bij de spijsbereiding en als medicijn gebruikt wordt", feitelijk de galanga-wortel, Alpinia galanga Sw., een gember-achtige. — Jav. sakit kwåjå is letterlijk = gal-ziekte: maar mordechin is de oude Voor-Indische naam van cholera. Port. mordexim, ons oud-Hollandsch bort; zie Yule and Burnell, Hobson-Jobson (1886), i. v. „Mort-de-chien".

67. „de koek" = de miltzwelling bij malaria. Zie o. a. deze interessante plaats in A. Eschels-Kroon „Beschrijving van het eiland Sumatra", Haarlem, 1783 (naar de oorspr. Duitsche uitgave van Hamburg 1781), waar hij het klimaat van Indrapoera beschrijft: „Zo wel de Europeërs als de Inboorlingen van *Asien*, krygen 'er alle maanden de Koorts, en de meesten zeker hard gezwel, het welk de Hollanders *de Koek* en de Maleyers *Cura* noemen. Dit gezwel, dat zich altoos aan de linke zyde zet, en alle jaaren grooter word, gaat gemeenlyk verzeld met een Binnenkoorts.... Ik heb slegts weinige Lieden gekend die daarvan geneezen zyn, maar zy kunnen jaaren lang daarmede kwynen... Het gezwel neemt ook, wanneer men na *Europa* keerd, en zelfs zo dra men onder de Linie of benoorden dezelve gekomen is, allengskens weder af, gelyk veele Lieden my verzekerd hebben: maar keert men

vervolgens weder naar *Indiën* terug, dan vertoond het zich op nieuw, wanneer men de Zuider Keerkring nadert; en groeit, naar mate men verder ten zuiden komt, tot deszelfs voorige grootte" (p. 12). Hier hebben we een uitstekende beschrijving van miltzwelling bij malaria; maar bovendien, het genoemde Mal. koera is = milt, en sakit koera = opzetting van de milt. — De oorspronkelijke Duitsche tekst (Ex. Kon. Bibl.) geeft den aanhef aldus: „Europäer sowohl als Asiaten kriegen alle Monat das Fieber, und mehrentheils alle ein hart Gewächs, die Holländer nennen es de Koek und die Maleyer Cura. Es setzet sich in der linken Seite, und wird jährlich gröszer. Dieses Gewächs ist allezeit mit einen schleichenden Fieber (binnen Koors) vereiniget". (p. 11).

Het Jav. Wdb. (nieuwe 4e druk, 1901, II, p. 372) is i. v. „ḍoegal" (ook doegal) met zijn verklaring, op Rhemrev's gezag gegeven: „verharding in de maag, zooals na de koorts", — dan ook foutief en onvolledig.

68. Hier blijkt duidelijk dat „vijg" = Indische vijg = pisang is, Jav. gĕḍang.

68bis. Dezen term „kĕrtas ḍĕḍak", voor het welbekende dunne Chineesche papier van rijstzemelen (ḍĕḍak) gemaakt, zal men tevergeefs in het Jav. Wdb., nieuwen 4en druk (1901), zoeken. Het is het papier dat juist in vader Winter's tijd, van 1800—1830, veel op Java in gebruik was, en waarop zelfs in den Engelschen tijd wel officieele stukken werden gedrukt. — Het dwaze „sup." achter „dedak" moet *geschrapt.*

69. Hierop laat de kopiïst volgen de heele periode die hij straks vóór het hoofdstuk „Huwelijken" overgeslagen had, dus al hetgeen hier op blz. 47—51 afgedrukt werd. Daarna gaat hij gewoon door met het hier ook beginnende hoofdstuk „Bijgeloovigheid".

70. Verg. hiermee wat de zoon, C. F. Winter Sr., in Tijdschr. v. N. I., 5en jrg. (1843), I, p. 695 schreef: „de navelstreng.... sommige bijten dezelve af", en met bijbehoorende noot 2: „Door het afbijten van de navelstreng, gelooft men dat het kind onkwetsbaar wordt."

71. Dit „twee mannelijke lingen" schrijft de kopiïst net zoo over!

72. In zuidelijk Kĕḍiri. Op blz. 36 zagen we dat Winter vertelde hoe hier nog heidenen woonden, evenals op den Tĕnggĕr.

73. Verg. Bijdr. Kon. Inst., 6, VI (1899), p. 68—71, waarbij de tekst aan den kopiïst werd ontleend.

74. Er staat inderdaad „vreugd", lees „vrugd".

75. Hier hebben we het algemeen in onzen Archipel verspreide pontijanak-geloof. Zie het art. ad hoc in de Encycl. v. N. I., III, p. 289. Maar evenzeer mag herinnerd worden aan wat Valentijn reeds schreef: „De Amboineesen gelooven ook, dat, wanneer een vrouw, swanger zynde, of in de kraam, gestorven is, zy in een Pontiana verandert,

waar door zy een schim, geest, of een duivel verstaan, die met zeer lange hairen dan hier dan daar vliegt, en sweeft, en dat zy, de boomen tot rust-plaats hebbende, in 't bosch in d'een of d'andre der zelve blyft hangen; ja dat men haar daar haar kind hoort beweenen, en het kind met haar schreyen. Dat zy ook als een vleedermuis in de dorpen, om na haar man te zoeken, omzwerft. Om nu te beletten, dat zulk een vrouw in geen Pontiana verandere, zyn zy gewoon deze middelen in 't werk te stellen. Men legt, voor 't begraven, en by 't afleggen van zulken vrouw, onder ieder van hare oxelen een hoender-ey, op dat zy, die na der Amboinesen gedagten anders zou willen vliegen, belet werde, dewyl zy, die eyers onder haare oxelen voelende, zig inbeeld, haar kind onder haar armen te hebben, en bevreest is 't zelve, als zy maar begon te vliegen, te zullen laten vallen, waar door zy genoodzaakt wordt ter plaatze, daar zy is, te blyven." (Beschryvinge van Amboina; II, 1724, fol. 144—145).

76. Sic! Lees: klomp.

77. Slechts weinig plaatsen zijn op Java bekend waar men zulke eigen-gemaakte nissen van heremieten aantreft. Het „iets grooter egter als het hokje van de Sanct of de Sanctin" van vader Winter, kan ik daarbij niet anders begrijpen dan in dezen zin: iets grooter dan de nis voor een Hindoejavaansch heiligenbeeld; òf wel: dan de nis die de *kiblat* aanwijst, dus de *mihráb*. Maar dit laatste is minder waarschijnlijk. — Eigen-gemaakte nissen van kluizenaars uit den Hindoe-tijd vindt men zeker bij den zoogenaamden „Kratou van Ratoe Baka" (beZ. Prambanan, zie de aan 't slot van noot 5 reeds genoemde Kaart van IJzerman); verg. de literatuur daarover in Dr. Verbeek's „Oudheden van Java", Verh. Bat. Gen., XLVI, 1891, p. 174—175. Uit den Moh. tijd zag ik zulke uitgehouwen grot-kamertjes in den hoogen tufsteen-wand der kali Djatinom (beN. N.O. Klaten), waar Kjahi Agěng Gribig, tijdgenoot en mededinger van Paněmbahan Senapati (± 1575—1601), o. a. getapa'd moet hebben, welke heilige ook met zijn familie begraven ligt bij de antieke měsdjid van Djatinom, waarheen nog elk jaar op den 1en Vrijdag, vallende tusschen 10 en 20 Sapar, de inlanders toestroomen. En ook vindt men twee zulke uitgehouwen grotkamertjes te Soeratjala (beZ. de suikerfabriek Poeṇḍoeng, bij 't Zuiderstrand in Jogja, aan den linkeroever der kali Oepak); alwaar men ook een der *zéér zeldzame jong-Javaansche inscripties* vindt, met Jav. jaar 1624 (= 1700/1701 A. D.), en met den ingegriften naam van „kandjěng soesoehoennan ratoe hammangkoerat", d. i. van den echten zoon van Mangkoerat I, Raden Mas Tapa, later door zijn broeder Mangkoerat II tot Pang. Aria Mataram verheven, die al in midden 1702 opponeerde tegen de komende troonsbestijging van diens zoon Mangkoerat III (Nov. 1703—6 Juli 1704; verg. De Jonge, VIII, p. 97—98, noot), en daarop na de troonsbestijging van zijn anderen neef (oomzegger) Mangkoerat IV (Febr. 1719) formeel *kraman* werd als

Soenan Panoetoep, en in Jan. 1720 op last van Mangkoerat IV te Djapara werd geworgd (verg. o. a. de Jonge, IX, p. 44, 49 en 66).

78. Curieus is dat in deze transcriptie de då, welke in den tijd van C. F. Winter Sr. als „dho" werd teruggegeven, hier staat als „dŏ"; en evenzeer de ṭå, die men later als tho teruggaf, hier „tŏ" is. — De kopiïst heeft deze finesse niet overgenomen, en schrijft 2-maal „do", en 2-maal „to"; blijkbaar begreep hij niet, wat er met dat trema bedoeld werd.

79. Voor „Njahi Rårå kidoel".

79bis. Eerst stond er in het hs. „spier witte roose", doch met zwarter inkt werd daar „voose" van gemaakt, gelijk de kopiïst ook heeft. Misschien is wel een woord als „knobbel" of „kern" uitgevallen, verg. toch wat op blz. 89 over „Kettos" wordt gezegd. — Overigens staat er zeer duidelijk in origineel en kopie „Pandanne", hoezeer men mag vermoeden dat het woord „poṇḍoh" bedoeld is, d. i. de „punt", het „hart" van een jonge kokosnoot (zie het Jav. Wdb., 4en druk, 1901, II, p. 198).

80. Waarschijnlijk hebben we hier Jav. *laṇḍi* = zwaar gehoornd hert, iets als „negen-einder".

81. Met een „sirih-katje" is wel zeker bedoeld de Jav. loewak, een soort moesang, marter. Ook op blz. 45 werd het woord reeds genoemd, doch was daar eerst door mij over het hoofd gezien. — Verg. J. Nieuhof's „Zee- en Lant-reize, door verscheide Gewesten van Oostindien", t'Amsterdam 1682, fol. 294: „De *Surikatjes* zijn ontrent van grote en fatsoen als een eekhorentje, enz."

82. D. i. „palm-tappen". Tijferen is nog steeds een woord dat wacht op verklaring van zijn oorsprong; Port. is het niet, hoewel men in de Molukken, zelfs nu nog, van tifadoor schijnt te spreken. In De Clercq's „Het Maleisch der Molukken" (Batavia, 1876) vindt men als Menado'sch en Ambon'sch Maleisch opgegeven „Tifar. aftappen van sagoeweer, tijferen"; en „orang batifar, tifadoor"; of in beter oud-Hollandsch „tijferaar". Doch de vorm tifar wijst op vreemden oorsprong. Ook aan Yule en Burnell in hun voortreffelijk Indisch Woordenboek „Hobson-Jobson" (Londen, 1886) is het niet gelukt i. v. Tiffin en Tiff hetzij deze woorden op te helderen, hetzij ons tijferen; waarbij zij een plaats ad hoc aanhalen uit Rumphius, die in zijn in 1690 afgesloten Boek I van het Amboinsch Kruid-Boek in het Hollandsch reeds zeide: „.... alle dranken dewelke men uyt boomen tapt. De persoonen, die hier op afgerigt zyn, noemt men hier te Lande met een Portugeese naam Tiffadoros, en het werk zelfs Tiffar, bij onze Duytsche tyfferen:" (fol. 5). De Lat. tekst, door Yule en Burnell aangehaald, is in spelling zuiverder. Zij stellen alleen vast, dat er een ouderwetsch-Engelsch to tiff bestond, in den zin van „to take off a draught". *Wie kan de oplossing geven?*

83. In de eerste dezer „boedo"-termen heeft men natuurlijk het bekende „ong, oṃ", de heilige begin-syllabe; dan volgt, naar de heer Kiliaan mij terecht opmerkte, „awighnam astoe" = „geen stoornis zij er" (zie prof. Kern's Kawi-studiën, 1871, p. 25); dan komt, naar Dr. Juynboll mij vriendelijk mededeelde „namas siddham", d. i. „hulde is volbracht"; terwijl Kâmâdjâjâ en Kâmâratih de God der Liefde Kâma en zijn vrouw Ratih zijn. — Over „Awik nomas Toeno Maas idem" schrijft Dr. Juynboll mij nader: „De spreuk is de gewone Sanskṛt formule, waarmede bijna alle oudere Javaansche geschriften beginnen. De juiste schrijfwijze is: Oṃ awighnam astu namas siddham. Dit laatste woord wordt in de Balineesche Hss. altijd verbasterd tot sidĕm of sidĕm". Men ziet dat de beteekenis der woorden hier nog al erg verhaspeld wordt. — Het is wel zoo goed als zeker, dat vader Winter bij deze „boedo of Heiden" gedacht heeft aan den Tĕnggĕr. Immers reeds vóór hem had al Raffles de aandacht gevestigd op dergelijke formulieren bij de Tĕnggĕreezen. In zijn „Discourse" op 11 Sept. 1815 voor het Bataviaasch Genootschap gehouden, na zijn reis van 3 maanden over Java (zie hiervóór blz. 104 bovenaan), waarbij zoowel de *oudheden* van Midden- en Oost-Java bezocht waren als óók een beŏoek werd gebracht aan den Tĕngger, vertelde hij een en ander over dezen „late tour through the Eastern Districts", waarbij hij o. a. „visited the Teng'gar mountains" (Verh. Bat. Gen. VIII, 1816, p. 50). En zoo vertelt hij daar ook van hun begrafenisplechtigheden, hoe „another *puja* commencing, „*Hong! awigno mastu nomo sidam, hong! araning*," &c. is then repeated while enz." (l. c. p. 55). En ditzelfde vertelde hij nog eens weer, maar nu verhaspeld tot „*Hong! awigna mastána ma sidam, hong! aráning*," &c." bij de beschrijving der Tĕnggĕreezen in zijn History of Java, 1817, I, p. 331 en verg. op p. 324: „*Hong! 'amilam mastúna masidam!*"; 2e ed. 1830, I, p. 370 en 361—62). Zoo komen we al dicht bij de verhaspeling van vader Winter, die zeker ook aan den Tĕnggĕr heeft gedacht.

Het is wel merkwaardig dat dit bezoek aan en deze beschrijvingen van den Tĕnggĕr door Raffles, aan Prof. Veth in diens schijnbaar volledige bibliografie in zijn Java, III (1882), p. 1098 noot, *ontsnapt* zijn; en dat de Tĕnggĕr-specialiteit, Dr. Kohlbrugge, dit verzuim *evenmin bemerkt* heeft, Bijdr. Kon. Inst., 6, IX (1901), p. 86 en noot. Mijnerzijds maak ik *amende honorable* dat ik in den Gids van Mei 1901, p. 235 de reis van Raffles over Midden- en Oost-Java en eventjes Bali van Mei–Juli 1815 niet gekend heb, en daardoor *ten onrechte* Horsfield, in plaats van Raffles-zelven voorstelde als den eersten bezoeker van Soekoeh, van Singasari, en van Malang (Tj. Toempang en Kidal). Wat Raffles in zijn History of Java, 1817, II, 41 dan ook van Horsfield overneemt, zijn niet 19, doch slechts 8 bladzijden (p. 33—40), d. i. de beschrijving van Tj. Panataran. Doch op p. 41 is de „I" die spreekt, „ik, Raffles", met zijn „These I visited in 1815".

Zeer merkwaardig ook is, dat, in de 1e editie van 1817, p. 41 van dl. II *een ander begin heeft gehad*, als begin van vel G; want dit begint met „Proceeding", terwijl het had moeten beginnen met „I have", zie toch het slot van p. 40 rechts onderaan. D. i. dus: vel G (p. 41—48) is in 1817 gedeeltelijk, en zeker in den aanhef, *opnieuw gezet*, nadat vel F reeds afgedrukt wàs, welk feit ons hiermee blijvend is verraden. Dus juist in de eigen beschrijving van Raffles over zijn bezoek aan Singasari, het Malang'sche en Soekoeh zijn bepaalde wijzigingen aangebracht! Zie den interessanten brief van Horsfield over deze, vooral oudheidkundige, reis van Raffles door Midden- en Oost-Java in midden 1815, ten deele gepubliceerd door D. Ch. Boulger in zijn „The life of Sir Stamford Raffles", London 1897, p. 192—193; helaas zonder de origineele dateering, die Boulger ook bij andere brieven er maar bij denkt, wat bitter jammer is. Horsfield maakt daarbij gebruik van „a short diary kept bij Lieutenant Watson", die, met den bekenden Baker — toen nog „Lieutenant" — o. a. Raffles' reisgezellen waren. Waar zou dit dagboek terug te vinden zijn? — Op dezen zelfden tocht werd ook Madjapahit bezocht.

84. Dus volgens dit zeggen zou Madjapahit gesticht zijn in 1824—440 = 1384 A. D.!

85. Dit zou dus gebeurd zijn in 1824—348 = 1476 A. D.; terwijl, nota bene, volgens het vorige gegeven, Madjapahit 137 jaar bestaan zou hebben, en dus eerst in 1521 A. D. zoude gevallen zijn!

86. Zoo komen we op 525 + 1227 = 1752, natuurlijk Jav. jaar; volgens den in Solo sinds 1821 A. D. (Djimawal 1749 A. J.) gevolgden Woensdagschen kalender (choeroep arbangiah), liep dit jaar van 26 Aug. 1824—15 Aug. 1825. Iets wat er weer sterk voor zou pleiten dat niet 1824, doch 1825 het jaar is waarin Winter dit stuk afsloot en onderteekende.

87. Hier doet zich in de copie het curieuze feit voor, dat de woorden „door mij gemaakt" wèl in de copie eerst geschreven waren, maar daarna met een zware inktstreep zoo goed als onleesbaar zijn gemaakt. De plagiarius durfde dus niet dit ook op zich te nemen!

88. Ook dit „fokke fokke" = Mal. *tĕroeng* of Jav. *terong* is een verouderd Indisch-Hollandsch woord. Zie het werk van Joan Nienhof (1682), in noot 81 reeds genoemd, op fol. 228: „De vrucht, by d'Indianen *Fokky-Fokky* geheten, is langwerpigh rondt als een peere, enz." En vooral Rumphius, „Amboinsch Kruid-Boek", V, 1747, fol. 238—240, art. „Het tamme Trong", die zegt dat „Focki Focki" Ternataansch is; wat bevestigd wordt door De Clercq's „Het Maleisch der Molukken" (1876), i. v.

89. Sic! lees „gedong".

90. Hier hebben we dus *niet* de Goenoeng Kĕlir, beZ.O. Jogja, waar men nog talrijke Jav. graven uit den ouderen tijd aantreft, o. a. dat van de vrouw van Mangkoerat I (de Ratoe Malang) en van twee

van diens zonen; doch de Goenoeng Idjo (alias Kĕlir), recht zuid van de Solo'sche desa Goepala, maar op Jogja'sch terrein, en O.Z.O. van den Kraton van Ratoe Baka; zie weer de in 't slot van noot 5 genoemde kaart van IJzerman, alwaar men echter voor „Ndepolo" leze „Goepolo". — Het getuigenis omtrent de „kellir", als „het zeil, dat voor (sic) het waiang spel gespannen wordt", werd reeds in noot 22 behandeld.

91. Aldus staat er in de copie; lees waarschijnlijk: „voor zwigte".

92. Djatinĕgârâ ligt beN.W. van Gombong, in het regentschap Karanganjar, wat tot op 1830 Româ of Remâ heette, hetgeen inderdaad Krama-vormen zijn van Jav. *ramboet* = haar. Roma vormde des Sultans „Westersche Mantjanĕgara", waarbij ik een interessante plaats wil aanhalen uit de Memorie van Overgave van den aftredenden Jogja'schen eersten resident J. M. van Rhijn aan zijn opvolger, W. H. van IJsseldijk, d.d. 13 Sept. 1786: „Dan daer de verdeeling der Landen van de vorsten soo is gecitueerd, dat buijten des keijsers oosten westerse Mantjanagaras Cadierie Wirasabe enz.: Banjoemaes, Daaijloer [= Dajaloehoer] en onderhoorige districten, gelijk van den Sulthan om de west Romo. en dies resort ten oosten de provintien Djiepang Grobogang Madioen &ª die onder het Hooger gezag van Radeen Rongo sorteeren, soo aan het Soeracartas als dit Hoff ieder district zijn eigen regent hebbe, Daar iets voorvallende, Expedieert UEd: sijne sendelingen met die van den Rijksbestierder, om het onderzoek te dierigeeren." (Res. Arch. v. Jogja). Mooi Hollandsch is anders. — De „kalk berg" is natuurlijk de Goenoeng Gamping, beW. Jogja.

93. C. F. Winter Sr., de zoon, vertelt in Tijdschr. v. N. I., 2ᵉⁿ jrg. (1839), II, p. 587: „Djoko Pangalassan" = „woud-jongeling".

94. Hier zegt de zoon, C. F. Winter Sr., in Tijdsch. v. N. I., 2ᵉⁿ jrg. (1839), II, p. 588: „Men zegt dat deze tombe, die de gedaante heeft van eenen hond, nog heden ten dage in het bosch te *Krendo Wahhono* aanwezig is."

95. Het behoeft wel nauwelijks gezegd dat veel van wat vader Winter hier in 1824 over de Kalang's vertelt, overeenkomt met hetgeen later, in 1839, zijn zoon C. F. Winter Sr. over den „Oorsprong van het zoogenaamde Kalangs-volk" publiceerde in Tijdschr. v. N. I., 2ᵉⁿ jaarg., II, p. 578—588, alsmede in het daaraan voorafgegane opstel over den „Oorsprong van de oudheden te Brambanan", ib., I, p. 459—473. Men zou echter zoo zeggen dat er in het verhaal van den vader meer eenheid zit.

96. Dit is de eigen krullige handteekening van J. W. Winter, zooals die ook voorkomt onder de evenzeer geheel-eigenhandig geschreven officieele translaten van de *babon's* der Anggĕr Agĕng en Nawâlâ Pradâtâ, in 1888 door mij te Solo teruggevonden. Zie hiervóór blz. 115. — Het slot van de *copie*, met de brutaal-valsche handteekening „F: E: vR: Vⁿ: Schueltz" werd reeds afgedrukt in deze Bijdragen, 6, VI (1899), p. 318.

Slot-Toevoegingen en Verbeteringen.

Op blz. 18, r. 11 v. o. staat „instreere", lees „insteere".

Blz. 19, noot 1. Het hier geuite, doch onjuiste vermoeden vond zijn verbetering op blz. 147—148.

Op blz. 73, r. 6 v. b. leze men een *punt* achter „worden". Dus: „te kunnen worden. in vroegere Jaren". Zie noot 1 op blz. 157.

Op blz. 82, r. 12 v. b. moet het dwaze „sup." natuurlijk *geschrapt*. Door een verzuim van den corrector kwam dit storende woordje er tusschen.

Op blz. 111, r. 24 v. b. nam ik uit de Bijdr. Kon. Inst. 6, VI (1899), p. 324 over dat vader Winter „in midden 1816" weer als translateur in dienst zou zijn getreden bij het Ned. Gouv. Deze tijdsbepaling is echter *niet geheel juist*. Want ik heb in mijn Solo'sche aanteekeningen het volgende teruggevonden: „Bij Resol. van Commissarissen Generaal van 25 Oct. 1816, n° 9 werd de translateur voor de Jav. taal H. Hornoff op zijn verzoek ontslagen en de voormalige translateur J. W. Winter weder als zoodanig aangesteld, en tevens met het waarnemen van het notarisambt bekleed; omtrent welke personen de Provisioneele Resident van Solo in een missive dd. 29 Sept. 1816 — in voldoening aan een Resol. van Comm. Generaal van 3 Sept. 1816, n° 7 — reeds had opgemerkt, dat Winter in 1811 op zijn verzoek als translateur in de Jav. taal (bij het vorig Holl. Gouv.) door het Britsche Gouv. was ontslagen, en in zijn plaats de klerk op het bureau van den translateur Krijgsman te Semarang, Hornoff, in 1811 tot translateur te Solo was bevorderd; dat Winter zoowel de Jav. als de Holl. taal zeer goed sprak en schreef, terwijl van Hornoff door hem gezegd wordt: „Is de Javaansche taal vrij machtig, doch ongenoegsaam voor den post van translateur. Spreekt en schrijft daar en boven de hollandsche taal slecht.""

Hier hebben we dus niet alleen den *juisten dag* van vader Winter's weder actief-worden, 25 Oct. 1816, maar ook den juisten naam van den translateur die van Nov. 1811—Oct. 1816 in zijn plaats te Solo was getreden, hetgeen ik l. c. der Bijdragen nog in 't midden moest laten; het was H. Hornoff, gewezen klerk op het bureau van den gedurende den Engelschen tijd zeer invloedrijken translateur C. I. Krijgsman. En bovendien hebben we hier een ongevraagd en gunstig getuigenis over de *capaciteiten* van vader Winter, heel wat verschillende van het „miserable inlands kind", wat zijn vroegere chef, J. G. Van den Berg, goedvond over hem te getuigen in Dec. 1820 (hiervóór blz. 18), doch blijkbaar met de bedoeling andermans medelijden voor hem op te wekken.

Blz. 113, en noot 1. In n° 3 van Portefeuille 5 in het Archief-Nahuys, hiervóór op blz. 149, noot 1 al genoemd, bevindt zich ook een door „J. W. Winter transl[r]" onderteekend Translaat van een Solo'sch Soerambi-vonnis dd. Zo. 12 Rabingoelakir Be 1744 „of den 3[e] Maart 1817", geslagen tegen eene moordenaarster, hetgeen aldus eindigt: „Uitdienhoofden wordt dezelve volgens den inhoud van de kitab koer-an, alsmede die van de kitab Moeharar, welke ten aanzien van diergelijke misdaden, met de kitab Moehalie, en Ibnoe Hadjar, eensluidend is, ter dood gevonnisd". Hier hebben we dus een *zeer mooie bevestiging* van het in die noot opgemerkte, zoowel als van de lezing „Moehalie", uit den eigen tijd van vader Winter als translateur.

Blz. 118—119. Als nadere bevestiging van wat hier gezegd werd over het agrarisch karakter der rechtbank Kěpatihan, alias Balemangoe, mag nog herinnerd aan wat Nahuys op 18 Mei 1821 als wnd. res. van Solo aan Van de Graaff rapporteerde: „XI. De geschillen, ontstaande uit de huur van eenig land, worden ter eerste instantie gebragt ter cognitie van den Goenoeng of van de buren, *Mantjapit* (sic) of *Mantjalimat* genaamd, en komen daarna voor de Patian, dat is voor den Rijksbestierder, zijne Regenten en den Inlandschen Fiskaal". (Verzameling van Off. Rapporten, enz., I (1885), p. 296). De bij Nahuys voorafgaande missive van Van de Graaff in zake de Vorstenlandsche Landverhuur, dd. Batavia 3 Maart 1821, is in de editie-Van der Kemp (zie hiervóór blz. 17) noch te vinden noch genoemd!

Blz. 127. Bij het hier gezegde over den invloed van Nahuys op de *agrarische codificatie* der Anggěr Sepoeloeh van Zo. 4 Oct. 1818 wijs ik nog op de volgende curieuse mededeeling dd. 2 Dec. 1821 van Nahuys-zelven in zijn Verzameling van Off. Rapp., I (1885), p. 306: „.... zoo heb ik het nuttig en doelmatig geacht, dat de Resident niet geheel onkundig bleef, *welke landen*, *aan wie* en *op welke voorwaarden* zij verhuurd werden, en heb dienvolgens te *Djocjokarta* in 1818 [sic!!], en te *Soerakarta* in 1820, beginnen aan te leggen een register der verleende piagums (huurcedullen)." — En óók voege men hierbij dat het eerste gedeelte van het belangrijke Jogja'sche huurland Djåměgatan of Rědjåměgatan — Tissot's koffieland „*Djomahatan*" in het lijstje bij Nahuys, l. c. p. 347, van model-landhuurders in de Vorstenlanden — verleend was voor 11 jaar bij piagěm van 19 Oct. 1818.... d. i. dus *15 dagen nà* de codificatie der Anggěr Sěpoeloeh! Ja, ik vind zelfs in mijn Jogja'sche aanteekeningen dat deze J. Tissot, een Franschman, in 1809 op Java gekomen, „was op aanraden van res. Nahuys inwoner van Jogja geworden, had er den handel verlaten en [was] op aanmoediging en met medewerking van Nahuys — die daarbij tevens de hulp van den Chin. Toeměnggoeng Sětjådiningrat [alias Tan Djin Sing] had aangewend, welke voor Tissot geschikte gronden ging uitzoeken —", landhuurder van dit Djåměgatan geworden!!

Daartegen was het *eigen land* van Nahuys, Běḍaja (waarover op blz. 119 hiervóór reeds even gesproken werd), hem in **Juli 1817** in pacht gegeven door Soeltan Djarot (Sultan H. B. IV); zoodat er alle *persoonlijke reden* voor Nahuys bestond om eerst door de samenkomst te Klaṭen op Wo. 15 Oct. 1817 (hiervóór blz. 124—125), en daarna door de codificatie der Anggěr Sěpoeloeh op Zo. 4 Oct. 1818, zijn landelijk bezit in Jogja zeker te stellen!! Voor den datum dier in-pacht-verkrijging van het land Běḍaja door Nahuys, zie Louw's „De Java-oorlog van 1825–30", I, 1894, p. 602 in Bijlage IV. En zie daar ook Bijlage V en VI, wat de 2 registers der Jogja'sche en Solo'sche landverhuringen zijn, die Nahuys bij zijn missive dd. Soerakarta 2 Dec. 1821 aan den G. G. als bijlagen toezond, en welke door hem in zijn Off. Rapp., I (1885), p. 307 wèl vermeld werden als „de twee alhier ingesloten registers der te *Djocjokarta* en *Soerakarta* verleende piagums", doch aldaar *niet* door hem afgedrukt zijn. Het is alleen jammer dat in beide registers de *datum* en de *maand* niet vermeld staan, alleen het *jaar* van inhuur; zoodat we b.v. niet precies te weten kunnen komen, of het aanzienlijke Jogja'sche land Rědjåwinangoen van den Engelschman H. Thomson vóór of nà 4 Oct. 1818 ingehuurd werd; iets, wat ik ook in het Jogja'sche Archief niet heb kunnen vinden; wèl vond ik, dat Thomson reeds op 25 Oct. 1817 (nà Klaṭen!) bij Nahuys inlichtingen inwon over eventueele inhuur van gronden!

BIJDRAGEN TOT DE SPRAAKKUNST VAN HET OUDJAVAANSCH.

DOOR

H. KERN.

Het voorvoegsel si.

Over de beteekenis van dit voorvoegsel zoowel in 't Oudjavaansch als in de verwante talen is reeds gesproken bij de behandeling van 't Reflexief en Wederkeerig voornaamwoord in deze Bijdragen [1]. Eigenlijk vormt si, in den zin van »zich» of »ineen», secundaire of werkwoordelijke stammen, die andere voorvoegsels, naar gelang van omstandigheden, aannemen om als gezegde te dienen.

Bij de t. a. p. gegeven voorbeelden (m)asibû, (m)asiḍakĕp, (m)asiḍakĕtan, kan men voegen (m)asidĕkung, met ineengebogen knieën; kasidĕkung, in de knieën geknikt, op de knieën gezakt, bijv. kâpĕsan kasidĕkung, afgemat op de knieën gezakt, Smarad.; gupe suku nirân lagi kasidĕkung i jrĕm ing çawa, vermoeid daar heur beenen telkens geknikt zakten in den stapel(?) der lijken, BY. 44, 8; vgl. Dayaksch dĕko, gebogen, en Jav. dĕkung; asidĕhâ, (met de hand) op iets leunende (zitten) AW. 40; = Jav. siduwa, Sund. sidöha, waarvan de stam is dĕhâ, Jav. duwa, iets om op te leunen.

In asidĕhâ is 't reflexief begrip nog duidelijk genoeg; men vergelijke slechts het Fransche s'appuyer, maar bij sommige woorden heeft zich uit het reflexief begrip dat van een gewoon intransitief ontwikkeld; bijv. in silĕm, waarvan sumilĕm, hij dook onder; kasilĕm, gezonken, weggezonken. Een tweelingstam van silĕm is silĕp, waarvan o. a. sinilĕpakĕn ira ring wai, hij liet hem onderdompelen in 't water, Adip. Vgl. Jav silĕm en silĕp, en de afleidingen daarvan.

[1] D. L., bls. 402, vgg.

Silih als voorvoegsel.

Het woord silih, elkander, wederzijds, beurtelings, krijgt in verbinding met een wkw. stam het karakter van een voorvoegsel, zoodat zulk een verbinding zonder meer als gezegde kan optreden. Eenige voorbeelden van dit gebruik zijn reeds gegeven in bovenvermelde plaats dezer Bijdragen, waarnaar we den lezer verwijzen. Nog andere voorbeelden dan de daar genoemde zijn: silihawe, elkander wenken; silihirup, elkander in 't nauw brengen; silihtûb, tegen elkaar aandringn; tañjrih silihtûb, onvervaard drongen zij tegen elkander aan; hrû silihtûb, pijlen botsten tegen elkaar; silihtuju, op elkander aanleggen, mikken, BY. 463, dat ook uitgedrukt kan worden op Njav. wijze door anuju-tinuju BY. 432: anuju-tinuju dhîra 'n-lĕpas ira.

Soms wordt wordt silih, wederzijds, rhetorisch gebruikt in den zin van »tegen een ander op, als om strijd, in wedijver«. Bijv. sang hyang Wulan-sĕnw irikân makin mawâ silih-suluh mwang maṇigopureng pura, toen werd de maneschijn al lichter en lichter, wedijverende in glans met de edelsteenen hoofdpoort van de koningsburcht, BK. 51.

De suffixen a en ĕn.

Door de toevoeging van a (soms voor de versmaat â) krijgt een woord de beteekenis van een Conjunctief of Optatief, voorts ook van een Futurum of Conditionalis. Het kan staan achter alle vormen in 't actief en passief, behalve in 't passief van de eenvoudige werkwoorden, d. i. dezulke die niet afgeleid zijn met de achtervoegsels i of an en akĕn, want in dat geval wordt het vervangen door ĕn, met uitzondering van de vormen met ka of in. Slechts hoogst zelden, bijv. in ucapa, wuwusa, is nog a in gebruik naast ĕn, in ucapĕn, beide in dezelfhe beteekenis. Wordt ĕn gevoegd achter een klinker, dan verliest het de ĕ of wordt met inschuiving eener n: nĕn; dus warṇṇa + ĕn wordt warṇṇan of warṇṇanĕn, naar verkiezing.

Niet enkel werkwoorden, ook substantieven, adjectieven en bijwoorden kunnen met het suffix a voorzien worden. Eigenaardig is het dat ook de voornaamwoordelijke aanhechtsels ngku, ku en mu 't conjunctiefteeken aannemen, wanneer een conjunctief, in onmiddellijk verband er mêe staande, voorafgaat; dus tinutk

wordt door mij gevolgd, maar tûtěn-kwa, moet of zal door mij gevolgd worden: zoo ook pati-mu, maar patya-mwa.

Waar een conjunctief afhankelijk is van een voorafgaand woord, vereischt ons taaleigen den infinitief, met of zonder »te« of »om te«.

Ter verduidelijking van 't hier gezegde kunnen de volgende voorbeelden strekken.

Kinon lumakwa ḍatěngeng Kurupati, hij werd verzocht te gaan naar den heerscher der Kuru's, BY. 1, 8. Makon tumědunâmûkâpranga, hij beval (of: verzocht) hem naar beneden te komen om verwoed aan te vallen en te strijden, 19, 1. Kadi muburâng bala sang Kurunâtha, het leek alsof hij 't leger van den Kuruvorst zou vernietigen. Mahyun lumakwa, hij wenschte te gaan, 9, 2. Harěp manugěle těnggěk sang Anggâdhipa, uit begeerte (of: van zins) om den vorst van Anggaland den hals door te snijden, 19, 13. Wadwâ nira kabeh kinon anghera ring kadohan, zijn geheele troep kreeg bevel om in de verte te wachten, Âdip. 57, b. Ya ta pajarakěna ri kami, dát worde ons verteld, 23, a. Tambis meh sira mâtya, bijna zou hij gesneuveld zijn, BY. 9, 4. Kadyâhyuna, alsof zij wilden. Meh pějaha kacakra, op 't punt van te sneven door den discus getroffen, BK. 32; met andere woorden: weldra zouden zij sneven. Zoo ook drukt meh met den Conjunctief uit »weldra zal« of »totdat«, bijv. tulusakěna tikung prih meh sang hyang Hayu ḍatěnga, volhard in uw ijverig streven totdat de Geluksgodin komt (of, wat hier op hetzelfde neêrkomt: weldra zal de Geluksgodin komen), AW. 69. Kâla meh met volgenden Conjunctief is z. v. o. »alvorens«; bijv. anghili makabarasat kâla meh katunona, zij ijlden weg in wilde vlucht, alvorens door brand getroffen te worden, Hariw. 54, a. Meh mětwa jîwangku lunghâ, het scheelt niet veel of mijn levensgeest zal uit mij henengaan, Râm. 6, 44. Yadi wihanga, indien ik onwillig ware; sukâ mâtyâprang sopadi nucapěn atyanta kujana, liever wil ik strijdende sneven dan een zeer verachtelijk mensch genoemd worden, BY. 36, 14. Sangwanana, moge hij op reis (als zegen) medekrijgen, [illegible] Âdip. 35. Maharěp mâtya, willende sneuvelen, BY. 19, 5. Mâwâs hěntya ng watěk Pâṇḍawabala, yan tan-, zeker zou het gedaan geweest zijn met de legerscharen der Pâṇḍawa's, indien niet-, 40, 10. Mâwâs hěntya ng açoka tañjung alapěn, zeker zou men ophouden met de

Açoka's en lotussen te plukken, 38. 7. Nghulun gumawayakĕna kahyunta, ik zal doen wat Gij wilt, Âdip. 88, b. Mistârakĕna, om uit te breiden; wistarakĕna dentâcarita, vertel het uitvoeriger (eig. moge uitgebreid worden wat Gij vertelt) 19, 2. Yogyâbhiṣekan sang Janamejaya, Janamejaya is waardig (of: geschikt) om tot koning gewijd te worden, 47. Wineh sira mastrya, hem werd toegestaan dat hij zou trouwen (men liet hem trouwen) ald. Hĕnĕngakĕna ng kathâ sakarĕng, tucapa tang samudramanthana, laten wij 't verhaal voor een poos laten rusten en spreken van 't karnen van den oceaan, 29. Tucapa muwah sang Dewabrata, laten wij nu weder van Dewawrata spreken, 85. Ucapa ta mahârâja P., er zal (of: moge) dan gesproken worden van Koning P., 78. Tucapa lara narâryya Dharmmaputra, laten we spreken van 't leed van den edelen held Dharmaputra, BY. 14, 3. Tan ucapĕn, het behoeft niet gezegd te worden. Tan ucapakĕna, om niet te spreken over (d. i. laat staan), Âdip. 46. Nda hĕnĕngakĕna putra Çrî Matsyâdhipa, muwah ucapĕn ulah sang yodheng Pâṇḍawa, dan, laten wij zwijgen over den zoon van den doorluchtigen vorst der Matsya's en weder spreken over hetgeen de strijders aan de zijde der Pâṇḍawa's deden, BY. 12, 5. Akweh tingkah watĕk wîra yan ucapĕn, de wijzen waarop de heldenscharen zich voordeden zijn te veel om ze te beschrijven, 9, 13. Tucapĕn iki sawang sang Dewî, laten wij nu zeggen hoe de Prinses er uitzag, 4, 7. Nda tucapa Kurunâthâ kâryy (l. °thân kâryy) âçâ sinalahasa, dan, laten wij spreken van den Kuruvorst, die achterbleef mismoedig en teleurgesteld, 4, 4. Warṇṇan sang nâtha dewî paḍa suka mapupul mwang watĕk Pâṇḍuputra, laten wij beschrijven hoe de vorst en de vorstin beide even blij vergadering hielden met de Pâṇḍuzonen, 9, 14. Tan ngeh yan warṇṇanĕn tuṣṭa ni manah nira, er zou geen eind aan komen, indien de vreugde van hun hart moest beschreven worden (naar ons spraakgebruik: de vreugde van hun hart was te veel om te beschrijven), ald. Tangheh yan warṇṇan râmya nika, de bekoorlijkheden er van zijn te veel om ze te beschrijven, BK. 19. Ikâng Asurasanggha yâṅgadĕgakĕn kuṭa si Naraka munggu ring du lor, amumpunana paçcimottara sadeça Baruṇa kalawan Dhanâdhipa, de Asurascharen hadden voor Naraka eene vesting opgericht in den Noordhoek, om 't Noordwesten, benevens

de windstreek van Waruṇa ('t Westen) en van Kubera ('t Noorden) te beheerschen, BK. 7. Pira harṣa sang prabhu rumĕngwa denta mawuwus, hoe groot zou de vreugde van den vorst zijn, indien hij hoorde, wat gij zegt, AW. 184. Pinalaku nira tekang lĕmbu de mahârâja Wiçwâmitra, hurupana nira ta rakwa ri lĕmbu sârwuda, hij verzocht nu die koe te mogen hebben, koning Wiçwâmitra, zeggende die te willen inwisselen voor tien millioen koeien (d. i. daarvoor in ruil te zullen geven) Âdip. 127, b. Tan warṇṇan sira ring hĕnu, wij zullen niet beschrijven (eig. er behoeft niet beschreven te worden) hoe het haar op den weg ging, BY. 19. Kepwan ri denya n-tumamâ mareng dalĕm, verlegen (d. i. niet wetende) hoe hij 't paleis zou binnenkomen, BK. 51. Sang pĕjaha, die bestemd was om te sterven, Smarad. Sandeha ninghulun i kita, bhaṭârî Lakṣmî sang tamolaha (zóó te l.) ring pangkajawana, sugyan bhaṭârî Saraswatî, ik heb twijfel omtrent U, of Gij de godin Lakṣmî zijt, die in de lotusgroep woont, of wel de godin Saraswatî, Wirâṭa-p. Patyana-nyu, moge hij door u (o goden!) gedood worden! KO. 1, Klân (d. i. klâ + ĕn), moge hij in den helleketel van Yama gekookt worden! ald. Kasusukan ikanang sîma mapagĕha tĕkâ (Conj. van tĕka) i dlâha, de afbakening van gezegd dorpsgebied zij bevestigd tot in lengte van dagen, ald. Syûhĕngkwîking gunung, door mij zal deze berg verwoest worden; misschien te l. syûhĕngkweking, AW. 74. Sang magĕsĕng wuwusĕn-kwa, laat ik over den verbranden (Minnegod) spreken, Smarad. Patyangkwa sâdhya-mu n-aweh lĕpaseng alas göng, dat wij zouden omkomen was uw doel toen gij maaktet dat wij naar de wildernis verbannen werden, BY. Patya-mwa teki tĕwasamwa nirâgamâpraug, moge dan het loon er voor dat gij op ongeoorloofde wijze vecht zijn, dat gij sneeft, ald. Mapa tĕkapamwa, kong awak, angiṣṭya, wat is het, o gij (mijn) lichaam! dat gij zoudt wenschen? Smarad. Layat merang yârĕs ri muka-ngkwâwĕdi kumĕl, gij loopt beschaamd weg, daar gij bang zijt mij in 't gelaat te zien, bevreesd en kleinmoedig, BY. Nihan sang hyang Nârâyaṇa, rĕgĕpĕn astra-ngkwa, ling nira, ziehier, Nârâyaṇa, pak mijn schicht, zeide hij, ald. Tatan wwantĕn wĕnang tandinga, er is niemand in staat om tegen hem opgewassen te zullen zijn, Sutas. 42, a. Cakrawartya kita ring sabhuwana, Gij zult Çakrawartin (opper-

heerscher wezen over de geheele aarde, BY. 1, 4. Mawâs patya ning Bhîma, zeker zou Bhîma gesneuveld zijn; ald. Harěp ri pastrya Parameçwara, met den wensch dat Parameçwara zou trouwen, Smarad. Maharěp ri syûha ning rât kabeh, verlangende de geheele wereld te verwoesten (eig. naar 't zullen verwoest zijn der geheele wereld), BY. 19, 2. Sira (dat wapen) ta mârggâ-ngkwa pějaha, dat dan zal (of: moge) voor mij 't middel zijn om te sneven, BY. 36, 15. Yogya pahěthětana, geschikt om een schuilplaats te zijn, Âdip. 163, b. Yogya n-pakulěmana, geschikt om een plaats te zijn om te overnachten, en sakahyun rakryan panghiněpana (dat of dat oord) naar verkiezing van Uwe Hoogheid moge een plaats zijn voor nachtverblijf, BK. 19. Mangkanâ lawasa-nya n-těmuakan sangsâra, zoolang dure het dat hij foltering ondervindt (naar ons spraakgebruik, zoolang moge hij foltering ondervinden), KO. I. Sahutěn de ning ulâ maṇḍi, děmakěn de ning wyâghra, sarîkěn de ning banaspati, moghakěneng wilantih, ring wwai sahutěn de ning wuhaya; yanhawan ewöh suměngka kapagute luñcip ning paras, tumurun kaduhunga kajungkěla, pěpěsa, rěmpwa ring ratâ, kasopa, wulanguna, halingěngěna; yan hudan, sâmběrěn de ning glap; yan angher ing umah, katibâna bajrâgni glap, tanpahudan, liputěn, gěsěngana de sang hyang agni, moge hij door een giftige slang gebeten worden, door een tijger besprongen worden, door de boschduivels geplaagd, in voetklemmen verstrikt, in 't water door den krokodil opgehapt worden; wanneer hij op weg is, moge hij bij 't moeielijk klimmen zich stooten aan de scherpe punten der rotsen; bij 't dalen moge hij zich bezeeren, voorovervallen, verbrijzeld, verpletterd [1]; op den vlakken grond [2] moge hij met open mond staan, verbijsterd, verbluft zijn; wanneer het regent, moge hij door den bliksem getroffen worden; wanneer hij tehuis toeft, moge 't bliksemstraalvuur op hem vallen; wanneer het niet regent, moge hij door duisternis omgeven en verbrand worden door het vuur, KO. VII. Yadyan kěmbanga mâs-ku kumbanga kakanta, indien gij, mijn schat, een bloem wordt (in een later bestaan, zal (of:

[1] Pěpěsa rěmpwa nemen volgens den regel het Conjunctiefteeken aan als nadere bepaling van den Conjunctief kajungkěla.

[2] Het scheidteeken in den tekst staat op een verkeerde plaats.

nge) uw oudere broeder (d. i. ik, uw man) een bij wezen, BY. 1, 4. Si Râma juga ratwa, tan si Bharata pwa nâ ling ira, Râma zal koning zijn, maar niet Bharata, zoo sprak hij, Ram. 3, 3; mahyun ta sira rinâkṣâ patapan nira de irang Râma, hij wenschte dat zijn kluizenarij door Râma zou beschermd worden, 1, 39. Yekân dumeh kami jayâ ri musuh mahârṣi, dát is het wat maakt dat wij de vijanden van de grooten Rṣi zullen overwinnen, 2, 31. Wehěnku tang bhuwana dadya alas, ik zal maken dat de aarde een woestenij wordt, 2, 40. Tan yogya yan wuwusa weh paturû nira gkâ, het is onpassend dat nog verhaald zou worden hoe zij (de aggehuwden) toen sliepen, 2, 64. Pakosirěn ing açarana, n tot toevlucht genomen te worden (te hulp geroepen te worden) oor de hulpeloozen, Sutas. Pakâçrayan, hetzelfde, AW. 140. igenaardig is 't gebruik van den Conjunctief om zekere gelijkenis an te duiden. Bijv. wintang kěmbanga, de sterren waren als et ware bloemen (aan den nachtelijken hemel) BY. 50, 3. Çaba ning bhramara matta ya apuya, het gegons der dolle jen was als het ware vuur (doordat het gemoed der hoorders aardoor in gloed gezet werd) Râm. 6, 126. Ya ta sânaka de arendraputra, die was als het ware een broeder, BK. 40.

Dit spraakgebruik is licht te verklaren uit den aard van den onjunctief, die eigenlijk een Dubitatief is, gelijk in 't Indogermaansch. Wanneer men aarzelt of iets A of B is, moet er zekere elijkenis tusschen beide bestaan. Men kan niet van een voorwerp maken of zeggen: «zou het soms een bloem zijn?» tenzij men overeenkomst tusschen dat voorwerp en een bloem opmerkt.

Niet geheel duidelijk is de functie van 't suffix in ing palamang-a Wṛttas. 1, 8 en Sutas. 50, a. Vermoedelijk wil het zeggen: in 't volgende lied.»

Aanm. 1. In de HSS. vindt men nu en dan ha in stede van a a klinkers op Njav. manier, doch, voor zoover bekend, niet in edichten, zoodat alle waarborg voor 't bestaan van dit ha ontbreekt. Eerst in 't Middeljavaansche tijdperk vertoont zich deze elist onoorspronkelijke vorm met zekerheid.

Aanm. 2. De conjunctief op a is slechts in weinig verwante talen ewaard gebleven. Behalve in 't Njav., waarin bedoelde vorm ook, wel voornamelijk, als Imperatief dienst doet, treft men 't suffix an in 't Madureesch, Bisaya en Malagasi. Het gebruik van den orm op a in 't Madureesch komt veel meer overeen met dat in

't Oudjavaansch, dan met het Nieuwjavaansche spraakgebruik, zoodat de Madurees den vorm bezigt als Conjunctief en ter uitdrukking van een zullen of willen, maar niet als eigenlijken Imperatief, d. i. als een bevel [1]. In 't Bysaya wordt door a, gevoegd achter een werkwoordelijken stam, een Praesens Conjunctief en Imperatief uitgedrukt; dus buhata kana, dat worde gedaan, van buhat, doen, maken, Mal. buwat, Sund. buwat, Malg. buatră. Patya niño, worde door ulieden gedood; patya yanang ayam, deze hond worde gedood, van patay, welks uitgang vóór een klinker verzwakt wordt tot i, en verder tot y. Pakana ako, worde ik gevoerd, geef mij te eten. Wordt een vorm als buhata gebruikt na ua of uala, niet zijn, of obus-na (vgl. Ojav. huwus), dan drukt a een kunnen uit; ua-ko buhata ang sogomo, kay nagmasakit ako, ik kon uw bevel niet uitvoeren, omdat ik ziek was; obus-na buhata namon ang sogo sa Padre, wij hebben het bevel van den Padre reeds uitgevoerd. Eindelijk geeft a als suffix van een substantief te kennen een soort van hetgeen het substantief noemt; bijv. van halas, slang: onsang halasa kana, wat is dat voor een soort van slang?

Uit deze voorbeelden blijkt dat met buhata, patya te vergelijken zijn de in 't Oudjav. zeldzame passiefvormen ucapa, wuwusa, en 't gebruik van a bij substantieven om eene gelijkenis aan te duiden, bijv. in kĕmbanga, apuya, wat wel is waar niet geheel overeenkomt met het Bisayasch spraakgebruik in halasa, maar toch hiermeê verwantschap toont. Aan 't Malagasi is 't gebruik van a in 't passief even beperkt als in 't Ojav.; des te meer komt het voor in 't actief en bij adjectieven. In 't passief komt a alleen voor bij niet-eenvoudige werkwoorden juist als in 't Oudjavaansch bij wkw. op an (i) en akĕn. Bijv. in sitrana; (sitran bestaat uit sitra, Skr. siddha + suffix. ĕn), moge hij genezen worden.

De vorm op a dient tevens als Imperatief; bijv. mazotoa, wees ijverig, van mazoto, ijverig; faingană (uit ouder faingan), gauw, Imper. faingána, wees gauw! Bij ettelijke werkwoorden echter is de eigenlijke Imperatief niet van pas; bijv. mahazo „is in staat, kan", mahazoa „zij in staat, moge kunnen". De grenslijn tusschen Imperatief en Conjunctief, vooral in den 3den persoon is moeielijk te trekken; bijv. van misy, er is, komt misia, dat evengoed met „er zij" als met „laat er zijn" kan ver-

[1] Vgl. Vreede Handleiding t. d. beoef. d. Madoer. taal, XV, vg.

taald worden; bijv. misy olonă (Oudjav. hulun, Dayaksch olon) namangy azi, er was iemand die hem bezocht; misia mankaty ny ankizi-lahy, er zij (of: laat er zijn) een bediende hem roepende, d. i. laat een der bedienden hem roepen, of: een der bedienden roepe hem.

Het achtervoegsel ĕn — en wat met regelmatige klankverandering daaruit ontstaan is — komt in meer talen voor dan *a*. In 't Bisaya wordt met het overeenkomstige on of un gevormd een part. fut. passief of zgn. gerundief; bijv. buhaton, zal of moet gedaan worden, Lat. faciendum; buhaton-ko ini, dit zal door mij gedaan worden; buhaton-mo ini, dit moet door u gedaan worden. Dili-ta sila palakuon, wij moeten ze niet laten gaan; papanganon-ta una sila, wij moeten ze eerst laten eten. Nipisnipison-mu ang kahoy, door u moet het stuk hout wat fijner gemaakt worden, d. i. gij moet het wat afschaven; panipson-mo ang panday sa marko, laat den timmerman de lijst afschaven (eig. door u moet den timmerman bevolen worden dat hij afschave). Dezelfde vorm drukt ook een Conjunctief uit: kun buhaton-ko ini, waarvan de Spaansche vertaling luidt: „cuando sea hecho de mi eso", maar tevens wordt kun buhaton-ko yana vertolkt met „si yo hiciese eso" [1]. De ware vertaling zal wel wezen, om gemakshalve Latijn te gebruiken, „si facerem" of „fecissem" (doch in passiefvorm); dit is ook de beteekenis van den Conjunctief na yan in 't Oudjavaansch. Het Tagalog bezigt in, regelmatig ontwikkeld uit ĕn, ter vorming van den passieven imperatief bij eenvoudige werkwoordstammen gelijk in 't Ojav. en Bis. Om 't part. fut. pass. uit te drukken wordt de eerste lettergreep verdubbeld. Voorbeelden zijn kanin-mo ito, dat worde door u gegeten (naar ons spraakgebruik: eet dat); hanapin-mo si Pedro, P. worde door u gezocht (d. i. zoek P.); tawagin-mo, z. v. a. roep hem; maar hahanapin, moet of zal gezocht worden; iinumin-ko, het zal door mij gedronken worden; anong gagawin-ko, wat is het dat ik te doen heb? wát moet ik doen? [2] De beteekenis van een Imperatief heeft de vorm op in eigenlijk alleen, wanneer als agens de 2de pers. staat; want bijv. akinin-ko itong libro is „ik wil dit boek mij toeeigenen." Ondanks enkele eigenaardigheden in 't ge-

---

[1] Mentrida Arte de la longua Bisaya, p. 65 vg.

[2] Vgl. Totanes Arte p. 29 vgg.

bruik van 't suffix in 't Ojav., Bis. en Tagalog, is het niet moeielijk te zien dat de grondbeteekenis van ĕn in die drie talen dezelfde geweest is. Hetzelfde kan men zeggen van 't Bataksch. Het met ĕn overeenkomende achtervoegsel, hetwelk in het Tobasch on, Dairisch ĕn luidt, kan alleen, evenals in 't Javaansch enz., gehecht worden aan suffixlooze stammen [1], en mag gevoegelijk met het part. fut. pass. of gerundief vergeleken worden. Bijv. rappingon ma pingolna, hare ooren (van de overspelige vrouw) moeten verscheurd worden; dalanna, i ninna, ihuttonokku, zijn weg, zeide hij, moet door mij gevolgd worden; i ma sitaruhonokkan ni layang layang mandi, dat zal door de mandi-zwaluw aangebracht worden; sai na bayakkonokku do si Jonaha i, die Jonaha zal zonder falen door mij in 't blok gezet worden; indada sigararon i, dat behoeft niet betaald te worden; indada au sukkunommu, niet ik moet door u ondervraagd worden; indada be sappuron hamu, gijlieden behoeft niet meer in den echt verbonden te worden; beyasa sorommu, waarom moet ik door u gevat worden? bohá baenon, hoe te doen? [2]

Ook in 't Bulusch wordt ĕn gehecht aan suffixlooze stammen en heeft het dezelfde functie als in 't Ojav., hoewel niet uitsluitend. Bijv. sa siyam biya karĕngan wunuĕngku, indien hij hier komt, zal hij zeker door mij gedood worden. Turuĕn, het worde getoond, of moet of zal getoond worden; pikituruĕn, men moet het laten toonen. Pasuttĕn ung karaimu, uw kabaai worde uitgetrokken. Ingko-ingkoĕnnu, worde getracht door u het te raden. Doch in het Bulusch heeft ĕn nog een andere functie, want het vormt ook een passief indicatief; bijv. woan wunuĕnna si kekekou itii woan sĕraĕn, en die Kekekou wordt door hem gedood en opgegeten; woan siya liwagĕnna, en zij wordt door hem gevraagd; ilekkĕnnera, het werd door hen gezien [3], doch ook ilekkĕnnu mo kan, ge zult het eens zien! Ten opzichte van deze toepassing van ĕn komt het Bulusch overeen met het Iloko, dat met en, en Ibanag, dat met an (uit

[1] Met dit verschil dat bij werkwoorden op kèn, hon = Jav. akĕn, dit ken, hon achter èn, on geplaatst wordt; zie v. d. Tuuk Tob. Spr. § 182.

[2] Zie v. d. Tuuk op. c. blz. 204, vg. Volgens hem drukt de vorm uit „een begeerde noodzakelijkheid"; voorts „een stellige toekomst"; verder in verband met een ontkenning, of een woord voor „waarom?" een behoeven.

[3] Niemann, Bydr. Alf., blz. 96, vg.

ĕn, samengevallen met an = Jav. Bul., Tagal., Bis., Bat. an) een passief indicatief vormt [1]. Hoe de verschillende beteekenissen, die de afleidingen met ĕn kunnen aannemen, met elkaar samenhangen, behoeft hier niet in 't licht gesteld te worden. Evenmin is het hier de plaats om uit te weiden over de naam- en bijwoordelijke afleidingen met ĕn, die gemeengoed der Maleisch-Polynesische talen zijn.

De achtervoegsels **i** en **an.**

Deze suffixen hebben volkomen dezelfde beteekenis, doch de gevallen waarin ze gebezigd worden verschillen. Volgens een vasten regel heeft *i* zijn plaats in den Imperatief passief en in alle vormen van 't actief, behalve in den Conjunctief, want hierin en in alle overige vormen wordt an gebruikt. Stammen op een klinker uitgaande kunnen *i* vervangen door ani, hetgeen zelfs meer gebruikelijk is; dus van anĕka (stam tĕka): anĕke of anekani (voor anĕkâni, blijkens den Conjunctief anĕkâna, tĕkâna, katĕkân), afgaan op, aanvallen; mangĕne en mangĕnani, Bat. mangonai, raken; pinatyan, werd gedood, uit pati + i, welks *i* in dezen vorm door an moet vervangen worden, naast mâtyanana, om te dooden, uit mati + ani, waarin -ani in den Conjunctief in -anan moet overgaan en voorts het Conjunctiefsuffix aannemen. Zoo ook amâtyana en umâtyana uit amâti en umâti + an (vervangende *i*) en suffix *a*. Katunwan, in brand gestoken, bestaat uit ka + stam tunu + an (vervangende *i*); daarentegen heeft tumunwani, stak in brand, als achtervoegsel ani; de Conjunctief hiervan zou luiden tumunwanana.

In de met i en an afgeleide werkwoorden is de beteekenis van de locatiefpartikels i en an [2] nog duidelijk te herkennen. Bijv. lumihat, blikken, kijken, maar lumihati, kijken naar, ontwaren, zien. Mamighna, hindernis veroorzaken; mamighnani, hindernis veroorzaken aan, hinderen, verhinderen, storen. Mujar, sprak, sang inujaran, de toegesprokene. Tumangis, treurde, anangis, weenende, treurende, doch tumangisi, treurde over;

---

[1] Cuevas Arte 147.

[2] An bestaat in 't Oudjav. niet meer als afzonderlijk voorzetsel, doch komt nog voor o. a. in 't Malagasi; bijv. an Tananarivo, te Tananariva; en Mota *a*, te, bij, aan.

anangisi wĕka, zijn zoon beweenende; tumangisi, treurde over; tinangisan, wordt beweend; anangisi is ook »klagen bij« (iemand), en tangisana z. v. o. »moge hij door tranen bewogen worden«. Lumumpat, sprong; anglumpati gajah, springt op den olifant. Mundur, keerde terug; angunduri, terugtrekken naar of tot. Van hudan, regen, humudani, beregenen, kahudanan, beregend, door den regen getroffen. Malap, umalap, neemt, rooft; (m)angalap, nemende, plukkende; umalapi, neemt weg van iemand, iemand berooven van; umalapi kuṇḍala, z. v. a. nam oorsieraden van hem weg; inalapan, wien ontnomen werd, die beroofd was van, bijv. Drupada inalapan kaḍatwan ira. Zoo ook kâlapan rarâ, wien 't meisje ontvoerd was geworden.

He is duidelijk dat naar hun aard de met *i* en an afgeleide woorden overeenstemmen met een groot aantal samengestelde werkwoorden in onze taal, voornamelijk dezulke die samengesteld zijn met be, toe, op, ver, enkele ook met ont; evenals intransitieve werkwoorden in onze taal door samenstelling met be, toe, op, enz. transitief worden, zoo is het ook in 't Oud- en Nieuw-Javaansch. De toepassing van 't hier opgemerkte zal men vinden in de volgende voorbeelden, die natuurlijk slechts eene bloemlezing uit een overgroot aantal afleidingen bevatten. Bij eenige voorbeelden zal men opmerken dat het voorwerp pleonastisch vooráfgegaan kan worden door *i* of ri.

Angöbi kaywan ing gĕgĕr, het geboomte van den berg beschaduwende, BY. 44, 9; het niet samengestelde mangöb, anghub beteekent echter »schuilen«. Angujiwati, hem met de oogen een wenk geven. Anganggĕhi: ling sang Citrânggadânganggĕhi ri Surapati, de rede van Citrânggada vond ingang bij, wekte overtuiging bij Indra, AW. 233. Angaṇḍĕhi, druk uitoefenen op, nêerdrukken, overweldigen; göng ning duhkâ-ngaṇḍĕhi ri sira, de grootte van de smart die hem nêerdrukte, BY. 4, 2; inaṇḍĕhan ing prihatin, werd nêergedrukt door het hartzeer, d. i. bezweek daaronder, AW. 106; kâṇḍĕhan unĕng, overmeesterd door zielsverlangen, BY. vgl. [illegible]
Angapuyana, zullen in brand steken, BK. 159; mangapuyi, ook »aanvuren, opstoken«, 4, 5—1. Mangampiri, bij iemand aangaan; kâmpiran, bezocht, BK. 32. Umambuli, met groote macht aantasten, »invadere«, Âdip. 133; inambulan, werd met groote macht of overmacht aangevallen, 139; kâmbulan,

BK. 14. Amwiti, verlof geven aan — om heen te gaan; tang râkṣasa sâmpun amwiti sira, de Reus had hem (den kluizenaar) reeds verlof gegeven om heen te gaan, Sutas. 48, a, doch ook „toestemming vragen aan — om heen te gaan”, Âdip. 88, b; mamwitana, om afscheid te geven aan, „verabschieden”; mamwitaneng kalima, BY. 8, 6. Angarĕki, mangarĕki, haar een kus gevende, kussende, Sutas. 68; ook met volgend voorzetsel: angarĕkî kita, BK. 66; inarĕkan, werd gekust, Âdip. 148; arĕkana, om gekust te worden: strî kâryy ahyun arĕkana, BY. 4, 11. Umalapi kuṇḍala, nam van hem weg, roofde hem de oorsieraden, Âdip. 18; doch ook mangalapi ratnakanyakâ, van hem een juweel van een meisje tot vrouw vragende (eig. willende nemen) Hariw. 6, 6; inalapan kaḍatwan ira en kâlapan rarâ; zie boven. Angasĕpi, geur mêedeelende aan; gandhângasĕpi gĕlung, BY. 4, 11. Inasĕhan, gewasschen. Kâhasan, doorzworven, Âdip. 152. Kâsihi! heb medelijden met, genade voor hem (in passiefconstructie) BY. 8, 5; kâsihan, betreurenswaardig, te beklagen. Inĕntasan, z. v. a. doorgewaad, doorgekomen (zoodat men den oever bereikt heeft); ikâ (nl. de zee van bloed) inĕntasan; aharĕp mangĕntasana sâgara, zij wil aan wal stappen uit de zee, BY.; de eenvoudige vorm is mĕntas, steeg uit het water, Âdip. 78; mĕntas ring rudhirârṇṇawa, AW. 256, steeg aan wal uit de zee van bloed, komt feitelijk op hetzelfde neer als mĕntasi rudhirârṇṇawa. Angĕmuki, bedekken, in duisternis hullen: limut a. kaywan, BY.; inĕmukan, in duisternis gehuld. Mangidĕri, omsingelen: angrĕbut m., BY. Kedĕkan, waarop getrapt wordt bijgeval: (de slapende slang) kedĕkan de sang P., op de sl. sl. werd getrapt door P., Adip. 21; vertrapt geraakt, 120; mangidĕki, trappen op. Kengĕti! het worde bedacht! wees daaraan indachtig! BK. 15. Anginaki, aangenaam stemmen, verheugen, bevrediging schenken aan: a. buddhi; manginaki ri ya, hem verblijden, Sutas. 21, 6; anginakana, zullende verheugen, BY; ininakinakan, die men tracht gerust te stellen, AW. 315. Umibĕki, vult, vulde, Âdip. 159; AW. 219; inibĕkan ghṛta, gevuld met Ghi, Âdip. 94; ibĕki ghṛta! vul ze met Ghi, ib. Hier heeft men een voorbeeld van een wkw. op *i*, dat beantwoordt aan een causatief in onze taal. Dit zal wel aldus verklaard moeten worden dat umibĕki eigenlijk beteekent „volheid geven aan”. Zeer stellig moet aldus verklaard worden een voorbeeld als (m)anuswani,

zoogen, dus ook een causatief in 't Nederlandsch, terwijl de vorm in 't Oudj. eigenlijk uitdrukt „zog geven aan". Angimbuhi, meer nog toevoegen aan, nog vermeerderen, BY. 6, 6; kembuhan, nog vermeerderd, AW. 180. Angirangirangi, groote schaamte aanjagen, zeer beschamen; mangirangirangi, groote schaamte aandoen; kerangan, van schaamte vervuld, Âdip. 83. Van isi, vulsel, inhoud, komt o. a. (m)angisyani, voldoen aan, vervullen; m. dharmma kṣatriya, den ridderplicht vervullen, Swargâr. P.; aku misyana dharmma, ik zal voldoen aan den plicht, Sutas. 79, b; umisyana prârthana, om te voldoen aan een verzoek, 76, a. Inujaran ira ta D.: D. werd door hem toegesproken; inujaran de, toegesproken door; ook „van wien gesproken wordt, de bedoelde" Adip. 89. Anguḍili, kwetsen; Conj. anguḍilana. Angunduri, terugtrekken naar, tot. Angulati, omzien naar, zoeken naar, Adip. 82; inulatan de hyang guru, kapanggih ta sireng jro sumur mâti, werd door zijn eerwaarden leermeester gezocht en in een droge put gevonden, Âdip. 11. Manganugrahani, een gunstbewijs schenken aan, begiftigen, Âdip. 12, a; anugrahanana, moge met een gunstbewijs begiftigd worden, 28; inanugrahan, wordt begiftigd, d. i. ontvangt als gunstbewijs, 12; 52. Anguwahi, manguwahi, weder in orde brengen; a. tapih AW. 296; Sutas. 40, b; ook iets „op nieuw beginnen" AW. 130; anguwahi janma, op nieuw geboren worden; uwahi! herhaal het! KO. I. Anguwaruwari, algemeen bekendmaking doen of zenden aan; atĕhĕr ikang anguwaruwari patapân, voorts zij, die algemeen kond doen aan kluizenarijen, KO. VIII. Anuluyi, voortzetten, eig. voortgang geven aan. Muhuti, umuhuti, verbieden aan, iemand afhouden van of in iets, tegenhouden: muhuti ri sira Kṛṣṇa, hij hield K. tegen, Âdip. 160, met pleonastisch ri; zoo ook umuhuti rikang mṛgâdhipa, Sutas. 30, 6; tan uhutaneng sarwwakâryya, (ik) moet in geen ding tegengehouden of verhinderd worden, Âdip. 78. Anganini, wonden, grieven, eig. een wonde toebrengen aan, AW. 318. Angabehi, mangabehi, alle te gader, gezamenlijk (iets doen, van iets voorzien, enz.); kumabehi ri sang Bhîma, (de Kaurawa's) stonden gezamenlijk tegenover Bhîma, Âdip. 102; pinahayu kinabehan, (de lijken) werden alle te gader (verzorgd); kinabehan Âdip. 38 vertaling van Skr. saṁhatâh; kinon ira ikang tasyan kabehana juga, hij beval dat het gebedelde voedsel onder alle verdeeld zou

worden, 28. Mangĕkĕri, den weg versperren aan, belemmeren, vastzetten: mangĕkĕri narâryya Pâṇḍawa, BY. Kinĕkĕsan, in veiligheid gebracht, BY.: geborgen. Âdip. 29; kĕkĕsana, worde in bewaring genomen, vertaling van Skr. anupâlayet, doch in passiefconstructie, Manu VIII, 27. Angĕne, treffen, raken: ikang kontângĕne sâmaja, de werpspiesen de olifanten treffende, AW. 254; Njav. zou hebben [illegible]; met pleonastisch voorzetsel: tan hana maugĕne ri H., geen enkele trof H., BY. kumĕne ya, raakte hem, AW. 107; kakĕnan, geraakt, getroffen; kinĕnan, z. v. a. "beeinflusst", overmeesterd: kinĕnan wilâparasa, overmeesterd door een gevoel van treurigheid, BY.; kinĕnan prayoga siddhi, (de wagen liep snel) krachtens of door (Skr. zou hebben waçât of waçena) de aanwending van toovermacht, Hariw. 26, b; kinĕnan jinĕm, z. v. a. voorzien van een slaapvertrek, Sutas. 64, b. Angĕbĕkana bhûmi, om de aarde te overstroomen, BY., terwijl 't niet samengestelde (m)angĕbĕk beteekent: óvervloeiende. Kinilatan werd bebliksemd, z. v. a. werd getroffen als door den bliksem: kinilatan ing warâstra, BY. 16, 16. Gumantyani, volgde hem op, Âdip. 86; gumantyanana ratu ri sira, om hem als koning op te volgen, Tantu; âjñâ Bhaṭâra Brahma tan wĕnang kagantyana, het gebod van god Brahma kan niet veranderd worden, Âdip. 38. Anggamĕlana, om haar aan te pakken, Âdip. 126; gamĕlana, (de gelofte) worde gehouden, BY. Kagĕntĕran, (bedonderd), door den donder bereikt, Smarad. Anggĕsĕngi, verzengen, verbranden; Conj. anggĕsĕngana; gumĕsĕngîkang Asura, (zij) verzengden de Asura's, AW. 264; muntab lwir parwwatâpuy lari gumĕsĕngane Hâstina mwang ratunya, hij (Arjuna) vlamde op gelijk een vuurspuwende berg in beweging om Hâstina en den koning er van te verzengen, BY. 9, 5; ginĕsĕngan, wordt verzengd. Tinakwanan, Duitsch "befragt", ondervraagd: tinakwanan ta sira mwang prayojana nira, hem werd gevraagd (of: hij werd ondervraagd) wie hij was en wat hij noodig had; Âdip. Anangisi wĕka, hun kinderen beweenende, BY.; tinangisan, werd beweend; ook tinangisan sinwî, z. v. a. werd met tranen bezworen; eig. bij wien geweend of geklaagd wordt; tangisana, moge door tranen bewogen worden, BY.; tumangisi, treurde over, Âdip. 60; 113. Manapihi, met een tapih bedekken; figuurlijk: limut manapihi kaywan, nevel bedekt de boomen;

tinapihan, in een kleed gestoken, z. v. a. verhuld, bedekt; figuurlijk: wulan tinapihan BY. Tinamban (voor tinambân, en dit passiefvorm van anambe) geneeskundig behandeld: tinamban sarwwoṣadha, Âdip. 22, a; tambanana, dat geneeskundig behandeld zal worden, 45; tambâna, worde gecureerd, BK. 12. Manâmbĕhi, iets toevoegen aan, iets vermeerderen: manâmbĕhi ri rĕs, BY. Van stam tarima komt tumarima, hij ontving; tinarima, in dank ontvangen, of aangenomen, Âdip. 26, maar met suffix: tarimana nira ari nira, (aan wien) door hem zijn zuster zou gegeven worden; mangundange sang J., tarimananâri nira, hij zou J. roepen opdat door hem zijn zuster dan hem (J.) zou gegeven worden, d. i. naar ons spraakgebruik: om hem zijn zuster te geven; 16. Tumalyani, hij voorzag (den boog) van 't koord, Âdip. 138; tinalyan, gebonden; tinalyan suku nira, zijn voeten waren gebonden, 24; ook: gebonden, bevangen: tinalyan ing wĕlas asih, door medelijden bevangen, BY.; katalyan, gebonden geraakt, z. v. a. verstrikt, of geboeid: katalyan manah. Anĕke, anĕkani, afgaan op, aanvallen; Conjunctief anĕkâna; tĕkâna, om aangevallen te worden, AW. 140; tinĕkan, wordt aangevallen, besprongen, 230; katĕkăn, op (wien) gevallen is (bijv. een vloek), z. v. a. (door een vloek) getroffen, BY.; ook: bereikt, AW. 284. Anikĕli, de wenkbrauwen (halis) fronsen tegen iemand, Smarad.; anikĕlana, zal in tweeën breken; tumikĕlane pupû, hetzelfde (doch perfectief), BY. Tinikĕlan halis, tegen wien de wenkbrauwen gefronst worden; katikĕlan halis, door 't fronsen der wenkbrauwen getroffen, BK. 56; Sutas. 72, b. Tinghali! hij, zij, het worde aanschouwd! Dewîngku ing pura tinghali denta, Smarad. 21, b; tininghalan, wordt aanschouwd, gezien, Âdip. 22, a; tuminghali, aanschouwde, 54. Van tibâ, vallen, komt anibâni, op (iemand) neêrzijgen, Âdip. 22, a, doch ook: "doen vallen op, (een straf, daṇḍa) opleggen aan, ri Bh.; 90; tan yogya tibâna daṇḍa ikang rare, het behoort niet dat den knaap straf worde opgelegd, 91; tibânana, hetzelfde; tibâna is ook "waarop moet of zou neêr komen": grîwa nira tibâna candrahâsa, op zijn nek moet het zwaard neêrkomen; men zou dit ook kunnen opvatten als "op zijn nek moet men 't zwaard laten neerkomen"; tinibân, waarin men iets (bijv. vergift) laat vallen: huwus tinibân (vergift), Âdip. 102; katibân, waarop men iets heeft laten vallen,

38; ook: getroffen door iets wat op 't hoofd neêrkomt, AW. 204. Manunggangi, rijden op, berijden: manunggangi lĕmbu, Âdip. 14, a; tunggangi kudangku! berijd, bestijg mijn paard! (in passiefconstructie), 16; tinunggangan irekang kuda, het paard werd door hem bestegen, 16. Ook met scheidbare partikel, zonder merkbaar verschil van beteekenis: manunggang ri, als vertaling van Skr. adhyârohan, bestijgende; Conjunctief manunggange walakang ninghulun, Âdip. 122 en 115. Anudingi, manudingi, den wijsvinger (om te dreigen) opheffen tegen, bedreigen: anudingi ri sira, BY.; mangsö manudingi, ib. Tumunwani, stak in brand; katunwan, in brand geraakt. Anuruni, nederdalen tot, op, AW. 192. Dĕmwani ike silitnya! blaas in zijn aars hier! Âdip. Van st. dyus komt madyus, adyus, zich baden of wasschen; mangdyus, angdyus, een ander baden of wasschen; doch mangdyusi, angdyusi is »een bad laten geven aan»: (de Koning) angdyusi kuda, Sutas. 73, a; hierin ligt een causatief begrip opgesloten, evenals in 't boven aangehaalde voorbeeld anibâni, doen vallen op; vgl. ook een Njav. voorbeeld als [illegible] waarin toch eigenlijk 't begrip ligt van »laten klinken voor of aan iemand». Pinajĕngan = Jav. [illegible] sang nâtha pinajĕngan haneng gajendra, Hariw. 36, b. Maḍe en maḍani, iemand evenaren: tan hana maḍani wruh nira, d. i. naar ons taalgebruik: niemand evenaarde hem in kennis, Âdip. 49; hierin is 't logisch direct object niet wruh, kennis, maar de persoon; tan hana maḍe ng guṇa, 92. Umătyani, mătyani, dooden (perf.), amătyani, hetz. (imperf.); Conj. umătyana, mătyana, amătyana, mamătyana, eigenlijk van pati + i; daarentegen mâtyânana (metrisch voor mâtyanana) om te dooden, BK. 153, van pati + ani. Mamanahi, met pijlen trachtende te treffen: sang Pârthâlakṣa mamanahi, P. mikte, hem met pijlen willende treffen, BY.; mamanah is reeds transitief, en beteekent »op (hem) schieten»; vgl. ons transitief »schieten», ofschoon dit resultatief is, wat mamanah niet is. Van para, dat eene richting aanduidt, en een zich bewegen in bepaalde richting, komt o. a. mare, marani, zich begeven naar; Conj. passief parâna, uit para + het i vervangende an + Conjunctief suffix: ngkâneng Mahâmeru parâna, naar den M. moge hij zich begeven (in passiefconstructie), Smarad. Mamarĕngi, vergezellen, accompagneeren, (iets doen of geschieden) te gelijk met: wĕtu nih luh nira mamarĕngi luh mahâ-

muni, BK. 7; pinarĕngan, geaccompagneerd; parĕngana, hij moest het vergezeld doen gaan van, z. v. a. kon niet zonder dat hij: lâwan durdânta ning Daitya parĕngana nirân leçyanâburwaburwan, AW. 77. Van paritrâṇa, redding, komt: ya tikomaritrâṇâna kita, die zal u redden, Âdip.; BK. 121; yogya paritrâṇâna de sang paṇḍita, hij behoort door den P. gered te worden, Âdip. Amĕjahi, doodende; tĕka mamĕjahi, hij kwam trachtende hem te dooden; mĕjahana, umĕjahana, Conj. van mĕjahi, umĕjahi; (m)amĕjahana, van (m)amĕjahi; pinĕjahan, wordt gedood; pĕjahi pwâku! dood mij dan! Smarad. Amĕnuhi, een plaats geheel vullen, zich geheel er over uitbreiden, ook: overladen (bijv. met eerbewijzen, giften); vgl. 't boven opgemerkte omtrent umibĕki; mĕnuhana, z. v. a. om te verzadigen. Mamöki, afknotten, ('t hoofd, den nek) afhouwen aan: mamöki ri tĕnggĕk ikâ, hij hieuw hem de keel af, BY. 18, 7; kapökan, wien 't hoofd of de nek afgehouwen is, genekt, 1; mamökana, om te nekken: malĕsa mamökaneng laga. Angrurubi, met een lijkwade bedekken; rinuruban, wordt met de lijkwade bedekt; karuruban, fig. z.v.a. verhuld, aan 't gezicht onttrokken, Âdip. 21; rurubana, (ze) zullen (als met een lijkwade) bedekt worden: rurubana puṣpa pâdapa. Pinalaywande, naar wien toegeloopen wordt door, die achterna geloopen wordt door, Âdip. 15; 85; palaywana, worde achterna geloopen, BY. Anglabuhi, een einde maken aan (het vasten, een gelofte); Conj. anglabuhana; passief: labuhana; ook hierin ligt een causatief begrip opgesloten, nl. van »laten vallen«. Anglare en anglarani, bezeeren, grieven, kwetsen; bijv. anglare of anglarani hati. Anglĕpasi, afschieten op, beschieten; linĕpasan diwyâstra, hij werd beschoten met hemelsche wapens. Lumingsiri, neigde zich tot; l. buddhi sang Ambâ, het gemoed van Ambâ neigde zich tot hem, Âdip. 84. Kumaliliri, beërven, iemand opvolgen (in de regeering) Sutas. 127, a; Conj. kumalilirana; (m)angalililirana kaḍatwan haji, zou hem opvolgen in de koninklijke waardigheid, Âdip. 60; de eenvoudige stam is lilir, doch bij aanhechting van i en an wordt hier, en in andere woorden, waarover later meer, de secundaire stam kalilir gebruikt. Van lihat komt lumihat, blikken, doch lumihati is »blikken op, ontwaren, zien; lihati! worde het gezien! linihatan, wordt gezien, aanschouwd; lihatana sĕmbah ni nghulun, Conjunctief passief. Nauwelijks verschillend

in beteekenis is lihat met scheidbare partikel, bijv. yan lumihate halintang nira BY. 2, 10 en yan lumihat ri wayangwayangan i sĕkar ing kamuning, 6, 7. Manglukari, een ander 't kleed losmaken; Conj. mahyun manglukarana ken, BY. 4, 10; kalukaran siñjang, die door een ander van 't kleed ontbloot is, Sutas. 60, a. Anglumpati gajah, springt op een olifant. Malĕsana, om weerwraak te nemen op (hem). Âdip. 48; winalĕsan, op zijn (of: hun) beurt (aangevallen): winalĕsan rinok, BY. Waluyana, worde teruggekeerd tot, d. i. laten we nu wederom spreken van: waluyana ta Pârtha, BY.; winaluyan, waarop teruggekomen wordt, waaraan op nieuw begonnen wordt, AW. 337. Amăhi, iemand overstelpen: a. puṣpawarṣa, hem overstelpende met een bloemenregen; winăhan, werd overstelpt (met pijlen) Sutas. 102, a; rinĕbut ring astra, winahan cakra, ib.; kawahan drĕs ing lara, overstelpt geraakt door de hevigheid van smart, BY. Mamighna is "hindernis veroorzaken", maar amighnani, iemand hindernis in den weg leggen, iemand hinderen, storen, stuiten; wighnani denta! hij worde door u daarin verhinderd! Âdip. 58; winighnan, (de poging) werd gestoord, 154. Mamutani, verblinden, eig. blindheid teweeg brengen bij of aan, AW. 306; amutamutani beteekent ook "zich blind houden voor", d. i. ignoreeren, verloochenen, Âdip. 61; winutan, geloochend, verloochend, ib.; vgl. pamutamuta, het loochenen, ib. Van den secundairen stam kawruh is afgeleid kumawruhi, begreep, leerde kennen, doorgrondde, Âdip. 157; kinawruhan, bekend: tan kinawruhan jro nikâ, de diepte er van was onbekend, 24; kawruhi! verken het! neem kennis er van! maak u er meê bekend! AW. 144; mangawruhi, begrijpende, leerende kennen, Âdip. 61. Muwuhi, vermeerderen, eig. iets nog toevoegen aan: muwuhi pasinghanâda, BY.; amuwuhi, vermeerderen, verhoogen; a. rûm, de liefelijkheden verhoogende; a. ri prabhâ pararatu, BY. Opmerkelijk en niet in allen deele duidelijk is het spraakgebruik van weh; hiervan wordt gevormd aweh, maweh, (hij) geeft, laat, staat af, veroorzaakt; het vormt met het volgende substantief, den naam van hetgeen gegeven, toegestaan of veroorzaakt wordt, een samengestelde uitdrukking, waarvan 't passief zoo gebruikt wordt alsof het onderwerp de begiftigde persoon is; dus wineh wĕḍihan, wordt begiftigd met een kleed; wineh upadrawa, wien een ramp ten deel valt; de afgeleide vorm met

achtervoegsel *i* of **a n**, bijv. **m e h i**, heeft meer bepaald de beteekenis van „in 't bezit gesteld worden van iets"; **k a m ĕ n a n i r a w e h a n a r i s a n g h y a n g d h a r m m a ç â s t r a**, zijn doel was om in 't bezit gesteld te worden van de kennis der Wet, Âdip. 9. **S a p w a n i!** het worde weggevaagd! **t i k a n g m a d a w i m o h a t u m u w u h i m a n a h - t a s a p w a n i!** AW. 345; **s i n a p w a n**, wordt weggevaagd, Adip. 160; BY.; **s u m a p w a n a**, om weg te vagen, BK. 7; gewoonlijk beantwoorden onze met **w e g** samengestelde werkwoorden aan Oudj. woorden op **a k ĕ n**, doch de eigenlijke beteekenis van **s a p w a n i** moet zijn „een veeg geven aan iets" of „den bezem laten gaan over iets". **S i n a h u r a n**, werd beantwoord, kreeg ten antwoord, Âdip. 42. **S u m i r a t i**, bespatten, besprenkelen: Conj. **s u m i r a t a n a w i ṣ a r i b u n t u t i n g U c c a i h ç r a w â**, Âdip. 33; men lette op de eigenaardige constructie; **s i n i r a t a n**, besprenkeld; **k a s i r a t a n**, bespat geraakt, Âdip. 37. **A n u l u h a n a**, alsof het bescheen, licht wierp op; **k a s u l u h a n**, beschenen geraakt, door 't schijnsel getroffen: **k a s u l u h a n t a s i r a d e n i n g p a ñ j y u t**, Adip. 89. **S i n u s w a n**, werd gezoogd, 11, a. **K a h a l i w a t a n**, gepasseerd: **y a t i k a k. d e s a n g J. A n g h ĕ t i**, een schuilplaats zoeken tegen of voor: **a. n g R o r a w a** (hel), Sutas. 6, a, doch zonder achtervoegsel **a n g h ĕ t h ĕ t a r i g u h â**, zoeke een schuilplaats in een grot, 117, b; zoo ook **m a h ĕ t h ö t e i n g p â t â l a**, Âdip. **H i n ĕ n ĕ n g a n**, waarop gezwegen wordt, met zwijgen beantwoord, AW. 301; **k a h ĕ n ĕ n g a n**, z. v. a. met stomheid geslagen, Adip. 2, a; AW. 206. **A n g h u d a n i**, beregenen, op iemand als regen laten vallen: **a n g h u d a n i ç a r a w a r a**, BY. 13, 15; **h u m u d a n i**, als regen doen vallen op, Âdip. 83; **k a h u d a n a n**, door regen getroffen, KO. **A m i n ĕ k ĕ t i**, iemand onderrichten, Duitsch „belehren"; **a n ĕ k ĕ t a n a**, „er belehre ihn" BK. 80. **M a n g l â l a n e**, opvroolijken: **m a n g l â l a n e p r i h a t i n i r a**, d. i. naar ons taaleigen: „hem opvroolijken in zijn droefheid". Van **ĕ n a h** wordt afgeleid **i n ĕ n a h**, wordt gezet; **i n ĕ n a h a k ĕ n**, wordt nedergelegd, Âdip. 15, 22, doch **i n ĕ n a h a n** is „waar iets geplaatst, gezet wordt", 102.

Onder de boven aangetogen voorbeelden komen afleidingen voor van **k a l i l i r**, **k a w r u h**, **k â s i h i**, secundaire stammen van **l i l i r**, **w r u h** en **a s i h**. Volgens welken regel bij werkwoorden op *i*, an de secundaire stam vereischt wordt, heb ik niet kunnen ontdekken. Iets dergelijks ziet men in Jav. ꦔ꧀ꦭꦚ꧀ꦕꦔꦶ zich verstouten, hoewel

dit geen suffix bevat [1]; doch het begint evenals wruh met eene *w*. Jav. [illegible] [illegible] is rechtstreeks een voortzetting van Ojav. angawruhi. Opmerking verdient, dat ook het Bataksch, waarin het taalgebruik ten opzichte van de werkwoorden op i en an zoo volledig met het Oud- en Nieuwjav. overeenstemt [2], bij aanhechting van *i* een secundairen stam met ka bezigt; bijv. mabiyar marnida anggina, hij vreesde voor (eig. ziende) zijn jongeren broeder, maar makkabiyari, iemand vreezen; matahut, heeft vrees, is bang, maar makkatahuti, vreezen (trans.) [3]. Het onderscheid is, dat in 't Bataksch na mang de *k* blijft, terwijl in mangawruhi de gewone klankverandering plaats heeft. Desniettemin is de groote overeenkomst tusschen 't spraakgebruik van 't Oudj. en Bataksch te dezen opzichte niet te miskennen, waaruit men mag afleiden dat het zeer oud moet wezen, want de twee genoemde talen staan anders niet in bijzonder nauwe betrekking tot elkaar, en wederzijdsche invloed is geheel uitgesloten.

Behalve de locatiefbeteekenis die in 't achtervoegsel *i* ligt opgesloten, heeft het nog eene andere. Het duidt namelijk eene veelvuldigheid aan, hetzij van de handeling of van het daarbij betrokken onder- of voorwerp. Bijv. manuk amilihi kaywan ring tâman pakulĕmana, de vogels zochten boomen uit in den lusthof om er den nacht door te brengen, BY. 6, 16. Hier zou, indien niet van verscheiden vogels sprake was, niet amilihi te pas komen, want ook het eenvoudige amilih is „uitkiezen"; verder blijkt de verscheidenheid uit het collectiefmeervoud kaywan. Een ander voorbeeld is anglĕpasi, dat zoowel „afschieten op" kan beteekenen als veelvuldig afschieten. Dit laatste is bedoeld in BY. 17, 2: Bhîmasenânglĕpasi çarawarâmighnani Prâtipeya, Bhîma schoot veel voortreffelijke pijlen af, Prâtipeya trachtende te stuiten. Geheel hetzelfde gebruik is welbekend uit het Nieuwjav. en 't Bataksch, waarvoor verwezen zij naar de spraakkunsten, waarin dit punt met de noodige uitvoerigheid behandeld is [4].

---

[1] Vormen als [illegible] e. dgl. blijven hier buiten bespreking, wegens de eigenaardige beteekenis.

[2] Zie v. d. Tuuk Tobasche Spr. § 50; vgl. § 112.

[3] Dez. blz. 323 en § 95.

[4] Zie o. a. Roorda Jav. Gramm. § 141 (1ste dr.); v. d. Tuuk Tob. Spr. § 50. Aangaande het gebruik van i en an in andere Maleisch-Polynesische talen vindt men 't een en ander in de Fidjitaal, bl. 67 vgg.

Aanm. 1. De imperatief op *i* wordt als passief opgevat, ten minste in gevallen als tinghali dental e. dgl. Een bepaald kenmerk van 't passief vertoont de vorm anders niet, zoodat uitdrukkingen als pañjingi! ga er in! lihati! zie! evengoed imperatieven van mañjingi, umañjingi, lumihati kunnen wezen als bijv. laku, ga uws weegs! de bij lumaku behoorende imperatief is. Als passief moet de vorm in elk geval dáar beschouwd worden, waar 't logisch voorwerp, grammatisch onderwerp, bepaald is. Zoo ook in 't Bataksch; bijv. Dairisch ajarajari aku asa ku-bĕtoh ta katĕra pĕmahan, beproef mij te onderrichten, opdat door mij geweten worde, hoedanig de wijze van doen is [1].

Aanm. Opmerkelijk zijn de *i* bevattende werkwoorden (m)angde, (m)angdani, bewerken, teweegbrengen, in orde brengen, van een verloren eenvoudigen stam da. Eigenaardig hiervan is, dat de ook als substantief en verder als prepositie gebruikt wordt, terwijl in naamw. vormen anders *i* door an vervangen wordt. Doch in een ouder tijdperk moeten er ook secundaire substantiefstammen met *i* gevormd zijn geweest. Dit mag men vooreerst afleiden uit het feit dat de imperatief op *i* uitgaat, immers de imperatief is vormelijk steeds een substantief. Ook is het duidelijk, wanneer men bijv. Tagalog gawa, doen. maken, vergelijkt met Ojav. gawe, ouder gaway, gawai; MP. paka, maka met Mal. pakai, gebruiken, dat zulke secundaire met *i* gevormde stammen uit zeer ouden tijd dagteekenen.

---

[1] v. d. Tuuk, op. cit. blz. 182.

Rijks Mus. v. Oudh. M. 25.

Fig. 1. **Dharmapâla**
(voorzijde).

Dharmapala

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN HET MAHÂYÂNA OP JAVA.

DOOR

C. M. PLEYTE.

II.

Vajrapâṇi als Dharmapâla.

In het begin van het vorige jaar werd door ons in dit tijdschrift, onder denzelfden titel, de zeer fraaie, bronzen Dharmapâla uit 's Rijks Museum van Oudheden te Leiden beschreven [1]. Vajrapâṇi noemden wij dezen beschermer der leer, doch voorzichtigheid gebood achter zijnen naam voorloopig nog een vraagteeken te plaatsen, aangezien ons op dat tijdstip het noodige materiaal om te kunnen bewijzen, dat voornoemde Dharmapâla inderdaad eene incarnatie van Vajrapâṇi is, ontbrak. Sedert werd ons dit evenwel toegankelijk, derhalve worde het ons vergund nogmaals voor dit beeld de aandacht te vragen en tevens in aansluiting daarmede drie identieke voorstellingen, te weten, twee van Java en éééne uit Voor-Indië, in den kring onzer beschouwing op te nemen.

Vooraf over den Leidschen Dharmapâla nog een enkel woord, bepaaldelijk tot nadere kenschetsing van dezen.

Fig. 1. Dharmapâla uit 's Rijks Museum van Oudheden te Leiden.

Mannelijk beeld in staande, hevig bewogen houding. De voeten afgebroken, met vier hoofden waarboven een vijfde hoofd, alle voorzien van een derde oog in het voorhoofd. Daemonengelaat, woest van uitdrukking, met opgetrokken bovenlip en slagtanden.

---

[1] Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, Dl. LII, 1901, blz. 379 vv.

Acht armen van welke de zes achterste de attributen missen, deels gebogen, deels gestrekt. De beide voorste handen voor de borst gehouden met ruglings tegen elkander gelegde handen, wier wijsvingers omhoog steken en wier pinken in elkaar haken. De duimen zijn binnenwaarts gebogen, tegen de handpalmen aangelegd en worden door de naar beneden omgevouwen middelste en ringvingers bedekt. Over de schouders, op borst en rug afhangend, een keten van Amitâbha-beeldjes [1].

Kort na het verschijnen van de in den aanhef genoemde verhandeling werd onze opmerkzaamheid getrokken door het feit dat onder de door Raffles op Java verzamelde oude bronzen, eene groep afkomstig van den Diëng voorkomt, die, hoewel zij door den verzamelaar met den naam van Brahmâ wordt aangeduid, een zeer groote mate van gelijkenis met het als Fig. 1 beschreven beeld vertoont [2]. Ten einde te kunnen nagaan in hoeverre deze gelijkenis werkelijk bestaat, wendden wij ons, — wijl de Raffles-collectie zich in het Britsch Museum te Londen bevindt — tot den heer C. H. Read, directeur der betrokken afdeeling, met het verzoek een photographische afbeelding van het Londensche beeld te willen laten vervaardigen. Met groote bereidwilligheid werd daaraan door hem voldaan, zoodat wij in staat zijn gesteld de thans volgende beschrijving van dit beeld van een deugdelijke afbeelding vergezeld te doen gaan.

Fig. 2. Dharmapâla uit het Britsch Museum te Londen.

Mannelijk beeld in hevig bewogen houding, staande op twee op den rug liggende, door vier pootjes gedragen figuren, man en vrouw, in gewoon godenornaat, van welke de vrouw haar pudendem met beide handen vasthoudt, de man daarentegen de armen langs het lichaam strekt. Het staande beeld heeft, gekroond door dezelfde tiara, vier hoofden, welke instede van het derde oog in het voorhoofd, zooals bij Fig. 1, eene ûrṇâ tusschen de wenkbrauwen vertoonen. Van de acht armen missen ook bij dit beeld de zes achterste de attributen, doch zijn de voorste op dezelfde wijze als

---

[1] Ex. coll. Rijks-Museum van Oudheden te Leiden, M, N° 25. Hoog 17 cM.
[2] Raffles, History of Java, 1817, II, p. 56, 8° plaat; of Atlas van 1844 behoorende bij de 2° ed. van 1830, Plaat 77, Fig. 1.

Fig. 11 **Dharmapala**, [illegible]
[illegible]

bij Fig. 1 geplaatst. Bovendien houdt de rechterhand bij dit beeld een vajra en de linker eene bidschel [1].

Uit de aanwezigheid der ûrṇâ vloeit vanzelf voort, dat de naam Brahmâ op dit beeld evenmin van toepassing is als die van Çiva op het voorgaande door wijlen den heer Leemans daaraan gegeven. Mocht het Leidsche beeld wegens de keten van Amitâbha-beeldjes reeds voorheen bij het Buddhistische pantheon worden ingelijfd, de aanwezigheid der ûrṇâ veroorlooft ditzelfde ten opzichte van het Londensche te doen.

Nog werd het ons bekend dat door den heer van Kinsbergen indertijd uit de verzameling Kläring te Djokjakarta, een bronzen groep werd gephotografeerd, die in vele opzichten als tegenhanger van de besproken beelden mag aangemerkt worden [2]. Deze groep is sedert een tiental jaren te Batavia te zien, daar in 1890 de geheele collectie Kläring, nadat de aankoop van deze door den heer Yzerman was voorbereid, in eigendom aan het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen overging. Genoemde groep werd destijds door den heer Groeneveldt als volgt beschreven.

Fig. 3. Dharmapâla van het Bataviaasch Genootschap te Batavia.

Onbekend beeld. Op een ovaal lotuskussen met drie kleine pootjes liggen twee figuren in gewoon goden ornaat, die elk in de rechterhand een vajra met drie punten en in de linker een langer met slechts *éé*ne punt aan weerskanten houden. Deze figuren, man en vrouw, waren blijkbaar even te voren in coitu en worden vertrapt door het hoofdbeeld, dat in sterk bewogen houding op hunne lichamen staat. Dit beeld draagt de gewone kleeding en versiering, het heeft vier hoofden, als die van Brahmâ gegroepeerd, en 8 armen. In de handen, van boven beginnende, rechts een kort zwaard, de cakra en een pijl, lings een boog, een olifantshaak en een haak met langen steel; de beide voorhanden, in elkaar vóór de borst, houden zoo het schijnt eene tempelschel met een vajra als steel. Op het kussen, vóór het beeld staat eene bijna geheel uitgesleten inscriptie in oud-Javaansch" [3].

---

[1] Ex. coll. Britsch Museum te Londen, M, N°. 644. Hoog 15 cM.

[2] Van Kinsbergen, Oudheden van Java, Photografie N°. 186—187.

[3] Groeneveldt, Lijst van voorwerpen, die in het jaar 1890 voor de Archeologische Verzameling zijn verkregen. Notulen der Algem. en Bestuurs-

Hieraan zij toegevoegd, en hierop komt het vooral aan, dat het hoofdbeeld in het voorhoofd van ieder der koppen een duidelijke ûrṇâ vertoont en dat de houding der handen volkomen dezelfde is als van de reeds behandelde beelden.

Van de drie thans van Java vermelde Dharmapâlas is laatstbeschrevene alleen kompleet, en, hoezeer het nu ook te betreuren moge zijn, dat het opschrift op dezen voorkomende niet te ontcijferen is, zoo blijkt daaruit nochtans dat het beeld op Java vervaardigd en niet van elders ingevoerd werd.

Wanneer wij nu de drie aangevoerde beelden onderling vergelijken, dan valt onmiddellijk op dat zij èn in stand, èn in houding der handen, èn in attributen en versiering zoozeer overeenstemmen, dat afgezien van kleine afwijkingen, die veilig op rekening van individueele opvattingen der makers mogen gesteld worden, zonder aarzeling aan te nemen is, dat zij *één* en denzelfden persoon voorstellen. Uit het voorkomen van drie exemplaren valt verder af te leiden dat zij noodwendig een eenmaal zeer populaire godheid moeten verbeelden, die, dit blijkt uit de supérieure afwerking der beelden, in den bloeitijd van het Hindûisme op Java hoog in eere stond. Aangezien zij evenwel aangaande den naam van den god niet de geringste inlichting verschaffen, en er, zoover ons bekend, geen andere gelijksoortige beelden op Java werden gevonden, liep het onderzoek naar het wezen en den naam van het beeld, althans voor zooveel dit eiland betreft, vanzelf ten einde.

Voor de hand lag het dus dit elders voort te zetten, doch aanvankelijk werden slechts negatieve resultaten bereikt; noch in Tibet, noch in Japan schijnt eene soortgelijke voorstelling bekend te zijn. Ten laatste vonden wij een enkel exemplaar vermeld, maar daarvoor geldt dan ook „unum sed leonem" daar het van den bouwval te Buddha-Gayâ afkomstig is en tegenwoordig in het daarbij gelegen klooster wordt bewaard.

Fig. 4. Dharmapâla van Buddha-Gayâ.

Mannelijk beeld in hevig bewogen houding staande op twee op den rug liggende figuren, man en vrouw, die afwerende gebaren maken. Het beeld heeft vier hoofden, alle voorzien van een derde

vergaderingen v. h. Bat. Gen. v. K. en W., Dl. XXVIII, 1890, Bijl. VII. blz. LXXI, N°. 655 a.

Fig. III. **Dharmapâla,** Bataviaasch Genootschap
(voorkant).

Fig. 111. **Dharmapala**, Bataviaasch Genootschap achterkant

oog in het voorhoofd, gelijk bij Fig. 1 en acht armen. Rechts van boven beginnende, voeren deze een zwaard, een langen haak (den geloftehaak) en een zonnescherm, links een cakra, een boog en een worgkoord. De beide voorste handen gelijk bij de drie andere beelden voor de borst gehouden, omvatten ieder een vajra. Râjendralâla Mitra, die het beeld in zijne beschrijving van de ruïnen van Buddha-Gayâ vermeldt, noemt het Bhairava, doch teekent

Fig. 4. **Dharmapâla, Buddha Gayâ.**

bij deze determinatie aan, "it is a curious article and I have nowhere else seen a counterpart of it" [1]. Blijkbaar stelde hij in zijne opvatting dus niet veel vertrouwen, schoon deze juist zou kunnen wezen mits hij er Dharmapâla aan toegevoegd had, daar Bhairava als beschermer van de leer in het pantheon der Noordelijke Kerk voorkomt. Alsdan wordt hij echter meestentijds met

[1] Râjendralâla Mitra, Buddha Gayâ, blz. 139, Plaat XXVI, Fig. 2.

een stierenkop afgebeeld. Afgescheiden daarvan wordt echter door het voorkomen van een met de Javaansche Dharmapâlas volkomen identieken Dharmapâla aan een Buddhistisch heiligdom bij uitnemendheid, onomstootelijk vastgesteld, dat het inderdaad Dharmapâlas zijn, zoo hieraan in spijt van de kenmerken waarmede zij zijn voorzien, nog mocht getwijfeld worden.

Met dat al brengt het beeld van Buddha-Gayâ ons, bij gebreke van een verklarend opschrift, ook al niet verder ten opzichte van den naam. Dus, waar de bekende Dharmapâlas van dit type met de vermelde schijnen kompleet te zijn, schoot ons niet anders over, dan na te gaan of wellicht uit de litteratuur iets dienaangaande te putten zou zijn. Daarbij heeft het geluk ons gediend, zooals uit de volgende, verkorte legende kan blijken.

Ten tijde dat de Bodhisatva te Uruvilvâ, aan de Nairañjanâ de groote boete deed [1], liet hij op zekeren dag zijn stoffelijke lijf aan den oever der rivier achter en toog hij met zijn geesteslichaam naar het Akanishṭa-bhuvana. Aldaar werd dit hulsel door de goden met Tathâgatas en sesamumzaad opgevuld, waarna zij hem aan het vervullen der groote taak herinnerden. Aldus uit zijne bespiegeling over het onbewegelijke opgewekt, vroeg de Bodhisatva op hoedanige wijze hij de volle waarheid zou leeren doorgronden. Nadat de goden hem daarin onderricht hadden, werd de Heer in de „Vijf Reinheden” (?) volkomen.

„Daarop begeeft Bhagavân zich naar den top van den Sumeru, waar de Dhyâni-Buddhas Akshobhya, Ratnasambhava, Amitâbha en Amoghasiddhi voor hem verschijnen en ieder hunner zich volgens de hem behoorende windstreek nederzet. Nu verricht de Meester wonderen, hetzelfde doen genoemde Tathâgatas door o. a. zestig godinnen te voorschijn te tooveren. Vervolgens worden door de geloftehaken dezer laatsten Mahêçvara en de overige goden bijeengetrokken en Vajrapâṇi, zijn vajra opnemend, zegt tot de vergaderden: „Vrienden, handelt naar mijne woorden!” Hierop antwoordt Mahêçvara vol trots: „Zou ik naar uwe woorden luisteren, gij zijt immers maar een Yaksha?” [2] On-

[1] Kern, Geschiedenis van het Buddhisme in Indië, Dl. I, blz. 58 vv.

[2] Ook de Lalitavistara laat Vajrapâṇi van de Guhyakas, een Yaksharas, afstammen, vergelijk Hoofdstuk VI en verder Wassiljev, Der Buddhismus, blz. 217, § 198. In de Tantras is het niet anders, ten blijke daarvan deze mantra. „Om Vajrapâṇi Mahâyaksha Nilâmbara hung phat!” Feer, Annales du Musée Guimet, Dl. II, blz. 300.

middellijk neemt Vajrapâṇi zijne toornige gestalte aan en, nadat hij Bhagavân naar zijn inborst gevraagd heeft, trapt hij Umâ met den eenen voet en Mahêçvara met den anderen tegen den grond, waarna hij zijne goede gezindheid jegens den Bodhisatva belijdt. De Groote God, door den Duizendhandige in het aangezicht geslagen, sterft, doch wordt door Vajrapâṇi's bovennatuurlijk vermogen als Buddha Bhasmakroça herboren. Nadat Vajrapâṇi aldus de weerspannigen heeft betoomd, wordt het Yogatantra in al zijn omvang voorgedragen. Ten slotte keert Bhagavân naar de Nairañjanâ terug, waar hij in zijn stoffelijke lichaam weder zijn intrek neemt." [1]

Wanneer wij thans de besproken beelden aan deze legende toetsen, dan herkennen wij aanstonds in de beide liggende figuren Mahêçvara en zijne çakti Umâ. In het hoofdbeeld is zonder moeite de vertoornde Yaksha te onderkennen, wiens rechter voorhand, conform de legende, een vajra voert. Onzes inziens lijdt het dan ook geen twijfel, of de beelden zijn volgens de geciteerde legende ontworpen, zoodat het hoofdbeeld Vajrapâṇi moet zijn. Dit sluit echter niet in zich dat het ook Vajrapâṇi heet, ten aanzien van den naam blijven wij in het onzekere.

Evenwel valt uit het voorkomen van Vajrapâṇi als Dharmapâla aan den tempel te Buddha-Gayâ wel af te leiden, dat deze compositie uit den tijd van de opkomst van het Tantrisme moet dateeren, aangezien bedoelde tempel omstreeks 500 n. Chr. opgetrokken werd op aanstichting van Koning Amaradeva, die ook de steenen omheining rond den Bodhiboom, door den beroemden Açoka zeven eeuwen vroeger opgericht, liet herstellen. De voorstelling is derhalve zeer oud en was te dier tijde even algemeen bekend bij de Mahâyânisten in Indië als bij die van Java tusschen 800—1000 na Chr. Dit neemt niet weg, dat het werk waarin wij de legende te zoeken hebben, ons onbekend bleef. Schiefner zegt alleen dat het verhaal waaraan het uittreksel werd ontleend, voorkomt in een Tibetaansch geschrift, dat tot titel draagt, "Bhagavant-Buddha's Geschichte, der wundervollen Thaten irrthumfreie Erzählung, der Schatz des erhabenen Wandels des zum Heil Erschienenen" hetwelk in 1734 A. D. verscheen. Een kanonisch werk is dit dus allerminst. Ook de legende schijnt niet aan een kanonischen tekst

[1] Schiefner, Eine tibetische Lebensbeschreibung Çâkyamuni's. Mém. prés. à L'Acad. Imp. des Sciences de St. Petersbourg, Dl. VI, blz. 244.

ontleend en bijna vast staat, dat deze uit de Tantra-litteratuur werd overgenomen. Dit na te gaan, zoowel als het opsporen van den naam van den Dharmapâla, blijve echter aan de taalvorschers overgelaten.

Leiden, December 1901.

Laolita i Wali mPangipi.

Het Verhaal van Wali mPangipi.

Oorspronkelijke tekst in de Bare'e-taal (Midden-Celebes), met vertaling en aanteekeningen uitgegeven door

Dr. N. ADRIANI,

afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap voor Midden-Celebes.

VERHAAL VAN WALI MPANGIPI.

Inleiding, Vertaling en Aanteekeningen.

I. Inleiding.

Het verhaal waarvan tekst en vertaling hier zijn uitgegeven, is uit het Todjo'sche rijk afkomstig en behoort dus literarisch tot het zelfde gebied als het Verhaal van Sese nTaola. Het is mij verteld door zekeren *Pake*, een Todjoër, slaaf van *Sa'ungkubi* of *Papa i Melempo.* In den Oogsttijd (Augustus) van 1897 heb ik dit verhaal te Posso uit zijn mond opgeteekend. Omdat *Pake* zelf aan het oogsten mededeed, heeft hij enkele dagelijksche woorden door hunne wisseltermen vervangen; overigens is de taal van dit stuk Strand-Bare'e, een dialect dat ik reeds in de Inleiding op het verhaal van *Sese nTaola* (Verhandelingen van 't Bat. Genootschap) heb besproken. Ook van dit verhaal worden gedeelten zingend voorgedragen; de gezongen regels zijn in den tekst met de gewone staande letter gedrukt, het cursief gedrukte wordt als gewoon proza verteld.

Als letterkundig product, staat *Wali mPangipi* zeker beneden *Sese nTaola.* Als geheel genomen, zit het verhaal wel iets beter in elkaar dan dat van Sese nTaola, maar dit laatste is dan ook driemaal zoo lang, zoodat er vrij wat meer talent zou noodig zijn om Sese nTaola tot een goed samenhangend verhaal te maken, dan Wali mPangipi. Maar terwijl in Sese nTaola het dichterlijke gedeelte naar den vorm doorgaans in orde is en slechts enkele coupletten onherstelbare fouten tegen rijm en maat te zien geven, zijn er in Wali m Pangipi maar weinige goed rijmende en maatvaste coupletten aan te wijzen. Bij Sese nTaola kan men van eene melodie spreken, waarop alle coupletten worden gezongen; in Wali mPangipi is dit in 't algemeen niet mogelijk; daar in de meeste coupletten rijm noch maat is te vinden, worden zij meer opgedreund in een zekeren cadans dan dat zij gezongen worden. Alleen de regelmatig gebouwde coupletten maken daarop eene uitzondering.

Om tot den inhoud van het verhaal over te gaan, het begin, dat op bl. 1 van den tekst staat is het traditioneele. De ouders van den held zijn natuurlijk *Ta Datu* en *Indo i Datu*. Over deze twee letterkundige figuren is reeds in de Inleiding op Sese n Taola gesproken. Er wordt verteld dat het vorstelijk echtpaar eerst geen kinderen heeft, maar dat na langen tijd *Indo i Datu* zwanger wordt en bevalt. Het kind krijgt den naam *Wali mPangipi*, 't geen beteekent „Uitkomst van een Droom”. Er is intusschen niets in het verhaal wat de keuze van dezen naam verklaart. Het kind wordt iederen dag gebaad in „levenswater”, eene bijzonderheid die in meer verhalen van den held daarvan wordt medegedeeld, zonder dat men weet mede te deelen wat daaronder eigenlijk te verstaan is. De Toradja'sche kinderen worden gebaad in gewoon water, maar Ta Datoe en Indo i Datoe hebben daarvoor „levenswater”, waardoor hun kind snel en voorspoedig groeit.

Wali m Pangipi wordt dan ook spoedig groot. Van zijne jeugd wordt alleen deze bizonderheid verteld, dat hij eens gaat baden, begeleid door de slaven zijner ouders, met een stuk geschild hout in de hand, 't welk hem bij het in 't water springen ontglipt, zoodat het houtje door den stroom wordt medegevoerd.

Drie dagen daarna roept W. P. eenige slaven, de zoons van *Sumboli;* zij zijn met hun achten; de uit twee woorden samengestelde namen van vier dezer acht zijn met omkeering van de leden der samenstelling, de namen der vier anderen. Zie verder de Inleiding op Sese nTaola. Deze acht slaven krijgen den last den „Ouden Man in den Pisangtuin” te gaan halen. Van dezen wordt alleen verteld dat hij des morgens en des avonds zijn maal doet met telkens een heelen tros pisang. Dit staaltje van meer dan normalen eetlust behoort tot de trekken van den jongen veelvraat waarvan o. a. Sese nTaola het type is. Wellicht is het hier dus niet op zijne oorspronkelijke plaats. De Oude Man krijgt in last te gaan visschen, maar komt verschrikt terug, daar hij een groot schip heeft gezien; het houtje dat aan de handen van W. P. was ontglipt bij het baden, was de kiel geworden van een groot vaartuig, dat daar nu uit zich zelf kwam aanzeilen. Men gelooft het verhaal van den Ouden Man niet en laat hem na drie dagen weder uit visschen gaan. Hij komt weer ontsteld terug, hij heeft opnieuw het schip gezien. Nog wordt hij niet geloofd; eerst als het een derden keer weder zoo gaat, gelooft men hem en nu maakt W P. in eene vergadering bekend, dat hij met dit schip op reis wil

gaan; zijne moeder moet hem 70 zakken rijst als proviand medegeven, zijn vader moet voor reisgezellen zorgen, maar hij wil alleen zuigelingen medenemen, daar volwassenen hem niet genoeg zullen gehoorzamen. Hij brengt er 40 bijeen, waarvan de oudste zeven dagen oud is. Nu laat hij een grooten kokos-stam in het schip brengen en daaraan 40 wiegen ophangen; hij zelf gaat in 't midden zitten, om telkens aan den boom te trekken en de wiegen te doen wippen. De moeders laat hij hare melk uitpersen in een groot aarden vat, waaruit hij de melk in een kommetje opschept en de kleintjes door dotten laat opzuigen. Nadat W. P. met de 40 zuigelingen reeds 10 dagen aan boord zijn, drijft het schip dat, evenals het vaartuig van Sese nTaola, *Lapi Tambaga* "Koperhuid" heet, langzaam weg, na zeven jaar is het nog niet ver gevorderd, daar wind en stroom het telkens terugdrijven en niemand het roer of de zeilen bedient; W. P. gaat slechts af en aan, om de zuigelingen schoon te houden en op te passen. Na zeven jaar valt een wieg naar beneden, het oudste kind verlaat de wieg en kan verder zich zelf helpen; langzamerhand valt de eene wieg na de andere af en al spoedig worden de wiegen met den kokos-stam over boord geworpen. Nu de kinderen vaste spijs kunnen eten, wordt een kookpot te vuur gezet, zoo groot dat men met een trap er tegen op moet klimmen. De kinderen worden groot, de oudste wordt aan het roer, de jongste op den uitkijk gezet en nu gaat het schip goed vooruit. W. P. gaat slapen en zegt eerst na eene maand weer te zullen ontwaken. Het schip komt in 't gezicht van de IJzer-bank, die uit louter geweren en hakmessen bestaat; zij nemen elk één van elke soort en daarop verdwijnt de IJzer-bank in zee. Men roept den wind en zeilt verder. W. P. die wakker geworden is, laat voor zich koken en gaat daarop voor twee maanden slapen. Na eenigen tijd loopt het schip vast op de Koper-bank die uit louter duiten bestaat; hiervan wordt eene lading ingenomen, de bank verdwijnt en men zeilt weer verder. Daarop loopt het schip op de Messing-bank, bestaande uit allerlei geel-koperen gereedschap: pinang doozen, koperen ketels en schalen, waarvan men een voorraad inneemt; vervolgens op de Loodbank, waar men kogels laadt, op de Zilverbank waar men rijksdaalders, en op de Diamantbank waar men diamanten inneemt. Al die banken verdwijnen weder in zee nadat de voorraad is geladen, zoodat het schip dan kan doorgaan. Na elke bank zegt W. P. eene maand langer te gaan slapen, zoodat hij bij de Diamantbank al op 7 maanden is gekomen. Geen

enkelen keer kan hij zijn tijd geheel uitslapen, want als die bijna ten einde is, wordt hij telkens voor eene nieuwe bank gewekt.

Ten slotte komen zij aan de Goudbank, waar zij het schip met goudhoudend water besproeien en alle vaten en pannen in de zee doopen, waardoor alles van goud wordt. Terwijl W. P. van boord is gekomen om op de bank zijn gevoeg te doen, wordt hij gewaar dat hij op een groote *Pajowi* staat (zie Inleiding op Sese nTaola), die hem den raad geeft niet verder allerlei te laden, maar eenvoudig twee ronde dingen van zijn kop mede te nemen, die dan onder den vloer zijner slaapplaats te verbergen en ze na 3 dagen weder te bekijken. Na drie dagen is het geheele schip met edelsteenen gevuld.

Nadat de Goudbank is verdwenen, roept men weder den wind en zeilt terug. Na eenigen tijd wordt het schip Koperhuid aangevallen door zeeroovers, waarvan de eerste heet *Kapita Boneaka*, die met 150 prauwen op W. P. afkomt. Eerst vechten de schepelingen, maar een tweestrijd tuschen de aanvoerders geeft de beslissing. *Kapita Boneaka* wordt door W. P. gedood, het schip Koperhuid vaart op de 150 rooversprauwen in en vernielt ze. W. P. gaat na met de zijnen aan land bij de aanlegplaats van *Kapita Boneaka*, dringt diens vestiging binnen en huwt zijne weduwe, na nog eerst een troep van haar volk te hebben verslagen. Na 3 dagen gaat hij verder en laat de Weduwe van *Kapita B.* achter. In zee gekomen, gaat hij voor 7 maanden slapen; na 6 maanden wordt hij aangevallen door *Kapita Malela*, die op dezelfde wijze als *Kapita Boneaka* wordt overwonnen. Ook aan zijn dorp wordt een bezoek gebracht en de oudste van W. P.'s pleegkinderen trouwt de Weduwe van *Kapita Malela*, na de rest van diens volk te hebben verslagen. Op nieuw in zee gestoken, worden zij aangevallen door *Sandopo Dada*, die op dezelfde wijze als de vorigen wordt verslagen, eveneens de volgende aanvallers: *Molemba Kajoro*, *Mobalo Rante*, *Molemba Labu* en *Molemba Apu*. Bij deze laatste vijf worden de weduwen der gesneuvelden niet meer bezocht.

Nadat *Molemba Apu* is verslagen, kan W. P. ongehinderd doorvaren naar de aanlegplaats zijner ouders, met wie hij eene blijde ontmoeting heeft. Zeven dagen lang viert men feest (*podo'a salama*). Daarna wordt het schip boven in het dorp gebracht, doordat jonge hoofden-dochters als rollen dienst doen, over welke het schip vanzelf naar boven rolt: de meisjes worden onverlet op het schip teruggevonden.

Hierna laat Wali mPangipi zich besnijden, met zijne 40 pleegkinderen. Op zijn besnijdenisfeest wordt W. P. bespogen door *To Karö Udja*, die in de lucht woont. W. P. vat dit op als eene oorlogsverklaring, rust zich toe tot den strijd en wordt dan ook weldra door To Karô Oedja aangevallen; de aanval wordt afgeslagen en To Karô Oedja komt om met al de zijnen; den terugtocht naar zijn land had W. P. hem reeds afgesneden, door het koperdraad, waarmee hij en zijne manschappen uit den hemel waren afgedaald, naar beneden te trekken. Na deze overwinning gaat W. P. zijne achtergeblevene vrouw opzoeken, de Weduwe van Kapita Boneaka. Zij vieren nu behoorlijk hun huwelijksfeest; daarna laat W. P. nog 6 zijner pleegkinderen met de overige weduwen trouwen.

Na geruimen tijd gaan allen weder naar hun dorp terug, vergezeld van hunne vrouwen. Allen gaan aan boord van de Koperhuid, !allen de Jongste wil door de lucht reizen. Al opspringende komt hij in het hart van den wind terecht, zoodat hij op-, nedernoch zijwaarts kan, maar in de lucht blijft hangen. Hij zou zeker van gebrek zijn omgekomen, indien niet W. P. in den droom door den geest van zijn Grootvader was op de hoogte gebracht. W. P. laat nu zijn Oudsten Zoon in de lucht springen en den Jongsten bij de beenen naar beneden trekken, zoodat hij nog levend tehuis komt.

Daarna wordt W. P. nog aangevallen door zeven booze geesten, *Kombengi* genaamd, die den levensadem der menschen opzuigen, alle menschen in het dorp verliezen hun leven, maar W. P.'s levensadem kan niet uit zijn lichaam gehaald worden. Hij slaagt er ten slotte in de *Kombengi*'s te dooden en aan zijne ouders en verdere dorpsgenooten hun verloren leven terug te geven.

Hij is nu voor alle menschen òp aarde en voor de luchtbewoners onoverwinnelijk geworden en wil *Ala ta'ala* bevechten, den eenige die in macht nog boven hem staat. Na den toegang tot *Ala ta'ala*'s verblijf te hebben verkregen, door den *angga mbajau*, den geest die den toegang tot de onderwereld bewaakt, te hebben gedood, bereikt hij de woning van *Ala ta'ala* en daagt dezen tot een tweegevecht uit; *Ala ta'ala* weigert, maar biedt aan hem de tooverspreuken te leeren waardoor hij onoverwinnelijk wordt. Hij gaat bij *Ala ta'ala* in de leer en keert met de verkregen wetenschap naar huis terug.

Evenmin als het Verhaal van Sese nTaola, kan men dat van Wali mPangipi geheel oorspronkelijk Toradja'sch noemen. Het begin is, zooals reeds boven is gezegd, als dat van de meeste groote

Toradja'sche verhalen. Het houtje dat wegdrijft en als een groot schip terugkomt en het medenemen en grootbrengen van 40 zuigelingen zijn mij uit geen Toradja'sche of andere Indonesische verhalen bekend. Daarop volgt het verhaal van de IJzer-, Koper-, Lood-, Zilver-, Diamant- en Goudbanken, 't welk ook voorkomt in de «Geschiedenis van Zeven Kinderen, door hunne Ouders verstooten», mij in 1897 te Paloe (Palos) verteld. In 't kort luidt dit verhaal aldus:

«Zeven kinderen, allen broeders, doen den geheelen dag niets dan spelen en willen niet voor hunne ouders werken, zoodat hunne moeder op zekeren dag ophoudt voor hen eten te koken. De broeders loopen het bosch in om eten te zoeken, vinden eene prauw en zeilen uit. Na eenigen tijd stranden zij op de Duiten-bank, maar op raad van den Oudsten Broeder nemen zij geen duiten in; daarna loopen zij op de Halve-Guldens-bank, op de Guldens-bank, op de Rijksdaalders-bank, op de Goudbank, maar de Oudste Broeder houdt telkens tegen dat zij er van laden, ook als zij aan de Diamantbank komen, verhindert hij dat er diamanten worden geladen. Eindelijk komen zij aan de Penis-bank, waar zij eene lading penissen innemen, die vanzelf, als bloedzuigers in hunne prauw springen. Met deze lading komen zij in de stad der vrouwen, waar in 't geheel geen mannen zijn; hunne lading is hier zoo gewild, dat zij nog meer aan waarde ontvangen dan zij van al die banken hadden kunnen innemen. Met eene schuit vol goud komen zij bij hunne ouders terug, waar zij natuurlijk met vreugde worden ontvangen».

Dit staaltje van de Paloesche literatuur is de eenige parallel die ik van dit gedeelte van Wali mPangipi kan aanhalen.

Wat de Toradja's onder *Pajowi* verstaan, is reeds in de Inleiding op Sese n Taola medegedeeld. Hier wordt van de Pajowi verteld wat door de Indiers van de slang Çesha wordt gezegd, dat hij een edelgesteente op den kop draagt. In N°. XIX van de Sangireesche Teksten (Bijdr. Kon. Inst. 1894, bl. 31) is ook sprake van een slang met een diamant op zijn kop en dat dergelijke verhalen ook in Midden-Celebes bekend zijn, bewijst hetgeen den Heer Kruijt en mij verteld werd van het eiland *Toko Bae* in de Golf van Mori. «Onze geleider La Nipi deelde ons mede dat de lieden van Wata m Bajoli zeker op dit eiland tuinen zouden hebben aangelegd, ware het niet dat het bewoond werd door eene groote slang, *arae* genaamd, welk dier een kam op den kop draagt en een parel, die men des nachts kan zien schitteren. Zijn geluid

heeft veel van het kraaien van een haan.» (Meded. v. w. het Ned. Zendelinggenootschap, 1900, Dl. 44, bl. 158). In zijn boek »Malay Magic» (1900) vertelt W. W. Skeat op bl. 303 en 304 het volgende geloof der Maleiers van Malaka omtrent sommige soorten van slangen. »The cobra (ular tĕdong) is said to have a bright stone (*kĕmala* or *gĕmala*) in its hedd, the radiance of which causes its head to be visible on the darkest night. A snake bezoar (*guliga ular*) is also said to be occasionally found in the back of a snake's head (?), whilst the snake-stone (*batu ular*) is carried in its mouth.»

Verder wil ik hier nog even wijzen op hetgeen de Engelsche O. I. ambtenaar W. Crooke op bl. 275 van zijn »Introduction to the Popular Religion and Folklore of Northern India» schrijft. »The snake like the »toad ugly and venomous» wears on his head the precious jewel or *mani* which is a stock subject in the Indian folktales. It is sometimes metamorphosed into a beautiful youth: it equals the treasure of seven kings: it can be hidden or secured only by cowdung or horsedung being thrown over it: and if it is acquired the serpent dies» — In Wali m Pangipi staat de Pajowi zijne twee edelgesteenten vrijwillig af, zonder dat het blijkt dat de voorafgegane besproeiing met drek hem er toe genoodzaakt heeft.

De nu volgende zeeroovers-verhalen zijn in hoofdzaak dezelfde als die welke in Sese nTaola voorkomen. De namen der roovers zijn:

Kapila Bonsaka, waarvan 't eerste gedeelte het Sp. *capitan* of 't Port *capitão* is; het tweede gedeelte van den naam kan ik niet verklaren.

Kapila Malela, vgl. den naam *Patiri Malela*, in Sese n Taola; *malela* »staal» is Boegineesch.

Sandopo Dada, ook een zeeroover uit Sese n Taola.

Molemba Kajoro »met een harnas van touw» Harnassen van touw behooren tot de wapenrusting der Morische krijgers. In het boven aangehaalde reisverslag zijn zij op bl. 180 en 181 vermeld.

Mobadju Rante »met een kettingharnas,» *Molemba Labu* »met een ijzeren harnas,» helden die ook in andere verhalen voorkomen, bijv. in *Toko Lolowe* en *Toli Sanggona*, waar zij ook als roovers optreden. Kettingharnassen en ijzeren harnassen kennen de Toradja's alleen uit verhalen.

To Karó Udju, de regen-god, die Wali mPangipi na zijne beleediging aanvalt, is in Sese n Taola een zeeroover geworden »die den regen tot vlag heeft» op zijn schip. In *Toko Lolowe* en *Toli*

Sanggona komen 7 gebroeders van dien naam de helden van het verhaal aanvallen, met het gevolg dat zij verslagen en gedood worden. In het verhaal van *Bilala Pantje* onderneemt de held van dien naam een sneltocht tegen *Tabo Lempe*, een hoofd dat op de zon woont, deze wordt bijgestaan door *To Karŏ Udja*, die hem met zware regenbuien bevecht, zoodat zijne manschappen allen verdrinken en alleen *Bilala Pantje* zelf blijft leven, doordat hij den regen, die hem reeds tot boven de borst komt, geheel opdrinkt. Daarop volgt een zevendaagsch tweegevecht, waarin *Bilala Pantje* overwinnaar blijft.

Een verhaal als dat van den Jongsten Pleegzoon (*i Kasupua*) van Wali m Pangipi, die in de lucht springt in bovenwindsche richting, zoodat hij op den Oorsprong van den Wind (*mata ngoju*) afgaat, en het dus hoe langer hoe meer in den wind krijgt, evenals iemand die eene rivier tot haren oorsprong opvaart, hoe langer hoe sterker tegenstroom heeft te verduren, tot dat hij eindelijk niet meer verder kan, komt ook in het verhaal van *Bilala Pantje* voor. Deze held, die op de Zon wil gaan koppensnellen, moet eerst een oneindig langen weg afleggen om te komen bij een geweldig grooten Rotan, *i ngKai Lauro m Piku* "Grootvader opgewonden Rotan," die hem en zijne manschappen op zijne dorens zal laten zitten en hen zoo door de lucht naar boven op de Zon brengen. *Bilala Pantje* gaat vooraf aan dezen "Grootvader" het verzoek doen om op die wijze door de lucht te worden vervoerd, maar de weg duurt hem te lang, hij springt de lucht in en komt evenals *Kasupua* op eene plaats waar hij niet meer tegen den wind op kan en die, evenals in Wali mPagipi, *kawaro uase* "de plaats waar zelfs een bijlijzer wegwaait," heet. Hij kan niet vooruit, achteruit of zijwaarts en zou ellendig zijn omgekomen, indien niet Grootvader opgewonden Rotan hem had bemerkt en hem met zijn doornen in de broek had gehaakt, om hem zoo naar beneden te trekken.

In verscheidene Toradja'sche verhalen is deze *Lauro mPiku* de weg tusschen hemel en aarde. Op eene plaats in het woud, die moeilijk is te vinden, ligt deze Rotan, als een touw opgewonden, te slapen. Men moet hem eerst wekken, door zeven stokken op hem stuk te slaan; is hij wakker dan vindt men hem ook steeds bereid dengenen die hem gewekt heeft naar boven te dragen, indien deze er voor zorgt voor zich een zitplaats in te richten op het hoofd van Grootvader *Lauro m Piku* en een voorraad water mee te nemen om den Rotan te besproeien indien hij soms overhelt; na besproeid te zijn, gaat hij weer recht naar boven. In Wali m Pangipi daalt

naar de *pada ma'asari* (Boeg. *padang mahasara'*, Mal. *padang mahsar* "het Veld der Opstanding") en *Suruga*, want:

banja wo'u ngkuoamo	"Ik zeg het er niet om, maar
dunia dja kupobajo	de wereld is voor mij slechts een schijn."

Haar man is echter nog aan het leven gehecht en maakt onder meer de tegenwerping dat hij haar niet kan zien. "O, dat is niets", antwoordt zij:

da kutuntumo sadamu	"dan zal ik de Geloofsbelijdenis
da nupangakita jaku	wel voor je opzeggen, dat ge mij kunt zien."

Maar hij antwoordt:

nepa nuto'o sadaku!	"zeg nog niet de Geloofsbelijdenis
tő-nja matowe rajaku	voor mij op, ik begeer nog op
ri wawo ntanamo jau	aarde te blijven."

Eindelijk besluit hij een eind mede te gaan, maar nauwelijks heeft hij van verre *Baitula ri Maka* gezien of hij gaat terug en viert het doodenfeest voor *Kapapitu*,¹ om hare *angga* tevreden te stellen. Toch komt hare schim weder, vraagt aan hare moeder het noodige voor hare reis naar de Onderwereld en gaat heen. Hiermee is het verhaal weer in het Toradja'sche spoor gekomen en volgt nu in hoofdzaak den Doodenzang, die naar de beginwoorden van het referein *Djondjo awa* heet. De weg wordt wel eenigszins anders beschreven: in plaats van ééne rivier moeten zij er zeven over, het water van geen dier rivieren is drinkbaar. Als *Golo* wil drinken, springt er eene kat te voorschijn, die hij bij den staart pakt en waaruit hij water knijpt. Nu komen zij aan eene vlakte, *Tana Marambu*, vanwaar men de *Baitula ri Maka* kan zien. Eerst moeten zij nog eene brug over, die over een pan (*kawali*) met vuur (*apu naraka*) ligt; door eene formule waarbij *Pue Ala* om hulp wordt aangeroepen, komen zij er over. Aan gene zijde der brug staat *i Manakiru*. Daarop komen zij aan het huis van *Pue Ala*, dat op één paal staat. De trap wordt neergelaten: zij blijven op de 3de verdieping huizen. Op Vrijdag komt een bode van *Pue Ala* hun zeggen boven in de *masigi* (bovenste verdieping der moskee) te komen, om te *mosombaja*. Haar man mag nog niet boven komen, daar hij, als sterveling, een stinkend lichaam heeft, weder een echt Toradja'sche trek, want men wordt niet in *Torate* ontvangen, tenzij men van zijn menschenstank is bevrijd, hetgeen

machtig." "Wel neen, antwoordden de visschen, zij kunnen ons niet bereiken in het water." Maar de menschen zetten fuiken uit aan den benedenloop der rivier en strooiden *kamande-* (Croton tiglium) vruchten aan den bovenloop, zoodat de visschen naar beneden vluchtten en in de fuiken terecht kwamen. Daarop kwam *Kombengi* boschhanen tegen en zeide: "Komt, gaat met mij weg, de menschen zijn u te machtig." De hanen antwoordden: "Wel neen, wij zijn veel te vlug." Maar de menschen vingen de hanen met strikken. *Kombengi* verdween toen in eene spelonk."

Kombengi is dus de eigenaar van den levensadem der menschen, vandaar dat hij dien weer kan opzuigen. Hij kan dus dood en ziekte veroorzaken. Wanneer men de verloren *tanoana* (gezondheid) van een zieke gaat terugvragen (*mowurake*), geeft men ook een offer aan *Kombengi*.

Ten slotte komt het voor een Mohammedaan niet weinig naieve verhaal van Wali mPangipi's bezoek aan *Pue* (Heer) *Ala ta'ala*, die hier wordt voorgesteld als de *kabosenja* van *Torate*, het Toradja'sche doodenverblijf, onder de aarde. De ondergaande zon wijst den weg daarheen, de plaats waar de zon iederen avond verdwijnt is het gat (*wajau*) waarin men zich laat vallen, om in de Onderwereld te komen. Volgens de Toradja's komt men dan bij den bewaker van de Onderwereld, een groot varken, hier vervangen door een geest. Trouwens de Islam in de Tomini-bocht is een heidendom zonder (of liever bijna zonder) varkens. Het Varken dat de Onderwereld bewaakt wordt door de Toradja's door het werpen van een kĕmirinoot verleid om even zijn post te verlaten, waardoor zij gelegenheid hebben om vlug binnen te sluipen, maar Wali mPangipe, die trouwens met dezen onderaardschen bewaker zoo iets niet kan doen, maakt korte metten en houwt hem in stukken. Hij daagt *Ala ta'ala* op de gewone wijze uit, zooals ook Sese nTaola zijne tegenstanders uitdaagt.

De voorstelling dat *Ala ta'ala* in de Onderwereld woont en beheerscher is van de Doodenstad *Maka*, waar hij in de bovenste verdieping van eene moskee van zeven verdiepingen woont, is bij de Mohammedaansche bewoners van de Zuidkust der Tomini-bocht zeer gewoon. In het verhaal van *Golo* en *Kapapitu* is deze voorstelling tot in bijzonderheden uitgewerkt. *Kapapitu* is de vrouw van *Golo*, sterft kort na hare eerste bevalling, maar telkens komt hare *angga* (geest) terug om haar kind te zoogen en allerlei te bevelen en te regelen, zij spoort haar man aan om haar te volgen

toe boven te komen, want „dan zou hij haar niet meer kunnen zien.” Sedert zij in *Torate* zijn gekomen, is zij nl. zichtbaar voor hem. Het verveelt hem evenwel beneden aan de trap te blijven wachten, hij klimt naar boven en als hij het huis binnentreedt, ziet hij dat het zijn eigen huis is op de aarde; zijne vrouw is verdwenen.”

Gelijkt dit niet op het verhaal van een droom van iemand wiens *tanoana* (levensgeest) in de Onderwereld bij zijne gestorvene vrouw is geweest (die gedroomd heeft dat hij daar bij haar is geweest) en die, wakker wordende, ziet dat hij in zijn eigen huis is en dat zijne vrouw er niet meer is?

Behalve de verhalen die onder de strandbevolking de ronde doen van de doodenverschijningen die te beurt zijn gevallen aan hen die Mekka bezocht hebben en van de groote menigte geesten van afgestorvenen die daar in de *Baitula* op de pelgrims afkomen om hun de hand te geven, een kille hand, die bij aanraking eene rilling geeft, kan ook de Westelijke ligging van Mekka de voorstelling hebben doen ontstaan dat Mekka de doodenstad is, of liever de stad waar de geesten der Geloovigen heengaan en dat *Pue Ala ta'ala* daar het hoofd is. Het Doodenrijk ligt in het Westen en is in de Onderwereld, daar wordt dus ook Mekka geplaatst, terwijl de weg er heen dezelfde is als die naar de Onderwereld, zooals hij in den Doodenzang wordt beschreven. Dat ook levenden in de Doodenstad kunnen komen, is niets bijzonders, want in den Doodenzang wordt juist beschreven de weg dien de verwanten van den doode met hem afleggen, als zij hem naar de Doodenstad geleiden.

Als geheel genomen, moet Wali m Pangipi eene Toradja'sche samenstelling uit in- en uitheemsche bestanddeelen worden genoemd. Het moet dus tot de letterkunde van het strand-Bare'e worden gerekend en wel tot een der belangrijkste voortbrengselen daarvan. Bij de echte nog heidensche Toradja's is het niet bekend.

Panta bij Mapane.
Zuidkust der Tominibocht.
Februari 1902.

geschiedt wanneer de doodsbeenderen van de overblijfselen van het weggerotte vleesch zijn gereinigd.

Golo gaat ten slotte ook mee, leert nu bij *Pue Ala*, die hem zijn *makumpu* „kleinzoon” noemt *mangadji* en *modjumá* en als hij volleerd is (*napotamu*) mag hij naar de aarde terugkeeren.”

Een zuiver Toradja'sche overlevering van dit verhaal, die intusschen wel onvolledig zal zijn, luidt aldus: „*Golo* is gehuwd met *Nusu* en gaat met *Ta Datu* mede op een sneltocht. Voordat zij den vijand hebben aangevallen, komen twee lieden *Golo* terugroepen, daar zijne vrouw zwaar ziek is. Maar hij wil eerst den vijand aanvallen en zendt de boodschappers terug. Na een dorp te hebben uitgemoord en een deel der bewoners te hebben krijgsgevangen gemaakt, komt *Golo* terug; zijne vrouw *Nusu* is intusschen gestorven en hij begeeft zich naar de stelling waarop hare doodkist staat, om daar de gebruikelijke plechtigheid tot opheffing van den rouw over haar te verrichten. Daar spreekt hare schim (*angga*) hem toe, wijst hem een buffel aan, dien hij met zijn zwaard moet vellen en die op het feest voor de ontvangst van de snellers en hun buit wordt gegeten, geeft hem curcuma en gember te kauwen, zooals dat behoort bij de ontvangst der snellers, gaat met hem de *lobo* binnen zegt hem wat hij moet doen, brengt hem zijn eten; nadat hij gegeten heeft, eet ook zij en in den avond, als de anderen zingen en dansen, gaan zij samen naar hun huis; de schim zijner vrouw gaat naast hem liggen en noodigt hem uit haar te volgen naar het Schimmenrijk, aldus:

ane nupomawo mate *lulu ntudu ri Torate* *ane nupomawo kodjo* *lulu ri jojo mamongo*	„Indien gij naar mij, gestorvene verlangt volg mij dan tot beneden in het Schimmenrijk. Indien gij waarlijk naar mij verlangt volg mij dan naar den top van den pinangboom.”

Bedoeld is de pinang die zijne wortels in de Onderwereld heeft en met zijne kruin reikt tot den ingang van het Hol (*wajau*) die het begin is van den weg naar het Schimmenrijk.

Den volgenden morgen eten zij nog te zamen, maar daarna gaat de schim van *Nusu* terug naar *Torate*. Haar man ziet haren grooten zonnehoed en volgt haar; hij komt bij de kruin van den pinangboom die uit den ingang van 't Hol naar boven steekt. Hij laat zich na zijne vrouw langs den stam afglijden en komt in *Torate*. Daar volgt hij haar naar haar huis, maar zij laat hem niet

Ndjo'umo kodjo anu napokau, djelamo lai loka, kare'e nu langkai tu a; meoasi langkai tu'o nato'o:

Maka komi setu anaku, nu ndja nditunggai?

Mesono anu napokau:

Kami se'i, ngkaiku, napokau nu mokole ma'i mompebô komi.
Da mandake ri banua, bara ndja da nato'o, ngkaiku.

Mesono langkai tu'a:

Ndiako tamalaimo se'i, makumpuku Sungko-nTada.

Ndjo'umo, djelamo ri banua, mempone ndekumo, motunda ri wombo, mowotu i Wali mPangipi, nato'oka langkai tu'a:

Ndipeentju wai ma'i, komi se'i ngkaiku lai loka.
Ndipamongoka ngkaiku o neneku, Indo i nDatu.

Napamongoka, ro mamongo, meoasi langkai tu'a:

Nu ndja kantja anaku, nupekitima jaku, makumpuku.
Bare'e bara nundja kupekitimaka komi ngkaiku.
Ikomi da kupokau da lo'u da nu nipandjalaka jaku raneo ri tasi.
Ane dja setu anaku nuto'o, ne'e masusa rajamu.
Djamo nakabangke ndeme, raneo anaku i mPangipi.
Metompa mpalakanamo jaku se'i, makumpuku i mPangipi.

Malaimo kodjo, djelamo ri banua, natowo loka sambuli ngkinowia, sambuli mawuro, bara sangara, bara banja sambulimo jau. Bangke reme sambuli nakoni, mamongo, natima djala, karandji, malai; tudu lai tasi, modjala; re'emo bau jau nale'o, bepa gana sumpuju mba'a. Sampali naolesaka, sima'imo duanga dja kangkanjo-ngkanjo tau ri rajanja, re'e tesantamungku, ntano be ndjau tau, nakita duanga noti i Wali-mPangipi mewali duanga ewa buke tau, ntano bare'e. Djingkimo raja langkai tu'a, naluntasaka djalanja, molontjomo napokaeka duanga, djamo liuliu ndeki lipu napewunuka djalanja ndati kandepenja, mepone ndati lipu, ngasamo sawi, waindjo'u wai ndeku inosanja, motunda ri wombo, napetumbuka Ta-Datu pai Indo i nDatu:

Se'ipa pai da mate kita se'i, makumpu i Ta Datu.
Se'i pai sondo silau ri duanga makumpuku.
Se'i laupa ngkukita, kabangkenja nu duanga ewa ogu ntando mbuju.

Mesono i Ta Datu:

Bara dja bare'e montjo bara dja ndilego-lego ngkaiku.

Mesono Langkai tu'a:

Bare'e jaku mawuti, banja kalopu-lopu makumpuku.
Lau kodjo nu duanga ri wiwinja mangampago jaku pane.

LAOLITA I WALI MPANGIPI.

Maro-ro Ta-Datu pai Indo i Datu, masae-sae ngkaro-ronja, napopea bara da moana, bare'e. Kaewantje'enja, mesonomo Ta-Datu. A, nato'o, mapari se'e, Indo i nDatu, bare'e re'e anata! Ja masae-sae, tianamo Indo i nDatu; katiananja se'e: Hu-epé! nato'o, podi jak u, Ta-Datu! podi jaku! podi jaku! kangidaku se'i. Napokau wa'a mbatuanja ndjo'u mepodi: tombe, katimba, ontjo, dongingi, dongkongisi, djongi, takule, ngaja-ngaja anu podi nakeni, buke-bukemo santjuno ri ra mbanua. Nakoni Indo i nDatu sangaja saogu; puramo nakoni, bangkemo komponja. Nakeni ngkasaenja djelamo ri wujanja, ri wenginja, ri eonja, mekelemo ananja: De, de, de, de, Ta-Datu, djiri pé, lupa mpa'a ndjai dopi, a, tuamamo! Sompimo wajá mpusenja! Nasompi ndjimuju, nariuriu ue ngkatuwu saeo sambengi, saeo sambengi, mewonggamo, napasun ntau sondo, nenenja montalikusi apu medoro, sambenginja, sangajanja kabangkenja, rantani mekolikamo, mendjojomo ri djoia, metoamo, medendano ri rindi, rantani, kampondo-mpondo, lo'emo melindja, napoto'o i Wali-mPangipi. Molontjomo lau tana, be masae naintjani moeke. Polegeleganja ri tana, marameda naepe, nasale nenenja ndjo'u ri ue, nato'o:

Da ntamalai mandiu kita se'i nene, Indo i nDatu.
Marameda ngkuepe jaku se'i, nene ge, Indo i nDatu.
Ndiako ana majunu da ndji ue, da mangangkeni puemi.

Ndjo'umo ana majunu togompuju, dja mena'u tudu lai tana, natima noti sa'owo ungka ri polude. Rata ndjai ue, mosompomo, noti nakeni mposompo nadika lai dada, melojo, dja lo'u melojo, nalapasaka noti be kaintjani kadjunja, djamo kanotinja se'i. Mesuwa lai tanta'inja, nakeni nu ue noti; mewalili ri banua, maro-romo. Ganamo togo mbengi, napebó ginampinja, ana i nTjumboli: i Sungko-nTada, i Tada-Sungko, i Tabo Lempe, i Lempe Tabo, i Bengo Watu, i Watu-Bengo, i Peto-Tosu, i Tosu-Peto, nato'o:

Imbe'imo i Sungko-nTada. Tada Sungko, timakaku ngkaiku lai loka.
Ndiako sa, ndipebô ngkaiku lai loka.

Mombadju tau, djamo karutu-rutu, saeo sambengi, saeo sambengi, pitumpuju karu nabangani. Romo setu, mekigombo wo'u i Wali mPangipi.

Pogombo ndipogombombomo, komi se'i uu papaku i nTa-Datu.
Nu ndja ntja da ndagombo, da ndato'o anaku i mPangipi?
Da mogombomo nu junuku, komi se'i papaku i nTa-Datu.
Tundeku sampole lipu tau anu da nu keni anaku i mPangipi.
Bare'e ntja ngkupokono da mangkeni tau sampole lipu.
Ne'emo jaku mongkeni tau anu bangkemo, e Papaku.
Bare'e ntja da naaja jaku se'i, da manto'oka songka.

Meoasi papanja:

Mbe'i ntano da nu keni kantja tau, anu da junumu?
Ndipebô pura-pura wa'anja, anu moana setu ndjo'u,

Puramo singkandomu we'a anu nepa poananja, napeoasi ri tesamba'amba'a:

Siko sangkudja mbengi poanamu tu'aku?
Jaku depa sambengi poanaku, katudunja ri djoia makumpuku.
Intjetu se'e samba'a anamu, da ngkupojunu setu jaku.
Siko sangkudja mbengi poanamu tu'aku?
Jaku depa ruambengi poanaku, katudunja lai djoia, makumpuku.
Intjetu se'e samba'a anamu, da ngkupojunu setu jaku.

Ewasetu dja pompeoasinja lai wa'a ntau moana, re'e anu depa togombengi, patambengi, limambengi poananja; ganamo patampuju anangkodi nasingkandomu napojunu, anu tu'a pitumbengi dja katuwunja. Nato'o: ane tau tu'a kusale, be naaja patudjuku, aginja ana ngkodi dja patampuju.

Naipua mekatudu jaku se'i, o neneku Indo i Datu.
Ndiako nditaka umbu ri duanga komi anu wa'a mpapanja patumpuju.
Nditowo kajuku laju ndapoumbu sangkadju.

Bare'e ntano lan duanga. Ruambengipa ndjo'umo pura-pura, djamo anu pungku pai buta bare'e lo'u. Mekatudu lai tasi, napebô-mo ngoju, nato'o:

Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.

Mewuimo ngoju, patetumboli pela mata, ma'imo duanga bangke. Napebô wo'u:

Polontjomo wai ma'i duanga Lapi Tambaga dja noti ulu nasanja.

Se'imo kodjo duanga ma'i, mesawi i Wali-mPangipi, nataka lai duanga kajuku laju, nepa nata'a wo'u kobati patampuju, nadika lai tongonja potundanja, mopaumbu. Ro setu napokau nene nu ana ngkodi patampuju:

Mesonomo i Ta Datu:

Ndiako pewalili komi se'i ngkaiku lai loka.

Mesono Langkai tu'a:

Motompa 'mpalakanamo jaku se'i makumpuku Indo i Datu, Tadatu.

Mewalilimo, nakoni loka sambuli wo'u ngkinowia, maro-romo wo'u. Gana togombengi lo'umo wo'u tau napokau mompebô Langkai tu'a:

I mbe'imo i Sungko-nTada, Tada Sungko, ndiako nditimakaku ngkaiku.

Ndjo'umo, narata i Langkai tu'a ndji ojo loka, mewawo. Mewasi Langkai tu'a:

Maka komi setu kede, nu ndja nitunggai?

Mesono tau napokau:

Kami napokau nu mokole ma'i mompebô komi.

Mesono Langkai tu'a:

Ndiako tapalaimo kita se'i, anaku Sungko nTada.

Nakojuju watutu, ndjo'u ndeki lipu mempone ri banua i nTa Datu motunda ri wombo. Mesono i Wali mPangipi:

Ndipeentju ma'i komi se'i ngkaiku lai loka.
Ndipamongoka ngkaimi se'i, neneku Indo i Datu.
Raneo lo'u dondjala lai tasi komi se'i ngkaiku.

Mesono Langkai tu'a:

Ane dja ntjetu, kede, djamo nakabangke ndeme raneo
Metompa mpalakanamo jaku se'i, makumpu i Pangipi.

Karemenja ndjo'u mondjala tau tu'a nakita muni duanga bangke, napetumbuka Ta-Datu, bare'e wo'u naaja. Mewalili ri banuanja ri tongo loka, togombengi napokau muni mondjala, kaewantjetunja wo'u nakita duanga, napetumbuka, nepa naaja, bare'emo mesapu tau, nato'o: Montjomo se'i.

Pogombo ndipogombomo komi se'i neneku Indo i nDatu.
Nu ndja, da ngkagombo kami se'i, kedeku i Wali mPangipi?
Bare'e ntja kaintjani da manto'o gombo se'e, anaku.
Pogombo ndipogombo komi se'i, nu pakaku i nTa Datu.

Mogombomo tau, masae-sae bara ruambengi, bare'epa nato'o pu'u mpogombonja, dja mopeasi pau, nepa nato'o:

Pedonge ndipedongeka, jaku da manto'o gombo, Papaku!
Da mombadju komi se'i, o nene Indo i nDatu, da mangabangani karu.
Ndibangani sondo, tepitumpuju ogu, neneku Indo i nDatu.
Se'i jaku da ngkumalai mosumomba, modaga, Papaku!

Ne'e mengaja ndaseko ri dulungi, e anaku Kasupua.
Soka bangke ri koronja setu ndjau anaku Kasupua.
Pebô ngoju bangke ri gulingi anaku Ujumbua
Pewuimo bara bara, papute tompo utara.
Polontjo ntotoaka djoi ria, duanga Lapi Tambaga.

Molontjomo duanga, bare'e masae soremo ri wawo mpasigi ase.

Ndipena'umo ndiruru sinangge setu lo'u, ne'e ntani sondo gaga.

Djamo sinangge pai panuguntu pasigi setu, nato'o: Tima samba'a samata sinangge, samba'a sampu'a panuguntu, mepone maliga, pajamo pasigi.

Poapumo ntemaliga, komi se'i nu anaku pura-pura.
Maoromo nu kompoku, jaku se'i, anaku pura pura.

Moapu, manana, moiru, mangkoni, mamongo, ro setu, napebô wo'u ngoju:

Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.
Polontjo ntotoakamo pu'u jangi, duanga Lapi Tambaga.

Molontjomo wo'u duanga, polontjonja se'i, metompa jore ri ananja i Wali-mPangipi:

Dangkumoturu sakodi, jaku se'i, nu anaku pura-pura.
Ruambuja ngkukajore, se'i nu anaku pura-pura.

Moturumo jorc wo'u; ganamo sambuja tekiwoi, mekolika. Djamo sampujumbengi ganamo da ruambuja nakitamo pasigi tambaga, nasindi jangi ri wawo utasi, mekakaimo wo'u tua'i:

Se'ipa pai, da mate kita, nu ngkakaku Ujumbua.
Pelikemo sa ndilike ntemaliga, i papa jore tulau.
Pembangu ndipembangumo komi se'i, e papaku i Wali-mPangipi.

Membangumo kodjo, pembangunja se'i, nato'o:

Ne'e mengaja ndaseko ri dulungi, anaku i Kasupua
Soka bangke ri koronja setu ndjau, anaku i Kasupua.
Pebô ngoju bangke ri gulingi anaku Ujumbua
Pewuimo bara bara, papute tompo utara.
Polontjo ntotoaka djoi ria, duanga Lapi Tambaga.

Molontjomo duanga, bare'e masae, soremo ri wawo mpasigi tambaga, pura-puramo doi setu.

Pena'u-na'umo mangangkaku doi setu tulau
Nau dja wungka sangkaku, ne'e ntani sondo gaga, anaku.
Desa-winaka mariangi tambaga lo'u nteaopo, e anaku pura-pura.

Ndikomo ue ntjusu, djai gumba bangke setu pakabuke.

Bukemo sagumba bangke, gapasi nadika ri sangkiri, nasumpuka ri nganga ana ngkodi, wai ma'i wai ndjo'u ri dulungi, ri gulingi, moporiu, mowuso'i ta'i, montatapaka kumu ewa tau potiana djamo i Wali mPangipi pai ana ngkodi patampuju ri duanga. Sampujumbengimo, dja maandu ngkaliouja duanga, gana sambuja, bare'epa lawa kalo'unja, gana santa'u, ruanta'u, pitunta'u bare'epa wo'u lawa gaga, nakeni muni nu ngoju, sologi, setu pai malente kandjo'unja. Nepa sakodi kalawanja, marapa kobati saogu, ujumbuamo setu; membangu, mesuwu ri kobati, melindja rantani maintjani raoa, ana ngkodi ujumbua setu. Ungka lai ria marapamo kobati sambengi saogu, sambengi saogu; pura marapa, natadji kobati, umbu, napobontjeka ana ngkodi, kura napaunda au ma'ai kabangkenja, naedjani, nepa sawi tau ri wobonja mompetiro rajanja. Nepa ri ria madago pelindja nduanga; anu ujumbua napokau mogulingi, tua'inja ndati dulungi kare'enja. Mesono i Wali mPangipi:

Pebômo ngoju bangke ri gulingi, anaku i Ujumbua.
Wa imbe'i da kuto'o da mebô ngoju se'e Papaku i Pangipi?
Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.
Rimbe'imo oloata, kita se'i nu papaku i Pangipi?
Tosukamo pu'u jangi ndjoi mata eo setu anaku.
Ne'e mengaja ndaseko, ne'e djukusi ndato'o, anaku ri dulungi

Molontjomo kodjo duanga, polontjonja se'i metompamo jore i Wali mPangipi ri ananja, nato'o:

Da ngkumoturu sakodi aku se'i, nu anaku patampuju.
Sambuja da ngkukajore aku se'i, nu anaku patampuju.

Ganamo sampuju pai limambengi, mená mekolika, jore wo'u, bare'emo madago polontjo nduanga.

Bara nu ndjamo se'i nakita nduangani, e ngkakaku?

Sonomo tukakanja:

Ne'e mengaja ndato'o, ne'e djukusi ndaseko ri dulungi a'iku!

Bare'e masae nakitamo maeta sangkani jangi, ewa kambuka, maeta raja ntua'inja, nato'oka tukakanja:

Se'ipa pai da mate kita se'i, ngkakaku Ujumbua.
Peole pesa sima'i, maeta sambira jangi, e ngkakaku.
Likemo sa, ndilike ntemaliga i papa jore tulau.

Napalikemo kodjo, nato'o:

Pembangu ndipembangumo komi se'i, e papaku i Wali mPangipi.

Menámo wo'u pai najali salimuntunja; mesono papanja:

Ne'e mengaja ndaseko ri dulungi, e anaku Kasupua.
Soka bangke ri koronja setu ndjau anaku Kasupua.
Pebô ngoju bangke ri gulingi anaku Ujumbua
Pewuimo bara bara, papute tompo utara.
Polontjo ntotoaka djoi ria, duanga Lapi Tambaga.

Molontjomo duanga, bare'e masae soremo ri wawo mpasigi ase.

Ndipena'umo ndiruru sinangge setu lo'u, ne'e ntani sondo gaga.

Djamo sinangge pai panaguntu pasigi setu, nato'o: Tima samba'a samata sinangge, samba'a sampu'a panaguntu, mepone maliga, pajamo pasigi.

Poapumo ntemaliga, komi se'i nu anaku pura-pura.
Maoromo nu kompoku, jaku se'i, anaku pura pura.

Moapu, manana, moiru, mangkoni, mamongo, ro setu, napebô wo'u ngoju:

Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.
Polontjo ntotoakamo pu'u jangi, duanga Lapi Tambaga.

Molontjomo wo'u duanga, polontjonja se'i, metompa jore ri ananja i Wali-mPangipi:

Dangkumoturu sakodi, jaku se'i, nu anaku pura-pura.
Ruambuja ngkukajore, se'i nu anaku pura-pura.

Moturumo jore wo'u; ganamo sambuja tekiwoi, mekolika. Djamo sampujumbengi ganamo da ruambuja nakitamo pasigi tambaga, nasindi jangi ri wawo utasi, mekakaimo wo'u tua'i:

Se'ipa pai, da mate kita, nu ngkakaku Ujumbua.
Pelikemo sa ndilike ntemaliga, i papa jore tulau.
Pembangu ndipembangumo komi se'i, e papaku i Wali-mPangipi.

Membangumo kodjo, pembangunja se'i, nato'o:

Ne'e mengaja ndaseko ri dulungi, anaku i Kasupua
Soka bangke ri koronja setu ndjau, anaku i Kasupua.
Pebô ngoju bangke ri gulingi anaku Ujumbua
Pewuimo bara bara, papute tompo utara.
Polontjo ntotoaka djoi ria, duanga Lapi Tambaga.

Molontjomo duanga, bare'e masae, soremo ri wawo mpasigi tambaga, pura-puramo doi setu.

Pena'u-na'umo mangangkaku doi setu tulau
Nau dja wungka sangkaku, ne'e ntani sondo gaga, anaku.
Desa-winaka mariangi tambaga lo'u nteaopo, e anaku pura-pura.

Naulajamo, ro setu, napokau: Pesawi maliga-liga, ro mesawi. napokau moapu:

Poapu ntemaliga komi se'i, nu anaku pura-pura.
Maoromo nu kompoku jaku se'i, anaku pura-pura.
Pewuimo bara bara, papute tompo utara.
Polontjo totoakamo pu'u jangi, duanga Lapi Tambaga.
Dangkumoturu sakodi jaku se'i, nu anaku pura-pura.
Togombuja ngkukajore, se'i nu anaku pura-pura.

Gunanja sampuju pai limambengi, da menámo, nakita tasi makunimo mekilaja, sore ndjai ria duanga ri pasigi gala, mongaja-ngaja parewa gala lui ria: dula, sere, salapu. Napokau wo'u da mena'u montima tesaogu sangaja tau samba'a, ro naulaja, mesawi maliga-liga, pajamo pasigi gala, molontjo muni duanga. Moapu tau, ro maugkoni mamongo i Wali-mPangipi, metompa da jore patambujamo djandjinja.

Ruampujumbengi nepa pontu mpenánja, nakitu mabujamo wawo ntasi, mabujamo jangi sambira nasindi. Bare'e masae soremo ri pasigi wajo duanganja, pelurumo pura-pura setu. Menâmo, nalike nu ananja i Wali-mPangipi, nawai mena'u, montima telimangkaku samba'a, ro naulaja, mesawi maliga-liga, pajamo pasigi wajo, molontjo muni duanga. Moapu tau, mangkoni i Wali-mPangipi. ro mangkoni mamongo metompa da jore, limambaja djandjinja.

Ruampuju pae limumbengipa nepa da penânja, nakitamo ananja, mabuja tasi sambira, jangi sambira nasindi. Bare'e masae soremo ri pasigi ringgi duanganja, meuâmo nalike nu ananja i Wali-mPangipi, nawai da mena'u montima ringgi samba'a, tealima, mempone muni, pajamo pasigi ringgi setu. Molontjo muni duanga, mangkoni, jore wo'u i Wali-mPangipi, onombuja da kajorenja nadjandji se'e. Ganamo limambuja kajorenja, sambujapa nepa da penânja, nakila tasi mekilaja, nasindi jangi sambira mekilaja. Masae-sae sakodi sore ri pasigi inta duanganja, nepa se'e penâ in Wali-mPangipi, nalike nu ananja. Mena'u pura-pura natimamo inta setu, gori ngkakononja nakaku. Mempone muni, paja pasigi inta, molontjomo wo'u duangu. Ro mangkoni joremo wo'u i Wali mPangipi, pitumbuja nadjandji.

Onombujamo kajorenja sambuja nepa da penânja, nakita wawo ntasi makunimo sangkani, mareka wo'u jangi sambira nasindi. Maekamo raja ntua'inja, nato'oka tukakanja:

Se'ipa da maropu, da opi kita se'i ngkakaku i Ujumbua.
Ne'e mengaja ndaseko ri dulungi, o anaku Kasupua.
Dangga pelo, eka nganga, be da kodje ntesakodi siko setu jau ntua'iku.

Likemo sa ndilikemo ntemaliga, i papa jore tulo'u.
Ane bare'e ndilike da ngkumenawusakamo loi tasi
Pembangumo ntemaliga, komi se'i mpapaku i mPangipi.

Menāmo nalike nu ananja, pembangunja se'i, nato'o:

Ne'e mengaja ndaseko ri dulungi o anaku i Kasupua.
Polontjo totoakamo pu'u jangi, duanga Lapi Tambaga.

Pslontjonja se'i, soremo duanga, kasorenja napokau i Wali-mPangipi:

Ndipena'umo anaku, taunaka pura-pura rengko nduanga.
Da ndiome lai tasi pura-pura parewa nduanga tundjo'u.

Naome, naoremo ntasi muni, nadjempi ntasi, mewalimo wnjawa pura pura, sako duanga mewali wujawa, djamo kadju ndapoawa nakita kakadjunja, sininja ri raja nduanga mewali wujawa pura-pura, maka ri pasigi mbujawa kasorenja.

Wusumo ta'i i Wali-mPangipi mekogamaka, meotosaka ta'inja, mowotu anu napeoko motota'i ri pasigi: Mawuti wombo ntanta'i, da mantota'isi jaku sindate. Djingkimo raja i Wali-mPangipi, napeoasi: Nu ndja mowotu silau? Meoko naotosaka wo'n togongkani, ntavoka wo'o mPajowi, nepa mompau-mpan mpodāgo, mepurunaka ta'inja ri ra ngkomponja, meoasi i Pajowi: Nu ndja, kede, nutunggai? A, dja ungka ire'i ungkaku. Mesono i Pajowi: Ane ewa ntje'e, ne'e ndaulaja ngaja-ngaja ri pasigi, anu ruogu ire'i ri wo'oku, jali, keni ndjo'u, ane djela ri duanga, sungke djoia ri pontu ngkajoremu, sangadi gana togombengi depa peole.

Nakenimo kodjo. mesawi tau pura-pura, paja pasigi wujuwa ndjo'u. Molontjomo duanga; anu natima ri wo'o mPajowi nadika lai pontu ngkojorenja, naka'uwi, gana togembengi nasungke, bukemo nngka ri gulingi rata dulungi ana nu inta ruogu se'i.

Ungka lai ria da mewalilimo duanga, napokau ntumpumja:

Pelontjo mpewalilimo duanga Lapi Tambaga, dja noti ulunasanja.
Polontjo ntondo wiwinja kita se'i duangaku.

Molontjo duanga; joremo wo'u i Wali-mPangipi, pitumbuja kajorenja. Ganamo ruambengi kajorenja, makareba ndji tana, nato'o: Tuma'i i Wali-mPangipi ungka ri modaga, nakeni nduanga wnjawa sima'i. Nadonge kareba i Kapita Boneaka, mesono: A, kambamba-mbamba i Wali mPangipi! banja si'a pue nduanga, jaku jau; peoko ana majunu, taunaka duanga mpogora-gora, kita tau biasa mogora. Satu pai lima-mpuju ogu duanganja, panaguntu, mariangi, panta ngkainja n akeni. Nalapasaka duanga, ndjo'umo. Sambuja nepa pendā i Wali-mPangipi, nakitamo ananja duanga satu pai lima-mpujn ogu, mowotumo anu tua'i, nato'oka tukakanja:

Bara nu ndjamo wo'u anu nakita duanga ngkakaku?
Se'ipa pai da mate kita se'i tukaka Ujumbua!
Peole pesa sima'i, napetondamo ntimali.

Ungka lai ria menámo i Wali-mPangipi; pembangunja nato'o:

Ne'e mengaja ndaseko ri dulungi, o anaku i Kasupua.
Soka bangke ri koronja setu ndjau, anaku Kasupua.
Polontjo ntotoaka djoi ria, duanga Lapi Tambaga.

Dja sin siu molontjo, sinaliu sape nalimbu duanga kora-kora mpogora, satu pai lima-mpuju, mosumo, mowotu i Kapita Boneaka:

Ponjombamo ntemaliga-liga, anaku i mPangipi.

Mesono i Wali-mPangipi:

Kapali kaea mata da manjomba nu makodje ngkatuwunja, nu tuama.

Napebómo wo'u ananja:

Ma'imo lai soriku, anaku Kasupuaku kupaluaka baraka.
Peoko ndati dulungi, pekutana riu sala, anaku Kasupua.

Ndjo'umo ananja ri dulungi, mekakore lai ria meoasi:

Nu ndja ntja sala mami, kami se'i, nu pagora nu iwali?

Mesono pagora:

To'o ngkabongo langkai mombegora, momberatamo ri djaja.

Mesono wo'u i Wali mPangipi:

Pakadago togongkani mangampekutana sala, anaku!

Togo ngkanimo se'i, djamo setu pobalinja; nalapasaka panaguntu nu pagora, modjilili anu ngkodi mekakai madju'a lai tasi, ewa boti, ba ndja. [1]

Ma'imo lai soriku siko setu, nu anaku Ujumbua.
Jalimo nu parewamu, purukamu, nu badjumu, nu sigamu, nu kumumu.
Sikomo sampobalinja i Kapita Boneaka setu ndjau, e anaku.

Napesua pura-pura, napedusaka siga, ndjo'u wo'u mempone ri katabe ri wawo nduanga, i Kapita Boneaka mempone wo'u ri wawo ngkatabanja.

I sema da mewunu da riunja, anaku i mPangipi?
Komimo jaumo riunja, anu metunggai setu da mewunu.
Djaga-djaga ntundjo'umo nu woto ngkajuku tumba nu ju'aku, e anaku.
Tandapaka, runtjupaka lai bambaraku, setu nu pangkita e pagora.

Megantjinaka, naruntjupaka tawala, nasubitaka pintja, tudu ndeki wana nTo Napu.

Djaga-djaga tundjo'umo ju'a ngo'a ketagara e pagora.
Tandapaka, runtjupaka lai bambaraku, setu nu pangkita pewalinja.

[1]) Voor *bara nundja.*

Megantjinaka, riko nawunu, natoposaka, mawawu ri dulungi i Wali-mPangipi, bare'e napoli mantengku tawalanja. Dja telapa tawala, nenaimo mombetoto; malenge ri kataba ri raoa, malengi riraoa, ri katabamo, sangkani katudu, ruangkani meore, mawela i Ujumbna, mowotu ananja i Kasupua:

Marugimo anami silau, nu papaku i mPangipi.

Ntanoka mate i Ujumbua, membangu i Wali mPangipi:

Deokotaka ri ma'i kupaugkita nu welanja, e anaku.

Napoadju ntna'inja salumbu anu Kasupua, mempone muni:

Banjapa ewa ntjetu nu lendjenja weli anu da ndaepe, e anaku.

Naowo djamo sakodi mongkekeni ewa ira laumbe. Nawangu, naundjupi, nau laranja bare'emo, tuwumo muni.

Jalikaku parewa gana-gana, anaku Kasupua.
Jakumo sampotadanja i Kapita Boneaka setu ndjau.

Napasua pura-pura, mesuwu ri wawo ngkataba, mombetoto, malengi ri kataba ri raoa, malengi ri raoa ri katabamo. Masae-sae naowo i Kapita Boneaka tudu i Wali-mPangipi, napebó junuuja:

Ponjomba ndiponjombamo utemaliga-liga, komi setu i mPangipi.
Bare'e ntja da monjomba kami se'i, ua kodje borosapu.
Ndibangani panaguntu, tarakolo panta setu, e anaku.

Nabanganimo kodjo, mebusi:

Lio lio wo'o ngguli, nu gandara, nu gadjònja pantidoa.

Ro napanaguntu setn parewa nduanga, napebó ngoju:

Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.
Polontjo ntotoakamo pu'u jaugi, duanga Lapi Tambaga.
Gadjo-Gadjo, remba-remba wai ma'i, nu pagora makodje borosapu.

Pai nu ndja napogadjo? Sako pantidoa bare'emo, gulinja djamo metaka ri sangkila, pantjara'unja. Nepa napontjongka duanga:

Polontjo mpewalili se'i, nu duanga mpagora
Polontjo mpeewa-ewa, ri iwali duanga Lapi Tambaga.

Molontjomo kodjo duanga i Wali-mPangipi mangarumpa duanga mpagora pura-pura, malesa, mate tau pura-pura. Puramo setu, napebó ngoju, napokau duanga:

Polontjo ndjoi wiwiuja, nakarata ri lipu i ntobalu i Kapita Boneaka.

Molontjomo duanga, mosompo lai sompoa i ngKapita Boneaka.

Da ntamandake sangkani kita se'i, nu anaku pura-pura.

Mosompomo ri tana, napokaumo duanga ri koro ntasi lawa-lawa. Mandake ri lipu meoasi i Wali-mPangipi:

I mbe'imo pontu ngkare'enja kandjau banua nu mokole?

Nato'okamo ntau:

Setu ndate ri tongonja, nononja saogu-ogu rindi nu pembajo.

Liu-liu memponemo ndati ria, motunda.

Pamongoka kami se'i taliwanua sindjau
Pamongoka kami se'i taliwanua, siudeku i ntobalu i Kapita Boneaka

Bare'e napodjo da mesua i ntobalu, madja'amo raja i Wali-mPangipi, napokau ananja, nato'o:

Peokomo, taka ase, nu anaku patampuju pura-pura.
Da ntapowiamo dja'a ri lipunja, i ntobalu i Kapita Boneaka.

Meokomo ana patampuju, meoko i tobalu, bepa naintjani kabalunja. Mesuwu ri wobo mpaturua, meole i Wali-mPangipi, sinaliu metaka rajanja si Wali-mPangipi, mombepetaka rajanja, meunde i Wali-mPangipi:

Motade ntja, morupa ntja, meawa ntja mosipa ntja, wia mbiti i ntobalu.

Motundamo i ntobalu.

Madago ntja, meawa madolidi potundanja i ntobalu.

Nasila mamongo, natondju, napekitondju nu ana majunu. Ro mamongo, napeoasi ne, nato'o:

Mbe'i pontu ngkare'enja kandjaunja ue mpandiumu se'i?
Setu tondo mata eo kandjaunja wobo ndjaja ue nu mokole.
Peoko, ngkou kajuku maliga, siko se'i tobalu.
Da nta malai mandiu, da mendaki kita sei, ntobalu.

Roi nakou, mena'u lo'u i Wali-mPangipi melulu i nTobalu, naunde:

Meawa ntja, madago ntja, masipa ntja mombetonda ndjo'u ri djaja kasi'si

Malaimo, djela lai ue, mendakimo, mompakaroso tau ri lipu santjonu pai limatu, rajanja da mompepate i Wali mPangipi, maka rongo nu mokole nata'unaka Tònja menlija, dakedmo tau sondo:

Setu tau sondo sondo, pekutana nu djajanja, e anaku i mBua.
Bara da liu rimbe'i pekutana mpakanoto, e anaku Ujumbua.

Meoasi i Ujumbua:

Maka komi sondo-sondo, rimbe'i da kaliumi, taliwanua sima'i?

Mesono tau sondo:

Ne'emo ndapekutana, to'o ngkabongo tuama anu maea matanja.
Peokomo, ntaka ase, komi se'i nu anaku pura-pura.

Kogamaka, djudjulaka, toposaka ndeku, tumbalaka ndeki djaja.
Ne'emo boi ndisaju, da puramo taunja i nTobalu.

Nalapasakamo mombeilawu anu nasube ri langkedanja, nasube, pûmo wo'u natoposaka, natumbalaka, napelele natimboju, madungka pura-pura naboembi. Anu djaja ndalulu, djamo totoworo ndati lipu, anu djingki raja molontjo ndati jopo, saeo bare'e djela mpewalili anu ma'ai kadja'a ndajanja, ruambengi nepa djela. Mewalili tau samboko ri banua, mamongo.

Paundamo kura setu ntemaliga, nTobalu i Kapita Boneaka.
Maoromo nu kompoku jaku se'i, da dadusi nu moapu i nTobalu.
Pasambakamo anuta sadulamo, kita i nTobalu.

Naoko pangkoni, nadika sadula-dula.

Da ntamotubamo kita mangkoni, e nTobalu.

Mangkoni, mamongomo, ro setu nato'o:

Pesuamo ntale ali siko se'i, nu rongoku nTobalu.

Natalemo ali nadika kasoro bangke, mesua moturu, metompa ri ananja:

Ne'e makodi-kodi raja komi se'i anaku pura-pura.
Jaku mesua moturu ri rajanja, anaku pura-pura.

Mesuamo kodjo, nato'o: Siko ri wàwonja Tobalu, jaku ri aranja.

Bare'e, da ngkumasala, da ngkumekutana jaku nu mokole.
Bara, dja ndidonge-donge bambarinja karebanja i Kapita Boneaka.
Pedongeka kupanto'o da nakanoto ndaja, rongoku i nTobulu.
I Kapita Boneaka lo'umo ole ri daga djo rampe nteasamba'a.

Moturu joremo, gana togombengi, karabanja napisi bare'e, gana setu nato'o:

Metompa mpalakanamo kami se'i, nu rongoku i nTobalu.
Ne'epa wo'u magagadi, komi se'i nu mokole.
Ole bare'epa re'e nu bakumi, ndipatoka ndipasongka.
Ta'amaka sambengi, ndipopea nepa wo'u mondadu, e mokole.
Mbe'imo ana majunu setu lo'u ndjo'u dampalele tau.
Da mombadju sondo-sondo, da moapu pura tau tu'a.
Da mowia anu momi gana gana, nu susuri, nu gurenta, wadje.
Raneo da lo'u ri tasi sira nu mongkeni nu mokole kita lai tasi.

Mototoro'o manu, memâmo i nTobalu mompalike jununja, membangu.

Pembangu ndipembangumo komi, ana pura-pura da moapu.
Da mangkeni nu mokole lo'u i tasi kita se'i raneo e anaku.

Membangu, moapu, manana, mosompo manu, tudu wo'u lai tana tau. Malaimo tudu lai tasi, djamo anu buta pai pungku be lo'u; mesono i Wali-mPangipi, nato'okamo ananja:

Peoko ntotosi kadju se'i komi anaku patampuju.
Depowia nu balampa, ndapotunda ntetemi i Tobalu.

Napowia nu ananja; ro, nato'o i nTobalu:

Da rajaku damangkita nu duanga nu mokole ntobambari wujawa.

Napokaumo i Wali-mPangipi ananja i Ujumbua, nato'oka si'a:

Pebômo ngoju bangke anaku Ujumbua.

Mebö i Ujumbua, nato'oka ngoju:

Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.
Polontjo ma'i wiwinja siko se'i, duanga Lapi Tambaga, dja noti ulu [illegible]

Sambali nakita. rata kodjo lai wiwinja:

Mokole jau mpodago jau ntano, komi se'i i mPangipi!
Poiru ntamangkonimo kita se'i, i nTobalu i Kapita Boneaka.

Moiru mangkoni.

Da ntamotuba mangkoni kita se'i, nu rongoku i nTobalu.
Bara djamo se'i se'e dombekita-kita se'e, nTobalu.
Ne'e mengaja ndato'o komi se'e, nu mokole i mPangipi.
Djamo kakuasa mPue mangandika nu rongoku i mPangipi.
Potunda ntamamongomo kita se'i, nu rongoku i nTobalu,
Metompa mpalakanamo kami se'i rongoku i nTobalu.
Ne'emo mengaja ndito'o, komi se'e nu mokole i mPangipi.
Dja mampakatowe raja dja mandika mawo ndaja, dja mandika dja'a [illegible]
Pesawi ndipesawi ri duanga, komi se'i nu anaku pura-pura.

Mesawi ananja pura-pura, mesawi wo'u si'a; pura setu, nato'o:

Pebômo ngoju bangke ri gulingi nu anaku Ujumbua.
Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.

Mewui ngoju, patekolika pela mata.

Polontjo mpakaliga siko se'e, duanga Lapi Tambaga.
Paunda mpompanea komi se'i, anaku pura-pura.

Moapu, manana, nairu mangkoni tau, mamongo, ro setu:

Da ngkumoturu sakodi jaku se'i, nu anaku pura-pura.
Pitumbuja ngkukajore, nu anaku pura-pura.

Dja nato'o ewa ntje'e se'e, joremo kodjo djamo gana limambuja, nadongemo i Kapita Malela, tuma'i i Wali-mPangipi duanganja wujawa, be nakoto i ngKapita Boneoka. Nato'oka jununja: A, peole naini,

bara si'a dja tumpunja, bara bare'e makodje jaku montima duanganja, jaku da tumpunja naini.

Poiwo mpompakorokaku komi se'i ntjiri anaku pura-pura,
Ndiakomo ri tasi, raneo ta'unaka duanga tulau.

Lo'umo kodjo duanga ruatu, nataunaka, pura molanto ri tasi, nato'o:

Poiwo pompakoroka komi se'i, ntjiri nganaku pura-pura.
Raneo da metudumo lo'u ri tasi kita se'i, ntjiri ngana.

Dja rata ri panto'onja, mesawi ri duanga nawuka bale, naore somba, nata'a guli, najali wose.

Gadjo-gadjo remba-remba ri dulungi, ntjiri aganaku pura-pura.

Mogadjomo ri dulungi ana ngkodi mawengi, mareme be owe djamo sambuja, nepa da mendi a Wali mpangipi.

Bara nu ndjamo wo'u nakita nduanga, ngkakaku Ujumbua.
Ne'e mengaja ndato'o, ne'e djukusi ndaseko tau ri dulungi e a'iku.
Djamo kakuasa mPue kita se'i nu anaku pura-pura.
Pewuimo bara bara, papute tompo utara.
Polontjomo totoakamo ndjoi ria, duanga Lapi Tambaga.

Bo, molontjomo duanga, djamo momberata.

Ponjombamo ntimali komi setu anaku i mPangipi.
Kapali kaea mata, da njomba nu tuama makodjo.

Nalapasaka monaguntu, manawu i Kasupua, mopiliko ewa boti ri ra ntasi.

Pekutana ndiu sala i dulungi, nu anaku Kasupua.
Nu ndja ntja sala mami, komi setu nu pagora makodje.
To'o ngkabongo tuama momberata ri djaja.
Poiwo mpompakoroka siko se'i anaku pantondanja.
Siko dampombalika i ngKapita Malela setu ndjau.
Pesuamo salanamu badjumu, nu kumumu, nu sigamu pompo'umu.
Takamo nu penaimu, timamo nu tawalamu nu kantamv, e anaku.
Peponemo ri kataba setu ndate nu anaku pantondanja.
I sema da mewunu da rivnja nu pagora, nu iwali.
Djaga-djaga tundjo'umo tumba poja nu ju'aku, e anaku.
Tandapaka runtjupaka ri bambaraku tulau nnpangkita e pagora.

Megantjinakamo, riko nawunu, nasubitaka, mekatudu bara rimbe'i ri To Bada.

Djaga djaga tundjo'umo ju'a ngo'a ngketagara, e pagora.
Lapasakamo loma'i nu pangkita pewalinja e pagora.

Megantjinaka i Kapita Malela, masubitaka tudu lai dulungi duanga Lapi-Tambaga, be naepe nduanga. Nalapa tawala mombetotomo, bare'emo naingki, dja malengi naepe ri kataba, ndekumo ri raoa, laumo sangkani lai wawo ngkataba matemo pagora. Mowotu jununja:

Ponjombamo ntemaliga komi setu, anaku i mPangipi.
Kapali kaea mata da njomba nu tuama au makodje.
Banganimo panaguntu, tarakolo, panta setu, e anaku.
Lio-lio nu gulinja, nu gadjonja nu pangidoa panaguntu e anaku pura-pu

Napanaguntu parewa nduanga, ware pura-pura. Ro setu, napebó ngoju:

Pewuimo bara-bara papute tompo utara.
Polontjo ri mata ngoju, duanga Lapi Tambaga dja noti ulu nasanja.
Gadjo-gadjo remba-remba wai ma'i] nu pagora komi setu.
Polontjo mpewalili se'i nu duanga mpagora.

Mewali duanga Lapi Tambaga mompewalilisi pagora, napulaiku ro.

Polontjo mpeewa-ewa, duanga Lapi-Tambaga au makodje mabaraka.

Molontjomo duanga, narumpa-rumpa duanga mpagora, pura naposo.

Polontjo ndjoi wiwinja duangaku siko se'i mabaraka makodje.

Molontjomo djela ri sompoa i Kapita Malela mana'umo tau, mandakemo.

Da ntamandaka sangkani kita se'i, nu anaku pura-pura.

Mandakema pura-pura ndati lipu, mesua ri boboka.

Imbe'i pontu ngkare'enja nu balu anu mokole i Kapita Malela.

Natudjuka, nato'o:

Ndate setu ri tongonja kare'enja nu balu anu mokole.

Mepone sawi ri banua, nato'o:

Pamongoka kami se'i taliwanua sindeku pura-pura.
Peoko, kou kajuku ntemaliga, siko se'i nTobalu.
Da ntamalai mandiu kita se'i, nTobalu i Kapita Malela.

Nakou kajuku, ro mompakoroka, malai, mena'umo, tudu, lai tana.

Meawa ntja, motade ntja, marupa ntja kami se'i mombetonda ndjoi dja

Melindja rata ndjai ue, mompakoroka tau santjowu, da mompepale i Wali mPangipi pai ananja pura-pura. Dja bare'e masae tongawamo.

Setu ma'i tau sondo, ndipekutana riunja, e a'iku!
Rimbe'i da kandjo'umi, komi setu tau sondo e sima'i?
Ne'emo nupekutana, to'o ngkabongo tuama nu maea matanja.
Peokomo ntaka ase, komi anaku pura-pura.
Kogamaka, rosomaka, ndiilawu, nditimboju ntoposaka ntumbalaka.
Ne'e boi ndipomai da mate. da puramo taunja i nTobalu.

Napalasaka mombeilawu, nailawu, natimboju, naidjaki, natumbalaka ro setu mandiu, ro mandiu djamo mandakemo ndji banua motunda mamongo.

Paundamo kura setu, i nTo Balu i Kapita Malela,

Moapu, manana moiru.

Da sadula-dula kita da mangkoni i nTo Balu i Kapita Malela.
Da ntamotuba mangkoni kita se'i, i nTobalu i Kapita Malela.

Ro mangkoni mamongo, pura setu, nato'o:

Pesuamo ntale ali ntemaliga, nu rongoku i nTobalu.

Mesuamo ndeku, jore:

Metompa mpalakanamo jaku se'i nu mPapaku i mPangipi
Ne'e makodi-kodi raja nu a'iku pantonda dja pura-pura.
Jaku, da ndeku moturu ri rajanja e a'iku, e papaku!

Ganamo togombengi porongonja, au we'a ri kasoro marate, si'a ri aranja kare'enja, sako nakangkasi bare'e, pai bare'e wo'u nadjama-djama.

tompa mpalakanamo kami se'i, nu rongoku i nTobalu.
ngkamalaimo kami, nu rongoku i nTobalu i Kapita Malela.
pa riu magagadi komi se'i, nu rongoku e mokole.
be'imo i Sungko nTada, Tada Sungko dampalele tau setu ndjo'u se'i.
lito'oka da mombadju dontewea sondo-sondo, da mowadje pura-pura nu ngaja anu momi.

Napalelemo ana ngkodi: komi da mowia rote, da moonde-onde, da mowadje, mogurenta, mosanggara, mosusura, modjodjori mokula-kula, mobolu, moepo-epo. Mototoro'o manu, mompelike i Tobalu, nato'o:

Pembangu ndipembangu komi se'i pura-pura, ntjiri ngana majunu.
Da moapumo ami komi se'i ntjiri ngana ri kura loi tasi e nganaku.
Da metudu lai tasi mangangkeni nu mokole, e rongoku se'i se'e.

Bangke reme lo'umo kodjo djelamo ri tasi napokau ananja nu Ujumbua.

Ndipowia nu balampa dapotunda nu erami e a'iku.

Napowia balampa sarai, ro, motunda, i Tobalu samboko.

Da rajaku, da mangkita nu duanga nu mokole makareba, nato'o ntau.
Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.
Polontjomo wai ma'i duangaku mabaraka au makodje.
Napangkita ntau sondo, napangkita ndongoku i nTobalu.

Molontjo ma'i wiwinja, nato'o i nTobalu:

Mokole jau mpodago komi se'i ntano e rongoku.
Poiru ntemaliga siko se'i nu rongoku i nTobalu.
Da ntamotubamo kita, da mangkonimo, rongoku i nTobalu.
Ne'e makodi-kodi raja da ngkamalaimo kami, i nTobalu.
Ndisawinakamo baku setu, ndjo'u nu gogoso nu kalopa, nu wadje, onde-onde

Ro nasawinaka:

Da nta mesawimo kita ri duanga e a'i, mpapaku i mPangipi.

Pura mesawi tau napebó ngoju:

Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.
Polontjo ri mata ngoju, duanga Lapi Tambaga, dja noti ulu nasanja.
Da ngkumoturu sakodi aku se'i, nu anaku pura-pura.
Ne'e mengaja ndaseko, ne'e djukusi ndato'o ri dulungi nu anaku Kasupua
Kita ri popali bangke kama'ita, nu anaku pura-pura.
Metompa da kungkajore jaku se'i, nu anaku pura-pura.

Nadonge i nTjandopo Dada, bare'e nale'o i ngKapita Malela i Wali mPangipi pai duanganja. Malose rajanja nato'o: A, peole jaku se'i, ane jakumo kundjo'u da tumpunja jaku naini, kuepepe; Taunaka duanga togoatu, anu majunu! Molantomo duanga, mekatudu tau mesawi, mosumombamo. Dja pusa onombuja, nakita duanga, nato'omo, wo'u i Kasupua:

Ara nu ndjamo wo'u nakita duangani ri dulungi i ngKakaku?
Ne'e mengaja ndaseko ri dulungi, nu a'iku Kasupua.
Ne'e mengaja nato'o ri dulungi tua'iku, pantondanja Kasupua.
Djamo kakuasa mPue kita se'i, nu a'iku pura-pura.

Bare'e masae nakitamo duanga.

Ndilikemosa ndilikemo ntemaliga i Papa jore tulau, ngkakaku.
Pembangumo ntemaliga komi se'i, nu papaku i mPangipi.
Peole pesa sima'i, maeta sambira jangi, e papaku.
Se'i papa da mate da maropu kita se'i, e papaku.
Ne'e mengaja ndato'o nu anaku, Kasupua ri dulungi.
Soka bangke ri koronja setu ndjau, e anaku pura-pura.
Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.
Polontjo ntotoaka ndjoi ria, duanga Lapi Tambaga, au makodje mabaraka

Masae-sae momberatamo pai duanga mpagora:

Ponjombamo ntemaliga, komi setu nu anaku i mPangipi.
Kapali kaea mata da njomba, nu tuama u makodje katuwunja.
Peokomo ri dulungi, pekutana nu salata, e anaku Kasupua.
Nundja ntja sala mami komi setu, nu pagora, nu iwali?
To'o ngkabongo nu tuama mombegora, momberata ri djaja.

Mowotumo i Kasupua:

Merapi ngkudjaitimo duangata, e papaku i mPangipi.
Tende-tendemo ndjo'umo balangota ri dulungi, nu pagora e anaku.
Ma'imo lau ri soriku, siko se'e nu anaku Kasupua.
Ngkupalua ngkupalimbaka baraka nu anaku ri rajaku.
Jalimo nu parewamu gana-gana ndjai peti setu ndjau, ana.
Sikomo dampobalika i Sandopo Dada setu, e anaku.

Napasuamo puruka, badju, siga, parewa ntuama pura-pura.

I semamo da riunja da mewunu, anuku i mPangipi.
I komi damo riunja da mewunu, e pagora, e iwali.
Djaga ntundjo'umo nu woto ngkajuku tumba nu ju'aku.
Tandapaka, runtjupaka lai bambaraku setu nu pangkita.
Djaga-djaga tundjo'umo nu ju'a ngo'a ngketagara.
Tandapakamo loma'i nu pangkita pewalinja i mPangipi.

Dja ro nawunu, mombetoto waremo i Sandopo Dada, bare'e ndeki raoa pojokonja, waremo ri kataba.

onjombamo ntemaliga komi setu i mPangipi.
awuti ntja raja nganga, da napopanjomba jaku tau makodje.
dawangani panaguntu, tarakolo, panta se'i anaku.
iolio wo'o ngguli, nu gandara, nu gadjonja, nu bubuka, panaguntu pura-pura.

Pura marapa, napebô ngoju nato'o:

Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.
Polontjomo ri mata ngoju duanga Lapi Tambaga, makodje, mabaraka.

Molontjomo duanga, ndjo'u ri iwali.

Gadjo gadjo, remba-remba wai ma'i, nu pagora nu iwali.
Polontjo mpewalili, se'i nu iwali nu duanga Lapi Tambaga.
Polontjo mpewalili duangaku mabaraka.
Polontjo mpesawikimo nu duanga nu pagora pura-pura.

Molontjo, napesawi duanga mpagora napakalesa pura-pura duanga mpagora, matemo pagora.

Polontjo ndjoi wiwinja duangaku mabaraka u makodje.
Nakarata ri wiwinja ri sompoa i nTjandopo Dada se'i.

Molontjomo duanga, mosompo, mena'u tau ri sompoa.

Da ntamandake sangkani kita se'i, nu anaku pura-pura.

Mandakemo, djela ri lipu, liu-liu mesuwu sindekumo.

Bara ntongonja re'epa anu maea matanja taliwanua sindeku.

Liu liu mesuwu ndati sambali bente ndji ue mpandiu, mandiumo, be napakoro me'onto ri lipu.

Bara ntongonja re'epa anu maea matanja, ndipena'u ntapolega.

Pura mosore, ndjo'umo ri tasi, bare e ndate tau mosompo mombetoto. Napebó duanganja, mesawi, napebó ngoju, molontjo duanga.

Paunda pompanea ri dulungi, ntjiri ngana pura-pura.
Maoromo nu kompoku jaku se'i, ntjiri ngana pura-pura.

Moapu, manana, mangkoni, mamongo, ro setu metompa jore i Wali-mPangipi.

Da ngkumoturu sakodi aku se'i nu anaku pura-pura.
Pitumbuja da ku jore jaku se'i anaku pura-pura.

Ro metompa joremo kodjo, se'i duanganja molontjo. Nadongemo i Molemba Kajoro togountju tau mejawa-jawa i Wali-mPangipi, be nale'o. A, nato'o: ane jaku mejawa, du kule'o, lawi jakumo se'i tumpunja. Ta'unaka duanga patatu, unamajunu. Natu'unaka kodjo, molontjo duanga; mempone tau mosumomba. Ruampujumbengipa da ganamo pitumbuja kajore i Wali mPangipi, nakitamo i ngKasupua, nato'oka i Ujumbua.

Se'ipa pai sondo tau sima'i, nu ngkakaku Ujumbua.
Ne'edja ndato'o, ne'e djukusi ndaseko, nu a'iku.
Maeka kodjo mpodago rajaku jaku se'i, ngkakaku.
Dangga pelo, eka nganga, be da kodje ntesakodi a'iku siko setu.
Pombukotu popoluka, poengkeka, popangkaka potundaka mombewunu ri dulungi jau a'iku.
Pembangumo ntemaliga, komi se'i nu papaku i mPangipi.
Se'i ma'imo sima'i wo'u sauntju nu iwali, e mPapaku.

Be masae momberatamo pai gora duanga i Wali mPangipi.

Ponjombamo ntemaliga komi setu, anahu i Pangipi.
Kapali kaea mata da monjomba nu tuama u makodje.
Pekutanamo salata kita se'i, nu anaku Kasupua.
Nu ndja ntja salamami, kami se'i nu pagora nu iwali?
To'o ngkabongo tuama mombegora, momberatamo ri djaja.
Pepasua nu badjumu, purukumu, nu kumumu, nu sigamu.
Sikomo da mompobalika i Lemba Kajoro setu, anaku pantondanja.

Pura napesua salananja, mosende ri wawo ngkataba.

I sema da mewunu riunja, anaku i mPangipi?
I komi damo riunja da mewunu, e pagora e iwali.
Djaga-djaga tundjo'umo nu woto ngkajuku tumba nu ju'aku.

Tandapaka, runtjupaka lai bambaraku setu nu' pangkita.
Djaga-djaga tundjo'umo ju'a ngo'a ketagara.
Lapasaka nu loma'i nu pangkita nu anaku.

Telapa tawala, penaimo; meore ri raoa malengi, metudumaka lai kataba, mombebolo-bolosi; pintja manawu riraoa, kono penai i mPantondanja, matemo i Lemba Kajoro.

onjombamo ntemaliga komi setu, i mPangipi.
.ewuti ntja raja nganga, da napanjomba jaku tau makodje.
dawangani panaguntu, tarakolo, panta se'i anaku.
io-lio wo'o ngguli nu gandara, nu gadjonja nu bubuka panaguntu pura-pura.

Pura marapa, napebő ngoju:

Polontjo mpewalili, duanga Lapi Tambaga dja noti ulu nasanja.
Polontjo mpesawikimo duangani nu mpegora setu ndjo'u pura-pura.

Molontjo duanga, anu mpagora nalesaki pura-pura, mate wo'u taunja pura-pura. Djelamo ri sompoa i Lemba Kajoro, mandake tau ri lipu naseko, be makaliwongo, liu ndjoi ue mpandiu, mewalili, liu-liu tudu lai tasi, mesawi, napebő ngoju mewui, molontjo duanga. Napokau ananja moapu, mananamo mangkoni, mamongo jore, pitumbuja nadjandji. Nadongemo i Mobadju Rante bambari i Wali mPangipi. A, nato'o, tuma'i i Wali-mPangipi tau aopo manggora, be nale'o, ane jaku, kule'o. Lo'u, nata'unaka duanga limatu, molantomo, mekatudu mesawi ndjo'u ri koro ntasi. Sampujumbengipa nepa da mená i Wali mPangipi, nakitamo duanganja i ngKasupua.

Se'ipa da mate kita se'i kakaku i Ujumbua.
Ne'e mengaja ndato'o, tua'iku i Kasupua.
Pembangumo ntemaliga, nu papaku i mPangipi.
Se'ipa da mate kita se'i, i mPapaku i mPangipi.
Ne'e mengaja ndato'o, nu anaku i Kasupua ri dulungi.
Ne'e mengaja ndato'o ri dulungi, nu anaku i Kasupua.

Sima'i pagora, mosumo.

Polontjo ntotoakamo ndjoi ria, duanga Lapi Tambaga.

Momberatamo ri koro ntasi.

Ponjombamo ntemaliga, komi se'i tokede i Wali-mPangipi.
Bare'e ntja da monjomba nu tuama u makodje katuwunja.
Pekutana nu salata ri dulungi, e anaku i Kasupua.
Nu ndja ntja sala mami kami se'i, nu pagora nu iwali?
To'o ngkabongo nu tuama mombegora momberatamo ri djaja.
Pesuamo parewamu gana-gana, e anaku Pantondanja.

Sikomo da mpobalika i Mobadju Rante setu, e anaku.
Peponemo ri kataba setu ndate, e anaku Pantondanja.
I semamo da mewunu, da riunja, e kedeku i mPangipi?
I komimo da riunja da mewunu, nu pagora nu iwali.
Djaga-djaga tundjo'u nu woto ngkajuku tumba nu ju'aku.
Tandapaka runtjupaka lai bambaraku setu nu pangkita.
Djaga-djaga tundjo'umo ju'a ngo'a ngketagara.
Lapasaka nu loma'i nu pangkita nu anaku.

Nawunu i Mobadju Rante, pura tawala mombetoto, be masae mate i Mobadju Rante; nato'o jununja:

Ponjombamo ntemaliga komi setu, kedeku i Wali-mPangipi.
Bare'e ntja monjomba u makodje u tuama borosapu.
Polontje mpesawi tima duanga nu pagora setu ndjo'u pura-pura.

Naposoki nduanga Lapi Tambaga duanga nggora pura-pura. Puramo mate tau napebő ngoju napapolontjo duanga lai tana. Djelamo ri posompo, mena'u tau mandake ri lipu, moliu, ndjo'u ri ue mewalili mandiu, mesawi ri duanga, ndjo'u wo'u mangkoni jore pitumbuja. Nadonge i Molemba-Labu tuma'i i Wali-mPangipi, moduanga wujawa A, nato'o, mau be nakoto ntau limauntju, kukoto dja, peole ane jaku se'i mejawali, kule'o. Onoatu duanga nataunaka pura molanto mesawi.

Masae-sae mombemosu, pusa onombujamo, sambujapa da menú i Wali-mPangipi, nakita nu ananja tuma'i wo'u gora.

Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.
Polontjo ntotoakamo ndjoi ria, duanga Lapi Tambaga.

Momberata kodjo, mombemosu.

Ponjombamo ntemaliga, komi se'i, to kede i Wali-mPangipi.
Bare'e ntja da monjomba nu tuama u makodje katuwunja.

Nalapasakamo panaguntu gora, bare'e re'e tau mate.

Pasuamo parewamu purukamu, nu badjumu, nu sigamu gana-gana.
Siko da sampotadanja i Molemba Labu, anaku i Ujumbua.

Meokomo i Ujumbua, mombetoto, be masae mate i Molemba Labu. Napesawi nduanganja duanga nu gora, puramo maropu. Rowi pura, matai ri tana ndjo'u ri sompoa, bare'e re'e tau napowotuka dja manoto polajaginja. Nadongemo i Molemba Apu pura opi tau aono, nato'o: Mau ewantje'e, jaku da lo'u sangaja-ngaja da kule'o. Nata'unaka duanga pitumbentji, napesawi mosumomba gora, bare'e masae momberata. Pomberatanja se'i napopanjomba, bare'e re'e tuama monjomba. Napebő ananja i Ujumbua, napombetoto.

E siko da mpobalika i Molemba Apu setu, e anaku Ujumbua.

Morengko, mesuwu ri wawo ngkataba, mombewunu, mombetoto, mombemosu, wara rengko i Ujambua pura[2], *kono apu i Molemba Apu. Nato'oka papanja: A, nato'o, be ndakoto. Mesono i Wili mPangipi: Pombetotoka, be ndakoto tuama, maea mata! Mombetoto, ruangkani pomberatanja, nawela i Ujumbua, ájamo sakodi mangkekeni pela ngkomponja napomai i Molemba Apu, bare'e wo'u ware. Mekakore i Kasupua, nato'o:*

Jaku da sampobalinja i Molemba Apu setu, e papaku.
Pasuamo nu badjumu, purukamu, nu sigamu, parewamu gana-gana.

Ro napesua, mempone ri kataba, pemponenja sangiri apu, be kono mekoni i Kasupua; mesombulaka be nale'o nu apu. Mepomai i Kasapua, kono i Molemba Apu, be tindja napomai. Nakeni ngkasaenja, tindjamo napomai matemo i Molemba Apu, matemo apu lembanja, tau purapura napepate nduanga Lapi Tambaga.

Ndjo'umo ri sompoa, ndeku mandiu sarai dja, mewalili wai ndjo'u, mosumombamo wo'u. Ungka ire'i bemo najawataka, bemo jore i WalimPangipi, menă-nămo. Dja togombuja polontjo nduanga, nakitamo bamba ue mpapanja pai nenenja.

Nibangani panaguntu saretu pura-pura, e anaku.
Nitundjumo panaguntu, ne'emo ndiowe-owe, e anaku.

Natundju kodjo, runtani mosu ri banua nenenja, nadongemo nenenja pai papanja, napokau ana majunu:

I mbe'imo i Sungko nTada, nTada Sungko, da malai loi tasi.
Ndiako lo'u ndiu, ndiole tau lai tasi setu, Sungko nTada.
Bara nu tau madja'a, bara nu tau madago, da nakanoto ndajata.

Lo'umo i Sungko nTada pai i Tada Sungko, be polasi, maeka rajanja mewali mompetumbuka: O, sondo tau, kapude! A, da lo'u wo'u anu bangke, ne'e anu kodi, be montjo. Mewalili wo'u be polasi: O, sondo kodjo tau, Pue, be ndakoto da mosu. Napokaumo anu bangke mpodago, bare'e rantaninja djela. Ndjo'umo langkai tu'a radua, djela lai tasi motunda, ndjauka tau ri koronja, bepa mena'u. Ja, owemo riu mopanaguntu, da kupeoasi. Naowemo kodjo, napeoasi:

Maka komi setu ungka nu ndja ndikama'ika ma'i tasi?
Napokau i ngkapue ma'i mompeole komi e, anu rata ri se'i.
Djingki raja nu mokole mangandonge panaguntu sondo gaga.
Bare'e da ndiposusa kami se'i, e ngkaiku.
I kami owi malai ntonja kodi, malai pai kobati.

Ndiako mpewalilimo ndito'oka nene da metudu ma'i ri tasi.
Da natomulaka kami ri tasi ndito'oka nu neneku.

Mandakemo muni langkai tu'a, nato'o: Ewa mbe'i, ngkai, kalo'umi? A, nato'o, bare'e wo'u ndapomasusa silau, anami mewalili. Mosompomo nenenja: O de de, anaku, djelamo! Mosompo tau salipu ndjo'u mompago tau nepa kadjelanja. Tudu lai tasi, mena'u i Wali-mPangipi pai ananja pura-pura, momberata pai nenenja, nato'o: Ndipandake wo'u komi, ana majunu da ndiso'o baula aono, da ndado'asalamaka anaku. Naso'omo baula nano'omo lai tasi, wea nakeni, moapu tau salumbu. Pitungkani nabasado'a sandeme, pitu eo wo'u podo'asalamanja. Puramo pitueo:

Pogombo ndipogombomo ntemaliga-liga, e papaku i nTa Datu.
Pogombo ntemaliga, komi se'i, nu Magau, nu mokole pura-pura.
Nu ndja ntja da ndagombo, da ndato'o, e anaku i mPangipi?
Da mogombo da moore duangaku, e papaku i nTa Datu.
Da ndiore duangaku ndeki lore, e papaku i nTa Datu.

Nepa mosusa da ndaore setu. Natowosi kadju nakadago nduore duanga; pura natowo nawunusi randanja, nakeni ri tana napetingkeni tau ri lau. Metingkeni tau papitu lipu, bare'e lau tekolika, be napodjo.

Bare'e da napakono da melindja duangaku setu ndjau.
Papitu timbuku susu kulalagi nduangaku, e Papaku.

Napilisimo gana papitu, napapoturumo, nano'o be napokono ana watua jau. Sangadi ana ngkabosenjamo se'i nepa napokono. Napilisi wo'u ana mokole napokulalagi, marengko mpodago, naposompu, ro setu moturu ri wawo mbone ri pontu nduanga.

Pewuimo bara bara, papute tompo utara.
Polontjo ntemaliga, duanga Lapi Tambaga, dja noti ulu nasanja.

Mewui ngoju, molengko-lengko duanga, nalapasaka molontjo, polontjonja se'i toto liu ndati lipu. Napepali papa pai nene anu napokulalagi waka ananja be nakita; nakae kae bone, bemo lau. Mesono i Wali mPangipi: Mandakemo kita komi nene pai papa anu ro da riunja. Mandakemo pura mesua ri boboka, nakitamo ana we'a papitu setu, ndati pogulingi nduanga mongkao-ngkaosi, be mate. Djelamo ndati banua, maro-romo.

Masea-sae karo-ronja: A, nato'o: ewa mbe'imo komi, nene pai papa, be madjingki rajami mongkita jaku? Makudja pai nupomasusa! A, mekisuna, jaku, da ndapekisuna. Nata'unaka Indo i Datu pae, napombadju ana majunu, mombadju sambengi-sambengi, saeo-saeo, gana

wea. Malaimo anu melulu baula, anu meira mbiu, anu meira ngkajuku ndapokalopa, anu mewojo: romo se'i, djelamo pura-pura nepa nato'o: Naipua du nariu nu labe. Rua mbengi nakeni ri ue, nariu nu labe, ro mandiu ngkinowia, mosore nakeni ndati banua, mangkoni, naringko ganda, mokolontigi. Bangkereme mompasuna, nakenika labe dula pai kalopa, be masae gana togombengi, mena'u lai tana, naimbaka malai ri ue, naposoki ngkajuku, napakuli kedjenja, mareme wo'u natimamo binangkari, samba'a tau samba'a binangkari, patampuju pai samba'a, maka ananja pura-pura nasuna. Djamo i Wali mPangipi ndati untunja mpodago-dago. Ro mandiu mosore, metutu mompakuli kedjenja, tudumo tupe ntau ri suara i Wali mPangipi. A, nato'o: i sema motupe, sakodi kono jaku. Meeli nakita i To Karo-Udja ri tuwa ngkajuku da ma'i manga'e meungkusi lipu i Wali mPangipi, tau ndati wawo jangi kare'enja, dja nauju i nDatu ri kawadi bangke, ewa woto ngkaili. Lima tamungku tau ndjo'u ri togongi ri limbo, junu i nTo Karo-Udja. Mewalili ndeki banua, mewalili wo'u i Wali mPangipi pai ananja.

Pogombo ndipogombo ntemaliga, i mpapaku i Ta Datu.
Nu ndja ndapogombo ntja ndato'o, e anaku i mPangipi?
Da mogombo da mobente pitu ntapi sungku sungku ndeki jangi.
Ole mosumo iwali kita se'i, nu papaku i Ta Datu.
Ne'e ntani lintu jore komi se'i, nu papaku i nTa Datu.
Ne'e ntani lintu jore komi se'i, tau sondo pura-pura.
Bare'e ndaole-ole nu silaka da merata, e papaku.

Bangkereme malai montotosi kadja, mobentemo, pituntapi bentenja, saeo dja napowia. Dja gana togo mbengi, mototoro'o manu, membangu i Wali mPangipi, nalike tau nato'o:

Pembangu ndipembangumo pura-pura lai pu'u bente, siri ngana.

Mototoro'o manu mesuwu tau mewô-wô tau sambali bente mopanaguntu.

Posompo ndiposompomo, ntjiri ngana mombewunu mombetoto.
Pombewunu ne'e dangga, ntjiri ngana pura-pura.

Mombewunu mombetoto, re'emo au mate sa'e junu i Wali-mPangipi, sa'e tau ma'i meungkusi.

Pembangumo ntemaliga, nu anaku pura-pura.
Da ntamalai ri ue kita se'i, nu anaku pura-pura.

Mesombulaka ri raoa uugka lai raja lipu ndji ue katudunja, tau patampuju pai saba'am. Mandiu, mompakulisi, mewalili narata djamo sampuju junungja ri lipu, pura mate.

Ndipasua parewami gana gana purukami, e anaku.
Ndipesambali komi se'i, nu anaku, natomunaka nu iwali setu ma'i, pura mate papami.

Maka papa nu ana i Wali mPangipi pura-pura napepate i nTo Karo-Udja. Mesambalimo i Ujumbua, i Kasupua, pantondanja pura-pura. Nalapasaka ananja mombetolo i, Wali-mPangipi be napokono, si a malai mompago kawadi pauju tau ma'i meungku. Djela ndjai ria nasaju nadjudjulaka, nauju uju, madja'amo penainja nawuntja penainja, depa nano'osaka kawadi manawu ri tana pura-pura. Mewalili ri lipu naratamo i To Kara-Udja ngkalionja, jununja mate pura-pura. Ne'emo ndapepate i To Karo-Udja da ndawai malai mompetumbuka rongonja. Malaimo i To Karo-Udja bare'emo nakoto mewalili, bara rimbe'imo kapajanja bara ri ra jopo, bara natungku nduata, be taintjani. Romo maungku, maroromo, napatuwu tau mate pura-pura, iwali ro natawani, djamo si'a mompatuwu. Masae-sae karo-ronja:

Pogombo ndipogombo komi se'i, nu papaku i nTa-Datu.
Pogombo ntemaliga komi se'i, papaku pai neneku Indo-i nDatu.
Da mogombo da mombadju baku mami da malai ri rongoku.

Nata'unaka pae, mogombo tau salipu nawuntjamo ri karu, nasawinakamo ri duanga ri wawo ntana.

Naipua da desuwu kita se'i, nu anaku pura-pura.

Gana rua mbengi mesawi ri duanga.

Ndioremo somba setu, nu anaku Kasupua.
Ndita'amo guli setu, nu anaku Ujumbua.

Naoremo somba, nata'a guli.

Buleremo somba setu ri dulungi, nu anaku Kasupua.
Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.

Mewui ngoju, bare'e nakita ntau poliunja lai tana, sampali nakitasaka ndjoi koro ntasi, mosumombamo.

Polontjo ntemaliga siko se'i duanga Lapi Tambaga.
Nakarata ri lipunja i nTobalu i Kapita Boneaka.

Molontjomo kodjo, djamo sambuja polontjonja, djelamo ri sompoanja.

Poiwo pompakoraka da ntamandakemo kita pura-pura, e anaku.

Mompakoroka mandake, mempone sawi ri banua, motunda ri wombo.

Mbe'imo tali wanua, da mompamongoka kami re'i, e rongoku i nTobalu.

Napamongoka, ja ro mamongo moapu manana, nairu mangkoni.

Pesuamo tale ali, siko se'e, nu rongoku i nTobalu.
Jaku jurumo mataku da joremo, nu rongoku i nTobalu.

Nasuari natale ali, joremo i Wali-mPangipi. Bangke reme membangu, mesono i Tobalu:

Mbe'imo tau tu'a ndjoi ra lipu se'i, ndikasingkandomu ma'i.

Singkandomumo kodjo tau.

Pedongeka da ngkuto'o, komi se'i tau tu'aku pura-pura.
Da mogombo da mombadju komi se'i, tau tu'a pura-pura.

Mogombomo tau tu'a; monuntumo Tobalu i Kapita Boneaka. Nu anu nato'o, kupekigombo komi se'i anu re'e da mongkare'eka manu, manu jau, anu mongkare'e mbula, mbula da jau, da ndasoko, ndakeni, ndaponika.

Mesonomo wa'a ntau tu'a: Ane setumo, Pue, io, bare'e wo'u ndasapu ntja. Ndjo'umo moapu ngkinowia, singkandomu, naore ri banua, nawawa ri rongonja nawali wawa, dja ro nanika, mawengi joremo. Bangke reme menā-nā marō-rō, bare'emo re'e bara ndja napowia-wia manotomo porongonja. Masae-sae karo-ronja rantani gana togombuja santa'u, togonta'u. A. nato'o, to'u nditima tukakami da ndato'oka da ma'i i Ujumbua pai pantondanja, da ndjo'u morongo pai Tobalu i ngKapita Malela, i Molemba Apu, i Molemba Kajoro, i Sandopo Dada, i Mobadju Rante, i Molemba Labu

Malaimo kodjo i Kasupua napokan. Djela lai pantondanja, napeoasi:

Nu ndja ndikama'ika komi se'i, tua'iku Kasupua.
Kami se'i napokaumo mPapata ma'i mangautima siko.

Mesonoma pantondanja:

Ane papata mompokau djo da ndeku kita se'i tua'iku.

Mesono rongonja, i nTobalu Molemba Apu:

A, jaku wo'u da ndeku, nu rongoku nu mokole.

Mesonomo rongonja:

Poiwomo pakoroka, nu rongoku i nTobalu.

Meoonomo i nTobalu:

Ndikasingkandomu ma'i, ntjiri ngana pura-pura.
Pedongeka da ngkuto'o gombo se'i, ntjiri ngana pura-pura.
I komi ana majunu u tuama patampuju da kukeni.
Anu we'a patampuju da ngkukeni pura-pura.
Raneo dekatudu kita se'i, nu rongoku i nTobalu.

Bangke reme mekatudumo kodjo, mesawi ri duanga Lapi Tambaga; pura mesawi, mosumomba, ratu ndjoi sompoa i Kapita Malela mandake; bare'e mandake pantondonja pai i nTobalu rongonja, djamo i Kasupua mandake. Napeoasi ntau ri lipu.

Nundja ndikama'ika komi se'i, tua'iku i Kasupua?
Kami se'i napokaumo mpapata ma'i mangantima siko.

Mesono i Ujumbua:

Bare'emo da ndasapu, nu papata mompokau, tua'iku Kasupua.
Jaku wo'u da ndeku, nu rongoku i Ujumbua.
Djamo siko montangara nu rongoku i nTobalu i ngKapita Malela.
Ndikasingkandomu ma'i, ntjiri ngana pura pura.
Pedongeka da ngkuto'o gombo se'i, ntjiri ngana pura-pura.
I komi ana majunu u tuama patampuju da ngkukeni pura-pura.
Anu we'a patampuju da ngkukeni pura-pura.
Raneo dekatudu kita se'i, nu rongoku i nTobalu.

Bangke reme tudu lai tasi, mesawi ri duanga, napebô ngoju, mosumomba.

Pewuimo bara-bara, papute tompo utara.

Dja sambengi posumombanja, mewalilimo ri sompoa i nTobalu i ngKapita Boneaka. Mandake pura-pura, meoasimo papanja.

Ratamo utano komi, anaku pura-pura.
Io ratamo kodjo kami pura-pura, nu papaku i mPangipi.

Maro-romo wo'u, bara sampuju mbengi karo-ronja ungka ri kadjela nu ananja. Mesono i Wali mPangipi:

Metompa mompalacanamo kami se'i, nu rongoku i nTobalu.
Jaku mawomo rajaku ri neneku, ri papaku.
Ane da lo'u komi, jaku wo'u da melulu, nu rongoku i mPangipi.
Bare'e ntja da ngkutagi siko se'e da melulu, nu rongoku i nTobalu.

Napalele wo'u taunja, nato'o:

Ndisingkandomu ma'i, ntjiri ngana pura-pura.
Pedongeka da ngkuto'o gombo se'i, ntjiri ngana pura-pura.

Singkandomu pura-pura we'a, tuama anu tu'a, anu mangura.

I komi da kupojunu, siri ngana nu tuama patampuju.
We'a wo'u da ngkukeni patampuju, ntjiri ngana pura-pura.
Naipua dekatudu kita se'i, nu rongoku i nTobalu.

Dja gana mbengi, puramo napowia baku, mekatudumo kodjo ri tasi, sawi ri duanga Lapi Tambaga pura-puramo mesawi ananja, be napodjo i ngKasupua: Mesono i Wali-mPangipi:

Nu ndja napodjangai siko se'i, nu anaku i Kasupua.
Pesawi ntapesawimo mpakaliga, siko se'i nu anaku Kasupua.
Ndiposumombamo komi nu papaku, ngkakaku Ujumbua.
Bara dja da marau siko se'i, anaku i ngKasupua.
Bare'e jaku marau, neneku i nTobalu, papaku i mPangipi.

Ne'e ndato'o jaku marau, da kupebutuka modjaja ri raoa, komi dja mosumomba da kupaintjani bara lawa djaja ri raoa, bara mosu jau. Mosumombamo kodjo Papanja, nakita ewa ogu ngkajuku kabangke nduanganja, depa mesombulaka si'a; pesombulakanja se'i, djamo kandekundeku kalo'unja, dja tepatunda kandekunja liu-liu ri ngoju, mawaro uase karimbonja napombetopoka nu ngoju, mesombulaka rindeku, be ndeku, menawusaka be lo'u, merompotaka ri usunja, be ndjo'u. Djamo marô-rô ri raoa. Mosompomo i Wali mPangipi napeoasi bara djelamo ananja i Kasupua, nato'o ntau: Bare'epa. A, nato'o, matemo ntano anaku i Kasupua, masusa kodjo rajaku. Nalapasaka mompepali ndeku ri untu ue, bare'e, mewalili wai lo'u be narata, mandake ri banua nu manianja, montima manianja pai ananja pura-pura. wa'a ndja'inja. Gana sambuja, ruambuja, togombuja, bare'e mangkoni manginu, gana patambuja, bemo nakoto, gana pitumbuja bemo molengko, djamo ri nganga ntjule kare'e nu inosanja. Sawimo eo, jore papanja, nepa rata angga ngkainja nato'o: E, Wati mPangipi, siko dja jore; bare'e nuepe anamu sindate ri raoa, napombetopoka vu ngoju, da mate naini. Menâ matanja nato'o: A, ndate ntano ri raoa tua'imu, e Ujumbua! Mosompomo i Ujumbua pai pantondanja, tudu lai tana, mesombulaka ndeki raoa, sampesombuluka nano'o ri witinja i Kasupua, lo'umo, tndu ri ra lipu napoadju depa nawangkeka ue ri ngangunja, napebontjeka, be masae lo'umo pai upenja, be masae molengkomo, magasimo. Maro-romo ganamo sambuja karo-ronja:

Pogombo ndipogombo, nu papaku i nTa Datu.
Da mogombo, da mobente kita se'i, papaku i nTa Datu.
Bare'emo da masae da ratamo nu iwali i Kombengi.

Nalapasakamo mobente, pituntapi, puramo ndjo'u moruaua mombepepate ri koro ntasi pai ne'emo ma'i lipu, sondo we'a, ndatomunaka i Kombengi meposi inosa ntau. Mbkatudumo lai wiwi ntasi, sawi ri duanga, naore sombaa, nata'a guli, ndjo'u ri duanga Lapi-Tambaga, nabulere somba, napebô ngoju mewui, molontjo duanga. Masae sae sakodi sima'imo i Kombengi, bara ewamo ma'i Golontalo kalawanja. Mosumombu sisi'a, bara ewa ri Todjo, matemo i Ujumbua, konomo naposi inosanja dja ewa pontumo Podi, pantondanja, ewa ri Kaju

Njole, matemo i Kasupua, ewa ri Bongka matemo ananja pura-pura ewa ri Buntamo i Kombengi, dja kangkalionja i Wali-mPangipi Djela ewa ri Ngudju Apu, momberatamo pai i Kombengi i Wali-mPangipi.

Ponjomba ntemaliga, siko se'i i mPangipi.

Kapali kaea mata da monjomba nu tuama au makodje.

A, makodje ntano siko, Wali-mPangipi? Io, makodje. Naposi inosa i Wali-mPangipi, bare'e lo'u inosanja. A, siko ntano borosapu. Io borosapu. Makodje mpodago ntano siko. Io makodje mpodago. Papitu ntano Kombengi meposi-posi inosa i mPangipi, bare'e ndjo'u.

Polontjo mpesawi timamo duangani nu pagora pura-pura setu ndjau.

Nalapasaka duangani Lapi Tambaga, mompesawi duanga ntau setu, pura mate tau, nageromo duanganja. Djamo duanga kare'e i Kombengi bare'e naposo ntje'e.

Polontjo ndjoi wiwinja duanga Lapi Tambaga, dja noti ulu nasanja.

Molontjo duanga ri wiwi ntasi.

Gadjo gadjo, remba remba wai ma'i siko se'i, i Kombengi.

Nalulu, djela ri sompoa i Wali-mPangipi, morempo-rempo ri ra nduaunga junanja mate pura-pura. Mosompomo i Kombengi pai i Wali-mPangipi. napombetotoka lai tana. Mombetoto ungka ri kawuronja, laukamo eo, depa pura mate Kombengi papitu setu, pura-pura napepale i Wali mPangipi, ntano papanja, nenenja, tau pura-pura napepale inosanja anu mekojo-kojo, djamo pekakorenja laupa baso ri talikunja, anu monombu, lai uepa, tonja mobonggo-bonggo mongkekeni wojo; anu mantjari, ri edjapa pai bemo ndjau inosanja. Re'e anu mowia pai rongonja tonja mombesokowaka mate pai ewase'inja. Mandake i Wali-mPangipi, naratamo tau mate, djuku-djuku, mempone ri banua, dja bukemo tau mate, narata rongonja matemo. Depa natima wujua mdongonja, nawebusi ue amu mate, tuwu muni pura-pura. Napepali anu mate ri jopo ri duanga, ri buju, ri jombo pura-pura napatuwu. Dja pura tuwu, maro-romo, matemo i Kombengi papitu.

Ganamo pitumbengi, montjongka wo'u, i Wali mPangipi:

Da nta malaimo kita nu anaku i Ujumbua, Pantondanja, Kasupua.
Kami da ngkamalai, e papaku i nTa Datu.
Rimbe'i da ngkandjo'umi komi sei, nu anaku i mPangipi?
Da lo'u da ngkamangaewa i Pue Ala ta'ala, e papaku.
Bare'e ntja da nukoto da maewa i Pue Ala ta'ala.
Da ngkupesoba maewa i Pue Ala ta'ala, e papaku.
Bara jaku da nanangi nakanoto kuintjani, e Papaku.

Djamo tatogo ananja napojunu, ka'aoponja si'a. Lo'umo dja djela ri wajau manawusakamo. Kanawusakanja se'i, rampemo ri angga mbajau, podjaga-djaga, nadika i mPue Ala ta'ala paikanja kodi kodi ntja wajau ri tana.

Tulo'u da ngkapoliu, ngkai angga mbajau.
Bare'e ntja da kuwai da moliu komi se'i, ngkumpuku i mPangipi.
Tulo'u da ngkapoliu ngkaiku angga mbajau,
Bare'e ntja da kuwai moliu komi se'i, makumpuku.

Bare'e masae madja'a rajanja, napomaimo angga setu, tudu mate, moliumo sisi'a. Dja rata lai pu'u edja banua mPue Ala ta'ala motunda ri balampa.

Posompomo ntemaliga, komi se'i, Pue Ala ta'ala.
Bare'e ntja da nu koto da maewa jaku se'i, e anaku i mPangipi.
Posompomo jau ma'i da ndapebutuka, e Pue Ala ta'ala.

A, bare'e da nukoto, kede, paikanja ane da rajamu da mobaraka da makodje mpodago, ma'i da nykupanto'oka siko. Bare'e napokono i Wali-mPangipi, djamo napekisompo, nato'o: Posompo, posompo! A, bare'e da kuewa siko, mau nupokona, be da ndakoto. Bare'e masae nanangi mPue Ala, mempone meguru. Pegurunja se'i bara ewa mbe'i bare'emo taintjani basado'anja. Mewalilimo ri banunju lo'emo mpodago, maro-romo. Lairiamo kapusanja.

II. VERTALING.

VERHAAL VAN WALI MPANGIPI.

Er was eens een Koning en eene Koningin; reeds lang hadden zij te zamen gewoond en wachtten of zij ook een kind zouden krijgen, maar neen. In die omstandigheden zeide Ta-Datoe (de koning): Ach, zeide hij, 't is toch hard, Indo i Datoe (koningin), dat wij geen kind hebben! Eenigen tijd daarna werd Indo i Datoe zwanger; toen zij zwanger was, zeide zij: O, o, geef mij zuur, Ta Datoe, zuur Ta Datoe! ik heb de lusten. Hij gelastte al zijne slaven zure vruchten te gaan halen, *tombe*, *katimba*, *ontjo*, *dongingi*, *dongkongisi*, *djongi*, *blimbing*, allerlei soorten van zuur brachten zij; een geheele hoek van 't huis was vol. Van iedere soort at Indo i Datoe ééne vrucht, toen zij ze had opgegeten, werd haar buik dik. Na langen tijd was de maand, de nacht, de dag gekomen, haar kind bewoog zich: Au, au, Ta Datoe, pats, floep, tusschen de vloermatten in, o, 't is een jongen! — Snijd zijn navelstreng af. — Zij sneden hem af met een scherpen bamboe; iederen ochtend en iederen avond werd (het kind) met levenswater gebaad, hij groeide goed, vele (vrouwen) zoogden hem, zijne moeder ging met den rug naar 't vuur zitten om zich te warmen, iederen dag werd hij iets grooter, totdat hij zich kon omkeeren, over den vloer kruipen, zich oprichten, zich al vasthoudende langs den wand loopen, totdat hij kon voortwaggelen; toen hij goed kon loopen, noemde men hem Wali mPangipi. Hij liep nu al op den grond, niet lang daarna kon hij praten. Al spelende op den grond kreeg hij het warm en vroeg zijne moeder om met hem naar 't water te gaan en zeide:

„Laat ons gaan baden, moeder, Indo i Datoe,
Ik heb het warm, moederlief, Indo i Datoe.”

[Indo i Datoe:] „Komaan, jongens, naar 't water, om uwen heer te begeleiden.”

Dertig slaven gingen mee; hij ging de buistrap af en kwam op den grond; hij nam een stukje geschild hout mede, zoo lang als

eene hand. Aan het water gekomen sprong hij er in; het houtje nam hij in zijn sprong mede en legde het op zijne borst, hij dook onder water en liet het houtje los; wat voor hout het was is niet bekend, het was maar zoo een houtje. Langs zijn achterste ging het weg, de stroom voerde het houtje mede, hij keerde terug naar huis en bleef daar. Na drie dagen riep hij zijne slaven, de zoons van Soemboli: Soengko n Tada, Tada Soengko, Tabo Lempe, Lempe Tabo, Bengo Watoe, Watoe Bengo, Peto Tosoe, Tosoe Peto, en zeide:

„Waar zijn Soengko n Tada en Tada Soengko, haalt mij mijn grootvader in den pisangtuin.”

Komaan, roep mijn grootvader in den pisangtuin.”

(bl. 219). De gezondenen gingen werkelijk heen en kwamen aan den pisangtuin waar de Oude Man woonde; de Oude Man vroeg hun:

„Wel kinderen, wat wilt gij?”

De gezondenen antwoordden:

„Wij, Grootvader, zijn door den Vorst hierheen gezonden om u te roepen.

Gij moet den berg op naar zijn huis, hij heeft u iets te zeggen, Grootvader.”

De Oude Man antwoordde:

„Komaan, dan gaan wij heen, kleinzoon Soengko nTada.”

Zij gingen heen en kwamen aan het huis; hij ging naar boven en bleef aan den ingang zitten; Wali m Pangipi sprak den Ouden Man aldus aan:

„Schik hierheen op, Grootvader van den pisangtuin.

Zet Grootvader sirih voor, moeder Indo i Datoe.”

Zij bood hem sirih aan; toen hij gepruimd had, vroeg de Oude Man:

„Wat is er, mijn zoon, dat gij mij hebt laten halen, kleinzoon?”

W. P.] „Er is niets waarom ik u heb laten roepen, Grootvader. Ik wil u er op uit zenden om morgen voor mij in zee te gaan visschen.”

O. M. „Als het niet anders dan dat is, mijn zoon, wat gij te zeggen hebt, wees dan zonder zorg.

Als het morgen maar eerst helder dag is, mijn zoon Pangipi.

Ik vraag verlof om heen te gaan, kleinzoon Pangipi.”

Hij ging dan ook heen, kwam tehuis, hakte een tros pisang af des avonds en één des morgens, misschien was het pisang kapas, misschien niet, maar 't was een heele tros. Den volgenden morgen at hij

(weer) een tros op, nam eene sirih-pruim, kreeg zijn net en zijne mand en ging heen; aan zee gekomen, wierp hij het net uit; hij ving ook wel visch, maar nog geen tien stuks. Op een keer dat hij eens uitkeek, kwam daar een schip aan, het krioelde van menschen aan boord, er waren er wel duizend; intusschen waren er geen menschen op, hij zag het houten scheepje van Wali mPangipi, dat een groot schip was geworden, het leek alsof het vol menschen was, maar dat was zoo niet. De Oude Man ontstelde, hij trok zijn net op en zette het op een loopen, hij was bang voor het schip; regelrecht ging hij op het dorp af, smeet zijn net in zijne hut, steeg op naar het dorp, buiten adem kwam hij boven, zijn adem ging op en neer, hij zette zich aan den ingang en vertelde aan Ta Datoe en Indo i Datoe:

„Nu zullen wij allen dood gaan, kleinzoon Ta Datoe.

Daar komen er velen aan op een schip, kleinzoon.

Het is nog daarginds, zooals ik zie, het schip is zoo groot als een stuk berg”.

Ta Datoe antwoordde:

„Misschien is het wel niet waar, misschien bedriegt gij ons, Grootvader.”

De Oude Man antwoordde:

„Ik lieg niet, ik ben niet aan 't gekscheren, kleinzoon. Daar is werkelijk een schip aan de kust, dat zoo even op mij afkwam”.

(bl. 220) Ta Datoe antwoordde:

„Komaan, ga Gij maar naar huis, Grootvader van den pisangtuin.”

De Oude Man antwoordde:

„Ik vraag verlof om heen te gaan, kleinkinderen, Indo i Datoe, Ta Datoe.”

Hij keerde terug, at des avonds weder een tros pisang op en bleef verder thuis. Drie dagen daarna gingen er weder lieden, die gezonden waren om den Ouden Man te roepen.

„Waar zijn Soengko n Tada en Tada Soengko? komaan haalt mij mijn Grootvader.”

Zij gingen heen en vonden den Ouden Man te midden van zijne pisang-boomen, aan het wieden. De Oude Man zeide:

„Wel jongens, wat wilt ge?”

De gezondenen antwoordden:

„Wij zijn door den Vorst hierheen gezonden, om U te roepen.”

De Oude Man hernam:

„Komaan, laat ons gaan, mijn zoon Soengko n Tada.”

Hij rolde zijn sirih-zak op, steeg op naar het dorp, ging naar boven in 't huis van Ta-Datoe en zette zich aan den ingang neer. Wali m Pangipi antwoordde:

„Schuif naderbij, Grootvader uit den pisangtuin.
Geef uwen Grootvader sirih, moeder Indo i Datoe.
Morgen, Grootvader, gaat gij naar zee, met het net visschen."

De Oude Man antwoorde:

„Als het slechts dat is, mijn jongen, laat het dan morgen maar eerst dag worden.
Ik vraag verlof om heen te gaan, kleinzoon Pangipi."

Den volgenden dag ging de Oude Man met het net visschen en zag weder het groote schip, hij vertelde het aan Ta Datoe, maar deze geloofde het weer niet. Hij keerde terug naar zijn huis tusschen de pisangboomen, na drie dagen werd hem weder gelast te gaan visschen; bij die gelegenheid zag hij weer het schip, vertelde het, en nu pas geloofde men hem en sprak het niet meer tegen, men zeide: Het is waar.

W. P.] „Beraadslaagt, overlegt met elkaar, moeder Indo i Datoe."

I. i D.] „Waarover zullen wij beraadslagen, mijnzoon Wali mPangipi? Wij kunnen geen meening hierin uitspreken, mijn zoon."

W. P.] Beraadslaagt, overlegt met elkaar, vader Ta Datoe."

Men vergaderde; na eenigen tijd, ongeveer twee dagen, had hij nog niet gezegd waarover er zou beraadslaagd worden, men wachtte maar totdat hij het woord zou nemen. Daarop zeide hij:

„Hoort, luistert, ik zal voor mijn vader het woord voeren.
Gij, moeder, moet rijst stampen en de zakken vullen.
Wil er vele vullen, een zeventig stuks, moeder Indo i Datoe.
Ik ga heen, op reis, mijne fortuin zoeken, vader!"

(bl. 221.) Men stampte rijst, 't was maar een en al stampen, dag en nacht, zeventig zakken werden gevuld. Daarna belegde Wali m Pangipi weder eene vergadering:

„Vergadert, beraadslaagt met elkaar, vader Ta Datoe."

T. D.] „Waarover zullen wij beraadslagen, wil dat zeggen, mijn zoon Pangipi."

W. P.] Wij zullen beraadslagen over mijne reisgezellen, vader Ta Datoe."

T. D.] „Daar in het bovenland is een dorp, waarvan gij een gedeelte der menschen kunt medenemen, mijn zoon Pangipi."

W. P.] „Ik heb geen lust van een dorp een deel der menschen mede te nemen."

Laat ik geen menschen meenemen die al groot zijn, Vader. Dan gehoorzamen zij mij niet, wanneer ik bevelen geef."

Zijn Vader vroeg:

"Waar zijn dan de lieden die gij als gezellen wilt meenemen?"

W. P.] "Roep mij alle vrouwen bijeen die een klein kind hebben."

Toen alle vrouwen bijeen waren, die nog jongkraamsch waren, vroeg hij aan elk van haar:

"Grootmoeder, hoeveel dagen is 't geleden dat gij bevallen zijt?"

De vrouw:] "'t Is eerst sedert gisteren dat ik bevallen ben, dat mijn kind is ter wereld gekomen [woordel. "op den vloer is gevallen"], kleinzoon".

W. P.] "Dat kind van u hier, laat ik dat als reisgezel medenemen".

"Hoeveel dagen geleden zijt gij bevallen, Grootmoeder?"

De vrouw:] "Ik ben eerst twee dagen geleden bevallen, toen is mijn kind ter wereld gekomen, kleinzoon."

W. P.] "Laat ik dat kind van u als reisgezel medenemen".

Zoo vroeg hij aan alle vrouwen die een klein kind hadden; er waren er die pas vóór drie, vier, vijf dagen bevallen waren; volle veertig kinderen bracht hij bijeen om mede op reis te nemen, het oudste was pas zeven dagen oud. Hij zeide: Als ik ouderen vraag om mede te gaan, luisteren zij niet naar 't geen ik zeg, laat ik dus maar veertig kleine kinderen medenemen.

"Overmorgen begeef ik mij naar het strand, moeder Indo i Datoe.
Kom, bevestigt een wiegelat in het schip, gij hunne veertig vaders.
Houwt een uitgebloeiden kokosboom om, dat die als wiegelat diene."

Intusschen was het schip er niet. Twee dagen daarna gingen allen heen, alleen de lammen en de blinden gingen niet mee. Aan zee gekomen, riep hij den wind en zeide:

"Blaas N.W. wind, maak de kruinen der golven wit, Noordewind."

De wind blies, dat de oogleden er van binnenste buiten gekeerd werden; daar kwam het groote schip aan. Hij riep opnieuw:

"Kom snel hier, schip "Koperhuid", welks kiel een stukje hout is."

Daar kwam werkelijk het groote schip aan, Wali m Pangipi klom er op, hing den uitgebloeiden kokosboom in het schip en maakte ook veertig wiegen; zijne zitplaats nam hij in het midden, om te wiegen. Daarop beval hij de moeders der veertig kinderen:

(bl. 222) "Perst melk uit in dat groote aarden vat, maakt het vol."

Toen hij een groot vat vol had, legde hij dotten in kommetjes en stak die in den mond der kinderen, hij liep heen en weer van den voorsteven naar het roer, om de kinderen te baden, poep af

te wasschen, sarongs uit te spoelen, als eene kindermeid; alleen Wali mPangipi en veertig kinderen waren op het schip. Na tien dagen dreef het schip van zelf met den stroom mede, na eene maand was het nog niet ver gevorderd, na één, twee, zeven jaar was het nog niet bijzonder ver, wind en stroom dreven het weer terug, zoodat het langzaam vorderde. Toen het nog maar weinig ver was, viel er één wieg naar beneden, dat was de oudste; hij stond op, kwam uit de wieg en ging loopen, gaandeweg kreeg hij zijn volle verstand, dat oudste kind. Sedert viel er elken dag eene wieg af, toen ze allen waren afgevallen, wierp hij de wiegen en de wiegelat weg, voerde den kinderen pap en zette een verbazend grooten pot te vuur, met een trap er bij, want dan eerst kon men bij den mond komen om er in te kijken. Toen eerst ging het schip goed vooruit; het oudste kind kreeg den last het roer te houden, het jongste stond op den voorsteven. Wali mPangipi zeide:

„Roep een sterken wind aan den achtersteven, mijn oudste Zoon!”

De Oudste:] „Wat moet ik zeggen om den wind te roepen, Vader Pangipi?”

W. P.] „Blaas N. W. wind, enz.”

De Oudste:] „Waarheen is onze koers, Vader Pangipi?”

W. P.] „Houd recht aan op den horizont, in het Oosten, mijn zoon. Spreek mij niet aan over allerlei, praat niet over alles, mijn zoon op de voorplecht.”

Het schip vloog snel voort, toen het goede vaart had, gaf W. P. kennis aan zijne kinderen dat hij ging slapen.

„Ik ga eens een beetje slapen, mijne veertig kinderen.
Eene maand lang ga ik slapen, „ „ „

Na verloop van vijftien dagen werd hij wakker, legde zich op zijn andere zijde en sliep weer in; het schip kwam niet snel meer vooruit.

De Jongste:] „Wat zou het zijn, dat het schip gezien heeft, Oudste Broeder?”

De Oudste Broeder antwoordde:

„Spreek mij niet aan, enz.”

Niet lang daarna zagen zij dat de hemel geheel zwart was, als haar van den suikerpalm; de Jongste Broeder werd bang en zeide tot den Oudsten:

„Daar hebt ge 't al, nu gaan wij dood, Oudste.
Kijk maar eens hier, de halve hemel is zwart, Broeder.
Wek vader die daar ginds slaapt, wil hem snel wekken.”

Hij wekte hem inderdaad en zeide:

„Sta op, wil snel opstaan, Vader Wali mPangipi.”

Zijn vader werd wakker, deed den sarong waarin hij gehuld was af en zeide:

(bl. 223) „Spreek mij niet aan, enz.

Dat is een groote drijvende boomstam in zee, mijn jongste zoon.

Roep om een sterken wind, enz.

Snel er regelrecht op af, schip Koperhuid.”

Het schip vloog voort, spoedig zat het vast op de IJzerbank.

„Daalt af, raapt die hakmessen op, maar niet te veel.”

Die bank bestond uit louter hakmessen en geweren; hij zeide: Neemt ieder één hakmes en één geweer. Snel kwamen zij weer aan boord, de bank verdween.

„Kookt snel eten, gij al mijne kinderen.

Ik heb honger, „ „ .

Zij kookten; toen het gaar was schepten zij op, zij aten, pruimden sirih, daarna riep hij weer den wind.

„Blaas, N. W. wind, enz.”

Snel voort, recht op den horizont af, schip Koperhuid.”

Het schip snelde voort; toen het goede vaart had, gaf W. P. weer kennis aan zijne kinderen dat hij ging slapen.

„Ik ga een weinig slapen, al mijne kinderen.

Twee maanden ga ik slapen, „ „ .

Hij legde zich neer en sliep weer in, na eene maand werd hij wakker en keerde zich om. Op tien dagen na had hij twee maanden geslapen, toen zagen zij de Koperbank, weerkaatst door den hemel boven de zee en de Jongste Zoon riep weer:

„Daar hebt ge 't al, nu gaan wij dood, Oudste!

Wek vader, enz.”

[Als boven, W. P. staat op].

(r. 5 v. o). Het schip snelde voort, niet lang daarna liep het vast op de Koperbank, die uit louter duiten bestond.

„Daalt af om die duiten daar op te pakken.

Niet te veel, mijne kinderen, laat ieder maar eene handvol nemen.

Laadt een stuk of vier koperen kanonnen, gij al mijne kinderen.”

(bl. 224). Zij namen de lading in, daarna gaf hij bevel: Komt snel aan boord; toen zij aan boord waren gaf hij bevel om te koken.

„Kookt snel, enz.”

[Als boven, W. P. gaat nu voor drie maanden slapen].

(reg. 9). Toen hij over 15 dagen zou ontwaken, zagen zij dat de zee een gelen glans had. daarop liep het schip vast op de Messing-bank; deze bestond uit allerlei geel-koperen gereedschap, zooals schalen, ketels, pinangdoozen. Hij beval hun af te dalen en elk één stuk van elke soort te nemen; toen zij ze geladen hadden, kwamen zij snel aan boord, de Messing-bank verdween, het schip vloog weder voort. Men kookte; na het eten gebruikte W. P. sirih en zeide dat hij voor vier maanden ging slapen.

Over 20 dagen zou hij ontwaken, toen zij zagen dat de oppervlakte der zee wit was en ook de halve hemel wit van den weerschijn. Niet lang daarna liep hun schip op de Loodbank, dat waren allemaal kogels. W. P. werd wakker, gewekt door zijne kinderen, hij stond hun toe van boord te gaan en elk een vijf handen vol te nemen; na ze geladen te hebben, kwamen ze snel aan boord, de Loodbank verdween, het schip vloog weer verder. Men kookte, W. P. at, na 't eten pruimde hij sirih en gaf kennis dat hij ging slapen voor 5 maanden.

Over 25 dagen zou hij ontwaken, toen zijne kinderen zagen dat de halve zee wit was en de halve hemel wit van den weerschijn. Niet lang daarna strandde hun vaartuig op de Rijksdaalder-bank; W. P. ontwaakte, gewekt door zijne kinderen; hij stond hun toe van boord te gaan en elk een vijf rijksdaalders te nemen; daarna kwamen zij weer aan boord en de Rijksdaalderbank verdween. Het schip vloog weder voort, W. P. ging weder eten en slapen, hij bepaalde dat hij 6 maanden zou blijven slapen. Vijf maanden had hij reeds geslapen, eerst over eene maand zou hij ontwaken, toen zij de zee zagen blinken en den halven hemel van den weerschijn ook zagen blinken. Na eenigen tijd liep hun schip op de Diamantbank, eerst toen ontwaakte W. P., door zijne kinderen gewekt.

Allen gingen van boord om die diamanten te nemen, zij pakten ze op, voor de hand weg. Toen zij weder aan boord gingen, verdween de Diamant-bank en het schip vloog weder voort. Na gegeten te hebben ging W. P. weer slapen, hij bepaalde voor 7 maanden.

Zes maanden had hij reeds geslapen, over een maand zou hij ontwaken, toen zij zagen dat de zeespiegel geheel geel was, ook de halve hemel vlamde van den weerschijn.

De jongste werd bang en zeide tot den Oudste:

„Daar hebt ge 't, nu komen wij allen om en gaan dood, Oudste Broeder.

Spreek mij niet over allerlei aan op de plecht, mijn zoon de Jongste.

Lafaard, bangprater, gij zijt zelfs niet een weinig moedig, mijn jongste broeder.„

(bl. 225). De Jongste :] „Wek vader die daarginds slaapt, wil hem snel wekken.

Als gij hem niet wekt, dan werp ik mijzelf in zee.

Sta snel op, gij mijn vader Pangipi."

[W. P. staat op, als boven].

(r. 7). Terwijl het schip snel voortvloog, liep het vast en toen het gestrand was, gaf W. P. het bevel:

„Daalt af, kinderen, brengt alle scheepsgereedschap naar beneden.

Doopt in zee alle gereedschap van 't schip daar.„

Zij doopten het in zee, de zee bracht het weer boven, toen het met zeewater was besproeid, werd alles van goud, zelfs het schip werd van goud, alleen aan het brandhout zag men dat het hout was, alles in het schip werd van goud, want zij waren op de Goudbank geloopen.

Nu moest W. P. poepen; hij spande zich in en drukte zijn poep er uit, toen dat gedeelte van de Bank waarop hij stond te poepen, zeide: Wat een streek van dat aarsgat daar boven mij, om mij te bepoepen! W. P. schrok en vroeg? Wat spreekt daar beneden? — Hij stond op, drukte nog eens driemaal en nu bleek het de kop van een zeeslang te zijn. Nu eerst begon hij een geregeld gesprek en trok zijn poep in zijn buik terug. De Zeeslang vroeg: Waarom is het u te doen, mijn jongen? — Wel ik ga niet verder dan tot hier. De Zeeslang antwoordde: Als dat zoo is, neem dan niet allerlei lading in op de banken; die twee dingen hier op mijn kop haal die er af en neem ze mee; als gij op 't schip komt, maak dan de vloer open op uwe slaapplaats en kijk er niet eerder naar dan na verloop van drie dagen.

Hij nam ze inderdaad mede, allen gingen aan boord en de Goudbank verdween. Het schip snelde voort; de dingen die hij van den kop der Zeeslang had afgehaald legde hij op zijne slaapplaats en dekte ze toe, na drie dagen maakte hij den vloer open en het heele schip, van voor- tot achtersteven was vol van edelsteenen, voortgebracht door die twee diamanten.

Van daar af zou het schip de terugreis aannemen; zijn eigenaar beval:

„Keer snel terug, schip Koperhuid, welks kielbalk oorspronkelijk een stukje hout is.

Laat ons voortsnellen naar de kust, mijn schip〃

Het schip vloog voort, W. P. ging weer slapen voor zeven maanden. Reeds twee maanden had hij geslapen, toen het gerucht zich over 't land verspreidde: Daar komt W. P. terug van zijne handelsreis, een gouden schip voort hem herwaarts. Dit gerucht werd gehoord door Kapita Boneaka, die zeide: Och, die Wali mPangipi is een bedrieger, niet hem behoort dat schip, maar mij; staat op slaven, laat de rooverprauwen te water, wij zijn lieden die geoefend zijn in den zeeroof. 150 stuks was het aantal zijner schepen, geweren en kanonnen, erfstukken zijner voorouders, had hij aan boord, zij maakten de schepen los en voort gingen zij. Over eene maand zou W. P. ontwaken, toen zijne kinderen de 150 schepen zagen; de Jongste zeide tot den Oudste:

(bl. 226.) 〃Wat zou het schip gezien hebben, oudste broeder?

Daar hebt ge het al, nu zullen we sterven, oudste broeder. Kijk maar eens hier, wij worden van twee kanten tegelijk vervolgd.〃

Op dat pas werd W. P. wakker en zeide bij zijn ontwaken:

〃Spreek mij niet aan,〃 enz.

Pijlsnel schoot het schip er van door, in een oogwenk werd het geheel omringd door de kora-kora's der zeeroovers, 150 in getal; toen zij dichtbij waren riep Kapita Boneaka:

〃Onderwerp u spoedig, mijn zoon Pangipi.〃

Wali mPangipi antwoordde:

〃Het is verboden en schandelijk zich over te geven voor iemand, die moed heeft, voor een man.〃

Hij riep zijne kinderen op:

〃Kom aan mijne zijde, mijn Jongste Zoon, dat ik u bespuwe met een toovermiddel.

Ga voor op de plecht staan, mijn jongste zoon, vraag eerst wat wij misdreven hebben.〃

Zijn zoon ging naar de plecht, stelde zich daar op en vroeg:

〃Wat hebben wij toch misdreven, gij roovers, gij vijanden?〃

De roovers antwoordden:

〃Het spreekt van zelf dat mannen elkaar aanvallen als zij elkaar op weg ontmoeten.〃

Wali mPangipi hernam:

〃Vraag duidelijk driemaal wat wij misdaan hebben, mijn zoon.〃

Hij deed het driemaal, maar kreeg geen ander antwoord dan dat; de zeeroovers schoten hunne geweren af, rondom op zee schreewden de manschappen het uit van de pijn, als apen of weet ik wat.

W. P.] "Kom hier aan mijne zijde, mijn oudste zoon.

Haal uwe uitrusting voor den dag, uw broek, uw baadje, uw hoofddoek, uw sarong.

Wees gij de bestrijder van dien Kapita Boneaka daar, mijn zoon."

Hij trok alles aan, sloeg zijn hoofddoek uit en begaf zich naar boven op het tentdak boven op het schip, ook Kapita Boneaka klom boven op het tentdak van zijn schip.

K. B.:] "Wie zal het eerst de lans werpen, mijn zoon Pangipi?"

W. P.:] "Gij die de aanvaller zijt moet maar het eerst de lans werpen."

K. B.:] "Pas op, daar gaat zij, de schacht van mijn lans is een jonge kokosstam, mijn zoon."

De Oudste:] "Richt haar en stoot haar in mijn borst, dan zult ge eens zien, zeeroover (dat ik onkwetsbaar ben)."

Hij zwaaide en wierp zijn lans, de ander sloeg haar alleen maar af en zij kwam in de bosschen van Napoe terecht.

De Oudste:] "Pas op, daar gaat zij, de roestige lans met eene schacht van rotan, zeeroover!"

K. B.:] "Richt haar, stoot haar in mijne borst, dan zult gij eens ziens wat er van wordt."

(bl. 227). Hij (de Oudste) zwaaide, roef! wierp hij zijne lans, de ander sloeg haar af en zij viel (terug) op den voorsteven van W. P.'s schip; hij had geene gelegenheid zijne lans op te nemen. Toen hunne lansen weg waren, (grepen zij) de zwaarden en hieuwen op elkaar in; als zij vermoeid waren (van 't vechten) op het tentdak, dan gingen zij de lucht in, waren zij vermoeid van 't vechten in de lucht, dan kwamen zij weer op het tentdak neer; éénmaal waren zij neergekomen en tweemaal opgestegen, toen de Oudste van Wali mPangipi gewond werd; zijn jongste broeder zeide:

"Uw zoon daarginds is gekwetst, Vader Pangipi."

Zoo was dan de oudste gesneuveld; W. P. stond op.

"Neemt hem op en brengt hem hier, dat ik zijne wonden bezie, mijn zoon."

Hij werd door zijne jongere broeders op de schouders gedragen; de Jongste ging weer naar boven.

W. P.:] "Zoo ziet geen wond er uit waarvan men iets voelt, mijn zoon."

Hij was doorgehouwen en hing nog slechts aaneen met een velletje zoo dun als een sirih-blad. Hij richtte hem op, bestreek hem en hij werd weder levend, zelfs geen litteeken was meer te zien.

W. P.:] „Haal mij eene genoegzame uitrusting voor den dag, mijn jongste zoon.

Ik zal dien Kapita Boneaka wel eens leeren.”

Hij trok al (zijne kleeren) aan, kwam voor den dag boven op het tentdak, zij bevochten elkaar met het zwaard; waren zij het moe op het tentdak te blijven, dan gingen zij de lucht in, waren zij het moe in de lucht te strijden, dan gingen zij weer op het tentdak. Ten laatste werd Kapita Boneaka door een houw getroffen; W. P. kwam naar beneden (uit de lucht) en de strijdmakkers van Kapita Boneaka riepen:

„Geef u over, wil u spoedig overgeven, Pangipi.”

W. P. en de zijnen:] „Wij geven ons niet over, daar wij dapper zijn en niet toegeven.

Laadt de geweren en de buksen, de erfstukken, mijne kinderen.”

Ze laadden ze werkelijk en vuurden.

„Mikt op de koppen der roeren, de stelen der riemen, de riemen en de masten.”

Toen zij het scheepstuig aldus beschoten hadden, riep hij den wind:

„Blaas, N.W. wind,” enz.

Snel op den horizont af, schip Koperhuid.

Roeit uit alle macht hierheen, dappere tegenstanders van zeeroovers!”

Maar waarmede zouden zij roeien? Zelfs masten hadden zij niet meer, de roeren hingen nog maar los aan de roerbanken waaraan ze opgehangen waren. Daarop beval hij de schepen:

„Keert snel terug, rooversschepen.

Loop storm op den vijand, schip Koperhuid.”

Inderdaad snelde het schip van W. P. voort, om de zeerooversvaartuigen alle aan te varen, ze werden vermorzeld, al de opvarenden kwamen om. Daarop riep hij den wind en beval het schip:

„Snel naar den oever, dat wij komen in het dorp van de weduwe van Kapita Boneaka.”

Het schip snelde voort en landde aan de aanlegplaats van Kapita Boneaka.

„Laat ons gezamenlijk het binnenland ingaan, al mijne kinderen.”

(bl. 228). Zij gingen aan land en bevalen het schip ver midden in zee te gaan. W. P. steeg op naar het dorp en vroeg:

„Waar is de plaats waar het huis van het hoofd staat?”

Men antwoordde hem:

„Dat daarginds in het midden, op één enkelen paal staande, met glazen wanden.”

Regelrecht ging hij naar boven en zette zich neer.

„Geeft ons sirih, gij huisbewoners daarginds.

„Geef ons sirih, gij huisbewoners daarbinnen, gij weduwe van Kapita Boneaka.”

De Weduwe wilde niet binnenkomen; W. P. werd boos en beval zijne kinderen:

„Staat op, gordt uwe zwaarden aan, gij allen mijne 40 kinderen. Wij zullen de stad der weduwe van Kapita Boneaka tuchtigen.”

Zijne 40 kinderen stonden op, ook de Weduwe verhief zich, zij wist nog niet dat zij weduwe was. Zij kwam de deur van haar slaapvertrek uit om Wali mPangipi te zien, plotseling hing haar hart aan W. P., wederkeerig hingen hunne harten aan elkaar, W. P. maakte haar complimenten:

„Mooi en welgemaakt, fraai en schoon is de vorm der beenen van de Weduwe.”

De Weduwe ging zitten.

„Fraai, bewonderenswaardig, bevallig is het zitten der Weduwe.”

Zij spleet de pinang en reikte die toe, zij liet die door eene slavin toereiken. Na sirih gepruimd te hebben, vroeg W. P. waar het water was en zeide:

„In welke richting is uwe badplaats gelegen?”

De Weduwe:] „Daar, in Oostelijke richting is het begin van den weg naar het water, o Vorst.”

„Sta op, schrap snel een kokosnoot uit, gij Weduwe. Dan gaan wij baden en ons haar reinigen, Weduwe.”

Nadat de kokos geschrapt was, ging W. P. naar beneden, de Weduwe achterna; hij maakte haar complimenten.

„Bevallig, fraai en schoon loopen zij en ik achter elkaar op den weg.”

Zij gingen heen; aan het water gekomen reinigden zij hun haar; toen rustten zich 1500 man toe in het dorp, met het plan om W. P. te dooden, want hij had de vrouw van het hoofd medegenomen uit haar huis. Terwijl zij bezig waren met hun haar te wasschen, kwam de troep aan.

W. P.:] Daar komt een groote menigte aan, vraag eens waar zij heen willen, mijn Oudste Zoon.”

De Oudste vroeg:

„Gij groote menigte, inwoners van dit dorp, waarheen begeeft ge u?”

De menigte antwoordde:

„Vraag er niet naar, wij zijn niet voor niets mannen die beschaamd zijn gemaakt.”

W. P.:] „Staat op, gordt de zwaarden aan, gij al mijne kinderen. (blz. 229) Dringt ze op, duwt ze voort, slaat ze terug, duwt ze den weg weer op.

Slaat ze niet dood, dan zouden de onderhoorigen der Weduwe opraken.”

Zij gingen er op los en wedijverden met elkaar, sommigen schopten zij in de knie-oksels, sommigen sloegen zij, klets, met de vlakke hand, duwden hen omver, liepen over hen heen, sloegen hen met de vuist, dat zij neervielen, allen gaven zij een pak slaag. Zij die den weg volgden, gingen regelrecht naar het dorp, zij die verbijsterd waren renden het bosch in, zij die zéér vertoornd waren kwamen na een geheelen dag lang niet terug, eerst den derden dag kwamen zij terug. De beide echtgenooten kwamen te huis weerom en pruimden sirih.

W. P.:] „Zet spoedig den pot te vuur, weduwe van Kapita Boneaka.

Ik heb honger, maak dus voort met koken, Weduwe!

Zet ons eten bij elkaar op ééne schaal, Weduwe.”

Zij bracht het eten op en zette het op ééne schaal.

„Laat ons uit denzelfden schotel eten, Weduwe.”

Zij deden hun maal en kauwden sirih, daarna zeide hij:

„Ga het slaapvertrek binnen, spreid eene mat uit, Weduwe, mijne vrouw.”

Zij spreidde eene mat uit en legde een groote matras neer.

W. P. ging het slaapvertrek binnen en vroeg verlof aan zijne kinderen:

„Neemt het mij niet kwalijk, gij alle mijne kinderen.

Ik ga het slaapvertrek binnen om te slapen, gij alle mijne kinderen.”

Hij ging inderdaad naar binnen en zeide: Gij boven(op de matras), Weduwe, ik beneden (op de mat).”

De Weduwe:] „Neem mij niet kwalijk dat ik eene vraag doe, Vorst. Hebt Gij wellicht bericht of tijding gehoord van Kapita Boneaka?”

W. P.:] „Luister, ik zal het u zeggen, dat gij 't weten moogt, mijne vrouw, Weduwe.

Ga maar naar de zee kijken, naar Kapita Boneaka, er is nog slechts wat aangespoeld hout.”

Zij legden zich neder en sliepen in, na drie nachten had hij zelfs haar baadje niet aangeraakt. Daarna zeide hij:

"Wij vragen verlof om heen te gaan, vrouwlief Weduwe."

De Wed.:] "Gij moet niet zoo'n haast maken, Vorst.

Zie, Gij hebt nog niet eens teerkost, laat die bereid worden, laat daarvoor bevelen gegeven worden.

Blijf nog één dag, wil nog wachten, dan zullen wij ons reppen, Vorst.

Waar zijn de slaven, die moeten rondgaan bij de menschen? Laat men veel rijst stampen, laat de oude lieden allen koken. Laat hen in overvloed gebak maken, pisangkoekjes, gebak van harde en van zachte kleefrijst.

Morgen moeten zij naar het zeestrand gaan om onzen Vorst naar zee te geleiden."

Toen de hanen kraaiden werd de Weduwe wakker om hare onderhoorigen te wekken; zij stond op.

"Staat op, wilt opstaan, al mijne kinderen, om te koken.

Morgen gaan wij den Vorst naar de zee brengen, mijne kinderen."

(bl. 230). Zij stonden op en gingen koken, toen het eten gaar was en de kippen (van hunne slaapplaatsen) afvlogen, gingen ook de menschen van huis. Zij gingen op weg en kwamen aan de zee, slechts de blinden en de lammen gingen niet mee; toen zei W. P. tot zijne kinderen:

"Staat op, hakt hout af, mijne veertig kinderen.

Om eene rustbank te maken waarop uwe tante, de Weduwe, zitten kan."

Zijne kinderen maakten er eene; toen zij klaar was, zeide de Weduwe:

"Ik zou wel gaarne het beroemde gouden schip van den Vorst willen zien."

Wali mPangipi gaf nu zijn Oudsten Zoon last en zeide:

"Roep een sterken wind, mijn Oudste Zoon!"

De Oudste riep en zeide tot den Wind:

"Blaas N.W. wind, enz.

Kom hier naar de kust toegesneld, schip Koperhuid, enz."

In een oogwenk kwam het schip werkelijk aan de kust.

De Wed.:] "Gij Pangipi zijt dan wel ter dege een Vorst."

W. P.:] "Schep op, laat ons eten, Weduwe van Kapita Boneaka."

Zij schepte op en zij deden hun maal.

W. P.:] "Laat ons uit éénen schotel eten, mijne vrouw, Weduwe

Misschien zien wij elkaar slechts dezen éénen keer, Weduwe."

De Wed.:] "Gij moet niet alles zoo uitspreken, Vorst Pangipi.
't Is slechts de macht des Heeren die dat beschikt, manlief Pangipi."

W. P.:] "Ga zitten, laat ons sirih pruimen, mijne vrouw, Weduwe.

Wij vragen verlof om heen te gaan, mijne vrouw, Weduwe."

De Wed.:] "Spreek niet zoo alles uit, gij vorst Pangipi.

Het wekt slechts hartsverlangen, het geeft slechts heimwee en harteleed."

W. P.:] "Gaat aan boord, wilt aan boord gaan, gij al mijne kinderen."

Al zijne kinderen gingen nu aan boord, ook hij besteeg het schip, daarop zeide hij:

"Roep nu een sterken wind, enz."

"Blaas N.W. wind, enz."

De wind blies, dat de oogleden er van 't binnenste buiten keerden.

W. P.:] "Snel spoedig voort, gij schip Koperhuid.

Zet den pot te vuur en kookt eten, gij al mijne kinderen."

Zij kookten en toen het eten gaar was, schepten zij het op, men at en pruimde sirih, daarop:

W. P.:] "Ik ga een weinig slapen, al mijne kinderen.

Zeven maanden ga ik slapen, al mijne kinderen."

Nauwelijks had hij dat gezegd, of hij ging werkelijk slapen, nog waren slechts vijf maanden verloopen, toen *Kapita Malela* vernam dat Wali mPangipi daar aankwam, met een schip van goud en dat Kapita Boneaka hem niet had kunnen overwinnen. Hij zeide tot zijne (bl. 231) lieden: "Nu, zie straks maar eens of slechts hem dat schip toebehoort, of ik niet dapper (genoeg) ben om zijn schip te nemen; zoo aanstonds behoort het mij."

"Maakt u gereed tot vertrek, maakt mij alles in orde, mijne kinderen.

Komaan, naar de zee, laat morgen de vaartuigen te water."

Zij gingen dan ook, twee honderd schepen lieten zij te water, toen zij vlot waren, zeide (Kapita Malela):

"Maakt u gereed, maakt alles in orde, gij al mijne kinderen.

Morgen gaan wij afwaarts, naar de zee, kinderen!"

Toen de gezegde tijd gekomen was, gingen zij aan boord, haalden de staken (waaraan de prauwen vastlagen) uit (den zeebodem), heschen de zeilen, bevestigden de roeren en haalden de roeispanen voor den dag.

„Trekt de riemen krachtig door 't water, daar op de plecht, gij al mijne kinderen."

De manschappen roeiden op de plecht, nacht en dag hielden zij niet op; nog ééne maand dan zou Wali mPangipi ontwaken.

De Jongste:] „Wat zou het schip gezien hebben, Oudste Broeder?"

De Oudste:] „Zeg niet van alles, spreek hem die het roer houdt niet over allerlei aan, Jongste Broeder."

W. P.:] „Wij zijn slechts in de macht des Heeren, al mijne kinderen.

Blaas N.W. wind, enz.

Vlieg voort, houd er recht op aan, schip Koperhuid."

Roef! vloog het schip voort, de beide partijen ontmoetten elkaar.

De Roover:] „Onderwerpt u, gij en uwe kinderen, mijn zoon Pangipi."

W. P.:] „Het is verboden en schandelijk zich over te geven voor dappere mannen."

Zij schoten de geweren af, de Jongste viel over boord, schreeuwende als een aap, in de zee.

W. P.:] „Vraag eerst op de plecht wat wij misdaan hebben, mijn Jongste Zoon."

De Jongste:] „Wat hebben wij misdaan, gij dappere zeeroovers?"

De Roovers:] „Het spreekt van zelf dat mannen elkaar aanvallen, als zij elkaar op weg ontmoeten."

W. P.:] „Rust u toe en maak u gereed, gij mijn zoon die volgt (op den Oudste).

Gij zult strijden met dien Kapita Malela ginds.

Doe uwe broek, uw baadje, uwe sarong, uwen hoofddoek en uwen lijfband aan.

Gord uw zwaard aan, neem uwe lans en uw schild, mijn zoon.

Klim daar boven op het tentdak, mijn zoon die volgt op den Oudste."

De op één na Oudste:] „Wie zal het eerst de lans werpen, gij zeeroover, gij vijand?"

Kapita Malela:] „Pas op, daar gaat zij, de schacht mijner lans is een jonge *poja*-boom, mijn zoon."

De op één na Oudste:] „Richt uwen stoot op mijne borst, dan zult gij eens zien, gij zeeroovers (dat ik onkwetsbaar ben)."

(De Roover) slingerde zijne lans, roef! wierp hij haar, (de ander) stiet haar af, zij kwam, wie weet waar, bij de To Bada terecht.

De op één na Oudste:] „Pas op, daar gaat zij, mijne roestige lans met eene schacht van rotan, gij Zeeroover!"

K. Malela:] „Werp haar maar hierheen, dan zult ge zien hoe mijne (kunst van) onkwestbaarheid werkt, Zeeroover!"

(bl. 232). Hij wierp met volle kracht, Kapita Malela stiet af, (de lans) kwam neer op de plecht van het schip Koperhuid, het deerde het schip in 't geheel niet. Zij hadden de lansen weggeworpen en streden nu met hunne zwaarden, zij spaarden de slagen niet meer, maar als zij vermoeid waren van het strijden op het tentdak, dan gingen zij de lucht in; toen zij pas éénmaal weer op het tentdak waren neergekomen, was de Zeeroover reeds dood. Zijne manschappen zeiden:

„Onderwerp u spoedig, mijn zoon Pangipi."

W. P.:] „Het is verboden en schandelijk voor dappere mannen om zich over te geven.

Laadt de geweren en de buksen, die erfstukken, mijne kinderen.

Mikt op de roeren, de riemen, de masten, geeft vuur, al mijne kinderen."

Zij schoten op het scheepstuig en het vloog er alles af. Daarna riepen zij den wind:

„Blaas N. W. wind, enz.

Vlieg tegen den wind in, schip Koperhuid," enz.

(2 volg. regels, als boven).

Zoo drong het schip Koperhuid de zeeroovers tot den aftocht en liet hen daarna achter.

W. P.:] „Vlieg op hen in, schip Koperhuid, dapper en bovennatuurlijk in vermogen."

Het schip vloog voort en snelde op de vaartuigen, botste tegen de vaartuigen der zeeroovers aan en verbrijzelde ze alle.

W. P.:] „Snel voort langs de kust, gij mijn dapper wonderkrachtig schip."

Het schip vloog voort en kwam aan de aanlegplaats van Kapita Malela, zij gingen aan land en begaven zich naar het binnenland.

W. P.: „Laat ons allen te zamen naar het binnenland gaan, gij al mijne kinderen."

Nu klommen allen op naar het dorp en gingen de poort binnen.

„Waar is de verblijfplaats van de Weduwe van Vorst Kapita Malela?"

Men wees hem die en zeide:

„Daar in het midden is de verblijfplaats der Weduwe des Vorsten."

Hij klom de trap op, ging het huis binnen en zeide:

„Zet ons sirih voor, gij huisbewoners daar binnen.

Sta op, schrap spoedig eene kokosnoot, gij Weduwe.
Dan gaan wij te zamen baden, Wednwe van Kapita Malela.»

Zij schrapte een kokosnoot en toen zij zich had gereed gemaakt, gingen zij heen, daalden de trap af en kwamen op den grond.

De Oudste:] »Passend, fraai en schoon is het zooals zij en ik achter elkaar op den weg loopen.»

Zij gingen voort en kwamen aan het water; toen rustten zich duizend man toe om W. P. en al zijne kinderen te dooden. Niet lang daarna kwamen zij te voorschijn.

De Oudste:] »Daar komen vele lieden aan, ondervraag hen eens, mijn Jongste Broeder.»

De Jongste:] »Waarheen gaat gij, die met u velen hierheen komt?»

»Vraag daar niet naar, wij zijn niet voor niets mannen die beschaamd zijn gemaakt.»

W. P.:] »Staat op, gordt uwe zwaarden aan, gij allen mijne zonen.
Spant u in, houdt u sterk, wedijvert, slaat ze met de vuist, met de hand, werpt ze omver.
Maar treft hen niet met het zwaard, dat zij sterven en de onderdanen der Weduwe op raken.»

(bl. 233). Zij gingen om het hardst te werk, vervolgden hen, sloegen hen met de vuist ter neer, trapten op hen, duwden hen voort, en daarna namen zij een bad; na gebaad te hebben, gingen zij het huis binnen, zetten zich neer en pruimden sirih.

De Oudste:] »Zet den pot te vuur, Weduwe van Kapita Malela.»

Zij kookte en toen het (eten) gaar was, schepte zij op.

De Oudste:] »Laat ons van éénen schotel eten, Weduwe van K. M.
Laat ons uit denzelfden schotel eten, Weduwe van K. M.»

Na het eten pruimden zij sirih, daarna zeide (de Oudste):
»Ga naar binnen, spreid snel eene mat uit, mijne vrouw Weduwe.»

Zij traden (het slaapvertrek) binnen, om te gaan slapen

»Ik vraag verlof om te gaan, Vader Pangipi,
Neemt me niet kwalijk, allen gij jongere en jongste broeders.
Ik ga slapen in het binnenvertrek, jongere broeders, Vader.»

Drie nachten bleef hij bij zijne vrouw, zij lag op eene hooge matras, hij daar beneden; hij kwam zelfs met zijne nagels niet aan haar, en raakte haar in 't geheel niet aan.

»Wij vragen verlof om heen te gaan, mijne vrouw, Weduwe.
Wij gaan dan maar heen, mijne vrouw Weduwe van K. Malela.»

De Wed.:] »Maak niet zoo'n haast, mijn vorstelijke man.

Waar zijn Soengko nTada, Tada Soengko, om bij de lieden rond te gaan?

Zeg hun dat zij rijst stampen in groote hoeveelheid, om koek te maken en allerhande zoetigheid.″

Zij gingen bij de slaven rond, om te zeggen: maakt gijlieden koeken en allerlei zoetigheid. Toen de hanen kraaiden, wekte de Weduwe hen uit den slaap op en zeide:

″Staat op, wilt opstaan gij allen, gij slaven.

Gaat maar vast koken, gij kinderen, in de potten aan het zeestrand, gij kinderen.

Laat ons afdalen naar het zeestrand, om den Vorst te begeleiden, gij mijn echtgenoot hier.″

Toen het dag was geworden, gingen zij werkelijk heen; toen zij aan het strand gekomen waren beval de Oudste de (overige) kinderen (van W. P.):

″Maakt eene rustbank, waarop uwe schoonzuster kan zitten, jongere broeders.″

Zij maakten eene rustbank; in een oogenblik was die klaar, de Weduwe en haar man zetten zich neer.

De Wed.:] ″Ik heb lust om het beroemde schip van den Vorst te zien, waarover men spreekt.″

De Oudste:] ″Blaas N.W. wind, enz.

Kom snel hier, mijn wonderkrachtig, dapper schip.

Dat het volk u zie, dat mijne vrouw, de Weduwe, u zie.″

Het schip snelde naar den oever, de Weduwe zeide:

(bl. 234) ″Gij zijt dan wel een echte vorst, mijn echtgenoot.″

De Oudste:] ″Schep spoedig op, gij mijne vrouw Weduwe.

Laat ons uit éénen schotel eten, mijne vrouw Weduwe.

Neem het niet kwalijk dat wij heengaan, Weduwe.

Brengt de proviand aan boord, al de zoetigheid.″

Toen zij alles geladen hadden, zeide (de Oudste):

″Laat ons aan boord gaan, jongere broeders, Vader Pangipi.″

Toen allen aan boord waren, riep hij den wind:

W. P.:] ″Blaas NW. wind, enz.

Snel tegen den wind in, schip Koperhuid, enz.

Ik ga een weinig slapen, al mijne kinderen.

Spreek mij niet over allerlei aan, zeg niet van alles op de plecht, mijn Jongste Zoon.

Wij komen nu aan eene zéér gevaarlijke plaats, al mijne kinderen.

Ik vraag verlof om te gaan slapen, al mijne kinderen.″

Nu hoorde *Sandopo Dada* dat Kapita Malela Wali mPangipi en diens schip niet had kunnen meester worden. Dit verdroot hem en hij zeide: Kijk eens hier, als ik er eens op afga, den ben ik hem zoo aanstonds meester, zou ik denken. Laat 300 prauwen te water, slaven!

Toen de vaartuigen vlot waren, gingen de lieden naar het strand, begaven zich aan boord en zeilden weg. Na verloop van zes maanden zag de Jongste de schepen en zeide:

„Wat zou ons schip gezien hebben”, enz.

[Als boven, de rooversprauwen komen nader, W. P. wordt gewekt, het gevecht zal beginnen.]

(bl. 235). De Jongste Zoon zeide:

„Ik vraag verlof om ons vaartuig aan hunne schepen te mogen haken, vader Pangipi.”

W. P.: „Werp onze ankers in de hoogte op de voorstevens der zeeroovers, mijn zoon.

Kom hier aan mijne zijde, gij mijn Jongste Zoon.

Dat ik u bespuwe en op u overbrenge het bovennatuurlijkste vermogen dat ik in mij heb, mijn zoon.

Haal uwe kleederen voor den dag in voldoende hoeveelheid.

Gij zult dien Vademborst bevechten, mijn zoon.”

Hij trok broek, baadje en hoofddoek aan en voorzag zich van alle krijgswapenen.

De Roover:] „Wie zal het eerst de lans werpen, enz.”

[De vijf volgende regels zijn reeds blz. 258 vertaald.]

Toen zij de lansen geworpen hadden, hakten zij op elkaar in, Vademborst werd het hoofd afgeslagen; zij vlogen niet meer de lucht in, hij verloor zijn hoofd op het tentdak.

De manschappen van Vademborst:] „Geef u snel over, gij Pangipi!”

W. P.:] „Dat hebben zij mis, dat zij een dapper man als ik ben tot overgave denken te brengen.

Laadt de geweren, de buksen, de erfstukken, mijne zonen.

Mikt op de koppen der roeren, de riemstelen, de riemen, de vallen, schiet alles stuk.”

Toen alles stuk was riepen zij den Wind.

[Als boven, bl. 259, 265, het schip van W. P. vliegt op de rooversprauwen in, vernielt ze en doodt de roovers. Daarna beveelt W. P. zijn schip naar de aanlegplaats van Sandopo Dada te gaan, hij gaat met de zijnen aan land en stijgt op naar het dorp van S. D. Daar gekomen, vraagt hij, reg. 1 v. o.:]

„Misschien zijn er nog steeds onder u, die beschaamd zijn, gij dorpsbewoners!"

(bl. 236). Regelrecht gingen zij aan den anderen kant het dorp weder uit, naar het badwater en namen een bad; zij dachten er niet aan nog in het dorp op te houden."

„Misschien zijn er nog die beschaamd zijn (door de nederlaag van hun hoofd) wilt dan uit uwe huizen komen om met ons te spelen (vechten)."

[Niemand komt, zij gaan weer aan boord].

(r. 6) W. P.:] „Zet den pot op en kookt rijst op het voorschip, gij al mijne kinderen.

Ik heb honger, gij al mijne kinderen."

[Daarna gaat W. P. voor zeven maanden slapen. Op twee nachten na zijn die om, daarop komt *Molemba Kajoro*, „Touwharnas", op hem af met 400 schepen.]

De Jongste:] „Daar komt weer veel volk aan, mijn Oudste Broeder."

De Oudste:] „Zeg dat niet, spreek niet over alles, mijn Jongste Broeder."

De Jongste:] „Ik ben bepaald zeer bang, mijn Oudste Broeder."

De Oudste:] „Flauwert, lafbek, gij zijt ook niet een beetje flink, Jongste Broeder.

Gaat op de knieën liggen, gaat er bij op de hurken zitten, hurkt neder met de knieën van elkaar, gaat er bij zitten om elkaar op den voorsteven met de lans te werpen.

Sta snel op, Vader Pangipi.

Daar komt nog weer een troep vijanden aan, Vader."

[Men nadert elkaar; de tweede zoon krijgt in last om Lemba Kajoro te weerstaan.]

(r. 4 v. o.). Toen hij zijn broek had aangetrokken, sprong hij boven op het tentdak.

De Roover:] „Wie zal 't eerst de lans werpen, enz."

(bl. 237, r. 4). Toen de lansen weg waren, kwamen de zwaarden voor den dag; zij verhieven zich in de lucht en als zij het moe waren kwamen zij neer op het tentdak, telkens afwisselend; getroffen door het zwaard van den Tweeden Zoon, viel Lemba Kajoro zoo maar dood uit de lucht neer.

[De 4 volgende regels zijn reeds op bl. 268 vertaald. Verder verloopt deze ontmoeting geheel als die met Sandopo Dada.

Daarop gaat W. P. slapen voor 7 maanden en wordt tien dagen

vóór zijn ontwaken aangevallen door *Mobadju Rante*, „Kettingharnas”, met 600 prauwen. Verloop geheel als bij de vorige ontmoeting. Weer gaat W. P. voor 7 maanden slapen en wordt daarna aangevallen door *Molemba Apu* „Vuurharnas”, met 700 prauwen.]

(bl. 239) „Gij zult dien Vuurharnas bestrijden, mijn Oudste Zoon!”

Hij rustte zich toe en begaf zich boven op het tentdak, zij wierpen elkaar met de lans, bestreden elkaar met het zwaard en kwamen vlak bij elkaar; de kleederen van den Oudste werden alle verbrand, geraakt door het vuur van Vuurharnas Hij zeide tot zijn Vader: Ach, het kan niet! Wali mPangipi antwoordde: Houw op hem in, een man zou niet kunnen, dat zou schande zijn. Zij bestreden elkaar opnieuw, tweemaal hadden zij een treffen, toen werd de Oudste gewond, de huid van zijn buik hield nog maar slechts een weinig, Vuurharnas had hem met zijn zwaard doorgehouwen, maar niet geheel door. De Jongste Zoon stond op en zeide:

„Ik zal tegen Vuurharnas optrekken, mijn Vader.”

W. P. Doe uw baadje, uwe broek, uw hoofddoek en al uw wapentuig volledig aan.”

Toen hij het had aangetrokken, steeg hij boven op het tentdak; toen hij er op geklommen was, sloeg de vlam uit, maar de Jongste werd niet aangetast, hij sprong in de lucht, zoodat het vuur hem niet bereikte. De Jongste sloeg met zijn zwaard, raakte Vuurharnas, maar verwondde hem niet. Na langen tijd kwetste hij hem, Vuurharnas sneuvelde, het vuur van zijn harnas ging uit en al zijn volk werd gedood door het schip Koperhuid.

Zij begaven zich naar de aanlegplaats en gingen baden, maar een korte poos, daarna keerden zij terug en gingen weer onder zeil. Sedert werden zij niet meer tegengehouden, Wali mPangipi ging niet meer slapen, hij bleef wakker. Slechts drie maanden had het schip geloopen, toen zag hij den mond der rivier waaraan zijne moeder en zijn vader woonden.

W. P.] „Laadt de geweren alle, mijne kinderen.

Schiet de geweren af, houdt niet op, mijne kinderen.”

Zij schoten ze werkelijk af, totdat zij nabij het huis zijner moeder waren gekomen; toen hoorden zijne moeder en zijn vader het en zeiden:

„Waar zijn Soengko nTada, Tada Soengko, dat zij naar de zee gaan,

Komaan, ga eens heen, naar die lieden daar aan zee kijken, Soengko nTada.

Of het slechte lieden zijn of goede lieden, dat wij zekerheid hebben."

Soengko nTada en Tada Soengko gingen heen, maar keerden halverwege terug uit vrees; zij kwamen weder en vertelden:

"O, een groot aantal lieden, heer!" — "Och, laten er dan gaan die al groot zijn, geen kleine jongens, dat helpt niet —."

Ook die keerden terug eer zij bij hen gekomen waren.

"O, heel veel menschen, heer, men kan niet dicht bij komen." — Hij zond er nu die geheel volwassen waren, die kwamen er intusschen ook niet. Nu gingen twee oude lieden; aan het zeestrand gekomen, gingen zij zitten, de anderen waren nog op de rivier, zij waren nog niet van boord gekomen —. "Kom, houdt eerst eens op met schieten, dat ik eene vraag kan doen." Zij hielden werkelijk op en (de uitgezondenen) vroegen:

"Vanwaar komt gijlieden hierheen over zee?

Wij zijn door onzen heer gezonden, om naar ul. te zien, die thans zijt aangekomen.

Ons hoofd is verbaasd dat groote aantal geweerschoten te hooren."

"Maak u om onzentwil niet bezorgd, Grootvader,

Wij zijn vroeger weggegaan toen wij nog klein waren, wij zijn met onze wiegen op reis gegaan.

(bl. 240). Komaan, keert terug, zegt aan onze moeders dat zij afkomen naar de zee,

Dat zij ons tegemoet komen aan het strand, zegt het aan onze moeders."

De oude lieden gingen weder naar boven en (het hoofd) zeide:

"Hoe is het u gegaan, Grootvaders?" — "O," zeiden zij, "er is hier niets te vreezen, uw zoon is teruggekomen."

Toen sprong zijne moeder naar beneden: "O, o, o, mijn kind is gekomen." Het geheele dorp kwam naar buiten, om de nieuwaangekomenen tegemoet te snellen. Toen zij aan de zee waren gekomen, kwamen W. P. en zijne zonen allen van boord, hij en zijne moeder ontmoetten elkander; zij zeide: "Gaat gij allen naar boven, slaven, bindt zes buffels vast, om voor mijn kind een welkomstfeest te vieren." Zij bonden de buffels, leidden ze naar het zeestrand, haalden rijst en een groot aantal lieden kookten. Zevenmaal per dag werden zegenspreuken uitgesproken, zeven dagen duurde ook hun welkomstfeest. Toen die zeven dagen om waren, zeide Wali mPangipi:

„Beraadslaagt, overlegt spoedig met elkaar, Vader Ta Datoe.
Beraadslaagt snel, gij Vorst en alle Hoofden."

Ta Datoe:] „Wat is er te overleggen, wil dat zeggen, mijn zoon Pangipi —."

W. P.:] „Wij zullen beraadslagen om mijn schip op te trekken, Vader Ta Datoe,
Om mijn schip op het droge te trekken, Vader Ta Datoe."

Na het feest zou het opgetrokken worden. Zij kapten stukken hout af, opdat het schip goed zou kunnen opgetrokken worden; toen zij die hadden gehakt, wierpen zij de ankers uit, droegen die aan land en daar werden ze door de menschen gezamenlijk aangetrokken. De inwoners van zeven dorpen trokken ze gelijk aan, maar het schip bewoog zich niet, het wilde niet.

W. P.:] „Mijn schip daar wil niet vooruit gaan.
Zeven jonge meisjes moeten de rollen voor mijn schip zijn, Vader."

Zij kozen er zeven uit en lieten die languit op den grond liggen, daarop trokken zij het schip op, maar het wilde niet, het waren slavendochters. Het moesten vrijgeboren meisjes zijn, dan eerst wilde het schip.

Zij kozen nu dochters van hoofden om als rollen te dienen, kleedden die fraai aan en wikkelden ze in eene wade; daarna gingen zij liggen op het zand in de richting waarvan het schip lag.

W. P.:] „Blaas N.W. wind, enz.
Snel voort, schip Koperhuid, enz."

De wind blies, het schip bewoog zich, het zette vaart en vloog regelrecht op het dorp af. De vaders en moeders der meisjes die als rollen dienden, zochten op de plaats waar hunne dochters hadden gelegen, maar zij zagen ze niet meer, zij groeven in het zand, daar waren zij ook niet meer. Wali mPangipi zeide: „Laat ons naar boven gaan, gij moeders en vaders van de (meisjes) van zoo even het eerst." Zij gingen naar boven, traden de poort binnen en zagen die zeven meisjes op den achtersteven van het schip, zich het haar kammende; zij waren niet gestorven. Thuis gekomen bleven zij daar rustig wonen.

Toen hij eenigen tijd thuis was geweest, zeide hij: „Wel, moeder en vader, hoe is het, zijt gij niet verwonderd mij te zien?" — „Wat hebt gij op uw hart?" — „Wel, ik zou gaarne besneden worden, wilt mij laten besnijden?" — Indo i Datoe liet nu rijst uit de schuur halen, de slavinnen stampten die, nacht en dag stampten zij die, totdat er genoeg gestampt was. Sommigen (bl. 241)

gingen er op uit om buffels op te vangen, anderen om wioe-bladeren te halen, anderen gingen op kokos-bladeren uit, om ze voor de *kalopa* te gebruiken, anderen weer gingen bamboe halen. Toen dit gedaan was en allen waren teruggekomen, zeide men: «Overmorgen zullen zij door de *labe's* gebaad worden.» Na twee dagen werden zij naar het water gebracht en door de *labe's* gebaad: toen zij des avonds gebaad hadden, kwamen zij uit het water en werden naar huis gebracht, zij aten, men sloeg de trom en zij verfden de nagels met *kolontigi*. Des anderen daags had de besnijdenis plaats, men bracht den *labe's* koperen schalen en gebak; niet lang daarna, drie dagen later, kwamen zij beneden, er werd tot zeven over hen geteld, zij gingen naar het water, daar wichelde men met kokosdoppen over hen en zij legden geneesmiddelen op hun penis; toen het al heet was geworden namen zij kiezelsteenen, ieder nam één kiezelsteen, één en veertig, want zijne kinderen werden allen besneden. Slechts Wali mPangipi zat bovenaan, geheel aan den oorsprong van 't water. Na het bad kwam hij op den oever, hij boog zich om zijn penis met medicijn te beleggen en daar viel speeksel van een ander vóór W. P. neer. «Wel,» zeide hij, «wie spuwt daar? bijna was ik geraakt.» Hij keek om en zag *To Karô Udja* op een kokostak zitten; hij kwam koppensnellen en het dorp van W. P. belegeren; hij was een bewoner van den Hemel, hij was door den Hemelvorst neergelaten aan een grooten stang koperdraad, zoo dik als een *kaili*-boom. — Vijfduizend menschen, op een eiland in een plas waren de manschappen van To Karô Oedja. Hij keerde terug naar zijn huis, ook W. P. en zijne kinderen keerden terug.

W. P.:] «Beraadslaagt, wilt snel met elkander overleggen, Vader Ta Datoe.»

T. D.:] «Wat is er te beraadslagen, wil dat zeggen, mijn zoon P.»

W. P.:] «Wij zullen beraadslagen om eene omheining te maken, zevendubbel, zich aansluitende aan den hemel.

Zie, de vijand is ons reeds nabij, Vader Ta Datoe.

Ga niet vast inslapen, Vader Ta Datoe,

Gaat niet vast inslapen, al gij manschappen.

Dan zou niet te zien zijn het gevaar dat aankomt, Vader.»

Den volgenden morgen gingen zij hout hakken en maakten eene omheining van zeven lagen, in één dag maakten zij die. Na drie dagen stond W. P. met het hanengekraai op, wekte de lieden en zeide:

„Staat op, wilt allen opstaan, begeeft u naar onder aan de heining, mijne kinderen.”

Bij het hanengekraai deden de vijanden een aanval en brachten een hevig lawaai teweeg aan de buitenzijde der omheining, met hunne geweren af te schieten.

W. P.:] „Komt naar beneden, wilt naar beneden komen, gij kinderen, om met hen te strijden met lans en zwaard.

Werpt elkaar met de lans, zijt niet laf, al mijne kinderen.”

Zij bestreden elkaar met de lans en het zwaard en er vielen ook dooden, zoowel van de mannen van W. P. als van de belegeraars.

W. P.:] „Staat snel op, al mijne kinderen.

Laat ons naar het water gaan, al mijne kinderen.”

Zij sprongen omhoog, de lucht in, van af het midden van 't dorp en kwamen bij 't water neer, alle één en veertig. Zij baadden zich, wendden (onkwetsbaarheids) middelen aan en vonden, toen zij terugkwamen, nog maar tien hunner kameraden in het dorp, allen waren gesneuveld.

(bl. 242). W. P.]. „Doet uwe uitrusting aan, in voldoende mate en uwe broeken, mijne kinderen.

Doet een uitval, mijne kinderen, de vijand trekt ons tegemoet, al uwe vaders zijn reeds gesneuveld.”

De vaders van W. mPangipi's kinderen waren n. l. allen gedood door To Karô Oedja. De Oudste, de Jongste en allen die daar tusschen waren deden een uitval. Zijne kinderen streden uit alle macht, W. P. wilde niet, hij ging heen en haastte zich naar de koperen stang waarmede de belegeraars van boven waren neergelaten. Toen hij er gekomen was, hakte hij er op in, duwde haar op zijde, trachte haar naar beneden te trekken, maar zijn zwaard ging er op stuk; hij stak het weer op, daarna trok hij aan de koperen stang en deze viel in haar geheel naar beneden. In het dorp terug gekomen, vond hij To Karô Oedja alleen, al zijne mannen waren gesneuveld. „Doodt To Karô Oedja niet, staat hem toe heen te gaan en aan zijne vrouw bericht te brengen.” To Karô Oedja ging heen maar kon niet weer terugkeeren, waar hij is heengegaan, misschien het bosch in, of dat hij door eene slang is gebeten, dat weet men niet. Na belegerd te zijn geweest, bleef hij rustig te huis, alle gesneuvelden wekte hij weder op, de vijanden van zoo even maakte hij krijgsgevangenen, immers hij was het die ze in het leven had teruggeroepen. Na langen tijd thuisgebleven te zijn, zeide hij:

"Beraadslaagt, wilt beraadslagen, vader Ta Datoe.
Beraadslaagt snel, vader en moeder Indo i Datoe.
Wilt beraadslagen om voor ons teerkost te stampen, dat ik naar mijne vrouw kan gaan."

Zij haalden rijst uit de schuur, de lieden uit het gansche dorp kwamen bijeen, de gestampte rijst deden zij in zakken en laadden die in het schip, dat op het land stond.

W. P.:] "Overmorgen zeilen wij uit, al mijne kinderen."

Na twee dagen gingen zij aan boord.

W. P.:] "Hijsch de zeilen, mijn Jongste Zoon.
Zet het roer in, mijn Oudste Zoon."

Zij heschen de zeilen en zetten het roer in.

"Span het zeil uit daar op de plecht, mijn Jongste Zoon. Blaas N.W. wind, enz."

De wind blies, men zag het schip niet over land voortgaan, maar opeens ontwaarde men het midden op zee, het zeilde.

W. P.:] "Vlieg snel voort, gij schip Koperhuid.
Dat gij komt in het dorp der Weduwe van Kapita Boneaka."

Het schip vloog inderdaad voort, slechts ééne maand had het geloopen, toen het aan de aanlegplaats kwam.

W. P.:] "Houdt u gereed, maakt u klaar, dan gaan wij allen naar boven, mijne kinderen."

Zij maakten zich gereed en gingen naar het Bovenland, zij gingen het huis binnen en zetten zich in het voorportaal neer.

W. P.:] "Waar zijn de huisbewoners, om ons sirih aan te bieden, mijne vrouw Weduwe?"

Men bood hun sirih aan, na het pruimen kookte men en toen het eten gaar was, schepten zij het op en deden hun maal.

(bl. 243) W. P.:] "Ga naar binnen, spreid de mat uit, gij Weduwe, mijne vrouw.
Ik heb slaap en wil gaan slapen, gij Weduwe, mijne vrouw".

Zij ging er binnen, spreidde de mat en W. P. ging slapen.

Den volgenden morgen stond hij op, de Weduwe zeide:

"Waar zijn de oudsten in dit dorp, wilt hen hier verzamelen".

Zij kwamen inderdaad bijeen.

"Luistert, dat ik tot u spreke, gij allen mijne oudsten.
Overlegt te zamen om rijst te stampen, allen gij oudsten."

De Oudsten beraadslaagden, de Weduwe van Kapita Boneaka nam het woord. Hierom, zeide zij, heb ik U verzocht om bijeen te komen: als er soms zijn die voor kippen kunnen zorgen, laten zij

dan kippen geven, wie een geit kan leveren, een geit; laten zij die dan opvangen en hier brengen voor het huwelijksfeest.″

De Oudsten antwoorden: ″Als het dat is, goed, Vrouwe, wij weigeren niet.″ Zij gingen heen, kookten het avondeten en toen de gasten bijeen waren, brachten zij het op in huis en werd hij op nieuw naar zijne vrouw gebracht; toen zij in het huwelijk waren verbonden, gingen zij slapen toen het nacht werd; den volgenden morgen ontwaakten zij en zoo woonden zij te zamen, er werd niets bijzonders meer gedaan, zij waren nu behoorlijk gehuwd. Langen tijd bleven zij rustig te huis, het werd die maanden, één jaar, drie jaar. Komt, zeide hij, gaat uwe oudere broeders halen, zegt aan den Oudste en de volgenden, dat zij gaan trouwen met de Weduwen van Kapita Malela, Molemba Apoe, Molemba Kajoro, Sendopo Dada, Mobadjoe Rante en Molemba Laboe.″

De Jongste Zoon ging inderdaad op dit bevel. Toen hij bij den Tweeden Zoon kwam, vroeg deze:

″Waarom komt gij hier, mijn Jongste Broeder?″

De Jongste:] ″Wij zijn door onzen Vader gezonden om u te halen.″

De Tweede Zoon zeide:

″Als onze vader het beveelt, laat ons dan heengaan, Broeder.″

Zijne vrouw, de Weduwe van ″Vuurharnas″ zeide:

″Och, laat mij ook meegaan, mijn echtgenoot, Vorst″.

″Maak u gereed, houd u klaar, Weduwe, mijne vrouw.″

De Weduwe antwoordde:

″Komt allen te samen hier, alle gij kinderen.
Luistert, dat ik u mijn voorstel zeg, alle gij kinderen.
Van u, jongens, neem ik er veertig mee.
Van de meisjes neem ik er veertig allen mee.″

W. P.:] ″Morgen dalen wij af naar de zee, Weduwe, mijne vrouw.″

(bl. 244). Den volgenden morgen daalden zij inderdaad af en gingen aan boord van het schip Koperhuid; toen zij allen aan boord waren, gingen zij onder zeil; gekomen aan de aanlegplaats van Kapita Malela, gingen zij naar boven; de Tweede Zoon en de Weduwe, zijne vrouw, gingen niet naar boven, alleen de Jongste ging naar boven. De lieden in het dorp vroegen:

″Wat is de reden uwer komst, Jongste Broeder?″

″Wij hebben in last van onzen vader om u te halen.″

De Oudste antwoordde:

„Dan mag er niet geweigerd worden, als onze vader ons beveelt, mijn Jongste Broeder.”

Zijne Vrouw:] „Laat mij ook medegaan, mijn man, Oudste.”

De Oudste:] „Dat hebt gijzelf maar uittemaken, mijne vrouw, Weduwe van Kapita Malela.”

De Weduwe:] „Komt allen bijeen, gij al mijne kinderen.

Luistert, dat ik u mijn plan mededeel, gij al mijne kinderen.

Gij jongens, van u neem ik volle veertig mee.

Meisjes neem ik ook volle veertig mee.”

De Oudste:] Morgen gaan wij naar het strand, Weduwe, mijne vrouw.”

Den volgenden morgen daalden zij af naar het zeestrand, gingen aan boord, riepen den wind en zeilden uit.

„Blaas N. W. wind, enz.”

Toen zij slechts éénen nacht gezeild hadden, kwamen zij terug op de aanlegplaats van de Weduwe van Kapita Boneaka. Allen gingen naar boven; hun vader vroeg:

„Gij zijt dus aangekomen, al mijne kinderen.”

„Ja zeker, wij zijn allen aangekomen, vader Pangipi.”

Zij bleven weder te huis, een dag of tien sedert de aankomst der kinderen. Wali mPangipi zeide:

„Wij hier vragen verlof om heen te gaan, mijne vrouw Weduwe.

Ik heb verlangen naar mijne moeder en mijn vader.”

Zijne Vrouw:] „Indien gij gaat, dan wensch ik mede te gaan, mijn man Pangipi.”

W. P.:] „Ik houd u niet tegen om mede te gaan, mijne vrouw, Weduwe.”

Hij ging bij al zijne lieden rond en zeide:

„Verzamelt u allen hier, al mijne kinderen.

Luistert, dat ik mijn plan zegge, al mijne kinderen.”

Allen kwamen bijeen, vrouwen, mannen, ouden, jongen.

„U neem ik als metgezellen mede, gij jongens met uw veertigen. Ook veertig vrouwen neem ik mede, gij al mijne kinderen.

Overmorgen dalen wij af naar zee, mijne vrouw, Weduwe.”

Na verloop van twee dagen waren zij klaar met proviand bereiden, daalden werkelijk af naar het zeestand en gingen aan boord van het schip Koperhuid, toen al zijne kinderen reeds aan boord waren, wilde de Jongste niet. Wali mPangipi zeide:

(bl. 245) „Waarover zijt gij verstoord, mijn Jongste Zoon? kom aan boord, laat ons snel aan boord gaan, gij mijn jongste Zoon.”

De Jongste :] „Wilt maar onder zeil gaan, Vader, Oudste Broeder.”

W. P. :] „Zijt gij wellicht boos, mijn Jongste Zoon?”

De Jongste :] „Ik ben niet boos, moeder Weduwe, vader Pangipi. Denkt niet dat ik boos ben, ik wil eens beproeven door de lucht te gaan, gaat gij per schip, ik wil weten of de reis door de lucht verder is of nader.” Nu zeilde zijn vader inderdaad weg en toen hij diens schip niet grooter meer zag dan eene kokosnoot, sprong hij de lucht in; toen hij was opgesprongen, ging hij maar aldoor hooger, lijnrecht tegen den wind in; zóó hevig was de wind, dat een bijlijzer wegwaaide, als de wind er tegen aan sloeg. Hij sprong naar boven, maar steeg niet, hij liet zich vallen, maar daalde niet, hij liet zich op zijde vallen, maar kwam niet van zijne plaats. Hij bleef maar steeds in de lucht hangen. Toen Wali mPangipi aan land was gekomen, vroeg hij of zijn Jongste Zoon al gekomen was; men antwoordde: „Nog niet.” „Ach”, antwoordde hij, „dan is mijn Jongste Zoon gestorven, daarover heb ik groot verdriet.”

Nu ging hij uit alle macht zoeken, de rivier opwaarts, maar hij was er niet, hij keerde terug zonder hem gevonden te hebben, hij ging naar het huis zijner schoonouders, om zijne schoonouders en al zijne kinderen te halen en zijne geheele familie. Eén, twee, drie maanden lang at of dronk de Jongste Zoon niet, na verloop van vier maanden kon hij het niet meer uithouden, na zeven maanden kon hij zich niet meer bewegen en was zijn leven alleen nog maar in zijn hart. Op een middag dat zijn Vader sliep kwam de geest van zijn grootvader bij hem en zeide: „Wel, Wali mPangipi, gij slaapt maar, bemerkt gij niet dat uw zoon daar boven in de lucht door den wind wordt gebeukt en spoedig zal sterven?” Hij werd wakker en zeide: „Ach, Oudste, uw Jongste Broeder is dus daarboven in de lucht!”

De Oudste en de Tweede Zoon sprongen het huis uit, kwamen op den grond en sprongen de lucht in, met dat zij waren opgesprongen, trokken zij den Jongste bij de beenen naar beneden en daar ging hij; in het dorp gekomen droegen zij hem met hun beiden, goten hem water in den mond, voerden hem rijstepap, niet lang daarna ging er ook gekookte rijst in, kort daarop bewoog hij zich weer en werd weer flink. Hij bleef weder stil te huis en toen hij eene maand lang was thuis gebleven, zeide hij:

W. P. :] „Beraadslaagt, wil beraadslagen, Vader, Ta Datoe.

Laat ons beraadslagen om eene omheining te maken, vader Ta Datoe.

Niet lang meer, dan zal de vijand komen, n.l. *Kombengi.*"

Nu begonnen zij uit alle macht een zevenvoudige omheining te maken, toen die klaar was gingen zij heen, daar zij het beter vonden om te vechten op zee, dan in het dorp, waar vele vrouwen waren; zij zouden Kombengi tegemoet gaan, die den levensadem der menschen opzoog. Zij kwamen aan het zeestrand, gingen aan boord, heschen de zeilen, zetten het roer in en gingen aan boord van het schip Koperhuid; zij spanden de zeilen uit, riepen den wind om te waaien en het schip snelde voort. Na eenigen tijd kwam Kombengi aan, ongeveer even als van hier naar Gorontalo was de afstand. Zij zeilden voort; toen zij zoover waren als van hier naar Todjo, stierf de Oudste, daar zijn levensadem was uitgezogen; toen zij om zoo te zeggen zoover waren als Podi stierf de Tweede Zoon, op de hoogte van Kaoe Njole stierf de Jongste, (bl. 246) ter hoogte van Bongka waren zij allen dood. Toen Kombengi bij wijze van voorbeeld bij Boenta was, was Wali mPangipi nog maar alleen over. Toen zij, bij wijze van spreken bij Tandjong Api waren, ontmoetten Kombengi en Wali mPangipi elkaar.

Kombengi:] "Geef u spoedig over, gij Pangipi."

W. P.: "Het is verboden en schandelijk zich over te geven, voor een dapper man."

"Zoo, Wali mPangipi, zijt gij dan dapper?" — "Ja, ik ben dapper." — Hij trachtte den adem van Wali mPangipi uit te zuigen, maar die ging er niet uit. — "Zoo, gij zijt dus een stijfkop?" — "Ja, een stijfkop". — "Dus zijt gij echt dapper?" — "Ja, echt dapper". — Zeven Kombengi's nu trachtten den levensadem van W. P. op te zuigen, maar die ging er niet uit.

W. P.:] "Vlieg er met vaart op, neem al de vaartuigen der roovers daar" —

Daar ging het schip Koperhuid heen en vloog boven op de vaartuigen dier lieden, zij sneuvelden allen, hunne vaartuigen werden vernield. Slechts het schip waarop de Kombengi's zich bevonden kon het niet stuk maken.

W. P.:] "Vlieg naar het strand, schip Koperhuid enz."

Het schip vloog naar de kust toe.

W. P.:] "Roeit op, hierheen, trekt op, gij Kombengi's"

Zij voeren hem na; toen zij bij de aanlegplaats van W. P. kwamen, lagen hunne doode makkers op hoopen dooreen in het

schip. Wali mPangipi en de Kombengi's kwamen van boord en bestreden elkaar op den wal. Zij streden van af den vroegen morgen, eerst toen de zon beneden stond waren de Zeven Kombengi's dood, allen gedood door W. P. Intusschen waren zijn vader, zijne moeder en alle menschen gestorven, hun levensadem was uitgezogen. De lieden die een draagmand op den rug droegen, zij die aan 't water scheppen waren, stonden nog aan het water, gebukt, hunne watervaten vasthoudende; die aan 't tijfelen waren, stonden nog op de ladder, maar de adem was er uit. Er waren er ook die met hunne vrouwen bezig waren en die juist elkaar omarmden en in die houding gestorven waren. Nu ging W. P. naar 't Bovenland en vond overal lijken, hij ging het huis binnen, ook dat was vol lijken, hij vond ook zijne vrouw gestorven. Daarop nam hij het haar zijner vrouw. besprenkelde daarmee de dooden met water en zij herleefden allen weder. Hij zocht de dooden in het bosch, in de schepen, op de bergen, in de dalen en maakte hen allen weder levend. Toen zij allen levend waren, bleven zij in vrede wonen, want de Zeven Kombengi's waren dood.

Zeven dagen daarna maakte W. P. weder een plan en zeide:

„Laat ons op reis gaan mijne zonen, Oudste, Tweede, Jongste.

Wij willen op reis gaan, Vader Ta Datoe.”

„Waar wilt gij heengaan, mijn zoon Pangipi?”

„Wij willen den Heere Allah Ta'ala gaan bevechten, Vader.”

„Gij zult den Heere Allah Ta'ala niet kunnen bevechten.”

„Ik wil beproeven met den Heere Allah Ta'ala te vechten, Vader.

Ik wil zeker weten of ik wel zal overwonnen worden, Vader.”

(bl. 247) Slechts drie zijner zonen nam hij als reisgezellen mee, hijzelf was de vierde. Zij gingen heen, kwamen aan het Hol en lieten zich daarin vallen. Toen zij zich hadden laten vallen kwamen zij terecht bij den Holgeest, den bewaker, die daar door den Heere Allah Ta'ala was geplaatst, maar het gat in den grond was slechts klein.

W. P.:] „Laat ons daar voorbijgaan, grootvader Holgeest.”

De Geest:] „Ik sta niet toe dat gijl. voorbijgaat, kleinzoon W. P.”

W. P.:] „Laat ons daar voorbijgaan, grootvader Holgeest”

De Geest:] „Ik sta niet toe dat gijl. voorbijgaat, kleinkinderen.”

Daarop werd hij boos, hij hieuw op den Geest in en deze was ineens dood, daarop gingen zij door. Gekomen aan de trap van het huis van den Heere Allah Ta'ala, gingen zij op de galerij zitten.

W. P.:] „Kom vlug naar beneden, Heere Allah Ta'ala.”

A. T.:] „Gij zult mij toch niet kunnen weerstaan, mijn Zoon Pangipi."

W. P. „Spring af en kom hier, om het te beproeven, Heere A. T."

„Och mijn jongen, dat zult ge toch niet kunnen, maar als ge lust hebt om bovennatuurlijk vermogen te krijgen, dat ge terdege dapper wordt, kom dan hier, dan zal ik u onderrichten." — Maar Wali mPangipi had er geen zin in, hij deed niet anders dan hem uitdagen om naar beneden te komen en zeide: „Spring af, spring af!" — „Ik wil niet met u vechten, al wildet ge, ge zoudt niet kunnen." — Spoedig daarop zwichtte hij voor den Heere Allah, kwam boven en ging in de leer. Wat voor onderwijs hij wel mag ontvangen hebben, het is niet bekend welke tooverspreuken hij heeft geleerd. Toen hij naar huis terugkeerde, was hij volleerd en bleef rustig te huis. — En daarmede is het uit.

III. AANTEEKENINGEN.

(DE NUMMERS DER BLADZIJDEN ZIJN DIE VAN DEN TEKST, DIE OOK IN DE VERTALING ZIJN AANGEGEVEN.)

Bl. 218, reg. 1. Over de vertaling der eerste woorden, zie de Inleiding op Sese nTaola.

reg. 6. De namen der genoemde vruchten heb ik onvertaald moeten laten. *Tombe* is de naam van een grooten, vrij zeldzamen woudboom (Eugenia spec.), met vruchten die in kleur en vorm wel op kersen gelijken, *katimba*, Costus speciosus, eene Zingiberacee; *ontjo*, Spondias mangifera, waarvan de bladeren dikwijls als groente worden gebruikt, de naam is id. met Mal. *asam*, Jav. *asĕm*, enz.; *dongkongisi*, Garcinia spec.; *dongingi* is een kruipplant, met een weeken, hoekigen stengel, de bladeren worden gebruikt om de toespijs bij de rijst zuur te maken, de zwarte vruchten worden niet gegeten. Van *djongi*, een vrij grooten boom, met gele, scherp-zure vruchten en groote harde bladeren, die in de Minah. talen *rerer*, *le'ler* heet, geeft Dr. Koorders in zijn "Verslag eener Botanische Dienstreis door de Minahassa" (Batavia 1898) geen botanischen naam op. *Takule* is de blimbing, Averrhoa Carambola.

reg. 10. *De!* is een uitroep van pijn, ons au!; *djiri* is nabootsing van 't geluid van iets dat snel uit eene opening schiet, vooral van vloeistoffen, *pé* bootst na het met een kletsend geluid neerkomen van iets dat valt, beide woorden heb ik in de vertaling met pats! weergegeven. *Lupa* komt met ons floep! overeen, het wordt bijv. gezegd van een pijl die den mond van het blaasroer verlaat; *mpa'a* is het best weer te geven met "er in", *mempa'a-mpa'a mata ntawala ri rindi* "het lemmet der lans dringt in den wand", *mpa'a ri dopi* "het kind drong in de vloerplanken", daar het met zoo'n vaart uit het moederlijf kwam, zooals de verteller er later bijvoegde, dat het er met een bijl moest uitgehakt worden *(mosala ndjai dopi, nauase ruantimali, nepa la'u majali)*.

r. 11. *djimuju*, een scherp gemaakte bamboe, wordt doorgaans gebruikt wanneer men om de eene of andere reden eene insnijding

in het lichaam moet verrichten. Voor het afsnijden van de navelstreng is het gebruik van *djimuju* verplicht.

r. 13 *medoro* „zich bij een vuur warmen", is volstrekt geen algemeen gebruik bij de Toradja'sche vrouwen. Alleen zij, die zich door bloedverlies koud gevoelen, laten een vuur bij zich aanmaken, zooals ook bloedarme zieken en oude lieden wel doen.

napususu ntau sondo; gedurende de twee eerste dagen na de geboorte wordt een kind door alle gehuwde vrouwen van het dorp en van den omtrek aan de borst gelegd, de moeder zoogt het dan nog niet, maar perst zich het overvloedige zog uit de borsten.

r. 9 v. o. *noti sa'owo* „een stuk hout dat van den bast is ontdaan, geschild hout". Op bl. 219 wordt het *duanga noti* genoemd, het is dus een scheepje geweest waarmede hij speelde, dat later de kiel werd van een groot vaartuig. De grootere schepen, die aan de Z. kust der Tominibocht naar Boegineesch model gebouwd worden, hebben allen tot kiel eene groote Toradja'sche kano, uit één boomstam gehouwen. Op de kleine kano waarmee W. P. speelde was dus zijn wonderschip gebouwd.

Sa'owo wordt door de To Tora'u gezegd, de Bovenlanders zeggen *saowo*. *Ungka ri polude*, woordel. „tot aan de pols", is in de vertaling weergeven met „zoolang als eene hand." De verteller wees slechts zijne pols en zeide: *Ungka ire'uku* „tot mijn hier, tot hier bij mij, tot mijne pols hier".

r. 2 v. o. *ngkaiku lai loka* „mijn Grootvader in de pisangs". Oude slaven worden door hunne heeren *ngkai* „grootvader" genoemd en ook met *komi* „U" aangesproken.

De oorsprong van dit gebruik is mij nog niet duidelijk. Eerbied is het niet, daar zulk een *ngkai* in 't minst niet beter behandeld wordt dan zijne medeslaven, die bij hun naam worden genoemd. Misschien is *ngkai* een kinderwoord, eene benaming door kinderen gegeven aan de slaven aan wier zorg zij in hunne jeugd waren toevertrouwd, zooals bijv. kinderen ten onzent hun onbekende menschen „oom" en „tante" noemen. Waarschijnlijker lijkt het mij echter dat dit gebruik dateert uit den tijd toen *ngkai* nog niet de beteekenis „grootvader" had. Het moet oorspr. „man, kerel, vent" hebben beteekent, zooals nog blijkt uit *langkai* het gewone woord voor „man" in het Bare'e. „Grootmoeder" is *tu'a*, verkort uit *ine tu'a* „oude moeder", zooals men nog in Lamoesa zegt. Zoo kan dus *ngkai* uit *ngkai tu'a* „oude man" zijn verkort en dan heeft de benaming niets vreemds, daar zij dan zoowel met eerbied tot den

grootvader, als zonder eerbied tot een ouden slaaf kan worden gezegd. Op dezelfde wijze wordt eene oude slavin *tu'a* genoemd; de To Tora'u noemen alle slaven en slavinnen *tu'a*, 't geen dus voor mannen uit *ngkai tu'a*, voor vrouwen uit *ine tu'a* zal verkort zijn; *ine* heeft dan denzelfden zin als het nu nog in de bet. „vrouw" gebruikte *tina*. Vermeldenswaard is nog dat de aldus aangesproken slaven en slavinnen hunne heeren *makumpu* „kleinkind" noemen en het voorn.w. *siko* „gij, je" tot hen gebruiken. Zie bijv. bl. 219 r. 14. De To Pebato, die zoo weinig slaven hebben, dat zij geen afzonderlijken stand vormen, maar met de kinderen des huizes worden medegeteld, kennen het hier besproken gebruik niet. Zij noemen hunne slaven *ana* „kind" en dezen noemen hunne heeren *papa* en hunne vrouwen *ine*.

Bl. 219, r. 15. *Bare'e bara nundja* „er is niets", eene gewone wijze van den zin in te leiden waarin men zegt wat men komt doen, bijv. *Bare'e bara ndja kukama'ika se'i, djamo wa'anja, da kupeoasi bara mabalimo pauta owi, bara bare'e* „er is niets waarom ik kom, slechts alles (wat ik te zeggen heb is), dat ik vraag of onze afspraak van vroeger veranderd is of niet".

r. 21. *sangara*, een groote pisang-soort, in de Minahassa *pisang kapas* genoemd.

r. 14 v. o. *santamungku* „een berg" in den zin van „een groote hoop" is in den oogsttijd gebruikelijk voor *santjowu* „duizend"; het op bl. 218, r. 5 v. o. voorkomende *ginampi*, het wisselwoord voor *watua* „slaaf" en nog een paar andere voorbeelden van woordwisseling, waarop beneden zal worden gewezen, herinneren er aan dat dit verhaal in den oogsttijd is verteld.

r. 6 v. o. *tando mbuju* vertaald met „een stuk berg", beteekent woordelijk „de hoek van een berg, het steil afgebroken uiteinde van een berg."

Bl. 220, r. 3 v. o. *karu* „zak", het Mal. *karung*. De zakken waarin de Toradja's hunne gestampte rijst vervoeren, heeten *rombe*, eigenlijk de benaming van den silarpalm, van welks in reepen gescheurde bladeren deze zakken worden gevlochten.

r. 1 v. o. *modaga* is de uit het Parigisch overgenomen vorm van het Bar. *modangka*, 't welk in het algemeen beteekent „zijn land verlaten om zijn geluk te zoeken", door bijv. handel te drijven, rijst te bouwen, vee te fokken of wat dan ook.

Bl. 221, r. 12 v. o. *umbu* „wiegelat", de veerkrachtige lat, die in horizontale richting wordt opgehangen, om de daaraan hangende

wieg op en neer te doen wippen. De To Pebato noemen deze *umbu* "*ujumbutan*", waarschijnlijk uit *ijumbuta*, uit *i* + *umbuta*, indien niet de *j* uit *l* is ontstaan en men dus hypothetisch een vroegeren vorm *ilumbuta* moet aannemen. Hierin is *i-* dan het werktuignamen vormende voorvoegsel en *jumbu* is id. met *lumbu* "over eene hoogte stappen of springen"; verder heeft het woord dan nog het achtervoegsel *-a;* de *t* is waarschijnlijk de vroegere sluiter.

r. 7 v. o. De spreuk waarmee de wind wordt geroepen, is een van de weinige naar den vorm correcte versregels in dit verhaal. *Bara-bara* "Noordweste-wind" is het Boeg. *barĕ-barĕ* "Zachte Westewind". *Papute*, causatieve-vorm van het Boeg. *pute* "wit", dus "maak wit"; *tompo* "kruin", bet. hier "de toppen der golven"; *utara* is uit het Maleisch overgenomen.

r. 4 v. o. *dja noti ulunasanja*. In dezen zin, die verder nog ettelijke malen aan den naam van het schip *Lapi Tambaqa* wordt toegevoegd, is *ulunasa* de uit het Parigisch overgenomene benaming voor "kiel van een vaartuig". In de Tominibocht wordt een grooter vaartuig, zooals een *sope* of *palari* dikwijls uit een gewone Inlandsche kano opgebouwd met planken. *Ulunasa* is het Mak. *lunasa'*, Mal. Jav. *lunas*. Het Boeg. heeft *lulasa*, het woord is dus niet uit die taal overgenomen; waarschijnlijk is het aan 't Mandarsch ontleend, daar de Mandareezen tot de oudste kolonisten in de Tominibocht behooren. Ik heb echter nog geen kennis van het Mandarsch (*andia*, een oudere vorm dus van het Boeg. *de'*) kunnen opdoen en kan dus mijne meening niet bewijzen.

r. 2 v. o. *kajuku laju* "een uitgebloeide kokosboom", een kokosboom die geen vruchten meer draagt, maar nog niet dood is. *Laju* is in tooverzangen en verder ook in andere poëzie syn. met *mate* "dood"; in gewone taal heb ik het nog slechts van kokos-, silar-, en pinangboomen hooren gebruiken. Vgl. Mal. *laju* "verlept", Oud Jav. verschroeid".

bl. 222, reg. 1 *gumba*, door 't Boeg. uit 't Mal. *gumbang*.

r. 2. *sangkiri*, door 't Boeg. *tjangkiri'*, uit Jav. *tjangkir*.

r. 4. *ewa tau potiana* "als eene kindermeid"; de stam van *motiana* is *tiana* "zwanger", gevormd met *-a(n)* van het niet meer gebruikte *tian* "buik"; Menangkab., Minah. talen, Mongond. Sang. id. Mak. *tianang* "zwanger". De Bare'e-sprekers brengen het waarschijnlijk in verband met *ana* "kind", althans "kinderen oppassen" noemen zij thans *motiana*. Onder "kindermeid" heeft men eene

slavin te verstaan, aan wie bizonder de zorg voor de kinderen is opgedragen.

r. 9. *ujumbua*, Strand-Bare'e voor „eerstgeborene, oudste," waarvoor het Bare'e *ujue* zegt; het is een op zijn Bare'e'sch uitgesproken Parigisch *ulumbua*.

r. 15. *tua'inja;* in 't algemeen is *tua'i* „jongere broeder, zuster, neef, nicht"; zijn er meer dan twee kinderen in een gezin, dan noemt men den broeder of de zuster die onmiddellijk volgt zijn *tua'i* en den jongste *tua'i mpodago* of *tua'i kodjo*. Hier is met *tua'i* de allerjongste bedoeld, daar hij op bl. 223 en vervolgens *Kasupu* wordt genoemd, dat steeds voor het jongste kind wordt gebruikt.

r. 19. *oloa*, Boeg. *oloang* „voorsteven" vdr. „koers, richting". De benamingen voor schepen en scheepstuig zijn bijna alle aan het Boeg. of Makassaarsch (Mandarsch?) ontleend, behalve de enkele die tot het primitieve vaargereedschap der Toradja's behooren.

r. 20. *tosuka pu'u jangi* „steek (met den voorsteven) naar den hemelvoet (den horizont)", d. i. richt u niet naar eenig merk aan den wal.

r. 22. *metompa* „vragen, verzoeken", biz. „verlof vragen om heen te gaan, voorbij te loopen, de beenen rechtuit te strekken, te gaan slapen en al zulke dingen meer, waarvoor de Toradja'sche adat dit eischt. Van een meerdere tot een mindere gebruikt, beteekent het doorgaans alleen maar dat men kennis geeft iets dergelijks te gaan doen.

r. 1 v. o. *salimuntu* wordt gezegd van een sarong die men over 't hoofd trekt; hult men er zich in tot aan de schouders, dan is het een *salionggo*. De stam van *salimuntu* is *muntu* „ten volle, geheel", *patampuju muntu*, „volle veertig".

bl. 223, r. 2, *ri koronja* bet. gewoonlijk „in, op de rivier", het staat dan voor *koro ue;* hier staat het voor *koro ntasi* „de volle zee, het ruime sop".

r. 7. *sinangge*, uit het Boeg. *sinangke* „kapmes, hakmes, die van ander maaksel zijn dan dan de inlandsche kapmessen, *labu* genaamd.

r. 16 v. o. *tambaga*, uit het Mak. (Mand.?) *tambaga*, wordt naast *doi*, gebruikt in de bet. „rood koper", messing heet *gala* of *toga*, naar de armbanden die er van gemaakt worden.

Bl. 224, r. 17. *peluru* „kogel", uit het Boeg., waar het *piluru* luidt, een vorm dien men ook wel in het Bare'e hoort. Daar het Bar. het voorvoegsel *pi-* niet meer als zoodanig kent, maar *pe-* veel gebruikt, ligt het voor de hand, dat men van *piluru* is gaan maken *peluru*.

evenals men van het nog weinig bekende *pikiri*, Boeg. *pikiri'*, Mal. *pikir*, maakt *pekiri*. Een paar andere, niet onaardige verhaspelingen van vreemde woorden zijn: *kara-kara*, van *parakara*, uit 't Mal. *pĕrkara* en *kosi-kosi*, uit *sikosi*, Toradj. uitspraak van 't Boeg. *sikotji* „schuitje, sloep"; het eerste *si* heeft men voor afkorting van *kosi* gehouden.

r. 9 v. o. *gori ngkakononja* is vertaald met „voor de hand weg," woordelijk staat er „naar mate van het treffen, al naar dat het trof". *Gori* is „maat, gestalte, vorm", *kono*, Mal. enz. *kĕna* „raak", *kakononja* „het raken, het treffen".

bl. 225, r. 12. *sininja* (paroxyt.) is het Boeg. *sinina* „al, alle", van het grondwoord *sining*; de Todjoërs, die het *sininja* uitspreken, hebben dus bij juiste intuitie in de laatste lettergreep het Boeg. *-na*, pron. suff. 3e pers. gezien en door hun gelijkwaardig *-nja* vervangen.

r. 15. *anu napeoko*, gewoonlijk drukt men „waarop hij stond" uit met *anu napeokokoka*, daar *meoko* intransitief is.

r. 15. *mawuti wombo ntanta'i*; de stam *wuti* bet. „grap, scherts, streek, leugen"; *mawuti* „liegen, een grap, een streek uithalen"; *tanta'i*, van den stam *ta'i*, bet. in 't algemeen „achterste, achterdeel, bodem", *tanta'i baso* „de bodem der draagmand", *wobo* of *wombo* is „ingang, opening die den toegang tot iets geeft, *wobo*, *wombo ntanta'i* is dus „aarsgat".

r. 8 v. o. *mokareba*, van *kareba*, uit 't Boeg. „gerucht, tijding", Bar. *bambari; mokareba ndji tana* „er is een gerucht in het land".

r. 7 v. o. *ungka ri modaga* „van het op eene handelsreis gaan"; in goed Bare'e zegt men *ungka ri podaga* of *podaganja* of kortweg *mewalili modaga*.

r. 6 v. o. *kambamba-mbamba i Wali mPangipi* „W. P. is aan het liegen, is een leugenaar", deze uitdrukking wordt ook gebruikt waar wij zouden zeggen: een aansteller, een opsnijder, iemand die zich meer aanmatigt dan hem toekomt.

bl. 226, r. 8. *siu* is een tusschenwerpsel waarmee men een vlugge vaart, een snel voortschieten wil te kennen geven; om kippen weg te jagen roept men ook *siu*, *siu!* „weg, vort!" *sinaliu*, van *liu* „voorbijgegaan, doorgegaan", *saliu* „in één doorgang, in ééns, eensklaps", *sinaliu*, met *-in-* daarvan gevormd.

kora-kora, uit het Ternataansch, de benaming van een groot Inlandsch oorlogsvaartuig, is ook in de Makassaarsche en Boegineesche Woordenboeken van Dr. Matthes opgenomen, doch de

Boegineezen en Makassaren hebben zulke vaartuigen niet. Ook den verteller van dit verhaal waren zij slechts bij name bekend.

reg. 14. *kupaluaka baraka; lua* "uitspuwen, braken", de woorden beteekenen: "ik zal u met onkwetsbaarheid bespuwen". De verhaler verklaarde later van deze woorden: *dja naoaka manto'o, dja napelimba baraka da kaba.* "hij zeide het er maar om, hij bracht slecht bovennatuurlijk vermogen op hem over, dat hij onkwetsbaar zou zijn". *Baraka* (Boeg. *barĕka*, Mal. *bèrkat)* is alles wat afkomstig is van iemand van wien het heet dat hij meer vermag dan een gewoon mensch.

r. 12 v. o. "Haal uwe uitrusting voor den dag, enz." Het is de gewoonte der Toradja's om bij snel-tochten, voor dat zij den aanval doen, zich zoo fraai mogelijk op te schikken en hunne beste kleeren aan te trekken, die zij daartoe op den langen tocht meenemen. Deze gewoonte wordt hier ook vermeld.

r. 10 v. o. *napedasuka siga* "hij sloeg zijn hoofddoek uit" wordt gezegd van het uitslaan van den hoofddoek, vóór dat men hem opzet en ook van het over het hoofd op den rug slaan van den hoofddoek, om hem daarna over het achterhoofd te trekken en vast te knoopen.

bl. 227, r. 14. *sampotadanja* "zijn tegenstander." Bij het "kuitschoppen," *mowinti*, zet één der spelers zijn eene been naar achteren, *motada*, *motadamaka*, om zijne kuit bloot te geven; zijn tegenstander moet dit straks doen en is dus *sampotadanja.*

r. 15. *kataba*, Boeg *katabang* "dek van een Europeesch vaartuig"; in het strand-Bare'e wordt met *kataba* bedoeld de tent of kajuit, die men op eenigszins groote vaartuigen vindt. *Wawo ngkataba* is dus het tentdak, het bovendek van 't schip.

Malenge ri kataba, ri raoa, enz. Over het in de lucht vliegen en strijden van helden is reeds in de Inleiding en de Aanteekeningen op Sese nTaola gesproken.

De *widu*, de pluim die de Toradja'sche helden in de lucht heft, wordt in dit verhaal, dat trouwens minder Toradja'sch is dan Sese nTaola, in 't geheel niet vermeld.

r. 20. *tarakolo*, Boeg. id. en dit uit Mal. *tèrkul* "buks". De bijvoeging *panta setu* "die erfstukken," geeft eene kwalificatie van een geweer, die voor een Toradja van hooge waarde is; wel een bewijs van zijne geringe kennis van de eigenschappen van een goed geweer.

r. 11 v. o. *gadjo* Boeg. *gadjong*, is de lange roeiriem, die niet

oorspronkelijk Toradja'sch is. De schepriem, *wose* is de echte Toradja'sche roeispaan.

remba-remba werd door den verteller verklaard met *ra'ui* d. i. „met de riemen eene wrikkende beweging maken, waarbij het blad evenwijdig blijft aan het boord van 't vaartuig." Het Boeg. *remba'-remba'* bet. „vóór aan het vaartuig met de riemen scheppen, ten einde hooger op te loeven" (D[r]. Matthes, Boeg. Wdbk. i.v.) met welke verklaring hetzelfde is bedoeld.

r. 9 v. o. *sangkila*, het Boeg. *sangkilang* „roerbank," afgebeeld in den Boeg. Ethnograf. Atlas van D[r]. Matthes, op Plaat 12, fig. 37.

r. 7 v. o. *mpeewa*; in deze uitgave zijn de lange klanken die door samentrekking van twee gelijke klanken zijn ontstaan, dubbel geschreven, om de afleiding duidelijk te doen uitkomen; *peewa* = *pe* + *ewa*; terwijl bijv. r. 5 v. o. *napebô* is geschreven, daar *bô* door rekking is ontstaan, daar het oorspronkelijk een roepklank is.

r. 3 v. o. *tobalu* is, ook waar het verder als eigennaam is gebruikt, vertaald met „weduwe"; dit is niet geheel nauwkeurig; in onze taal is het te omschrijven met „weduwe, weduwnaar in den rouw." Zoodra de rouw voor een weduwe of weduwnaar is opgeheven, doordat er een kop voor den gestorvene is gesneld en daarmee de vereischte formaliteiten zijn verricht, is de *ombo* (rouw) opgeheven en de *kabalu* geeindigd. Men spreekt dan van *bemba* „man of vrouw die niet meer gehuwd is, 't zij weduwnaar of weduwe, 't zij gescheiden echtgenoot."

r. 1 v. o. *mandake* „bergop gaan" wordt ook altijd genoemd het zich van het strand naar het binnenland begeven, al is het slechts een kleine afstand, dien men gaat, waarop men niet noemenswaard stijgt. Vooral als men naar een dorp gaat, dat doorgaans op een heuvel ligt, spreekt men van *mandake*.

bl. 228, r. 5. Het paleis dat op één paal staat en glazen wanden heeft, wordt in vele Toradja'sche verhalen vermeld; hier is het slechts eene onbeduidende bijvoeging; van de huizen der andere roovers wordt het dan ook niet gezegd.

r. 17. *morupa* „een goed voorkomen hebben, een goed figuur maken", eene beteekenis ontleend aan 't Boeg. *parupa;* in *mosipa* heeft *sipa* „eigenschap, hoedanigheid", eveneens aan 't Boeg. ontleend, denzelfden overgang van beteekenis doorgemaakt.

Bl. 229, reg. 13. *Motuba* „uit één schotel, van één blad eten" is bij sommige Toradja-stammen de eigenlijke ceremonie van de huwelijkssluiting; sommige stammen, bijv. de To Pebato, kennen

dit gebruik niet. Hier is het als eene huwelijksceremonie bedoeld.

r. 5 v. o. *susuri*, de koekjes die in het Mak. *tjutjuru'*, Boeg. *tjitjuru'* worden genoemd, van het Mal. *tjutjur*, waar dit gebak aldus heet naar de wijze waarop het wordt gemaakt. *Wadje*, Mak. id., Boeg. *badje* is een gebak van kleefrijst, zwarte suiker en geraspte kokos; *gurenta* wordt gemaakt van gekookte kleefrijst, die daarna weer in de zon wordt gezet, zoodat de korrels hard worden. Aan welke taal dit woord wordt ontleend, weet ik niet; echt Bare'e kan het niet zijn, want de Toradja's kunnen geen enkele soort van gebak maken.

r. 4 v. o. *sira* is hier op zijn Ampana'sch gebruikt, nl. als pers. vnw. 3e pers. mvd. De To Ampana gebruiken *si'a* waar het Bare'e *lanja* „niet, geenszins", Mal. *bukan* zegt en zijn er daardoor toe gekomen *sira*, dat oorspr. en ook nu nog in het Bare'e een deftig vnwd. was „Zijne Hoogheid", Zijn Edele", als pers. vnwd. 3e pers. enk. en meerv. te gebruiken. Zie Tijdsch. Bat. Gen. Deel 42, bl. 554, 556. *Sira* bestaat uit *si* en *ra*, welk *ra* bij de To Wingke mPoso, To Rano, To Pu'u mBoto en To Lamusa nog als pron. suff. 3e pers. van een hoogere wordt gezegd, dus als verkorte vorm van *sira* dienst doet; bijv. *i nggainengku da re'e mawonda* „mijne moeder zal haar verlangen hebben (naar mij)", *i membe'i banuanda?* „waar is het huis van 't hoofd?." De To Lage hebben van dit *-ra* de *r* weggeworpen en gebruiken dus het suffix in den vorm *-a*; *sindjan anuku, se'i anua* „daar is het mijne, hier is dat van Zijn-Edele" Vgl. Mal. *-nda, -anda*, in *baginda* en derg.; O.Jav. *sira*, gen. van *sira*.

bl. 230, r. 20. *kakuasa mPue mangandika* „de macht des Heeren beschikt het"; wie deze *Pue* is, valt niet zeker te zeggen. De verteller zal tot Mohammedanen zeggen, dat er *Pue Ala Ta'ala* mee is bedoeld; tot Toradja'sche heidenen zal hij zeggen *Pue Lamoa*, de vergoode voorouders. Vaak hoort men van Toradja's zinnen als deze, *Bara da mombekita wo'u, bara bare'emo, djamo Lamoa!* „of wij elkaar nog zullen wederzien of niet meer, dat (weet) slechts *Lamoa*. Een Parigier zal zeggen: *Bara da mosinggita muni, bara taramo, djamo i Pue!* en vraagt men wie die *Pue* is, dan zegt de een *i Pue Nabi*, de ander *i Pue Ala ta'ala*, een derde *i Pue Lamoa*. Aan het eind van dit verhaal zal men kunnen zien dat het verschil tusschen *Pue Lamoa* en *Pue Ala Ta'ala* in de voorstelling der Mohammedanen uit de Toradja's niet groot is.

r. 7 v. o. *mompanea* of *mompania* is een wisselwoord voor *mompe*

„koken”. In den oorlog is het verboden *moapu* en *kina'a* te zeggen; voor dit laatste zegt men dan *pompanea*. De stam van dit woord is ongetwijfeld *pane*, dat thans niet meer tot den woordenschat van het Bare'e behoort, maar er eenmaal toe behoord heeft, getuige de riviernaam *Mapane*, 't welk „warm” moet beteekenen, daar het water dezer onbeschaduwde rivier des middags bijzonder warm wordt. *Panea* is dan met *-a* gevormd, evenals *roroa* „gebraden vleesch, braadsel”, van *roro*; *panea* beteekent dus „warmsel, kooksel”, *mompanea* „koken, warmen”.

bl. 231, r. 6. *ntjiri nganaku* „mijne kinderen”. *Ngana* is een Parigische vorm, naast *ana* in gebruik. *Ntjiri* of *siri* is een meervouds- (dus ook soms een deftige of meerderheids-)vorm van *si* of *i*, het lidwoord vóór eigennamen en verwantschapswoorden. Waarschijnlijk bestaat het uit *si* en *ri*, welk laatste woord de bekende locatief-aanduider kan zijn; *siri Papa* zou dan oorspronkelijk beteekenen „die bij Vader zijn, ten huize van den Vader” of „Vader en de zijnen” of zooals men in de Noordelijke proviencien van ons land zegt „Vader en die”. Vgl. het gebruik van *anu* in 't Sangireesch na voorzetsels vóór persoonsnamen en woorden die daarmee gelijk staan: *su anun amangku* „bij mijn Vader” (Spraakkunst bl. 278). Thans is *siri Papa* iets deftiger dan *i Papa* of *si Papa*, maar vaak heeft het ook nog alleen maar meervoudige beteekenis, bijv. *siri Kuse* „K en de haren”, *siri Bante* „B. en haar gezelschap”.

r. 9. *najali wose* „zij haalden de roeispanen voor den dag”; hier is *wose* onjuist; een schip als dat van Wali mPangipi kan niet met schepriemen geroeid worden, maar alleen met roeiriemen, *gadjo*.

r. 19. *ponjombamo ntimali* „geeft u over, beiden, vader en zonen”; *timali* „van weerszijden”, de een zoowel als de ander, aan weerskanten”; *santimali* „een paar, een stel, van bijeenhoorende dingen”; zoo is bijv. de eene arm de *timali* van de andere, het gewicht is de *timali* van het gewogene, enz.; *manu natimalisi* „kippen die twee aan twee zijn gebonden.” De stam van *timali* is *tali*, vgl. bijv. *taliwanua* „de huisbewoners, die bij het huis behooren”, *motalibonde* „gezamenlijk tuinen”, en Parigisch *ntali* „paar, gepaard met”, *ntali sampesuwu* „gezusters, gebroeders”, *aku ntali ndjamboko* „ik en mijne vrouw”, *sira ntali ana*, „hij en zijne kinderen”, *rodua ntali wega* „vriendenpaar”.

r. 12 v. o. *pantondanja* „de volgende”, d. i. de tweede zoon, die op den Oudste volgt.

r. 2 v. o. *ju'a ngo'a ketagara;* in het Bare'e is *ju'a* „lansschacht”,

in het Ampana'sch heet de geheele lans *ju'a*. Van de twee op *ju'a* volgende woorden slaat *ngo'a* „rotan” (de dikste soort) op de schacht, *ketayara* „roestig” op het lemmet *(mata)* van de lans.

bl. 232, r. 9 v. o. Later blijkt dat de Oudste met de Weduwe van Kapita Malela touwt; hoewel het niet in het verhaal is gezegd, moet hij toch op zijn laatst bij dezen regel beginnen op te treden.

bl. 233, r. 15 v. o. Van de verschillende soorten van gebak die hier worden genoemd, zijn de namen der meeste aan het Boegineesch ontleend; *rote*, Boeg. *roti* „brood”, wordt ook van koek en koekjes gezegd; *onde-onde*, Boeg. id. „balletjes van suiker en rijstemeel”; *sanggara* „gebraden pisang”, Mak.; *djodjori*, waarsch. het Mak. *dodoro'*, Boeg. *didoro'*, in het strand-Bare'e ook *djodjoro* genoemd, vgl. verder Jav. Mal. *dodol*, eene taaie brij van rijstemeel en suiker; *kula-kula* is de naam van een gebak uit rijstemeel en water bereid, dat men in den vorm van koekjes in olie bakt en hard laat worden; *bolu*, Mak. Boeg. id. is een gebak dat met onze „kolombijn” is te vergelijken; *epo-epo*, Mak. *epu'-epu'*, zijn koekjes van kleefrijst-meel, suiker en geraspte kokos, in olie gebakken; de kokos en de suiker zit er binnen in, de koekjes hebben een langwerpigen vorm.

bl. 234, r. 5 worden nog een paar andere lekkernijen genoemd, n.l. *gogoso*, Mak. *gogoso'*, Boeg. *gigoso*, een worst-vormig kooksel van kleefrijst, kokosmelk en zout; en *kalopa*, Mak. en Boeg. id., verklaard met *wea naome ri kajuku*, *naburesi*, *nepa natonge ri ira ngkajuku*, *napoapu* „rijst in kokosmelk gedrenkt, waarbij zout wordt gevoegd; dit wordt in kokosbladeren gewikkeld en gekookt.”

bl. 235, reg. 2, *ngkudjaitimo duangata* „laat ik ons schip en de hunne aaneenbinden”; *djaiti*, id. met Mal. *djait*, Mak. Boeg. *djai'* „naaien”, wordt vooral gezegd van saamgebonden kokosnoten, die met een reep van den vezelbast aan elkaar zijn geknoopt, *kajuku sadjaiti*.

r. 20. *gandara*, Parig. en Paloesch: „de steel van de lange roeiriem (*gadjo*”)”. *Bubuku* is het Boeg. *bubukĕng*, Mak. *bubukang* „de touwen om de zeilen mee te hijschen, de vallen.”

r. 6 v. o. *u*, de kortste vorm van *anu*; de meest gebruikelijke vormen zijn de tusschen *anu* en *u* instaande *au* en *nu*. Hierdoor wordt waarschijnlijk de onderstelling, door mij in Tijdschr. Bat. Gen. Dl. 39, bl. 509 uitgesproken, dat de Sang. tusschenzetsels *u* en *n* beide bestanddeelen van de partikel *nu* zijn.

r. 1 v. o. *ntongonja* of *tongonja*. wordt evenals bijv. Mal. *tĕngah*

in *tĕngah bĕrdjalan*, gebruikt in den zin van „bezig zijnde met", bijv. *tongo momota* „bezig met oogsten, midden in het oogstwerk", *tongonja* is dikwijls te vertalen met „altijd nog, steeds door, zonder ophouden"; bijv. *bara mate pontubu reme ane mawengimo? — Bare'e kana, tongonja!* „houdt de zonnemeter (klok) soms op wanneer het nacht is? — Wel neen, hij gaat steeds door"; *bara pusamo pau ngkabosenja? — Malori, tongonja dja-* „is de rede van het hoofd soms al uit? — 't Mocht wat, hij is nog druk bezig".

bl. 236, r 2. *be napakoro me'onto ri lupu;* de (secund.) stam *pakoro* wordt vaak als versterkingswoord in den zin gebruikt, vooral in de uitdrukking *tepakoro*, die het best is weer te geven met ons „'t *is* dan ook, neen maar!" bijv. *a, ane nukitamo manuku sindjau, tepakoro lese!* „nu, als je mijn kippen daar ginds gezien hadt, die *zijn* dan mooi!" *kukita baula ri djaja, tepakoro ma'ai kasondonja, tepakoro maeka rajaku!* „ik zag buffels op den weg, neen maar ontzettend veel, ik was dan ook bang!" Het hier voorkomende *be napakoro me'onto* is woordelijk „zij maakten geen aanstalten, schikten zich niet om op te houden, zij dachten er niet aan, hadden er geen plan op".

bl. 238, r. 7 v. o. *rowi* is een wisselwoord voor *mate*, dat tijdens het oogsten niet mag gezegd worden. Toch heeft de verteller het één regel vroeger gebruikt en verder in het verhaal tallooze malen. Trouwens bij strand-Bare'e-sprekers is het gebruik der wisseltermen buiten het rijstveld niet streng meer. In den tuin zelf houdt men zich streng er aan.

bl. 239, r. 12 v. o. en de volgende zijn een veelgebruikte fraaiigheid in Bare'e-verhalen. Eerst als er driemaal lieden op kondschap zijn uitgegaan, komt er een juist bericht omtrent de aangekomen vreemdelingen.

reg. 1 v. o. *ntonja*, samengetrokken vorm van *ntongonja*.

bl. 240, r. 21. *timbuku susu; timbuku* is met voorv. *ti-* gevormd van *buku* „knobbel, bult, verhevenheid"; *timbuku susu* „wier borsten reeds rond zijn", eene benaming voor ongeveer volwassen jonge meisjes; *kulalagi* heeten de rolhouten waarover een vaartuig over 't droge wordt getrokken.

r. 6 v. o. *mongkao-ngkaosi* „het haar kammende"; dit was een bewijs dat zij geheel op haar gemak waren. In andere verhalen wordt verteld van lieden die op eene hooge, ontoegankelijke rots wonen en door den vijand belegerd worden; om te toonen hoe weinig zij zich daarvan aantrekken, zegt de verteller: „de belegerden zaten elkaar te luizen".

bl. 241, r. 1. *meira mbiu* „wioe-bladeren halen". De bladeren van de wioe (Phrynium capitatum) zijn bizonder gewild om er rijst in te wikkelen en deze dan in een bamboe te koken. Pakjes aldus gekookte rijst (*winalu*) behooren tot de vaste gerechten op elk Toradja'sch feest.

De nu volgende beschrijving van het besnijdenisfeest geeft in hoofdzaken de wijze te kennen waarop de Mohammedaansche besnijdenis bij de strandbevolking der Tominibocht wordt verricht. Het *mokolontigi* „de nagels met *patjar kuku* (Lawsonia) rood maken" heeft dikwijls plaats vóór het bad, dat dan den volgenden morgen wordt genomen. De *labe* houdt een kort reciet, besproeit den jongen, die in de rivier zit, driemaal met een witte kom en geeft hem daarna die kom over, om zich verder te baden. Van de rivier worden de jongens in een draagzetel naar huis gedragen, zevenmaal om het huis heen, waarna zij in huis komen langs een andere trap dan de gewone huistrap. Daarop volgt het eten, waarna de trom wordt geslagen en de besnijdenis plaats heeft, telkens als een jongen is besneden, wordt er een schot gelost. Na drie dagen mogen de jongens het huis uitkomen, tot zoolang is hun penis zonder geneesmiddel gebleven, het bloed wordt in een kokosdop opgevangen. Vóórdat zij op den grond komen laat men hen 7 maal met den voet op een bijlijzer en een slijpsteen treden, daarna mogen zij weer over den grond loopen, baden en hun penis met gestampte medicijn (bijv. bladeren en stengels van Jatropha Curcas) beleggen. Het wichelen met kokosdoppen heeft de heer Alb. C. Kruyt beschreven in Tijdschr. Bat. Gen. Dl. 44, bl. 92. De kiezelsteenen, waarvan in deze beschrijving der besnijdenis wordt gesproken, zijn steenen die in de zon zijn heet geworden; wanneer de testikels van den besneden jongen zijn gezwollen, houdt hij er een heeten kiezelsteen tegen aan, totdat deze koud is geworden, daar men gezwollen lichaamsdeelen meestal door uitdroging wil doen genezen.

r. 15. *woto kaili,* Dracontomelum Celebicum, heet in de meeste Minah. talen *koili* — „Woudreus, 55 M. hoog bij 300 cM. stamdiameter" (Koorders, Bot. Dienstreis door de Minahasa, bl. 410) —

bl. 242, r. 10. *Ne'emo ndapepate i To Karô Udja* „Doodt T. K. Oedja niet". Men zou hier een tweegevecht tusschen Wali mPangipi en To Karô Oedja verwachten, daar een gevecht, naar Toradja'sche opvatting, altijd een godsoordeel is; de partij die haren aanvoerder verliest, heeft ongelijk en als dat bewezen is, wordt de strijd gestaakt. Het verhaal neemt hier dus eene onverwachte wending.

bl. 243, r. 15. *nawali wawa* "hij werd opnieuw gebracht". Om aan te duiden dat iets opnieuw geschiedt, wordt de stam *wali* "worden, gebeuren, geschieden" gebruikt, *nawali palu* "hij smeedt het opnieuw, smeedt het om", *nawali nta'a* "hakt het opnieuw, behakt het nog eens", *nawali asa* "slijpt het opnieuw", *nawali sono* "antwoordt weder, herneemt", *koisa, pewalitutu* "toe, vertel het nog eens". *dja ro nanika* "toen zij getrouwd waren"; *nika*, uit het Boeg. overgenomen, wordt alleen gebruikt van een huwelijk naar den Mohammedaanschen ritus en is hier dus niet op zijne plaats, daar *nawawa* van het echte Toradja'sche huwelijk wordt gezegd.

bl. 244, r. 11 v. o. *kutagi* "ik houd tegen" is een strand-Bare'e term die aan het Saoesoesch is ontleend. Het echte Bare'e zegt *kupetangani*.

bl. 245, r. 10. *tepatunda kandekunja liu² ri ngoju* "zijn opstijgen regelrecht naar den wind"; *tepatunda*, woordelijk "gezeten, gevestigd", vandaar ook "zeker, beslist, recht"; de verteller omschreef het later nog met *majoa kandekunja banja ewa tontji* "recht was zijn opstijgen, niet zooals van vogels" (die heen en weer vliegen).

r. 3 v. o. *bara ewamo ma'i Golontalo kalawanja*. Om afstanden te schatten, heeft de Toradja geen ander middel dan de vergelijking met bekend ondersteldе afstanden. Nauwkeurigheid is daarbij geen vereischte. Hier wordt ondersteld dat de *Kombengi*-vloot van *Gorontalo* naar *Posso* vaart en de partij van *Wali mPangipi* haar van Posso tegemoet vaart. De gewone koers is: van Gorontalo W.waarts tot *Milango Da'a* bij Pagoeat, vandaar wordt de overtocht gewaagd O.lijk langs Nangoena (Oena-Oena), W.langs *Batoe Daka,* naar Tandj. Api. Daar heeft de ontmoeting met Wali mPangipi plaats, die langs Todjo, Podi, Kaunjole en Bongka naar Tandj. Api is gezeild. In den koers van Kombengi wordt ook nog Boenta genoemd, dat geheel uit den koers ligt, ruim een dag zeilens ten O. van Tandj. Api, maar daar het eene belangrijke handelsplaats is, wordt zij dikwijls door de handelaars aangedaan.

Op de nieuwe kaart van Celebes, in den Atlas van Stemfoort en Ten Siethoff zijn al de genoemde plaatsen te vinden. De spelling laat ook minder te wenschen over dan op de oude kaart, al zijn er nog vele fouten aan te wijzen bijv. *Milongo*, voor Gor. *milango* "riviermond", uit *minanga*, dat in de verwante talen *winanga* (Bar.), *binangga* (Tawailisch), *nimanga* (Minah. talen), *binanga* (Bat.) luidt. De naam *Gorontalo* wordt door de Toradja's die hem kennen doorgaans *Golontalo* uitgesproken, omdat zij dien naam van de

Gorontaleezen hooren, die de *r* niet kunnen zeggen. Dr. Wilhelm Joest, die eene zéér gebrekkige spraakkunst van het Gorontaleesch heeft gegeven, samengesteld uit gegevens van anderen, die hij zelf niet kon controleeren, noemt deze taal *Holontalo*. De naam wordt het beste gespeld *Hulondalo*, want *nt* kent het Gorontaleesch evenmin als *ngk* en *mp*, al komen zij in de lijst der klanken van Joest voor (op bladzij 3). Dat hij de *nd* als *nt* heeft gehoord is intusschen zeer begrijpelijk, daar de *nd* sterk supradentaal wordt uitgesproken, de tong blijft recht, maar wordt sterk naar boven gedrukt.

bl. 246, r. 2 v. o. *pesoba*, van *soba*, het Boeg. *tjoba*, in 't Strand-Bare'e reeds veel gebruikt, niet alleen in de beteekenis »beproeven«, maar ook in die van »komaan, laat eens, gesteld eens«, zooals Mal. *tjobalah*.

bl. 247, r. 2; *kanawusakanja* »toen hij zich had laten vallen«. Juister zou zijn *penawusakanja*, daar een vorm met *ka-* naast dien met *ma-* staat, wanneer het daarmee gevormde woord intransitief is; men zegt *kanawunja* »zijn val«, maar *penawusakanja* »zijn zich laten vallen«, daar *menawusaka* transitief is. Wel kan men van den geheelen vorm *me-(ma-)nawusaka* met *ka-* een *kamanawusakanja* maken, dat dan beteekent: »toen hij zich had laten vallen«.

r. 3 v. o. *meguru*, hij gaat in de leer en erkent dus *Ala ta'ala* als zijn meerdere. Deze wending is aan den Islâm toe te schrijven, daar *Pue mPalaburu*, de Schepper der Toradja's in de echte Bare'e-verhalen wel degelijk van tijd tot tijd overwonnen wordt.

DE BATAKSCHE TOOVERSTAF.

DOOR

J. H. MEERWALDT
Zendeling van het Rijnsche Z. Gen.

In onze ethnographische musea vinden wij onder de voorwerpen uit de Bataklanden meestal ook den wonderlijk gevormden en vaak zeer kunstig gesneden tooverstaf, die waarschijnlijk ook door velen der lezers van dit tijdschrift wel eens niet alleen met be- maar ook met verwondering werd beschouwd. Want voorzeker, wie een goed uitgevoerd exemplaar iets meer dan oppervlakkig in oogenschouw neemt, kan niet anders dan de groote kunstvaardigheid bewonderen, die uit het voorwerp spreekt, terwijl hij zich tevens verwonderen moet over de grilligheid der gedachten, die ooit een mensch er toe hebben gebracht, zulk een wonderlijke opelkanderstapeling van menschenbeeldjes en dierlijke gedrochten in den vorm van een staf het aanzijn te geven. Hoevele vragen moeten zich dan wel aan den opmerkzamen en nadenkenden beschouwer opdringen! Wat stellen die beeldjes voor? Waartoe dient die staf? Welke beteekenis heeft hij? en dergelijke meer. Vragen, waarop tot heden niet dan een zeer beknopt of m. a. w. een zeer onvoldoend antwoord werd gegeven. Want ofschoon in vele geschriften, die ons van de Bataks en hunne zeden, gewoonten en gebruiken kennis geven, ook van den tooverstaf, den t o e n g g a l p a n a l o e a n, melding wordt gemaakt, is er toch, voor zoover mij bekend, nergens nog een mededeeling over dit onderwerp gepubliceerd, die daarover op eenigszins afdoende wijze licht verschaft. Dat is trouwens geen wonder. Het is volstrekt geen gemakkelijk werk, de zeden en gewoonten van een vreemd en daarenboven nog onbeschaafd volk uit te vorschen. Daartoe behoort, om niet aan de oppervlakte te blijven, in de eerste plaats een zeer diepgaande kennis der taal, die men slechts door een langdurig verblijf onder dat volk en ijverige studie verkrijgen kan. Heeft men die, dan kan men vragen, maar niet elk individu is in staat, die vragen voldoende te beantwoorden, en dan doet zich helaas het geval vaak voor, dat men met praatzieke lui te doen krijgt, die de klok wel

eens hoorden luiden, maar toch niet weten, waar de klepel hangt, waardoor de vorscher dan te goeder trouw berichten de wereld inzendt, die van de waarheid geducht afwijken. Ook ik heb gedurende mijn achttienjarig verblijf onder de Bataks ter Sumatra's Westkust, in Silindoeng en Toba, op verschillende plaatsen en bij verschillende personen veel gevorscht en mag vertrouwen, dat ik ten opzichte van velerlei op de juiste hoogte gekomen ben. Zoo ook wat den tooverstaf betreft, waarover ik in dit opstel nadere mededeelingen wil doen, hopende daardoor tot grondiger kennis van het volk der Bataks iets te zullen bijdragen.

In de eerste plaats willen wij een goed naar de regelen der kunst d. i. overeenkomstig de daarmee verbonden overlevering vervaardigden tooverstaf eens aan een aandachtige beschouwing onderwerpen. [1]) Het bovenste beeldje stelt een mannelijk persoon voor, Si Adji donda hatahoetan geheeten. Zijn hoofd, dat gewoonlijk min of meer onevenredig groot is, moet gedekt zijn met de Tobasche talitali, een hoofddeksel, dat uit twee lange en smalle reepen katoen, rood en wit, bestaat, die eerst als een touw in elkander worden gedraaid en dan in velerlei bochten om het hoofd gewonden. Boven op zijn hoofd bevindt zich een uitstekende punt, die een kleine holte heeft tot bewaarplaats van het toovermiddel, dat aan den staf zijn kracht verleent en tevens tot bevestiging dient van de pluim, die den staf kroont. Deze pluim moet, als het zijn kan, uit menschenhaar bestaan, maar mag bij ontstentenis daarvan ook van paardenhaar of van haneveeren vervaardigd zijn.

Het tweede beeldje, op welks rug het eerste knielt, stelt een vrouwelijke persoon voor, Si Tapi radja na oeasan, de tweelingzuster van den man, door het eerste beeldje voorgesteld.

Het derde beeldje, op welks rug het tweede weer met de knieën rust, stelt den toovenaar en wichelaar Datoe Pormanoek voor, die een haan of kip in de armen draagt.

[1]) Afbeeldingen van tooverstaven komen voor in:

H. N. van der Tuuk. Bataksch-Nederduitsch woordenboek, 1861, pl. X.

J. von Brenner. Besuch bei den Kannibalen Sumatras, 1894, p. 225.

E. Modigliani. Fra i Batacchi indipendenti, 1892, p. 98.

F. W. K. Müller. Beschreibung einer von G. Meissner zusammengestellten Batak-Sammlung (Veröffentlichungen aus dem königlichen Museum für Völkerkunde III Band 1/2 Heft), 1893, p. 65.

Eene beschrijving van den tooverstok komt voor op bl. XXXI van de Notulen v. h. Bat. Gen. dl. XXXVI (1898), bijlage IV: Beschrijving van eenige Karauw-Bataksche voorwerpen.

Nummer vier is de Datoe Pongpang nioboengan, zonder attribuut.

Dan volgt als nummer vijf het beeld van den Datoe Porhorbo Paung na bolon, die het zesde beeldje, dat geen mensch maar een gedrochtelijk grooten buffel moet voorstellen, als attribuut met zich voert.

Het zevende beeldje stelt weer een mensch t. w. den wichelaar Datoe Porboeëa na bolon voor, bij wien het achtste, een krokodil, als attribuut behoort.

Het negende beeldje is de Datoe Poroelok na bolon; zijn attribuut, namelijk een groote slang, vindt men aan de achterzijde van den staf lang naar beneden uitgestrekt.

Na deze negen figuren volgt een vrije en dunnere plaats, die als handvat dient, en dan weer een vrouwenbeeldje, dat dezelfde persoon als het tweede, Si Tapi radja na oeasan, voorstelt. Het onderste gedeelte is vaak nog met een slangen- of krokodillenfiguur versierd en eindigt in een scherpe ijzeren punt, waarmede men den staf in den grond vastzetten kan.

De beeldjes, die wij zooeven aan den tooverstaf beschouwden, zijn, voor zoover zij menschen voorstellen, de personen uit een oude sage of legende, die mij volgender wijze verhaald werd.

Er was eens in vroegeren tijd, zoo vertelt de Datoe (titel van den toovenaar, wichelaar en medicijnmeester) Si Boengkoek uit het land Si Baloengoen [1] vanwaar de oorsprong is van alle kunst en wetenschap der datoe's, een vorst, wiens vrouw tweelingen ter wereld bracht, een knaap en een meisje. Is het reeds op zich zelf een ongeluk, wanneer een tweeling geboren wordt, hier was het ongeluk nog grooter, omdat de kinderen van verschillend geslacht waren, want zulke kinderen wenschen steeds bij elkander te zijn. De knaap en het meisje, Si Adji donda hatahoetan en Si Tapi radja na oeasan geheeten, groeiden te zamen op en waren dan ook steeds onafscheidelijk te zamen. Daarom werden de ouders bevreesd, dat zij tot bloedschande zouden vervallen, en besloten het meisje heimelijk te verwijderen. Daartoe bedachten zij een list. Zij zonden hun zoon naar de kust, om een paard tegen andere goederen te ruilen, en brachten, terwijl hij op deze langdurige reis was, de dochter naar het verre dorp van een oom (moeders broeder), waarna zij met de bewoners van hun dorp overeenkwamen, aan den

---

[1]) Opmerkelijk is, dat P. A. L. S. van Dijk, in zijn Rapport betreffende de Si Baloengoensche landschappen Tandjoeng Kasau, Tanah Djawa en Si Antar, Tijdschr. Bat. Gen. deel XXXVII bl. 167, zegt, dat in Si Baloengoen de toenggal panaloean *niet* voorkomt.

zoon te zeggen, dat zijn zuster gestorven was. Van de reis teruggekeerd, vernam Si Adji donda hatahoetan dit bericht. Hij geloofde het aanvankelijk en was diep bedroefd. Hij zag echter niet, dat zijn moeder, zooals anders vrouwen doen, die een kind verloren hebben. des avonds tegen zonsondergang buiten het dorp ging weeklagen. Daarom begon hij onder de dorpsgenooten naar het graf zijner zuster te vorschen en toen werd hem in het geheim medegedeeld, dat zijn zuster niet gestorven, maar bij den veraf wonenden oom verborgen was.

Om zich tegen zijn droefenis te verzetten, wenschte hij, zooals hij voorgaf, weer naar de kust te reizen, waartoe hij van zijn ouders verlof verkreeg. Hij begaf zich echter naar het dorp van den oom. bij wien zijn zuster verborgen was, en zeide door zijn vader gezonden te zijn, om zijn zuster terug te halen. Daar de zoon uit naam van den vader sprak, kon de oom niet weigeren, hen samen te laten gaan In het bosch vervielen zij in het kwaad, waarvoor de ouders reeds hadden gevreesd. Daarna kwamen zij bij een pioepioe-tanggoehan-boom en zagen rijpe vruchten (roeham) daaraan. Si Tapi radja na oeasan gevoelde zich dorstig en wenschte van die vruchten te nuttigen. Daarom verzocht zij haar broeder op den boom te klimmen en eenige er van naar beneden te halen. Hij voldeed aan dit verzoek, maar toen hij boven in den boom zat, veranderde zijn lichaam in hout en was met den boom samengegroeid. Zijn zuster, die niet merkte, waarom hij niet weer naar beneden kwam, dacht, dat zijn kleederen aan een van de lange doornen, waarmede de stam van den boom bezet is, waren blijven haken. Zij klom daarom naar boven, om hem los te maken, maar toen zij bij hem gekomen was, trof haar hetzelfde lot.

De ouders in het dorp verbeidden intusschen tevergeefs de terugkomst van hun zoon. Zij vreesden, dat hem aan de kust een ongeluk overkomen was. Het wachten moede, maakte de vader zich reisvaardig, om den zoon te gaan zoeken, maar toen dit in het dorp bekend werd, vernam hij uit het gemompel der onderhoorigen, dat zijn zoon niet naar de kust, maar naar het dorp van zijn oom gegaan was, om zijn zuster te zoeken. Dit vernomen hebbende, spoedde de vader zich naar het dorp zijns zwagers, maar vond zijn kinderen daar niet meer. Zijn zwager kon hem alleen maar den weg wijzen, dien zij hadden ingeslagen, om naar het ouderlijk dorp terug te keeren. Nu volgde de vader het spoor zijner kinderen door het bosch en vond hen te zamen op den boom.

Hij vermoedde, dat de toorn der goden hen getroffen had, en

haalde een van de beroemdste datoe's er bij, om de kinderen weer in het leven terug te roepen. Dat was de Datoe Pormanoek (toovenaar met de kip). Hij kwam, bereidde zijn kip als toovermiddel en klom daarmede in den boom. Maar bij de personen, die hij in het leven wilde terugroepen aangekomen, verloor hij even als zij het leven en werd hout.

Vol ontzetting ijlde de radja weg, om een datoe van nog grooter roem te halen. Vergezeld van Datoe Pongpang nioboengan (opheffer der betoovering) keerde hij naar den boom terug. Ook deze klom naar boven, maar onderging hetzelfde lot.

Evenzoo ging het met nog drie andere datoe's, die elkander steeds in bekwaamheid overtroffen, Datoe Porhorbo Paung na bolon (toovenaar met den breedgehoornden grooten buffel), Datoe Porboeëa na bolon (toovenaar met den grooten krokodil) en Datoe Poroelok na bolon (toovenaar met de reuzenslang); zij veranderden allen in hout en groeiden aan den boom vast.

Toen riep de radja een nog grooter toovenaar, namelijk den Datoe Sitabo di babana (toovenaar lekker in den mond of mooiprater). Deze kwam, bekeek de zaak van alle kanten, trok een bedenkelijk gezicht en zeide: „Hoor eens, onze vorst, intena di djolo, oenena di poedi (aanvankelijk heeft men verwachting, in 't einde legt men er zich bij neêr). Deze menschen kunnen niet meer in het leven terug geroepen worden, daar hen de vloek der goden getroffen heeft; zij zijn echter allen een plotselingen dood gestorven, en daarom zal hunne gelijkenis het krachtigste toovermiddel zijn, om den vijand schrik aan te jagen. Daarom is mijn raad deze: Men houwe dezen boom om en make uit zijn hout staven naar de gelijkenis dezer menschen, die zullen den vijand met schrik slaan en lang aanhoudende droogte doen ophouden". — Zoo sprak Datoe Sitabo di babana. Naar zijn raad werd gehandeld, en sedert dien gebruikt men zulke staven, om in den oorlog vrees op den vijand te doen nedervallen en bij groote droogte regen te doen komen.

Tot zoover mijn zegsman, wiens woorden klonken als een van buiten geleerde les en daarom ook niet veel zullen verschillen van hetgeen in de op de zaak betrekking hebbende poestaha's (Bataksche boeken van boombast) geschreven staat. [1]

Uit deze legende zien wij, wat een goed gesneden tooverstaf moet

[1]) In C. J. Westenberg's: „Aanteekeningen omtrent de godsdienstige begrippen der Karo-Bataks", Bijdr. Kon. Inst., V^{de} volgr., Deel VII, (1892), p. 244—252, komt een van deze *geheel afwijkende legende* over het ontstaan van den tooverstaf voor.

voorstellen. In de praktijk komen echter vele afwijkingen voor. Aan den eenen staf zijn niet alle beeldjes ten uitvoer gebracht, terwijl zij aan den anderen te recht op elkaar geplaatst zijn. Bij sommige daarentegen zijn weer de figuren, die gedrochtelijke beesten als den grooten buffel en den monsterachtigen krokodil moeten voorstellen, eenvoudig ook tot menschenbeelden gemaakt. Dit doet ons zien, dat er bij de vervaardigers een groot verschil in kunstvaardigheid heeft bestaan of ook, dat het dezen en genen van hen aan geduld of aan tijd heeft ontbroken, om het kunstwerk zoo ten uitvoer te brengen als het eigenlijk wezen moest. Want waarlijk een goed uitgevoerde tooverstaf is een groot kunstwerk. Dat zal ieder, die een mooi exemplaar in handen krijgt, moeten toegeven, voornamelijk als hij weet, dat de kunstenaar geheel uit de vrije hand en met geen ander werktuig dan een puntig geslepen dolkmes gesneden heeft. Dan zal hij ook verstaan, dat de vervaardiging er van een waar geduldswerk geweest is, en er zich niet over verwonderen, dat zulks maanden tijds heeft gekost.

Het aanschaffen van een tooverstaf was dan ook steeds een kostbare zaak, die maar heel zelden op kosten van een eenig man werd ondernomen. Gewoonlijk geschiedde zulks, wanneer het onderdeel van een stam (marga) zich van den hoofdstam of van de vertakking, waarmede het tot dusverre was samengegaan, afscheidde, hetgeen meestal uit een geschil voortkwam, dat een casus belli werd. Dan decreteerde zich de ondermarga door het aanschaffen van een eigen tooverstaf tot een zelfstandig oorlogvoerende partij of een zelfstandig mogendheidje. Dat veroorzaakte dan heel wat drukte en kostte ook betrekkelijk veel geld, voornamelijk voor de daarbij te brengen offers. Reeds het omhakken van den boom, die het voor den tooverstaf vereischte hout leveren moest, kostte een offer aan den geest, die den boom bewoonde. Gelijk boven reeds in de legende werd medegedeeld moest dit de boom pioepioe-tanggoehan zijn, die ook tadatada d. i. afstooter genoemd wordt, omdat de stam met lange, scherpe doornen is bezet. Een stuk van zulk een stam wordt ook bij het menscheneten als slachtpaal gebruikt. Voor den tooverstaf moet het hout in nog vochtigen toestand bewerkt worden, daar het geheel droog zijnde te hard is. De kunstenaar ontving 30 à 40 Spaansche matten tot loon, die in vroegere jaren meer dan een Ned. rijksdaalder waard waren.

Was de staf gereed, dan moest hij effectief gemaakt worden. Daartoe moest men zich van een pangoeloebalang voorzien. Dit

is de ziel van een plotseling gestorvene, die als laatste woord de belofte heeft gegeven, de partij waartoe hij behoort, in den strijd te zullen bijstaan. Van zulk een medestrijder in het rijk der geesten verzekerde men zich op de volgende wijze. Men verschafte zich een knaap van 12—15 jaren oud, hetzij door roof of door aankoop. Deze werd buiten het dorp meestal in het nabijzijnde bosch rechtopstaande en met de armen langs het lichaam gestrekt tot aan den hals in den grond begraven. Daar gaf men hem vier dagen lang te eten, volgens sommigen den gewonen kost, rijst met geducht gepeperde en gezouten toespijs, volgens anderen alleen de bij sommige offers voorgeschreven vingerlange koekjes van rijstmeel in water gekookt. Het doel was den delinquent door het eten erg benauwd en tevens dorstig te maken. Zij die hem tot eten noodzaakten, vroegen hem telkens, of hij hen wilde zegenen en in den oorlog helpen. Aanvankelijk werd dit natuurlijk geweigerd, en dreigde de jongen veeleer hen te vervloeken en te schaden. Op den vierden dag verzamelden zich de voornaamste mannen om hem heen. Achter hem smolt men lood, terwijl degenen die voor hem hurkten, hem met allerlei streelende woorden de belofte van zegen en hulp zijner ziel zochten te ontlokken. Zoolang hij weigerde en hen vervloekte, werd hij gedwongen te eten. Door deze kwelling tot wanhoop gedreven, voldeed hij eindelijk aan hunne wenschen en sprak: „toempahan ni tondingkoe ma hamoe” (mijn geest of ziel zal u beschermen). Direct na het uiten dier woorden trok de man die achter hem het gesmolten lood gereed hield, met een ruk zijn hoofd achterover en goot hem het lood in den geopenden mond. Daardoor liet men hem niet alleen een plotselingen dood sterven, maar belette hem ook tevens, zijn gegeven belofte te herroepen.

Op beide toch kwam het aan; want de ziel van een plotseling uit dit leven gerukte (*na mate solongkin* of *na mate sadari*) werd in bijzondere mate een kwelgeest, terwijl de gegeven belofte haar bond, hare kwelzucht alleen aan de vijanden dergenen, wien zij de belofte gegeven had, het mochten menschen of geesten (begoe) zijn, te zullen botvieren.

Was de knaap aldus gedood, dan werd zijn lichaam weer uitgegraven en aan hetzelve de organen der ziel, hersenen, hart en lever ontnomen, terwijl het overige begraven werd. De genoemde edele deelen werden voorts door een datoe verder toebereid. Zij werden van bloed gereinigd, fijn gesneden, gekookt en met kalk gemengd tot een zalf gewreven, die eerst in een grooten en een

kleinen pot werd bewaard en later in kleine met een deksel gesloten en gegraveerde bamboekokers onder de tot de marga of ondermarga behoorende datoe's verdeeld werd, om bij voorkomende gelegenheden te worden gebruikt. De zalf draagt den naam poepoek en wordt gebruikt, om alle beelden, waarvan een magische kracht moet uitgaan, effectief te maken.

Ook bij den tooverstaf moest dit geschieden, en daarom kon hij eerst door een offerfeest worden ingewijd, nadat de pangoeloebalang gereed was. Aan dezen laatsten werd daarbij, al naar men het doen kon, een gevangen vijand, een paard of een haan ten offer gebracht. Een weinig poepoek werd in de kleine holte aan het boveneinde van den staf gedaan en met was overdekt, waarna het bovenste beeldje van een hoofddeksel (*talitali*) voorzien en de staf met een pluim gekroond werd, waartoe men de haren of vederen van het offer bezigde. Ten slotte werd de staf nog met driekleurig (zwart, rood, wit) garen (*bonang satigabolik*) omwonden, dat steeds kruisen beschrijvend (*morhobahoba*) van boven naar beneden liep. Daarmede was de staf effectief gemaakt. De pangoeloebalang moest echter ook nog een bijzonder medium hebben. Daartoe werd een van de datoe's verkoren, die door bijzondere geschiktheid in het dansen uitmuntte en zich tot de grootste, aan razernij grenzende wildheid wist op te winden, o. a. door het eten van pinadar (rauw vleesch met zout en veel Spaansche peper), en door het lange hoofdhaar woest uit elkaâr te rafelen.

Het gebruik, dat de Bataks van hun tooverstaf maakten, en, waar zij zich nog geheel in hun oorspronkelijk heidenschen toestand bevinden, nog maken, is tweeledig. In de eerste plaats deed hij in den oorlog dienst, om den vijand de nederlaag toe te brengen, wat door zijn naam toenggal panaloean (staak, die de nederlaag in zich draagt) wordt aangeduid. Dit was echter niet het werk van den staf op zich zelf, maar van den medestrijder in het rijk der geesten, de ziel van den pangoeloebalang, die door zijn gelofte daartoe verplicht en tevens door de poepoek in den staf daartoe gedwongen, meetrok in den strijd, om door zijn magische inwerking den vijand met vrees te slaan. Daarom bracht men voor den eersten veldslag in elken uitgebroken oorlog den pangoeloebalang, vertegenwoordigd door den in den grond geplanten tooverstaf, een offer, waarbij men dan verder met den staf in de hand een dans uitvoerde, en voerde den staf ook aan het hoofd der bende, die tegen den vijand optrok, mee in den slag.

De tweede dienst, dien de staf bewijzen moest, was het schenken van regen na lang aanhoudende droogte. In Silindoeng werd het daartoe noodige ceremonieel door een van de r a d j a n a o p a t (viervorsten of onderkoningen van den Singamangaradja te Bangkara) verricht. Deze deelde eerst op zekeren marktdag vingerlidlange gekookte rijstmeelkoekjes onder de marktgangers uit, ten teeken, dat hij op den volgenden marktdag regen zou maken. Op dien dag werd dan een naar den eisch opgemaakte tooverstaf naar de marktplaats gebracht en daar in den grond geplant. Vervolgens nam de voornoemde radja, tevens datoe, een buffelhoorn met palmwijn in de hand, sprak een gebed (*tonggotonggo*) uit en bood Si Tapi radja na oeasan, het tweede en het onderste beeldje aan den tooverstaf, het drankoffer aan, door met den hoorn de lippen dier beide beeldjes aan te raken. Voorts werd een weinig van den offerdrank ter aarde geplengd en de rest door den datoe en de om hem heen staande hoofden uitgedronken. Bleek dit eenvoudige drankoffer binnen eenige dagen niet voldoende, om den regen te doen komen, dan werden er grootere offers gebracht met muziek en dans, waarbij de tooverstaf dan weer dezelfde rol vervulde.

Dat is het, wat ik uit Bataksche handschriften en uit mondelinge mededeelingen van eenige ex-datoe's ten opzichte van den tooverstaf heb kunnen te weten komen. Wie daarvan met belangstelling heeft kennis genomen, moet thans wel even als mij de vraag op het hart liggen, of daarin niet een diepere beteekenis schuilt, een motief, dat tot dat alles geleid heeft, en of er daarin voldoende aanknoopingspunten gevonden worden, om daarvan op het rechte spoor te komen. Ik meen, deze vraag bevestigend te kunnen beantwoorden.

Dat er bij den tooverstaf aan bliksem en regen gedacht moet worden, heeft mij reeds voor den geest gezweefd, toen ik nog maar zeer oppervlakkig met hem bekend was. Nadere beschouwing en vergelijking van verscheidene exemplaren en diepere doorvorsching van alles, wat er mede in verband staat, hebben mij in die meening niet alleen versterkt, maar ook genoegzame opheldering gegeven, om tot een bevredigend resultaat te geraken. De opmerkzame beschouwing van de best uitgevoerde en oudste tooverstaven heeft mij in die wonderlijke opeenstapeling van geknikte menschenbeeldjes en gedrochtelijke dieren niet anders doen zien dan een fantastisch versierde voorstelling van den ter aarde schietenden bliksemstraal, den door de Bataks zoozeer gevreesden p o r h a s, waardoor de goden wraak oefenen aan de menschen, die hen beleedigden. Met deze vrees voor

den bliksem staan de Bataks trouwens volstrekt niet alleen; men denke slechts aan den fulmen Jovis der oude Romeinen. Dat zij haar echter in zulke bijzondere mate koesteren, dat zij zelfs een plastische voorstelling van den bliksemstraal als vreesverwekkend wapen tegen hunne vijanden gebruiken, laat zich gemakkelijk verklaren uit de wijze, waarop zich dat natuurverschijnsel in de Bataklanden voordoet. Waarschijnlijk is die wijze in de tropen, en wel meer bepaald in hoog gelegen streken, algemeen, doch ik heb mij in andere deelen niet lang genoeg opgehouden, om mij daarover een oordeel te kunnen vormen, en mededeelingen daarover van anderen zijn mij ook niet bekend. Genoeg, — de ligging mijner woning aan de helling van het de vallei Silindoeng insluitende gebergte heeft mij ruimschoots gelegenheid gegeven, de opmerking te maken, dat de bliksemstralen oneindig veelvuldiger hier dan in Europa de aarde treffen. In menige onweersbui zag ik den bliksem tot zes maal als een duizendvoudig geknikte staaf loodrecht tusschen hemel en aarde staan, en dat is zeker veel te noemen in een gezichtsveld van hoogstens tien kilometer breedte. Er werden dan ook zeer dikwijls menschen door den bliksem getroffen of gedood, terwijl deze in achttien jaren slechts éénmaal in een kerktoren sloeg.

Dat de Bataks dus niet alleen den bliksem vreesden, maar ook een plotseling op de menschen vallende vrees daarmede vergelijken konden, kan geen verwondering baren. Hun vrees gold dan ook alleen den ter aarde schietenden bliksemstraal, dien zij porhas noemen, terwijl de in de wolken blijvende flitsen met den naam hilap worden aangeduid. En deze porhas neemt in de wichelarij der datoe's, inzonderheid in die, welke op den oorlog betrekking hebben, ook een voorname plaats in. Zoo heeft men de poestaha adji siporhas (bliksemtooverboek) en de ramboe siporhas (bliksemkoord) als middelen, om de oorlogskansen van te voren te berekenen. Ook in de pormanoehon d. i. de wichelarij met een haan of kip op een met de kardinaalpunten van het kompas beteekende rijstwan, waardoor men het lot van enkele personen, stamonderdeelen of ook van dorpen zoekt te voorspellen, neemt, naar het mij voorkomt, de bliksemstraal een plaats in. De in de daarop betrekking hebbende poestaha's voorkomende woorden: „taloetoek ni adji nangkapiring na djongdjong morsitongatonga langit" d. i. „slachtpaal (of grenspaal) van den tooverhaan, die tusschen hemel en aarde staat," kan ik niet anders dan als den bliksem aanduidende verklaren. En nog duidelijker zijn de woorden: „na donda di ahasa na pasak di baoenge" d. i. „die op-

gericht staat in het luchtruim en neêrploft op de aarde" welke van de kip als representante van de vrouw van Batara goeroe gezegd worden.

Deze indrukkingen geven te kennen, dat men de beschikking der goden over het lot der menschen beschouwt als een uit den hemel op de aarde neerschietenden bliksemstraal. Zoo ook inzonderheid in den oorlog. Want de uitslag daarvan wordt ten minste in theorie niet als het gevolg van menschelijk beleid of van de dapperheid der strijders aangezien, maar als een godsoordeel, dat de zijde, aan welke het recht is, uitwijst. Bij de groote neiging, om het onzichtbare zichtbaar voor te stellen, die over het algemeen het heidendom aankleeft, ligt het voor de hand, aan te nemen dat de Bataks ook de goddelijke beschikking over den uitslag van den oorlog, die in hunne beschouwing gelijkstond met een den vijand verderf aanbrengenden bliksemschicht, door een plastische voorstelling van den laatste, in den tooverstaf tot uitdrukking gebracht, hebben weergegeven. Vandaar dan dus die opeenstapeling van geknikte menschenbeeldjes en gedrochten, die ons de tooverstaf te zien geeft.

Dat de fantasie dan daaraan een sage of legende verbonden heeft, is volstrekt geen op zich zelf staand verschijnsel. Zulks wordt in meerdere of mindere mate bij alle heidensche volken, zelfs bij zulken, die op den laagsten trap van ontwikkeling staan, aangetroffen. Bij den tooverstaf is echter ook de legende geenszins een willekeurige uiting van 's menschen fantasie, maar staat veeleer in innig verband met hetgeen door den staf wordt voorgesteld. Dit blijkt ten duidelijkste uit de namen der beide hoofdpersonen.

Si Adji donda hatahoetan, — Si Tapi radja na oeasan. — Wat beteekenen deze namen? Ik moet ze stuk voor stuk ontleden, om ze te verklaren. Het woordje s i wordt gelijk ook in andere Indische talen gebruikt, om van substantieven en wortels van werkwoorden persoonsnamen te vormen. A d j i beteekent *tooverpreparaat* en S i A d j i dus een verpersoonlijkt toovermiddel, of een persoon, die met een geheimzinnige, magische kracht is uitgerust; een toovenaar dus, maar geen *datoe*, die alleen in het bezit is van menschelijke wetenschap. De oorspronkelijke beteekenis van d o n d a kan geen andere zijn dan *rechtopstaande* of ook *loodrecht neergelaten zijn*. Behalve in de uitdrukking *tali donda* = *ankertouw* en *touw van het peillood* is het geen alledaagsch woord. In de meer deftige volkstaal wordt het wel eens gebruikt tot aanduiding van een statige, rechtopgaande houding, terwijl het in de poestaha's van den bliksem gezegd wordt. H a t a-

hoetan eindelijk beteekent *vrees* of nog beter *angst*. De geheele naam luidt dus: *Vreesneêrbliksemende Toovenaar.*

De tweede naam Si Tapi radja na oeasan beduidt: Waterschepster (drenkster) der dorstende vorsten. Daarin levert alleen het woord tapi eenige moeilijkheid op, omdat het tegenwoordig in de volkstaal in den zin van *waterscheppen* of *drenken* niet meer gebruikt wordt. Het laat zich echter verklaren door het woord *tapian*, dat niet anders zijn kan dan het passief verbaalsubstantief van het niet meer gangbare werkwoord *manapi*. *Tapian* beteekent in de eerste plaats *drinkwater* en voorts de plaats in een rivier in de nabijheid van een dorp, waar de bewoners daarvan drinkwater halen, welke plaats ook tevens als badplaats dient. Uitgaande van het woord *tapian* komt men dus tot het stamwoord tapi en hiervan tot het in onbruik geraakte werkwoord *manapi*, dat waterscheppen resp. drenken moet beteekend hebben, en verder tot sitapi d. i. de drenkster, want water halen en te drinken geven behoort tot de vrouwelijke werkzaamheden. Voorts is de beteekenis van radja = *vorst* algemeen bekend, en na oeasan = dorst lijden of hebben, van *oeas* = *dorst* met het relatieve *na* er voor en het suffix *an* er achter.

In de onafscheidelijke tweelingen Si Adji donda hatahoetan en Si Tapi radja na oeasan kan dus wel niet anders gezien worden dan een verpersoonlijking van bliksem en regen, de eerste als het sterkere, mannelijke element door den broeder, de laatste als het zwakkere, zachte en meer weldoende of vrouwelijke element door de zuster voorgesteld. Even als in de natuur sterke regenbuien in de Bataklanden steeds van bliksem en donder vergezeld gaan, zijn de tweelingen in de legende niet van elkander te scheiden. Men mag zulks beproeven, zij komen toch weer bijeen, en verheven van de aarde blijven zij onafscheidelijk verbonden, en wie, om hen te scheiden, tot hen opklimt, hij moge de knapste toovenaar en met de sterkste toovermiddelen uitgerust zijn, hij moet bij hen blijven, in hun lot deelen en met zijn tooverkracht slechts de hunne versterken en vermeerderen. Dit laatste toch treedt behalve de onscheidbaarheid der tweelingen in de legende duidelijk op den voorgrond, voornamelijk in de uitspraak van den datoe Si Tabo di babana, terwijl er van de wraak der goden over de euveldaad der tweelingen maar eventjes gerept wordt. De plastische voorstelling dier wraak kan dan ook niet het leidende motief bij den tooverstaf geweest zijn, anders had, dunkt mij, in de legende de wijze, waarop de tweelingen en de hen weer tot het leven terugbrengen willende

datoe's gedood werden, meer op den voorgrond moeten treden. Er wordt echter daarvan niet meer gezegd dan "na gabe hau", d. i. zij veranderden in hout, of m. a. w. zij vereenzelvigden zich met den boom. De strekking van de legende is dan ook, gelijk uit haar geheel blijkt, geen andere dan te willen verduidelijken, hoe de groote tooverkracht van angst te verwekken en regen te doen komen, in den pioepioe-tanggoehan-boom en uit dezen weer in den tooverstaf is gekomen.

Opmerkelijk is het, dat men het beeld van Si Adji donda hatahoetan, d. i. van den verpersoonlijkten bliksemstraal, slechts eenmaal boven aan den tooverstaf aangebracht heeft, terwijl dat van Si Tapi radja na oeasan, den verpersoonlijkten regen, er tweemaal, boven en beneden, aan voorkomt. Daaruit moet wel worden afgeleid, dat de Bataks het neêrbliksemen van een paniek op den vijand liever op magische wijze dan door den werkelijken bliksemstraal zagen geschieden, terwijl zij den regen niet anders dan werkelijk in natura konden wenschen te zien nederdalen, waarom dan ook bij het regenmaken het drankoffer zoowel het bovenste als het onderste beeldje van Si Tapi radja na oeasan werd aangeboden.

Van den boom, uit welks hout de tooverstaf vervaardigd worden moet, valt nog te zeggen, dat het heidensch bijgeloof licht iets bijzonders in hem heeft kunnen zien. Zijn houtvezels zijn als het ware gelijk touw in elkander getwijnd, vandaar zijn naam pioepioe-tanggoehan of ook poejoepoejoe-tanggoele, want het werkwoord *mamioe* van den stam p i o e beteekent touw twijnen, terwijl t a n g g o e h a n of t a n g g o e l e op het zoete van zijn sap wijst. De vruchten worden om hun samentrekkend zoeten smaak door de inlanders gaarne genuttigd, maar zijn moeilijk te bereiken, daar de stam met lange, scherpe stekels is bezet. De Bataks hebben hieruit opgemaakt, dat de boom door een geest wordt bewoond, die bijzonder boosaardig is en door die doornen zijn eigendom tegen de menschen zoekt te beveiligen. De hardheid van het hout, dat door de reeds genoemde eigenschap zijner vezels voor timmerhout ongeschikt is, heeft de inlanders tot een tweeledig gebruik er van geleid, want behalve voor den tooverstaf namen de heidenen vroeger een stuk van den stam tot slachtpaal voor de ten offer bestemde menschen en dieren, omdat die paal lang in de open lucht en in den grond geheid moest kunnen blijven staan, en ook hadden zij het gaarne als *"saganon"* (ongekloofd brandhout) voor het haardvuur der kraamvrouwen, omdat het slechts langzaam voortsmeult en een goed

kolenvuur geeft. Tot beweeggrond voor dit laatste gebruik strekte ook nog het bijgeloof, dat de eigenschap van den boom op den bij zulk een vuur gekoesterden zuigeling overging, d. w. z. dat deze door den invloed er van een moedig en tot den strijd gehard man werd.

Een Bataksche spreuk van nieuweren tijd luidt:

Toeboe ma si-roenggoek di bona ni tadatada;
Noenga moeba oehoem dibaen si-bontar-mata.

Dat is in onze taal:

Si-roenggoek-mos groeit om des moordpaals stam;
De zeden zijn vernieuwd, doordat de "witoog" kwam. [1]

De oude, heidensche zeden te bestudeeren en na te pluizen, is weliswaar een interessante en nuttige bezigheid, maar toch wensch ik er den Batakschen spreukendichter en zijn volksgenooten van harte geluk mede, dat zij meer en meer door het Christendom en de daarmede gepaard gaande beschaving in den neveligen kring van het verleden worden teruggedrongen.

Oudenrijn, 7 Maart 1902.

[1] Witoog is een Bataksche scheldnaam voor den Europeaan.

OORSPRONG VAN HET MALEISCHE WOORD BĔDIL.

DOOR

H. KERN.

Tot de woorden die in 't Maleisch uit het Tamil zijn overgenomen behoort bĕdil, schietgeweer, dat ook in veel andere Indonesische talen zijn weg heeft gevonden: Jav., Balin., Sund. bĕḍil, Bataksch bodil, Mak. badili, Bugin. balĭli, Dayaksch badil, Tagal. barĭl, Bisaya bádil, Bikol badil, enz.

Het woord is oorspronkelijk Tamil en luidt in deze taal weḍil (spr. wöḍil, met korte ö) of weḍiyal, kruitontploffing, en ook "geweer" in weḍiluppu of weḍiyuppu, salpeter, eigenlijk: geweerzout, waarvan het Bataksche sira bodil, salpeter, een letterlijke vertaling is. Weḍil is een regelmatige afleiding van den werkwoordelijken stam weḍi, infinitief weḍikka, ontploffen, knappen. Het substantief weḍi beteekent "ontploffing, gekraak, donder".

Het woord voor "buskruid" luidt in het Tamil weḍi-marundu, letterlijk: geweer-(genees)kruid. Een vertaling hiervan is Mal. obat bĕdil, of korter obat. welk woord door de Javanen en andere volken van den Archipel is overgenomen, zonder dat zij de eigenlijke beteekenis van obat begrepen.

Wat den vorm van 't Mal. bĕdil betreft, is op te merken dat eene w aan 't begin van een woord in 't Maleisch regelmatig b wordt; dus bijv. wordt uit Wolanda, Hollander, Blanda. Voor het Javaansch geldt deze regel niet, en wanneer men nu ziet dat bĕḍil in 't Jav. ook met een b begint, dan is het een bewijs dat de Javanen 't woord van de Maleiers ontvangen hebben, hetgeen volkomen in overeenstemming is met den weg dien 't woord heeft moeten afleggen, alvorens tot de Javanen te komen. De verspringing van 't accent — want het Tamil weḍil is paroxytonon — is een gevolg van de omstandigheid dat in 't Maleisch, Javaansch,

enz. een korte klinker — en de l in weḍil is kort — in de voorlaatste lettergreep niet de drager van den klemtoon kan wezen. Dus wordt uit Tamil peṭṭi, kist, Jav. pĕṭi, Mal. pĕti; kaḍei, winkel, markt, wordt Mal. kĕdei. Wordt het oorspronkelijk accent behouden, dan wordt de korte penultima verlengd, bijv. Tamil s'atai (spr. s'athei, met de uitspraak van th als de zachte Engelsche th), vleesch, wordt Mal. sátei, Jav. sate [1].

Ik heb niet de gegevens om uit te maken of ons woord buskruid, Hoogduitsch kraut (thans verouderd en door pulver vervangen) verklaard moet worden als eene vertaling uit een of andere Aziatische taal, evenals 't Maleische obat van marundu, dan wel of het berust op eene soortgelijke voorstelling. In allen geval is de nieuwerwetsche spelling kruit een ongerijmdheid. De vraag naar de herkomst van onze uitdrukking „buskruid" als schietmateriaal hangt samen met het belangrijker vraagstuk, waar het kruid is uitgevonden, hoe en wanneer het in Europa bekend is geworden. Het vertelsel van de uitvinding door den monnik Schwarz verdient geen geloof.

[1] Dr. van Ronkel in zijn opstel „Het Tamil-element van het Maleisch" (blz. 12) maakt ten onrechte aanmerking op v. d. Tuuk's opgave van satai; „vleesch" in het Tamil is zoowel satai als ta'sai (zie Winslow, Tam. Dict.). In 't voorbijgaan zij opgemerkt dat Pijnappel's afleiding van Mal. wepĕlai juist is; wêppâlai is „Nerium antidysentericum".

DE STICHTING VAN SINGAPORE, DE AFSTAND ER-VAN MET MALAKKA DOOR NEDERLAND, EN DE BRITSCHE AANSPRAKEN OP DEN LINGA-RIOUW-ARCHIPEL.

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

Literatuur-opgave.

In deze verhandeling zal ik o. a. verwijzen naar de volgende schrifturen onder de daarnevens gevoegde verkortingen:

a. *De Nederlanders in Djohor en Siak* door E. Netscher (1870): *Netscher.*

b. *Memoir of the life and public services of Sir Thomas Stamford Raffles* door zijne weduwe. In 1830 verscheen de groote uitgaaf in één deel; in 1835 eene kleine in twee deelen: *Memoir.*

c. *Sir Stamford Raffles* door Hugh Edward Egerton (1900): *Egerton.*

d. *The life of Sir Stamford Raffles* door Demetrius Charles Boulger (1897): *Boulger.* Zie mijne beoordeeling over dezen jingo-schrijver in *De Singapoorsche Papieroorlog* bl. 390; ov. 2.

e. *Geschiedenis en verklaring van het tractaat van 17 Maart 1824* door C. M. Smulders (1856): *Smulders.*

f. *Bijdragen tot de geschiedenis der onderhandelingen met Engeland betreffende de overzeesche bezittingen* 1820—1824 (1863) van Jhr. Mr. P. J. Elout van Soeterwoude: *Bijdr. E.*

g. *Brieven van A. R. Falck* door O. W. Hora Siccama, 2e uitg. (1861): *Br. F.*

h. *Ambts-Brieven van A. R. Falck* 1802—1842door denzelfden (1878): *Ambtsbr.*

i. *Het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden sedert* 1811 door M. L. van Deventer: *V. D.*

j. *Correspondence, Despatches, and other Papers, of Viscount Castlereagh, second Marquess of Londonderry.* Vol. IV (1853): *Corr.*

k. *Historical characters* van Sir Henry Lytton Bulwer, waarvan in het 2e deel (1868) eene verhandeling over „Canning, The brilliant man": *Characters.*

l. *The Asiatic Journal and Monthly Register for British India and its dependencies.* London: *Asiatic Journal.*

m. *Notice et souvenirs biographiques du comte Van der Duyn de Maasdam et du baron de Capellen. Recueillis, mis en ordre et publiés par leur ami le Bon C. F. Sirtema de Grovestins* (1852): *Notice.*

n. Van denzelfden De Grovestins: Mémoires *in handschrift* op de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage: *M. S. M.*

Van mijne hand in de «Bijdragen" *van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië:*

o. *De Singapoorsche Papieroorlog*, dl. XLIX (1898), bl. 389: *S. P.*

p. *De Commissiën van den schout-bij-nacht C. J. Wolterbeek naar Malakka en Riouw*, dl. LI (1900) bl. 1: *M. R.*

q. *Fendall's en Raffles' opvattingen in het algemeen omtrent het Londensch tractaat van* 13 *Augustus* 1814, dl. XLVII (1897), bl. 341: *Opvattingen.*

r. *Palembang en Banka in* 1816—1820, dl. LI (1900), bl. 311: *Palembang.*

s. *Raffles' Atjeh-overeenkomst van* 1819, dl. LI (1900), bl. 159: *Atjeh.*

t. *De Nederlandsche factorijen in Vóór-Indië in den aanvang der* 19e *eeuw*, dl. LIII (1901), bl. 285: *Factorijen.*

Verder in *De Tijdspiegel*:

u. aflevering April 1899, bl. 393, *Hendrik Fagel's ontslag uit den staatsdienst in* 1823: *Fagel's ontslag.*

v. aflevering Juli 1898, bl. 229, *Mr. C. T. Elout als commissaris-generaal in Nederlandsch-Indië: Elout als C. G.*

Eindelijk van mijne hand nog:

w. *Brieven van en aan Mr. H. J. van de Graaff* 1816—1826. *Eene bijdrage tot de kennis der Oost-Indische bestuurstoestanden onder de regeering van G. A. G. P. baron Van der Capellen.* In twee stukken, uitmakende deel LII der *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* (1901): *Van de Graaff.*

Al de Engelsche aanhalingen uit handschriften, in deze verhandeling voorkomende, ontleende ik aan de *Bisschop*-verzameling, behoudens de uitzonderingen, die ik uitdrukkelijk vermeld; vandaar, dat ik hier niet de aanwijzing *B* geef, gelijk ik dit in vroegere verhandelingen deed. Het zij hierbij opgemerkt, dat menig stuk in die verzameling op mijn onderwerp betrekking hebbende, niet, dan wel slechts ten deele, gebruikt werd, omdat het mij van te weinig belang voor publicatie toescheen. — De aanwijzing B. Z. wil zeggen: uit het archief van het departement van *Buitenlandsche Zaken.*

's Gravenhage, Juni 1902.

I.

De sultan Abdoerrahman van het Linga-Riouwsche rijk en zijn broeder toekoe Long.

In de dagen, dat de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie ten val neigde, tegen het einde der 18e eeuw, regeerde zekere *sultan Mahmoed* over het Djohorsche rijk, dat zich zoowel over het schiereiland Malakka als over den Linga-Riouw-archipel uitstrekte (*a*). Viermaal had hij zich in den echt begeven:

1° met eene dochter van den *bandara van Pahang*, den ondervorst op de westkust van het schiereiland; uit dit huwelijk ontsproten geene kinderen. Toen:

2° met eene *gewone Boegineesche.* Deze schonk hem een zoon, dus Mahmoed's oudsten, dien later Raffles voor de inbezitneming van Singapore zou gebruiken; hij heet in de stukken *toekoe Lon* (of *Long*), *tong Koelon*, *joeng Koelon*, *Soeloeng*, *Hoesin*. De eerste was zijn geboorte-, de laatste zijn door Raffles gewettigde sultansnaam. Vervolgens:

3° met de dochter van een *Maleischen groote*, bandara Hasan. Deze vrouw baarde een zoon, die de opvolger van Mahmoed zou worden, met voorbijgang derhalve van den ouderen zoon, zijnde deze „van eene gemeene verpandelinge, genaamd Mako, afkomstig, en komt in geene aanmerking omtrent het successieregt", schreef in Februari 1796 onze resident van Riouw. Bij de naamgeving van den jongere was reeds, volgens Netscher (*b*), op zijne sultanstoekomst gerekend; als regel gold toch bij de Maleische vorsten, dat zij om den anderen een naam van gelijken oorsprong voerden. Zoo behoorde op sultan Mahmoed eene samenstelling met het woord *Abdi* te komen, en dientengevolge kreeg de tweede zoon den naam van *Abdoerrahman*. Eindelijk trouwde Mahmoed nog:

4° met eene dochter van den *Boegineeschen onderkoning*. Elders heb ik uiteengezet (*c*), dat feitelijk de Boegineesche onderkoning, resideerende op het eilandje Penjingat of Mars, nevens het eiland

(*a*) Verg. M. R. bl. 27—28.
(*b*) Zie bl. 247—249.
(*c*) In M. R. bl. 21 en 28.

Riouw, het Djohorsche rijk bestierde, waartoe hij door den te Linga gevestigden vorst gemachtigd werd, hetzij voor bijzondere gevallen, als contractensluiting, hetzij voor algemeene, als het besturen van den *Riouw*-archipel. De dame heettte *toekoe Poetri*; weduwe geworden, speelde zij eene eigenaardige rol, die, vooral als dochter van den onderkoning, mij niet recht duidelijk is. Een feit is het, dat ze ons bijzonder veel last veroorzaakte.

Sultan Mahmoed meende tijdig voor de toekomst van de kroon te moeten waken, hetgeen hij deed door onderkoning Djafar bij acte van 30 December 1811 tot algemeen gemachtigde in geval van overlijden aan te wijzen, met bevoegdheid tevens den opvolger te benoemen. Dit staat althans vermeld in een stuk van Maleische grooten, hetwelk bij de latere twisten van onze regeering met de Britsch-Indische aan deze is overgelegd (*a*); doch telkens stuit men op onnatuurlijkheden, die vermoedelijk zouden verdwijnen, indien we beter op de hoogte der inlandsche denkbeelden waren. Zoo toch *Abdoerrahman* de aangewezen opvolger was, scheen het overbodig, dat onderkoning Djafar gemachtigd werd om een opvolger te benoemen. Wij zullen echter hooren wat Farquhar ervan vertelde.

Den 12en Januari 1812 overleed Mahmoed, en reeds den volgenden dag werd Abdoerrahman ten troon verheven. Het Engelsch tusschenbestuur heeft er geen oogenblik aan gedacht, om de rechtmatigheid dier opvolging te betwisten; ook later schreven de belhamels van het *Singapore*-schandaal, vóor dit had plaats gevonden, brieven aan *sultan Abdoerrahman*; evenzoo werd nog kort vóor de stichting der havenstad, het Farquhar-tractaat onder erkenning van Abdoerrahman's gezag en dat van diens onderkoning gesloten (*b*). Eerst nà dat schandaal heette het bij Raffles, dat de opvolging eene konkelarij was geweest van den onderkoning, die er geen zeggen over gehad zou hebben, terwijl Farquhar wist te vertellen (*c*), dat bij het overlijden van Mahmoed, de oudste zoon afwezig was, en dat intusschen, doch slechts *tijdelijk*, Abdoerrahman tot sultan werd benoemd, omdat, volgens Maleische opvattingen, geen sultan begraven kon worden, alvorens er een nieuwe sultan was (*d*).

(*a*) Zie het stuk in noot (*a*) S. P. bl. 519; ov. 131.

(*b*) Zie het breede betoog, met de oorspronkelijke stukken als noten toegevoegd, S. P. bl. 511 vv., ov. 123 vv.

(*c*) In een stuk van 12 Februari 1820 aan Calcutta.

(*d*) „The Rajah Moodha of Rhio, together with some of the chiefs in authority at Lingin deemed it expedient, in conformity to the Malay

Dat reeds aanstonds de wijze van vervanging tot verdeeldheid in de sultansfamilie moet aanleiding hebben gegeven, is buiten kijf, al bleek het mij weer niet helder, waar eigenlijk de quaestie heeft gelegen. Immers, die sultansweduwe toekoe Poetri verwijdert zich bij het overlijden van haar gemaal met de kroonsieraden, en zonder dat deze in het bezit van den nieuwen vorst waren, kon hij zich niet volkomen als gehuldigd beschouwen. Bij de nauwe verwantschap tusschen mevrouw Poetri en vader Djafar, die dan toch voor Abdoerrahman opkwam, schijnt de weerstand te vreemder. Poetri verklaarde de emblemen alléen te willen afgeven, indien toekoe Long en de toemenggoeng van Djohor de verheffing van Abdoerrahman goedkeurden. Die toemenggoeng was ook al een ondervorst op het schiereiland Malakka, en binnen zijn kring lag Singapore. Uit de gestelde voorwaarde zou blijken, dat beide grootheden bezwaren hadden; doch zoo ze die dan ook hebben gehad, uit tal van brieven, die beiden aan Abdoerrahman schreven, is gebleken, dat ze dezen inderdaad als sultan erkenden (*a*). Poetri bleef nochtans de regalia houden.

Ook uit eene correspondentie, die toekoe Long in 1813 met den resident van Malakka, den heer Farquhar, voerde, blijkt, dat destijds den oudsten zoon de troonsbestijging zijns broeders was tegengevallen. Hij klaagde namelijk aan Farquhar over zijn geldnood en over de achteruitzetting. Bij het leven zijns vaders had hij zich, volgens zijn verhaal, naar Pahang moeten begeven, ten einde de dochter van den bandara aldaar te huwen. Hij was eerst naar Linga gegaan om van zijn vader afscheid te nemen en toen had de sultan gevraagd, waar Long na zijn huwelijk dacht te gaan wonen. Hij had daarop *Riouw* genoemd. — „Dan zal Linga uw jongeren broeder behooren en Riouw aan u zelf", zou papa toen geantwoord hebben; heel huiselijk dus. Aldus gerustgesteld over zijne toekomst, was Long naar Pahang vertrokken en er in het huwelijksbootje gestapt. Drie maanden verbleef hij op het schiereiland, toen 's vaders doodstijding hem bereikte; maar de ongunstige moesson belette hem onmiddellijk over te komen. Hiervan

---

customs to put the younger brother of Taun Kao Long, then present, for a time on the throne as regent, in order that the corpse of the sultan Mahmood might be interred which ceremony could not have taken place during an interregnum."

(*a*) Zie de noten op bl. 514 vv. M. R.; ov. 126 vv. en de laatste alinea der bijl. 57 aldaar: bl. 521; ov. 133.

nu maakte Abdoerrahman gebruik — schreef Long — om tot sultan te worden verheven; pogingen om eene tegenpartij te vormen, mislukten en zoo wendde hij zich tot den resident van Malakka om hulp. De heer Farquhar liet het echter bij vriendelijke brieven, daar hij zich niet met de binnenlandsche aangelegenheden des rijks wilde inlaten (*a*).

Na dien tijd hooren we voorloopig niets meer van mijnheer Long. In onze archieven (natuurlijk voor zoover ik ze gelezen heb) vond ik slechts éenmaal zijn naam vermeld. Bij brief namelijk dd. 19 November 1818, toen schout-bij-nacht Wolterbeek op de reede van Riouw lag, ten einde het ons bekende Riouwcontract te sluiten (*b*), beklaagde zich Long bij Wolterbeek, dat het vorige jaar, prauwen van hem en zijne Pahangsche verwanten, die naar Java's noordkust ten handel waren gevaren, door onze marine in beslag waren genomen en aangehouden bleven. "De reden daarvan", schreef hij, "die wij gehoord hebben, is enkel, dat de equipage van gemelden kruiser aan ons volk gevraagd heeft naar den naam van een berg, dien ons volk niet kende, dewijl het nieuwelingen en ook niet gewend waren naar Java te varen, en derhalve de zee- en landgewoonten of wetten van de Compagnie nog niet weten; zoo ze ook iets misdaan hebben aan den kruiser, kon de Compagnie het vergeven, in stede van ze zoo lang aan te houden, als hebbende hoegenaamd geen Compagnie's verboden handel gedreven, noch iemands goederen gestolen, dan wel gemoord, noch zonder pas gevaren, want ze hadden er wel degelijk eene; derhalve verzoeken wij onzen vriend ons daarin te helpen. Eindelijk nog enkel er bij te voegen, dat er niets is, dat wij onzen vriend, als een teeken van regard kunnen aanbieden, dan onze hartelijke groeten." — Long noemt zich in dat schrijven "oudste broeder van den tegenwoordigen Sultan van Johor, Pahang enz." (*c*)

Wie der twee broeders de minst beteekenende was, kan ik niet uitmaken. Volgens het bestuur van Pinang, dat Raffles' handelingen afkeurde, was die Long iemand van "the most slender intellect" (*d*); Raffles daarentegen beweerde, dat Abdoerrahman was "of weak intellect" (*e*), en dat hij juist dáárom door onder-

(*a*) Zie de correspondentie-stukken in bijl. 1.

(*b*) Zie bl. 29 vv. M. R.

(*c*) Wolterb.-verz. in 's Rijks Archief. De schout-bij-nacht bood de klacht den Gouv. Gen. aan.

(*d*) Zie den brief in bijl. 66 S. P.

(*e*) Zie Raffles' brief dd. 13 Februari 1819 in S. P., bl. 511 noot b; ov. 123.

koning Djafar tot vorst was verkozen, met voorbijgang van Long (*a*). Volgens de voorstelling onzer regeering, *na* het schandaal aan den gouv. gen. van Bengalen dd. 25 Maart 1819 gegeven (*b*), leefde Long onder toezicht en op kosten van den sultan; natuurlijk dat Raffles en Farquhar dit positief onjuist verklaarden: „decidedly incorrect" (*c*); Long stond geheel op zichzelf, schreef nog Farquhar dd. 12 Februari 1820 naar Calcutta (*d*), hij leefde van zijne eigen inkomsten, verklaarde Raffles dd. 31 December 1819 (*e*). — Dat Abdoerrahman inderdaad even weinig beteekende, kunnen wij o. a. ook eenigszins opmaken uit zijne correspondentie met Wolterbeek over den Riouwschen opstand van 1819—1820 (*f*). Wel heb ik in noot *a* bl 537 van mijne S. P.-verhandeling (*ov.* bl. 149) opgemerkt, dat, volgens Wolterbeek, de sultan Abdoerrahman werd gehouden voor een „doorslepen vos", doch bij nadere overweging geloof ik,

(*a*) „why the Radja Mooda has employed his name in opposition to the substantial rights of the elder, against whom I am not aware, that such a charge has been made."

(*b*) S. P. bl. 496; ov. 108.

(*c*) In Raffles' brief dd. 31 December 1819 aan Calcutta.

(*d*) „His Highness Taun Kao Long resided at Rhio from the period of his return from Pahang, where he subsisted on a portion of the revenues of his father's dominion; but acknowledged no obligation or superior authority to his own."

(*e*) „Of the nature of his situation at Rhio, a judgment may be formed from the dispersion of his family at the period of my arrival at Singapore. He had then one wife at Pahang, one at Rhio, and his eldest son and heir was resident at Singapore. He himself had shortly before been at Singapore, was stated to be then in the Straits and on the eve of going to old Johore. Rhio being the Port of trade, and consequently yielding the principal revenue of which he had a share, it was necessary to his interests under existing circumstances that he should make it his principal residence, but that residence was perfectly optional and in no way effected his independance or rights. To those who are in the least acquainted with the nature of Malay society and the manner in which the Independent chiefs are frequently congregated at Rhio, where each maintains his separate feudal and unlimited authority over his own vassals and followers, in a manner as independent as if afloat, it cannot appear singular that under the circumstances of this Prince, he should have kept possession of the personal establishment and property at Rhio which he possessed before his father's death; nor will it be for a moment supposed that in so doing, he in any way fell under the authority or care of the Raja Mooda who could not by his birth or station exercise any legitimate controul over any of the Malay population, who possessed no territorial influence, and whose rule was exclusively confined to the Bugguese and the trade of the Port."

(*f*) M. R. bl. 68—69.

dat de schout-bij-nacht daarmede den onderkoning Djafar op het oog heeft gehad, over wien ook door anderen lang niet ongunstig werd geoordeeld (*a*).

II.

Het contract van 30 Januari 1819 met den toemenggoeng van Djohor en dat van 6 Februari d. a. v. met toekoe Long, waarbij Singapore eene Britsche vestiging werd.

Oorspronkelijk was de verhouding van Raffles en Farquhar met sultan Abdoerrahman geheel normaal geweest. De eerste, die bij zijn optreden te Benkoelen wellicht van den heelen toekoe Long niets wist, had den vorst een brief dd. 28 Juni 1818 geschreven, waarin o. a. de aankomst te Benkoelen medegedeeld en tegen de Nederlanders gewaarschuwd werd (*b*); wat betreft den Britschen resident van Malakka, toen deze medio 1818, op het vernemen van de komst der commissie Wolterbeek-Timmerman Thyssen, er vandoor was gegaan om èn op Borneo èn in den Linga-Riouw archipel vasten voet te krijgen vóór de Hollanders er zouden komen, had ook Farquhar een brief aan sultan Abdoerrahman geschreven, ten einde den vorst van 's residents spoedige komst te verwittigen; daarna was Farquhar zelf te Linga gekomen en had den sultan nogmaals geschreven, zoomede gesproken; de sultan ontving den resident allervriendelijkst, doch verwees hem voor het doen van zaken naar onderkoning Djafar te Riouw, daar hij, sultan, zich niet rechtstreeks met regeeringsaangelegenheden inliet (*c*). Dat wilde natuurlijk geenszins zeggen, gelijk na het Singapore-schandaal beweerd werd, dat Abdoerrahman zelf ontkende vorst te zijn, evenmin als dit het geval zou wezen bij een constitutioneelen potentaat, die naar zijne ministers verwijst. Farquhar nam de onthouding dan ook volstrekt niet in dien geest op; zijn verslag van de Riouw-reis maakt er evenmin met een woord melding van (*d*). Integendeel, hij gevoelde

---

(*a*) *Palembang* bl. 634; ov. 304.

(*b*) *Oprattingen* bl. 161; ov. 121.

(*c*) In den brief, dien ik S. P. bl. 144 noot a (*ov.* 56) opnam, wordt tweemaal door den vorst gesproken van „mijn *vader*, den onderkoning": verg. bl. 315 hiervóór, sub 4. — Ik maak ook van deze gelegenheid gebruik om er de aandacht op te vestigen, dat Farquhar mededeelt van te zijn aangekomen den 12en, terwijl de Sultansbrief gedateerd is den 11en.

(*d*) Opgenomen als bijl. 8 S. P.

zich, blijkens zijne mededeelingen aan Wolterbeek en Timmerman Thyssen, recht voldaan, dat hij een contract had kunnen sluiten met „padoeka Sri Sultan Abdoerrahman Shah, die den koninklijken zetel en de heerlijkheid in de landen Djohor, Pahang en onderhoorigheden bezit", gelijk het verdrag luidde, waarbij radja Djafar verklaard werd opgetreden te zijn „vanwege den sultan van Djohor, Pahang en onderhoorigheden" (*a*).

Lastige stukken alzoo, toen na den Singapore-afstand door sultan *toekoe Long*, Abdoerrahman als de wettige vorst moest weggecijferd worden; doch de heeren stonden voor niets. Ziehier hoe ze het verklaarden.

Resident Farquhar had zich op een gelukkig oogenblik die correspondentie van 1813 met Long herinnerd en nooit, beweerde hij, had hij een oogenblik aan de wettigheid van Long's aanspraken getwijfeld! Abdoerrahman was, naar de bedoeling, slechts een oogenblikje ten troon verheven, ten einde, gelijk ik mededeelde, vader Mahmoed behoorlijk te kunnen begraven. Long's schoonvader, de bandara van Pahang immers, zou zóó vertoornd geweest zijn over Abdoerrahman's gemeenen streek van op den troon te blijven, dat Pahangs vorst geweigerd had Long naar Riouw te vergezellen. Ja, het wordt in de Engelsche verantwoordingsstukken nog mooier. Abdoerrahman zelf bleek ten slotte zóó overtuigd van het onrecht tegen zijn broeder begaan, dat hij zich bereid had verklaard de plaats te ruimen, doch hiervan was niets gekomen, omdat onderkoning Djafar en zijne Boegies het niet wilden toelaten (*b*). De broeders, die dan ook altijd

(*a*) Zie over het onderhoud tusschen Farquhar en onze commissarissen S. P. bl. 402—403; *ov.* 14—15.

(*b*) Zoo verhaalt Farquhar in zijne verantwoording van 12 Februari 1820 aan het Britsch bestuur te Calcutta: „That on Taun Kao Long's return from Pahang to Rhio he found the local authorities, both there and at Lingin, from selfinterested motives, not disposed to attend to his claims of succeeding to his father's throne, and that, notwithstanding every endeavour on his part to obtain his just and legitimate rights, he had, in the most vexatious manner, been put off from day to day, and year to year with evasive answers and vain difficulties, about assembling the chiefs of the empire to crown him in consequence of those chiefs themselves finding it their interest to keep the empire as long as possible in its present disorganised and divided state, that they might continue to exercise uncontrolled authority within their respective countries; permitting Taun Kao Potree (who resides at Rhio) one of the widows of Sultan Mahmood (but not the mother of either Taun Kao Long or his half-brother the Rajah of Lingin) to retain to this day possession of the regalia of the empire without which no sovereign of Johore can be regularly crowned."

heel wel waren geweest — de correspondentie van 1813 geeft anders dien indruk niet! — scheidden daarop van elkander in vrede (a). Abdoerrahman ging te Linga, Long te Riouw wonen; doch bevorens hadden zij, zoomede de onderkoningen van Djohor en van Riouw een contract gesloten, waarbij de havenrechten onder elkander verdeeld waren. Én daardoor, én dank de inkomsten der bezittingen, die sultan Mahmoed den oudsten zoon had nagelaten, kon toekoe Long behoorlijk te Riouw leven, totdat de Hollanders kwamen en op een goed deel der rechten beslag legden.

Maar dat Farquhar-tractaat dan, waarin uitdrukkelijk Abdoerrahman als sultan was aangenomen?? — Nu ja, schreef Farquhar dd. 23 Februari 1820, daarop moet zoo nauw niet gelet worden: er was destijds geene andere manier om een contract te sluiten (b). En Raffles, geheel in zijn karakter blijvende, dikte de leugens nog wat aan, door . . . . er in een schrijven dd. 6 Januari 1820 het

---

(a) „I must further beg leave to state that during my mission to Lingin in August, 1818 at the first public interview I had with the Rajah, where all the nobles and chiefs were assembled, he publicly declared that he was not Sultan and requested I would not address him so: which clearly proves that the title has been forced upon him by the Rajah Moodha and others interested in keeping him on the throne; and not with his own consent. The two brothers in question have always continued on terms of strict personal friendship to this moment, and as neither the Bandhara of Pahang or Tomongong of Singapore, the only two hereditary grand Chiefs of the empire, appear to have ever sanctioned or in any way publicly acknowledged the present Rajah of Lingin as the legitimate Sultan of Johore, it clearly follows that the title has been usurped and *forced* upon the younger brother to serve the views of the Rajah Moodha and his adherents at Lingin, who, by this means have engrossed the authority and revenues of both Rhio and Lingin amongst themselves to the exclusion of the rightful heir." Verantwoording van Farquhar dd. 12 Februari 1820.

(b) „It may be proper also in this place to explain the circumstances relative to the commercial treaty (concluded by me at Rhio on the 19th of Augst 1818) having been executed by the Rajah Mudah there, in the name of His Highness Abdul Rahman of Lingin as Sultan of Johore and Pahang, whilst that Prince had previously disavowed his rigbt to the title. — The fact is that I found the Rajah Mudah of Rhio to be the only chief at that time in power with whom the requisite treaty could be formed and that he deemed himself sufficiently warranted in making use of the name of His Highness Abdul Rahman as the sovereign of Johore, Pahang and Dependencies, notwithstanding the public declaration to the contrary made by that Prince himself in my presence, I did not deem it expedient under existing circumstances to throw difficulties in the way which could only have led to unpleasant discussions tending to procrastinate, if not to occasion a total failure of the objects of the mission."

Calcuttaasch bestuur op te wijzen, dat het immers niet was *geratificeerd* en derhalve geene waarde had! (*a*) Voor geen onzin schaamde men zich blijkbaar.

Oorspronkelijk, bij de plannen tot vestiging van Singapore, was toekoe Long geheel buiten de zaak gelaten; deze zat rustig te Riouw, toen Raffles en Farquhar de ligging van de havenplaats kwamen opnemen. Het eiland en de omgeving behoorden tot het gebied van den toemenggoeng van Djohor en met hem uitsluitend werd het plan bekonkeld. Dit hoofd bracht hen op het idee (zoo is althans de voorstelling; Farquhar zal echter wel eerst een duwtje hebben gegeven en Raffles zal wel de rijksdaalders hebben doen klinken), dat eigenlijk niet Abdoerrahman, doch toekoe Long de wettige sultan was. Raffles schreef aan Calcutta dd. 6 Januari 1820 — wat eene heerlijke eerlijkheid toch! — dat hij zóo onder den indruk van deze mededeelingen kwam, dat hij sultan Abdoerrahman meende te kunnen laten loopen, hetgeen het voordeel aanbood, nu ook de Nederlanders met hun Wolterbeek-contract te kunnen ontwijken (*b*). Het fraaiste was, dat de toemenggoeng van Djohor alvast dd. 30 Januari 1819 bij contract het eiland Singapore aan Engeland afstond — „a preliminary treaty", heet het in het

(*a*) „It is true that in this treaty reference is made to the authority of the Chief at Lingen as Sultan of Johore, it was indispensable that the Rajah Mooda should acknowledge some superior, and it suited his interests to allude to this one, but it was impossible after what had passed between the Rajah of Lingen and major Farquhar that an attempt could be made to have it ratified by that Chief; accordingly no such attempt was made. The treaty was thus left incomplete, and the question is as far as concerned the Sultan of Johore still remained in doubt, but dit not appear at the time an object worthy of investigation." S. P. bl. 539; ov. 151.

(*b*) „When I found that the Dutch had thus superseded us at Rhio, it was evident I could not interfere at that port without a direct collision with the Dutch authorities, but when I obtained from the Tomongoong at Singapore a confirmation of all the circumstances which I had heard respecting the legitimate successor to the throne, and further learnt from undoubted authority that no installation had taken place since the death of Sulthan Mohamed, that the regalia were still in possession of his widow, and that the succession might be considered in dispute, it occurred to me that as the Tomongoong supported and acknowledged the Prince who appeared to me to have the legitimate title, our object might be obtained within his dominions by our acknowledging that Prince, who it appeared had in no way committed himself to the Dutch authorities, and was at liberty to treat with us or any other power which might be inclined to enter into alliance with him." S. P. bl. 540; ov. 152.

woordenboek der Jingo-verhalen (*a*) — en wel onder nadere goedkeuring van den te Riouw zetelenden toekoe Long, die door Raffles als sultan zou erkend worden. Mijnheer Long stond dus aanvankelijk buiten de zaak, waarom van Calcutta dd. 21 Augustus 1819 de niet onnatuurlijke vraag kwam: Maar hoe is dat dan: had toekoe Long bevorens over die zaak onderhandeld (*b*)? — *Onderhandeld!!* Hm, neen, ja, dat niet zoo bepaald, werd dd. 31 d. a. v. door Raffles geantwoord, maar hij had aan resident Farquhar geschreven in . . . . 1813 (*c*)!! Bedoeld werd de op bl. 317 vermelde correspondentie . . . .

„It may be admitted", zegt Egerton op bl. 198 van zijn aangehaald werk, „that, when Raffles had arrived at a conclusion, he did not much cultivate appearances in maintaining a judicial attitude." — De waarheid is echter, dat de luitenant-gouverneur alles deed voor een *judicial attitude*, en dat hij daarvoor tegen geen enkelen leugen, tegen geene enkele daad opzag. Uit een geschiedkundig oogpunt zijn dan ook al die jingo-werken van hoogst verdachte waarde, daar zij alles weglaten wat tot eene juiste beoordeeling kan leiden, wanneer dit in het nadeel hunner „helden" zou kunnen zijn.

Raffles' verdere mededeelingen, die hij steeds breed opzette als er gelogen moest worden, over deze *situation and disposition*, konden dan ook niet verhinderen, dat de regeering te Calcutta ze bij schrijven dd. 3 April 1820 „*deficient*" verklaarde, hetgeen overeenkwam met Bannerman's getuigenis: „that the establishment of a British post at Singapore cannot be supported by reason or justice".

Long's goedkeuring moest natuurlijk verkregen worden door zijne overkomst naar Singapore, waar hij dan tevens als *hoogheid Sultan* diende te worden ontvangen. Een agent werd naar Riouw gezonden om hem te halen (*d*), doch slechts noode liet hij zich tot den over-

(*a*) *Egerton* bl. 179.

(*b*) „whether overtures were received from Tookoo Long, or any communication held with him immediately prior to his arrival at Singapore."

(*c*) „that although I received no direct overtures from that Prince nor had any communication with him previously to his actual arrival at Singapore, I had ascertained from Major Farquhar that he had formerly made many fruitless appeals to him while Resident of Malacca in the hope of obtaining our interference and support, and that the Tomongong of Singapore on my first arrival at that port in conjunction with his son confirmed all I had previously heard of his situation and disposition."

(*d*) *Netscher* bl. 266. *Egerton* bl. 179.

tocht bewegen; volgens de Engelsche voorstelling werd Long behoorlijk uitgenoodigd en kwam hij onverwijld, nl. den 1[en] Februari over (*a*).

Ook majoor Farquhar zelf toog naar Riouw, teneinde van den onderkoning Djafar te vernemen of er tegen eene Britsche vestiging te Singapore bezwaren zouden bestaan; al dat gekonkel kon in het geheim plaats vinden, zonder dat ons bestuur op Riouw er iets van bemerkte! Djafar had geantwoord, berichtte Farquhar bij zijne terugkomst op den 2[en] Februari, dat ofschoon men geene openbare blijken van vriendschap kon geven, het tractaat met de Hollanders uitsluitend tot de nederzetting van Riouw was beperkt, hetgeen, zooals wij ons zullen herinneren, evenzeer onwaar was (*b*).

Alzoo werd den 6[en] Februari 1819 de comedie opgevoerd, waarin, volgens het dien dag gesloten contract, Long zich verheven zag tot *sultan Hoesin*, doch uitsluitend van Djohor, terwijl de afstand van Singapore door hem werd bekrachtigd. Hij kreeg eene jaarlijksche uitkeering van 1000 en de toemenggoeng van

(*a*) „He came over immediately to Singapore, on hearing of sir Stamford Raffles' arrival there, in order to obtain an interview with him and claim his rights." Brief van Farquhar aan Calcutta dd. 12 Februari 1820. En Raffles dd. 31 December 1819 aan Calcutta over zijn onderhoud met den toemenggoeng van Djohor:

„An allusion being made to the Chief, whom he acknowledged as the legitimate Sultan of Johore, he presented to me his eldest son, and assured me that the Chief himself would make a point of seeing me as soon as he knew of my arrival, that he had shortly before been at Singapore and was now about to proceed to Johore. On enquiring how long it might be before I could see him he informed me that he would certainly be at Singapore on the next or following day. His subsequent arrival on the 1st of February was in consequence of intimation conveyed to him by the Tomongong, and I have since learnt that he was at Rhio at the time."

Raffles herhaalt dit in een brief aan Calcutta dd. 25 October 1820 (handelende tevens over de hierna te noemen quaestie betreffende het hijschen van de vlag te Djohor); hij zegt daarin, dat toen hij den toemenggoeng van Djohor ontmoette, hij hem vroeg (nota bene): wien hij als wettigen sultan erkende: „when he presented to me his eldest son and assured me etc." Raffles bedoelt met „*his* eldest son" toekoe Long' oudsten zoon; verg. bl. 319 noot *e*.

(*b*) Dat Farquhar zelf te Riouw kwam en met Djafar gehandeld heeft, las ik voor het eerst bij *Egerton* op bl. 179. Hiermede wordt dus opgehelderd het antwoord van schout-bij-nacht Wolterbeek aan Djafar in de conferentie van den 7[en] April 1820 over 's onderkonings beklag met betrekking tot de bezetting van Singapore, als berustende *op een misverstand:* „daar Z. H. zelf wezenlijk er verlof toe had gegeven, in de meening, dat te kunnen doen, terwijl hij naderhand, door hem, schout-bij-nacht, overtuigd was geworden van het tegendeel." *M. R.* bl. 74.

3000 dollars, terwijl als afkoopsom 8000 dollars schijnt betaald te zijn (*a*). Dat was me nu toch eene andere behandeling, dan van die ellendige Hollanders, die slechts dachten om te *hebben* en te *halen*, in weerwil van alle mooie praatjes!

En ik moet hier vooral de aandacht vestigen op het door mij aangeteekende (bl. 322) over ons beslagleggen op een goed deel der havenrechten. In de *Malakka-Riouw*-verhandeling teekende ik bereids het onstaatkundige van ons optreden ten deze aan (*b*), zonder echter nog het juiste met betrekking tot toekoe Long te weten. Bij de onderhandelingen over het *Wolterbeek*-tractaat is, althans voor zoover uit de stukken kan blijken, geenszins het gewicht der zaak met betrekking tot de vermindering der inkomsten voor de hoofden doorzien; en toch al de voorname hoofden genoten aandeelen in die rechten. Uit Raffles' verdediging dd. 31 December 1819 aan Calcutta, blijkt nu — en er bestaat volstrekt geene reden om de uiteenzetting ten deze niet te gelooven — dat ook toekoe Long aandeelhouder was, dus in zijne inkomsten beknibbeld werd, zoodat wij overal vijanden er door maakten, en de toemenggoeng van Djohor zijne tusschenkomst verleende, om toekoe Long en zichzelf in wat beter doen te helpen (*c*). Overigens haalde Raffles, met de wijdloopigheid aan leugenaars eigen, alles bij- en door elkander, zonder eenigszins met zijne verdediging verder te

---

(*a*) Het contract bij *Netscher*, bl. 266—268. Raffles verhoogde bij een contract van 7 Juni 1823 de afkoopsom met 20000 dollars, bij welke gelegenheid natuurlijk nieuwe rechten werden verkregen. De afkoopcijfers ontleen ik aan een brief dd. 3 Augustus 1824 van Crawfurd, resident van Singapore. Ik zie daaruit, dat er nog 10000 dollars aan werd toegevoegd.

(*b*) Zie bl. 39 vv.

(*c*) „Admitting", schrijft namelijk Raffles: „that from his poverty and want of means to enforce his rights, he may for a time have been contented with this portion of the revenues, it is clear that the infraction of this agreement or understanding between the Chiefs themselves, set him free from all possible obligation that might be urged on this account. At the period of our establishment at Singapore, he found himself deprived even of his admitted share of the revenues and had of course an additional inducement to seek an alliance with that power who might acknowledge his claims, and support his rights. In no way therefore can the settlement of the Netherlands Government be considered as correct; in the first place when he did enjoy a provision it was from a share of the revenues and not as a pension as might be inferred from their observation; and in the second, he had ceased to enjoy even this advantage at the time alluded to, and this in consequence of the usurpation of these revenues by the Dutch themselves."

komen. Zoo ook wees hij er zijn gouverneur-generaal op, als een bewijs voor Abdoerrahman's ontstentenis van recht, dat deze de *regalia* niet bezat; maar had of kreeg ze dan wel toekoe Long!? Evenzoo was het klaar, dat, indien werkelijk Long de wettige vorst was, hij ook niet slechts sultan van Djohor, doch ook van Riouw, Linga en Pahang moest zijn; Raffles vond echter, dat men zich daarmede niet had in te laten (*a*)!

De Britsche gouverneur van Prince of Wales-eiland, kolonel Bannerman, keurde Raffles' optreden bij de regeering te Calcutta volstrekt af en berichtte den Nederlandschen gouverneur van Malakka, dat we ons slechts kalm hadden te houden, daar de zaak zeker weer in orde zou komen (*b*). Doch met ploertige brutaliteit wraakte Raffles in zijne wederlegging, gedagteekend Calcutta 6 Januari 1820 (*c*), toen hijzelf zich dus bij den regeeringszetel bevond, Pinangs argumenten, die hij verdachtmakend qualificeerde als „an echo of those employed by the Dutch authorities". — Had men hem verwezen naar zijn eigen *Asiatic Researches*, het 12e deel, die volkomen de nu vooropgestelde beweringen omtrent Long's rechten weerspraken, Raffles, ofschoon de verwijzing als „perfectly correct" moetende erkennen, voegt er schamper aan toe (*d*): „I cannot but regret that the Government of Penang, professing to derive their information on this subject from me and major Farquhar, should have preferred ransacking the archives of a literary society to availing themselves of the fuller and more recent information with which I was ready to furnish them." — Heeft de eene terecht opgemerkt, dat toekoe Long rustig te Riouw leefde, er niet aan denkende om het sultanaat aan zijn broeder te betwisten; de andere haalt die correspondentie van 1813 ten bewijze van het tegendeel voor den dag en doet het voorkomen, alsof het gouvernement van Pinang al enorm slecht op de hoogte der zaken toonde te zijn: „Why these circumstances, so well known to all who had any acquaintance with the affairs of that quarter, should be unknown to the Government of Penang, it is not for me to explain." — Brengt de een onder de aandacht, dat het te dwaas was om alleen te loopen van op losse schroeven te gaan zetten den troon van

(*a*) Zie het treurig betoog, ontleend aan den brief van 31 December 1819 in bijl. 2.

(*b*) Zie S. P. bl. 420; *ov.* 32.

(*c*) Zie den brief in S. P. bl. 536; *ov.* 148.

(*d*) S. P. bl. 537; ov. 149.

een vorst, die reeds *vijftien* jaar als sultan in het rustig bezit was van het gezag en dan ook steeds door het Britsch bestuur zelf als zoodanig was erkend geworden; de andere, het beginsel van het argument onbestreden latende, maakt van de vergissing betrekkelijk de *vijftien* gebruik, om het te ontzenuwen: „as sultan Mohamed died not more than seven or eight years ago"! — Heeft eindelijk Pinangs bestuur er op gewezen, dat Raffles nu zijne onverantwoordelijke daad te Londen had trachten goed te maken door een schip met „voluminous dispatches" derwaarts te zenden, Raffles, hier aangetast in zijne doemwaardige pleit- en schrijflusten, insinueert terug: „I have to regret that a degree of jealousy which I shall not pretend to account for, must have led the Government of Prince of Wales' Island to listen to and act upon idle rumours, when it had it in its power to ascertain the fact by a direct application, when I would have had it in my power to set at rest the apprehensions of my *anticipating the judgment of the Honorable Court*, and of informing them that I was NOT sending home voluminous dispatches, or anything further than the copy of my first letter to the Supreme Government announcing the occupation of the post."

Wat de Bataviasche regeering tegen het schandaal heeft gedaan, weten we. In de eerste plaats kreeg gouverneur Timmerman Thyssen een hardhandigen uitbrander; aan hem toch werd het verlies van Singapore geweten (*a*); hoe verbreid dit geloof te Batavia was, kan ook hieruit blijken, dat, als de hoofdinspecteur Mr. H. J. van de Graaff lijdende is en dientengevolge zijn vriend Mr. Bousquet hem eene reis naar het oosten of het westen van den Archipel aanraadt, deze daaraan in een schrijven dd. 21 October 1819 toevoegt: „Het eenigste, waarom ik Malacca niet voor u zoude prefeeren, is omdat ik vrees, dat gij er u te veel kwaad bloed zoudet zetten, en u misschien verpligt zoudet achten om den Gouverneur met eene partij van de zijnen op te hangen, hetgeen toch altijd eene lastige commissie is." (*b*) — Wat men echter had verwacht, dat de gouverneur *met succes* zou kunnen gedaan hebben, blijkt niet duidelijk. Voor een optreden, als Muntinghe te Palembang tegenover den *Salmond*-inval, ware ongetwijfeld veel te zeggen geweest, maar de omstandigheden waren niet volkomen gelijk: Muntinghe had destijds verre de overmacht; te Singapore daarentegen had Raffles zich flink van

(*a*) S. P. bl. 405, 408, 119-120; *or.* 17, 20, 31—32.
(*b*) *Van de Graaff*, dl. II, bl. 64.

troepen voorzien (*a*). Eene omsingeling van het eiland zou nochtans effect gehad kunnen hebben, maar de gouverneur beschikte hiervoor vermoedelijk niet over schepen. Bovendien lag zulk een hardhandig optreden niet in de bedoeling der regeering zelve. Een zéer gegrond verwijt tegen het beleid van Batavia in deze aangelegenheid kan aangevoerd worden, namelijk dat wij onze rechten op Singapore door geenerlei positief teeken hadden kenbaar gemaakt. Onze regeering mocht van dit verzuim haar gouverneur geen verwijt maken, waar zijzelf op den voorgrond plaatste, dat dan toch niet overal onze vlag was te stellen (*b*); niettemin *is* dat toch het punt, waarop het aankomt in deze quaestie. Ik wees er reeds ter aangehaalder plaatse op, dat onze schepen telkens door de straat van Singapore gingen en dat wij omtrent de Engelsche plannen tot vestiging in die streken gewaarschuwd waren, als hun "zeker plan" (*c*); maar toen ik dit schreef, was het mij nog onbekend, dat zelfs onder de plaatsen, waarop men heette te loeren, *Singapore uitdrukkelijk genoemd is geworden*, gelijk mij sinds bleek uit Wolterbeek's eigen schrijven dd. 8 December 1818 aan den commissaris voor Palembang Mr. Muntinghe, een belangrijken brief, door mij opgenomen als bijl. 20 van mijne *Palembang*verzameling.

Naar mijne opvatting is dan ook hier de hoofdschuldige, niet onze gouverneur van Malakka, doch zijn gewezen mede-commissaris, schout-bij-nacht Wolterbeek. "Op de voorlichting van Wolterbeek", herinnert terecht de heer Lauts (*d*), "en ingevolge zijne schroomvalligheid, om zich met de verdrijving der Engelschen van daar te belasten, werd ten slotte overeengekomen, dat de naar Europa keerende Heeren (*Commissarissen-Generaal*) die aangelegenheid ter beschikking aan het Europeesch Gouvernement zouden mededeelen." — Dit echter nog daargelaten, ofschoon zóóveel voorzichtigheid in een krijgsman geenszins een aangenamen indruk maakt (*e*), maar indien iemand de waarde, het gewicht van eene zeeplaats kon beoordeelen, dan was het wel onze eigen marine. Timmerman Thyssen hoorde misschien voor het eerst den naam, toen het schandaal was geschied; Wolterbeek kende het punt

(*a*) S. P. bl. 406; *ov.* 18; *Atjeh* bl. 167; *ov.* 9.

(*b*) S. P. bl. 412—413, 465—466; ov. 24—25, 77—78.

(c) *Atjeh* bl. 166; ov. 8.

(*d*) *Geschiedenis der Nederlanders in Indië*, dl. 6 (1866), bl. 64—65. Verg. S. P. 415—416; ov. 27—28.

(*e*) Verg. *Palembang* bl. 515 en 617, ov. 185 en 287.

uit eigen aanschouwing en wist, dat het door Engelsche avonturiers werd belaagd. Het is dan ook begrijpelijk, dat toen de regeering onzen gouverneur over diens beleid had hard gevallen, de schout-bij-nacht getracht heeft den ongunstigen indruk weg te nemen. Hierin slaagde hij niet ongelukkig, want de heer Van der Capellen schreef nu weer »een allercharmantsten brief" aan Thyssen, waarover deze zich in een bericht dd. 12 April 1819 aan Wolterbeek, zóo gevoelig en dankbaar verklaarde *als geen pen kan beschrijven* (*a*)!

III.

Het status quo, tengevolge van het afbreken der onderhandelingen te Londen in Juli 1820.

Intusschen was, overeenkomstig Wolterbeek's advies, het geschrijf onzer regeering met die van Calcutta over de zaak begonnen. Triomfantelijk had gouv.-gen. Van der Cappellen het onrechtmatige van de daad aangetoond; de Britsch-Indische landvoogd onttrok zich ten slotte aan verdere gedachtenwisseling door de mededeeling, dat de quaestie in handen was gekomen van de respectieve regeeringen in het moederland, er dus op hare beslissing moest gewacht worden, en tot zoolang alles in *statu quo* behoorde te blijven (*b*). Wolterbeek had er de beste verwachtingen van. »Singapore", schreef hij dd. 13 September 1819 aan Timmerman Thyssen, toen hij gereed stond de expeditie tegen Palembang te ondernemen (*c*), »blijft een twistgeding tusschen de beide supreme gouvernementen. En dat zal wel met correspondentie-oorlog afloopen. De wezentlijke groote mannen, aan 't hoofd van het bestuur geplaatst, zullen geene wezentlijke verwarringen in de wereld brengen, welke door mindere onrust-zieke personen alleenlijk gezocht worden; gelukkig dat men verstandiger tijden beleeft".... Dat waren nu toch echt de politieke tinnegieters van de koffietafel.

Humeur over het gebeurde toonden we anders genoeg. Volgens Farquhar, die in 1819 als resident van Singapore was opgetreden, konden de door Batavia genomen repressieve maatregelen niet

(*a*) Zie bijl. 3.
(*b*) S. P. bl. 424 vv.; ov. 36 vv.
(*c*) Zie *Palembang* bl. 542; ov. 212.

ernstiger zijn dan wanneer we in open oorlog waren (*a*); doch in weerwil van dat alles rees de plaats met ongekenden spoed tot bloei (*b*). „It is scarcely possible to say too much in favour of Sincapoor", „Sincapoor is more valuable to us even than Java", luidde het oordeel van een *Private Trader* dd. 6 Februari 1821, die tevens over Raffles' verdiensten te Benkoelen uitweidde. „They have watched us with the eye of a basilisk", schold op ons de volgende maand een ander Singapore-schrijver. En wat zouden de Nederlanders aan Singapore hebben? Natuurlijk niets. „Little, certainly"; dat was, herinneren wij ons wel, het gewone thema. „Sincapore", berichtte men naar *Batavia,* „thrives most wonderfully, and all the English here are in rapture with it. The situation is in every respect admirable; *and if your negociators give it up, they will deserve impeachment.*" Te midden van al deze haatdragende berichten werden, als naar gewoonte, de misbruiken van ons voormalig Compagnie's bestuur breedelijk uiteengezet, en deed men uit dien hoofde ook voor de zooveelste maal den *moord van Amboina* ten tooneele verschijnen door een breed relaas (met het jaartal 1622) op te diepen uit de archieven over de „*Barbarous proceedings against the English at Amboyna, in* 1622".

Het was *The Asiatic Journal* (*c*), dat in deze dagen aldus de plannen meende te moeten bestrijden tot teruggave door Engeland van Singapore, waaromtrent geruchten liepen, welke geenszins volkomen ongegrond waren, doch die enkel door eene onwijze politiek der Nederlandsche gemachtigden te Londen, Elout en Fagel, op niets zouden uitloopen. Elders heb ik hiervan breedvoerig melding gemaakt (*d*); ik acht het hier de plaats om die zaak wat hooger op te halen.

Reeds bij de sluiting van het Londensch tractaat van 1814, hadden de Nederlandsche staatslieden weinig waarde gehecht aan de daarbij bepaalde terugverkrijging der factorijen in Hindostan (*e*). Fagel en Falck waren van oordeel, dat, terwijl bij de nieuwe handelsrichting, een ieder zijn voordeel kon zoeken, zonder dat men zich daarom met de kosten van het beheer belastte, wij veel verstandiger deden dat beheer geheel aan de Engelschen over te laten.

(*a*) S. P. bl. 472; ov. 84. — Zie ook bl. 328 vv. *Boulger.*

(*b*) S. P. bl. 472 vv.; ov. 84 vv.

(*c*) Zie dl. XI, Februari, Maart, April 1821: bl. 199, 213, 317, 330.

(*d*) Verg. S. P. bl. 434 vv.; ov. 46 vv.

(*e*) Zie *Factorijen* bl. 418 vv.; ov. 134 vv.

Wat heeft men aan kostende overzeesche bezittingen, als eene andere Europeesche mogendheid ons toch er de voorrechten van den handel laat, was reeds in 1814 de grondgedachte van beide mannen (*a*). Vijf jaren later zette Falck als minister van Koloniën dezelfde stelling den Koning uiteen in eene memorie van 1 October 1819 (*b*). Batavia moest, schreef de minister, „eene rijke commerciestad" worden, „de meest bezochte marktplaats van geheel Azië". Daartoe zou het Indische bestuur ook zijne aandacht dienen te vestigen op de uitbreiding onzer handelsbetrekkingen in Vóór-Indië, Perzië, dus om de West van ons Oost-Indië, ook al hadden wij er geene koloniën. „Het Indisch bestuur, met velerlei zorgen overladen en door de aanvallen van den Luit[t] Gouverneur van Bencoelen afgetrokken, schijnt", betoogt Falck nader, „daarop deszelfs aandacht nog niet te hebben gevestigd. Misschien ook is het in den waan dat, daar men het voornemen aangekondigd heeft om zich in den Oostelijken Archipel te concentreren en de bezittingen op de vaste kust van Indië bij schikking af te staan, het met dit voornemen strijden zou om te streven naar handelsbetrekkingen met dezelfde kust. Maar voor het verlicht oordeel van U. M. zal het geen betoog hebben, dat deze begrippen in geen volstrekt en noodzakelijk verband staan, en dat men zeer wel zonder zich zelven ongelijk of aan zijn systeem ontrouw te worden, *commercie* begeeren kan in dezelfde gewesten, waar men *territoriale possessie* als een lastpost en de uitoefening van *souverein gezag* als onraadzaam beschouwt. Van de zijde der Engelschen kan op de wederverschijning onzer vlag langs de kust van Malabar, aan de monden van den Indus en tot in de Perzische en Arabische zeeboezems niets te zeggen vallen. Vrije mededinging in vaart en handel is het beginsel, op hetwelk zij hunne betrekkingen tot ons in den Oostelijken Archipel willen vestigen; en het is uit kracht van ditzelfde beginsel dat wij trachten zullen Java in rechtstreeksche gemeenschap te brengen met de westelijke gedeelten van Indië."

Zeker, men *kan begeeren* „commercie", zonder „possessie", zonder „gezag"; maar tusschen wenschen en verkrijgen is eene klove. De Engelschen hebben dit zoo geheel anders ingezien en veel verschil wordt daardoor in hunne koloniale politiek, vergeleken met de onze, verklaard. De nuances niet streng genomen, komt

(*a*) Zie *Sluiting* bl. 278 en 329; ov. 40 en 91.
(*b*) V. D. bl. 288.

dat verschil hierop neder. Engeland zocht geen koloniaal bezit *for the mere sake of territorial aggrandizement*, zooals de Britsche gevolmachtigden Castlereagh en Canning bij de herziening van het tractaat van 1814 het uitdrukken in hunne memorie dd. 4 Augustus 1820, waarmede de onderhandelingen tijdelijk werden afgebroken (*a*); het wil nederzettingen om van daaruit, alsof men zich te huis bevindt, rustig te kunnen handeldrijven; en gaat het verder, dan is het eensdeels uit de noodzakelijkheid om die nederzettingen te beschermen, anderdeels om in de bevolking der streken afnemers der handelswaren te vinden. Natuurlijk ieder ander kan dan daar ook wel komen; voor het verlicht oordeel van koning Willem I behoefde dat geen betoog, dacht Falck: maar doe dat eens, als men met leelijke en onvriendelijke gezichten wordt bejegend; als men meer rechten moet betalen dan de huisgenooten, gelijk destijds algemeen gebruikelijk was; wanneer men toont u wel te willen wegdringen, gelijk het in Vóór-Indië plaats vond (*b*); wanneer de huisgenooten zich van al de handelskanalen hebben kunnen meester maken! Dat het handelsoogmerk moet medebrengen territoriaal bezit, souverein gezag, ligt in de rede; doch het bezit is oorspronkelijk meer middel en dat middel kost veel geld, enorm veel. Er was daartegen in Groot Britannië niet opgezien; dat komt wel terecht, meende men er: de handelsbloei zal het vergoeden. Het is inderdaad geen humbug; wij hebben het van nabij kunnen aanschouwen. Engelsch-Java was een lastpost; Benkoelen een zeer groote; wat had men uit een oogpunt van territoriaal bezit aan Poeloe Pinang, waaraan nochtans schatten ten koste werden gelegd; wat aan Singapore! — De Nederlandsche staatslieden gingen echter juist van het omgekeerd beginsel uit: het territoriaal bezit moest rechtstreeks loonend zijn of loonend beloven te worden; anders was het beter het op te geven: ook zonder dat konden wij even goed handel drijven, gelijk 's Konings *verlicht oordeel* wel zou begrijpen. Tot op den nieuweren tijd is dit blijven voortbestaan; werd hiermede niet in 1871 door onze regeering de afstand van S[t] George d'Elmina aan Engeland verdedigd (*c*)? — Vandaar die ongedurigheid bij ons over kostende bezittingen: de ontwikkeling van handel vordert tijd

(*a*) *Bijdr. E.* bl. 140.

(*b*) Zie mijne verhandeling over de *Teruggave* in dit tijdschrift dl. L (1900), bl. 247 vv.; doch vooral *Factorijen.*

(*c*) Zie bl. 218 *Atjeh*; ov. 55.

en geld; wij hadden echter haast en er geen geld voor over (*a*). Over de verkrijging van Banka waren we buitengewoon verrukt: over het verliezen van slavenkoloniën in West-Indië treurde een minister Van Nagell, zóo dat hem het prijsgeven van Java er voor zelfs door de gedachte speelde (*b*)! Aldus ging men den verkeerden weg op. „Such, Sir", schreef een *Singapore*-man in *The Asiatic Journal* van April 1821 (*c*) geenszins onjuist, „is the British policy contrasted with the Dutch; and we may rest assured that it is the only system that will bear the test of time. Our *immediate* fruits, it is true, may not be comparable to the golden apples produced from unnatural soil; but they will extend both far and wide their rich and wholesome species; they will bounteously reward the husbandman, and be blessings to all mankind." Zelfs Muntinghe, die bij het herstel van het Nederlandsch gezag zooveel invloed op de denkbeelden onzer ambtenaren uitoefende, staat op dit gebied vrij zwakjes; hij vindt dat de kolonie bepaaldelijk wegens de rechtstreeksche voordeelen aan het moederland moet bestaan (*d*); hij werkt mede aan de oprichting der Handelmaatschappij, zonder een open oog te hebben voor den teruggang, die daardoor zou ontstaan, gelijk een G. K. van Hogendorp zoo diep gevoelde; hij geeft er onwillekeurig uiting aan, door de beginselen onzer Oost Indische Compagnie tegenover die van de door hemzelf gehuldigde vrijzinniger regelen geheel oneigenlijk te noemen *het stelsel van handel* tegenover *het stelsel van belasting*, eene teekenende verkeerdheid, waarop de heer D. Wanjon de verdienste heeft gehad, het eerst, voor zoover ik weet, te wijzen (*e*).

Met dergelijke begrippen vervuld, kon er inderdaad geene waarde aan gehecht worden, dat men op menig punt van Vóór-Indië vasten voet had. Het ware nog iets anders geweest, wanneer het Britsch-Indisch bestuur ons de voorrechten aldaar had willen toekennen, die wij gedurende den Compagniestijd van den Mogol en zijne nawabs hadden weten machtig te worden in het uitsluitend opkoopen van salpeter en opium, in uitsluitenden lijnwaadhandel, in vrijdom van rechten, enz. enz.; maar nu bij de teruggave bleek, dat ons dit

(*a*) Verg. *Sluiting* bl. 258; ov. 20.
(*b*) Zie *Factorijen* bl. 419; ov. 135.
(*c*) Dl. XI bl. 320.
(*d*) Zie bl. 3 van Mr. N. P. van den Berg's voordracht „Over de economische belangen van Nederlandsch-Indië" (1900).
(*e*) Zie noot b bl. 757 mijner *Palembang*verh.; ov. 427.

alles zoude ontvallen, hadden de factorijen, ook naar het oordeel der bewindvoerders te Batavia, volstrekt geene waarde meer. En wilde de Britsch-Indische regeering er ons blijkbaar liever niet terughebben, ook omdat tegenover haar toenemend zich uitbreidend gezag over Hindostan, vreemde Europeesche vlaggen hinderlijk waren, deze zelfde wenschen kwamen bij Commissarissen-Generaal in evenzeer sterke mate op met betrekking tot het hinderlijke van Engelsch Benkoelen voor ons bezit van Sumatra, waarnaar gestreefd werd, en dat stelselmatig bleek bestreden te worden door den luitenant-gouverneur aldaar.

Zoo schenen voor onze bewindslieden de belangen van beide mogendheden vrijwel gelijk: wij uit Hindostan; zij uit Sumatra. Voorloopig hielden we deze wenschen voor het Britsche ministerie verborgen; doch wel kwamen wij een en andermaal te Londen er op terug, dat het wenschelijk zou zijn om door eene herziening van het tractaat van 1814 de aanleiding tot twisten weg te nemen, die door Raffles' optreden telkens waren ontstaan. Lord Castlereagh, de leidende minister van Buitenlandsche Zaken, toonde er zich niet afkeerig van en verklaarde nog dd. 19 Maart 1819 aan onzen gezant Fagel, dat hij bereid zou blijken de onderhandelingen op te vatten, zoodra hij eenigszins uit zijne drukke werkzaamheden was en zijne gezondheid het toeliet (*a*).

Men had alzoo onzerzijds recht te verwachten, dat de Britsche regeering nu zelve voor den dag zou komen, en inderdaad geschiedde dit medio 1819, doch onder gansch gewijzigde, voor Nederland veel ongunstiger omstandigheden. Zij brachten toch het denkbeeld van ruiling der *Vóór-Indische bezittingen tegen Benkoelen* geheel uit zijn evenwicht; zij drongen het gansch ten onzen nadeele op den achtergrond.

Bij missive dd. 14 Januari 1819 had de Bengaalsche regeering aan de directie te Londen mededeeling gedaan van Farquhar's mislukte zending naar *Borneo's Westkust* (*b*) en van de vernietiging door Wolterbeek van Farquhar's contract met *Linga* (*c*). Onder de vele bijlagen behoorde het protest van onze Commissarissen-Generaal, aan den landvoogd van Bengalen gericht tegen het protest van Raffles over onze handelingen in Palembang, en welk Bataviaasch stuk de Nederlandsche regeering aan het Britsche

(*a*) *Factorijen* bl. 443; ov. 159.
(*b*) Verg. *Papieroorlog* bl. 400—401; ov. 12—13; M. R. bl. 5—7.
(*c*) *Papieroorlog* bl. 403—404; ov. 15—16; M. R. 36; *Palembang* bijl. 20.

ministerie bereids had laten lezen, doch *verzacht*, ten einde dit niet noodeloos boos te maken (*a*)! Aangezien, schreef lord Moira in Rade (G. Dowdeswell en Jos. Stuart) naar Londen, men slechts gematigd wilde optreden, viel tegen het drijven der Nederlanders naar uitsluitende macht in den Archipel niets anders te doen, dan ze in het ongestoord bezit der verkregen voordeelen te laten: „until the questions now submitted shall be decided between the Governments in Europe" (*b*).

Het rapport, dat bij brief van 14 Augustus 1820 door het Londensch bestuur werd beantwoord, vervulde, in verband met vroegere en nadere berichten, de Engelsche regeering met zorg over haar handel in den Archipel en met China; zij droeg dientengevolge haar gezant aan ons hof op, hierover de noodige vertoogen bij onze regeering in te dienen, die weldra een nog scherper karakter kregen door het op het einde van Juli 1819 in Europa bekend geworden feit der stichting van Singapore.

De Britsche vertegenwoordiger bij ons Hof was lord Clancarty; wij zagen hem reeds vroeger eenigszins militant optreden bij de koloniale onderhandelingen in 1814 (*c*). Nochtans was deze gezant in de Nederlandsche regeeringskringen zeer gewaardeerd; en speciaal onze Koning had reden hem dankbaar te zijn voor de verdediging der Nederlandsche belangen op het congres te Weenen. „Mylord Clancarty est rempli de zêle pour nous, franc et droit", erkende baron Van Spaen in zijn schrijven uit Weenen dd. 25 December 1814 (*d*); „c'est un excellent homme; je l'aime beaucoup; mais toujours il est Anglais, et il ne peut pas aller plus loin que mylord Castlereagh ne le lui permet." Wel kon hij soms eenigszins vreemd uit den hoek komen, doch men wist wat men aan hem had: „foncièrement bon homme et incapable d'une raillerie impertinente", „trop bon enfant" om de menschen met opzet noodeloos te grieven, getuigt ook Van Grovestins (*e*). Clancarty had echter telkens, op

---

(*a*) Zie *Opvattingen* bl. 405; ov. 65.

(*b*) Zie het schrijven in bijl. 9, § 8 van M. R.

(*c*) *Sluiting* bl. 262; ov. 24.

(*d*) *Sluiting* bl. 314; ov. 96.

(*e*) Naar aanleiding van ondervolgenden brief, dien Clancarty van Weenen aan Van der Capellen in Nederland schreef over diens benoeming tot gouverneur-generaal van de over te nemen Oost-Indische bezittingen, in verband met het plotseling opgekomen beletsel tot vertrek door Napoleon's terugkomst van Elba: „Je vous prie de recevoir mes félicitations et de féliciter mad• de Capellen de ma part, non sur la cause, mais du fait de la remise

last zijner regeering, voor ons onaangename commissiën te volbrengen; en de met het Nederlandsche staatsrecht uit die dagen vertrouwde lezer zal weten, dat de schuld daarvan lang niet altijd bij Engeland was te zoeken.

Zoo moest zich de Britsche gezant nu alweder tot onzen minister van Buitenlandsche Zaken, den heer Van Nagell, wenden, om opheldering te erlangen over de Oost-Indische geschillen.

De minister bracht de zaak bij een briefje dd. 12 Augustus 1819, voor den Koning (*a*); den 14en kwam het antwoord van staatssecretaris De Meij van Streefkerk, dat de departementschef van Koloniën, de heer Falck, tot het verstrekken der inlichtingen gemachtigd was (*b*).

De ontvangst van nog meer stukken uit Londen leidde tot eene nadere conferentie van Clancarty met Van Nagell op den 18en (*c*), zoomede tot een hernieuwd verzoek op dien datum aan Falck van *Buitenlandsche Zaken* om den Britschen gezant afdoende in te lichten (*d*).

---

de vos honneurs. Si au lieu de félicitations, elle a besoin de consolations de la perte de sa Vice-Royauté, dites lui, qu'elle n'est pas la seule à qui Bonaparte a fait manquer un trône et que quoique sa puissance n'eût pas jusqu'ici pénétré aussi loin qu'en Asie, elle a le droit de dire que l'influence de cet homme s'est bornée seulement à remettre la prise de possession de ses grandeurs Asiatiques, pour lui faire prendre part avec toutes les puissances de l'Europe, dans la gloire de faire descendre le Corse d'un trône Européen." M. S. M.

(*a*) „Lord Clancarty heeft mij gezegd, dat de Prins van Waterloo hem met bekommering gesproken had, over het gedrag van den heer Raffles, en de ontstane oneenigheden in Indië; hij moet zijn wensch geuit hebben, dat lord Castlereagh wèl onderricht werd. Diensvolgens zou lord Clancarty gaarne kennis dragen van het verschil, ten einde lord Castlereagh er over te kunnen onderhouden, indien U. M. zulks mogt goedkeuren.

„In zoodanig geval zou ik de eerbiedige vrijheid nemen Haar te onderwerpen of mijn ambtgenoot Falck niet zoude kunnen worden gemagtigd zoodanige opening van zaken ten deze respecte aan lord Clancarty te geven, als zoude dienstig geoordeeld worden." B. Z.

De *prins van Waterloo* (Wellington) was lid van het ministerie en bevond zich destijds in de Nederlanden.

(*b*) „dat de heer Minister voor het Publiek Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën heden door Z. M. is gemagtigd om aan lord Clancarty zoodanige opening te geven, als Uwe Excellentie in hare missive van eergisteren heeft voorgesteld." B. Z. — Het antwoord is van den 14en, en dus niet van den 15en, gelijk gedrukt werd op bl. 414 *Opvattingen;* ov. 74.

(*c*) Clancarty bericht dd. 20 Augustus aan Castlereagh „of my conversation with him of the day before yesterday." Zie *Corr.* bl. 187.

(*d*) „Lord Clancarty heeft wederom zeer volumineuse depêches ontvangen,

Bij deze besprekingen kwam ook het openen van onderhandelingen op het tapijt, waartoe de gezant aan Van Nagell de uit Londen ontvangen stukken van Castlereagh ter lezing aanbood (*a*).

Van de gesprekken werd dezerzijds een voor gezant Fagel bestemd verslag samengesteld, ten einde onzen Londenschen vertegenwoordiger op de hoogte te houden. Hem was echter opgedragen over deze mededeelingen niet te spreken met Castlereagh, wanneer ze elkander ontmoetten, tenzij deze zelf er over begon; daar minister Van Nagell zulks Clancarty mededeelde, bracht deze het den 20[en] weder aan den Britschen minister over (*b*). Fagel had dus, gelijk hem bevolen was, het punt der onderhandelingen niet uit zichzelf aan te roeren; wel behoorde hij, luidde de opdracht dd. 20 Augustus, den Britschen minister bij gelegenheid op te zoeken, teneinde de *Singapore*-quaestie onder de aandacht te brengen, speciaal naar aanleiding van den brief van onzen landvoogd hierover dd. 6 Maart 1819 aan den Koning geschreven, welk stuk den 30[en] Juli

---

omtrent den bedenkelijken staat van zaken in de Oost. Ik verlang zeer dat Uwe Excell. tengevolge der secrete aanschrijving van Z. M. in dato 16 dezer de casus positio van onze zijde aan Zijne Lordschap developpeere ten einde alle verkeerde illatiën weg te nemen." B. Z. — Of de 16 eene schrijffout is, dan wel of er op dien datum eene nieuwe aanschrijving plaats vond, kan ik niet beslissen. Ook het woord *illatiën* heb ik goed overgenomen.

(*a*) Secret. Bruxelles 18 Aug. 1819.

My Dear Sir,

I send you for confidential communication to the King, the substance of the principal dispatches, which I have received. — I should hope it will reach you in time, and am sure the openess, candour and reasonableness of our views as there in seth forth, cannot fail to made a due impression on His Majesty, and induce that same frankness on the part of this Gov[t], from which such an honorable basis for the projected negotiation will result, as must tend to establish our mutual relations in the East on a foundation not to be shaken in future by the presumptions of local residents.

With the most sincere regard I remain ever very devotedly Yours.

CLANCARTY.

Op het briefje staat verder, dat het door ons bureau geagendeerd is (eerst) den 20[en]. — B. Z.

(*b*) „Nagell tells me that he writes by this conveyance to Fagel a summary of my conversation with him of the day before yesterday, with directions, if nothing shall be said to him upon it, to keep it to himself; but, if spoken to with reference to it, then to show you his version. Possibly it may be well for you to see this." *Corr.* bl. 137.

d. a. v. in Nederland ontvangen werd (*a*). In hoever men in Engeland zelf van dat den 29^{en} Januari voldongen feit officieel bericht had gekregen, moet ik in het midden laten (*b*); zeker is het echter, dat Clancarty's mededeelingen aan onze ministers er op wezen, dat bescherming van den Britschen handel in die streken, voor de belangen in *China*, het punt van diplomatieken strijd zou worden.

Immers, toen minister Falck de argumenten van den Britschen gezant tegen ons recht op den Riouw-archipel en het schiereiland Malakka had wederlegd, bepaalde Clancarty er zich toe met op den 18^{en} Augustus eenvoudig den eisch te stellen, dat men als *volstrekte voorwaarde* tot onderhandelen diende aan te nemen, *dat Engeland niet aan Nederland den sleutel van de vaart op China kon afstaan* (*c*). — Die vrijheid van den *China*-handel was de door Raffles met buitengewoon succes gebruikte leuze geweest, om het Engelsche publiek en zijne staatslieden voor geen enkel onrecht des noods tegen ons te doen terugdeinzen. De gewezen secretaris van Raffles en Fendall, tijdens hunne landvoogdij over Java, de welbekende *Charles Assey*, publiceerde in hetzelfde jaar 1819 zeer ter snede eene brochure te Londen: *"On the trade to China and the Indian Archipelago; with observations on the insecurity of the British interests in that quarter"*,

---

(*a*) De brief van onzen Gouverneur-Generaal aan den Koning werd in bijl. 156 *Opvattingen* gepubliceerd. De ministerieele opdracht dd. 20 Augustus aan gezant Fagel luidde:

„M. le Gouv.-Général de nos possessions Orientales a fait rapport à Sa Majesté des désagréments, qu'il continue à éprouver de la part de Sir Raffles.

„Lord Clancarty m'ayant de son côté entretenu sur la situation des affaires des Indes, qui parait devoir fixer l'attention des deux Gouvernements à fin d'éviter quelque éclat, j'ai été chargé de transmettere à V. E. un extrait de la dépêche, que le Roi a reçue de M. le B^{n} v. d. Capellen, non seulement pour votre information particulière, mais aussi pour en faire un usage prudent et circonspect auprès de lord Castlereagh." B. Z.

(*b*) In een resumé dd. 27 December 1820 van het bestuur der O. I. C. te Londen van de Calcuttasche brieven, voorkomende in de B.-verz., lees ik namelijk: „Letter from the Gov. Gen. in Council, 14th May 1819, reporting the establishment by Sir T. Raffles of a British factory at Singapore, against which proceeding the Dutch have remonstrated, and stating the course intended to be pursued by the Supreme Government." In margine staat van wege de directie te Londen: „This subject was noticed in our despatch of 25th Jan. 1820." Deze depêche werd door mij sub 56 *Papieroorlog* weergegeven. — Het kan echter wel zijn, dat men te Londen eerder er van bericht had, en wel rechtstreeks van Raffles. Men zie over dat rechtstreeksch berichten naar Europa: *Papieroorlog* bl. 535 § 7 en bl. 540 § 12; ov. 147 en 152.

(*c*) *Smulders* bl. 38.

waarin onze handelsopvattingen werden gehekeld, nevens het Nederlandsche streven om ons overal in den Archipel te vestigen (*a*).

In weerwil echter van al het geschrevene tegen het Nederlandsch-Indisch beleid, was Clancarty eerlijk genoeg te erkennen, dat in de eerste plaats de schuld van de verwikkelingen bij Raffles lag, die door zijn onbetamelijk drijven, de Nederlandsch-Indische regeering tot maatregelen van militanten aard had opgewekt. "It was", meldde hij dd. 20 Augustus aan Castlereagh (*b*), "in consequence of a communication to me of your wishes to be acquainted as soon as possible with the views of this Government in the Eastern seas that I had a conversation with Nagell, out of which proceeded the order from the King to Falck to confer with me upon this subject. I believe myself that all our difficulties with the Dutch in those parts have originated from Sir Stamford Raffles. His conduct excited, as it appears, the jealousy of M. Capellen (who, very happily, is a man of good sense, and fully imbued with the opinion of the closest connexion with us being requisite for his country). Hence grew several of the establishments made by them, and from these the necessity of making others on our part appeared to our Government at Calcutta." Deze brief werd besloten met de mededeeling, dat Falck aan Clancarty gevraagd had, waarom *Billiton* niet was overgegeven, terwijl tevens de gezant de verwachting uitsprak, dat hij weldra eenige meer stellige berichten over de gewenschte onderhandelingen zou kunnen geven (*c*). Doch ook aangenomen, meende Clancarty, en zoo komt men met dit volk nooit verder, dat Raffles de eerste aanleiding was geweest van onze drift tot uitbreiding van de verkregen

(*a*) De schrijver kwam o. a. op tegen onze inderdaad veel te bekrompen bepalingen betrekkelijk de *kustvaart*. Men had dergelijke voorschriften ook wel in Britsch-Indië, doch de bezwaren golden hier niet het beginsel, maar de toepassing. — Zie een breed overzicht van het boekje in de *Asiatic Journal*, dl. VIII, bl. 133 vv.

(*b*) *Corr.* bl. 136.

(*c*) „In my conversation with Falck, he mentioned the subject of the island of Billeton, and asked why, as a dependence of Banca, it had not been delivered to them. I told him that I was not instructed to enter into explanations and details of this sort; but, speaking from myself, I supposed it had not been delivered, because it was not a dependence upon Banca, and consequently not comprised within the stipulation of August, 1814. I should hope, but cannot be sure, of bringing you over somewhat more definite with respect to your projected negociation in London, than I am enabled to convey by this mail."

vestigingen, nu dat Engeland eenmaal voor dit feit geplaatst werd, een feit, dat zijn handel met vernietiging in den Archipel en met eene afsluiting van de vaart naar *China* bedreigde, kon de Groot-Britannische regeering niet nalaten, daartegen de noodige voorzorgsmaatregelen te nemen.

Dit was niet enkel de grondtoon der besprekingen tusschen den Engelschen gezant en onze ministers, maar ook de zin van een door Clancarty opgemaakt *memorandum*, gedagteekend Brussel 20 Augustus 1819, hetwelk de strekking had, om het besprokene stelliger vorm te geven en gelegenheid aan onze regeering tot schriftelijke beantwoording te schenken (*a*). De gezant deelde er het volgende in mede.

Hij had van de Britsche regeering depêches ontvangen, houdende opdracht om met de Nederlandsche in voorloopige en vertrouwelijke mededeelingen te treden, die den weg konden banen voor de gezette behandeling van de Oostersche belangen door bepaalde gevolmachtigden, zoo spoedig als dit over en weer geschikt zou geacht worden. Onze regeering werd uit dien hoofde verzocht om één of meer gemachtigden te benoemen, ten einde de wederzijdsche rechten en verplichtingen nader te regelen. *Londen* werd als de meest geschikte plaats voor de conferentie aanbevolen, om redenen, die voor onze regeering duidelijk heetten te zijn; en *November* werd voor den aanvang in overweging gegeven, zoowel omdat dan gezant Fagel van eene dienstreis op het vaste land kon terug zijn, als omdat men aldus zou gelegenheid hebben na te gaan, wat de uitwerking was geweest van de laatste bevelen, gegeven aan de autoriteiten in Indië om in haar optreden de verhoudingen in acht te nemen, die eene vriendschappelijke en kalme beraadslaging in Europa mogelijk konden maken. De Britsche regeering, vervolgde de memorie, had

(*a*) In bijl. 69 van mijn *Papieroorlog*, waar ik ook dit memorandum aanhaalde, werd abusievelijk gedrukt 21 Augustus 1819. Men vindt het memorandum bij *Van Deventer* in bijl. LXV op bl. 282. — Is echter de datum van *twintig* Augustus juist? Van Nagell in zijn antwoord aan Clancarty schrijft wel: „Le Roi a vu avec une singulière satisfaction dans la proposition, contenu dans le Mémoire, *remis par l'Ambassadeur d'Angleterre le 20 dernier*..."; maar *remis* wil nog niet zeggen, dat het stuk zelf die dagteekening moet dragen. — *Smulders* bericht op bl. 38: „Lord Clancarty had namelijk bij eene nota van 18 Aug. 1819 als conditio sine qua non der onderhandelingen gesteld, dat Engeland niet aan onze Regeering den sleutel van de vaart naar China zoude afstaan enz."; en op bl. 47—49 herhaalt hij: „aan het wantrouwen van Engeland ten opzigte van de doorvaart van straat Malacca, gebleken uit de nota van lord Clancarty van 18 Augustus 1819, behoefde men niet te twijfelen."

zich harerzijds steeds welwillend getoond, hetgeen voldoende daaruit bleek, dat ernstige bevelen achtereenvolgens uit Londen naar Indië waren afgegaan, om de autoriteiten van eenig militant optreden terug te houden; en die zelfde regeering zou zich ook vriendschappelijk blijven betoonen bij de besprekingen, die tot eene nieuwe conventie konden leiden. Om echter eene gezonde basis daarvoor te hebben, achtte de memorie het noodig, *dat Nederland eenigszins uitdrukkelijk zijne inzichten en aanspraken omschreef.* Op de eilanden, waar het geen gezag had, wilde Engeland weliswaar evenmin politieke macht uitoefenen; doch het wenschte er, in vrije en vriendschappelijke mededinging als ieder ander, handel te kunnen drijven. Daarom verzocht de memorie te mogen weten, tot hoever ons eigenlijk gezag zich uitstrekte: dus wat wij als rechtstreeksch bezit vorderden; wat wij krachtens bondgenootschappelijke verdragen met inlandsche vorsten bezaten; wat onze territoriale grenzen waren of door welke regelen wij onze verhoudingen tot de onderdanen van andere staten, deze zeeën bezoekende, beheerschten; en in hoever wij hunne rechten als onderdanen dier staten beperkt beschouwden. Zonder omtrent deze punten eerst ophelderingen te ontvangen, kon er geene voldoende basis van onderhandeling zijn; doch afgescheiden daarvan, waren er twee punten, verklaarde de memorie, die de Britsche regeering in geen geval zou wenschen op te geven:

1° Zij kon niet berusten in eene feitelijke uitsluiting of eene loutere incidenteele toelating van den Britschen handel over de gansche onmetelijke uitgestrektheid van den Indischen archipel;

2° Zij kon er niet in toestemmen, dat de rechtstreeksche handel van Groot-Britannië met *China* zou worden blootgesteld aan al de blijkbare gevaren en nadeelen, die, vooral in tijd van oorlog, zouden voortvloeien uit het feit, dat de sleutels van de straten *Sunda* en *Malakka*, zonder uitzondering, in de handen van de Nederlandsche regeering bleven.

Wanneer deze twee beginselen onzerzijds werden aangenomen, dan konden wij er op rekenen, dat Engeland aan onze wenschen tot vriendschappelijke oplossing der geschillen halverwege zou tegemoet komen; eene vriendschappelijke gezindheid, die immers reeds gebleken was, herinnerde de memorie andermaal, uit de ernstige afkeuringen, die Raffles waren te beurt gevallen. Doch indien Nederland niet naliet van verdere militaire bezettingen af te zien, zóó dat wij redelijken grond van ongerustheid voor den Britschen handel in deze zeeën bleven geven, dan zou geene wel-

willendheid de Engelsche regeering kunnen leiden tot den voortduur van vriendschappelijke betrekkingen in dat deel der wereld. De memorie drukte de verwachting uit, dat, dank de wijsheid en bezadigdheid van beide regeeringen, de onderhandelingen zouden slagen, waarvoor van Engelsche zijde de basis zou zijn: voldoende waarborgen te erlangen in het belang der handelsvrijheden van de Britsche onderdanen, zonder te komen tot een feitelijken strijd met Nederland over militaire en politieke heerschappij in de Oostersche zeeën. Om alzoo de oppermacht aldaar te houden, zonder een aanhoudend streven van Engelsche zijde naar vestiging en gezag, moest Nederland aan Groot-Britannië zulke geriefelijkheden voor zijn handel verstrekken, daaronder de toelating van *consuls* begrepen, als de billijke wenschen der Britsche onderdanen konden voldoen. Kwam men daartoe op eene vrijzinnige en afdoende wijze, dan zou de heerschappij van iedere mogendheid eene bron van kracht en voorspoed voor elkander zijn; zoo niet, dan zouden vroeg of laat beide machten in strijd komen en beiden zouden onvermijdelijk lijden, wanneer de vriendschap en overeenstemming verstoord werden, die hare betrekkingen onverbrekelijk behoorden te hechten op ieder deel van de aarde. —

Het blad was dus omgekeerd: de beleediger sloeg den toon van beleedigde aan. De memorie doet mij denken aan de pogingen, waarvan men weleens hoort, tot vergelijk van den Pauselijken Stoel met niet-Roomsche volken; het luidt dán: wij zullen álles voor u zijn, maar buig eerst in álles! *Buigen of barsten*, dat inderdaad was de grondtoon van het stuk, te schreeuwender, wijl het slechts eischen wist te stellen, die over het geheel genomen door geene daad der Nederlansch-Indische regeering werd gerechtvaardigd en die men in enkele opzichten evenzeer aan de Britsche regeering zou kunnen stellen, zonder dat zij ooit in staat zou blijken er aan te voldoen. Of waren dan *hare* rechten tegenover de inlandsche potentaten enz. zóo boven bedenking, stond het Groot-Britannische koloniaal gebied in de toekomst *haar* dan zóó helder voor den geest, dat zij zich in staat zoude zien hare rechten te omschrijven: *nu* en voor *altijd?* De memorie zeide een en andermaal — alsof het ons eene enorme voldoening moest schenken! — dat Raffles' handelingen zoo dikwerf waren afgekeurd; ja, maar *met woorden*. Doch om niet te spreken van geldelijke vergoedingen, die zeker in dergelijke gevallen door Engeland zouden zijn gevorderd, er ware voor ons slechts ééne voldoening geweest — en deze had de

telkens zijne bevoegdheden overtredende, onze regeering brutaliseerende ondergeschikte ten volle verdiend — namelijk Raffles' terugroeping. Bij eenige oprechte neiging om de gevoelens van eene weliswaar kleinere, maar dan toch met Engeland in vriendschap levende natie te eerbiedigen, had men slechts door diens ontslag kunnen toonen, dat men verre wilde blijven van dezen leugengeest, die in alle normale verhoudingen tusschen de beide natiën, zoomede tusschen ons en onze vazallen, den brand stak. En tegenover deze ellendige ervaring, nog onder den gloed der ergernis hierover, bracht men den eisch voor om zelfs de mogelijkheid toe te laten van als consuls zulke onwaardige vertegenwoordigers binnen ons eigen gebied te dulden! Men kon niet berusten, zeide de memorie, in feitelijke uitsluiting; doch door geen enkel feit werd die uitsluiting bewezen; niettemin heette dat het motief der tegenwerkende Engelsche handelingen en eischen.

Canning, in 1824 als minister geroepen om het destijds met Nederland gesloten tractaat in het parlement te verdedigen, erkende met zoovele woorden, dat al het geschreeuw over de inhalige neiging der Nederlanders, ten slotte hem gebleken was op *niets* te berusten. Te vergeefs had hij geroepen, verklaarde de minister (*a*), om werkelijke bewijzen; hij was slechts beantwoord geworden, luidde zijne verzekering onder het gelach der toehoorders, met eene duistere herinnering aan *den moord van Amboina!*

Het was inderdaad een argument geweest, dat in die dagen druk opgang had gedaan. Is Salmond gevangen genomen door Muntinghe, dd. 5 Augustus 1818 schrijft Raffles aan den commissaris, dat men nu alles van ons Hollanders verwachten kon „even a repetition of the proceedings at Amboina" (*b*)! — Heeft Wolterbeek het Farquhar-contract van Linga-Riouw vernietigd, het *Calcutta Journal* van 5 Februari 1819 schettert daartegen in: „They are taking possession of all the ports in Borneo, Sumatra etc. so as to form the same system of arbitrary exclusion which they exercised ever before the last century, the barbarities, of which, particularly those practised at Amboyna, can never be forgotten. It was here that in 1624 they first tortured and then murdered the English"!! (*c*). — Moeten we door onderhandelingen

(*a*) Zie bl. 84 van D. C. Steijn Parvé's *Handelingen van Sir James Brooke op Borneo* (1859).

(*b*) Zie *Palembang* bl. 685; ov. 855.

(*c*) Zie M. R. bl. 38.

het wederrechtelijk genomen Singapore terugkrijgen, de *Asiatic Journal* van medio 1821 prikkelt de zenuwen der menschlievende Engelschen met zijn "Barbarous proceedings against the English at Amboyna" (*a*) .... En tot den *huidigen* dag herhalen de Engelsche publicisten in hun laffen Jingo-onzin dat thema. Hoor *Boulger* in zijn leven van Raffles, bl. 293, "The massacre of Amboyna in 1624, with the impaling of the English prisoners, stands on a par with the Black Hole tragedy in Bengal"!! Hoor *Egerton*, ook in zijn leven van Raffles, bl. 33: "Englishmen, in the East especially, had no cause to love the nation, which had been guilty of the massacre at Amboyna". 't Is fraai; vooral in levensbeschrijvingen van Raffles, in boeken over *Builders of Greater Britain* schijnen zulke scheldpartijen niet te mogen ontbreken. "Perhaps", zegt diezelfde Egerton op bl. 60, "as a nation we are somewhat inclined to pharisaical thanksgivings on our superiority to our neighbours". Hm, *somewhat perhaps!*

Natuurlijk, dat de positie der Britsche handelshuizen in het Nederlandsch geworden Indië er niet beter op was geworden: waar men ten behoeve van den Britschen handel differentieele rechten had geheven, waar gedurende den langdurigen oorlogstijd alle mededinging te zijnen gunste was uitgesloten (*b*), traden in de plaats mededingers, die nu met verschillend recht werden bevoordeeld ten koste van den Britschen handel. Doch dit was destijds eenmaal het systeem der gansche beschaafde handelswereld; bij de teruggave onzer koloniën wist men natuurlijk, dat deze omkeer moest volgen. Er lag daarin niets bijzonders, zóó weinig, dat de Engelschen in Vóór-Indië met hunne rechten ons bestaan er onmogelijk maakten; dat Raffles zelfs tractaten deed sluiten, die slechts toelating van Engeland door de inlandsche staten veroorloofden. Zijne vrienden schreven hem uit Engeland, dat onze contracten vrijzinniger waren dan de zijne; en als hij, ter verdediging, hierop overlegde eene Engelsche ver-

---

(*a*) Zie bl. 331 hiervoor. Verg. *Van de Graaff*, dl. I bl. 187—188.

(*b*) „The mistress of the seas obtained a monopoly of the carrying trade. Other nations could only obtain the produce of foreign countries through British shipowners, or on conditions determined by British statesmen. In one sentence, twenty years of war had concentrated the trade of the world in the British empire." — Spencer Walpole: *A history of England from the conclusion of the great war a° 1815* (1878): Dl. I bl. 399, betrekkelijk het jaar 1816.

taling van Wolterbeek's contract met Linga (*a*), werd eerlang door het bestuur te Londen naar Indië geschreven, dat die vertaling niet deugde (*b*)!

Wat werd er eindelijk van het argument voor het behoud van *Singapore*, in het belang van den Britschen handel met *China?* Nog daargelaten hun wachtpost op *Poeloe Pinang*, wat konden wij, armen! zelfs in tijden van oorlog tegen dien handel doen? »Toen ik dit las", schreef Elout in zijne nader te noemen *Consideratiën* van November 1819 (*c*), »dacht ik om Van Beuningen, die toen ter tijde zeide en kon zeggen, dat zijne meesters de sleutels van de Sond hadden. Nu niet zoo — en zoo wij dan gezegd worden de sleutels van straat Sunda en Malakka te hebben, zoo geloof ik dat het Britsche Gouvernement ter bekwamer tijd de daarop passende loopers gebruiken zou."

Wèl had minister Van Nagell reden om over de Britsche nota, waarvan elke zinsnede slechts aanmatiging en willekeur ademde, zich ongerust te maken en Fagel dd. 31 Augustus 1819 te schrijven, hoe weinig hij zich verbergen kon, dat Raffles zoo langzamerhand zijn doel bleek te bereiken om Engeland tegen ons in het harnas te jagen (*d*).

(*a*) „Your mention", schreef Raffles uit Benkoelen dd. 25 Mei 1821, „the Dutch treaty with Rahmet Shah of Lingin, and say it is more liberal than ours: either the Dutch have foisted upon you a false copy of the treaty, or you must have read strangely. I have, however, a copy of the true treaty..." *Memoir* Uitg. 1830 bl. 496; in de Uitgave van 1835 dl. II bl. 190 *weggelaten!*

(*b*) „The translation of the Djohor treaty, enclosed in sir T. Raffles' despatch to us of the 8rd March 1819, was evidently erroneous". Brief bijl. 62 S. P. § 12.

(*c*) *Bydr. E.* bl. 57.

(*d*) „Je vous envoye mon cher Monsieur un paquet adressé à lord Clancarty, mais que je vous prie de remettre à lord Castlereagh, qui voudra bien l'ouvrir; c'est une réponse au Mémoire, qui m'a été remis sur les affaires de l'Inde. — Vous trouverez les copies de ces deux pièces ci-jointes pour Votre information particulière et vous y verrez que Vous aurez de la besogne. Avec tout cela je ne puis me dissimuler que le Sr Raffles est parvenu, jusqu'à un certain point à son but et a donné l'alarme au cabinet Britannique sur nos vues; il est essentiel de travailler à rectifier ses fausses insinuations, et à bien persuader que nous n'avons aucunement l'ambition dominatrice que le dit Sr Raffles nous attribue. Cet homme est un Erostate et cherche à brouiller pour se rendre intéressant — et s'il m'est permis d'énoncer que quand on veut de bonne foi s'entendre, il faut toujours éviter d'employer de pareils agents." *B. Z.*

Toen minister Van Nagell met den in den tekst te noemen contra-memorie

De minister had denzelfden dag onderteekend eene voor Clancarty bestemde *contra-memorie*, nadat 's Konings welmeenen er over gevraagd en het advies van zijn ambtgenoot Falck over Clancarty's stuk ingewonnen was (*a*).

Het Nederlandsche antwoord mocht even bondig als waardig heeten (*b*). Gematigd was het mede, zeker zéér gematigd; doch wat viel anders te zeggen tegen eene machtige grootheid, die, in diplomatische vormen gewikkeld, ons een *buigen of barsten* had toegevoegd?

De Koning, gaf de nota te kennen, had met groot genoegen vernomen, dat het denkbeeld ter herziening van het tractaat van 1814 nu ook bij de Engelsche regeering had ingang gevonden: noch tegen de keuze der plaats *(Londen)*, noch tegen die van de maand *(November)* was bezwaar. Wat aanging de beschrijving onzer rechten en aanspraken, Nederland zou zich daarover vrijzinnig en openhartig uitspreken; maar er moest gewacht worden op de terugkomst in den loop des zomers van den heer Elout uit Indië, van wiens hand een in bijzonderheden afdalend rapport kon verwacht worden. Doch reeds nu verklaarde de minister in de gelegenheid te zijn tot het geven der algemeene verzekering, dat noch in de instructiën van Commissarissen-Generaal, noch in hunne maatregelen ooit eenige toeleg was geweest om andere volken, en speciaal de Engelschen, van de vaart in den Oosterschen archipel uit te sluiten of het Nederlandsche gezag uit te breiden buiten de grenzen van hetgeen krachtens vroegere verdragen met inlandsche potentaten bezeten was. En wat betrof de *sleutels*-quaestie, die staat

---

gereed was, bevond zich gezant Clancarty aan de overzijde van het Kanaal, waarom onze minister het stuk derwaarts zond. — Het slotgedeelte van het in deze noot aangehaalde schrijven bracht ik reeds in herinnering in mijne *Opvattingen*, bl. 414 (ov. 74); ik vergiste mij daar echter door ter neder te stellen, dat de brief was van Fagel aan Van Nagell; het is juist omgekeerd.

(*a*) „Ik haaste mij", schreef namelijk Van Nagell den 20en Augustus aan Falck, „aan Uwe Excellentie mede te deelen eene memorie, welke mij door lord Clancarty is overhandigd en die ten oogmerk heeft om tusschen de beide Gouvernementen onderhandelingen daar te stellen tot wegneming van de bestaande oneenigheden in de Oost-Indië.

„Uwe Excellentie gelieve de goedheid te hebben mij zoo spoedig mogelijk en met terugzending, hare gedachten nopens den inhoud van dit stuk te doen kennen, ten einde daarvan gebruik te maken bij den Koning, die begeerd heeft ons gevoelen deswegens te vernemen." B. Z.

(*b*) Opgenomen als bijl. LXVI bij V. D. op bl. 285. — In mijn *Papieroorlog*, sub 69, verwijs ik abusievelijk naar bl. 286.

van zaken was immers reeds meer dan 1½ eeuw oud! Waaruit waren toenmaals de gevaren gebleken; en op welken grond kon men dan vorderen het prijsgeven van rechten, zoo langen tijd onbetwist bezeten en van groote waarde voor Nederland? Maar, besloot het ernstig protest tegen de aanmatigende memorie, waarbij de minister zich blijkbaar inbond, zoo nochtans bij nadere overweging de Britsche regeering hierop bleef staan, dan had de Koning toegestemd, dat ook dit punt een onderwerp van behandeling werd, opdat, overeenkomstig de wenschen van Z. M. en het welbegrepen belang der beide staten, *al* hunne wederzijdsche betrekkingen in de Oost-Indië op een even billijken als vasten voet wierden geregeld, en dat men daardoor zou onmogelijk maken niet alleen iedere reden van beklag, doch zelfs van achterdocht en ongerustheid.

Terwijl de vertegenwoordigers van de Britsche regeering in Azië ruzie zochten, bracht onze gezant Fagel genoegelijke dagen door op Castlereagh's buitengoed *Cray Farm*, niet ver van Londen gelegen, en waarheen de Britsche minister dikwerf voor rustige werkzaamheid zich terugtrok. Waren het wellicht de aldaar verkregen aangename indrukken, waardoor de naar Londen teruggekeerde Fagel, die andermaal als onderhandelaar voor het te herziene tractaat van 1814 zou optreden, tevens vervuld werd met groote voldoening en zelfvertrouwen over het bericht, dat de Britsche regeering tot onderhandeling bereid werd gevonden, gelijk deze gevoelens blijken uit zijn antwoord dd. 30 Augustus 1819 aan Van Nagell op diens schrijven van tien dagen te voren? „J'ai la conviction qu'il ne sera pas très difficile de faire un arrangement, qui convienne aux deux parties", luidde de eerlang in rook te vervliegen illusie (*a*). Men moest hem slechts om het zaakje in orde te brengen doen bijstaan door iemand van plaatselijke Indische kennis en die even geschikt was als de man, met wien hij gewerkt had voor de uitvoering van het tractaat van 1814 ten aanzien van West-Indië; doch eigenlijk kwam het er zoo nauw niet op aan, wien men zond: „Au reste", meende de gezant bij de voorspiegeling eener taak, die eerlang wel *zeer moeilijk*, haast *te* moeilijk zou blijken, „je ne crois pas que j'aurais de difficulté à m'entendre avec qui que se soit, que vous m'enverrez". Over een paar dagen zou hij Castlereagh gaan opzoeken „mais j'attendrai qu'il m'en parle le premier".

(*a*) Zie den brief in zijn geheel in *Opteekeningen*, sub 162. B. Z.

De brief was hiermede afgesloten, toen de gezant verrast werd door de komst van Clancarty. Zonder ons antwoord op zijn memorandum van 20 Augustus af te wachten, was hij den 25[en] het Kanaal overgestoken om zich naar Londen en vandaar denzelfden dag naar Dublin te begeven. Van het vluchtig verblijf in Engelands hoofdstad op den 30[en] maakte hij gebruik om onzen gezant een langdurig bezoek te brengen. Dit maakte een P. S. aan den voor Van Nagell bestemden brief noodzakelijk. Hij deelde er o. a. in mede, dat de Indische quaestiën breedvoerig waren besproken, en herinnerde er nogmaals aan om hem, voor de onderhandelingen, iemand te zenden van plaatselijke kennis en "dans la même relation avec moi pour cette négociation-ci que l'a été Mr. van der Kemp pour celle des Indes Occidentales"; m. a. w. hij wenschte geen mede-onderhandelaar om hem te steunen, doch slechts een *adviseur* (*a*).

Met dit opgewekt schrijven kruiste zich de missive dd. 31 Augustus van *Buitenlandsche Zaken*, waarin de minister de memoriën over de Indische geschillen toezond.

Fagel ontving het pakket den 6[en] September 1819; overeenkomstig de opdracht, zond hij de voor Clancarty bestemde stukken naar *Cray Farm* met een schrijven dd. 7 September; hij voegde er Van Nagell's briefje bij, dat immers ook over Raffles' houding handelde, aldus tevens den Britschen minister andermaal zachtkens herinnerende, wat wij eigenlijk wel dachten van het handhaven eens ambtenaars, die eene bevriende mogendheid aanhoudend vijandig behandelde, zonder dat dit door eene terugroeping gestraft werd (*b*). — Den 8[en] zond Castlereagh de stukken voor zooveel noodig met veel dank terug. Hij vond de wijze, waarop onze minister van Buitenlandsche Zaken de algemeene beginselen onzer gezagsuitoefening had uiteengezet, wel wat duister, schreef hij niet ten onrechte; doch hij nam gaarne acte van Van Nagell's verzekering

(*a*) Mr. Johannes Cornelius van der Kemp, advocaat-generaal bij het Hoog-Gerechtshof te 's-Gravenhage (mijn grootvader), was geruimen tijd lid van de Tweede Kamer tot zijn overlijden in 1823.

(*b*) „My dear Lord — I herewith transmit to you the enclosed, which, although directed to Lord Clancarty, Baron Nagell wishes you to open. It contains the answer to the overtures made by Lord Clancarty on the affairs of India. I make no scruple to communicate to you in perfect confidence M. de Nagell's private letter to me, which accompanied the enclosed, requesting you to return it when you have read it." — *Corr.* bl. 147. Ten onrechte staat daar en elders onder de brieven van Fagel, *R*(obert) Fagel. Deze broeder van Hendrik was gezant te Parijs.

omtrent zijne bereidwilligheid elkander te verstaan, waarvan hij zich de beste gevolgen voorstelde (*a*).

De bestudeering van Van Nagell's stukken, de nadere besprekingen met Castlereagh, de kunstmatige opwinding eindelijk te Londen voor het handhaven der stichting van Singapore: dit alles opende onzen gezant de oogen voor de moeilijkheid der weldra aan te vangen taak. Bij een officieel schrijven dd. 7 September 1819 bood hij een *Times*-artikel van dien dag over de stichting van Singapore aan; het was overgenomen uit het *Calcutta-Journal* van 19 Maart te voren. De voortreffelijkheid der plaats werd uitbundig toegejuicht; de pogingen der Nederlanders om Engeland uit den handel van den Oosterschen archipel te dringen, waren er door gefnuikt; men verwachtte de krachtige ondersteuning van de regeering van lord Moira voor het behoud en de ontwikkeling der nederzetting, waarmede gebroken was: „the spell of Dutch monopoly, so justly reviled and detested, and which had nearly been again established" (*b*). De gezant berichtte tevens (*c*), dat hij den brief van Van der Capellen, aan Castlereagh had laten lezen, en dat deze dien zeer goed had opgenomen. Verder zou, behalve de Britsche minister zelf, nog lord Canning als mede onderhandelaar optreden. Hij zag in de keuze van dezen staatsman, „*the brilliant man*", zooals Bulwer in eene breede karakterschets hem betiteld heeft (*d*), eene aanwijzing voor het groote gewicht, dat nu ook de Britsche regeering aan de Oostersche geschillen begon te hechten. In verband daarmede drukte hij den wensch uit, dat hem voor

---

(*a*) „My Dear Sir — I return you, with many thanks, the confidential communication, with the enclosed letter from M. de Nagell. The reply to Lord Clancarty's *note verbale* is, perhaps necessarily, obscure upon the mode of interpreting general principles, as applicable to the relative position of our interests in the Eastern seas; but, as we are agreed in the policy of some clear and friendly understanding, I willingly accept M. de Nagell's assurances as auspicious harbingers of our future hopes, and doubt not the same temper, which has carried us successfully through other matters of greater importance, will bring us, upon this subject also, to an early and satisfactory settlement." — Ook dezen brief vindt men op bl. 147 *Corr.* Beide brieven werden gedeeltelijk aangehaald door Smulders op bl. 87—88, doch welke plaats zij in den gang der onderhandelingen beslaan, treedt er minder duidelijk aan den dag, vermoedelijk wijl de schrijver niet voldoende de stukken van *Buitenlandsche Zaken* ter beschikking had.

(*b*) Zie het artikel in sub 45 *Papieroorlog*.

(*c*) Zie bijl. 4.

(*d*) *Characters* pag. 195.

de onderhandelingen niet slechts een administratief adviseur zou ter zijde gesteld worden, gelijk door hem vroeger voldoende was geacht, maar „une personne, dont le poids répondit en quelque sorte à celui des plénipotentiaires Britanniques". — Bij dit officieel rapport had de gezant een particulieren brief gevoegd, waarin hij nader verklaarde, wien hij daarmede op het oog had, te weten Falck, door Fagel in den brief van 30 Augustus (bl. 348) aangewezen als „très-raisonnable et bien disposé". Verder bracht de gezant in dit particulier schrijven van 7 September eene welverdiende hulde aan Van Nagell's contra-memorie, als een *wijs*, *gematigd*, *goed ineengezet* stuk; maar de publieke opinie was nu eenmaal in beweging geraakt, terwijl Raffles steeds door gehandhaafd bleef; zoo vele redenen, dat hij nu voorzag *des discussions délicates et difficiles* (*a*).

Inmiddels was de oud-Commissaris-Generaal Elout in Nederland teruggekomen, en door hem ter voorlichting van de regeering voor het voeren der onderhandelingen eene belangrijke nota in November 1819 afgesloten, houdende „*Consideratiën nopens de afdoening der geschillen tusschen Groot-Britannië en de Nederlanden* (*b*). De adviseur wees daarin o. a. op het ongewenschte om, overeenkomstig het Engelsche memorandum, onze rechten te beschrijven, zoomede om af te zien van Singapore; ook bracht hij in herinnering, dat wel verre wij gegronde klachten tot monopoliegeest en uitsluiting gaven, Raffles en zijne handlangers steeds contracten van uitsluiting aangingen en de Engelschen in hunne koloniën veel meer monopoliegeest vertoonden. Het bezit der *sleutels* op de straten Soenda en Malakka noemde Elout slechts een voorwendsel om Singapore te houden (*c*). Wat Clancarty's nota omtrent het toelaten van *commercial agents* betrof, Elout was, schoon noode, er tegen: geenszins uit beginsel, maar na de ervaring met een man als Raffles opgedaan, die ook *commercial agent* heette.

Hij zelf — en niet Falck — werd ten slotte de mede-onderhandelaar van gezant Fagel, terwijl wegens onderscheidene omstandigheden,

---

(*a*) Zie den brief in bijl. 5. Van Deventer, bl. C C I haalt deze laatste woorden aan, zonder vermelding van de dagteekening, doch zegt, dat Fagel ze schreef *kort daarop*, d. w. z. korten tijd, nadat hij een brief dd. 26 Januari 1819 had doen afgaan! Men lijmt de stukken zoo wèl aan elkander.

(*b*) In *Bijdr. E.* bl. 1—59. Het in de Consideratiën voorkomend betoog over den afstand onzer factorijen in Vóór-Indië, zie *Factorijen* bl. 444 vv.; ov. 160 vv.

(*c*) Verg. bl. 346.

die ik in eene latere geschiedenis van het tractaat van 1824 zal verhalen, de onderhandelingen eerst aanvingen Juli 1820, die echter reeds den 4[en] Augustus werden afgebroken, omdat men het over de rechten op Singapore niet kon eens worden, gelijk ik heb verhaald in mijn *Papieroorlog*, hoofdstuk VI. Afgesproken werd, dat ze weder opgenomen zouden worden, zoodra men nadere inlichtingen uit Bengalen had.

IV.

Ergernissen van Gouv.-Gen. Van der Capellen over de schending van het status quo.

Terwijl de Britsche bladen in Europa scholden op Nederlands hardnekkigheid tegen het afstaan van Singapore, roerde men natuurlijk ook daar en in de omstreken de groote trom, ten einde de teruggave tegen te werken.

Zoo liet zich resident Farquhar door de inlanders, en in de eerste plaats door de hoofden, die ons hadden verraden, een gemeen request aanbieden over deze geruchten, „which naturally fill our jealous hearts with terror and anxiety as well on account of ourselves and our families, as for the sake of generations yet unborn" (*a*). Hoe treffend niet waar, alweer die *sake of mankind!* „In fact", luidt het met vermakelijke zelfgenoegzaamheid op bl. 165 van Egerton's Leven van Raffles, „as has not seldom been the case in England's island history, the cause of British interests was closely connected with the cause of humanity at large."

En de resident zond het smeekschrift bij brief van 9 September 1820 naar den Algemeenen Secretaris te Calcutta, wijzende, ach ja, op den *teederen* toon van het stuk! (*b*)

(*a*) Het stuk in bijl. 6.

(*b*) „I have the honor to transmit for the purpose of being laid before the Most Noble the Governor-General in Council a copy and translation of a letter addressed to me by the Sultan, Tumagong and inhabitants of this island.

„The letter itself contains so direct an appeal to His Lordship's consideration, so plain explicit and emphatic altho' brief exposition of the feelings of the parties immediately interested in the ultimate fate of this Factory, that I conceive it would be quite superfluous on my part to enter into any details in elucidation of its contents, the more especially as Captain Mackenzie, Second assistant to the Lieutenant-Governor of Fort Marlbro' will have the honor of delivering this communication to you, and to that Officer in the name of His Highness the Sultan of Johore, the Tumagong and

Tegelijkertijd kreeg de regeering te Batavia een opruienden brief in handen, dien de nieuwbakken sultan te Singapore had geschreven aan onzen leenman *den sultan van Sambas*. Op ons beklag hierover te Calcutta, vroeg men inlichting aan Raffles te Benkoelen, en aan Farquhar te Singapore.

De eerste antwoordde dd. 25 October 1820 er niets van te weten, tevens verzekerende, dat al het mogelijke werd gedaan, om de Britsch-Indische onderhoorigen van dergelijk intriges nu terug te houden (*a*). Farquhar schreef dd. 7 November 1820 evenzeer, dat zulke daden zooveel mogelijk werden belet (*b*); doch in de toelichting, die hij tegelijkertijd gaf, werd erkend, dat de toemenggoeng met 's residents medeweten correspondentie had gevoerd, hetgeen op zichzelf reeds ongepast was (*c*); de Britsch-Indische regeering liet dit in hare bezittingen evenmin toe (*d*). Zij zond dan ook bij brief van 27 Januari 1821 afschrift van Raffles' schrijven naar Batavia;

---

inhabitants of this island. I take the liberty of referring His Lordship in Council for a mere statement of the feelings and anxieties under which they at present labour."

(*a*) „The orders of His Excellency in Council for restraining the Princes under our protection from communication to those in actual connection with the Netherlands Government shall be enforced as far as practicable. His Lordship in Council may be assured that as far as depends upon my authority, nothing shall occur in this part of India to create fresh dissension or dissatisfaction on the part of the Netherlands Government."

(*b*) „The most noble the Governor General in Council may rest assured that every possible precaution has hitherto and will continue to be observed here to guard against every cause likely to create fresh dissension or dissatisfaction between the British Government and that of His Majesty the King of the Netherlands in India; and it affords me the greatest satisfaction to be able to report that the very best understanding and friendly intercourse at present exists between Singapore and all the surrounding states as well on the peninsula as throughout the eastern archipelago."

(*c*) Hij schreef namelijk: „that it appears a letter was addressed to the Sultan of Sambas by the Tummongong of Singapore some time in August last year, which letter had previously been submitted for my perusal, but that no part of the contents thereof seemed to me at the time to be objectionable; of this letter the Tummongong unfortunately has not reserved a copy, so that it cannot be ascertained here whether the one referred to by the Governor General of the Netherlands possessions in India is authentic or otherwise, but the Tummongong assures me that it was the farthest thing from his intention to convey anything in that letter of a tendency calculated to create the slightest misunderstanding between the Netherlands Government and the Sultan of Sambas."

(*d*) Een staaltje van hare gestrenge opvatting op bl. 248 (ov. 2) van mijn hiervoren aangehaald artikel „De teruggave der Nederlandsche factorijen in Hindostan."

het blijkt echter niet, dat onze regeering over Farquhar's mededeelingen werd ingelicht. Wèl ontmoette ik nog eene onbetamelijke correspondentie uit het jaar 1827 van *Sambas* en *Pontianak* met het Europeesche bestuur te Singapore, waaruit voldoende blijkt, dat dit de gelegenheid tot intrigeeren niet dacht op te geven (*a*).

Doch had de regeering te Calcutta, met het oog op de te Londen gevoerde onderhandelingen, uitdrukkelijk hare vertegenwoordigers verboden iets te doen, dat onze regeering tot klachten over bepaalde feiten aanleiding kon geven, de Britsch-Indische heeren achtten het niet noodig eenige kieschheid tegenover het *status quo*, hetwelk de gouverneur-generaal markies Hastings aan onze regeering toegezegd had, in acht te nemen of te doen nemen. Vandaar allerlei zaken, die het Nederlandsch bestuur moesten ontstemmen zonder dat het er iets tegen kon doen. Zoo zou den 1en Januari 1823 de gouverneur-generaal Hastings aftreden. Vele adressen van waardeering en erkentelijkdeid werden op het bericht hiervan den landvoogd aangeboden, maar niet slechts van zuiver Britsch-Indische plaatsen, als Madras, Bombay, Cawnpore, Pinang, doch ook van *Singapore*. Het stuk was geteekend door Raffles en een 40tal andere Europeanen, door den z.g. sultan en den toemenggoeng van Singapore; eindelijk door de hoofden der verschillende klassen van Inlanders, Chineezen, Siameezen, Javanen, Maleiers, Arabieren „and others now established at that

---

(*a*) De *broeder van den sultan van Sambas* schreef namelijk dd. 26 Februari 1827 aan den „gouverneur" van Singapore:

„The prosperity of Singapore, the number of strangers resorting thither, and the fame of your name and Government is reported far and wide, and has excited in me a desire, 'ere long, to pay you a visit, and to show my face (make my obeisance) to you.

„I am sorry that I have no other token of my respect to send to you than a boy, and a diamond button, the boy can serve you as a keeper of cattle, and the diamond may answer as a present to some one."

En de *sultan van Pontianak*:

„We beg to inform you that we have sent our brother, Sherif Ismael, with a small prow on a trading voyage to Singapore. If he should arrive at that place in safety, having no one there to whom we can recommend him, and he being still young and inexperienced, in case of any sickness or difficulty happening to him, we beg the favour of you to render him any needful counsel and assistance.

„No token of respect accompanies this to our Honorable friend, but our best wishes for his long life and prosperity."

Besloten werd de beide schrijvers te antwoorden, den bediende zijne vrijheid te schenken en de diamant, als naar gewoonte, te verkoopen ten bate van den lande.

interesting and rapidly improving settlement", berichtte *The Asiatic Journal*, dat het adres met 's landvoogds dankbetuiging opnam (*a*). Weidde het uit over Singapores bloei, "under your Lordship's auspices, and maintained against jealous rivalry by the vigour and firmness of your counsels" (*b*) — het leek wel ironie, tegenover 's landvoogds weifelende houding bij het vernemen van het feit der bezetting (*c*) — de Britsche gouverneur-generaal vond het volstrekt niet noodig, om, zoolang de zaak dan toch nog niet beslist was, eenige bescheidenheid jegens den gekrenkten nabuur in acht te nemen. Hij verklaarde, in zijn antwoord aan die lieve menschen, Singapores ontwikkeling uit het vertrouwen in de Britsche staatmanswijsheid: "since nothing could induce settlers to flock thither from other quarters, but their sense of the security and superior advantage, which they would enjoy under British rule"; elk woord was als het ware eene verzekering, dat Singapore ten eeuwigen dage Engelsch zou blijven! (*d*)

Raffles bevond zich inderdaad destijds weer te Singapore, hetgeen ons bestuur te Malakka als altijd met zorg voor zijne streken vervulde. "Nieuws is er hier op Malakka niet", schreef de translateur Van Angelbeek dd. 27 Februari 1823 aan zijn neef, het lid in den raad van Indië Mr. H. J. van de Graaff, "als dat Raffles zich te Sincapore ophoudt, en waarschijnlijk het een of ander voor ons schadelijk oogmerk heeft, bijaldien hij slagen kan dit ten uitvoer te brengen. Het doet mij veel genoegen, dat wij hem ten opzichte van Siak toch de pas hebben afgesneden."

Verschillende redenen hadden den luitenant-gouverneur aanleiding gegeven om in het laatst van 1822 zijne stichting opnieuw te bezoeken. In de jingo-geschiedenis van *Greater Britain* beslaat een dezer redenen eene weinig hartverheffende bladzijde, wijl de schrijvers wel gevoelen, dat zich de gewone geschiedenis herhaalt van eene door leugens gedekte wandaad, waarvan de bedrijvers ten slotte de hoogste onaangenaamheden krijgen over de vruchten van den roof. Toen namelijk Raffles en Farquhar samenspanden tot den tocht, die met de inbezitneming van Singapore eindigde (*e*), had de laatste reeds verlof naar Europa genomen, doch was ten slotte door Raffles over-

(*a*) In dl. XVI (1823) bl. 72.
(*b*) Zie het adres in bijl. 7.
(*c*) Zie S. P. bl. 419 en 421; *ov.* 31 en 33.
(*d*) Zie het antwoord in bijl. 8.
(*e*) S. P. bl. 407; ov. 19.

gehaald om *tijdelijk* nog wat te blijven, teneinde aan de stichting van Singapore mede te werken. Dientengevolge was Farquhar daar als resident opgetreden. Doch zoo langzamerhand kregen beide vrienden verschil over de manier van besturen, hetgeen tot toenemende verwijdering leidde, en eindelijk Raffles aan Farquhar deed vragen, *wanneer hij aan zijn plan tot verlof zou gevolg geven*. Farquhar wilde er echter niets meer van weten, waarop Raffles zich naar Singapore begaf *en hem er ontsloeg* op den 21en Maart 1823; zijn ontslag werd ten slotte gerekend in te gaan dd. 23 October 1820! (*a*). "This was", zeggen de heldenbeschrijvers, "a regrettable ending for the relations between the Founder and the first Resident of Singapore."

Tegelijkertijd nam de luitenant-gouverneur, in afwachting der komst uit Bengalen van den heer Crawfurd, het bestuur in handen, ten einde, door het uitvaardigen van allerlei belangrijke verordeningen en door het afstaan van gronden, de toekomst der jeugdige kolonie nog meer te verzekeren. Wèl hing daarover nog altijd als eene schaduw de mogelijkheid der teruggave aan Nederland, doch Raffles verkeerde daaromtrent in de beste verwachtingen. "I have, however", schreef hij immers 30 November 1822 over deze mogelijkheid aan de hertogin van Somerset (*b*) "very little uneasiness on the subject, as I think it now nearly impossible to dispossess us; and the time for my going home now draws so nigh, that I shall be able to fight the battle out in England, upon more equal ground than I have been obliged to do here" (*c*).

In dat vertrouwen vaardigde hij instructiën dd. 4 November 1822 uit voor de ontwikkeling en de verfraaiing der stad (*d*), terwijl hij op groote schaal verkoopingen van grond aankondigde. "I am now busy", berichtte Raffles dd. 4 December 1822 aan Murdoch, "in allotting the lands and laying out the several towns, defining rights, and establishing powers and rules for their protection and preservation. I have been a good deal impeded, but the task, though an arduous and serious one, is not one that I find unpleasant. What I feel most is the want of good counsel and advice, and of sufficient confidence in my own experience and judgment to lay down so broad and permanent a foundation as I could wish. I have already upwards of 10000 souls to legislate

(*a*) Zie *Egerton*, bl. 216—219; *Boulger*, bl. 328—329.

(*b*) Verg. het over den hertog medegedeelde in *Opvattingen* bl. 401; *ov.* 61.

(*c*) *Memoir*, 1e Uitg. bl. 525; 2e Uitg. dl. II bl. 242.

(*d*) Zie de instructie op bl. 280 *Egerton*.

for, and this number will, I doubt not, be increased during the next year. The enterprize and activity which prevails are wonderful, and the effects of a free-trade and liberal principles have operated like magic. But that the past prosperity of the place may not prove ephemeral, it requires that I be the more careful in what I do for the future; for if the past, under all our uncertainty of possession, has so far exceeded my expectations, what may not be calculated upon hereafter, when our principles are better understood, when our possession is considered secure, and when British capital and enterprize come into full and fair play!" En dd. 10 December 1822 aan een ander correspondent: "My time is at present engaged in remodelling and laying out my new city, and in establishing institutions and laws for its future constitution; a pleasant duty enough in England, where you have books, hard heads, and lawyers to refer to, but here by no means easy, where all must depend on my own judgment and foresight. Nevertheless I hope that though Singapore may be the first capital established in the nineteenth century, it will not disgrace the brightest period of it. You will be surprised to hear of the value of land here. A few spots of ground hitherto considered of no value, and passed over by the local resident, sold in the course of an hour for upwards of 50000 dollars. You will perceive that I have been very cautious in wording the grants of land, so as not to alarm the anti-colonists at home." (*a*)

Nu oordeelde de regeering te Batavia, die van deze handelingen het een en ander had vernomen, dat verkoop van grond niet had mogen voorkomen, zoolang het recht op Singapore eene hangende quaestie was. De ergernis vermeerderde door de stellige tijding, dat te *Djohor*, hetwelk we nominaal nog steeds onder ons gezag beschouwden, *ook de Engelsche vlag was geheschen.*

Het besluit van 6 Mei 1823 N° 17 was er het gevolg van. De regeering zou eene commissie naar Malakka en Riouw in onderzoek zenden, speciaal ten einde er achter te komen, wat van die Djohorsche historie waar was; maar tegelijkertijd zou de regeering te Calcutta over de beide zaken geïnterpelleerd worden (*b*). Dit laatste geschiedde bij een schrijven van denzelfden dag. Gelijk de Calcuttasche regeering dd. 31 October 1823 naar Londen berichtte,

(*a*) Zie de correspondentie in *Memoir* 1e Uitg. bl. 531—532; 2e Uitg. dl. II 251—252.

(*b*) Men zie het belangrijke besluit in bijl. 9.

bracht onze gouverneur-generaal „vehemently" zijne bezwaren in; de brief getuigt inderdaad van eene groote, maar volkomen gerechtvaardigde bitterheid (*a*). De landvoogd wilde dan ook niet op antwoord wachten voor het nemen van plaatselijke maatregelen. Bij een besluit van 3 Juni 1823 werden toch in commissie gesteld de schout-bij-nacht *Jhr. Melvill van Carnbée* en de raad van Financiën, directeur der inkomende en uitgaande rechten *Wappers Melis* (*b*), terwijl hun als secretaris werd toegevoegd de hoofdcommies op het gouvernementsbureau te Malakka *E. van Angelbeek*, mannen „distinguished for their talents and knowledge", luidt het in een rapport van Crawfurd. De heeren kregen mede eene openbare en eene geheime instructie. Volgens de eerste moest men o. a. nagaan de verschillende verhoudingen, speciaal ook wat den handel betrof. *Singapore* mochten zij echter niet bezoeken, evenmin correspondeeren met de autoriteiten aldaar; verder hadden zij sultan Abdoerrahman tot inkeer te brengen. Gelijk ik namelijk op bl. 317 mededeelde, had toekoe Poetri de regalia in bezit genomen, hetgeen ten slotte Abdoerrahman zóo baloorig zeide te maken, dat ook hij ons feitelijk verliet, door namelijk reeds in 1821 zijne residentie *Linga* vaarwel te zeggen en zich te *Trenganoe* op het schiereiland Malakka schuil te houden. Hij had verklaard niet meer naar Linga te willen terugkeeren, m. a. w. zich onder ons gezag te stellen, alvorens hij in het bezit was van de regalia. Het waren echter slechts praatjes. Immers dd. 13 October 1822 slaagden wij er in om de stukken met geweld in bezit te krijgen en ze naar Tandjong Pinang op Riouw over te brengen (*c*); doch wel verre, dat de kennisgeving hiervan aan Abdoerrahman er toe leidde, dat de sultan terugkwam, was hij, niettegenstaande onze aanzoeken, op Trenganoe blijven hokken. Hem nu goed- of kwaadschiks er vandaan te halen, moest de commissie mede beproeven. (*d*)

De geheime instructie was lang niet onaardig, omdat ze eene waardige voortzetting beloofde te zijn van den reeds genoemden *Papieroorlog*. Zoo inderdaad de Britsche vlag te Djohor bleek geheschen, moest natuurlijk worden *ge-pro-tes-teerd;* en verder diende men te trachten om onder verwisseling met de Nederland-

(*a*) Zie bijl. 10. Den brief vindt men, doch uit het Fransch in het Engelsch vertaald, bij de *Bisschop*-stukken.

(*b*) Op daggelden van f 50.

(*c*) Zie *Netscher* bl. 277.

(*d*) Zie de openbare instructie in bijl. 11.

sche vlag „behendiglijk" de Britsche *weg te nemen*! Slaagde de commissie daarin, dan moest ze het dundoek „met een beleefden brief" aan het bestuur te Singapore terugzenden. Dus toch correspondentie houden. (*a*)

V.

Nieuwe ergernis over Raffles' komst te Batavia.

In dezelfde maand Juni 1823, dat alzoo de commissie werd ingesteld om na te gaan, wat te doen viel tegen „de nieuwe beleedigingen", die Raffles en de zijnen onze regeering hadden aangedaan (*b*), deed de luitenant-gouverneur het bestuur van Singapore over aan den nieuwbenoemden resident, den bekenden *John Crawfurd*, terwijl nu ook de residentie, los van Benkoelen, rechtstreeks onder Calcutta werd gebracht. Raffles, met de brutaliteit hem eigen, gaf aan de regeering te Batavia, ofschoon hij zeer wel wist, dat we geenerlei correspondentie met Singapore onderhielden, van deze bestuursverwisseling kennis. Onze regeering zond het stuk terug onder mededeeling, dat het Nederlandsche gouvernement niet de wettigheid der bezetting, en dus evenmin een Engelsch resident van Singapore kon erkennen.

Vervolgens scheepte zich Raffles met zijne vrouw van Singapore in, om via Benkoelen naar Europa zich te begeven; doch alvorens zoover te gaan, werd weder een *coup de théâtre* bedacht.

Kieschheid en bescheidenheid hadden den luitenant-gouverneur tegen elken prijs moeten weerhouden Batavia aan te doen, waarvan hij de regeering gedurende vier jaren had belogen, had belasterd en in wier gebied hij herhaaldelijk als een roover was gevallen of dat had doen schenden; maar bij Raffles was voor dat gevoel nooit plaats.

„For the purpose of landing some consignments from Bengal", kwam hij den 25[en] Juni 1823 ter reede van Batavia; er bleken *twee à drie dagen* — ten slotte werd het eene week — noodig om het eenvoudige werk te volbrengen. Hij berichtte zijne komst aan den heer Van der Capellen, onder mededeeling — bij deze menschen

(*a*) Zie de geheime instructie in bijl. 12.

(*b*) De aangehaalde woorden in een op bl. 383 aan te halen brief over de zaak dd. 13 November 1823 van den minister Falck aan onzen Koning. B. Z.

zijn altijd vrouwen en kinderen mede in de avonturen — dat mevrouw Raffles onderwijl van boord zou gaan »as lady Raffles is in a very delicate health and suffers much at sea".

Te Batavia waren natuurlijk nog vele bekenden uit den tijd van Raffles' gouvernement. Niets natuurlijker dus, dat deze menschen op het vernemen van zijne komst, hem kwamen bezoeken; het zou van hen wel zéer karakterloos geweest zijn, indien zij zich daarvan hadden onthouden. Doch alsof het iets zeer bijzonders was, heette het later in de *Memoir* (*a*): »the people of the island were not to be restrained; and he there held (*nl. op zijn schip*) as it were a continual lever every day, people of all ranks flocking to him".

Door Raffles was, gelijk ik zeide, aan onzen gouv. gen. zelf geschreven. De heer Van der Capellen, die nog die »nieuwe beleedigingen" door het schenden van de goede trouw zoo diep gevoelde, had desverkiezend den brief door een zijner secretarissen kunnen doen terugzenden met een renvooi, houdende de korte mededeeling, dat Zijne Excellentie in geene particuliere briefwisseling met hem wenschte te treden en dat voor officieele correspondentie hij zich tot de betrokken autoriteiten had te wenden; de heer Van der Capellen had ook den brief minachtend ter zijde kunnen leggen en dus geheel onbeantwoord laten. In plaats van een en ander antwoordde hij hem bij een briefje, gedagteekend Batavia 25 Juni 1823. Hij schreef hem terecht, dat hij zich ten zeerste verwonderde en dat deze komst, na al hetgeen sinds 1818 gebeurde, vermeden had kunnen en moeten worden; verder, dat nu mevrouw Raffles ongesteld was, de heer Van der Capellen te zeer deze reden eerbiedigde, om niet ook toe te laten, dat de heer Raffles mede van boord kwam, doch dat het hem, Gouv. Gen., speet, niet aan den heer Raffles die beleefdheden te kunnen bewijzen, welke het den landvoogd anders een genoegen heette te zijn aan hooge bezoekers te bewijzen.

Of de brief nu werkelijk in zoo »very bad French" was geschreven, gelijk Boulger opmerkt (*b*), wensch ik in het midden te laten; doch voor den onbevangen lezer is overigens in dat stuk niets, absoluut niets, dat min waardig of verkeerd gezien mocht geacht worden; het was een volkomen waarheidlievend, correct schrijven aan iemand, wien men in beleefde termen zijn gemis

(*a*) Uitg. 1830 bl. 554; Uitg. 1835 dl. II bl. 295.
(*b*) Bl. 290.

aan achting wilde uitdrukken (*a*). Trouwens onmogelijk kon zich Raffles in gemoede over zulk eene correspondentie verwonderd hebben, daar hijzelf iemand schreef, vòòr hij Batavia had bereikt: „The Dutch will be a little astonished, but I cannot help it; I do not intend to land" (*b*). Doch wanneer ik het beter zou gevonden hebben, dat de heer Van der Capellen zich van eene persoonlijke mededeeling had onthouden, dan is het wijl hij uit Raffles' gansch verleden had kunnen weten, dat deze man slechts zocht om door schandaal zich belangwekkend voor te stellen, en dat daartoe dergelijk geschrijf hem gereede aanleiding kon geven.

Het korte briefje werd natuurlijk door een lang epistel vol phrasen en leugens beantwoord. Het speet hem, schreef Raffles, dat zijne mededeeling, die hij gedaan had „as a mark of respect" (!), tot zooveel verwondering had aanleiding gegeven, wijl hij nooit had kunnen veronderstellen, dat zijne komst onaangename gevoelens zou gewekt hebben: „I never for a moment supposed it would have given rise to any apprehensions or

(*a*) Ziehier den brief:

Monsieur,

J'ai reçu avec une extrême surprise la lettre que M. le Capitaine Hull m'a remise de votre part.

J'ai chargé M. Macquoid de vous donner verbalement ma réponse, et ne doute point qu'il ne s'acquitte avec exactitude de cette commission.

Je veux cependant ajouter encore à ce qu'il vous dira de ma part, que j'étais loin de m'attendre à vous voir arrivé à *Batavia* après tout ce qui a eu lieu depuis 1818.

Vous ne pouviez ignorer, Monsieur, qu'une pareille visite que vous auriez pu éviter, ne peut que m'être extrêmement désagréable.

L'indisposition de Madame Raffles est cependant un motif que je respecte trop pour m'opposer à votre séjour à Batavia pendant quelques jours.

Je regrette, Monsieur, de ne pouvoir après tout ce qui a eu lieu vous accueillir, comme je me fais toujours un devoir et plaisir de recevoir les fonctionnaires d'un Gouvernement si intimement lié avec celui que j'ai l'honneur de représenter ici.

Vous connaissez trop bien l'état des choses, Monsieur, pour ce que j'ai besoin de vous observer, que toute communication ou entrevue personelle entre nous doit être évitée. Je ne pourrais que répéter de nouveau toute la série de plaintes que j'ai cru de mon devoir d'adresser à mon Gouvernement comme à votre, depuis plusieurs années, contre un grand nombre de vos actions dirigées contre les intérêts de mon Souverain; une pareille communication n'offrirait aucun agrément ni pour vous ni pour moi-même.

J'ai l'honneur d'être, etc.

VAN DER CAPELLEN.

(*b*) *Memoir*. Uitg. 1830 bl. 550; Uitg. 1835 dl. II bl. 287. De daar aangehaalde brief is gedagteekend Juli 1823; dit zal wel Juni 1823 moeten zijn.

unpleasent feelings on your part". Dit staat in denzelfden brief, waarin eenige zinsneden te voren, Raffles bericht, dat hij niet voornemens was om zijn schip te verlaten, omdat eene komst te Batavia zelf „could only have been attended with painful feelings, public as well as private, and" — voegt hij er nog aan toe — „*and there certainly has been nothing in the conduct of your Excellency, which could have rendered me particularly desirous of personal communication or acquaintance*". — Had de landvoogd uit zichzelf bericht, dat hij nochtans geen bezwaar had tegen Raffles' landing, omdat zijne vrouw wegens ziekte te Batavia moest zijn, en had hij van eene permissie tot landing voor haar volstrekt niet gesproken, Raffles antwoordde: Mijn hemel, ik was niet eens van plan te landen: „and" — luidt daarop de nonsens — „under these circumstances I trust you will admit, that the proscription you have thought proper to issue might, in common courtesy, have been delayed, until a sollicitation on my part might have called for it"; daaraan geheel overbodig toevoegende: „I did not, Sir, consider it necessary to request your permission for Lady Raffles to land, as I could not suppose it to be so in the present state of civilized society; but I have now respectfully to request that, as she is in delicate health, and far advanced in her pregnancy....", daar komt het, *beschaving*, *vrouwen* en *kinderen*, al moeten ze dan nog geboren worden (*a*)! — Had de landvoogd terecht opgemerkt, dat bij eenig begrip van welvoegelijkheid, Raffles deze komst ter reede van Batavia had kunnen en moeten vermijden, deze laat erop den leugen hooren: „I can assure you it was a matter of absolute necessity, in every way against my wishes and feelings". Had eindelijk de landvoogd in herinnering gebracht al de gemeenheden van een vierjarig oneerlijk optreden, Raffles herhaalde nu precies wat hij vroeger aan Commissarissen-Generaal had geschreven, namelijk dat óók hij voor het welzijn van zijn land was opgekomen en dus hoopte „you will judge equally charitably of the motives which may have dictated my conduct". Alsof Van der Capellen's grieven de *motieven* golden, en niet de wijzen, waarop de verwezenlijking werd beoogd. „I have thought", luidde het ten slotte altijd even pecksniffachtig, „the above explanation due as well to your Excellency as myself, as I should have presumed you to have been as incapable of offering a personal incivility,

(*a*) Verg. *Palembang*, noot a op bl. 405; ov. 75.

as I am of receiving one without noticing it as it deserves" (*a*).

Hoe is het mogelijk, dat er nog menschen zijn, die dit antwoord met eenige verrukking hebben kunnen lezen, gelijk zekere Yule opmerkte: "The correspondence that passed is very amusing, and Raffles's reply to the letter of the Dutch baron, whose apprehensions had made him forget his good manners (sic), is an inimitable example of the application of the lash with unexceptionable politeness but with stinging severity on every line" (*b*). Nu ja, voor onverwachte zweepslagen is men nooit volstrekt behoed, allerminst in een land, dat door een zijner grootste schrijvers de eer werd aangedaan, om een speciaal werk over dit land der *snobs* te dichten. Raffles vond de briefwisseling natuurlijk ook zóó eervol, dat hij ze de regeering van Calcutta in handen stelde, die de "remarkable correspondence" doorzond aan de directie te Londen! Hijzelf zich naar gewoonte op een voetstuk plaatsende, en den weerzin van onzen landvoogd om hem op Batavia te zien, niet natuurlijk willende zoeken in gemis aan achting voor zijne persoonlijkheid, schreef: "Had Bonaparte returned to life, and anchored in the Downs, it would not have excited greater agitation in England, than my arrival has done here, though the sensation might have been very different. Here fear and apprehension are every thing, and to these all courtesy, principle, and interest give way" (*c*). *Principle* voorop!

Had mevrouw Raffles niet leugenachtig geschreven, dat men haar en haar man geweigerd had te Riouw van water te voorzien, terwijl ze op het punt stonden, hij, met vrouw en kind — vrouwen en kinderen ontbreken nooit — van te versmachten; dat het bestuur hem had toegevoegd, dat hij een spion was — zeer waar anders; en dat hij er van door moest gaan, — onbewust vermoedelijk, dat in dit opzicht een officieel stuk van Raffles zelf de onwaarheid zou loochenen (*d*)!

Keeren wij nu terug naar de door den geërgerden landvoogd ingestelde commissie, wier opdracht was na te gaan, hoe het met die Djohorsche vlag en het verkoopen van de Singapoorsche gronden stond.

(*a*) De gansche correspondentie in de *Memoir*. Uitg. 1830 bl. 552; uitg. 1835, dl. II bl. 290. Het *comme à votre* in de slotalinea van Van der Capellen's brief nam ik daaruit over. Dit acht ik echter óf eene verschrijving, óf eene drukfout. — Zie ook *Boulger* bl. 290.

(*b*) Bij *Boulger* bl. 290.

(*c*) *Memoir* t. a. p.

(*d*) Zie M. R. bijl. 10.

VI.

De commissie Mellvill-Wappers Melis in den Linga-Riouw-archipel.

Den 7[en] November 1823 had de commissie met de *Eurydice* Riouw bereikt, na eerst op Malakka betrekkelijk de Djohorsche vlag onderzoek gedaan te hebben, zonder tot een bepaald resultaat te zijn gekomen; doch toen ze te Riouw als stellig vernam, dat de Britsche vlag werkelijk te Djohor wapperde, zond ze den luitenant ter zee Pinet, van de Eurydice, den havenmeester Borgen te Riouw en den sjahbandar aldaar naar Djohor om de zaak plaatselijk op te nemen.

Ook de onderkoning was naar het schiereiland overgestoken en wel met de koloniale brik *Orestes*, teneinde den mokkenden sultan terug te brengen van Trenganoe. Het lukte eindelijk, zoodat den 3[en] November 1823 beide vorsten te Riouw terugkwamen, en den 27[en] de plechtige uitreiking van de regalia door commissarissen aan sultan Abdoerrahman geschiedde (*a*).

Inmiddels was den 17[en] November de commissie-*Pinet* te Djohor gekomen. Ze ontmoette er een hoofd, dat pas sinds 2 à 3 maanden door den Singapoorschen sultan en den Djohorschen toemenggoeng was aangesteld; vóor dien tijd had er inderdaad de Engelsche vlag gewapperd, doch de vertrekkende panghoeloe had haar medegenomen; het fungeerend hoofd beloofde aan de commissie, dat hij de door haar van Riouw medegenomen vlag zou hijschen (*b*).

De aanleiding tot het wegnemen der Britsche vlag was gelegen geweest in uitdrukkelijke bevelen, die de resident van Singapore had gegeven, zonder echter officieel last van de Calcuttasche regeering te hebben gekregen. Bij missive dd. 31 October 1823 had zich deze regeering wel gehaast om de onze te berichten, dat ze beide beklagpunten (die over den verkoop van gronden en over het hijschen der Britsche vlag) zou doen onderzoeken, dat in ieder geval de vlaggenquaestie in strijd zou zijn met hare uitdrukkelijke bevelen, en dat, wat de grondenquaestie betrof, vermoedelijk onze regeering door eene andere zaak op een dwaalspoor was gebracht (*c*); — ook schreef

---

(*a*) Zie breeder *Netscher*, bl. 277—278.
(*b*) Zie breeder *Netscher*, bl. 275—276.
(*c*) Zie den brief in bijl. 18.

ze te gelijker tijd om inlichtingen, èn aan Raffles te Benkoelen (*a*), èn aan Crawfurd te Singapore (*b*); doch vóór deze laatste den brief ontvangen had, was door hem uit zichzelf, doch zeker ten gevolge van de bemoeiingen der onzen, dd. 10 Januari 1824 over het vlaggenpunt naar Calcutta geschreven. De resident berichtte, dat zijn voorganger, resident Farquhar, de vlag te Djohor had doen hijschen; maar rapporteur had bevelen gegeven voor het nederhalen ervan, toen hij in Augustus 1823 *confidential instructions* daartoe had ontvangen. Van wie? *Niet* van het Bengaalsche gouvernement, anders zou hij aan die regeering niet zoo geheimzinnig over die *confidential instructions* hebben geschreven, en dan zou ook de Calcuttasche regeering niet de onbeschaamdheid hebben gehad om aan Batavia te berichten, dat ze van de gansche zaak niets wist. Nochtans is het erg vreemd; men heeft dan toch slechts bevelen op te volgen van tot het geven ervan bevoegden. Werd als zoodanig wellicht beschouwd een *lid der regeering*, dan kon immers de Britsche landvoogd in Rade toch altijd wel schrijven, dat *hij* er niets van wist? Crawfurd zelf berichtte ook aan een Engelschman te Malakka, dat niet de

(*a*) De brief van den Britschen gouvernementssecretaris Swinton dd. 31 October 1823 aan Raffles luidde:

„I am directed to transmit to you the annexed extract of a letter from the Baron Van der Capellen dated the 6th May last but not received until the 25th ultimo (in duplicate) and to request that you will report fully and explicitly whether the representation therein contained of your having caused a British flag to be hoisted at Johore is correct: if so that you will explain the circumstances of the case and the motives of such a procedure for the information and consideration of the Supreme Government."

(*b*) De resident te Singapore ontving het volgend schrijven:

„It being considered by the Governor General in Council proper that you should be apprised of the contents of a despatch recently received from His Excellency the Baron Van der Capellen, I am directed to transmit to you a copy of that document which is dated the 6th May.

„His Lordship in Council desires that you will immediately institute a strict enquiry into the grounds of the representation conveyed to the Governor General of Batavia of the British flag having been hoisted at Johore, and that you will report to Government the result of your investigation stating your own views of the causes and object of such a proceeding should the story prove to be well-founded. A reference will be made also to Sir T. S. Raffles for explanation on the subject.

„The Governor General in Council is desirous likewise of being informed whether the condition noticed in the Baron Van der Capellen's letter was actually published in any of the Lieutenant Governor's Proclamations regarding the sale of lands, viz., that *until the propriety-titles shall be expedited in due form a deed of grant will be delivered to the purchasers under the seal of the Honourable East India Company.*"

Bengaalsche regeering het bevel had gegeven, want die was er niet officieel van op de hoogte, „yet it become known there by some other means", en *dientengevolge* had hij ontvangen: „a confidential communication from very high authority in that quarter, strongly condemning any such measures" (*a*). Wat ook onduidelijk moge zijn, niet, dat de heeren aan het smoezelen waren geweest.

Op die vertrouwelijke mededeelingen dan in Augustus 1823, had Crawfurd last gegeven de vlag neder te halen. Zie nu echter eens die ellendige inlanders... Den resident scheen het volkomen te hebben koud gelaten, of zijn bevel ook werd opgevolgd: maar ter elfder ure, d. w. z. toen de Nederlandsche heeren naderden, had hij vernomen, geheel *toevallig* vernomen, dat de vlag er nog maar altijd werd geheschen. Toen had hij echter op zijn stuk gestaan, en de Nederlandsche commissie hare opdracht laten vervullen. Dat nu vonden de Singapoorsche sultan en de Djohorsche Toemenggoeng erg, waarom zij zich dd. 8 December 1823 tot de Calcuttasche regeering richtten, met verzoek om hen, krachtens het Singapore-contract, tegen het Hollandsche drijven bij te staan (*b*)! Het was dit stuk, dat de resident bij schrijven dd. 10 Januari 1824 naar Calcutta doorzond, onder opmerking dat de klagers niets te reclameeren hadden (*c*). In overeenstemming met 's residents advies, deed de Calcuttasche regeering aan den Sultan en den Toemenggoeng dd. 5 Maart 1824 een schrijven richten, waarin hun, onder aanbieding van geschenken, werd te kennen gegeven, dat ze ongelijk hadden (*d*).

(*a*) Zie die inlichting van Crawfurd aan een Malakkaasch koopman bij *Netscher* bl. 275 noot 1.

(*b*) „We confide in the English Government that it will bring us prosperity and happiness, and we always hope to remain at Singapore along with the English with candour and sincerity upon our side. One matter we bring to the notice of Your Excellency. According to the treaty made with our friend Sir S. Raffles, it was stipulated that if any of the dependencies of our country should be in difficulty or distress the English should afford us assistance without fail. Accordingly respecting one of the dependencies in question called Johor we consented with Sir S. Raffles, and in concert with him we hoisted the British colours there about 7 or 8 months ago. In the meantime accounts came that the people of Rhio intended to hoist their own flag there. We communicated this to Mr. Crawfurd who directed the English flag to be struck. Afterwards the people of Rhio came to Johor along with the Dutch and hoisted their flag, and we have now struck the English flag according to what Mr. Crawfurd said."

(*c*) De brief is opgenomen in bijl. 14.

(*d*) „Touching the affair of Johor, His Lordship approves of the conduct of

Doch zoò het Calcuttasche bestuur, in zijne correspondentie met ons, zekere welwillendheid toonde, geheel anders luidden de brieven, die van daar naar de directie te Londen gingen. In de eerste plaats werd steeds iedere stap, dien wij deden tot uitbreiding van het gezag, geschetst als eene slechte handeling, die alleen maar de strekking had, om de Engelschen te benadeelen. Dat was nog de toon van een schrijven dd. 12 Maart 1824 naar Londen. Zoo hadden we ons gevestigd op het groote eiland *Linga*, een deel van het Djohorsche rijk. „This would be", schreef de regeering (§ 39), „detrimental to the interests of Singapore, only in as far as it might obstruct a growing trade in tin, from a small island on the coast of Lingin and dependent upon it, called *Singkep*. When Singapore was taken possession of on our part, the produce of Singkep in this metal was very inconsiderable, but in consequence of the high prices given at Singapore, it has since increased so much, as at present to be estimated at little less than 5000 peculs annually." — Zoo hadden de Nederlanders zich gevestigd op *Billiton* en dachten zij aan eene vestiging op de *Karimata's*, gelegen tusschen Billiton en Borneo (§ 41): „Should this be effected, the resident (Crawfurd) stated they will be in an attitude, in some respects to control every navigable channel leading from the Straits of Malacca and the China sea to the Java and Amboyna seas, and the Straits of Sunda." — Wij breidden ons uit, luidde het (§ 45 vv.), op *Borneo* en hadden het oog op *Siak*. En na aldus de rapporten van Crawfurd over onze heerschzucht samengevat te hebben, komt het stuk tot een opmerkelijken uitval. — We weten, dat Calcutta en Batavia waren overeengekomen de zaken in *statu quo* te houden, tot de regeeringen in Europa er over beslist zouden hebben. Doch waarover liep dit? Natuurlijk over *Singapore*; dat was de grondtoon onzer klachten geweest, en daarover was de correspondentie gevoerd, totdat men te Calcutta in den hoek was gezet en daar het *status quo* was toegezegd. Maar hoe werd dat nu uitgelegd? Dat ook wij, nota bene, alom rustig zouden blijven zitten, dat wij niet ons

---

Mr. Crawfurd in removing the British flag from thence, as his predecessor had no authority to place or to allow it to be placed there. Your Highnesses will bear in mind that the second article of the engagement entered into with Your Highnesses on the 11th day of the month of Rubbi-ul-Akhir, of the year 1234, expressly declares that the English Government is not to interfere in the internal concerns of Your Highnesses' Government, nor bound to maintain your sovereignty and authority."

gezag met geweld hadden mogen handhaven, toen dit bedreigd werd o. a. door het gemis der *regalia*, waarvan we wisten, dat het bestuur der *Straits* alle mogelijke pogingen aanwendde om ze machtig te worden! (*a*)

VII.

De gedachtenwisseling, die leidde tot de wederopvatting der onderhandelingen te Londen op het einde van 1823.

Maanden waren sinds het afbreken der onderhandelingen van 1820 voorbijgegaan; en de maanden waren jaren geworden, waarin o. a. lord Castlereagh overleed en door Canning als minister van Buitenlandsche Zaken werd opgevolgd. Doch zoowel bij den eenen als bij den anderen slaagde onze regeering niet om het Britsche ministerie tot het hervatten der werkzaamheden te bewegen. Dit was geheel overeenkomstig den bepaalden toeleg en de wenschen van het Londensche bestuur der O. I. C. De onderhandelingen, schreven Directeuren dd. 13 Maart 1823 aan Bengalen (*b*), zijn nog niet weder opgevat. Wendt het Bataviaasch bestuur zich tot u, dan zegt ge maar altijd, dat *de geheele zaak*, "the whole matter", bij het Opperbestuur in overweging is; maar ge houdt intusschen Singapore bezet en bericht ons geregeld de ontwikkeling der plaats in bevolking, handel enz. Toen dan ook in Januari 1823 gezant Fagel zich opnieuw bij den Britschen minister er over vervoegd had, verklaarde Canning rondweg, dat hem eigenlijk eene heropening der samenkomsten niet meer noodig scheen. Aan het Bengaalsch bestuur waren toch de meest ernstige vermaningen gezonden om met de Nederlandsche autoriteiten geene nieuwe verwikkelingen uit te lokken, en wijl men zich daaraan scheen te houden, was er ook aan eene herziening der conventie van 1814 geene behoefte; maar, zoo Nederland dan volstrekt daartoe wenschte over te gaan, beval hij aan om de werkzaamheden niet te hervatten te *Londen*, doch te *'s-Gravenhage* of te *Brussel*, en wel omdat men dan minder last zou hebben van de publieke opinie, die in Enge-

(*a*) Zie wat dit gedeelte der missive dd. 12 Maart 1824 betreft, bijl. 15.
(*b*) Zie sub 72 S. P.

land, waar men aan *Singapore* bleef hechten, eene vrije beraadslaging ten zeerste bemoeilijkte.

Een onverwacht voorstel, dat, dunkt me, veel van Engelsch ministerieele zijde goed maakte! Fagel en Elout hadden, gelijk ik in mijne *Singapore*-verhandeling aanwees, Canning's voorstel in 1820 verworpen om het recht op Singapore nader tot een punt van plaatselijk onderzoek te maken: dit eenige middel om althans onze kansen op succes open te houden, verwierpen de Nederlandsche onderhandelaars destijds in arren moede; nu bracht dezelfde bewindsman weder eene gedachte voor, die Canning's gevoel voor onpartijdigheid en billijkheid andermaal alle eer aandeed. Als regel geldt toch, dat de mindere tot den meerdere komt; wij beschouwden het in ieder geval als eene vanzelf sprekende zaak, dat *Londen* de plaats der samenkomst zou blijven. Toen in 1820 het punt ter sprake kwam, had men dan ook van Engelsche zijde slechts opgemerkt, dat dáár, te Londen, de onderhandelingen zouden geopend worden, om redenen, die wijzelven wel konden begrijpen, gelijk inderdaad het geval was (bl. 341). De Engelsche minister van drie jaren later blijkt echter royaal genoeg om aan ons de eer te laten; dit reeds moest de aanneming aanlokkelijk maken. Bovendien is het in den aard der zaak gelegen, dat hij, die zich tehuis gevoelt, omringd door den gewonen staf zijner ambtenaren, van den hoogsten tot den laagsten, die zijne archieven, zijne boeken slechts voor het bevelen heeft, onwillekeurig beter werkt, meer op zijn gemak is, zich sterker gevoelt, dan wanneer men naar den vreemde moet trekken om er datzelfde werk te verrichten. En klaar als de dag, mocht het immers heeten, dat in het kalme, te bedaarde Nederland, waar geen publiek zich met de staatszaken inliet — aan vader Willem immers wèl toevertrouwd! — de onderhandelaars verre waren van dien onbescheiden drang, ook van dien ganschen staf van Compagnie's directeuren met journalisten en parlementsleden in oppositie, die niet minder den gang der onderhandelingen te Londen dagelijks konden beheerschen en beheerschten. Wat dan toch heeft onze staatslieden andermaal bezield om het edelaardig voorstel van de hand te wijzen en — ja, om den voorsteller met deze weigering niet *uit zijn humeur* te maken! — hem bedektelijk alvast te kennen te geven, dat.... *wij aan Singapore niet meer hechtten!!* Ook de geschiedschrijver kan zich beschouwen als iemand, die, in de vreemde wereld van het verledene wonende, de zaken van zijn vaderland uit de hoogte overziet, als met dien Nederlander,

die uit het hart van Engeland in *De Gids* van October 1897 (*a*) ons zoo fraai toeriep:

"'t Is niet ongestraft, dat men van verre staat en aanziet. 't Verlangen wordt tot hartstocht, brandend, bijtend, om het eigen volk groot te zien, fier en veerkrachtig; om het te hooren eigen geluid slaan in de roezemoes der wereld.

"O als het kléin doet — als het wégkruipt, waar het zou moeten pal staan; als het gering zich toont, waar het ferm moest zijn; zichzelf uitwischt in angstvallige bescheidenheid — opzwiepen zoudt ge het willen, en hèlsteen brandt in uw ziel!"

Wie hier in de eerste plaats klein deed, was niemand minder dan onze minister Falck, de laatste van wien men het verwacht zou hebben. Reeds ingevolge aanschrijving van den secretaris van Staat dd. 9 April 1823, had hij over de verplaatsing der onderhandelingen naar Nederland een afkeurend advies uitgebracht; hij herhaalde het schrifelijk in zijn ook in een ander opzicht belangrijk rapport dd. 31 Juli 1823, nadat bij schrijven van den secretaris van Staat dd. 24 te voren, hem het hervatten van de onderhandelingen opnieuw was aanbevolen (*b*).

De minister zeide aan den Koning, niet in te zien, waarom de openbare meening minder in *Nederland* dan in *Engeland* op de onderhandelaars invloed kon uitoefenen, en verklaarde het hem *duister te blijven:* "dat de zaak minder bekendheid verkrijgen en minder belangstelling opwekken zal, wanneer de Britsche onderhandelaar naar den Haag of Brussel komt, dan wanneer U. M. er een naar Londen zendt". Nochtans erkende Falck zelf, dat een man als Canning dit dan toch wel beter zou weten; maar in deze erkenning zien wij geen prikkel tot onvoorwaardelijke toejuiching van diens voorstel; slechts zal men zich over de betoonde welwillendheid platonisch gaan verheugen! "In dit opzigt ondertusschen", voert Falck tegen den eigen twijfel aan zijn juist inzicht betrekkelijk den invloed der openbare meening te Londen aan, "schijnt het veiligst zich te verlaten op het doorzigt van een staatsman, die zijn land en landgenooten zoo volmaakt kent, en wij mogen ons tevreden houden met in zijn voorstel zelve een bewijs te vinden, dat het Engelsche gouvernement zich nog steeds open houdt voor de overtuiging, die de discussiën te weeg kunnen brengen en niet

(*a*) Zie bl. 148. L. Simons (Bromley): „Na het Dordtsch congres".

(*b*) De stukken van *B. Z.*

voorgenomen heeft om op deze en gene punten onwrikbaar te blijven staan."

Doch nog eens: waar is de draad van den gedachtengang, die in één adem doet zeggen, dat men zich op iemands kennis *verlaat,* en niettemin voor het omgekeerde adviseert van hetgeen volgens die kennis in *ons* belang wordt geacht!

Was dan de minister volstrekt blind voor de lichtzijden eener onderhandeling in eigen land? Geenszins; doch hij beweerde, dat die lichtzijden slechts bestonden voor *oppervlakkige* beschouwers. "Oppervlakkig", schrijft hij toch, "en afgezien van de personen, die van weerszijden als onderhandelaars zullen moeten optreden, is het niet twijfelachtig, dat het voortzetten dier negotiatiën hier te lande zeer wel met onze belangen strookt. Wij hebben dan de vereischte opgaven in ruimere mate en nauwkeuriger tot onze beschikking; de beambten, welker opinie tot voorlichting strekken kan, zijn gedurig bij de hand en gemakkelijk te raadplegen; Uwe Majesteit zelve kan den loop der werkzaamheden dagelijks om zoo te spreken gadeslaan, en desverkiezende regelen. Daar komt bij dat, het denkbeeld van den heer Canning afkomstig zijnde, men door zich met hetzelve te vereenigen, meer kans heeft om hem, van den aanvang af gunstig voor ons te stemmen." Maar....

"Maar ik mag niet uit het oog verliezen, dat voor het welgelukken der zaak, de keuze der gemagtigden van het grootste belang is. Wordt nu bij ons onderhandeld, dan kan het nauwelijks anders of de eerste Engelsche plenipotentiaris zal *lord Clancarty* zijn, die, eensdeels de punten van verschil weinig of niet kent; andersdeels tot bijlegging derzelve misschien niet dien conciliatoiren geest, — immers niet die bedaardheid bezigen en aanwenden zal, zonder welke het geheele werk bezwaarlijk tot stand zal zijn te brengen. In *Londen* onderhandelende, hebben wij die zwarigheid niet te duchten en genieten wij in tegendeel het voorregt van den ambassadeur Fagel te kunnen gebruiken, dien de zaak in geen van hare deelen vreemd is, en die, zoowel om zijne grondige kennis der Engelsche belangen en administratie, als om de achting, die zijn persoonlijk karakter inboezemt, op de verschillende standpunten, welke eene zoo veelomvattende negotiatie niet missen kan op te leveren, ten uiterste nuttig zoude zijn."

Wij lezen dus hier, waar de schoen eigenlijk wrong. Canning's gansche voorstel stond of viel met *Clancarty's* invloed. Over andere punten van politiek, waaronder de slavernij-quaestie, waren van zijne

hand uitgegaan *energieke* nota's, zooals deze zelf ze had aangeduid, die koning Willem I en zijne ministers gegriefd, geërgerd hadden, en dit optreden deed in hem den kwaden man zien. Minister Van Nagell stemde dan ook bij geheim advies dd. 7 Augustus 1823 met zijn ambtgenoot van Koloniën geheel in. Hij begon op den voorgrond te stellen, dat het naar zijn oordeel wenschelijk bleef om de Britsche regeering tot het hervatten van de onderhandelingen aan te sporen. „Het moge waar zijn", oordeelde hij ten deze terecht, „dat de tegenwoordige loop van zaken in de Indiën het aanzien heeft, alsof er geene geschillen of bezwaren over een of ander onderwerp bestonden; doch het is niet minder waar, dat er weinig noodig is om dezen schijnbaar rustigen staat te doen verstoren, en het is dus altijd wenschelijk te achten om zooveel mogelijk meer vasten grond voor bestendige goede harmonie tusschen de Nederl. en Britsche regeringen op het stuk der Indische bezittingen en vaart door gepaste bepalingen daar te stellen en zich daaromtrent bij eene overeenkomst in het minnelijke te verstaan." Maar dan moest, gelijk zijn ambtgenoot opmerkte, *Londen* de plaats der samenkomsten blijven, ten einde Clancarty er niet bij te krijgen. „Ik houd mij met mijn geachten ambtgenoot allezins overtuigd", luidde het advies, „dat bijaldien de onderhandelingen over een O. I. werk te Brussel of in 's Hage worden overgebragt en dezelven van de Britsche zijde van lord Clancarty alléén of gezamentlijk met andere gevolmagtigden wierden opgedragen, men weinig kans zal hebben, die naar wensch te zien eindigen, ja, ik geloof zelfs, dat wanneer Z. Gr. Br. M. een of meer plenipotentiarissen benoemde, met uitsluiting van Clancarty, hetgeen evenwel niet waarschijnlijk is, de zaak daarom van geen beteren aard zoude worden, daar de Ambassadeur door zijn mogelijken invloed op den plenipotentiaris of plenipotentiarissen nog middelen genoeg zoude hebben, om de onderhandelingen moeijelijk te maken. Onder zoodanige omstandigheden en vermits het gewaagd zoude zijn aan de uitkomst over te laten of de gevolmagtigde of gemagtigden, die van de Engelsche zijde herwaarts zouden mogen gezonden worden, volkomen onafhankelijk van lord Clancarty zijn zouden en zich niet door hem zouden laten leiden, zoude ik, na rijpe overdenking, inclineeren voor de voortzetting der conferentiën te Londen."

Het vermoeden onzer bewindslieden, dat bij eene andere keuze van plaats, de Britsche gezant ons in den weg zou staan, bleek weldra eene overdreven vrees te zijn. Nog vóór toch de onderhande-

lingen aanvingen, werd hij, onder erkenning zijner verdiensten met den titel van *viscount* teruggeroepen (*a*); en zóó weinig had het verleden blijvenden weerzin tegen hem bij ons hof opgewekt, dat een schrijver, die anders gaarne koning Willem I over zijne kleingeestige ondankbaarheid in de scherpste bewoordingen hekelt, namelijk baron Van Grovestins, het volgende aanhaalt, in verband met Canning's optreden als minister van Buitenlandsche Zaken:

„Un changement de ministère en Angleterre est presque toujours accompagné d'un changement dans les missions diplomatiques de la cour de Londres, ceci donna lieu au rappel de lord Clancarty, qui depuis 1814 remplissait les fonctions d'ambassadeur à la cour des Pays-Bas. Lord Clancarty avait été un des diplomates anglais, qui avaient le plus travaillé à la création du royaume des Pays-Bas au congrès de Vienne. Le Roi lui devait de la reconnaissance pour le zèle avec lequel il avait souvent défendu sa cause; on lui portait du respect et de l'estime tant à la Haye qu'à Bruxelles; on le vit partir avec regret. Le Roi voulant qu'en retournant dans sa patrie il y emporta un souvenir des services qu'il avait rendus au pays et à la Couronne, le créa marquis de Heusden." (*b*).

Zoo echter dreigde juist de wijsheid onzer bestuurders zich tegen henzelven te keeren; immers zij wilden te Londen onderhandelen om Clancarty te ontloopen, en Clancarty ging nu juist het Kanaal over! Doch afgescheiden daarvan, wanneer men 's gezants invloed in Nederland vreesde, bestond er dan nog niet veel meer reden om den invloed te duchten van de breede, machtige schare, die achter den president van den Oost-Indischen *Board of Control* stond, dat wil zeggen achter Canning, toen deze gemachtigde was tijdens de onderhandelingen van 1820, en wiens opvolger Wynn vermoedelijk nu weder aan de onderhandelingen zou deelnemen? Kon het ook ons tot een werkelijk bezwaar zijn, dat Clancarty minder goed op de hoogte was, dan misschien iemand

---

(*a*) „Whitehall, November 17, 1823.

„The King has been pleased to grant the dignity of a Viscount of the United Kingdom of Great Britain and Ireland Richard Earl of Clancarty, Knight Grand Cross of the Most Honourable Military Order of the Bath, and late His Majesty's Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary to the King of the Netherlands, and the heirs male of his body lawfully begotten, by the name, stile, and title of Viscount Clancarty, of the county of Corck." Uit *The London Gasette* van 18 November 1823.

(*b*) M. S. M.

anders? Dezelfde gezant, wiens rondborstigheid wijzelven zoo krachtig hadden geprezen, dien wij achting toedroegen en eerlang met leedwezen zouden zien heengaan, werd daar voor ons op eens een schrikbeeld, wegens zijne *energieke* nota's! Had onze eigene, kleine politiek daaraan niet dikwerf zelf schuld gehad; hadden onze ministers, onze leden van den Raad van State niet soms bedenkelijk het hoofd geschud over 's Konings gemis aan politieken zin, over zijne halsstarrigheid? Ook zeide Falck, het niet *te weten* of de Britsche gezant minder "conciliatoir", minder "bedaard" zou zijn, dan, ja, dan wie? Het zou *misschien* zoo kunnen zijn, zeide hij; alleen Van Nagell, karakter getrouw, verklaarde zich te dien opzichte *overtuigd*. Nu Van Nagell, tot zichzelven keerende, wist wat dat gemis aan bedaardheid beteekende! Onze bewindslieden konden toch niet op goede gronden de overtuiging koesteren, dat die andere *meer* "bedaard", *meer* "conciliatoir" zou wezen. Op wien kon de keuze, zoo Londen voor onderhandeling werd aangewezen, vallen? Afgaande op hetgeen plaats had gehad, zouden het alweder zijn de Britsche ministers, die aan het hoofd stonden van *Buitenlandsche Zaken* en van den *Board of Control*, m. a. w. Canning en Wynn; en nu was er niemand, die zoo ontzaggelijk kon uitvallen, dan juist de oppermachtige Canning. Zijne woorden als motto mijner vroegere verhandeling over de *Singapore*-corespondentie geplaatst: *If you can be sound*, zijn teekenend, al vloeiden ze slechts, in welwillende, vriendschappelijke gevoelens, uit zijne pen; doch zoowel zijne eigen collega's, als onze vertegenwoordigers in Londen, hulde doende aan 's mans groote gaven en toeschietelijke gezindheid, lieten niet na om van zijne ontzettende drift te gewagen "Any difference of opinion or dissent from his views", getuigde zijn ambtgenoot, lord Wellington (*a*), "threw him into ungovernable rage, and on such occasions he flew out with a violence which", verhaalde de hertog, "had often compelled him to be silent, that he might not be involved in bitter personal altercation." En evenzoo de sinds 1824 als Nederlandsch gezant te Londen opgetreden Falck, die allengs Canning's lichamelijken achteruitgang waarnam, welke met het overlijden in 1827 eindigde. Sedert een paar jaar, schreef Falck aan Elout naar aanleiding hiervan (*b*), zag ik hem nooit, zonder op te merken, dat hij afnam in alles "behalve in irritabiliteit"!

(*a*) *The Greville Memoirs*, 1e deel (1875), bl. 107—108.

(*b*) De brief is afgedrukt, zoowel op bl. 275 *Br. F.*, als op bl. 255 van *Bijdr. E.*

Wij zouden ook — zeide Falck voor Londen pleitende — anders Fagel verliezen; doch konden wij dan niet den Londenschen gezant voor dien tijd laten overkomen, wanneer zijn gemis den doorslag moest geven? Was ten slotte het ontbreken van Elout niet een veel grooter gemis, dien men, sinds hij dd. 1 Mei 1821 als minister van Financiën was opgetreden, niet meer naar Londen wilde doen gaan! En eindelijk, alsof het noodlot een boosaardig genoegen had om al de knoeierige speculatiën onzer staatslieden vierkant in de war te sturen, brengt de Nederlandsche regeering den onmisbaar geachten Fagel op het eigen oogenblik, dat de onderhandelingen aanvangen, in een staat van geestelijke hulpeloosheid, die onverwacht diens mede-onderhandelaar Falck alléén voor het zeer gewichtige werk plaatste!! (*a*).

Ik zoude natuurlijk hebben nagelaten de quaestie over de plaats der samenkomsten in deze verhandeling uiteen te zetten, wanneer ze niet van overwegenden invloed is geweest op het verlies van Singapore, en daarmede van Malakka, zooals uit het volgende blijkt.

De stad Malakka was onder het Engelsche tusschenbestuur sterk achteruit gegaan, doordien, ook met het oog op eene toekomstige teruggave aan Nederland, Poeloe Pinang zeer werd beschermd. Maar onze bewindslieden in Indië, eenmaal weder in het bezit van Malakka, wanhoopten niet aan eene betere toekomst. Zoo de commissaris-generaal Elout. Hij wenschte den afstand aan Engeland van onze factorijen in Hindostan, of, zooals men het destijds dikwerf uitdrukte, onze bezittingen *op het vaste land* van Indië; doch toen hij hoorde, dat de Engelschen zich vleiden dat het nog niet overgenomen Malakka in hun bezit zoude blijven, wees hij er op, dat zijne uitdrukking *het vaste land* niet tot het misverstand behoorde te leiden, dat men mede van Malakka zou willen afzien. Integendeel, betoogde hij in een schrijven van 10 Mei 1818, niet slechts is dit schiereiland voor onzen handel van het grootste gewicht, maar wij moeten zelfs *Poeloe Pinang* er bij trachten te krijgen (*b*).

De lijn dezer geheel juiste gedachten doortrekkende, geheel juist vooral met betrekking tot Sumatra's Oostkust, moest er toe leiden, dat de stichting van Singapore het belang voor ons van het bezit

(*a*) Zie mijn artikel *Fagel's ontslag* bl. 393.

(*b*) Zie het gansche betoog en de beoordeeling ervan in *Factorijen* bl. 424—425; ov. 140—141.

van Malakka nog sterker deed uitkomen. Er stond echter tegenover, dat met deze gebeurtenis de allengs opkomende handel van Malakka geheel scheen geknakt. »De financieele berigten van Malakka", schreef de gouv.-gen. Van der Capellen dd. 16 December 1819 aan het Opperbestuur (*a*), »zijn meer en meer ongunstig, en alles duidt aan, dat zoo Singapore in de handen der Engelschen blijft, dat Gouvernement een drukkend bezwaar voor de schatkist zal worden, zonder dat nadeel door een eenig naamwaardig staatkundig belang te vergoeden." Gevaarlijke uitval, want zijne bedoeling is nooit geweest, dat men daarvoor maar het gansche schiereiland moest prijs geven, doch veeleer om het Opperbestuur tot eene terugverkrijging van Singapore te prikkelen. Zijn oordeel over het verlies van de *Kaap de Goede Hoop* moge ten eenenmale zijn verkeerd geweest, waar hij verklaarde, dit niet te betreuren (*b*); doch hij sprak daarover als een man zonder plaatselijke kennis. Anders was het natuurlijk met de Oost-Indische bezittingen. Hij leefde er in; hij had een hoog gevoel voor hetgeen daar onze nationale waardigheid vorderde; hij had eene heilzaam werkende geestdrift voor al wat goed en schoon was; eene diepe kennis van de Oost-Indische behoeften werd er door hem verkregen. Hoe nuttig zoude deze ook aanlegvolle diplomaat bij de te hervatten onderhandelingen werkzaam geweest kunnen zijn! 's Landvoogds loopbaan liep ten einde; immers als een gevolg »der dringende en herhaalde aanzoeken" van den heer Van der Capellen, was hem reeds bij kon. besl. dd. 14 Juli 1823 de vrijheid tot terugkeer gegeven en den luitenant-generaal H. M. de Kock opgedragen, hem bij vertrek voorloopig te vervangen; in de meest vleiende brieven dd. 28 Juli 1823 was daarvan door minister Falck aan beide belanghebbenden kennis gegeven (*c*). Dat nadere omstandigheden zouden opkomen, die Van der Capellen zijn vertrek deden uitstellen, kon men destijds in Nederland niet weten, en in ieder geval zouden voor hem die

(*a*) S. P. bl. 523—524; ov. 135—136.

(*b*) In de vermelde Kantteekeningen van Van der Capellen op de manuscript-mémoires van Van Grovestins, leest men namelijk:

„Je ne regrette guère la perte du Cap de Bonne Espérance. Nous n'en avons pas besoin, comme point de relâche à nous appartenant, et à la première guerre nous le perdrions immanquablement. Nos vaisseaux vont en trois mois à Batavia sans relâcher. D'ailleurs le Brésil nous offre une station plus sûre que le Cap. Sous le point de vue financier, nous gagnons à être quittes d'une colonie aussi coûteuse."

(*c*) *Ambtsbr.* bl. 157 en 158.

gebeurtenissen niet zóó overwegend gebleken zijn, indien het Opperbestuur stellig verlangd had zijne hulp in Nederland als diplomaat noodig te hebben, want buiten kijf was hij meer diplomaat dan Elout, en bezat hij meer kennis van de koloniale zaken, dan Falck en Fagel te zamen. Men had bovendien nu al zoovele jaren gewacht, terwijl de Engelsche regeering ons haast een wenk gaf, wat wij eigenlijk ook behoorden te doen; in den tijd namelijk, dat gezant Fagel moest berichten, dat men te Londen met het hervatten der onderhandelingen verkoos te wachten op de terugkomst van gouverneur-generaal, lord Moira, markies van Hastings.

Zoo kunnen wij het ons wel voorstellen, dat een gevoel van bitterheid over Van der Capellen kwam, toen hij het tractaat van 1824 ter uitvoering erlangde, waarmede hij niet slechts Singapore, doch ook het gansche schiereiland Malakka voor altijd zag teloor gaan; dat hem toen de gedachte ontviel omtrent een voordeeliger verloop der zaken, wanneer hijzelf in Europa de onderhandelingen mede had kunnen leiden. Hoe ook, Falck tastte geheel en al omtrent 's landvoogds gevoelens in deze mis, waar reeds in 1820 de minister zeide te meenen, dat Van der Capellen het verlies van Singapore en Malakka vrij koud zou laten! „Van Van der Capellen zijn er, hoor ik", schreef Falck namelijk dd. 1 Augustus 1820 aan onzen gemachtigde Elout te Londen (*a*), „bij u aan huis brieven, die ik denk van het laatst van Februarij te zijn, en die u waarschijnlijk met deze zelfde post zullen worden toegezonden. — Volgens zijn schrijven was hij toen in de drukte zijner toebereidselen tot de nieuwe expeditie tegen Palembang; en voorts weinig tevreden met de buiten-etablissementen, noch in een politiek, noch vooral in een financieel aspect. Van hier dan ook, dat hij mij voorkomt den afstand van *Malacca* en *Sincapore*, dit laatste wel te verstaan, *salvo honore*, zonder aandoening te zullen vernemen."

Wat zat dan toch reeds vroeg die afstand van het gansche schiereiland — hetwelk niet eens destijds door Engeland werd verlangd! — bij onze staatsdienaren in de lucht; werkelijk, niet alleen bij Falck, ook niet alleen in Nederland. „Het ga UwHg.Ed.G. altoos wel", lees ik niet zonder verbazing in een brief dd. 7 November 1820, waarin schout-bij-nacht Wolterbeek, die te Batavia gereed stond om voor goed naar Nederland terug te keeren, afscheid neemt van

---

(*a*) *Br. F.* bl. 250.

Timmerman Thyssen, gouverneur van Malakka (a). »Het ga Uw Hg.Ed.G. altoos wel en moge U eene staatkundige verwisseling, die misschien nog in het duister zit, ook uw verblijf eenmaal weder doen verwisselen, dan geve God, dat zulks naar Uw en Uwer families genoegen moge zijn, doch wacht, zonder zelf vooruit te loopen, zoodanige nog onbekende schikkingen geduldig af."

Sinds verliepen drie jaren; de bij de Nederlandsche bewindslieden van 1814 gekoesterde illusies over de rechtstreeksche voordeelen van de Oost-Indische koloniën te trekken, in de eerste tijden na de herkrijging der bezittingen door Commissarissen-Generaal zeer gevoed, waren in teleurstelling, vooral wat de Buitenbezittingen betrof, finaal ondergegaan. Hoe weinig was er dus noodig om dergelijke bezittingen maar prijs te geven! En ziedaar, nu deed zich die quaestie voor of men te *Londen* dan wel in *Nederland* zou samenkomen.... De onvoorbereide lezer zou niet kunnen raden, wat dat er mede had te maken. Maar we lezen in minister Falck's betoog dd. 31 Juli 1823 voor het niet medegaan met Canning's voorstel, dit: »Mocht Uwe Majesteit, uithoofde hetzij van deze, hetzij van eenige andere omstandigheden, overhellen tot de voortzetting der onderhandelingen te Londen, dan zal Hoogstdezelve misschien ook in overweging begeeren te nemen of men, zulks aan den heer Canning doende mededeelen, hem tevens eenige geruststelling zoude behooren te geven, omtrent hij aangeduid heeft te duchten van de werking der publieke opinie met opzigt tot de ontruiming van Singapore, en zulks leidt mij als van zelve tot ettelijke consideratiën, die anders eerst te berde zouden hebben moeten komen, wanneer er over de door U. M. te geven instructiën zal beraadslaagd worden." Waarop een lang betoog volgt, dat wij Singapore wel kunnen prijs geven. Tijdens de inbezitneming door Raffles toch, meende de adviseur, was het een ander geval, daar er ons moreel gezag zéér door gekrenkt werd. Sinds echter had men op Sumatra en op Borneo de kracht onzer wapenen gevoeld en werden wij allerwegen in den Archipel zóó ontzien, dat de afstand van Singapore ons prestige niet meer kon schaden; verder hadden wij de vestiging ook niet om hare innerlijke waarde te verlangen; wij hadden er niets aan en de Engelschen zouden er evenmin veel aan hebben, te minder, omdat wij immers met het nabij gelegen Riouw eene ernstige mededinging konden openen!....

(a) Deze brief werd door mij ook aangehaald op bl. 66 M. R.

Waarlijk, alles is in dit advies, hetwelk de grondslag van de aanstaande onderhandelingen zou worden, verkeerd begrepen en ingezien (*a*). En nadat aldus de beteekenis van Singapore ten eenenmale was onderschat, kwam de jammerlijke gedachte, Canning bij voorbaat te kennen te geven, dat wij de plaats niet meer op prijs stelden, *waardoor de Britsche minister over onze bedenkingen tegen het overbrengen der onderhandelingen naar Holland niet boos zou worden!* „Geeft U. M. de voorkeur aan Londen", lezen wij toch verder, „dan zoude het, zoo als ik boven zeide, in aanmerking kunnen komen om, tot geruststelling van den heer Canning, een wenk te kunnen geven, dat wij, bij een eventueel besprek over territoriale ruilingen, wel zouden kunnen toelaten, dat Singapore in de voorstellen van Engeland als een equivalent van het aan ons af te staue wierd begrepen. Maar ik zal U^r M^s beslissing noch op de subordinate, noch op de principale quaestie vooruitloopen en mij ten slotte tot de herinnering bepalen, dat in 1820, tot overweging van de bedoelde ruilingen, een geheim commité uit bewindhebberen der Engelsche Oost-Indische Compagnie benoemd was, welks rapport wij om nieuwe vertraging voor te komen, alleszins wenschen moeten, dat bij het Gouvernement ingekomen zij, alvorens de onderhandelingen, tot welker hervatting men zich onlangs bereid heeft verklaard, wederom werkelijk worden aangevangen."

Ik moet bekennen, met eenige spanning ter hand te hebben genomen minister Van Nagell's advies hierop. Hij, die wel eenigszins onnadenkend, doch niet zonder fierheid, zoozeer had gestreden voor het behoud der West-Indische koloniën tijdens de onderhandelingen van 1814; die, gelijk ik in eene te volgen geschiedenis van het tractaat van 1824 zal verhalen, in gerechtvaardigde ergernis opgestoven was tegen Castlereagh's mededeeling, dat we ons *opofferingen* ter wille van het Britsche ministerie en van het Britsche publiek zouden moeten getroosten; — hoe zou hij oordeelen over dit klakkeloos prijsgeven, vóór nog de onderhandelingen geopend waren, van een punt, dat ook voor ons, meer dan voor de Engelschen — Falck had het maar al te zeer voorbijgezien — een punt van *nationale eer* geworden en daarom bij den aanvang onzer onderhandelingen met recht zoo hoog gehouden was?

Buitenlandsche Zaken begon met art. 8 der instructie van 1820 over te schrijven, waarin de Koning krachtvol de teruggave van

(*a*) Men leze bijl. 16.

Singapore op den voorgrond stelde (*a*); doch die veelbelovende aanloop eindigt ook slechts in teleurstelling. Geen spoor meer van dien hoogmoed, toen de minister onzen gezant opdroeg aan Castlereagh te vragen, wat men dan wel daar in Londen van zijne positie dacht, indien men reeds vóór den aanvang der onderhandelingen begon met van Nederlands verplichting tot het doen van *sacrifices* te gewagen. Nu vond dezelfde bewindsman het goed, dat wij met de opofferingen ongevraagd kwamen aandragen. "Ik moet mij eerbiediglijk verschoonen", schreef hij toch, "van het uitbrengen van eenig bepaald advies omtrent dit punt, alzoo ik niet genoegzaam bekend ben met den staat en de omstandigheden onzer O. I. zaken in het algemeen, even weinig als met de gelegenheid van het eiland Singapore en het gewigt dier bezitting in het bijzonder, om de gevoelens van mijn geachten ambtgenoot te dien aanzien te omhelzen of eene tegenovergestelde meening dienaangaande te uiten. Ik gedraag mij dienvolgens aan zijne mededeelingen en consideratiën, opdat U. M. gelieve te beslissen; en voor zooverre Hoogstdezelve, naar aanleiding van de uitgebragte rapporten, tot het besluit zoude meenen te kunnen komen om Singapore, behoudens wederkeerige voordeelen, aan de Engelschen te laten verblijven, mitsgaders om de onderhandelingen te Londen voort te zetten, zoude ik Uwer Majesteit in overweging geven, om den heer ambassadeur Fagel bij zijne terugkomst naar Londen (*b*), te magtigen om aan den heer Canning te kennen te geven: dat, hoezeer de zaken in Indië zich over en weder aan de Ned. en Eng. zijde tegenwoordig rustig toedragen, het aan het Ned. gouvernement niettemin hoogst wenschelijk is voorgekomen, dat de hangende bezwaren definitief worden uit den weg geruimd, opdat de goede verstandhouding in die streken bevestigd en bestendig bewaard blijve en dat tot dat einde de in 1820 met wederzijdsche welwillendheid begonnen onderhandelingen te Londen worden voortgezet; mitsgaders, dat vermits door den heer Canning is aangemerkt, dat de zaak van Singapore eene onoverkomelijke zwarigheid schijnt op te leveren, hij uit het besluit van U. M. zelf, om de onderhandelingen, ter plaatse waar die zijn aangevangen, wederom aan te knoopen, zal kunnen opmaken, dat men dezerzijds niet ongezind is de vermeende onoverkomelijke hinderpaal zoo mogelijk uit den weg te ruimen; kunnende de heer

(*a*) Zie S. P. bl. 430; ov. bl. 42.
(*b*) Hij was destijds in de Nederlanden.

Ambassadeur bij gelegenheid van deze mededeeling den heer Canning tegelijkertijd herinneren de omstandigheid, waarvan ten slotte in het rapport van den heer minister Falck wordt gewag gemaakt, te weten: dat in 1820 tot overweging van de territoriale ruilingen een geheim comité uit bewindhebberen der Eng. O. I. C. is benoemd geworden en dat het, om nieuwe vertragingen voor te komen, alleszins te wenschen is, dat het rapport deswegen moge ingekomen zijn, alvorens de onderhandelingen wederom worden aangevangen."

Het is niet mooi gezegd; het is evenmin fraai gedacht.

Op ontvangst van het advies werd onder 's Konings persoonlijke leiding te Brussel eene conferentie gehouden (*a*). Het gevolg was, dat de minister van Buitenlandsche Zaken dd. 17 Augustus 1823 van den secretaris van Staat de koninklijke opdracht kreeg gezant Fagel te machtigen om den heer Canning in te lichten, gelijk de ministers Falck en Van Nagell hadden geadviseerd; ook werd de laatste uitgenoodigd om zich met zijn ambtgenoot over het herzien der instructie van 1820 te verstaan (*b*).

Minister Elout, schoon eerlang zijn advies telkens zou worden ingewonnen, werd buiten dit alles gelaten: de "wenk", aan Canning te geven, bleef hem dus ook onbekend; wel werden hem

---

(*a*) „De Secretaris van Staat heeft de eer den Heere Minister van Buitenlandsche Zaken te verwittigen, dat Z. M. aanstaanden Zaterdag te twaalf uur, Zijne Excellentie aan het Paleis alhier zal afwachten, tot het houden eener conferentie over het onderwerp, behandeld bij zijn geheim rapport van den 7 dezer N° 299.

„Brussel den 13 Augustus 1823." B. Z.

(*b*) „De Koning gelast mij Uwe Excellentie uit te noodigen om overeenkomstig het slot van Uw voorstel van den 7 dezer N° 299, Geheim, den Ambassadeur Baron Fagel te magtigen, om de daarbij vermelde kennisgeving nopens het wederaanknoopen te Londen van de onderhandelingen met Engeland over de Oost-Indische zaken, benevens de voorgestelde herinnering aan het nog ontbrekend rapport van het Geheim Comité uit bewindhebberen der Engelsche Oost-Indische Compagnie aan den heer Canning te doen, en met dien Staatsminister tevens overeen te komen nopens den tijd, wanneer die onderhandelingen zullen kunnen hervat worden, hem mededeelende, dat het casu quo Zijner Majesteits voornemen zoude zijn, om, behalve hem, Ambassadeur, den Minister Falck, tot het voortzetten derzelve te benoemen.

„Hoogstdezelve verlangt, dat Uwe Excellentie zich intusschen met dien Minister versta, nopens de herziening van de instructie indertijd aan den baron H. Fagel en den heer Elout gegeven, ten einde dezelve vervolgens tijdig aan Zijne Majesteit ter goedkeuring zoude kunnen worden voorgelegd." B. Z.

de stukken over de onderhandelingen van 1820 gevraagd, ten einde men zich tot het herzien van de instructie zou kunnen zetten (*a*).

De onderhandelingen waren voor de Nederlandsche gevolmachtigden in zekeren zin eene ondankbare taak, sinds Engeland bezit van Singapore had genomen. Waar muis en kat samen willen spelen, blijft den mindere nog eene kracht over, zoolang hij zeggen kan, dat het spel ophoudt, omdat het al te zeer katjesspel dreigt te worden. Wij stonden in deze voordeelige positie vóór de gebeurtenis van Januari 1819. Engeland had destijds wenschen, wier voldoening van ons afhing, in Hindostan; daarover konden wij oorspronkelijk handelen ter verkrijging van Benkoelen. Dit is dan ook, gelijk we weten, het uitgangspunt van onze bewindslieden geweest om eene herziening der kaart voor te dragen. Doch na de bezitneming van Singapore, konden wij niet langer aanvoeren: „Als gij dit of dat niet wilt doen, dan breken wij liever de onderhandelingen af"; want Engeland zou daarop standvastig hebben geantwoord, gelijk Canning duidelijk genoeg te kennen had gegeven: „Goed, doet wat ge niet laten kunt." En dat wij dit ons moesten doen aanleunen, aan wien anders de schuld, dan aan de schroomvallige houding onzer bewindslieden in de politie-zaak van Singapore? De daar gemaakte fouten hadden echter door onze onderhandelaars in Nederland nog wellicht goedgemaakt kunnen worden. Ik laat staan, dat vermoedelijk Singapore met Malakka behouden waren gebleven, indien slechts van Billiton door ons tijdig afgezien was; ook dat men Singapore alleen tegenover Benkoelen kon doen gelden; wat echter te zeggen van het verder verzwakken onzer positie door vòòr de hervatting van de werkzaamheden aan de tegenpartij mede te deelen, dat het hooggestelde Singapore-beginsel werd losgelaten; en losgelaten om van Canning te verkrijgen, dat hij, zonder uit zijn humeur te geraken, zou goedvinden, dat wij niet in ons eigen huis, doch in den vreemde, d.w.z. bij hem aan huis zouden werkzaam zijn? „O, als wij klein doen...!" Zelfs den bedaarden bezorger van Elout's papieren is dit stuk wat al te sterk gebleken; hij kan niet nalaten bedenkelijk te fronsen, waar hij op bl. XXII der inleiding tot de *Bijdragen* van 1863 aanteekent: „Bij de kennisgeving daarvan aan Canning in Augustus 1823, had

(*a*) Zie het particuliere briefje dd. 17 Augustus 1823 van Falck aan Elout op bl. 171 van *Bijdr. E.*

men (welligt te vroeg, want daardoor werd de kracht onzerzijds gebroken) den wenk gegeven, dat Singapore geen bezwaar zoude opleveren. Uit de nota van den minister Elout van 20 Januari 1824 en den brief van den G. G. v. d. Capellen van 26 Maart 1825 (*a*), kan worden opgemaakt, dat deze van dien wenk geene kennis droegen."

Inderdaad, wanneer minister Elout inzage heeft ontvangen van de *Additioneele punten van instructie*, die onze gemachtigden van den Koning medekregen, dan heeft hij niet anders kunnen denken, dan dat het beginsel nog hoog werd gehouden. Immers, de artt. 3 en 4 ervan (*b*), schoon zij zeggen, dat het punt desnoods kan worden prijsgegeven, bepalen tevens, dat men *met de meeste kracht* de ontruiming der plaats zou beginnen te vorderen, opdat onze vazal, de sultan van Djohor, weder in het bezit van het eiland kon komen! Maar hoe stelden onze bewindslieden zich dan toch voor die *meeste kracht* uit te oefenen, nadat zij reeds bij voorbaat tegenover de wederpartij hadden geknipoogd, dat men het zoo ernstig niet meende? Ik heb deze tegenstrijdigheid zóó sprekend gevonden, dat bij mij weleens de vraag rees, of inderdaad de *wenk* aan Canning werd gegeven.

Den 26[en] November 1823 zou minister Falck van Rotterdam naar Londen vertrekken, ten einde in vereeniging met Fagel aan zijn vaderland te toonen, wat hij gedaan zou krijgen. Juist was hij bezig daarvoor zijne koffers te pakken, of de minister ontving de stukken over het hijschen der Britsche vlag te Djohor.... Zóó waar was het, dat de Engelsche vertegenwoordigers in Indië de bevelen bleken na te komen, ten aanzien van het status quo! Bij missive dd. 13 November 1823 zond Falck door tusschenkomst van *Buitenlandsche Zaken* het „omstandig berigt over de nieuwe beleedigingen, welke het Nederlandsch gezag in Oost-Indië zijn aangedaan door den Britschen L[t]. Gouverneur van Benkoelen Raffles" aan onzen Koning, met voorstel om hem onder toezending der stukken te machtigen: „tot de mededeeling derzelve aan Hoogstdeszelfs plenipotentionarissen voor de onderhandelingen met Engeland, ten einde daarvan het noodige en gepast gebruik te maken". Bij brief van 23 November gaf Willem I de verzochte machtiging; ze zou echter tot niets leiden. De bescheiden over het tractaat maken er zelfs niet eens meer gewag van!

(*a*) Zie deze stukken op bl. 179 en 252 van *Bijdr. E.*

(*b*) Zie de instructie in bijl. 17. (B. Z.)

VIII.

De onderhandelingen, die geleid hebben tot den afstand van Malakka en Singapore.

Nadat Falck te Londen was aangekomen, werden de onderhandelingen den 15en December 1823 geopend: behalve de gevolmachtigden — Falck en Fagel versus Canning en Watkins Wynn — kwam mede ter vergadering de secretaris van den *Board of Control*, de heer Courtenay.

De Nederlandsche onderhandelaars, wenschende de besprekingen op te vatten, waar men ze in 1820 had gelaten, deden de vraag of uit Calcutta zoodanige berichten en ophelderingen waren ontvangen als noodig scheen om de Singapore-quaestie *à fond* te bespreken en of in den boezem der Engelsche O. I. C. ruiling van koloniaal grondgebied het onderwerp van advies was geweest. Dit laatste bleek inderdaad het geval te zijn; doch wat het andere punt betrof, moesten onze gemachtigden tot hunne verwondering hooren, dat de afgetreden Britsche landvoogd òf in 't geheel niet meer had geschreven, òf zich althans enkel bepaald had tot eene verwijzing naar zijne vroeger geuite meening, dat het eiland wel en terecht door Raffles was bezet geworden!

De Britsche gemachtigden schenen toen van dat *wel en terecht* te willen uitgaan; maar hiertegen kwam men van onze zijde op. Fagel liet niet na er Canning aan te herinneren, welken indruk deze, naar hijzelf had verklaard, in 1820 had gekregen van Van der Capellen's officieel verweerschrift van 16 December 1819, als *a most important despatch*, zoodat wij nu hadden mogen verwachten: òf eene erkenning onzer rechten, òf eene wederlegging er van. De Engelsche heeren verklaarden zich nochtans tot dit laatste niet bij machte en wel.... *door gemis aan volledige mededeelingen uit Bengalen!* Zoo dan werd het duidelijk genoeg, dat de Nederlandsche onderhandelaars van 1820 met opzet tot dupes waren gemaakt; dat men de Nederlandsche regeering bijna vier jaren lang aan het lijntje had gehouden, om den indruk van Van der Capellen's betoog te doen verzwakken en de Britsche vestiging te Singapore als een voldongen feit te doen beschouwen. Minister Van Nagell dit vernemende uit het rapport der gemachtigden van den 16en December, voelde zich,

blijkens zijn schrijven van den 27en d. a. v., diep geërgerd (*a*).

Onze gemachtigden moesten nu ook weder dezelfde betoogen van vroeger aanhooren over Engelands belang om Singapore te behouden en dienteugevolge bood men hun eene geldsom ter uitmaking van de quaestie aan. Volstrekt van de hand gewezen, veel minder met minachting, althans met fierheid, werd dit niet; doch van Nederlandsche zijde vond men beter eerst de aandacht te vestigen op de oorspronkelijke bedoeling der onderhandelingen, te weten: om door eene duidelijke afscheiding der wederzijdsche bezittingen en desnoods door eene ruiling op ruime schaal alle aanleiding tot geschil voor het vervolg weg te nemen. De Britsche gemachtigden wenschten zich echter over de uitvoering van dit denkbeeld niet verder te doen hooren; het scheen, dat zij er eerst het advies van de bewindhebbers der O. I. C. over wilden nalezen. Nochtans de wijze, waarop het beginsel zelf door hen werd aangehoord, maakte op onze onderhandelaars een alleszins bevredigenden indruk.

Toen de vier gemachtigden echter den 25en December voor de tweede maal te zamen kwamen, en onzerzijds de factorijen in Hindostan voor Benkoelen werden aangeboden, bleek het aan de Nederlandsche vertegenwoordigers onmogelijk om het denkbeeld van „een zoo gewigtig etablissement als Benkoelen", zooals het nu heette, af te staan tegen de Hindostansche factorijen „den minsten ingang" te doen verschaffen (*b*). Daarentegen hadden zij „niet zonder genoegen" (!) bespeurd, schreven zij den 26en December (*c*), dat hunne wederpartij wel ooren had naar eene ruiling van Benkoelen tegen *Malakka met Singapore:* „Riouw zoude dan onze uiterste post van dien kant worden", verklaarden zij nader, „en

(*a*) „Uwer Excellentien's depêche van den 16 dezer is voorleden Zaterdag ingeloopen, en aan Zijne Majesteit onderworpen. Hoogstdezelve heeft mij op den inhoud geene bepaalde bevelen gegeven, doch ik mag niet ontveinzen, dat het bericht van het nalaten van den gewezen Gouverneur-Generaal Markies van Hastings om de gewigtige depêche van den baron Van der Capellen dd. 16 December 1820 geschreven, ter respecte van ons regt op Singapore, onbeantwoord te laten, alhier geen aangenamen indruk teweeg heeft gebragt, en dat daarbij de bedenking is ontstaan, dat men over zee maar tijd had willen winnen, ten einde de Oost-Indische belangen in de vergetelheid te brengen. Met belangstelling zal men te gemoet zien den verderen loop der onderhandelingen, die Uwe Excellentiën zijn toevertrouwd." B. Z.

(*b*) Uit het belangrijk rapport dd. 22 Januari 1824. *Bijdr. E.* bl. 177—178.

(*c*) *Ambtsbr.* bl. 186.

onze invloed op de volken en landen van Sumatra zoude geene Europesche mededinging meer kennen." Wij weten hoezeer de ervaring dit anders zou leeren. — Dat dan alle twijfel omtrent ons recht op *Billiton* zoude wegvallen, achtten gemachtigden nauwelijks noodig te zeggen. "Jammer dat" . . . . die Engelsche heeren altijd iets op hun kompas hadden om hetgeen zij moesten geven als zéér kostbaar, hetgeen zij wilden krijgen als van weinig waarde voor te stellen. "Jammer dat er bij eenige bewindhebberen der Oost-Indische Compagnie eene groote praedilectie voor Bencoolen bestaat, welke het Gouvernement noodzaakt om met behoedzaamheid voort te gaan." Gemachtigden beschouwden dezen ruil, wanneer die mocht doorgaan, als eene glansrijke overwinning, zoodat zij vol goeden moed hun belangrijk rapport van den 26en December aldus besloten: "Wij meenen echter met onzen voorbereidenden arbeid dezer dagen genoegzaam te zijn gevorderd, om zonder ongeduld naar den uitslag dier ruggespraak van het ministerie met Bewindhebberen te kunnen wachten en hopen deswege in de eerste helft der volgende maand iets bevredigends te zullen mogen mededeelen."

Toen de Kerstdagen voorbij waren, werden de onderhandelingen hervat, waarvan Fagel en Falck bij hunne belangrijke missive dd. 12 Januari 1824 N° 5 het eerst rapport deden (*a*).

Gelijk wij weten, hadden Canning en Wynn op de bijeenkomst van 15 December voorgesteld Singapore te koopen. Nu bleek het evenwel, dat dit bestaan zou in het kwijtschelden der schuld, die Engeland beweerde op ons te hebben. "Bij de tegenwoordige nauwgezetheid" van het beheer der fondsen in Engeland — zooals ik zeide, er was altijd *tegenwoordig* iets — kon, werd bericht: "op geene betaling uit de treasury ten onzen behoeve, veel min op eene naamwaardige som gerekend worden". Doch ook ware dit anders geweest, dan zouden onze gemachtigden zulk een voorstel niet hebben goedgekeurd, wijl het hierbij voor een niet gering deel aankwam, oordeelden zij in zoover terecht, "op den indruk bij de inlandsche regeringen en volken". Aan beiden zoude nooit iets blijken van de sommen, die tengevolge eener conventie met Engeland, in de Nederlandsche kassen mochten vloeien. Het aannemen daarentegen van bezittingen, die thans Engelsch waren, geschiedde onder hunne oogen en moest alle bevreemding doen ophouden, dat wij wederkeerig de Engelschen gevestigd lieten op eene plaats, alwaar oor-

(*a*) Opgenomen in *Bijdr. E.* bl. 173.

spronkelijk geene andere Europeesche vlag dan de onze had behooren te waaien; overigens vonden zij, dat noch onze nationale eer, noch de toekomst van onzen handel bijzonder met het behoud van de stad verband hield. *„Aan het eiland Sinkapoer verliezen wij niets"*, luidde hun vonnis. „Of deszelfs nieuwe bezitters er veel voordeel mede zullen doen, valt te betwijfelen": een twijfel, die toch zeker niet voor ver vooruitziend doorzicht heeft gepleit (*a*); doch zij voegden er onmiddellijk aan toe: „Het bloeijen van hunne vrijhaven aldaar, staat in verband met onze eigene maatregelen omtrent handel en scheepvaart in den Oost-Indischen Archipel, en hoe grooter vrijgevigheid betracht wordt op de plaatsen, die aan onzen invloed onderworpen zijn, hoe minder de toevloed worden moet op Sinkapoer." Tot eene billijke waardeering van Falck, waar men het betreurt, dat over den afstand van Singapore en Malakka veel te licht is gedacht, houde men het in herinnering, dat hij hier van eene onderstelling uitging, die wij zeer wel in onze macht hebben gehad te verwezenlijken, doch waarin onze regeering bij hare zucht naar territoriale voordeelen is te kort geschoten. Hoezeer Falck van het noodzakelijke van de vervulling der onderstelde voorwaarde overtuigd was, blijkt nog uit zijn particulieren brief dd. 7 April 1824, waarin hij zich bij prof. J. H. van der Palm op het door hem gesloten tractaat over Oost-Indië beroemt, met den wensch, dat onze staatkunde er „op den duur èn voorzigtig, èn liberaal zij" (*b*). Doch zij werd *niet* liberaal; integendeel, Falck gevoelde het wel, toen hij in denzelfden brief met weinig geestdrift over de in het leven geroepen Handelmaatschappij sprak. Aan Singapore gaf men niet alleen de voorrechten eener vrijhaven, doch alles wat langzamerhand de eisch des tijds op het gebied van de scheepvaart stelde. Onze schraapzucht deed Batavia en andere plaatsen, als Riouw, nota bene geroepen om mede te dingen! van al het noodige onthouden, en eerst toen het veel te laat was en de handel zich voor goed had verlegd, kwam er in ons Indië vrije handel, vrije cultuur, en althans *één* prachtvolle ankerplaats.

Wat *Malakka* aanging, nu dat Singapore van zoo weinig waarde

(*a*) Ook Nahuijs meende, blijkens een brief, gedagteekend Poeloe Pinang 10 Juni 1824, dat Singapore „niet tot eene zoodanige hoogte van algemeenen handel kon gebragt worden, als men van den eenen kant gevreesd en van den anderen kant gehoopt had. *Nimium ne crede colori.* Hecht niet te veel aan den schijn." Bl. 251, 2e druk der „Brieven over Bencoolen, Padang enz."

(*b*) *Br. F.* bl. 260 N° 146.

erkend werd, vonden onze gemachtigden het natuurlijk, dat het met Singapore samenging: „welke de Engelschen dus niet ten onregte er bijvoegen"!! Drie-en-twintig jaar, herinnerden onze rapporteurs (*a*), was het onafgebroken onder Engelsch beheer geweest: „geen wonder, dat het van de Nederlandsche gewoonten en aard verbasterd is, en in dit opzigt schijnt de opoffering van geen aanbelang". Maar was dit niet met Padang evenzeer het geval geweest, om niet van andere bezittingen te spreken? In eene Indische kolonie is er zoo weinig noodig om het Europeesche element te doen wijzigen. En kan het een argument geacht worden tegenover den nu voor te stellen ruil met Benkoelen, dat uitsluitend een Engelsch verleden had? Bovendien was dit land altijd een lastpost geweest. Fagel en Falck drukten echter de hoop uit, dat een zuiniger beheer hierin verbetering kon brengen. „Doch al bleef", schreven zij (*b*), „die kust nog gedurende een aantal jaren buiten de mogelijkheid om door eigen inkomsten hare lasten te dekken, het Indische bestuur zoude zich, naar wij meenen, gaarne eene opoffering getroosten ter contemplatie van het belang, dat het stellen moet om zelf te kunnen leiden en *in verband met het systema der Moluksche eilanden* te kunnen regelen de cultuur der specerijen, die de Engelschen sedert 1796 met zorg op Bencoolen beproefd hebben en die nu laatstelijk van den heer Raffles bijzondere begunstiging en aanmoediging ondervonden heeft". Dat rapporteurs eindelijk wijzen op het terecht van belang geacht voordeel van een onverdeeld bezit ter Sumatra's Westkust spreekt vanzelf. „Naar onze bedoeling", betoogden zij, „zoude de ruiling, waarvan thans kwestie is, in dezer voege bedongen moeten worden, dat niet alleen alle Britsche possessiën op Sumatra's Westkust aan ons worden ingeruimd en dat dus het Nederlandsche gezag zich uit de Lampongs over Croë en Fort Marlbourough onafgebroken naar Padang en verder over Natal tot benoorden de baai van Tappanoeli uitstrekte; maar ook dat aan de zijde van Engeland afstand gedaan werd van alle bevoegdheid om zich ergens elders op Sumatra te vestigen of met de vorsten of volken van dat aanzienlijke eiland overeenkomsten te maken of onderhandelingen aan te knoopen. Het spreekt van zelf, dat Nederland niet zoude kunnen weigeren om wederkeerig af te zien van allen staatkundigen invloed op de ommestreken van Malakka;

(*a*) *Bijdr. E.* bl. 174.
(*b*) *Bijdr. E.* bi. 176.

maar voor zooveel wij in staat zijn te beoordeelen, kan het behoud van dien invloed in de gegeven omstandigheden weinig baten, en veel, ja zeer veel, integendeel moet er het Nederlandsch bestuur aan gelegen zijn om volkomen vrije handen te hebben voor de uitvoering van alle ontwerpen, die nu of in den vervolge raadzaam mogten bevonden worden, hetzij ter uitbreiding van cultuur en handel en ter beschaving der onderscheidene volksstammen op Sumatra zelve, hetzij ter bevestiging van onze magt op onze andere bezittingen in de nabuurschap."

De lezer weet reeds uit mijne *Atjeh*-verhandeling, hoe weinig onze gemachtigden het verstonden om in het tractaat waarborgen te doen opnemen, dat naar waarheid Engeland buiten politieken invloed op Sumatra zou worden gesteld.

Het rapport van 12 Januari 1824 verzocht 's Konings welmeenen over het aldus verdedigd denkbeeld om *Malakka met Singapore* tegen *Benkoelen* te ruilen, terwijl dan tevens ons recht op *Billiton* zou worden erkend. Aangezien daardoor veel minder werd verkregen, dan de instructiën voorschreven, hadden gemachtigden niet de bevoegdheid om zonder nadere goedkeuring in die richting door te gaan. De minister van Koloniën Falck in Londen zelf zijnde, werd het advies gevraagd van Elout, destijds minister van Financiën; hij diende er op bij nota dd. 20 Januari (*a*). Nu bemerkt men echter niets meer van zijn prijsstellen op het behoud van Malakka. Hij gaf toch den rapporteurs toe, dat *Singapore* voor Nederland "van weinig belang" en dat *Malakka* in de tegenwoordige staats- en handelsbetrekkingen "niet van groot gewigt" was; men mocht ook wel aannemen "dat het steeds een lastpost voor Nederlandsch-Indië blijven zal". Voor het toekomstig gewicht van het Maleische schiereiland voor Sumatra's Oostkust had dus ook Elout geen geopend oog; doch het moet hem althans als eene verdienste worden aangerekend, dat hij wees op het afkeurenswaardige onzer houding, bij het prijsgeven van Malakka met Singapore, tegenover den sultan van Djohor en Linga, te meer wijl Raffles een ander lid dier vorstenfamilie als sultan van Djohor erkend had. "De sultan van Rhio is onze bondgenoot", teekende

(*a*) In *Bijdr. E.* bl. 179. Aldaar in den aanhef der nota, gedagteekend 20 Januari, leest men: „Het schijnt eenigzins moeijelijk om het onderwerp van den brief door de heeren Fagel en Falck, *op 12 December n° 8 geschreven*, op zich zelven te behandelen." — In het origineel staat echter voor het gespatieerde: „op 12 dezer N° 5 geschreven" m. a. w. Elout verwijst terug naar den brief van *12 Januari*.

Elout aan; „wij kunnen hem niet geheel aan zijn lot overlaten". — In den afstand van *Benkoelen* erkende Elout natuurlijk „eene goede zijde"; maar hem schenen terecht deze bezittingen niet zoo belangrijk, „dat daarvoor alleen, Malacca en wat daartoe behoort, moet afgestaan worden". Benkoelen was onder de Engelschen een lastpost, en Elout achtte het meer dan twijfelachtig of het ooit voor Nederland iets anders wezen zou, te meer wijl noch de Lampongs, noch Palembang veel geldelijk nut tot nog toe schenen aan te brengen. De specerij-cultuur te Benkoelen was niet van dien aard, dat wij die èn in de Molukken, èn elders konden houden, vooral niet, daar op andere buitenlandsche bezittingen, speciaal op Bourbon, specerijen met vrucht werden geteeld. „De vereeniging van bestuur over alle de deelen van Sumatra, zelfs van Sumatra's Westkust" kwam hem „niet zoo gemakkelijk voor". De bezittingen lagen daarvoor te zeer uit elkander.

Onze gemachtigden deden hun schrijven van 12 Januari volgen door een van den 19en, dat het voorstel inhield om de factorijen in Hindostan tegen gedeeltelijke kwijtschelding van geldelijke vorderingen, die Engeland op Nederland beweerde te hebben, af te staan. Ook hierop antwoordde Elout en wel bij nota van 26 Januari; hij oordeelde, dat Engeland ons geld behoorde te geven, in plaats, dat wij nog £ 100.000 zouden betalen, gelijk verlangd werd (a).

Toen deze nota's in Londen werden ontvangen, waren partijen aldaar blijven doorwerken, met het resultaat, dat zij eene conventie ontwierpen, in den door onze gemachtigden reeds aangegeven zin, en welke nu naar Nederland ter goedkeuring werd gezonden. In een particulieren brief dd. 2 Februari 1824 aan minister Elout (b) komt Falck op de ingebrachte bedenkingen terug. „Ponden sterling zijn hier bij geene mogelijkheid te verwerven", schreef hij o. a., „en territoir aan ons af te staan, hebben zij niet, behalve Bencoelen. Al ware het dus mogelijk, des neen, om hen op de pecunieele kwestien rekkelijker te maken, zoo zoude het beste resultaat zijn, dat zij ons met minder territoriale opoffering lieten volstaan, namelijk, dat wij *Malakka* behielden. Maar eilieve, wat zoude dit anders zijn dan dat wij bezet bleven met een lastpost, welks nutteloosheid nu en in de toekomst Capellen bij herhaling erkend heeft?" Welk eene misvatting! In een koloniaal rijk is bijna nooit van de

(a) Zie *Factorijen* bl. 465 en 469; ov. 181 en 185.
(b) *Br. F.* bl. 258.

"toekomst" eener landstreek iets zekers te zeggen, en hoe was men daartoe in ieder geval in staat, na een wederbezit, onder de meest ongunstige omstandigheden bovendien, van slechts vijf jaar? Hadden de Engelschen ook niet met opzet Malakka achteruit gebracht om Pinang te doen bloeien! Wat die toekomst ten slotte heeft opgeleverd, kan men o. a. lezen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 December 1897, houdende, dat, volgens de *Pinang Gazette* "de begrooting der inlandsche staten voor een volgend jaar een surplus aantoont van $ 300.000".

En nog eene enormiteit, van te meer gewicht, omdat ze niet enkel van beschouwenden aard is. Art. 15 houdt de minder algemeen bekende bepaling in, dat, ingeval de aan Engeland afgestane Nederlandsche factorijen in Hindostan, Malakka en onderhoorigheden en Singapore mochten "verlaten" worden door Engeland, of Benkoelen, Billiton en den Linga-Riouw-archipel door Nederland, de rechten der opgevende partij "onmiddellijk" zullen overgaan "op de andere partij". Hoe is men in 's Hemels naam aan die treurige bepaling gekomen, welke absoluut niets met de zaak te maken had, en die alleen kon strekken om noodeloos Nederland's vrijheid van handelen voor altijd ten deze te binden? Onze gemachtigden vonden, blijkens de memorie van toelichting dd. 1 Februari 1824, dat "de groote voorzorg, die hier, op aanzoek der Britsche Gevolmagtigden, bepaald is", *geene opheldering behoefde!* "Zij komt", voerden ze er nogal naïef aan toe (*a*), "eventueel den Engelschen niet alleen, maar ook ons ten bate, die dus kans hebben, om vroeg of laat onzen invloed weder op Sinkapoor te doen gelden, ingeval dit eiland deszelfs populariteit verliezen en vervolgens door het Engelsche Bestuur geoordeeld worden mogt de kosten van bezetting en onderhoud niet meer waardig te zijn."!!

Elout, wien weder advies over de concept-conventie werd gevraagd, was er nu in hoofdzaak mede voldaan.

"Wanneer men het ontworpen traktaat in deszelfs verband beschouwt", leest men in zijne nota van 12 Februari (*b*), "dan schijnt de algemeene inhoud uitermate geschikt tot eene goede uitkomst." Ook dat ongehoorde artikel 15 scheen hem "juist toegelicht en betoogd"....

(*a*) Zie *Bijdr. E.* bl. 198.
(*b*) *Bijdr. E.* bl. 201.

Aldus onstonden de artt. 10 en 12 van het Londensche tractaat dd. 17 Maart 1824:

10. *De stad en vesting van Malacca, met derzelver onderhoorigheden, worden bij dezen afgestaan aan Zijne Groot-Britannische Majesteit, en Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden belooft, voor zich en Zijne onderdanen, nimmer op eenig gedeelte van het schiereiland van Malacca een kantoor te zullen oprigten, of traktaten te zullen sluiten met eenigen der inlandsche Vorsten, Opperhoofden of Staten op dat schiereiland gevestigd.*

12. *Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden ziet af van alle vertoogen tegen het bezetten van het eiland Sinkapoor door de onderdanen van Zijne Groot-Britannische Majesteit.*

Daarentegen belooft Zijne Groot-Britannische Majesteit, dat geen Britsch kantoor zal worden opgerigt op de Carimons-eilanden, of op de eilanden Battam, Bintang, Lingin, of op eenige der andere eilanden, liggende ten Zuiden van straat Sinkapoor, en dat met derzelver Opperhoofden geene traktaten, onder Britsch gezag gesloten zullen worden.

IX.

Mededeeling aan den sultan van Linga betrekkelijk den afstand van Malakka en de overgave ervan.

Het tractaat moest voor zoover het den afstand en de ruiling van grondgebied inhield, aan de goedkeuring onzer Staten-Generaal worden onderworpen, waartoe een ontwerp van wet met ongedagteekende *Memorie tot Adstructie* werd ingezonden (*a*). Omtrent het onderwerp, dat wij hier behandelen, lezen we het volgende:

"Malacca was, in den eersten aanvang van onze vestiging in Indië, eene zeer belangrijke plaats voor den koophandel, maar sedert een zeer groot aantal jaren is deze handel verloopen, waartoe, onder andere omstandigheden ook heeft medegewerkt de vestiging van het Britsch gezag op Poeloe Pinang. Na den gelukkigen ommekeer van zaken in 1813 tot op den huidigen dag hebben geene onzer Nederlandsche kooplieden zich derwaarts begeven; en deze plaats is in waarheid eene voor de Indische kas kostbare bezitting, nu dezelve voor den handel van geen gewigt meer zijn kan, vooral nadat de Engelschen van Sinkapoor bezit genomen hebben.

(*a*) Zie *Factorijen* bl. 471; ov. 187.

„Tegen deze bezitneming zijn wel door de Nederlandsche Regering zeer ernstige vertogen gedaan, maar de twist tusschen regt en onregt ten deze was niet gemakkelijk te beslissen. (!!)

„Daartegenover stond de aanspraak der Engelschen op Billiton, hetwelk zij beweerden, dat onder den afstand van Banka niet begrepen was. Van deze aanspraak heeft Engeland afgezien, mits dat ook door Nederland alle vertoog tegen de in bezitneming van Sinkapoor ter zijde werd gesteld.

„Het behoeft geen betoog, dat, én voor den staatkundigen invloed in die streken, én voor het belang der Bankasche tinmijnen, het bezit van Billiton onontbeerlijk is, en dus niet kon in de waagschaal (*a*) gesteld worden.

„Maar hetgeen vooral bij de overweging der toegestane en bedongen ruiling behoorde op prijs gesteld te worden, is de belangrijke aanwinst van het Fort Marlborough of Bencoolen op Sumatra, en de verwijdering van alle vreemde gezag op dat eiland..."

De *belangrijke aanwinst*, die naar Elout's oordeel toch een lastpost was! (*b*)

In de Staten-Generaal waren slechts twee leden, de heeren *Beelaerts van Blokland* en *Van Alphen*, die het woord over het tractaat voerden. Beiden konden zich met de voorgestelde ruilingen vereenigen. De afstand van Malakka veroorzaakte aan Van Alphen „wel eenig leedwezen", daar in de jaarboeken van onze voormalige O. I. C. die bezitting „eene roemvolle plaats" bekleedde; „doch kostbaar, en nog kostbaarder — zelfs bijna nooit te behouden — in oorlog", verloor zij in den tegenwoordigen staat onzer bezittingen „veel van hare vorige belangrijkheid". — Beelaerts zeide er over: „Schoon die bezitting thans geacht kan worden een last te zijn, was zij echter nog belangrijk, omdat zij ons eene vastigheid op het Schiereiland gaf, waardoor wij ons in staat vonden, onzen handel op China te beschermen, aan onze zeevaart in die wateren bijstand te verleenen en aan de daar omstreeks gelegen Inlandsche natiën dat ontzag en dien eerbied voor den Nederlandschen naam in te boezemen en bij haar levendig te houden, welke wij er voorheen genoten en (wanneer het noodig was) door ons wel bestuurd geschut verzekerd hebben. Men kan aan Malakka niet denken,

(*a*) Niet *weegschaal*, zooals er abusievelijk staat op bl. 89 dl. I van De Waal's „Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal".

(*b*) Zie bl. 390.

zonder zich tevens den naam van Van Braam, de door hem en zijne vlootgezellen behaalde trofeeën te herinneren, die weleer de groote zaal op dit zelfde Binnenhof in deze residentie-stad versierden. Het bezit nogtans van Poeloe-Pinang en van Singapoer, in handen van de meesters der zeeën, maakt het verlies van Malakka voor ons veel minder belangrijk, naardien wij nu de straat van dien naam niet meer de onze kunnen noemen, en in tijd van vrede de vaart ons open blijft.

„Omtrent het laten varen van onze aanspraak op het eiland Singapoer, kan ik niet anders dan beklagen, dat wij dat eiland niet in bezit hebben genomen toen het nog onbezet was, en wij het zonder iemands tegenspraak hadden kunnen bezetten. Nu kunnen wij het recht van bezitneming aan Groot-Britannië niet wel in billijkheid betwisten, en mogen wij ons gelukkig rekenen, dat de aanspraak, die wij deswege meenden te hebben, in de schaal van ruiling heeft mogen worden gelegd."

De spreker besloot met merkwaardige woorden aan het verlies van de Kaap de Goede Hoop te wijden, die ik eerlang in mijne geschiedenis over het tractaat van 1824 in herinnering hoop te brengen.

Terwijl in Nederland eene streep door het bezit van Malakka werd gehaald, had men zich in ons Indië beijverd om door het sluiten van contracten of door het hernieuwen van de voormalige Compagnies verdragen, den Nederlandschen invloed er te vestigen, uit te breiden en in het bijzonder de tinproductie naar zich toe te trekken, zoodat men waarlijk niet in Nederland al die moeite had behoeven te doen om Billiton daarvoor te behouden, terwijl we het tinrijke Malakka prijsgaven. Onder meer hadden we in 1819 met den radja van *Selangor* een tractaat van 1786 weder in het leven geroepen, waarbij het tinmonopolie werd verzekerd, en dit had plaats gevonden, niettegenstaande kort te voren, ook het Pinangsch bestuur met Selangor een verdrag had gesloten, teneinde zich van den tinhandel meester te maken. Dat was dus eene dergelijke geschiedenis als met het Farquhar-contract op Riouw, door Wolterbeek vernietigd. Er had zich toen weder een Britsch agent, *W. Cracroft*, naar Selangor begeven, die den vorst nogmaals tot andere gedachten wist te brengen. Over deze en andere handelingen met betrekking tot *Kwedah*, *Perak* enz. bevat de *Bisschop*-verzameling nog vele breede stukken; doch zij verliezen, naar het mij toeschijnt, hun belang voor onze geschiedenis, omdat het tractaat van 1824 het Nederlandsch gezag aldaar geheel vernietigde; ik heb het dienten-

gevolge minder noodzakelijk geacht er nog over uit te weiden.

Ook verviel door dit tractaat de klacht, welke van Calcutta te Londen was ingebracht over het gewelddadig bezitnemen door ons van de regalia: „as it is our wish to bring in oblivion all questionable proceedings in the Eastern Seas prior to the late treaty", berichtte de directie te Londen dd. 4 Augustus 1824 aan Calcutta.

Voor den gouv.-gen. Van der Capellen en voor vele Nederlanders in Indië was het tractaat eene bittere teleurstelling, eene diepe ergernis. Welk eene zonderlinge figuur deed het nu ook de Indische regeering maken tegenover het inlandsch bestuur van Linga-Riouw, den sultan Abdoerrahman en zijn onderkoning Djafar! Wij waren toch voor *hunne* rechten zóó breedelijk opgekomen, hadden zóó dikwerf den indruk willen geven, dat we minder voor onze eigen belangen opkwamen, dan wel voor die van het Linga-Riouwsche rijk. En nu hadden we ze voor Benkoelen, geheel in ons eigen belang, verschacherd. Het mocht waar zijn, dat het inlandsch bestuur zelf aan het Singapore-verraad schuldig was geweest, zoodat loontje nu om zijn boontje kwam (*a*); maar wij konden daarmede nu moeilijk bij het inlandsch bestuur aankomen, waar wij toch herhaaldelijk hadden te kennen gegeven, niettemin voor het recht van het sultanaat op Singapore te willen pal staan. — Dat Elout hiervoor mede een geopend oog had, lazen we op bl. 389—390. Aan onze gemachtigden te Londen scheen het, blijkens hunne toelichting op het tractaat (*b*), ook „eenigszins hard" toe, „dat wij hem, onzen vasal en bondgenoot tot het afstaan van landen verpligten, aan welker bezit een gedeelte zijner titels verbonden is". Maar ze maakten er zich gemakkelijk van af. „Het Indisch Bestuur", merkten ze op, „heeft de beste gelegenheid om welgemelden Sultan den drang der omstandigheden begrijpelijk te doen worden, en te maken, dat hij zich denzelven getrooste door het tijdelijk jaargeld, dat hem wegens het gemis van Sinkapoer zal worden toegelegd, eenigzins ruimer te nemen dan de waardij, die het eiland op zich zelve voor hem hebben kan, zoude vorderen."

De heer Elout, intusschen minister van Koloniën geworden, gaf dd. 31 Augustus 1824 over de uitvoering van het tractaat instructiën aan de Indische regeering, waarin hij over dit laatste punt het navolgende opmerkte (*c*):

(*a*) Verg. M. R. bl. 74.
(*b*) *Bijdr. E.* bl. 196—197.
(*c*) *Bijdr. E.* bl. 245—246.

„Het 12de artikel, bij hetwelk Nederland van alle vertoogen tegen het bezetten van Singapora door de Britsche gezagvoerders afziet, zal noodwendig aanleiding geven tot het treffen van eenige schikkingen met den Sultan van Linga. — U. Exc. zal aan dien Vorst dienen te kennen te geven, dat de wederzijdsche belangen der beide Europesche mogendheden het noodzakelijk gemaakt hebben zekere scheiding tusschen hunne eigene bezittingen en die van hunne Inlandsche bondgenooten te maken en dat daardoor noodig geworden is, dat gedeelte van Djohor, hetwelk binnen de grenzen der Engelsche beheering gelegen is, aan dezer beschikking over te laten. Dat daarentegen de eigendommen en landen, aan den Sultan behoorende en onder de grenzen van Nederland liggende, op nieuw en krachtiglijk zijn bewaard geworden en de oude vriendschappelijke betrekkingen met Nederland gewaarborgd, *zoodat ten zuiden van de straat Singapora geen Britsch gezag bestaat;* dat Z. H. zelve gevoelen zal, dat de afscheiding van een deel Zijner leenen, na al hetgeen voorgevallen is, bijzonderlijk na de gedragingen van den Tommongong van Djohor, voor Z. H. geen wezenlijk verlies uitmaakt, als blijkende daaruit dat Zijn invloed in die streken reeds vroeger nietig was; dat echter de Nederlandsche Regeering aan Z. H. de ontwijfelbaarste blijken van hare toegenegenheid willende geven en uit edelmoedige beginselen te werk gaande, bereid is, om, ter vergoeding van het gemis, hetwelk Z. H. mogt gerekend worden te lijden, eene jaarlijksche geldelijke som toe te leggen. — Het wordt aan het Indisch Bestuur overgelaten deze som te bepalen. Ik moet evenwel U. Exc. mededeelen, dat voor zoover hier de zaak kan beoordeeld worden, die som op tien of twaalf duizend piasters in het jaar zou kunnen gesteld worden. U Exc. zal bij deze gelegenheid aan den Sultan kunnen uitreiken authentieke afschriften van de 9de, 10de en 12de artikelen van het traktaat, opdat Z. H. met den geheelen stand der zaken bekend worde.

„Ik behoef U Exc. niet opzettelijk te onderhouden over het belangrijke der bezitting van Riouw, welke nu van Malakka afgescheiden, op zich zelve staat. Het beheer over die bezitting en de daarmede verbonden eilanden, zal voorzeker door U. Exc. worden toebetrouwd aan een bekwaam, opregt en ijverig dienaar, die vooral het daarop moet toeleggen, om door eene regtvaardige behandeling van de Vorsten en van de ingezetenen het vertrouwen op de Nederlandsche Regering hoe langer zoo sterker te maken, en alzoo

ook langs dien weg en door alle gepaste middelen den handel en den smallen handel derwaarts uit te lokken en uit te breiden. Die keuze kan niet genoeg worden overwogen."

Toen het tractaat te Batavia bekend was geworden, bevond zich de gouv. gen. Van der Capellen op reis in de Molukken, o. a. vergezeld door het lid van den Raad van Indië Mr. H. J. van de Graaff.

De directeur der inkomende en uitgaande rechten te Batavia, tevens raad van Financiën, de heer Wappers Melis, schreef er uit Batavia over aan Van de Graaff in een brief dd. 30 Juli 1824. „Zonder twijfel", lezen we daarin, „zal Zijne Excellentie de Gouv. Gen. UHg.EdG. de onlangs uit Nederland ontvangen berigten over een verdrag met Engeland medegedeeld hebben. Dit heeft mij getroffen en is voor mij een verder blijk, dat deze voor Nederland zoo overheerlijke possessiën, ja ik mag die noemen, de voortreffelijkste overzeesche bezittingen door eenige Europesche natie bezeten, geen genoegzaam belang in ons Nederland inspireren, om die in alle deszelfs betrekkingen te leeren kennen. De impetus is echter gegeven, en men begint te vragen in de Staten-Generaal, wanneer de bij de Constitutie beloofde staten en rapporten over onze Oost-Indische bezittingen aan de Staten-Generaal ingezonden zullen worden. Ik vrees echter, dat het wat laat is! Hoe dit ook zij, in mijne opinie, de Minister, die aan Zijne Majesteit heeft kunnen aanraden, om een dusdanig verdrag te sluiten, zonder af te wachten de terugkomst van Zijne Excellentie den Gouv.-Gen., om zich Hoogstdeszelfs ervarenheid in Indische Zaken ter wille te maken, zal zulks naderhand aan zijn vaderland hebben te verantwoorden." (*a*) En Van de Graaff zelf blijkt evenzeer onder den teleurstellenden indruk, waar hij bij brief, gedagteekend Batavia 31 October 1824 aan zijn zwager in Holland schreef (*b*): „Bij onze aankomst op Java ontvingen wij de tijding van de oprigting der Handelmaatschappij in Nederland en van het met Engeland gesloten tractaat. Een ieder, die Indië kent en de belangen van Indië in verband met die van het moederland waarlijk behartigt, treurt over deze beide evenementen en voorziet daaruit onoverkomelijke onheilen. Men begrijpt niet, hoe het mogelijk is, dat de Koning, die den gouverneur-generaal Van der Capellen persoonlijk kent, maatregelen van zulk een groot belang heeft kunnen adopteren,

(*a*) *Van de Graaff* dl. II N° 123 bl. 218.
(*b*) *Van de Graaff* dl. II N° 128 bl. 223.

zonder dien man daarover te raadplegen en zijne komst af te wachten. Het is eene ramp voor Nederlandsch-Indië, dat men in het moederland, in acht jaren, zich zoo weinig om Indië bekreund heeft, en dat men in een oogenblik, wanneer men den baron Van der Capellen kon verwachten en van zijne achtjarige ondervinding gebruik kon maken, zich gehaast heeft, zulke hoogst gewigtige en ver uitziende beslissingen te nemen, over belangen, die de raadgevers, welke Z. M. omringden, zelven niet konden beoordeelen. Ik kan, zonder in bijzonderheden te treden, niet verder over deze materie uitweiden. De Hemel geve, dat ik en anderen, die van mijn gevoelen zijn, geheel verkeerd mogen zien en oordeelen; maar ik vrees, dat de uitkomst droevig zal zijn en dat men zich zijne verblindheid bitter, maar te laat, zal beklagen."

Ook baron Van der Capellen zelf liet niet na tegenover minister Elout zijn gevoel van wrevel te uiten, toen hem het tractaat ter uitvoering werd toegezonden, — "par lequel nous avions fait si bon marché de nos droits incontestables sur Singapore", verhaalt hijzelf (*a*) — en bij de herinnering waarvan nog dd. 12 Februari 1843 de toenmalige minister van Marine en Koloniën aan Van der Capellen schreef over "ons systema om zorgvuldig te ontgaan elke onderhandeling met Engeland, eene onderhandeling, die men ons gaarne zou opdringen, wel wetende, dat bij zulke gelegenheden *the Lion's share* niet het minste is" (*b*).

"Le traité de 1824 avec l'Angleterre", schrijft Van der Capellen in zijne herinneringen (*c*), "m'a causé une vive douleur, et je me flatte que, si l'on avait voulu attendre mon retour des Indes avant de le conclure, on aurait fait de meilleures affaires pour nous. Malgré toutes mes représentations de Batavia à notre ministre des Colonies, on a fait beaucoup trop bon marché des cessions que nous avons faites, et spécialement de notre bon droit sur Singapore."

En dan te bedenken, dat Falck telkens in gemoede een beroep op Van der Capellen's brieven had gedaan om dien afstand bij onze regeering er door te krijgen!

Den Koning schreef de teleurgestelde Landvoogd particulier op het einde van 1824: "Je suis persuadé qu'avec plus de connaissance de cause, ou avec plus d'attention à ce que le gouverneur-général

(*a*) *Notice* bl. 455.
(*b*) In M. S. M.
(*c*) *Notice* bl. 555.

avait écrit avec tant d'instance de Batavia, nous aurions pu traiter plus avantageusement, quoi qu'en dise M. Fagel, dans sa lettre du 14 Janvier 1820, à M. de Nagell" (*a*).

Er moest nu ter uitvoering van het tractaat gehandeld worden, zoowel ten aanzien van het inlandsch bestuur in Linga-Riouw, als ten opzichte van Malakka; dit kon echter niet eerder geschieden dan in Februari 1825, ten gevolge van de slechte gemeenschapsmiddelen, zooals de landvoogd in eene depêche van den 28[en] aan het Opperbestuur berichtte (*b*).

Ook bij deze gelegenheid gaf hij onverbloemd zijne afkeuring over den ruil van Malakka met Singapore versus de Engelsche bezittingen op Sumatra's Westkust aan den minister van Koloniën te kennen. Opmerkende, dat aan de commissarissen voor de overneming van Benkoelen slechts algemeene voorschriften hadden gegeven kunnen worden, totdat nauwkeurige berichten over den staat dier bezitting waren ontvangen, schreef hij namelijk: „Al de informatiën intusschen, die daarvan reeds ingewonnen zijn, schilderen deze etablissementen in het algemeen, maar bijzonder Benkoelen en de plaatsen in de nabijheid daarvan gelegen, niet alleen af, als zonder waarde voor het oogenblik, maar ook zonder vooruitzigten voor het vervolg, als schaarsch bewoond door eene slechte bevolking, die gering in getal en schier van alle nijverheid ontbloot is. Uwe Excellentie zal hieromtrent zelf eenigszins kunnen oordeelen uit de bijgaande nota, bevattende het antwoord van den Engelschen pakhuismeester Lewis, die eenige dagen op Java doorgebragt hebbende, mijnentwege over de aangelegenheden van Benkoelen en onderhoorigheden gehoord is op de vragen, die hem ten aanzien van landbouw en koophandel zijn voorgehouden, en omtrent welke hij, zoo het schijnt, met veel kennis der zaak inlichtingen heeft gegeven, die niet zeer opbeurende zijn; en waaruit reeds dadelijk deze ontegenzeggelijke gevolgtrekkingen kunnen worden gemaakt, dat hoe gering ook het etablissement door ons worde bezet, hetzelve eenige tonnen goud 's jaars meer zal kosten dan de bezittingen op de Vaste kust en het etablissement van Malakka tot dusverre gekost hadden, en eene militaire bezetting (vooreerst ten minste) zal vorderen, waartoe de voorhanden magt niet meer toereikende is; eene omstandigheid, welke het laatste gewigt legt op de schaal der overweging, welke ik reeds sedert

---

(*a*) *Notice* bl. 456.

(*b*) *Factorijen* bl. 475; ov. 191.

eenigen tijd besteed had aan een voorstel van het Militair Departement tot versterking der landmagt in Indie met een compleet Europeesch bataillon." (*a*). — De Landvoogd zet dan nader het karakterlooze onzer houding tegenover den sultan van Linga, en het gevoel van zijne diepe ergernis daarover, aldus uiteen:

"Een gewigtig punt, tot de executie van het tractaat, bleef de mededeeling van art. 12 aan den sultan van Linga. Niet zoozeer wegens de persoonlijke opoffering, welke hier moest geschieden van de zoo middagklaar ontwikkelde gevoelens der Indische regeering met betrekking tot de bezetting door de Engelschen van Singapoor als eene onderhoorigheid van dien sultan, — als wel, omdat het te voorzien is, dat hoedanig de afstand van ons regt thans omzwachteld worde (en hoezeer in de memorie, gevoegd geweest bij het tractaat van den 17 Maart, bij de inzending aan de Staten-Generaal tot mijn leedwezen gezegd is dat *de twist over regt en onregt te dezen niet gemakkelijk te beslissen was*) die vorst, onze tegenwoordige argumenten vergelijkende met de hem vroeger gezondene brieven en toezeggingen, dezelve bezwaarlijk zal begrijpen, en ze waarschijnlijk zal uitleggen in een geest, die voor ons politiek gewigt in dezen Archipel evenmin vereerend als gunstig zal zijn. De inlandsche vorsten toch, zijn, zooals aan Uwe Excellentie niet onbekend is, in geenen deele onbewust van den naijver, die sedert eenige jaren tusschen de thans in den Indischen archipel gevestigde Europesche mogendheden gaande is geweest, en het kan bezwaarlijk anders zijn, dan dat zij eene merkbare inferioriteit zullen toeschrijven aan die mogendheid, die van haar eigen regt en van dat harer bondgenooten, aanvankelijk met zooveel klem betoogd en gehandhaafd, niet alleen gereedelijk afstand doet, maar nog daarenboven zich belast met de vergoeding van de door dien afstand gekrenkte belangen van een derde." — Ten einde intusschen zooveel mogelijk aan 's Konings bevelen te voldoen, had, schreef de zoo terecht gegriefde Gouv. Gen. aan den Minister, de Indische regeering aan den Onderkoning van Riouw, als zaakgelastigde van den Sultan van Linga, eene uitvoerige missive gericht en werd de Maleische translateur Van Angelbeek naar den vorst van Riouw gezonden om deze mondeling in te lichten en den staat der zaken op te nemen. De depêche besloot met beschouwingen over de toe-

(*a*) Ik acht het niet van belang genoeg het stuk van Lewis als bijlage op te nemen.

passing van art. 2 van het tractaat, volgens welke de rechten voor de Engelschen niet meer dan het dubbele voor de Nederlanders mochten bedragen en bij geen rechten voor dezen, niet hooger dan 6 % voor genen mochten zijn; doch in het volgend P. S. kwam op nieuw 's landsvoogds bitterheid over de bevolen ruiling uit:

Sedert het arresteren van dezen brief zijn mij ter hand gekomen een particulier schrijven van den resident van Malakka (a) en een extract uit een brief van een Engelschen koopman van Singapore, welke ik mij niet weerhouden kan aan Uwe Excellentie mede te deelen; daar het eerste stuk bewijst hoe de jongste pogingen tot opbeuring van Malakka reeds aanvingen aan de verwachting te beantwoorden, en wat van de voorzetting derzelve had mogen worden gehoopt, terwijl het tweede tot mijn leedwezen de geruchten omtrent het kostbare der bezetting van Benkoelen maar al te zeer staaft, als komende van eene zijde, die boven verdenking is en die alleszins geacht mag worden.

EXTRACT-missive van den resident van Malakka den 13en Januari 1825.

„Van hier kan ik Uwe Excellentie niets dan goede berigten geven. Alles leeft hier in de volmaaktste rust, en de tevredenheid is algemeen; de handel begint langzamerhand weder te bloeijen, en men hoort geene klagten meer over het moeijelijke om een bestaan te vinden; de verhuizingen naar elders hebben ook sedert eenigen tijd opgehouden, maar integendeel zijn eenige vroeger naar Singapoor verhuisde handelaren weder teruggekomen.

„De vaart is vrij levendig. In de laatste drie maanden bedraagt het montant der waarde van in- en uitvoer ruim f 800.000; terwijl ik verder, ten bewijze van de toenemende welvaart, slechts behoef aan te halen, dat de gehouden verpachting van 's Lands middelen weder ruim f 13.000 meer heeft gerendeerd, dan in het afgeloopen jaar, en de verpachtingen in twee jaren ruim f 26.000 zijn vermeerd.

„Uwe Excellentie zal dus ligtelijk kunnen bevroeden, hoe grievend het voor mij nu is deze plaats, welke vòòr mijne komst, jaarlijks steeds ten achteren ging, bij het tegenwoordig gunstig vooruitzigt te zullen moeten verlaten."

EXTRACT from a letter dated Singapore 6 Jan. 1825.

„The necessities of Bencoolen are draining this settlement of all its specie.

„I grieve to contemplate the false policy of your Home Government

(a) Van Son. — Thyssen was overleden; zie bl. 404.

in incumbering itself with such an establishment as Bencoolen, which cannot fail to exhaust your resources of treasure and men, and to weaken you at the core etc."

Van der Capellen had bovendien niet kunnen nalaten deze woorden van den Singapoorschen koopman in een particulier schrijven aan Elout dd. 21 Februari 1825 verwijtend te herhalen en daarbij ook op de kosten van Benkoelen te wijzen (*a*): en hij herhaalde zijne verwijten in een nader particulier schrijven dd. 26 Maart 1825 (*b*). "Men schijnt", schreef hij toen, "van onze zijde niet bedacht te zijn geweest op de groote kosten, welke de Eng. O. I. C. voor Benkoelen moest besteden. Geen der leden van de Staten-Generaal schijnt inzage te hebben gevraagd van de correspondentie met het Ministerie over Singapore gehouden. De daling, welke wij in de meening der Inlandsche vorsten noodwendig — ondanks al hetgeen ik hun schrijf om het tegendeel staande te houden — moeten ondergaan, schijnt niet zwaar te hebben gewogen. Malakka schijnt hoegenaamd geen belang aan onze zijde te hebben ingeboezemd. Hoe dit zijn moge, ik zal mij hartelijk verblijden indien de ondervinding mag leeren, dat men na eenige jaren zoo veel stof tot tevredenheid over de stipulatiën van het traktaat zal hebben, als thans een ieder daarmede hoogst tevreden schijnt." — Nagenoeg in dezelfde bewoordingen had indertijd Van Nagell zich tegenover onzen tevreden gevolmachtigde, door wien het tractaat van 1814 was onderteekend, uitgelaten, toen onze minister van Buitenlandsche zaken in ergernis over die verbintenis, welke voor de eeuwigheid scheen gesloten, schreef: "Je me réjouirais encore davantage, lorsque je verrais, que la nation entière... Lui porte un juste tribut de reconnaissance" (*c*).

Van der Capellen's napleiten viel bij Elout te minder in goede aarde, wijl de vriendschappelijke verhoudingen tusschen beide mannen ook om andere redenen hard aan het luwen waren. Wij hoorden bovendien reeds van den minister van Financiën Elout eene vrijwat bedaarder opvatting over ons koloniaal bezit, dan toen hij als commissaris-generaal fungeerde. De Hollandsche omgeving, die hem bij zijn terugkeer uit Indië door een ijzig gemis van opge-

(*a*) Zie *Bijdr. E.* bl. 250. Er staat daar echter dat de Singapoorsche koopman dd. 12 Februari had geschreven; in de officieele depêche is dit 6 Februari, zien we.

(*b*) *Bijdr. E.* bl. 252.

(*c*) Zie *Sluiting* bl. 277—278; *ov.* 39—40.

wekten volksgeest mede niet zonder verbazing vervulde (*a*), had hemzelf allengs getemd, hem de passende, enorme kalmte teruggegeven. „Ik wil gaarne gelooven", antwoordde hij dd. 25 Juni 1825 (*b*) „dat de Engelschen voor Bencoelen schatten uitgaven. Intusschen heb ik al meer gezien, dat zoo lang men de bezittingen heeft, men die als voordeelig opgeeft en daarna, bij gemis, als lastposten beschrijft. Wat er van zij, wij behoeven het voorbeeld van Engeland niet te volgen. Houd de zaken op een kleine schaal; wil niet overal dadelijk het volmaakte, of dien staat van zaken, welken men op Java voor het beste houdt; matig den heer v. d. G. in zijne plannen" (*c*).

Wij zagen uit 's Landvoogds depêche van 28 Februari, dat hij het noodig had geacht om van Batavia een specialen commissaris naar Linga-Riouw te zenden, ten einde het vorstenbestuur mondeling het teleurstellende bericht over het verlies van Singapore mede te deelen. Bij het besluit van dien dag, dus 28 Februari 1825, was daartoe aangewezen de Maleische translateur Chr. van Angelbeek, „die behalve, het voorregt eener volledige kennis der Maleische taal, ook dat bezit", overwoog het besluit, „van persoonlijk op Riouw en met de rijksgrooten aldaar bekend te zijn door een verblijf van meerdere maanden op die plaats in het jaar 1820, en sedert door gedurigen omgang met de gezanten van den Sultan, die zich herhaaldelijk te Batavia hebben bevonden".

Van Angelbeek kreeg een handig gestelden brief mede, dien de gouverneur-generaal aan Radja Djafar over het onderwerp schreef, en welken onze zendeling moest aanbieden, na eerst den radja op de zaak te hebben voorbereid (*d*). Bovendien had Van Angelbeek, blijkens het besluit de opdracht: „om ten aanzien van de bezittingen, welke na den afstand van Malakka, thans meer regtstreeks onder Riouw zullen sorteren, en in de alsnu geboren omstandigheden welligt van meer belang zullen zijn of worden dan vroeger, meedere informatiën in te winnen dan daar tot dusverre voorhanden zijn". Een en ander maakten de zending van zeer veel gewicht, zooals bovendien nader blijkt uit de belangrijke instructie, die werd medegegeven (*e*).

(*a*) Verg. *Sluiting* bl. 253; *ov.* 15.

(*b*) *Bijdr. E.* bl. 252.

(*c*) Met v. d. G. wordt bedoeld Van de Graaff, die in een slecht blaadje bij Elout was gekomen; zie *Van de Graaff* dl. I § 17 bl. 38 en § 53 bl. 173 en 176.

(*d*) Zie den brief in bijl. 18.

(*e*) Zie de instructie in bijl. 19.

Van Angelbeek volbracht zijne commissie naar eisch. Het inlandsch bestuur wist hij niet alleen in het onvermijdelijke te doen berusten, maar dd. 8 Juni 1825 erkende sultan Abdoerrahman uitdrukkelijk de verbrokkeling van zijn rijk, door zijn broeder toekoe Long een brief te schrijven, waarin de sultan hem mededeelde, hem het ontnomene gedeelte te schenken" (a).

In dezelfde maand, dat tot de zending-Van Angelbeek was besloten, had de regeering de noodige maatregelen genomen voor de overgave aan het Engelsch bestuur van Malakka. Den 14[en] Januari 1823 was onze gouverneur aldaar, de heer Timmerman Thyssen overleden. De ingezetenen hoopten den daar ter plaatse woonachtigen heer *Van Son* tot zijn opvolger te zien benoemd. „Wij zijn", schreef translateur Van Angelbeek bij brief, gedagteekend Malakka 27 Januari 1823, aan zijn neef, het lid in den raad van Indië, Mr. H. J. van de Graaff: „Wij zijn hier allen zeer verlangend te weten, wie gouverneur van Malakka zal worden, en hopen dat diegene welken men zal aanstellen, een goed mensch zal zijn. De ingezetenen zijn allen voor den heer Van Son, en zouden zich zeer gelukkig achten, bijaldien het Gouvernement hem als zoodanig aanstelde. Ik heb hierover met den heer Van Son gesproken, welke mij heeft te kennen gegeven, van gevoelen te zijn, dat zijn jonge dienst hem op zoodanig belangrijken post geene aanspraak kon doen maken, en dat hij hieraan derhalve niet eens dacht. Ik hoop alhoewel, dat hij het worden mag; want zoowel deszelfs goede hoedanigheden, als reeds verkregene kennis van het land, goede reputatie bij alle de ingezetenen, en het bezit hunner toegenegenheid en achting, voortspruitende uit eene getrouwe behartiging hunner belangen, en van deszelfs pligten, doen alles overwinnen. En op Malakka moet zoodanig iemand aan het hoofd geplaatst wezen, welke met alle deze goede qualiteiten nog de ambitie bezit om zich de kennis van het land eigen te maken, en die bezit ZEd., behalve nog de zucht om zijne natie van nut te zijn, en de vlag tot eer en roem derzelve in dat gedeelte van Indië hare regten te doen gelden."

Aan dezen wensch der Malakkasche ingezetenen was door de regeering gevolg gegeven. Wel werd Van Son niet gouverneur, doch Riouw zag zich van Malakka gescheiden, met verandering van dit laatste in eene residentie, tot het hoofd waarvan de

---

(a) Zie breeder bij *Netscher* bl. 282—283.

heer Van Son werd aangesteld. Het Londensch tractaat maakte nu echter aan zijn bestuur een einde. Den 28en Maart 1825 ontving hij een besluit met instructie, vastgesteld op den 6en Februari t. v., waarbij de last was gegeven om wanneer eene Engelsche commissie ter overneming verscheen, het gewest in hare handen te stellen. Blijkens art. 14 der instructie, moest Van Son ten deze in het oog houden: „dat de Nederlandsche en Britsche mogendheden in Europa door de naauwste banden van vriendschap en onderlinge eensgezindheid zijn verbonden en dat het de uitdrukkelijke wil van den Gouverneur-Generaal is, dat in de handelingen, welke ter zake der overgave met de Britsche ambtenaren moeten plaats hebben, de geest dier zelfde gevoelens doorstrale".

Krachtens schrijven dd. 13 Januari 1825 van de Calcuttasche regeering aan het Pinangsch bestuur, was door dit bestuur voor de commissie aangewezen de secretaris, de heer *Walter Sewell Cracroft*, die den 6en April te Malakka kwam. Den dag te voren waren ook twee Engelsche schepen met troepen van Pinang ter reede gekomen; tot dadelijke landing was door den resident bereidwillig verlof gegeven.

In den vroegen ochtend van Zaterdag den 9en April 1825 wapperde de Nederlandsche vlag voor het laatst van den St. Paulsberg der stad. Om 7 uur waren resident en alle civiele ambtenaren in het gouvernementshuis verzameld, waar zij den Engelschen commissaris ontvingen, om vervolgens gezamenlijk zich naar den berg te begeven. Hier stonden het Nederlandsche garnizoen en de Britsche troepen, de eene rechts, de andere links tegenover elkander geschaard, die de komenden met de gewone militaire honneurs ontvingen. Van Son deed de publicatie der overgave voorlezen, waarop de Nederlandsche vlag langzaam onder een saluut van 21 schoten van de batterij en van de oorlogsvaartuigen, zoomede onder het presenteeren van het geweer en het slaan der trommen van beide corpsen werd nedergelaten. De troepen verwisselden van plaats; de Engelsche vlag werd vervolgens onder hetzelfde ceremonieel geheschen.

Aldus verloor Nederland eene schoone kolonie van 800 vierkante mijlen met een belangrijk achterland en die het vermoedelijk bij wat meer beleid had kunnen behouden. De zwanenzang, de publicatie, waarmede onze commissaris de overgave proclameerde, moge hier wel eene plaats vinden:

Wij Hendrik Stephanus van Son, Resident en Kommissaris ter overgave van Malakka,

Aan allen, die deze zullen zien of hooren lezen salut, doen te weten:

Dat bij tractaat op den 17^{en} Maart 1824 tusschen de gevolmagtigden van H.H. M.M. den koning der Nederlanden en den koning van Groot-Britannië te Londen gesloten, onder andere, aan laatst genoemde mogendheid zijn afgestaan alle de bezittingen van Zijne Nederlandsche Majesteit op het Schiereiland Malacca.

Dat wij dien ten gevolge den last hebben ontvangen om dien afstand ter executie te leggen, en met den sedert alhier aangekomenen Britschen Kommissaris W. S. Cracroft, die ons behoorlijke volmagt heeft vertoond, de overgave op heden hebben bepaald.

Wij hebben dan reeds het bezit dezer gewesten aan den Britschen kommissaris overgeleverd en verklaren alzoo onze oppermagt op het Schiereiland Malacca van dit oogenblik te hebben opgehouden.

In naam van Zijne Excellentie den gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, verleenen wij bij deze honorabel ontslag aan alle ambtenaren uit derzelver respectieve betrekkingen, dezelve bedankende voor de gepresteerde diensten, en brengen hun verder ter kennis, dat diegenen hunner, welke verkiezen mogten zich in eene Nederlandsche bezitting te vestigen, tot dat zij anders kunnen worden geëmployeerd, in het genot zullen blijven van de helft hunner tegenwoordige bezoldigingen, mits zij zich binnen zes maanden in eene der Nederlandsche bezittingen zullen bevinden. Zullende zij, die na verloop van dien tijd niet op Nederlandsch gebied zijn aangekomen, worden beschouwd van dit voorregt te hebben afgezien.

Mogten wij, Ingezetenen van Malacca! nu omtrent een jaar geleden met blijdschap het oppergezag over u aanvaarden, wij hebben dan nu, met even zooveel hartzeer daarvan weder afstand gedaan, te meer daar wij ten gevolge der gunstige maatregelen door de Nederlandsche Regering daartoe genomen, voor ons zelf het aangenaam vooruitzigt hadden van vroegere welvaart weder onder u te zien herleven.

Gij keert echter terug, onder het bestier van eenen grootmoedigen Vorst, onder wiens vlag de meesten onder u geboren zijn, en dat zij voor u en voor ons genoegzame waarborg, dat de pogingen van uwen nieuwen gebieder, voor uw aller welzijn, niet minder verzorgende zullen wezen, dan die welke door ons daartoe zijn aangewend.

Gaat dan voort zulke goede en rustige onderdanen vóor hem te wezen als ge voor ons geweest zijt, — en alzoo zult gij voorzeker tot dien voorspoed geraken, welken wij u en uwe kinderen met Gods dierbaren zegen zoo hartelijk toewenschen.

Wij gelasten eindelijk, dat deze publicatie in de onderscheidene talen zal worden afgekondigd en aangeplakt ter plaatse, waar zulks behoort en gebruikelijk is.

Gegeven te Malacca den 9^{en} April 1825. H. S. van Son.

Het stuk was zeker waardig; doch wat ons Nederlanders toch tot op dezen dag steeds bezielt, om, als er gelegenheid toe is, van *Britsche grootmoedigheid* te gewagen, kunnen wij moeilijk vatten. De gansche geschiedenis van dezen afstand en van het tractaat, waaruit die voortvloeide, was zóo beneden critiek, dat vooral hier elke vermelding van Britsche grootmoedigheid achterwege gelaten had mogen worden. En bovendien, waar nooit van Engelsche zijde een enkel woord van beleefdheid gehoord werd, schijnt het te minder gepast om maar telkens en telkens hulde te brengen — — — —

Het spreekt vanzelf, dat ook nu in Cracroft's proclamatie geen enkel woord van waardeering aan het adres van de Nederlandsche regeering voorkwam (*a*); maar de groote bereidwilligheid, waarmede Van Son de werkzaamheden der overgave had bespoedigd — zóo verscheiden van wat wij dikwerf bij overneming van Britsche bezittingen ondervonden — deed toch Cracroft in zijn rapport dd. 15 April 1825 betrekkelijk de overneming, hulde brengen, zoowel aan de wijze, waarop hij ontvangen was geworden (*b*), als aan de gemakkelijkheid waarmede wij tot de overneming op den 9^{en} hadden medegewerkt (§ 20): „every arrangement on that day was conducted in the most satisfactory and gratifying manner".

Bij deze overgave begingen wij, evenals bij de teruggave der factorijen in Bengalen, een werkelijk onmogelijk barbarisme. Terwijl namelijk het Engelsch tusschenbestuur zich beijverd had om overal

(*a*) De proclamatie (in onze archieven, doch ook in B's verzameling) luidde namelijk aldus:

„Whereas by the tenth article of the Treaty concluded on the 17th of March 1824 between the British and Netherlands governments the Town and Fort of Malacca and its Dependencies are ceded to His Britannic Majesty; and whereas by an act of Parliament passed in the 5th year of the Reign of His present Majesty, chap. 108, the Territorial acquisitions in India ceded in the before mentioned Treaty are transferred to the Honorable the United Company of Merchants trading to the East-Indies;

It is hereby proclaimed, that the aforesaid Town and Fort of Malacca and its Dependencies have been this day given over by the Resident of Malacca, as Commissioner of His Majesty the King of the Netherlands, and are taken possession of in the name of the Honorable East-India Company conformably to the Treaty and Act of Parliament above referred to."

(*b*) „Having reported my arrival, I was received on my landing with every appropriate mark of respect and distinction from the Netherlands Resident and Public Authorities. Powers had been some time previously received from the Governor General in Council of Batavia for fulfilment of the articles of the Treaty, and an early day was fixed on for the transfer of the Settlement." (§ 3)

onze archieven te plunderen, terwijl de Britsche lastgeving bij de overgave aan ons van Benkoelen nog uitdrukkelijk luidde, dat het gansche archief aldaar medegenomen moest worden, oordeelde de hoofddirectie van Financiën te Batavia bij haar advies dd. 26 Januari 1825, dat het archief betrekkelijk het beheer der Nederlandsch Oost-Indische Compagnie slechts ballast was, en dientengevolge behoorde tot de categorie van stukken, welke men best kon achterlaten: "zoodanige papieren", luidde het toch, "welke men verstaan kan te behooren onder die, welke het Archief door hun aanwezen bezwaren, gevolgelijk oude, vervallen en afgedane stukken, waaronder voornamelijk het archief van het bestuur tijdens de voormalige Oost-Indische Compagnie behoort". "De in deze categorie vallende papieren zouden naar ons gevoelen, geene bemoeijenis waard zijn, en derhalve geene dispositie vereischen, terwijl dezelven in het bezit van het volgende gouvernement, waarin dezelven reeds eenmaal geweest zijn, kunnen worden gelaten."

De regeering gedroeg zich hiernaar, en aldus had Van Son, bij art. 12 zijner instructie last gekregen den rommel er maar te laten (a). Dat Cracroft er een ander oog op had, blijkt uit de volgende woorden van zijn rapport (§ 15): "The long period of European Government over Malacca, rendered its archives an object of importance, and the Netherlands Commissioner having consented to deliver over the greater part of them to me, I have ordered them to be kept in the offices, and have given a receipt for the same; they are principally in the Dutch language, and, when brought into order and translated, will, I doubt not, afford a fund of information highly conducive to the Honorable Company's interests." — Cracroft legde verder de correspondentie met Van Son over betrekkelijk Rieuw (§ 16): "which port, from its immediate vicinity to Singapore will, in all probability share in at least an equal degree in all the commercial advantages expected to arise from that prosperous and conveniently situated settlement."

Verder wees er het rapport o. a. op, dat te Malakka eene weeskamer bestond met een president en vier leden onder eigen financieel beheer,

(a) „Hij wordt geauthoriseerd om aan den Britschen gecommitteerde over te geven alle archieven, plans, kaarten met al hetgeen tot de administratie behoort, met uitzondering echter van het secreet verbaal en archief en van alle zoodanige papieren als noodig mogten zijn voor de verantwoordingen der comptabele ambtenaren of tot de examinatie dier verantwoordingen, en zullen alle deze stukken naar Batavia worden opgezonden."

met 88000 Java-ropijen in kas, en die het gouvernement niets kostte (*a*); zoo ook eene soort van schutterij, die 's nachts wachtdiensten moest doen; de ingedeelden hadden aanstonds na de overgave gerequestreerd om hiervan vrij te komen; Cracroft oordeelde, dat zulke diensten niet gevergd behoorden te worden (*b*). Het aantal openbare gebouwen was sinds de overneming uit handen der Engelschen in 1818 toegenomen (§ 13), „but I am sorry to say the greater part are much decayed, and many are in ruins". Aan het einde van Cracroft's rapport stond de volgende schoone verwachting over Malakka's toekomst (§ 27):

„Although at this early period, I confess myself unable to lay before the Right Honorable the Governor General in Council, a statement of the real advantages and value of Malacca, I may yet venture to recommend that a fair trial should be made of them by the formation of a well selected Public Establishment, consisting of officers calculated to bring forward the resources of the country and ameliorate the condition of its inhabitants. It is mainly to the valuable products of the interior country, the mines of tin, and even of gold which it contains, and the various traders whom assured protection and freedom of trade would bring down in great

---

(*a*) § 6: „The interest on the securities being at the rate of 9, and the allowance to the claimants at the rate of 6 per cent, the difference paying the salaries and all expences of the institution."

(*b*) Over deze „local militia raised from the Portuguese and Dutch Half Cast Divisions of the population", schreef namelijk Cracroft (§ 10): „They are called on to form a nightly watch for patrolling the streets, and occasionally to perform duties of a military nature; but the introduction of British Government, and the changes which have been made, have already caused these people to petition me to release them from the duties heretofore exacted from them. This I cannot do immediately without great inconvenience, and I hope the Right Honorable the Governor General in Council will approve my resolution of being guided by circumstances, and the result of further enquiry, instead of coming to a hasty decision. I do not, however, think it agreeable to the freedom granted to all the inhabitants of the other British Settlements, that any one class should be obliged gratuitously to perform such public service; and I shall arrange a small Police Establishment gradually, and on the most economical footing, endeavouring at the same time to prevail on the petitioners to continue for some time longer, and if possible, until I receive orders from you on the subject. Should I find it impossible to effect this without coercive measures towards them, I shall hasten my arrangements for their release, and the abolition of the system, preparing at the same time some regulation whereby hereafter all charges for watching, cleansing and repairing the streets and roads may be defrayed by the inhabitants."

numbers, that we must look for the resuscitation of the spark of commerce which the fatal disadvantages from time to time heaped on Malacca have buried, but not extinguished. The benevolence and exertions of Government are required towards this people, in granting them such privileges, and protecting them in the exercise of the advantages to be derived therefrom; and, if such are afforded, I have no doubt, that the trade and prosperity of the Settlement will revive, and that it will become again a place of considerable wealth and importance, and a most eligible site for the exercise of British supremacy in the Eastern division of India."

Van Son vertoefde nog eenige maanden te Malakka voor het vereffenen van ondergeschikte zaken; ook hierbij bleef een welwillende toon heerschen, zoodat toen onze resident eindelijk gereed was van Malakka afscheid te nemen, hij bij brief dd. 3 Juni 1825 den Engelschen vertegenwoordiger mede voor de ondervonden beleefdheden dank zeide (*a*).

XI.

Britsche aanspraken op den Linga-Riouw-archipel, krachtens het Londensche tractaat van 1824.

Het zou intusschen wel eene bijzonderheid zijn, dat Engelsche ambtenaren, geroepen om Britsch-Nederlandsche contracten uit te voeren, ten slotte geene quaestiën deden rijzen, ook al waren wij voor de heeren zoo gemakkelijk mogelijk geweest en geleken de quaestiën inderdaad naar niets.

Op bl. 392 gaf ik de artt. 10 en 12 letterlijk weer, dit laatste dus, ook met zijn alin. 2, waarbij Engeland beloofde nooit zich met de Karimons en met den Linga-Riouw-archipel te bemoeien.

(*a*) „Mon départ étant fixé dans peu de jours, je ne puis manquer de vous en informer et vous remercier cordialement au nom de mon Gouvernement pour la facilité que j'ai éprouvée de votre part à règler mes affaires, et pour les fréquentes attentions que vous avez temoignées jusqu'à ce jour tant au garnison retirant qu'à tout autre sujet de l'autorité Neerlandaise." — Bij dezen brief werd tevens aangeboden eene nominative *List of pensioners of the Netherland's Government, residing in Malacca.*

In B's verzameling komen meer dergelijke lijsten voor, die uit het *India Office* zijn overgenomen, omdat op 's Rijks archief soms onderzoekingen van persoonlijken aard gevorderd worden en dergelijke lijsten dan het spoor kunnen aanwijzen.

Met een doorzicht, dat zich althans hier niet verloochende, hadden de heeren Falck en Fagel ter toelichting dezer alinea aangeteekend (*a*):

"Noodzakelijk geacht om voor te komen, dat niet te eeniger tijd ons afzien van alle reclamatie omtrent Sinkapoer zóó uitgelegd worde, dat de Engelschen ook eenige connexie of invloed zouden kunnen pretendeeren met of op de eilanden Lingin, Rhio en de Carimons.

"En het is hier de plaats om van de zwarigheid gewag te maken, die onafhankelijk is van het plan om het Nederlandsche en Britsche gezag respectievelijk op Sumatra en Malakka te concentreren. Er liggen namelijk op het schiereiland en achter Sinkapoer eenige landen, die den Sultan van Lingin toebehooren, doch van welke hij weinig partij trekt. Behoudt hij deze, zoo komt hij in eene dubbele aanraking met de Engelschen, die op Malakka, en met de Nederlanders, die op Rhio gevestigd zijn, en deze dubbele aanraking kan gelegenheid geven tot verwarring en twist."

En de directie te Londen, als de kippen er bij, schreef in de missive dd. 4 Augustus 1824, waarbij *the Court of Directors in the Political Department* het tractaat met toelichtende opmerkingen aan de regeering in Bengalen zond:

"31. Article 12, you will observe, puts an end to all questions between the British government and the Dutch as to the title of the British to Singapore.

"32. We have some reason to believe that the harbour of Singapore is partly formed of one or more islets lying very near to the main island; in order to prevent any difficulty or dispute respecting these islets, we authorise and desire you take possession of any such islets or islands in the Straits of Singapore at the same time that we enjoin your strict attention to the stipulations of the present article reputing the Carimon islands and the others lying south of those Straits."

Hoe lazen nu de Britsch-Indische ambtenaren de artt. 10 en 12? Art. 10 zien we letterlijk luiden, dat *de stad en vesting* Malakka moest afgestaan worden "met dezelver onderhoorigheden". Hiertoe behoorde ook, begrepen zij nota bene, de *Linga-Riouw archipel!* Voor deze menschen kwam het er niet op aan, dat dan Singapore niet uitdrukkelijk had behoeven genoemd te worden; ook niet dat

(*a*) *Bijdr. E.* bl. 196.

zóo weinig volgens de Londensche regeering, er de eilanden vanzelf toe gerekend moesten worden, dat de missive van 4 Augustus 1824 hen enkel vermaande, om ten spoedigste de bij Singapore liggende eilandjes nu óok te bezetten, opdat wij het niet zouden doen. De Britsch-Indische heeren verklaarden eenvoudig Malakka een onderdeel *van het koninkrijk van Johor*, *Pahang en Riouw*, en ze redeneerden alsof er dan in art. 10 stond *het koninkrijk van Johor en onderhoorigheden*. Dat moest, meenden zij, in zijn geheel blijven, zij, die door de verheffing van toekoe Long tot sultan te Singapore de splitsing des rijks hadden veroorzaakt; zij, die ook met zoovele redenen indertijd betoogd hadden, dat feitelijk Djohor, Pahang en Riouw van elkander wel te onderscheiden deelen waren! Maar, hoe viel dat dan vol te houden, zou men vragen, waar alin. 2 art. 12 uitdrukkelijk ons den Linga-Riouw-archipel afstond? Dit volk stond echter voor niets. Er was daarin immers slechts bepaald, *dat de Engelschen er geene kantoren mochten hebben of tractaten sluiten*; dat wilde nog niet zeggen, dat de Nederlanders dit wèl mochten doen!!

Bovendien meende Cracroft den Linga-Riouw-archipel te kunnen vorderen, op grond van nog eene andere bepaling van het tractaat. Het slot van art. 8 hield namelijk in, dat Nederland al zijne bezittingen op *het vaste land van Indië* afstond en tevens afzag: van alle *voorrechten* en *vrijstellingen*, „welke ter zake van deze bezittingen of etablissementen genoten of gereclameerd geworden zijn". Nu behoorde, 't is waar ook, Malakka tot het vaste land, doch het spraakgebruik, en daarnaar had zich art. 8 gevoegd, verstond onder „het vaste land van Indië" bepaaldelijk *Hindostan*, *Bengalen*; we hadden daar eenige voorrechten omtrent leveringen, rechten, enz. die we nu prijsgaven; en in § 29 van den op bl. 411 vermelden brief dd. 4 Augustus 1824 had de directie der O. I. C. te Londen er op gewezen, om vooral zorg te dragen: „that the Dutch conform strictly to the stipulation contained in the latter part of the article". Maar deze bepaling had met *Malakka* niets te maken; nochtans richtte Cracroft dd. 7 April het volgend schrijven aan Van Son (*a*):

In the 8th article of the treaty concluded between the British and Netherlands Governments, a renunciation is made on the part of His Majesty the King of the Netherlands of all privileges and

(*a*) Deze correspondentie is uit onze archieven.

exemptions enjoyed or claimed in virtue of the establishments, on the continent of India, ceded by that treaty.

In reference to the Settlement formed at Rhio, which would appear to have been made in virtue of a treaty or some political connection subsisting between the chief of the islands of Bintang and Lingen and the Government of Malacca, I have the honor to solicit that you will acquaint me whether any steps have been taken by the Netherlands government in India for the fulfillment of the article in question, and for renouncing the privileges and exemptions, which are enjoyed by such a possession, by withdrawing the establishment above alluded to, on the transfer of that settlement to the British.

Van Son kon er zich gemakkelijk van afmaken, door denzelfden dag te berichten, dat Riouw een zelfstandig gewest was, waarmede hij niets te maken had en waaromtrent hij ook geene opdracht had gekregen (*a*). Cracroft antwoordde den volgenden dag, dat de quaestie door hem aan het oordeel der Calcuttasche regeering zou worden onderworpen, waarop Van Son tot bescheid gaf, dat ook hij er zijne regeering over zou schrijven, indien uit het zoo duidelijke artikel 8 ooit de gevolgtrekking kon gemaakt worden, dat Riouw mede afgestaan zou moeten worden (*b*). Aldus werden beider regeeringen van de zaak op de hoogte gebracht.

"With reference", merkte Cracroft in de § § 16 en 17 van zijn rapport over Riouw op, "to the 29 paragraph of the letter from the Court of Directors of the 4th August 1824 to the Right Honorable the Governor General in Council, which document formed part of my instructions, I considered it my duty to point out the connection between Malacca and the privileges and exemptions renounced by the Netherlands authorities in the 8th article of the Treaty. The Commissioner states in reply, that he has no instructions from the Governor General in Council of Batavia, to afford elucidation on the point, and subsequently that the Settlement at Rhio has not borne a relation to Malacca, which would render its abandonment necessary:

(*a*) „vu que l'établissement de Riouw n'est pas une dépendance de Malacca et que je n'ai autre ordre de mon Gouvernement que pour vous faire la remise de Malacca avec ses dépendances, suivant l'article 10 du traité."

(*b*) „si au contenu tout clair de l'article 8 du traité entre le gouvernement Néerlandais et Britannique peut être déduit en question l'abandonnement de Riouw, établissement que nous avons dans l'isle de Bintang depuis plus de cinq années et avec lequel Malacca n'avait aucune relation, ni dans le temps de la remise de Malacca en Septembre 1818, ni lors la conclusion du dit traité."

but I am still of opinion that the renewal of treaties with the sultan of Lingen and Rhio, carried unto effect immediately on the resumption of Malacca in 1818, compared with the remonstrances made against the occupation of any territory claimed by that Sovereign, on the part of the English, will be a strong ground to take up, should the Right Honorable the Governor General in Council be pleased to enter into the question, which you will observe from the documents, is left open for discussion."

Het is wel aangenaam, aldus telkens tegen lieden op te tornen, die, zoodra een verdrag is gesloten, niet aan eene eerlijke uitvoering denken, maar allereerst de gedachte opvatten, hoe kunnen we de wederpartij een hak zetten.

En het is niet alleen Cracroft, die zoo dacht, maar tegelijkertijd had het Pinangsch bestuur dd. 7 April 1825 hem over dezelfde quaestie eene instructie voorgeschreven, die hij echter pas ontving, toen hij reeds zijn rapport dd. 15 April te voren had afgezonden. Het stuk was eene aanvulling der instructie, die Cracroft voor de overneming van Malakka had medegekregen. De gedachte was plotseling opgekomen bij gouverneur Fullerton, dat de eilanden sinds onheugelijke tijden onderhoorigheden van Malakka waren geweest en dat, hetgeen de deur dicht deed, men aan het bezit van Malakka en Riouw niets zou hebben, indien men ook niet den Linga-Riouw-archipel bezat. De gouverneur had hierop de leden van zijn raad, de heeren Clubley en Ibbetson, gewezen, en dientengevolge was nog denzelfden dag de volgende aanvullingsinstructie voor Cracroft afgegaan:

In reference to the 10th and 12th articles of the Treaty concluded between the British and Netherlands authorities it appears by the former that Malacca and *its dependencies* are ceded to the British, and by the latter that we are to form no establishment on any of the islands named, viz. Battam, Bintang, Lingen, etc. etc. Considering that these islands have been from time immemorial viewed as dependencies of Malacca, Bintang in particular, and by a Treaty are now actually regarded as such, it becomes necessary to make a reclamation of these places from the Netherlands representative at Malacca, which you will accordingly be prepared to do in the event of their not being included voluntarily in the act of cession. It must be evident that the Treaty as regards the occupation of Singapore and the cession of Malacca must in a great degree be rendered nugatory, if the Dutch hold Rhio, which has ever been an acknowledged dependency of that Settlement and the utility of which consists only in the exclusion of

the other power without the stipulation of any benefit accruing to ourselves from occupation.

In the event of objections being urged by the Netherlands representative at Malacca against the above construction of the Treaty, you will proceed no farther than to submit your proceedings to the Supreme Government, and to acquaint the Dutch authorities of your having done so.

Men vond alzoo zelf de zaak zóo zwak, dat Cracroft werd opgedragen, om niet verder te gaan, dan den Archipel te vorderen en bij weigering onzen vertegenwoordiger mede te deelen, dat dan het oordeel van hoogere autoriteit zou ingeroepen worden. Het Pinangsche bestuur deelde dit ook bij schrijven dd 8 April 1825 aan de Calcuttasche regeering mede, met verzoek om hare meening te mogen weten (*a*). En in plaats er het antwoord kwam, dat de heeren heelemaal wel niet wijs schenen, berichtte de regeering dd. 19 Mei 1825 aan het Pinangsch bestuur, dat het bijzonder netjes had gehandeld (*b*), dat de artikelen inderdaad niet duidelijk waren, en dat er de Londensche directie over zou geschreven worden, zoodra de uitslag van Cracroft's bemoeiingen bekend was (*c*).

Inmiddels kwam te Pinang antwoord van Cracroft bij brief van 16 April 1825. Hij berichtte, dat reeds onafhankelijk van het schrijven dd. 7 te voren, de zaak zijne aandacht had getrokken (*d*), dat hij dientengevolge bevorens reeds uit zich zelven had gehandeld,

---

(*a*) „Your Lordship in Council will perceive that those Instructions go no further than a requisition for their cession, subject to the limitations prescribed in the 12th article, so as to reserve the question as a point of reference to superior authority, in the event of the Netherlands Commissioners at Malacca attaching to those articles a different construction, and declining to comply with the requisition made."

(*b*) „Your proceedings on the occasions in question have our entire concurrence."

(*c*) „With regard to the question of the occupation of Rhio, it is our intention to apply to the Honorable the Court of Directors for instructions for our guidance on that point as soon as we shall have been advised of the result of the measures adopted by Mr. Cracroft, relative to Bintang, on which island this place is situated. It appears to us difficult to reconcile the stipulations of the 12th article of this treaty with an intention of ceding the three islands mentioned there in (Batang, Bintang and Lingen) to the British Government, but we see no material objection to the mode you have adopted, in your instructions of 7th April to Mr. Cracroft for bringing this question to an amicable adjustment with the local Netherland authorities."

(*d*) „that the subject of the Netherlands Establishment at Rhio occupied my most attentive consideration at a very early period after my appointment as British Commissioner."

maar de vordering der eilanden als eene onderhoorigheid van Malakka door hem te zwak was bevonden, om een stelligen eisch te doen, gelijk het Pinangsche bestuur te kennen had gegeven. Vandaar dat hij er met onzen commissaris slechts in briefwisseling over was getreden, onder mededeeling dat hij verder de zaak aan de beslissing der regeering liet; doch vond het Pinangsch bestuur deze behandeling niet de juiste, dan zou hij alsnog de vordering bij onzen commissaris inzenden (*a*). Het Pinangsch bestuur antwoordde echter bij brief van zijn secretaris dd. 22 April 1825 aan Cracroft, dat zijn optreden volkomen werd goedgekeurd en dat het verder aan de regeering te Calcutta alle inlichtingen bij beoordeeling der zaak zou zenden, die men in staat zou blijken te verzamelen (*b*).

Het is moeilijk aan te nemen, dat over zulk eene zaak de Britsche commissaris te Malakka en het gouvernement van Pinang, onafhankelijk van elkander, dezelfde dwaze denkbeelden zullen opgevat hebben, zonder eerst door een derde te zijn gesuggereerd; en zoo dit het geval mocht geweest zijn, dan was het door den resident van Singapore, den heer Crawfurd. Deze had namelijk met het inlandsch bestuur te Singapore een nader contract gesloten, nog vòor het Londensch tractaat bekend was geworden. Sinds wees hij er bij brief dd. 1 October 1824 de Calcuttasche regeering op, dat het inlandsch verdrag weliswaar niets bleek in te houden, dat strijdig was met het Londensch tractaat, doch dat hij gaarne inlichting wilde hebben, of de Linga-Riouw-archipel nu ook niet aan Engeland

(*a*) „I am ready to make a reclamation for the whole of the Islands in the name of the Government of Prince of Wales' Island, and there will be sufficient time for my so doing. I hope the Governor in Council will approve of this delay, which need not, in any degree, affect the main point at issue."

(*b*) „I am directed by the Hon[ble] the Governor in Council to acknowledge the receipt of your letter of the 16th Instant, and to acquaint you that the Instructions with respect to Rhio were dispatched to you soon after your departure as a precautionary measure, lest, from the subject not having been expressly mentioned in the first Instructions, it should have escaped your notice, and silence on the present occasion might possibly have been construed into acquiescence in the future occupation of Rhio by the Netherlands Government.

„The Hon[ble] the Governor in Council is well pleased however to find, that the question was started, and left as a matter of reference exactly as intended by this Government.

„It seems, therefore, in the view of the Hon[ble] the Governor in Council to be unnecessary to reagitate this question except under the directions of the Supreme Government, to whom all explanations deduceable from the records of this Presidency will be transmitted by the earliest opportunity."

moest overgaan. Niet, schreef hij, dat de eilanden op zichzelf van zooveel waarde geacht konden worden, doch sinds onheugelijke tijden was Riouw eene onderhoorigheid van Malakka, terwijl het tot onaangenaamheden kon leiden, als men de Nederlanders zoo dicht bij zich had; bovendien nu werd .... *in de eenheid van het rijk van Djohor gegrepen!!* Ten bewijze hoe lastig de quaestie kon worden, haalde de resident o. a. de *Karimon*-eilanden aan, die toekoe Long reclameerde, terwijl ook de bevolking aldaar hartelijk de vereeniging onder het Engelsch bestuur wenschte. Natuurlijk! (*a*) De regeering antwoordde toen dd. 4 Maart 1825, dat de zaak aan het oordeel der Londensche directie zou onderworpen worden.

Intusschen had gouverneur Fullerton zich, overeenkomstig zijne vermelde mededeeling, beijverd alle gegevens te verzamelen, teneinde daaruit de gevolgtrekking te kunnen maken, dat de Linga-Riouw-archipel met Malakka aan de Engelschen behoorde over te gaan. Hij stelde daarover eene breede nota samen, die dd. 25 April 1825 naar Calcutta werd gezonden; en daarin worden nu alle gronden aangevoerd, die ten bewijze strekten, ... dat de Engelsche bezetting van Singapore een Gode geklaagd schandaal was geweest! Immers al de argumenten, die nu werden bijgebracht, ten betooge dat Malakka en het Linga-Riouwsche rijk één waren, stelden in het licht, dat de bezetting van Singapore die eenheid wederrechtelijk had verbroken (*b*).

Eerst in 1827 kwam er antwoord uit Londen bij missive dd. 10 April. De regeering te Calcutta gaf van den inhoud kennis aan het Pinangsch bestuur dd. 22 November 1827, onder mededeeling,

(*a*) „It does not upon the whole appear to me", schreef Crawfurd o. a., „that the occupation of Rhio could be beneficial to the British Government, yet its retention on the part of the Netherlands Government, and our exclusion from entering into political relations with the Chiefs of all the Islands lying south of the straits of Singapore and between the peninsula and Sumatra may prove a matter of some inconvenience to us as it in fact virtually amounts to a dismemberment of the principality of Johore, and must thus be productive of some embarrassment and confusion. This may be easily illustrated by an example. The Carimon islands and the Malayan settlement of Bulang are two of the principal possessions of the Tomongong of Johore or Singapore and his claim to them is not only allowed bij the rival Chiefs, but more satisfactorily ascertained by the voluntary and cheerful allegiance yielded to him by the inhabitants. By the present treaty however he must either forego all claims to these possessions or removing to them renounce his connection with the British Government."

(*b*) De breede nota is opgenomen in bijl. 20.

dat, naar het oordeel van de directie aldaar, de Linga-Riouw-archipel aan Nederland behoorde, dit volkomen de vrijheid had om er vestigingen op te richten of te handhaven (*a*), zoomede er inlandsche verdragen te sluiten, mits de Engelsche autoriteiten er mede in kennis gesteld werden, gelijk het tractaat van 1824 bepaalde (*b*).

XI.

Toekoe Long als sultan van Singapore en de toemenggoeng van Djohor staan in 1827 alle gezag over Singapore aan Engeland af.

Gelijk ik opteekende, was Crawfurd in Juni 1823 als resident van Singapore opgetreden. Hij was een door en door bekwaam man, die bovendien, dank zijne uitgebreide kennis van de Maleische taal en volksinstellingen, aan de jeugdige stad veel goed kon doen. De toekomst der plaats zag ook hij met groote verwachtingen in, niettegenstaande de regeering te Batavia al het mogelijke deed, om er den handel op te belemmeren. Hij geloofde wel niet, schreef hij met voorspellenden geest, dat Singapore er zeer onder zou lijden, „whatever might be the intention of their authors", doch hij vreesde „that the general interests of the commerce of British India are likely to sustain serious detriment from the operation of this last measure" (*c*).

(*a*) „Rhio is not considered as one of the dependencies of Malacca in the intention of the Treaty; the Dutch are at liberty to retain or form any establishment on the Island of Bintang from which England is specifically excluded."

(*b*) „With reference however to the Minute of your President dated 25th April 1825 which is there referred to, we conceive that the view taken by him as to the grounds on which our interference with the proceedings of the Dutch Authorities would be justified, will be materially altered when he shall have become acquainted with the sentiments of the Hon[ble] Court of Directors as given in the extract we have quoted, which leave no room to doubt that the Dutch are at liberty to enter into any engagements with the Native Chiefs of the Islands specified in the 12th article of the Treaty, provided such engagements are not of a nature contrary to the terms of the 3rd. article and are duly communicated to our officers as therein provided, and we observe by Major Elout's letter to Mr. Prince dated 15th. September last that a Treaty into which the Dutch had entered with the Sultan of Lingin has been duly communicated to Mr. Prince."

(*c*) In latere rapporten is Crawfurd hierop teruggekomen, wegens de fameuse Lijnwadenverordening van 14 Februari 1824, zoodat het bestuur te

Wat de hoofden en de bevolking van Singapore betreft, we weten hoe vooral sultan en toemenggoeng van Singapore opgewarmd waren, om requesten en huldebewijzen voor de handhaving van het Britsch gezag de wereld in te zenden; maar nog vòor hieromtrent iets bepaald was, schreef reeds Crawfurd in zijn rapport van 10 Januari 1824, dat er niet aan te denken viel om die heeren in eenig daadwerkelijk gezag te laten! De sultan, die immers, volgens de oorspronkelijke mededeelingen van Raffles, een betrekkelijk flink man mocht geacht worden, was feitelijk een nonèns, een sta-in-den weg, dien men met geld en goede woorden verder behoorde weg te dringen. Wat den toemenggoeng aanging, hij, zoowel als de sultan, bleken teleurgesteld, dat ze niet meer macht hadden, en dat ze niet zoo goed af waren, als zij zich dit hadden voorgesteld, doch het belang der vestiging bracht mede, dat ze bogen of barstten! En dat bleken dus nu die arme menschen, voor wier heilige rechten Raffles en de zijnen, eigenlijk uit medelijden en menschenliefde, ja uit medelijden en menschenliefde, waren opgekomen! Alzoo werd machtiging verzocht om sultan en toemenggoeng te brengen tot een nieuw contract, waarbij zij feitelijk geheel op zijde geschoven en Singapore in volle souvereiniteit afgestaan werd (*a*).

En de Britsch-Indische regeering antwoordde niet, dat men dan toch in ieder geval moest wachten op de beslissing uit Europa of al dan niet Singapore aan Engeland bleef, maar dd. 5 Maart 1824, te kennengevende hare hooge ingenomenheid met de wijze, waarop de resident de zaak behandeld had, berichtte namens haar de gouvernementssecretaris (§ 7):

"His Lordship in Council is quite satisfied of the expediency and indeed necessity of our making an immediate effort to obtain the unequivocal cession of the island of Singapore in full sovereignty and property as constituting the only basis upon which

---

Calcutta bij schrijven dd. 18 Juni 1824 aan de Directie te Londen het volgende berichtte: „Mr. Crawfurd observes on the former subject that by authentic accounts received from Batavia, the new tariff had occasioned a great share of anxiety among the British merchants residing at that place. One English merchantman from London with a full cargo from Batavia, had quitted the place without landing a bale, and orders were ready for three more which were expected to proceed at once to Singapore. It was, indeed, calculated that the effects of the tariff would be so prejudicial to the public revenue of Batavia, that it would soon be found necessary to annul it." Zie ook *Van de Graaff* dl. I § 54.

(*a*) Zie Crawfurd's betoog dd. 10 Januari 1824 in bijl. 21.

any legal permanent and satisfactory system of Government can be established. That the above ought to have been the course pursued on the occasion of our first forming a settlement on the island is undeniable, and the sooner we revert to that principle the better, more especially as the difficulties which you conceive to exist in the way of accomplishing such an arrangement will it may be apprehended increase daily."

Crawfurd maakte gebruik van de aldus verkregen machtiging, welke hij den 11[en] Mei 1824 ontving, en slaagde er inderdaad in, om, door kracht van geld, sultan en toemenggoeng tot een nieuw contract over te halen. Singapore werd tot op tien geographische mijlen in zee in volle souvereiniteit aan Engeland afgestaan voor 40000 dollars in eens, te verdeelen tusschen sultan en toemenggoeng (*a*). Ze zouden nog wat meer kunnen krijgen, indien ze heelemaal de plaats verlieten, en, oordeelde Crawfurd in het na te noemen schrijven, kon men op die wijze van de lastposten gansch afkomen, dan zou het goedkoop zijn! De reeds bestaande maandelijksche toelagen van 1300 en 700 dollars bleven bestaan, doch slechts tot den dood der beide hoofden; alle pogingen, die ze hadden aangewend om ze erfelijk in hun geslacht te maken, waren op 's residents weigering afgestuit. Verder was nog 3500 dollars uitgegeven aan geldelijke geschenken voor mindere hoofden.

Aldus hadden de ellendelingen, voor wie Raffles en de zijnen als arme onrechtlijdenden waren opgekomen! voor eene hoop zilverlingen hun land en de toekomst van hun geslacht verpatst.

De resident zond het verdrag dd. 3 Augustus 1824 naar Calcutta, vergezeld van een breed toelichtend schrijven (*b*). Destijds was hem nog niet de sluiting van het Londensch tractaat bekend. De Britsch-Indische regeering toonde zich natuurlijk met het resultaat van Crawfurd's werkzaamheid ten hoogste ingenomen. Bij schrijven dd. 4 Maart 1825 berichtte ze den resident de ratificatie van het Singapore-verdrag, vergezeld van een warm woord over het beleid, waarmede hij de zaak tot stand had gebracht (*c*).

(*a*) Nominaal was het 33200 dollars aan den sultan en 26800 dollars aan den toemenggoeng, doch daarvan werd afgehouden, wegens reeds uitgekeerde penningen, ten gevolge van een vroeger verdrag, dat de regeering niet had goedgekeurd.

(*b*) Het contract lag niet bij de *Bisschop*-stukken; het toelichtend schrijven in bijl. 22.

(*c*) „3. Your proceedings in the conduct of the late negotiation, appear to have been marked with your accustomed judgment and discretion, and His Lordship

VI.

De resident van Riouw Elout, het Nederlandsch gezag handhavende tegenover zeerooverij en Engelsche plannen met de Karimons.

Nu eenmaal het Londensch tractaat van 1824 den *Singapore*-twistappel had weggenomen, verviel ook de reden voor onze autoriteiten om met het gewestelijk bestuur te Singapore geene betrekkingen te onderhouden. Toen dan ook in den aanvang van 1827 de resident van Riouw C. L. von Ranzow (*a*), vervangen werd door den ons bekenden, nu tot majoor bevorderden Elout, zoon van den oud-Commissaris-Generaal, gaf men van de bestuursverwisseling bij schrijven dd. 17 April 1827 aan den resident van Singapore, den heer John Prince, kennis, waarop deze bij een schrijven van den volgenden dag met eene beleefdheidsbetuiging antwoordde (*b*).

Een paar maanden later kwam van Singapore het Engelsche Compagnies schip *Cyrene* te Riouw. De gezagvoerder, kapitein Campbell, had een brief dd. 7 Juni 1827 bij zich van den Singapoorschen resident, waarin deze de *Cyrene* voor de bestrijding der zeeroovers aanbood en verzocht te mogen weten, in hoever onze resident den wil en de macht had, om ten deze gezamenlijk op te treden (*c*). — Elout gaf Campbell een antwoord dd. 9 Juni 1827 mede, waarin de resident zich tot samenwerking bereid verklaarde, echter onder mededeeling, dat men op het oogenblik van geene zeeroovers last had en dat hij eenige geschikte kanonneerbooten

---

in Council has much satisfaction in acknowledging the care, prevision and foresight with which the several articles of the treaty have been traced and devised."

(*a*) Von Ranzow had in September 1821 Königsdörffer opgevolgd, den resident, dien wij in de *M.-R.*-verhandeling leerden kennen.

(*b*) „The Resident Councillor hastens to offer to Major Elout his congratulations on the occasion of his succession to the office to which he is appointed, and cordially unites with him in wishing that the same sentiments of respect and good will which subsists between the Sovereigns of their respective nations may actuate the members of their Governments and Establishments in this country, and that the same cordiality may continue to prevail between the two neighbouring Settlements of Rhio and Singapore over which they have the honor to preside, and which has marked the administration of his successor."

(*c*) Zie den brief in bijl. 23.

bezat om, waar noodig, de roovers tot in hunne diepste schuilhoeken te vervolgen (*a*).

Elout's schrijven was zeker bijzonder gelukkig, en hield bovendien zóo weinig grootspraak in, dat hij niet alleen dd. 24 Juni 1830 den resident van Singapore kon berichten: »I am of opinion that the pirates no longer attack vessels in our straits and that their captures are confined to small boats far from our vicinity"; doch hij had tevens in 1827 van zijne macht gebruik gemaakt op eene zeer éclatante wijze, al viel die dan ook de Engelsche heeren volstrekt niet in den smaak.

Wij zullen ons herinneren, dat het bezit van den ganschen Linga-Riouw-archipel ons eigenlijk nog altijd betwist werd, zoolang de beslissing uit Europa over de bedoeling van het Londensch tractaat niet was afgekomen. Tot den archipel behoorden de *Karimon*-eilanden, waarop volgens de uitdrukkelijke bepaling van alin. 2 art. 12 de Engelschen geen kantoor mochten oprichten.

Niettemin had de toemenggoeng van Singapore (Djohor) deze eilanden steeds gebezigd tot het uitrusten van zeeroovers-prauwen en had de sultan van Singapore er souvereiniteitsrechten doen uitoefenen, waartegen het bestuur van Riouw opkwam. De Calcuttasche regeering van deze quaestiën op de hoogte gebracht, en van de Londensche directie het bericht hebbende ontvangen, dat de Linga-Riouw-archipel aan Nederland behoorde, deelde bij missive dd. 22 November 1827 aan den gouverneur van Poeloe Pinang, den heer Fullerton, in verband met de Londensche beslissing mede, dat de sultan van Singapore zich van de Karimons had te onthouden; doch dat ook ons bestuur geen recht had zich daar te vestigen, alvorens het er verlof toe had van de Nederlandsche regeering in Europa, en wel krachtens art 6 van het tractaat, dat aan partijen verbood nieuwe kantoren op te richten, zonder permissie van de respectieve regeeringen. Deze bepaling, die de bedoeling had om vestiging te voorkomen op eilanden, wier bezitrecht door de tegenpartij kon gereclameerd worden, gelijk met

(*a*) Zie Elout's antwoord in bijl. 24. De brief was in het Fransch, doch bij gemis van het origineel, geef ik de Engelsche vertaling uit de B.-verz. — In de verzameling komen verscheidene stukken en beschouwingen over de zeerooverij voor; doch, na al hetgeen daarover reeds gepubliceerd werd, het ongenietbare werk van Kniphorst niet te vergeten, en verder Cornets de Groot's bekende monographie, scheen het mij niet voldoende van belang toe, om van bedoelde stukken verder melding te maken.

Singapore het geval was geweest, werd nu waarlijk tegen ons gekeerd in den zin, dat we binnen het ons toegewezen gebied geene vlag zouden mogen hijschen, alvorens er eerst bericht uit Europa over kwam (*a*)!

Doch resident Elout stoorde zich niet aan de bezwaren uit Singapore en nam evenmin genoegen met het gepreek van daar aan de inlandsche landloopers, die op Karimon den baas wilden blijven spelen. Hij joeg dezen weg, tot groote ergernis natuurlijk van het Singapoorsch en Pinangsch bestuur (*b*). Sinds dien tijd is ons gezag over de Karimon-eilanden niet meer betwist, zij het dan ook, dat men te Calcutta vond, dat onze resident alleronaangenaamst was opgetreden (*c*). Waren wij maar evenzoo handelend in 1819 te Singapore opgetreden, de treurige geschiedenis die wij hebben beschreven, zou allicht anders verloopen zijn.

(*a*) Zie de opmerkingen van dien Calcuttaschen brief in bijl. 25. Van het stuk maakte ik reeds melding op bl. 417.

(*b*) Zie in het breede over Elout's optreden bij *Netscher* bl. 283—287.

(*c*) Zie den brief dd. 3 Januari 1828 van den Adj.-Gouv. Secr. te Calcutta aan den Secretaris van het Gouvernement te Pinang in bijl. 26.

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ HET ARTIKEL

„De stichting van Singapore, de afstand ervan met Malakka door Nederland en de gelijktijdige Britsche aanspraken op den Linga-Riouw-archipel"

door P. H. VAN DER KEMP.

Bijl. 1 bl. 318 noot *a*. **De correspondentie tusschen toekoe Long en Farquhar in 1813 en 1815.**

1° Brief van Toekoe Long:

After compliments.

I beg to acquaint my friend that, at this time I am in great distress and trouble owing to the unsettled state of my affairs, no council having yet decided upon them; my trust is placed in my friend who is my only hope and the centre of all my expectations, and to whom alone I can look for that consideration, justice, and assistance I so much require. For even during the lifetime of my father the English Company afforded us their assistance in taking Rhio from the Dutch Company, and restoring it again to my father. I pray for the continuation of the protection of the English Company in the manner formerly afforded, seeing that I am an orphan.

In addition to the foregoing, I beg to state to my friend that I wish to obtain his assistance in borrowing some money, as much as my friend conceives to be proper, consistent with the extent of my security and according to the established usages on this head, for it is my wish to trade as I may probably gain by it. I shall send the trees (plants of the camphor tree) to my friend, and if my friend can comply with my present request, I beg that he will let me know that I may send a person for the amount. I have nothing further to add, except that I send my friend the piece of cloth which though inadequate to the friendship existing between us, yet I request my friend to accept it as a token of my esteem.

or feel any uneasiness in his mind. I have nothing worthy to offer my friend except a piece of gold tissue which will be delivered to my friend by his messenger Inchee Salih as token of my friendship and esteem.

Dated the 5th day of the month of Joomadooluwu, 1228, answering to the 11th of June, 1813.

5°. Toekoe Long deed hierop het volgend schrijven dd. 8 Augustus 1813 aan Farquhar toekomen:

I have to acknowledge the receipt of my friend's letter brought by my messenger Salih and Ellumood Dien, together with a piece of tissue embroidered with gold flowers, and a roll of flowered gauzes for curtains, both of which reached me safe and in good condition.

I have understood the contents of my friend's letter, for which I return my best thanks; and for whose kindness I shall always entertain a lively remembrance. I put the greatest confidence in the exertions of my friend; I have no other person but him to whom alone I look for assistance and justice in my present difficulties and troubles. For the Council have not yet taken my cause into their consideration; my only hope is, therefore, in my friend. Moreover, if it be correct and proper, I am anxious myself to proceed to Malakka, that I may personally meet and confer with my friend on the state of my affairs.

Written on the third day of the month of Rujub 1228, answering to the 8th Augustus 1813.

6°. Farquhar antwoordde:

Be it known to my friend that my friend's letter brought by Inchee Salih, in the Chinese brig belonging to Baba Chee Sang, together with the seedlings of the camphor tree has been duly received. I beg to return my kindest thanks to my friend, which are scarcely an equivalent for so much kind attention to my wishes, but I pray to God, day and night, for my friend's continued health and prosperity.

I understand the contents of my friend's letter, and that it is his wish to pay me a visit. I shall also be most happy to see my friend and to assist him in his difficulties; indeed I am constantly occupied in thinking of my friend's welfare, but it is not in my power to decide upon my friend's case, because I am immediately subordinate to the Penang Government, nor can I without their previous sanction, carry any political arrangement into effect. I therefore think it would be most advisable for my friend to proceed himself to Penang,

I should prefer Rhio." His Majesty rejoined: „Then Lingin will belong to your younger brother and Rhio to yourself." I went accordingly to Pahang, and during the period of my stay there His Majesty died. So that I heard nothing more on this point. Afterwards I went to Rhio expecting some arrangements would be made by the people in power for putting me on the throne, but finding that they did not seem well disposed towards this point, I proceeded to Lingin hoping it might be settled there; however nothing took place, and I again returned to Rhio to await the final decision of my claims, but nobody appeared inclined to take up my cause. I then made an effort to convene a Council myself, but found it impossible from my means being inadequate as my friend well knows. Hence the cause of my now making my friend acquainted with the state of my affairs which I entirely commit to my friend's charge, trusting that he will afford me his assistance; for in the present deranged state of affairs of this country, there is no other quarter from whence I can look for relief or redress.

There is nothing I can offer my friend but a roll of cloth, two baskets of oranges, and a key of koonchoo (*a*), which, though inadequate, I request my friend to accept of as a mark of my friendship and esteem.

Dated the 23rd day of Rubioolawul, Sunday, 9 A. M. 1228, answering to the 1st May, 1813.

4°. Farquhar beantwoordde dezen brief als volgt:

I have to acquaint my friend that I have received my friend's letter with his present of China-oranges and preserves, with some tea brought by Inchee Salih, as stated in my friend's letter which arrived safe and in good order. I fully understand what my friend has written, and return my best thanks to my friend for the communication, and more particularly for my friend continuing to hold me in his recollection. I request my friend to be assured that I shall ever remember him. Moreover, my friend complains of his continued difficulties, and is desirous that I should take his case under my further consideration. I feel much disposed to do whatever lies in my power, but am not able to carry into immediate effect, until I have considered the circumstances more fully. I will then pay all due attention to my friend's appeal, and render him every assistance in my power. I request, however, that in the mean time my friend will not be disconcerted,

(*a*) Het staat zoo in het B.-stuk.

or feel any uneasiness in his mind. I have nothing worthy to offer my friend except a piece of gold tissue which will be delivered to my friend by his messenger Inchee Salih as token of my friendship and esteem.

Dated the 5th day of the month of Joomadooluwu, 1228, answering to the 11th of June, 1813.

5°. Toekoe Long deed hierop het volgend schrijven dd. 8 Augustus 1813 aan Farquhar toekomen:

I have to acknowledge the receipt of my friend's letter brought by my messenger Salih and Ellumood Dien, together with a piece of tissue embroidered with gold flowers, and a roll of flowered gauzes for curtains, both of which reached me safe and in good condition.

I have understood the contents of my friend's letter, for which I return my best thanks; and for whose kindness I shall always entertain a lively remembrance. I put the greatest confidence in the exertions of my friend; I have no other person but him to whom alone I look for assistance and justice in my present difficulties and troubles. For the Council have not yet taken my cause into their consideration; my only hope is, therefore, in my friend. Moreover, if it be correct and proper, I am anxious myself to proceed to Malakka, that I may personally meet and confer with my friend on the state of my affairs.

Written on the third day of the month of Rujub 1228, answering to the 8th Augustus 1813.

6°. Farquhar antwoordde:

Be it known to my friend that my friend's letter brought by Inchee Salih, in the Chinese brig belonging to Baba Chee Sang, together with the seedlings of the camphor tree has been duly received. I beg to return my kindest thanks to my friend, which are scarcely an equivalent for so much kind attention to my wishes, but I pray to God, day and night, for my friend's continued health and prosperity.

I understand the contents of my friend's letter, and that it is his wish to pay me a visit. I shall also be most happy to see my friend and to assist him in his difficulties; indeed I am constantly occupied in thinking of my friend's welfare, but it is not in my power to decide upon my friend's case, because I am immediately subordinate to the Penang Government, nor can I without their previous sanction, carry any political arrangement into effect. I therefore think it would be most advisable for my friend to proceed himself to Penang,

and there lay a statement of every circumstance before that government. I regret that I am unable to comply with my friend's request, respecting money and fire-arms, there being no more of the latter article at Malacca than what is required for the use of the Settlement.

Moreover, I wish, if it will not put my friend to any inconvenience, that my friend would send me some of the flowers and fruits of the camphor tree, together with some seedlings of the same, because those my friend has already been kind enough to send are almost all of them dead, only three or four are remaining alive, and they are now beginning to droop. The broad-cloth and cloth for jackets that my friend stands in need of are not be obtained at Malacca of the quality required by my friend; should they be exposed for sale at any future period I shall feel pleasure in purchasing and forwarding them. I have nothing further to offer my friend but my kindest wishes for his future welfare.

Dated, Friday, the first of Shaban 1228, answering to the 4th September, 1813.

7° Toekoe Long antwoordde dd. 1 November 1813 als volgt:

I beg to inform my friend of the receipt of his letters and presents by my messenger, Salih. By the contents of the former I fully understand that my friend wishes me to explain the circumstances of my case fully to the Governor of Penang, who will, no doubt, afford me his protection. This may be a very judicious arrangement, but at the same time, I place my principal and firmest hopes in my friend; but whatever the Governor General of Bengal, the Governor of Penang, or my friend may choose to propose for the amelioration of my circumstances, I shall most readily acquiesce in from a conviction of its being most beneficial.

I have no token to offer you of my existence or mark of the purity of my friendship, but beg to send a few seedlings of the camphor tree wich will be delivered to you by my messenger: with respect to its fruits and flowers, I have not yet been able to procure them, owing to their being out of season. I will not neglect, however to send my friend the first that can be procured.

Dated the 29th day of the month of Ramalan 1228, answering to the 1st November, 1813.

8° Toekoe Long, niets verder van de zaak hoorende, schreef dd. 11 Januari 1815 de volgende herinnering aan Farquhar:

Concerning the state of my case mentioned to my friend formerly, and regarding the result of which my friend requested me to wait a little and not be impatient, that my friend could not discuss or arrange my affairs, owing to my friend being under the orders of the Penang Government, I have now been waiting a long while, but have not yet received any assistance from my friend, neither have I been favoured with any communication, respecting the result of my friend's reference to Bengal or Penang. With respect to these plans, I have never been under their control, for heretofore all circumstances regarded Rhio were, in every instance, referred to Malakka for decision. This is the cause of my wishing for my friend's assistance in the present crisis, for I have been waiting a long time, but nobody has yet come forward to do me justice. I cannot endure this suspense much longer, for I trusted to be relieved from my difficulties, at least by this time, instead of which affairs appear to become more and more disheartening. I continue to put great confidence in the efforts and justice of my friend, indeed I have now no other hope but in you, who are my only friend. I beg to recommend my messenger or Ahmed to my friend for any other details respecting me, for he is fully acquainted with every circumstance connected with my being at this place.

I have nothing to offer my friend as a mark of existence but a jar of Gambier flowers, which, though not so valuable as it should be, yet I beg it may be accepted as a token of my sincere friendship and esteem.

Dated the 24th day of the month of Muhurrum, 1230, answering to the 11th day of January 1815.

Wat hierop door Farquhar werd geschreven, blijkt niet, dus ook niet of in volgende jaren de correspondentie werd voortgezet. „I regret however", zegt hij in zijne naar Calcutta gezonden, op bl. 316 en 321 vermelde missive dd. 12 Februari 1820, waarbij bovenstaande stukken werden aangeboden, „that the correspondence is not so complete as could have been wished in consequence of the loss of some of the letters." Dat Farquhar zich niet met de zaken des rijks destijds wilde bemoeien, en dit bij zijne correspondentie van 1813 in acht nam, zegt hij in datzelfde schrijven van 1820. (*a*)

(*a*) Op bl. 321 noot b, 3e r. v. b., achter *Lingin* nog stellen: were.

Bijl. 2 bl. 327 noot 1. **Slot van Raffles' betoog dd. 31 December 1819 over Abdoerrahman's onwettig bezit van den troon:**

11. The custom of the country requires that on the installation of the Sultan, certain forms should be observed, and these are deemed indispensable to the exercise of sovereign authority. It is required that the Bandahara and Toomongong should appear in his presence and personally acknowledge him as Sultan of Johore, and this they could not do until the Sultan himself was in possession of the Regalia. Of the importance attached to the Regalia in Malay States some idea may be formed from the history of Macasser and from what more recently occured at Palembang, where it was deemed equally indispensable to sovereign authority. In a former dispatch I stated the efforts which had been made by the Rajah Mooda to obtain these, and the apprehensions entertained that under existing circumstances the Dutch authorities might gain possession of them. These circumstances would of themselves be conclusive against the title now so gratuitously conferred upon the Sultan of Lingen, if we had not in addition thereto his own repeated declarations that he had „never from the first to the present time been in the habit of discussing State-affairs, that no matters of business had ever yet appertained to him, that he was not Sultan of Johore, and desired that he might never be addressed as such". This was the result of our last communication with him, and under these circumstances it was impossible for me to consider this chief as Sultan of Johore. On the birth and rank of the Sultan whose cause we have espoused, I have never heard any expressed (*a*), and that he gladly availed himself of the first favourable opening which offered for asserting his rights is evident from the alacrity and earnestness with which he came forward to court our alliance at Singapore. I may add that in negociating the Treaty with him he felt some disappointment in not obtaining our support towards recovering the whole of his authority, but our right to acknowledge him in that part of the dominions of Johore in which his authority was not only disputed but maintained and upheld by the local chiefs, himself of the first rank and importance in the Empire, could not, I conceive, be contested on any unreasonable grounds.

Bijl. 3 bl. 330 noot *a*. **Brief dd. 12 April 1819 van gouverneur Timmerman Thyssen aan Wolterbeek over Singapore:**

(*a*) Hier is zeker in het B-stuk iets uitgelaten.

Santa Maria (*a*) handigde mij op den 5 dezer lopende maand uwe voor mij altoos aangenaame letteren, het deed mij een bijzonder genoegen daaruit de welstand van UHEdG. te verneemen, ik geniet met de mijne dezelve bij voortduuring, alleen mijne goede vrouw sukkeld verbazend met kiespijn, hetgeen ik toeschrijf aan de veelvuldige reegens en hevige winden, die wij hier bij voortduring ondervinde. — Ik omhelze deeze gelegenheid waardig vriend om UHEdG. mijne hartelijke dank te betuigen voor het deel dat UHEdG. hebt genomen in de verdediging van mijne zaak, ik heb eene allercharmantste brief van Zijne Excellentie de Gouverneur Generaal ten dien regarde ontvangen, en mij mijne pligt doen wenschen zien onder het oog te brengen, hoe gevoelig en dankbaar ik hiervoor ben aan den G. G. kan geen pen beschrijven, want ik zie nu van zelve in, mijne uitdrukkingen te sterk waaren (*b*).

Met betrekking tot uwe vraag of ik, volgens UHEdG. verzoek, kopie van het gesloten contract te Rhiouw aan het Pulo Penangs Gouvernement heb gezonden, moet ik rescribeeren, ik zulks in den eerste aanvang niet heb gedaan, vermits UHEdG. mij alleen in Uwe missive van 29 November. door mij in het begin van Januarij ontvangen, verzogt, zulks aan den Majoor Farquhar te doen (*c*), hetgeen dan ook mondelings door mij is gedaan, schoon het mij van agteren altoos heeft gespeten, also de Majoor zig uitdrukkingen tegens dit contract veroorloofde, en vooral tegens artikel 16, welke niet te pas kwaamen (*d*); — ik heb echter het contract op den 10 Februarij nodig geoordeeld tot staving van mijn protest tegens het in bezitnemen van Sincapoera door de Engelsche aan het Penangs Gouvernement te zenden en ben zeer verheugd dat zulks aan de algemeene wensch zal beantwoorden, dan hoe het ook zij mijne positie is wezenlijk onaangenaam en ligt kan mijne vriend zulks gelooven. die mijne ambitie weet, de magt te Sincapoer is nu reeds 600 man, daarenboven (en hetgeen mij het meest verwonderd) zo is het fregat Topaas te Penang aangekomen, de Kapitein is door den Admiraal gelast (op de verzoeke van Marquis Hasting) de beveelen van den Heer Raffles te obedieeren, het wagt de terugkomst van Sumatraas held (*e*) en brengt hem dan naar Sincapoor, wat zullen nu de Inlandsche Vorsten van

(*a*) De bode, zie M. R. bl. 41.

(*b*) Dit heeft betrekking op de *indiscreet language* van Thyssen's protest tegen de bezetting van Singapore. Verg. S. P. bl. 408, *or.* 20.

(*c*) Zie M. R. bl. 36—37.

(*d*) Zie M. R. bl. 37.

(*e*) Van Atjeh. Zie *Atjeh*-verh.

dit alles zeggen? ik ben van voornemen, zodra de Tweet (a) zal zijn gekomen eene ampele brief te schrijven aan Radja Moeda om hem bekend te maken met de gevoelens van Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal betrekkelijk deze affaire, *basta, basta met Sincapoera!....*

Ontvang overigens waarde vriend de verzekering van vriendschap van mij, mijn vrouwtje en verdere vrienden, en geloof mij na mij bij voortduuring in Uwe vriendschap te hebben aanbevolen oprecht te zijn

HoogGeHonoreerde Vriend!
UHEG. Dw. Dienaar, Heilwenschende Vriend
J. S. TIMMERMAN THYSSEN.

Bijl. 4 bl. 350 noot *c*. Extract uit het officieel rapport van gezant Fagel gedagteekend Londen, 7 September, 1819 N° 141 aan *Buitenlandsche Zaken* (B. Z.):

Lord Castlereagh m'a beaucoup parlé de nos discussions aux Indes Orientales, et des instructions dont lord Clancarty s'est acquitté dernièrement à ce sujet, et il m'a été facile de m'apercevoir à la manière dont il m'en a parlé de l'importance qu'on y attache ici. Je n'avais pas encore vu alors le mémoire de lord Clancarty. Je l'ai reçu depuis avec la lettre particulière de Votre Excellence du 31 Août, et la lecture de cette pièce m'a pleinement confirmé dans l'opinion que les discours de lord Castlereagh m'avaient donnée à cet égard. J'ai saisi cette occasion pour faire part confidentiellement à ce Ministre du contenu de la dépêche de M. le Gouverneur-Général baron Van der Capellen, dont un extrait m'a été transmis par Votre Excellence dans Sa dépêche N° 119 du 20 Août dernier, et Lord Castlereagh a pris en très-bonne part cette communication, observant néamoins que l'occupation de certains postes qui est un des principaux points sur lesquels roule la dépêche de Mr. de Capellen, est aussi précisément celui sur lequel on juge ici qu'il est le plus nécessaire de s'entendre avec nous. Lord Castlereagh m'a informé dans le cours de la conversation que lui-même et Mr. Canning seraient les deux plénipotentiaires Britanniques chargés de cette négotiation, circonstance qui suffirait seule pour prouver l'intérêt qu'on y prend ici, et je crois que le bien du service du Roi demanderait que puisque Sa Majesté veut bien me faire l'honneur de m'en charger de sa côté, Elle m'adjoignit une personne dont le poids répondit en quelque sorte à celui des plénipotentiaires Britanniques."

(a) *Tweed*, waarschijnlijk de naam van een zeilschip, dat op de kust handel dreef of als aviso dienst deed.

Bijl. 5 bl. 351 noot *a*. **Particulier schrijven dd. 7 September 1819 van gezant Fagel aan minister Van Nagell (B. Z.):**

J'ai reçu hier, mon cher Monsieur, votre lettre particulière du 31 Août avec le paquet adressé à lord Clancarty, que je viens de transmettre à lord Castlereagh, en le priant de votre part de l'ouvrir. Je suis charmé d'avoir connaissance du mémoire de lord Clancarty. Je trouve la réponse sage et modérée et bien faite. Je vois clairement que les têtes ici sont montées sur cette affaire, et je prévois qu'il y aura des discussions délicates et difficiles. Au reste je me refère à ce que j'ai l'honneur de vous mander à ce sujet dans ma dépêche d'aujourd'hui. Vous verrez que ma conversation avec lord Castlereagh et la lecture du mémoire de lord Clancarty ont un peu modifié mes idées, telles que je vous les exposais dans ma lettre particulière du 31 Août, sur la personne à m'adjoindre. Je crois à présent qu'il serait à souhaiter que ce fut quelqu'un d'un peu marquant. La désignation des négotiateurs Anglais me parait rendre cela expédient, sinon nécessaire. Je voudrais que le service du Roi comportat que M. Falck lui-même vint ici pour m'aider à terminer cette affaire, que je crois d'une importance majeure pour les deux pays. Je suis parfaitement de votre avis que le Sr Raffles a fait et fait encore beaucoup de mal et je vois avec peine que tout en le désavouant on continue à l'employer et à suivre ses errements. Je suis comme toujours bien sincèrement,

t. a. v.
H. Fagel.

Bijl. 6 bl. 352 noot *a*. **Request der ingezetenen van Singapore tegen de teruggave dezer plaats aan Nederland:**

Singapore, Sunday the 18th day of the month of Teeool-karda in the year of the Heigira 1235. W. E. Sultan Hussun Mohamed Shah, lineal descendant of the late Sultan Mahomed, who governed the Empire of Johore and its dependencies and the Tomongong Maharaja Abdul Rahman exercising authority on the Island of Singapore. We conjointly with every inhabitant residing on the Island, Malayans, Bugesses, Arabs, Chinese and Natives of the coast of India, having heard with dread and dismay reports, which — although we believe them to be vague and without fundation and disseminated by weak, foolish, fearful or wicked men, by those who have beheld with an evil eye our prosperity and happiness, or may be at the instigation of the Dutch (from whose sway God defend us) — yet which naturally fill our jealous

hearts with terror and anxiety as well on account of ourselves and families. as for the sake of generations yet unborn. We request Colonel Farquhar. Resident of Singapore. to state decidedly whether or no anything definitive has been arranged with respect to the affairs of Singapore. For we one and all feel extremely desirous that the English Company should not set aside the treaty they have made with us: we have all been very happy during the period of our residence here, in this centre of all the Eastern Countries, the celebrated abode of our ancestors. We have none of us heard whether the Governor General in Bengal has received any intelligence from England respecting this place. and this is a point we feel most anxious about. for we most sincerely trust that we may not be placed in the same melancholy predicament with the people of Java. Palembang and Banka. We were highly satisfied with the English Government at Java when unexpectedly an order was received from the King of England, directing the Island to be given up to the Dutch: — this act caused the ruin of many people by the Dutch. arriving from the attachment of the natives of those countries evinced towards the English Government. We therefore, the inhabitants of Singapore. fearful of a like occurence, desire some decided information respecting ourselves. and if none as yet should have been received. We earnestly beg of Colonel Farquhar and Governor Raffles to enquire and ascertain the point from the Governor General in Bengal as to the nature of our remaining here. for We. the whole of the inhabitants of this Settlement. amounting already to many thousands, have been put to considerable expence in building our houses in the different Campongs. some of which have been constructed of brick and some of wood. according to the means of each; the inhabitants having generally come with the view of remaining here altogether. placing the greatest confidence in the rectitude and support of a British Government. many having quitted fathers. mothers. houses. villages. and even their wives and families. to come and reside under the fostering care and protection of the British flag: on this account we ardently hope the British Government will look on us favourably and with compassion. having at the same time a regard to the faith and honor pledged to us, the Sultan and Tomongong. and not abandon us to our fate. If the settlement be abandoned we can only attribute it to the acts of the Raja Moeda of Rhio. who in the first instance concluded a treaty with Colonel Farquhar and afterwards on the arrival of the Dutch (at Rhio) lost sight of that treaty and attached

himself entirely to the Dutch; this was exclusively an act of his own policy. Nevertheless we all of us still look up with that degree of confidence we have ever placed in the British Government and we most ardently hope their support will not be withdrawn from us; indeed we conceive we ought to be taken the greater care of us, the British Government have now no other settlement to the Eastward except Singapore than which we firmly believe there is not a country possessing more substantial advantages in all the Eastern Islands. We further beg leave to remark that by the abandonment of this flourishing Settlement the rapid rise of which exceeds perhaps anything of a similar kind on record, the British Government may not only lose a most valuable possession but also have great reason to apprehend that by this act all future confidence between the English and Malay States will be greatly impaired if not totally destroyed.

We have had the gratification of conversing at your house with your friend Captain Mackenzie the assistent to Sir Stamford Raffles. He being a man well acquainted with the language and customs of the Malay nations, We have communicated to him most freely our sentiments upon the subject of this letter and We solicit that you will request Captain Mackenzie to be the bearer of this our humble prayer in order that he may lay it at the feet of the Marquis of Hastings, the Governor General of all India, whose Palace is in Calcutta in the Kingdom of Bengal, the fame of whose greatness of mind, love of justice, magnanimity and virtue have reached to the end of the world.

Bijl. 7. bl. 355 noot *b*. Adres der ingezetenen van Singapore aan lord Moira bij diens vertrek naar Europa, blijkens *Asiatic Journal* dl. XVI (1823) bl. 72.

My Lord: — We the undersigned European and Asiatic inhabitants of Singapore embrace the occasion of your Lordship's approaching departure for your native country to join in the common expression of admiration which your Lordship's public services have called for from your sovereign and your country, and which have been re-echoed in this part of the globe, wherever the British name is known. We are, above all, proud in behalf of our country, of the pure example which your Lordship's personal and public conduct has exhibited among distant strangers of British humanity and generosity throughout your long administration.

Our peculiar gratitude is due to your Lordship, as inhabitants of a settlement which is the first recorded example of

a truly free commerce. The rapid and unparalleled prosperity of this establishment, planned under your Lordships's auspices and maintained against jealous rivalry by the vigour and firmness of your counsels, attest the wisdom of your views. You found it, less than four years ago, a village of a couple of hundred idle Malayan fishermen, and it is now a colony of 10.000 industrious inhabitants, collected from every quarter, and living together in peace and harmony, under the magic auspices of that freedom and those principles which your Lordship has established and confirmed.

We respectfully take leave of your Lordship, hoping you may enjoy, in the bosom of your family and your country, all the happiness and all the honours which should be the reward of a life passed in the common service of humanity and your country.

We are, with the utmost respect, my Lord, Your Lordship's most obedient, devoted, humble servants

(Volgen de handteekeningen).

Bijl. 8 bl. 355 noot *d*. Het antwoord van lord Moira op het in de vorige bijlage vermeld adres van Singapore.

Honorable Sir and Gentlemen: Accept my sincere thanks for the obliging address with which you have honoured me. It is flattering to the honest feelings which give to each of us a pride in the character of this Government, that you are enabled to assure me the object and mode of effecting the recent extensive changes in Central India have been justly understood. If the states in your neighbourhood shall be satisfied that we did not make war but through imperious necessity, and did not urge our successes beyond what the exigency required, the moderation must command their confidence, and will thence advance the commercial interests of our country, while it exalts her reputation.

The description you give of the surprisingly rapid increase of population at Singapore is an exhilarating proof of that confidence; since nothing could induce settlers to flock thither from other quarters, but their sense of the security and superior advantage which they would enjoy under British rule. That the prosperity of Singapore may be permanent, and that it may in a special degree attach upon you, Honourable Sir, as well as upon each of those who joined you in conferring on me the honour which I am acknowledging, is the fervent wish of

Your most obedient and humble servant,

HASTINGS.

Bijl. 9 bl. 357 noot *b*. Het besluit dd. 6 Mei 1823 tegen wederrechtelijkheden in het Malakkasche:

Batavia, Dinsdag den 6 Mei 1823.

Door den Gouverneur ter tafel zijnde gebragt de volgende stukken, als:

a. eene missive van den waarnemenden Gouverneur van Malakka (*a*) in dato 19 Maart ll. n°. 27, daarbij overleggende afschrift eener depêche van den resident van Riouw van den 1n bevorens, berigtende dat volgens informatie van den onderkoning Japhar, sedert eenige dagen op het vaste land van Djohor nabij Singapoer de Britsche vlag is waaiende, welke vlag door tusschenkomst van Tungkoelong (thans onder den naam van sultan Hoessin op Singapoer gevestigd) aan den panghoeloe van Djohor zoude zijn opgedragen, en door dezen laatste uit vrees voor Tunkoelong's overmagt zoude zijn geheschen; wordende tevens door den waarnemenden Gouverneur ingezonden: afschrift van het besluit deswege door hem genomen, waarbij in substantie aan den resident van Riouw wordt gelast den Onderkoning onder het oog te brengen, dat hij volgens de bestaande tractaten verpligt is te zorgen, dat het rijk van *Djohor*, *Pahang*, *Riouw en Lingen* ongeschonden blijve en daarop geene andere vlag waaije dan de Nederlandsche, dat hij mitsdien gehouden is den Panghoeloe van Djohor tegen de willekeurige bevelen van wege Tunkoelong te dekken; doch dat voor zooverre de aanmatigingen van dezen laatste door eenige Britsche magt zijn ondersteund, uit aanmerking der vriendschappelijke verhouding tusschen de Nederlandsche en Britsche mogendheden geen geweld behoort te worden gebezigd, maar alleen door den Resident wegens schennis van het grondgebied zal moeten worden geprotesteerd;

b. eene missive van den resident van Riouw dd. 26 Maart la B, houdende kennisgeving dat de onderkoning Radja Japhar voornemens is zijn broeder Radja Achmad naar Batavia te zenden tot het overbrengen van belangrijke brieven, en tevens tot het inkoopen van een brik om daarmede den Sultan (Abdul Rachman), die zich nog steeds te Trengano bevindt, van die plaats af te halen en naar Riouw over te brengen (*b*),

(*a*) De heer A. Koek, door mij genoemd in de noot op bl. 458 S. P.; *ov*. bl. 70. Timmerman Thyssen was overleden; zie aldaar de noot op bl. 452; *ov*. bl. 64.

(*b*) Onze sultan Abdoerrahman was naar Trenganoe op Malakka uitgeweken; hij had pertinent geweigerd naar Linga terug te keeren, zoolang de rijkssieraden niet in zijn bezit gesteld konden worden. Nadat toekoe Poetri ons de regalia had afgestaan, waren zij te Tandjong Pinang door ons bestuur

wordende die zendeling tot het bereiken van dit oogmerk door den Resident aan den Gouverneur-Generaal aanbevolen;

c. een brief van den onderkoning Radja Japhar, gedagteekend Riouw 25 Maart, geschreven aan den Gouverneur-Generaal, daarbij kennis gevende: „dat hij (Onderkoning) voor eenige dagen van den inlander Daing Doula rapport heeft ontvangen, dat de gouverneur van Benkoelen Raffles, thans te Singapoer, Tungkoelong en de toemengoeng Abdul Rahman den Panghoeloe van Djohor voor zich hadden geroepen en hem eene Engelsche vlag (hadden) aangeboden om die, wanneer eenig vaartuig in het gezigt van Djohor was, op te hijschen, doch dat de Panghoeloe, ofschoon Tungkoelong en de Toemengoeng te kennen gaven, dat zij, erfgenamen van dat land (Djohor) en onderdanen zijnde van de Engelschen, ook de orders van den gouverneur Raffles moesten achtervolgen, standvastig geweigerd heeft dezelve (vlag) aan te nemen en dus zonder vlag naar Djohor is teruggekeerd: dat hij, Onderkoning, zoodra hem de tijding gewierd, niets beters te doen wist, dan van dezelve kennis te geven aan den Resident en zijnen Panglima Binban op kondschap naar Djohor te zenden, welke teruggekeerd, gerapporteerd heeft (op Djohor) een vlaggestok met twee nieuw gebouwde huizen te hebben gezien, en dat de panghoeloe van Djohor hem (Panglima) heeft verhaald, dat eene vlag (welke door des Panghoeloe's vrouw vertoond zijnde, hij, Panglima, voor eene Engelsche herkend heeft) door Radja Jachja, zwager van Tungkoelong tegen wil en dank aan hem was opgedrongen, onder bijvoeging, dat de grooten van Singapoer waren overeengekomen daar (te Djohor) eene vlag te hijschen, terwijl hij (Radja Jachja) voorts 20 realen gaf aan den Panghoeloe tot het maken van een vlaggestok."

Is door Zijne Excellentie de bijzondere aandacht der vergadering verzocht en gevestigd op den inhoud dezer stukken, uit welke, hoe bevreemdend zulks ook moge zijn, niet anders kan worden opgemaakt, dan dat de luitenant-gouverneur van Benkoelen, wel verre van, na het vroeger voorgevallene en gecorrespondeerde over de bezetting van Singapoer de *status quo* (hoe wederregtelijk dan ook) te behouden en te bewaren, zich niet ontzien heeft eene nieuwe beleediging aan het Nederlandsch gezag te voegen bij die, waaraan hij zich vroeger bij herhaling heeft schuldig gemaakt door op Djohor

in bewaring genomen, ten einde ze den Sultan te overhandigen; doch deze bleef weigeren naar Riouw terug te keeren. De verdachte houding wekte natuurlijk ook zorg bij ons bestuur op. Verg. noot (*a*) bl. 478 Papieroorlog; ov. 90.

(gelegen op het Z. O. einde van het schiereiland Malakka) staande onder het gebied van den Sultan van dien naam, van Lingen, Pahang enz. en met wien dezerzijds tractaten bestaan, eene Engelsche vlag te doen planten.

En is wijders nog door den Gouverneur-Generaal bekend gemaakt, dat volgens alleszins geloofwaardige informatie van een te dezer hoofdplaats gevestigden en onlangs van Singapoer teruggekeerden koopman, de luitenant-gouverneur Raffles bij zijn jongst verblijf ter laatst gemelde plaats, publieke verkooping van gronden op Singapoer heeft doen plaats hebben aan Europeanen en andere particulieren; welke daad van souvereiniteit in de gegeven omstandigheden aan Z. Exc. is toegeschenen van dien aard te zijn, dat volgens derzelver oordeel, deze vergadering, hoezeer daarvan nog geene volledige en officieele rapporten hebbende ontvangen, dezelve niet stilzwijgend zoude kunnen of mogen voorbijgaan.

Op welke stukken en communicatiën ampel zijnde gedelibereerd;

En in aanmerking genomen zijnde, dat het na de pertinente en omstandige berigten van de zijde van den onderkoning van Riouw ingewonnen, aan geenen redelijken twijfel kan onderworpen zijn, dat buiten zijnen wil en voorkennis eene Britsche vlag op het grondgebied van Djohor, behoorende tot het rijk van Riouw, Linga enz. is geplant, hetzij op last, hetzij met vergunning of medeweten der Britsche gezagvoerders op Singapoer;

dat hierdoor op nieuw eene schennis van de regten des Nederlandschen Gouvernements is gepleegd, welke des te minder te voorzien was, naarmate men mogt verwachten, dat hangende de beslissing der gouvernementen in Europa, omtrent de zaken van Singapoer, de *status quo* stiptelijk zoude worden bewaard;

dat de door den Gouverneur-Generaal gedane mededeeling omtrent den verkoop van gronden op Singapoer door de omstandigheid in welke en den persoon door wien deze informatie bekomen is, als stellig en zeker kan worden beschouwd;

dat die daad in een oogenblik op hetwelk het regt van het Britsche gezag te dier plaats zelf door het gouvernement van Britsch-Indië niet is erkend, maar ter beslissing gelaten van de hoogste magten in Europa, zoodanig is aandruischende tegen alle grondbeginselen van het publiek regt, en tegen hetgeen verschuldigd is aan de vriendschappelijke verhoudingen, welke tusschen de kroonen der Nederlanden en Groot-Britannië bestaan, dat vooralsnog met grond mag worden betwijfeld of de Hooge Regering van Britsch-Indië wel voor-

loopige kennis van dezelve hebbe gedragen, en veel meer dat zij dezelve zoude hebben geautoriseerd of gehomologeerd;

dat het intusschen van gewigt is, dit feit onverwijld te brengen ter kennis van het hoogste bestuur in Bengalen, te gelijk met de dezerzijdsche bezwaren over dit gedrag van den luitenant-gouverneur van Benkoelen, en zulks in afwachting van het formeel protest, hetwelk daartegen zal behooren te worden ingediend, of de maatregelen, welke tot tegengang van de verdere usurpatiën van den luitenant-gouverneur van Benkoelen dezerzijds zullen behooren te worden genomen. nadat de aangehaalde daadzaken volledig en officieel zullen zijn gebleken en bekend geworden:

dat ter bekoming van de vereischte en meest naauwkeurige informatien daaromtrent zoo wel als over den ganschen staat van het gouvernement van Malakka en van deszelfs onderhoorigheden, speciaal over hetgeen in deze oogenblikken te Singapoer plaats vindt, en over de verhouding en betrekkingen tusschen die plaats en de Nederlandsche bezittingen. alsmede met de bezittingen van de Inlandsche vorsten, het wenschelijk is eene commissie op de plaats zelve te zenden. bij uitsluiting belast met het naauwkeurig onderzoek dier punten.

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk: te bepalen, dat een of meer commissarissen onverwijld zullen worden gezonden naar Malakka, ten einde. voorzien van eene instructie *ad hoc*, naauwkeurig en volledig kennis te nemen van den staat van zaken in dat Gouvernement in het algemeen, en speciaal van den staat der onderhoorigheden van dat Gouvernement; — van de vroegere en tegenwoordige verhouding van het etablissement te Singapoer. thans onwettig door de Britsche autoriteiten in bezit gehouden. tot Malakka en tot de bezittingen der inlandsche vorsten in de nabijheid: — en in het bijzonder ook om naauwkeurige, volledige en pertinente berigten in te winnen, omtrent (de punten van bezwaren in deze resolutie aangehaald:) het planten eener Britsche vlag op Djohor en het verkoopen en uitgeven aan particulieren van gronden op Singapoer door den luitenant-gouverneur van Benkoelen.

Ten tweede: Aan het Britsche Gouvernement in Indië voorloopige mededeeling te doen van de bekomen informaties, wegens schennis van het grondgebied op Djohor en van den verkoop der gronden op Singapoer, met uitnoodiging om de bezwaren van het Nederlandsch bestuur te dezer zaak onverwijld uit den weg te ruimen of te doen ruimen, en zulks bij missive (onder de bijlagen dezer resolutie geminuteerd).

En ten derde: kennis te geven van deze resolutie aan het Ministerie in Nederland, bij missive (Secreet N° 2).

Bijl. 10 bl. 358 noot *a*. Protest van onzen Gouverneur-Generaal tegen de in de vorige bijlage bedoelde ongerechtigheden, gericht aan John Adam, waarn. landvoogd te Calcutta, 6 Mei 1823 (*a*):

La confiance manifestée par S. E. le Gouverneur Gén. de l'Inde Britannique en son Conseil dans sa dépêche du 26 Juin 1819, qu'en attendant les ordres demandées à nos Souverains en Europe relativement à la police de nos possessions et de nos relations dans cet archipel, on s'abstiendrait de part et d'autre de toute démarche ultérieure dans les différends, resultés de l'occupation de Singapoer (*b*), m'avait engagé provisoirement à ne pas répéter les protestations et réclamations faites dans ma lettre du 16 Dec. 1819 contre cette occupation illégale.

Je me persuadai depuis que, nonobstant les justes motifs des plaintes de notre part, les conjonctures étaient telles, qu'à tout prendre il était préférable d'entrer dans les vues de S. E. le Marquis de Hastings et que par conséquent la conservation du *statu quo* était à cet égard réciproquement arrêtée et garantie.

En effet depuis 3 ans que le résultat des négociations entamées à Londres pour l'aplanissement de nos différends et la décision souveraine sont attendus avec tant d'impatience, aucune démarche, aucune réclamation n'a été faite pour apporter quelque changement ou modification à un état de choses, si contraire à nos droits et si nuisible à nos intérêts.

Il était réservé à Mr. Raffles, l'auteur déjà de tant de difficultés, de troubler de nouveau cette tranquillité et de me forcer à revenir encore sur un sujet qui n'a déjà que trop fourni matière à une correspondance ingrate et pénible.

Cependant, les faits que maintenant j'ai à communiquer à V. E. sont d'une nature si particulière, excèdent tellement toute mesure, portent enfin un caractère si prononcé de provocation, que, s'il était possible de douter de la véracité des rapports, qui me sont parvenus, j'aimerais à les croire controuvés ou du moins exagérés et, qu'en tout cas, non seulement je ne peux les attribuer à V. E. en son Conseil, mais qu'au contraire, je m'attends plus que jamais à les voir désavoués

(*a*) Men gelieve er aan te denken, dat de door mij geraadpleegde afschriften soms zeer slecht gecopieerd zijn, b. v. door klerken te Batavia, die het Fransch niet behoorlijk verstonden.

(*b*) Zie den brief van 26 Juni 1819 in S. P. sub 52 speciaal alin. 60.

et réparés, aussitôt qu'ils seront parvenus à Votre connaissance et que leur réalité aura été constatée.

Je vais donc avoir l'honneur de les exposer à V. E. simplement et tels qu'ils m'ont été rapportés.

A. (:volgt het verhaal, van de Engelsche vlag, gelijk we het kennen uit sub *a*, *b* en *c* van het in bijl. 9 wedergegeven besluit dd. 6 Mei 1823).

B. Il résulte d'informations données par une personne digne de foi, récemment arrivée à Batavia d'un voyage à Singapoer, que des lots de terrains ont été mis à l'enchère et adjugés publiquement à des particuliers Européens et Chinois, sur des clauses publiées par le Lt. Gouverneur de Benkoelen, et portant entre'autres stipulations qu'en attendant que des titres de propriété seront expédiés *in due form*, il sera délivré aux acquéreurs une concession (:grant) sous le sceau de la Compagnie des Indes. C'est principalement cet acte (que je ne sais trop comment qualifier) qui me porte à m'adresser incessamment à V. E. avant même d'avoir pu recueillir des informations officielles.

Car si d'un côté, comme déjà j'ai eu l'honneur de le dire, je ne puis croire que votre Gouvernement ait ordonné ou autorisé cette vente, de l'autre j'ai de la peine à me représenter la témérité d'un agent subordonné, qui outre-passerait si gratuitement les bornes, non seulement de ses instructions, mais encore de toutes les règles en droit public et du respect dû aux décisions de ses supérieurs et aux délibérations des Souverains, qui ont encore à accéder sur la propriété du bien, que le Lt. Gouverneur de Benkoelen s'est déjà permis de vendre sous l'autorité de son caractère public.

Il est vrai, cependant, qu'après toutes les actions, que le Lt. Gouverneur de Benkoelen a commises antérieurement, sans en avoir été puni et sans que le moindre droit ait été fait aux plaintes portées contre lui, on ne peut guère être surpris en le voyant persévérer dans sa conduite.

Il sera incessamment pris des mesures pour enquérir scrupuleusement sur les deux points, que je viens de signaler à V. E. et pour trouver les preuves officielles des circonstances et des faits allégués. Ce ne sera qu'après avoir obtenu ces preuves que des démarches officielles et des protestations formelles (:s'il y a lieu) pourront être faites et dressées.

Je n'ai, cependant, aucun doute qu'avant d'en revenir à ces extrêmes, V. E. ne veuille par un désaveu complet de ces procédés et par la restauration des choses du point où elles se sont trouvées jusque là, m'épargner un devoir si contraire à mon désir, de ne plus étayer les correspondances, déjà si

volumineuses sur des objets que nous pouvons de part et d'autre considérer ne plus relever de nos attributions, depuis qu'ils ont été référés à nos cours en Europe.

Tel est Mr., le but et le motif de cette communication provisoire, qui, si contre mon attente, les faits qui donnent lieu à ces nouvelles plaintes ne sont désavoués ou rémédiés, sera suivie plus tard de l'envoi des preuves authentiques et et des détails ultérieurs, qui serviront de base aux mesures à prendre et aux protestations à faire pour le maintien des droits du Souverain, que j'ai l'honneur de représenter.

Bijl 11 bl 358 noot *d*. De openbare instructie dd. 3 Juni 1823 van de Bataviasche commissie naar Malakka luidde in substantie:

1. Met Z^r. M^s. fregat Eurydice van Batavia naar Malakka gaan.

2. Den waarn. gouverneur van Malakka (*a*) met hunne aankomst bekend maken.

3. Terstond informaties inwinnen over de gesteldheid van Malakka en de onderhoorigheden.

4. Het verledene en het tegenwoordige van Malakka onderzoeken, „ten einde door eene naauwkeurige vergelijking der verschillende stelsels, waaronder Malakka in de opgegeven tijdvakken is bestierd, te geraken tot eene volledige kennis van zaken omtrent die bezitting".

5. Vooral den handel nagaan.

6. „Daartoe bijzonder onderzoeken den invloed voorheen door de Britsche bezitting van Poeloe Pinang op Malakka met betrekking tot den handel uitgeoefend en dien, welken Singapoer sedert deszelfs onwettige bezetting op den handel van Malakka, Riouw en andere plaatsen in den Archipel tot dusverre gehad heeft."

7. „Zich zeer naauwkeurig bekend maken met al hetgeen Singapoer betreft, met de handelingen der autoriteiten op dat eiland aanwezig, met den staat der bevolking aldaar, derzelver middelen van bestaan en gezindheid."

8. Commissarissen mogen echter daartoe niet naar Singapoer gaan, noch 's Lands ambtenaren of officieren derwaarts zenden, „veel min zullen zij in eenige officieele briefwisseling met de onwettige autoriteiten op dit eiland mogen treden".

9. Onderzoeken langs welken weg men den handel zou kunnen bevoordeelen, ten einde „langs dien weg de voortdurende bezetting van Singapoer op den tegenwoordigen voet zoo min mogelijk nadeelig te doen zijn voor de Nederlandsche belangen".

(*a*) **Koek**: zie noot a bl. 437.

10. De geldelijke toekomst van het gouvernement Malakka nagaan.

11. De verhouding van het Nederlandsche bestuur tot de inlandsche vorsten enz. op het schiereiland en omgeving nagaan, speciaal „de verhouding met den sultan van Linga en zijn vertegenwoordiger, den onderkoning van Riouw, gade slaan, daarbij in het oog houdende, het zeer belangrijk is, vooral in de tegenwoordige omstandigheden in de best mogelijke verstandhouding met die aan het Nederl. gouv[t] verbonden vorsten te blijven, terwijl van hunne zijde de ondergeschiktheid, waartoe zij zich speciaal bij de contracten van 1818 en de ampliatie van 1819 (of 1820) hebben verbonden, moet worden nageleefd" (*a*).

12. Op de reis naar Malakka, Riouw aandoen voor het verkrijgen van informatiën.

13. Evenzoo informatiën inwinnen bij den waarn. Gouverneur te Malakka.

14. Met hem overleggen of ten aanzien der regalia van Riouw (die te Tandjong Pinang onder onze berusting waren) niet behoorde te worden voldaan aan het verzoek van Radja Djafar tot bekoming dier sieraden, ten einde ze aan den Sultan over te geven. Zoo ja, de sieraden plechtig den Onderkoning namens den Gouv. Gen. ter hand stellen: „mits zich vooraf wel verzekerende, dat van die ornamenten het regt gebruik gemaakt worde". Ook zouden de regalia niet aan den Sultan mogen worden overhandigd, zoolang deze te Trenganoe verbleef, doch „in zijn eigen rijk en op zijn eigen gebied".

15. De Sultan moest men door „de meest doelmatige middelen" overhalen om zijne spoedige terugkomst te bewerkstelligen.

16. De heer Wappers Melis is speciaal belast „met al hetgeen den handel en daarmede in verband staande materie betreft".

17. E. van Angelbeek, commies te Malakka, zou als secretaris der commissie fungeeren.

18. Na afloop der commissie een verslag opmaken.

19. Indien beide commissieleden van gevoelen verschilden, mededeeling van beider meeningen.

20. De commissie met meest mogelijken spoed volbrengen.

Bijl. 12 bl. 359 noot *a*. De geheime instructie dd. 3 Juni 1823 voor de in bijl. 11 vermelde commissie naar Malakka luidde in substantie:

(*a*) Vreemd in een officieel stuk als dit de uitdrukking „de ampliatie van 1819 (*of* 1820)"; bedoeld zal zijn het contract van 1820: M. R. bl. 73.

1. Te Malakka gekomen, berichten inwinnen omtrent het hijschen van de Engelsche vlag te Djohor.

2. „Ingeval hun mogt blijken, dat werkelijk eene vreemde vlag te Djohor mogt zijn geheschen en nog aldaar aanwezig zijn, zullen zij, na omtrent alle omstandigheden naauwkeurig te zijn onderrigt, zich in persoon derwaarts begeven of eene commissie derwaarts zenden, hetgeen aan hunne prudentie en beslissing, naar den aard der omstandigheden, wordt overgelaten, ten einde aan zoodanige vreemde autoriteit, welke zich aldaar mogt bevinden, uit naam der Nederlandsche Hooge Regering in Indië aan te zeggen, dat die vlag (: en de bezetting, indien dezelve daar gevonden wordt:) zich bevindt op het grondgebied van den sultan van Djohor (of Lingen) met wien de Nederlandsche regering door tractaten verbonden is, die het aanwezen eener vreemde vlag en bezetting niet toelaten, dat men alzoo verlangt en requireert dat de vlag en de bezetting zal worden ingetrokken. Ingeval aan deze aanzegging, waarvan proces-verbaal zal worden opgemaakt, voldaan wordt, zal dadelijk eene Nederlandsche vlag worden geheschen, en dezelve onder goede bewaring gesteld worden."

3. „Indien een weigerend antwoord mogt worden gegeven, zal tegen deze handelwijze namens het Gouvernement schriftelijk worden geprotesteerd, en dit protest worden gezonden aan dengeen, die te Singapoer het gezag voert, met noodiging om alsnog ten spoedigste de intrekking van de vlag en de bezetting te Djohor te gelasten, met kennisgave dat hoezeer de bezetting van Singapore zelf door het Nederlandsche Gouvernement even onwettig beschouwd wordt als die van Djohor, evenwel in eerstgemelde, nadat daartegen indertijd ten sterkste is geprotesteerd geworden, voorloopig tot behoud van vrede en rust is berust, omdat de zaak ter kennis der wederzijdsche souvereinen in Europa is gebragt, en derzelver beslissing wordt ingewacht. — Dat echter eene nieuwe inbreuk op onze regten in een oogenblik, dat, hoe nadeelig ook voor onze belangen, onzerzijds de *status quo* is in acht genomen, niet kan worden geduld, dat men dan ook verwacht dat dadelijk aan de noodiging zal worden voldaan en daardoor verdere onaangenaamheden en rustverstoringen voorgekomen; zullende al de nadeelen en gevolgen, welke uit een weigerend antwoord mogten ontspruiten, komen voor rekening van dengeen, die hetzelve gegeven heeft."

4. „In geval op deze mededeeling een weigerend antwoord mogt gegeven worden, zullen Commissarissen onderzoeken of het behendiglijk wegnemen van de Engelsche vlag van het

grondgebied van Djohor kan geschieden, zonder dat men voor tegenweer en daaruit te ontstane vijandelijkheden te vreezen hebbe, welke laatste zeer zorgvuldig zal moeten worden vermeden. Voor zoover dit niet te vreezen is, zal de Schout-bij-Nacht tot het wegnemen van de vlag op de meest geschikte wijze bevelen mogen geven, waarna deze vlag, benevens de personen, die dezelve bewaren, met een beleefden brief aan dengenen, die op Singapoer het gezag voert, zal worden gezonden, en op het oogenblik der wegname door eene Nederlandsche vlag te Djohor worden verwisseld."

5. „Indien aan de Commissarissen mogt blijken, dat de vlag te Djohor niet door Europeanen of Inlanders onder vreemd gezag staande, maar door den Panghoeloe of eene andere aan den sultan van Lingin ondergeschikte autoriteit mogt worden bewaard, zullen zij van den onderkoning van Riouw de noodige bevelen tot intrekking van de vlag provoceeren en dezelve naar Singapoer doen terugzenden."

6. Van het verrichte verslag indienen.

7. Onderzoek doen naar den afstand van gronden door Raffles te Singapoer.

Bijl. 13 bl. 364 noot *c*. Brief van de regeering te Calcutta (Lord Amhurst en John Fendall) dd. 31 October 1823 aan Batavia over de Djohorsche zaken:

We have had the honour to receive the duplicate of Your Excellency's despatch dated the 6th May last on the 25th ultimo (the original not having then reached us) remonstrating against certain acts ascribed to the Lieutenant Governor of Fort Marlborough and stating Your Excellency's expectation that they will be disavowed and remedied by this Government.

2. The information contained in Your Excellency's despatch is the first that has reached us of the British flag having been hoisted at Johore, no such proceeding, we can assure Your Excellency, was in any manner authorized by us, nor can we conceive that if it really took place it was sanctioned by any British functionary; but we shall direct an immediate enquiry to be made at Singapore into the facts of the case and the result will be communicated to Your Excellency.

3. With respect to the sale of lands at Singapore, it would appear that Your Excellency's information regarding the particulars of that transaction is by no means complete. We beg leave therefore to transmit herewith copies of the advertisements apparently referred to in Your Excellency's despatch. Your Excellency will not fail to observe that in the first of those documents dated the 2nd December last, it is provided

Art. 7 that „In the event of the British Government being withdrawn from Singapore within three years from the present date the amount paid by the parties for the respective lots will be returned", and in the second, bearing date the 26th December, the following stipulation is inserted: „The amount for which the respective lots may be disposed of will not be demanded until the final decision of the authorities in Europe regarding the permanent retention of the settlement". The sale of grants are likewise expressly subject to the confirmation of the Governor General in Council. We have not yet confirmed any such grants or appropriations of lands at Singapore, and the whole subject lies for consideration until the receipt of a promised report from the Resident, Mr. Crawfurd, which will supply more full and accurate information on the matters than we ourselves at present possess.

4. Requesting Your Excellency to accept the assurance of our highest esteem and consideration.

Bijl. 14 bl. 366 noot *c*. Aanhef van een brief van Crawfurd, resident van Singapore, dd. 10 Januari 1824, handelende over de Djohorsche zaken, aan den Gouvernements-secretaris te Calcutta:

I have had the honour to transmit by this opportunity to the Persian Secretary a joint letter from the Native Chiefs with whom we are connected at this place, and a separate one from the Tommongong with translations of both.

2. On the subject of these communications it becomes necessary that I should offer some explanation. The first matter contained in the joint letter, that which refers to the fact of the British flag having been hoisted at Johor, is probably not known to the Government, unless by rumour. The circumstances attending this transaction are shortly as follow. In the month of February 1823 the Native Chiefs connected with us expressed to the local authorities their apprehension that their rivals at Rhio intended to occupy Johor, and they solicited permission to hoist the British flag there to secure them against this risk. Their request was acceded to and a flag supplied to them which their own followers erected.

3. In the month of Augustus I received confidential instructions to strike the British flag at Johor in the possible event of its having been erected. On the receipt of these instructions the necessary directions were communicated to the Native Chiefs for striking the flag, and I entertained at the time no doubt but that they had been strictly complied with, having been assured that they were.

4. In the month however the apprehended occupation of Johor on the part of the rival chiefs at Rhio, desisted by the Dutch authorities at that settlement, was actually made. Messengers were despatched from Johor to communicate this information to me, and I now not only learnt that the flag had not been struck, but that even a demand was set up for a right to our assistance in driving away the people of Rhio. It was in vain that I gave the most peremptory orders to strike the British flag, and that I explained that no clause of a treaty bound the British Government to maintain the authority of the Sultan and Tomongong in any place beyond the limits of the island of Singapore. My directions were disregarded until I found myself compelled to make a threat of sending a force to remove the flag when they were at lenght complied with.

5. The object of the present address of the Native Chiefs to the Right Honourable the Governor-General appears to be to complain of our withdrawing our protection by striking the flag at Johor, and to claim the fulfilment of some supposed treaty or promise which binds us to assert and maintain their authority by force of arms. It is scarcely necessary for me to state that no such engagement exists, but that on the contrary the second article of the treaty made in February, 1819 (*a*), expressly provides that we are not bound to interfere in the internal political concerns of their Government, nor to aid them by force of arms in asserting their authority, while every engagement with them is altogether silent on this subject.

6. I have been at much pains in explaining this to the Native Chiefs, but my efforts have not been attended with all the success I could have desired, for the subject is repugnant to their wishes, and to certain ambitious views which they have been led to entertain. It will therefore be extremely desirable and satisfactory that the principles of the political connection which subsists between them and our Government should be made known to them for their guidance from the highest authority. (*b*).

Bijl. 15 bl. 368 noot *a*. Nadat in de missive naar Londen dd. 12 Maart 1824 de Calcuttasche regeering de klachten heeft

(*a*) Zie het tractaat bij Netscher 266 vv.

(*b*) De alineas 7 t/m 19 van dit schrijven handelen over de slavernij te Singapore en over eenige wenschen van den sultan en den toemenggoeng aldaar; het einde van den brief, van alinea 20 af, vindt de lezer opgenomen in bijl. 21 dezer verhandeling.

samengevat van den resident te Singapore over Nederlands drijven tot uitbreiding van gezag, leest men:

49. In replying to these several dispatches of the 5th instant, we informed the resident at Singapore that the proceedings and arrangements of the Dutch Government in the Eastern Seas, as therein reported, appeared to us to merit serious attention, and would be especially brought to the notice of your Honorable Committee in a dispatch under preparation. This intention we have now fulfilled and in doing so, we are not aware that any comments or information which we could add, would at all tend to illustrate the character of the above proceedings or in any degree serve to guide the judgement, which it rests with your Honorable Committee to pronounce, respecting them. — We cannot however refrain altogether from remarking upon the inconsistency, if not indecorum, of the late proceedings of the Netherlanders at Johore. In arguing our right to form a settlement at Singapore, we have from the beginning denied to the Dutch, any prior or exclusive title to a connection with the principality of Johore, and we maintain that the prince with whom our engagements are formed, is the eldest son of the last undisputed Sovereign. The Baron Van der Capellen in his dispatch of the 6th of May last, declares that he has always acted upon the impression, that pending the reference to Europe, all ulterior proceedings in regard to the differences arising out of the occupation of Singapore, would be abstained from by both parties, and consequently that the maintenance of the *status quo* of 1818—1819 was reciprocally determined and guaranteed. On this ground chiefly, His Excellency protests in the warmest language against the measure of hoisting the British flag at Johore in February, 1823, ascribed to Sir T. S. Raffles, as an act of so peculiar a nature, so exceeding every limit and bearing such a decided character of provocation, that he felt himself called upon to require from us its instant disavowal and reparation. Yet at this very time the Government of His Netherlandish Majesty in India had violated the status quo by forcibly seizing the regalia of Johore, which were in deposit with the widow of the late Sovereign and are considered to be essential to the acknowledged Sovereignty; and they have since without the slightest scruple applied these regalia to the investiture of the Chief whom their nation support, and have even gone the length (*a*) of hoisting the Dutch flag at Johore, in the most public and formal manner, whilst

(*a*) Zoo staat het in het B.-stuk.

their remonstrance against a similar act in our part, unattended by any circumstances calculated to excite public notice, was on its way to Calcutta.

Bijl. 16 bl. 379 noot *a*. **Falck's advies dd. 31 Juli 1823 over het opgeven van Singapore (B. Z.)**:

De bezetting van Singapore door Sir Stamford Raffles was, om nu van het wederregtelijke niet te spreken, vooral bedenkelijk om het tijdstip, waarop zij geschiedde. Het Nederlandsche gezag had zich eerst kort geleden op Java gevestigd; de vlag van U. M. had zich, in de omliggende wateren nog maar schaarsch vertoond; dat de tusschenkomst van voorn. Britschen gezaghebber in de zaken van Palembang, van Padang, van Billiton, geen ernstig gevolg zoude hebben, was nog verre van uitgemaakt. In dusdanige omstandigheden moesten wij dubbel den indruk bejammeren, dien het vergrijp aan onze regten van souvereiniteit, vooral van de zijde van zulk eene mogendheid als Groot-Britannië, niet kon nalaten op de denkwijze der inlanders te maken. Doch bij den voor ons gunstigen loop der gebeurtenissen is dat alles merkelijk van gedaante veranderd. Het veroveren van Palembang en het onttroonen en wegvoeren van den sultan Badaroedin heeft allerwege eerbied ingeboezemd voor de Nederlandsche magt en wapenen. Deze wapenen hebben zich èn op Borneo, èn op Sumatra zelve, in de nabijheid der residentie van Raffles, met nadruk doen gevoelen, en noch hij, wiens vroeger gedrag inmiddels door zijn gouvernement was afgekeurd, noch iemand zijner landgenooten heeft zich opgedaan om onze oogmerken, zelfs maar van verre, te dwarsboomen. Na overweging van dit alles en na raadpleging met ambtenaren en officieren, die het voorregt hebben van de plaatselijke gesteldheid en onze betrekkingen tot de inlandsche bevolking en regenten wel te kennen, mag ik aan het terugbekomen van Singapore geen bijzonderen prijs meer hechten, immers geen zoodanigen, dat ik, alleen uit het bovengemelde staatkundig oogpunt redenerende, alle vergoeding, hetzij pecunieel, hetzij door middel van territorische ruiling, afslaan zoude, welke de Engelschen in hunne plotseling opgekomene predilectie voor dat eiland, waarschijnlijk gereed zullen zijn aan te bieden of in te willigen.

Hoe gemakkelijk die natie tot overdrijvingen vervalt, wanneer het op eenig punt aankomt, dat zij verbonden waant te zijn aan de *vital interests of the Empire*, behoeft voor U. M. niet te worden betoogd. Als *vruchtgevend grondgebied* heeft Singapore geene waarde. Die, welke het als een *station voor de zeemagt* en als eene ververschingsplaats tusschen Bengalen

en China hebben mag, is, naar mijn inzien, veel te hoog aangeslagen; — ten minste heeft zich de behoefte daaraan in den twintigjarigen zeeoorlog nimmer doen gevoelen. Poeloe-Pinang en de militaire bezetting van Malakka hebben volkomen toegereikt voor het oogmerk der beveiliging van de Engelsche scheepvaart, zelfs in de jaren dat de fransche admiraal Linois togten in de Oost-Indische zee deed, en dat de Amerikaansche kapers er met drift kwamen kruissen. Er blijft dus het *commercieel* belang over. Singapore, zegt men, kan als stapelplaats voor den handel, als entrepôt der Engelsche en Bengaalsche voortbrengselen, zeer gewigtig worden. Het zij mij vergund hier over te schrijven, wat een koopman van dat eiland, pas tien maanden geleden, aan een zijner vrienden op Samarang meldde: „The commercial advantage of the island, as affording a new and immediate outlet for our trade and manufactures, have been much overrated. While the Dutch exacted such enormous and impolitic duties in their ports, the native trade naturally flowed here from all quarters, and caused an immense traffic; but now that the Dutch have taken off their duties, even already some difference is begun to be felt, and will, I think, prevent this place from ever possessing the monopoly that it has enjoyed." De Gouverneur-Generaal, dien brief aan mij mededeelende, berigt mij tevens, dat toen men te Singapore zijne nieuwe voornamentlijk door den heer Wappers Melis aangedrongene verordeningen op de inkomende en uitgaande regten vernam, het voortbouwen van een pas aangevangen tolhuis dadelijk gestaakt is. Het kan desniettemin eene gezochte handelsplaats blijven, evenals elke goede ree of haven, waar de inlandsche zeevarenden op den duur goede orde en eene billijke behandeling aantreffen; maar soortgelijke voordeelen kunnen wij, op den thans ingeslagen weg voortgaande, mede aan deze of gene der door ons bezette plaatsen verzekeren; b. v. aan Riouw, het uiterste onzer eilanden aan dien kant en zoo digt bij Singapore gelegen, dat er wederzijds de wachtschoten gehoord worden. Het is deze nabijheid dier twee plaatsen en de vrees voor de geschillen, waartoe dezelve, vroeger of later, aanleiding geven kan, welke mij, meer dan eenige andere bedenking, de verwijdering der Engelschen zouden doen wenschen. Maar het ongerief is in allen geval nog grooter voor hen dan voor ons, dewijl wij digter bij hoofdposten zijn, van welke die voorpost als het ware ondersteuning ontvangen kan, en, alles te zamen genomen, kan ik voor mij tot geen ander besluit komen, dan dat men, zonder gevaar, van de begeerte der Engelschen om te Singapore

gevestigd te blijven, partij trekken kan, ten einde, door opoffering onzer niet twijfelachtige regten daaromtrent, op nadere punten der negociatie voordeelen te bedingen.

Bijl. 17 bl. 383 noot *b*. De artikelen van de *Additionele punten van instructie* (B. Z.):

1. Onze Gevolmagtigden kunnen het daarvoor houden, dat door Ons wordt berust in het bereids bij de onderhandelingen van 1820 verrigte en afgesprokene, zoo omtrent de afkeuring door 't Engelsch Gouvernement van het gedrag van deszelfs ondergeschikte agenten, als met betrekking tot de vrijheid van vaart en handel op de wederzijdsche bezittingen, met uitzondering der Moluksche eilanden, de verpligting van alle gezagvoerenden, zoo militaire als burgerlijke, om de vaart en handel der inlanders te eerbiedigen, en de wederzijdsche mededeeling der overeenkomsten, die successievelijk met de inlanders mogten worden gemaakt.

2. Ten aanzien der te dier tijd onbeslist gebleven of ten minste als zoodanig opgegeven en aangeteekende punten zullen onze Gemagtigden het goed regt der Nederlanders met den meesten ijver en naar aanleiding van 't geen bij de Instructie van 10 Julij 1820 voorkomt, behartigen; vertrouwende wij echter, dat 't niet noodig wezen zal terug te komen op het eigendom van *Baros* en *Aijer Bangies* bij Padang; welke pretensiën tijdens de ontruiming van dit laatste kantoor, zeer ten onregte door den Luitenant-Gouverneur van Benkoelen opgeworpen, de Engelsche autoriteiten door derzelver sedert gehouden gedrag, gerekend kunnen worden te hebben laten varen.

3. Daarentegen behoort dezerzijds met de meeste kracht te worden hernieuwd 't reeds vroeger gedane aanzoek, dat door 't Britsche Gouvernement onverwijld bevel worde gegeven tot de ontruiming van Singapore, te dien effecte, dat onze vassal en bondgenoot, de Sultan van Djohor, zoodra mogelijk in 't bezit van dat eiland hersteld worde.

4. Indien men van de Engelsche zijde bij de onmogelijkheid om hun *regt* te betoogen van op Singapore gevestigd te blijven, zich op eenig overwegend *belang* van scheepvaart of handel beroepen mogt, om zich van het terugbrengen der zaken op den vorigen voet te verschoonen, zullen Onze Gevolmagtigden kennis trachten te bekomen van de voordeelen, welke men gezind zoude zijn Ons, in stede daarvan, aan te bieden en zullen zij Ons deswege dadelijk hun rapport en hunne consideratiën doen geworden; speciaal omtrent de vrage of het, naar gelang van 't uitzigt, hetwelk er dan is

op het resultaat der onderhandelingen in 't algemeen, verkieselijk te achten zij, dat de voordeelen *territoriaal* zijn, dan wel *pecunieel* en betrekkelijk tot de geldelijke vorderingen, die nog tengevolge der weder inbezitneming van de O. I. koloniën plaats moeten hebben.

5. Daar het Onze begeerte is, om, nopens de wijze op welke de vreemde natiën, nu en in 't vervolg, tot den handel op Java zullen worden toegelaten, vrije handen te behouden, zullen Onze Gemagtigden zoo min mogelijk gevolg geven aan het in 1820 geopperd denkbeeld, om de regten van in- en uitvoer in de O. I. bezittingen van Nederland en Groot-Britannië voor de wederzijdsche onderdanen gelijk te maken en zullen zij, bijaldien daarop van den anderen kant bijzonder mogt worden aangedrongen, slechts mogen beloven, dat aan die gewigtige vraag, na den afloop der tegenwoordige onderhandeling, een afzonderlijk onderzoek zal worden gewijd.

6. Het aanzoek (zoo dit hernieuwd worden mogt) om Engelsche consuls op Java en elders te mogen benoemen, zal insgelijks worden afgewezen, op grond, voornamelijk, van de nutteloosheid dier instelling voor de belangen der in de Nederlandsche bezittingen gevestigde of aldaar ten handel komende Engelschen en van de aanleiding, die men vreezen kan, dat daaruit zoude ontstaan tot misverstand en geschillen tusschen de gouvernementen der wederzijdsche koloniën, hoedanige voor te komen juist het hoofdoogmerk der te maken conventie is.

Aldus gearresteerd in 's Gravenhage dd. 21 November 1823

WILLEM.

Bijl. 18 bl. 403 noot *d*. Brief dd. 15 Februari 1825 van den gouv. gen. Van der Capellen aan den onderkoning van Riouw over het verlies van Singapore:

Deze brief van vriendschap en opregtheid, die vergezeld gaat van vele groeten en heilwenschen, komt van Zijne Excellencie Godert Alexander Gerard Philip Baron Van der Capellen, Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië, die den zetel van deszelfs gebied te Batavia heeft gevestigd, — de Almagtige God doe denzelven behouden komen tot de tegenwoordigheid van Padoeka Sri Radja Jafar, onderkoning van Riouw, zaakgelastigde en vertegenwoordiger in alle zaken van Z. H. den Sultan Abdul Rachman Shah. Zijne wijsheid en regtvaardigheid heeft de liefde zijner onderhoorigen verzekerd, hij is beroemd voor zijne deugd en menschlievendheid, en talrijk zijn zijne goede hoedanigheden. Ik bid God, hem met voorspoed en een lang leven op deze aarde te willen zegenen,

tot vreugde van zijne vrienden en tot het welzijn en geluk van het Maleische volk.

Bij mijne missive van den 24en October des verleden jaars, aan den afgezant Unkoe Said bij deszelfs vertrek van hier medegegeven, heb ik Z. H. den Sultan Abdul Rachman Shah voorloopig berigt gegeven van het sluiten van een verbond tusschen Z. M. den koning der Nederlanden en Z. M. den koning van Groot Brittanje, ten gevolge van onderhandelingen omtrent den staat van hunne respective bezittingen in Indië, en de regeling van eenige nog onafgedane punten geopend, en dewijl thans het tijdstip nadert, waarop aan het bij dit nieuw tractaat van wederzijden overeengekomene en beloofde zal moeten worden voldaan, zoo heb ik het noodig geoordeeld, mijnen vriend als den gevolmagtigde van Z. H. den sultan Abdul Rachman ter kennis te brengen, den inhoud van dat contract, voor zoo ver dit het Rijk van Djohor, Pahang, Riouw en Lingga betreft.

Dien ten gevolge doe ik mijnen vriend weten, dat door Z. M. den koning, als beschermheer van Z. H. den sultan Abdul Rachman, is goed gevonden afstand te doen van deszelfs regt van bezit op het Maleische Schiereiland en uit dien hoofde aan Z. M. den koning van Groot-Brittanje heeft afgestaan de Stad en Forteres van Malacca en het eiland Singa Poera, zoomede hoogstdeszelfs souvereiniteit, (uit kracht van het tractaat van 1784, hernieuwd op den 26 November 1818, verkregen) over de provinciën van Djohor en Pahang.

Z. M. de koning van Groot-Brittanje heeft daarentegen aan Z. M. den koning der Nederlanden afgestaan, het belangrijke etablissement Bencoelen en onderhoorigheden, zoomede alle verdere Engelsche bezittingen op het eiland Sumatra.

Z. M. de koning der Nederlanden heeft deze ruiling van grondgebied noodzakelijk geoordeeld voor het welzijn van Hoogstdeszelfs bezittingen in Indie en ter voorkoming van alle verdere nadeelen, welke Z. H. den sultan Abdul Rachman zouden kunnen worden toegebragt, door deszelfs broeder Tongkoe Soelong, thans den titel voerende van Sultan Hoessien, en den Tommongong van Djohor, welke laatste door zijn gedrag heeft getoond, Z. H. Sultan Abdul Rachman geheel te zijn afgevallen. Sultan Hoessien toch reeds meester van Djohor, zoude zijne vorderingen op het Rijk voorzeker nog verder hebben uitgestrekt (en zijn schijnbaar regt van eerstgeboorte zou hem daartoe niet weinig aanleiding kunnen geven) ware zulks nu niet voor altijd voorgekomen, door eenen afstand van een gedeelte van het rijk, waarvan Z. H. de sultan Abdul Rachman niet het minste voordeel

genoot. De eilanden Lingga en Bintang met dezelver aanzienlijke onderhoorigheden zijn nu voor altijd onder de bescherming van het Nederlandsch Gouvernement aan de nakomelingschap van Z. H. verzekerd en in dit opzigt is die afstand voor den tegenwoordigen Tongkoe besar (kroonprins) alleszins belangrijk.

Dit is het punt in het contract, dat Z. H. den sultan Abdul Rachman in het bijzonder betreft, en ik vertrouw dat Z. H., wel overwegende de voordeelen, welke de gedane afstand voor de welvaart van Lingga en Riouw zal hebben, het door zijnen beschermheer in deze verrigte zal billijken en zich bereidwillig zal schikken in de verpligtingen, welke thans op hem rusten, namelijk om alle verdere gedachten op de teruggave van Djohor en Singa Poera te verlaten en ook den Bendhara van Pahang te beschouwen als niet meer tot de constitutie van het Rijk te behooren, derhalve alle gemeenschap met denzelven, indien er eenige mogt bestaan, te doen ophouden.

Deze verpligtingen zullen Z. H. juist niet zwaar vallen te vervullen; immers de Tommongong van Djohor erkent de opperheerschappij van Z. H. sedert langen tijd niet meer, en het gedrag van den Bendhara van Pahang gedurende eenen reeks van jaren duidt aan, dat ook die Prins naar onafhankelijkheid streeft.

Aan de bevelen van Z. H. wordt door Pahang weinig gehoor verleend. De Bendhara is na de verheffing van Z. H. tot de waardigheid van Sultan, nimmer weder op Lingga verschenen; zijn pligt ware het evenwel geweest, Z. H. van tijd tot tijd in persoon zijne hulde te komen bewijzen en van zijne trouw te verzekeren, vooral na de onwettige verheffing van Tongkoe Long tot Sultan en den afval van den Tommongong van Djohor; dan de Bendhara is noch bij die gelegenheid, noch even te voren bij het plegtig vernieuwen van het oude tractaat met Nederland, noch bij de plegtige bevestiging van den Sultan op den troon, door het aanbieden van de rijkssieraden aan denzelven, op nieuw verschenen.

Voorts zal het verlies uit een geldelijk oogpunt beschouwd, voor Z. H. den sultan almede niet noemenswaardig zijn, want Z. H. heeft nimmer eenige inkomsten van deszelfs Djohorsche en Pahangsche staten genoten; dan desniettegenstaande is het Gouv[t] van voornemens Z. H. voor het verlies van eenige landen, welke tot het algemeen welzijn aan eene bevriende mogendheid zijn afgestaan, schadeloos te stellen op zoodanige wijs als men zal bevinden dienstig te zijn.

Uit het hierboven verhaalde zal mijn vriend met weinig moeite ontwaren, dat de onderhandelingen tusschen de beide

Europesche Mogendheden op de minzaamste wijze hebben plaats gevonden en dat bij den wederkeerigen afstand van landen en bezittingen, niet dan het wederzijdsch belang en algemeen welzijn is geraadpleegd geworden. — De afstand van Benkoelen, en verdere Engelsche Etablissementen op Sumatra is inderdaad eene groote aanwinst voor het Nederlandsch Gouvernement, dewijl hetzelve reeds in bezit is van een zoo aanzienlijk gedeelte van het genoemde eiland.

Alzoo de Heer Resident Von Ranzow, uithoofde van zijne verwijderdheid van mijn persoon, mijnen vriend niet alle die inlichtingen zoude kunnen geven, welke hij, omtrent de onderwerpelijke zaken, welligt zoude wenschen te ontvangen, zoo heb ik goed gevonden den Maleischen Translateur Van Angelbeek, met dezen brief, tot mijnen vriend te zenden. — Ik heb hem gelast gezamenlijk met den Resident mijnen vriend alles nader te verklaren en met denzelven voorts te spreken over de belangen van Z. H. den sultan Abdul Rachman, dien ik, zoowel als mijnen vriend, genegen ben, mijnen bijstand te verleenen, waar het zal noodig zijn. — Nadat de translateur Van Angelbeek zich dienaangaande met mijnen vriend zal hebben verstaan, zal hij naar Batavia terugkeeren en mij van zijne bevindingen verslag doen, waarna ik zal overgaan tot het beramen van geschikte maatregelen ter verbetering van den staat der bezittingen van Sultan Abdul Rachman en ter verzekering van de persoonlijke welvaart van Zijne Hoogheid.

Geschreven in het Paleis te Buitenzorg op den 15^{en} February des jaars 1825.

Bijl. 19 bl. 403 noot *e*. **Substantieele inhoud der bij besluit dd. 28 Februari 1825 vastgestelde instructie voor de zending van Van Angelbeek naar Riouw:**

1. V. A. begeeft zich ten spoedigste met den brief van den Gouv. Gen. aan onderkoning Djafar naar Riouw.

2. en 3. Bij aankomst zich met resident Von Ranzow in betrekking stellen.

4. Wanneer V. A., na het overhandigen van den brief aan Djafar mocht merken, dat nadere inlichtingen gewenscht zijn, zoo moet hij die, zoowel aan den onderkoning als aan diens vertrouweling Ungko Said, verschaffen „en trachten allen verkeerden indruk, welke op de gemoederen daaruit mogt ontstaan, uit den weg te ruimen".

5. „Aan den Onderkoning, zoowel als aan de overige Rijksgrooten het meest mogelijk vertrouwen op de inzigten van het Gouvernement inboezemen en Hun de verzekering geven,

dat de belangen van hun Land ernstig door het Gouvernement zullen behartigd worden".

6. „Onderzoeken of het noodig en doelmatig zal wezen aan den Sultan eene jaarlijksche toelage te verleenen, dan wel de toelage door den onderkoning Radja Djafar genoten, te verhoogen of ook wel beide deze maatregelen te omhelzen, uithoofde van den afstand van alle aanspraak of regt op Sinkapoer, Djohor en Pahang". Van Angelbeek werd gemachtigd: „om casu quo voorloopig de verzekering te geven, dat hieromtrent door het gouvernement zal worden beslist, zoodra als zijne berigten dienaangaande te Batavia zullen zijn ontvangen".

7. „Een bijzonder onderwerp van onderzoek maken:

„of het dienstig en nuttig zoude zijn, een vasten agent van wege de Regering op Lingin te vestigen, dan wel van tijd tot tijd een ambtenaar aldaar te zenden, zoowel om na te gaan, wat aldaar nog met betrekking tot de zeeroverijen plaats vindt, als om het tin en de overige producten der onder Lingin behoorende eilanden bij voorkeur naar de Nederlandsche havens te doen uitvoeren...;

„of tegen de vaste plaatsing of tijdelijke zending van een ambtenaar op Lingin eenige zwarigheid bestaat en, zoo ja, welke, — of de sultan dit ongaarne zoude zien, — en welke middelen eventueel dienstig zouden zijn om die zwarigheden uit den weg te ruimen;

„of een vast of tijdelijk agent te Lingin, zonder bezetting zoude kunnen blijven, zonder gevaar voor zijn persoon, en bijaldien de tijdelijke zending van een ambtenaar op Lingin meest dienstig werd geoordeeld, op welke tijden van het jaar hij met het meeste nut aldaar zijn verblijf zou kunnen houden."

8. „Ook speciaal in den ganschen loop dezer zijne zending vernemen naar al hetgeen de zeeroverijen aangaat, en bij zijn oponthoud te Sinkapoor trachten onderrigt te worden of het Britsch bestuur eenige maatregelen tot het tegengaan van die plaag genomen heeft, of welligt voornemens is daar te stellen."

9. „De meest mogelijke informatiën verzamelen omtrent de *Carimons*-eilanden en de voortbrengselen derzelve, speciaal ten aanzien van de hoeveelheid tin, die zij opleveren, van den prijs van dat artikel en van de wegen, langs welke hetzelve uitgevoerd wordt."

10. „Eindelijk den staat van het eiland *Bintang* zoo naauwkeurig mogelijk gadeslaan en berigten inwinnen, omtrent de vruchtbaarheid van den grond in het algemeen, den staat der gambier- en pepercultuur, de meerdere of mindere uitbreiding, welke deze takken van landbouw bekomen, de

oorzaken daarvan, en de middelen, welke dezelve bevorderlijk zouden kunnen zijn; voorts omtrent den toestand van de te Riouw onder *Aroe Belawa* teruggekeerde Boeginezen (*a*), en omtrent alles wat hem verder met betrekking tot de residentie Riouw, aanteekening waardig zal voorkomen."

11. Trachten tegen Juni op Batavia terug te zijn.

12. Zoo zich eene gunstige gelegenheid mocht opdoen „op zijne terugreis het eiland *Billiton* bezoeken om den gouverneur-generaal met den staat van zaken in dat etablissement bekend te maken."

13 en 14. Van geen belang.

Bijl. 20 bl. 417 noot *b*. **Nota dd. 25 April 1825 van den Gouverneur van Pinang, Fullerton, over het recht der Engelschen op den Linga-Riouw-archipel:**

The general question as to the dependency of Rhio on Malacca, will be found fully discussed in a letter addressed by the Most Noble the Marquis of Hastings, Governor General, to Baron Van der Capellen under date the 26th Juin 1819 (*b*). The particulars may be stated thus. Rhio on the island of Bintang is a part of the kingdom of Johore. We find the titles of the sultan stated thus „Sultan of Johore, Pahang, Rhio, Lingin and its dependencies". Rhio it appears was overpowered by the Dutch about the years 1784 to 1787 (*c*). We find letters from the Emperor (sic) of Rhio in the year 1786 on our Records applying in pressing terms for British assistance against the Dutch. His expulsion seems to have taken place about the year 1788. In a letter addressed to Major Farquhar by the Dutch Commissioners receiving charge of Malacca dated 31th October 1818 (*d*) we find the subjugation of Rhio, Pahang and Johore by the Dutch expressely stated to have taken place about the year 1784, at which period the sultan by treaty dated 10th November of that year is represented to have declared himself and heirs to be for ever vassals of Holland.

His letter was written in consequence of Major Farquhar having notified to the Dutch Commissioners the conclusion of a treaty in August preceding between himself and the sultan of Rhio, the validity of which the letter of the Dutch Commissioners was expressly meant to disavow (*e*). On the first

(*a*) Verg. M. R. bl. 66.
(*b*) Zie bijl. 52 S. P.
(*c*) Verg. M. R. bl. 21.
(*d*) Zie bijl. 11 S. P.
(*e*) Verg. S. P. bl. 403; ov. bl. 15.

cession of Malacca to the British Government during the war in 1795, we find it expressly stated that the Dutch had before that cession withdrawn their troops and abandoned Rhio, declaring the Sovereign entirely independent. We find that the captors on desiring to know what then were to be the dependencies of Malacca, were informed, that Rhio was independent. The note addressed by the captors to the King of Rhio at the time of the cession sufficiently shews that the independency of Rhio was a previous act of the Dutch government, was distinctly announced as such, and in consequence respected by us during the whole period of our occupation from 1795 to 1818. It was on the faith of such declaration and admitted independence that our Government afterwards made the treaty in August 1818 with the King of Rhio etc., etc., and on the same foundation that our Government determined on the occupation of Rhio, with the assent of the King, then considered to be entirely independent. And it was on the faith of the whole Kingdom of Johore, Pahang and its insular appendages Rhio etc., being also independent, that on finding ourselves anticipated at Rhio, we took possession of Singapore. The Dutch authorities, it appears, immediately on receiving possession of Malacca from us in October 1818, sent a detachment of troops against Rhio, forcibly re-imposed their supremacy over that State, extorted a renewal of the treaty of vassalage of which in 1795 they expressly disavowed the existence, and by force annulled the one made by Major Farquhar only three months before (*a*). We find our right to the occupation of Singapore and adjacent isles resisted expressly on the ground of the whole Kingdom of Johore having been in a state of feudal dependency on Malacca from 1784.

The course of policy pursued by the Dutch Government, may be abstracted thus. In the year 1795, in giving us possession of Malacca, they declared Rhio to be independent in order to prevent our deriving any advantage therefrom, during our occupation of that settlement. They no sooner regain possession of Malacca by treaty in 1818 than they disown their previous act, and deny us the right of obtaining Rhio from the King, on the plea of its dependence. Malacca and its dependencies are now ceded to us by the treaty of 17th March 1824, and it remains to be seen whether the Netherlands Government will abandon Rhio as a dependency of Malacca, or again resort to the reasoning of 1795, and retain it as the grant of an independent State.

(*a*) Verg. M. R. bl. 26 vv.

The above are all the papers in my reach bearing on the question, a question which can be decided only by the intent and meaning of the high contracting parties in Europe, and of those we can form an opinion only by attentive consideration of the stipulations entered into. By reference to those stipulations, the right of the Netherlands Government to maintain settlements at Rhio, or in any of the islands mentioned in the 12th article, seems inadmissible on two distinct grounds.

First. That all those islands are dependencies of Malacca-Bintang, on which Rhio is one of them. They all belong to the kingdom of Johore, Pahang etc., stated by the Dutch themselves to have been a vassal Government depending on Malacca. It was on that ground that the Netherlands authorities pre-occupied Rhio, and opposed our right to settle either at the Carimons or at Singapore, and it was the question of that right which, it may be presumed, brought on the negotiation and the treaty of 17th March 1824. The dependency of Rhio etc., on Malacca can scarcely be disputed by the Netherlands Government. They have already acted upon it. The treaty is made with the Sultan of Rhio, acting on behalf of the Sultan of Johore, Pahang, Rhio, Lingin and dependencies. The Governor of Malacca is one of the contracting parties, and all the stipulations expressly refer to Malacca. If, as stated by the Dutch commissioners on the 31th Oct. 1818, Rhio had all along been a dependency of Malacca, then our right to the corresponding advantages from 1795 to 1818 were clear and indisputable. If on the other, as stated by the Dutch Government of Malacca in 1795, Rhio etc. were really independent, then our subsequent right to its occupation, with the consent of the King was equally indisputable. Those advantages in the first case we have lost for the past, and without an express stipulation, I can hardly conceive it to have been intended, that Malacca having again become ours, we should give them up to the Netherlands Government for the future, and thus allow them to reach the benefit of a position which they themselves all along disallowed.

It may be urged, indeed, that Rhio, though once a dependency of Malacca, ceased to be so before the completion of the late treaty, that the Government of Malacca was by the orders of the supreme Netherlands authority in India reduced to a residency: that Rhio was transferred to the direct management of the Government of Batavia. If such a measure has, as understood, really taken place, the evasive nature of its ob-

ject is sufficiently obvious; but it must be evident, that no internal arrangement or alteration made by the Local Government, pending reference to the European authorities, can effect the relative and disputed rights of the respective States, or be admitted in execution of the treaty in India, unless shewn to have been distinctly explained and understood by the high contracting parties in Europe. There is no evidence or proof whatever of such being the case: on the contrary, the general mention of certain islands, the complete silence and omission of the name of Rhio, the absence of any distinct provision respecting it, lead to the very opposite conclusion, that it was known only as a dependency of Malacca, and the right of its occupation by either party is set at rest by the reciprocal articles IX, X, XI and XII.

Second. All those islands, including Bintang, on which Rhio is situated, are dependencies and appendages of the kingdom of Johore and Pahang, a kingdom situated on the continent of the Malay Peninsula. The Netherlands Government are by treaty precluded from holding settlements on any part, or from making treaties with any state on the Malay Peninsula and are therefore virtually excluded from the proximate insular dependencies; if otherwise, they might claim the right of settling on any of the numerous islands on its coast from Junk Ceylon to Point Romania; on the same principle that the political stipulations of the British treaty with the King of Acheen on Sumatra becomes null by act IX of the treaty of 17th March 1824, so do those of the Netherlands treaty with the Sultan of Johore, Pahang, Rhio and Lingen on the coast of the Peninsula cease to have effect, by article X; and it is by virtue of this treaty with the Sultan of December 1818, that Rhio is now occupied by the Netherlands authorities. With the exception of Singapore, the British Government are precluded from forming settlements on any of the islands noted in the article XII, or forming treaties with their Chiefs; but as dependencies of Malacca and of the Malay Peninsula, they cannot surely be open to the occupation of the Netherlands Government; such right indeed, adverting to their proximity of Singapore, would destroy the whole object of the territorial exchanges made by the treaty, stated to be for the avoidance of all collision of interests, a collision which could hardly fail to be produced between two settlements, commercially rivals and only 40 miles distant from each other.

But if the right of the Netherlands Government over Rhio exists by the Treaty, the same right must apply to all the

adjacent islands, the occupation of which, (the Carimons for example) would command the interior navigation of the Straits and entirely defeat the main advantage expected from the occupation of Singapore.

It is well known that even the stones used in the fortifications of Malacca have been removed to Rhio, pending negociations for the construction of a fort there, that to expedite its completion the export of bricks and tiles from Malacca has been prohibited for months past, and it is also understood that a large European force is collecting there. It remains, therefore, to be considered, how far the establishment of a fortress and a strong military post so very near our settlement of Singapore, is admissible by the letter or consistent with the spirit of the Treaty, thereby inducing the necessity of corresponding means of defence, adding materially to the charge of its maintenance, and commanding an overwhelming influence over all the native chiefs of the surrounding countries.

According to the stipulations of the treaty of 17th March 1824 the intention seems to have been, that with the exception of Singapore (the occupation of which by the British authorities is expressly provided for) all these islands were to remain independent under native chiefs and not to be occupied by either of the respective nations, parties to the treaty, and consequently that Rhio ought to be evacuated by the Netherlands authorities.

Bijl. 21 bl. 419 noot *a*. **Het betoog dd. 10 Januari 1824 van den resident van Singapore, Crawfurd, om den sultan en den toemenggoeng aldaar tot den afstand van Singapore aan Engeland te brengen** (*a*):

20. I beg for a moment to bring to the recollection of the Right Honourable the Governor General the situation of this Island and of the other countries in its neighbourhood constituting the nominal principality of Johor when we formed our settlement in the year 1819. This principality extends on the continent from Malacca to the extremity of the Peninsula on both coasts. It had several settlements on the island of Sumatra, and embraced all the islands in the mouths of the Straits of Malacca, with all those in the China Seas as far as the Natunas in the latitude of 4° north and longitude 109° east. These countries are all sterile, thinly inhabited here and there on the Coast only, and commonly by a race

(*a*) Zie noot *b* bl. 448.

of pirates or fishermen whose condition in society, ignorant of agriculture and without attachment to the soil, rises very little beyond the savage state. Neither is there any good evidence of there ever having existed a better or more improved order of society.

21. The condition of the island of Singapore itself may be adduced as an example of the whole. There was not an acre of its surface cultivated, and not a dozen cleared of forest. The inhabitants, amounting to a few hundreds, commonly lived only on their boats, and finally the place had, and not groundlessly, the reputation of being one of the principal pirate stations in these seas.

22. The father of the present Sultan being a person of some strenght of mind addicted himself to commercial pursuits, and enjoyed more consideration than his predecessors, and consequently had a more extensive influence. He had no acknowledged successor however in his government. The individuals recognized both by ourselves and the Dutch were illegitimate children (*a*) and being both of them destitute of energy, made no attempt to assume his authority.

23. The principal officers of the government of Johor from early times were the Bandara or Treasurer, and Tomongoong or first Minister of Justice. These offices appear to have been a long time hereditary in the families of the present occupants, who where indeed virtually independent Chiefs: the first of them residing and exercising sovereignty at Pahang, and the other, the individual with whom the British Government is now connected, doing the same thing at Singapore.

24. The present Sultan, when he connected himself with us, was not only destitute of all authority, but living in a state of complete indigence. It is unnecessary therefore to dwell upon the comfort and respectability which this Chief has derived since he placed himself under our protection. The condition of the Tomongoong has not been ameliorated to the same extent, but I am not aware of any honest emolument which he has forfeited by his change of circumstances, and it may be added, although he is perhaps not entirely convinced of the beneficial nature of the change, that he has been rescued from a course of life of not the most reputable description. He is at all events unquestionably living in a greater state of affluence, security and comfort, than it were possible for him to have enjoyed without our protection.

(*a*) Dit schijnt minder juist uitgedrukt. Het waren kinderen van moederszijde van onvorstelijken bloede, doch Mahmoed was met hunne moeders wettig gehuwd.

25. I have no hesitation in submitting it to the Right Honourable the Governor General as my firm opinion that persons born and educated with such habits and prejudices as belong to men in the state of society which I have just described, ought in no respect to be associated with us in the government of a settlement, nine-tenths of the inhabitants of which it may be fairly asserted have an utter repugnance, and perhaps even contempt for their government and institutions. It appears to me that any participation whatever in the administration of the place would be the certain source of trouble and embarrassment, nor am I able to conceive even any contingent advantage which can be expected to result from so unpromising a connection.

26. The principal stipulation of any future engagement with the Native Chiefs ought, as it appears to me, to be the unequivocal cession of the Island of Singapore in full sovereignty and property for which the equivalent will be the payment of a sum of ready money and a pension for life. The payment in ready money needs not to be large, and in it may be included the pecuniary demands at present made by the Native Chiefs. The pension should not exceed their present amount which is 2000 Spanish dollars to both Chiefs included.

27. It should be another stipulation that the British Government should not afford personal protection to the Chiefs except when they resided at Singapore, leaving them however the unrestrained right without forfeiture of their pensions or residing at whatever other part of their territory they may think proper with the single condition of their not entering into any political arrangements tending to involve the British Government or engaging in any enterprises tending to disturb the public tranquillity.

28. The minor arrangements for defining the situation and duties of the Native Chiefs when residing in the island were the point of sovereignty once established, would evidently be a matter of no difficulty. They would then be viewed as independent princes occasionally residing amongst us as visitors and as such entitled to be treated with such marks of respect and such forms of courtesy as would gratify their feelings without proving injurious to the government of the settlement.

29. However desirable such an arrangement might be, I am bound to state to the government that I anticipate considerable difficulty in carrying it into effect. There will not be wanting persons who will throw obstacles in the way of the negotiation among the retainers and parasites with whom they are surrounded. It is further necessary to mention that

the Chiefs themselves have been unaccountably led to entertain unfounded hopes of aggrandisement and support through our means; they are at the samo time not without some desire to participate in our authority, although the singular indolence and incapacity both of themselves and of their followers render then utterly unfit for any useful employment.

30. On the formation of this settlement an opinion seems to have been prevalent that the support of the Native Chiefs was indispensable to its success, although considering their character, their indigence, and their general destitution of useful influence, it is not easy to trace it to any substantial foundation. The first treaty with them conceded to them one half of the duties on Native vessels (*a*). The Commanders of these vessels were then ordered to wait upon them when presents were expected, and this continued until it was greatly abused. An exclusive right to all the timber on the island held valuable for exportation seems to have been yielded to them, and a proposition is on record for levying a fine on all the Chinese returning to their native country for their exclusive benefit. These facts are evidences of the opinion to which I have alluded.

31. It does not appear to me that the influence of the Native Chiefs has in any respect been necessary or ever beneficial in the formation, maintenance or progress of this settlement, the prosperity of which has rested solely and exclusively on the character and resources of the British Government. (*b*)

Bijl. 22 bl. 420 noot *b*. Brief dd. 3 Augustus 1824 van den resident van Singapore aan Calcutta over de voorwaarden, waarop de sultan en de toemenggoeng van Singapore deze streek aan Engeland bij eene overeenkomst dd. 2 Augustus 1824 in volle souvereiniteit afstonden:

The heading and first articles scarcely demand any particular remark. The names of the Native Princes are given at full length, and their legitimate titles of *Sultan* and *Tomongong* of Johor under which alone they can be supposed to have power to yield to us the sovereignty of the island, is given to them, to the exclusion of more limited designations.

The 2nd, 3rd and 4th articles of the Treaty convey to the Honourable East India Company as complete a cession of the *sovereignty* and *property* of the island of Singapore and places

(*a*) Art. 9. Zie *Netscher* bl. 268.

(*b*) In de slotalinea's 32 en 33 wordt machtiging verzocht tot uitkoop van de hoofden, gelijk geschiedde bij de overeenkomst, bedoeld in bijl. 22.

adjacent to it, as I could find words to express it in. In framing these conditions I have viewed the Sultan as possessing the right of paramount dominion and the Tomongong as not only virtually exercising the powers of Government, but being like other Asiatic sovereigns *de facto* the real proprietor of the soil, a principle the more satisfactorily established in the present instance since the whole ceded territory when it came into our occupation was unreclaimed, in a state of nature and strictly destitute of permanent inhabitants. Government will have the goodness to notice that the cession made, is not confined to the main island of Singapore alone, but extends to the seas, straits and islets (the latter probably not less than 50 in number) within ten geographical miles of its coasts, not however including any portion of the continent. Our limits will in this manner embrace the *old straits of Singapore* and the important passage of the *Rabbit and Coney,* the main channel through the straits of Malacca, and the only convenient one from thence into the China seas. These extended bounds appear to me to be absolutely necessary towards the military protection of the settlement, towards our external security and towards our safety from the piratical hordes that surround us, against whose incursions and depredations there would be no indemnity if we were not in the occupation of the numerous islets which lie upon the immediate coast of the principal settlement. Accompanying this despatch I beg to lay before Government an authentic chart of the British settlement as it will exist after the ratification of the present treaty.

The amount value stipulated to be paid by the East India Company for the cession of Singapore and its dependencies, as it will be seen by the 3rd article of the treaty, is nominally sixty thousand Spanish dollars in ready money with a pension for life to the Native Princes of two thousand Spanish dollars por mensem. The real amount of ready money to be paid however is considerably short of this sum, and is in fact only forty thousand, the difference of twenty thousand being the balance between the sum of eight thousand paid under the original treaty and the higher salary paid under the convention of June 1823 from the period of its signature [a]. This engagement was never ratified, for which reason I have naturally considered the sums heretofore paid on account of it as part and portion of the purchase-money now given for the island. Besides this sum of 40.000 Spanish dollars, some contingent expenses, not exceeding in all 3.500 Spanish

(a) Verg. bl. 420 noot a.

dollars and which will be particularised in a separate despatch, will be incurred.

The monthly stipends to be paid to the two Native Princes are the same as under the convention of June 1823, viz two thousand dollars between them (*a*). They had been accustomed indeed to the receipt of this large sum during the last twelve months — their expenses and establishments had been measured accordingly and there was therefore no possibility of reducing it. Indeed great efforts were made to render the pension hereditary and perpetual, and the steady resistance made to this demand, which had no foundation in any former treaty or promise, formed for a long time the principal obstacle to the success of the negotiation.

The 6th and 7th articles leave to their Highnesses the option of quitting the island of Singapore for the purpose of residing permanently within their own dominions. The sum to be paid to them in this case will amount to 35.000 Spanish dollars and could we disencumber ourselves of them at such a price, I am of opinion that the advantage will be cheaply purchased. The object indeed which I had in view in naming so large a sum was to hold out some inducement to their removal, although at the same time considering the repose and security which they at present enjoy and which the dispositions evinced by them in the progress of this negotiation, shew clearly that they have little wish to relinquish, I cannot look to the event as a very probable one. The benefits of these articles are purposely made to extend to the heirs and successors of the Princes, and with them there can of course be no difficulty in carrying its intentions into effect. One evident advantage to our administration will in the meanwhile attend this stipulation: — that it will have a tendency to abate any temporary dissatisfaction which the Princes and their followers might otherwise feel disposed to entertain while living under our immediate protection, as the option of retiring to their own states without loss or inconvenience will always be within their power.

While on this particular subject I have great satisfaction in being enabled to state for the information of Government that since the receipt of the letters addressed to the Sultan and Tomongong by order of the Right Honourable the Governor General (*b*) a marked and very favourable change has

(*a*) Alzoo 24000 dollars 's jaars „between them".

(*b*) Bedoeld wordt de op bl. 366 noot d slechts gedeeltelijk weergegeven brief van 5 Maart 1824, waarin ook omtrent eenige andere punten, door de hoofden te berde gebracht, gehandeld werd.

taken place in their conduct; that of the Tomongong in particular, the most influential and intelligent individual of the two, has been highly respectable and steady throughout the whole of the present negotiation, and I owe in a great measure to this support such success as I may venture to anticipate as the result of my own efforts.

The 8th, 9th and 10th articles make provision for the political relations which are henceforth to subsist between the Native Princes and ourselves while they reside within our territories, and are our pensionaries; the stipulation that they shall hold no correspondence with any foreign nation without our especial consent, seems equally fair and indispensable. To this article, indeed, they were far from offering any objection for their evident desire throughout was to engage themselves in a close alliance with us, and to render us, if possible, a party offensive, as well as defensive to their quarrels. This was a point to be cautiously guarded against, and I have endeavoured to make the necessary provision for such a purpose in the 9th and 10th articles which secure to the Native Princes, without putting us to political inconvenience a personal system in case of need and effectually protect us at the same time from the necessity of interfering in their unprofitable quarrels among themselves or their neighbours, as well as from the more serious evil of being committed with European powers through their imprudence.

The 11th article provides for the suppression of robbery and piracy. In this matter it is not much that the Native Princes in connection with us have in their power, but it is always something at least that they should be bound down (a) to the good conduct of their own immediate dependants amongst whom there are to be found some depredators of considerable notoriety and a majority always more disposed to plunder than to labour when an opportunity offers.

The 12th article provides against the pernicious practice on the part of the Native Princes of establishing petty monopolies towards which a strong propensity always exists. A free intercourse with our immediate vicinity, the whole of which is under their sway, is indispensable to a cheap supply of crude and raw produce, and the necessity of this to the prosperity of the settlement seemed especially to call for the present stipulation, independent of its justice and propriety on general principles.

In explanation of the 13th article I may observe that poss-

(a) Dit staat zoo in het B.-stuk.

essing the sovereignty and property of the island the followers and retainers of the Native Princes will of necessity be as completely amenable to such laws as may be established by the sovereign power as any other class of the inhabitants. This right however will require to be exercised with delicacy and discretion; something similar to the jurisdiction which is conceded to ambassadors over their families in the international policy to European states, may in general be allowed to the Native Princes by courtesy without at the same time permitting their residences to become a sanctuary for criminals of any order or description.

The only concession made upon a subject upon which the Native Princes were extremely urgent and importunate — the desertion of their retainers — is contained in the same article of the treaty. The class of persons comprehended in this provision are strictly subjects of the Native Princes and aliens with respect to us, so that I am in hopes that the stipulation in regard to it is of a strictly legal character.

I have had the honour in a former despatch of bringing to the notice of the Supreme Government the question of *slavery* as connected with the Native Princes (*a*). I have not permitted the present treaty to be polluted even by the mention of the subject. I must do the Chiefs the justice indeed to say that they did not urge it. Under these favourable circumstances when the present convention is ratified, slavery may be said to be banished from the island where its illegality, — whether our sovereignty, the condition of our Asiatic colonies or of the British settlers be considered, — will be as complete as on the soil of Great Britain itself. I have the more satisfaction in making this report since the practice of introducing slaves had at one time become too common and called for frequent punishment. I have now respectfully to solicit the permission of Government to publish a formal denunciation against the practise in question with an explanation of the state of the law as regards the question of slavery in general.

The 14th and the last article annuls all former treaties and conventions and I have only thought it prudent chiefly in reference to our connection with European powers to make an exception for such rights of occupation as were conferred upon us by the engagements in question.

I have throughout the whole negotiation which has now been brought to a conclusion, carefully warned the Native

---

(*a*) In den brief van 10 Januari 1824, vermeld op bl. 419. Kortheidshalve liet ik de slavernij-quaestie weg, als van geen belang meer; zie noot b, bl. 448.

Princes and the individuals who are in their confidence that no stipulation of the present treaty could be binding until the whole was duly ratified by the Right Honourable the Governor General. The whole therefore is completely open to alteration and amendment, either in substance or expression without any compromise of the character of the Agent employed in carrying it into effect. I humbly trust however from the pains which have been taken both with the English copy and its Malayan version that no serious revision will be necessary and that the important objects contemplated by the Right Honourable the Governor General in Council in opening the negotiation will be found expressed in the convention with adequate precision and comprehensiveness.

Bijl. 23 bl. 421 noot *c*. Brief dd. 7 Juni 1827 van den Resident van Singapore aan onzen Resident van Riouw:

I have the honor to announce to you on the part of the British Government at Prince of Wales' Island, Singapore and Malacca, that H. M. Ship Cyrene is stationed for the protection of British commerce in these seas, and that Captain Campbell avails himself of the first opportunity of visiting Rhio.

I beg to state that it is the desire of this Government, as well as my own, to assist and co-operate in every way for the suppression of piracy and the security of these seas. Captain Campbell being at all times ready to afford his assistance in rooting out any strong party that may have collected themselves among these islands, I mean, of course, such desperate pirates and large prahus as may be proper for a ship of the Cyrene's class to be employed against.

It will therefore be considered a favour by this Government to be informed on the subject, which will be speedily communicated to Captain Campbell, whenever you may think it expedient to make such a reference.

Bijl. 24 bl. 422 noot *a*. Antwoord van resident Elout dd. 9 Juni 1827 aan den resident van Singapore:

Captain Campbell, Commander of His Britannic Majesty's ship Cyrene has anchored in this port, and has transmitted your honored letter under date 7th Instant. As the officer who brings me the letter assures me that it is the intention of Captain Campbell to return immediately to Singapore I hasten to prepare an answer.

I beg, Sir, that you will be yourself persuaded and that you will assure the Government of Prince of Wales' Island etc., that it will be infinitely agreeable to me to find and oppor-

tunity of co-operating with the above Government in all measures calculated to produce benefit to our respective establishments in these parts, particularly as regards the destruction of piracy for the protection of commerce in general. Such also are the views of the Netherlands Government in Java and in performing all that is in my power to promote this object, I only obey the orders which have been communicated to me to this effect.

At present, I am not informed whether any piratical armaments are in motion or in preparation, but most assuredly I will not fail to communicate with the greatest dispatch, whatever I may learn on this point.

I also take the liberty, Sir, to request that you will on your part communicate whatever may come to your knowledge, that I may use all my force to remedy the evil. I have two small gun boats, but good, well mounted and armed, fitted out on purpose for following the pirates into shallow water, where larger vessels cannot go; they are always cruising or ready to cruise at a moments warning, and I shall profit by your advice and information, to send them in such directions as may render them useful for both stations. The crew of these boats are selected from the natives, in whom I confide and are fitted out as much as possible to resemble the pirate-boats themselves. In other respects I have at my command two colonial armed vessels of His Netherlands Majesty, stationed in these latitudes equally for the protection of commerce, and our colonial officers will be most happy also to cooperate in the laudable undertaking proposed by the marine-officers of His Britannic Majesty.

Bijl. 25 bl. 423 noot *a*. Het Calcuttasche schrijven dd. 22 November 1827 aan het Pinangsche bestuur over onze bezetting van de Karimon-eilanden:

3. The question therefore regarding Rhio has thus been set at rest by the Hon[ble] Court (*a*), and the same article of the Treaty (the 12th) which excludes England from Bintang, applied to the islands of Battam, Lingen and the Carimons and generally to all the islands south of the Straits of Singapore, upon any of which the Dutch local authorities are only by Treaty precluded from forming establishments so long as they may not be authorized to that effect by the Netherlands Government in Europe.

(*a*) Namelijk door de mededeeling, voorkomende op bl. 418 noot a en vormende alinea 2 van den brief.

4. It appears from the correspondence now before us that the Sultan of Singapore has occupied a part of the possessions which are claimed by the Rajah of Lingen, as belonging to him, and from Major Elout's communication to Mr. Prince under date the 14th September last, there seems reason to believe that Sultan Hoseyn has been assisted or accompanied in his occupation of the disputed territory by a British subject named Francis Cop, though of course we cannot suppose that such an occurence can have happened with the sanction of Mr. Prince.

5. We are of opinion that Mr. Prince should be directed to use such means as may be in his power to compel the above individual (if he is a British subject) to relinquish his connexion with the Sultan of Singapore, so far as that connexion may regard the disputes between the two Chiefs.

6. We entirely concur with you in opinion that under the 6th article of the the Treaty, the local Dutch authorities are not warranted in forming any establishment on the Carimons, without having received distinct orders to that effect from their Government in Europe, and we likewise concur in the propriety of communication made to the Sultan of Singapore as stated in the 2nd Para of Mr. Secretary Anderson's letter of the 27th September as well as of the measures which are stated to have been adopted by you in the 3rd paragraph of the same dispatch. (a)

8. Approving as we do generally the measures which you have directed Mr. Prince to adopt, we have nothing further to add on the subject beyond the expression of our hope that by apprizing the Sultan of Singapore of the impossibility of his deriving any aid from us in the prosecution of his views on the Carimons, and by a conciliatory course of conduct with the Dutch authorities, the disputes existing between the Native Chiefs will be adjudicated without either of the European functionaries being further involved in the discussion.

Bijl. 26 bl. 423 noot *c*. Schrijven dd. 3 Januari 1828 van den Adj. Gouv. Secr. te Calcutta aan den Secretaris van het Gouvernement van Prince of Wales' eiland over de Karimons:

2. The Honble the Governor of Prince of Wales' Island, having in his Minute dated 23rd November last entered very fully into a consideration of the relations in which the British Government stands to the Sultan of Johore under the Treaty concluded with him and the Tumungong of Johore on the

(a) De nu volgende alinea 7, opgenomen onder noot b, bl. 418.

2nd Augustus 1824 (bl. 420) and of the obligations by which the British and Netherlands Authorities are respectively bound both as regards each other, and the Native Princes considered to be under the influence or control of each, it only remains for the Governor General to intimate his concurrence generally in the sentiments expressed by the Honble Mr. Fullerton, and to add a few remarks which have occurred to his Lordship in Council on a consideration of the correspondence.

3. The Governor General in Council trusts that after the complete expulsion of the Sultan of Johore's party, and the occupation of the Carimons on the part of the Sultan of Lingen, hostilities will not have been renewed between those Chiefs; indeed it is probable that the communication directed by your letter of the 27th November last to Mr. Prince to be made to the Sultan of Johore, will suffice to dissuade him from making further attempts on any of the islands in possession of his brother the Sultan of Lingin.

4. That the proceedings of Major Elout in resorting to arms for the purpose of assisting the Sultan of Lingin's party in expelling that of the Sultan of Johore from the Carimons, has been both precipitate and unnecessarily violent, cannot be questioned. But it admits doubt whether any infringement of the stipulations of the Treaty has been on this occasion committed by the Netherlands authorities, and even if a ground of remonstrance might be raised against Major Elout's acts, as amounting to an indirect breach of the spirit of the Treaty; the expediency of such a measure seems questionable, for, in the eventual case contemplated of aggressions being made on the continental possessions of the Sultan of Johore, however much a regard for our own interest might render it necessary, that we should support our ally, we could hardly justify our interference if we now remonstrate against that of the Netherlands authorities in favour of their ally.

5. Our treaty with the Sultan and Tumungong of Johore certainly exempts us from any obligation to aid them if attacked, whatever may be the nature of the aggression; still however in the event of the opposite party pushing their pretensions to any part of the possessions of the ancient kingdom of Johore, which falls within the limits of our influence, as laid down in the Treaty of London, we could hardly avoid taking a prominent part in the dispute without the risk of sacrifing the influence which we ought to maintain.

6. To enable us to assist our ally under such circumstances, it does not seem to be necessary to alter the Treaty at present subsisting, and to substitute for it one of an offensive

and defensive nature; indeed the one at present in force would seem the most convenient, as leaving it at our option to come forward or to hold back as may appear most conducive to our interests, with reference to the nature of any dispute which may arise.

7. Viewing this subject in this light, the Governor General in Council has much satisfaction in recording his entire concurrence in the propriety of the orders which have from time to time during this discussion being issued by the Hon[ble] the Governor of Prince of Wales' Island to the Resident Councillor at Singapore, as well as in the tenor of the communication which has been directed to be made to the Sultan, and his Lordship in Council has no doubt whatever that all due vigilance will be exerted by the Government of Prince of Wales' Island to obviate any prejudicial results to the British interests in the Straits to which the proceedings referred to in the dispatches now under aknowledgement, may be likely to lead.

INHOUD.

Bijlagen:

IETS OVER DE BETREKKINGEN TUSSCHEN NEDERLAND EN ABESSINIË IN DE ZEVENTIENDE EEUW (*a*)

DOOR

ENNO LITTMANN.

In Gondar, vele jaren lang de hoofdstad van Abessinië, luiden nog heden Nederlandsche klokken en vertellen het volk van den tijd, toen Nederland de eerste zeemacht van geheel Europa was. Zij zijn één van de vele getuigen van het roemrijk verleden der Nederlandsche Oostindische Compagnie. Ik acht het wel de moeite waard, de geschiedenis dier klokken en wat verder daarmede samenhangt, hier in herinnering te brengen, ofschoon ik niet alle boeken of documenten, die ik zou gewenscht hebben in te zien, beschikbaar had.

Vooraf zij gezegd, dat ik het meeste van wat ik hier ga mededeelen, ontleend heb aan de onuitputtelijke bron voor alle vragen omtrent Abessinië tot op 1693, aan de boeken van Ludolf: Iobi Ludolfi aliàs Leutholf dicti Historia Aethiopica. Francofurti ad Moenum 1681; — Ad suam Historiam Aethiopicam antehac editam Commentarius, ibid. 1691 (Verkorting: *Comm.*) en het eerste aanhangsel: Relatio nova de hodierno Habeßiniae Statu, ib. 1693 (Verkort.: *App.*). Het is bekend, dat Ludolf ook in Holland onder Golius Oostersche talen gestudeerd heeft, vgl. Houtsma, *Uit de oostersche correspondentie van Th. Erpenius, Jac. Golius en Lev.*

(*a*) Het doet mij groot genoegen hier mijnen hartelijken dank te betuigen aan den heer Professor M. J. de Goeje, die met zijne bekende welwillendheid den stijl van dit artikel nagezien en mij tal van zeer belangrijke opmerkingen gezonden heeft, die ik onder zijnen naam (d. G.) mededeel.

Warner, Kgl. Akad. van Wetensch., Amsterdam 1887, blz. 2 en 68, FLEMMING, *Hiob Ludolf*, in *Beiträge zur Assyriologie* I, Leipzig 1890, bijz. blz. 540/41, en vooral ook WEIJERS, *Iets over Job Ludolf*, in *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis* IX (1838), bl. 377—472, bijzonder p. 386.

Johannes A'lāf Sagad, de „koning der koningen" van Abessinië (1666—1680), zond in het jaar 1673 een brief aan den Gouverneur-generaal van Oostindië Joan Maetsuyker (*Comm.* blz. 244—245, *App.* blz. 12) door den Armeniër Murād; hij wenschte de goede betrekkingen, die tusschen zijnen vader, den koning Fāsīladas 'Ālam Sagad (1632—1666) en de Nederlanders bestaan hadden, voort te zetten, en zond als bewijs zijner vriendschap eenige geschenken (zie tekst beneden). Over deze vroegere betrekkingen tot 'Ālam Sagad is mij niets naders bekend. Het is wel mogelijk, zooals BASSET, *Journal Asiatique* 7me série, tome 18, blz. 371 doet opmerken, dat zij haren oorsprong te danken hebben aan pogingen van den avonturier Peter Heyling uit Lübeck, die in 1634 van Egypte naar Abessinië kwam en daar geruimen tijd geleefd heeft, door koning en volk hoog geacht; omtrent zijnen dood is niets zekers bekend geworden; het laatste bericht over hem dateert van het jaar 1647 (vgl. *Comm.* blz. 551—554).

De gezant Murād kwam, na twee geheele jaren onderweg doorgebracht te hebben, in 1675 te Batavia aan. Hij werd tot den Directeur van de Compagnie naar Suratta gezonden met een schrijven, waarin de volgende woorden: Den Brief/ die wy ontfangen hebben/ is van soo wonderlyken Inhout/ dat wy geen Antwoort daerop weeten te passen/ &c. (*App.* blz. 7). Ik kan geen verslag van een antwoord of van tegengeschenken vinden. Mijns oordeels zijn zij zonder twijfel gezonden; want toen Murād ten anderen male met eene boodschap kwam, werd een zeer vriendelijke brief, die behouden is, met vele geschenken teruggezonden. Dit tweede gezantschap had plaats in 1689—1691. Dezelfde Murād namelijk werd door A'lāf Sagad's zoon en opvolger Iyāsū Adyām Sagad (koning van 1680—1706) naar Oostindië afgevaardigd en bracht toen een antwoord en geschenken naar Abessinië terug, die den Nederlandschen naam tot groote eer strekken. Onder deze geschenken waren de vermelde klokken. Deze brieven zullen beneden medegedeeld en

vertaald worden. Nog een derden maal werd Murād naar Batavia gezonden; hij kwam daar in het jaar 1696 weder aan. Daarop besloot de Gouverneur-generaal ook van zijnen kant een gezantschap met Murād als gids af te vaardigen. Maar deze maakte uitvluchten en zeide, dat geen Europeaan zonder verlof van den koning naar Abessinië komen mocht. Dus sloeg hij voor met de voor den koning bestemde geschenken vooruit te gaan en daarna eenen verlofpas te brengen. Het gezantschap bereikte Mocca in Arabië en wachtte daar een jaar; maar wie niet kwam, was onze Armeniër (vgl. Weijers, blz. 461 en volg.). Men keerde dus zonder iets uitgericht te hebben terug. De documenten omtrent deze laatste gebeurtenissen zijn mij niet toegankelijk. Uit FLEMMING (l. c. blz. 554 aanteek.) zie ik dat in L. DU FOUR DU LONGUERUE'S boek *Dissertationes de variis Epochis veterum Orientalium*, Lipsiae 1750 ook eene *Relatio historica de Choadja Morado ex schedis manuscriptis hausta* voorkomt.

Laat ons hier eerst hooren, wat wij uit Abessinische berichten over deze dingen weten. In de door BASSET in zijne zeer verdienstelijke *Études sur l'Histoire d'Éthiopie* uitgegevene kroniek lezen wij (*Journ. Asiat.* 7me sér., tome 17, blz. 356):

„En in deze dagen (*a*) kwam met goederen een Egyptisch koopman, met name Mūrād, die handel dreef tot naar Indië en Syrië (*b*) en Egypte sedert den tijd van den keizer ᶜĀlam Sagad tot op dezen (*c*) tijd (*d*). En dit is de Mūrād, die de groote klokken van Dabra Berhān (*e*) gebracht heeft, waarvan het geluid tot naar Dambeyā (*f*) en Kōsōgē (*g*) gehoord wordt, en daardoor wordt de gansche hoofdstad [tot de godsdienstoefening] opgeroepen; want de koning van Wallandā (= Holland), dat is de hoofdstad van Rōm

(*a*) = in het 11de regeeringsjaar van Iyāsu Adyām Sagad.

(*b*) L. *wa-sōryā* in plaats van *wa-saryā*.

(*c*) L. *ʾeska-zā* in plaats van *ʾeska-za*.

(*d*) De kroniek zelf is geschreven tusschen 1729—1753, maar voor de vroegere regeeringen zijn officiëele jaarboeken gecopiëerd (BASSET, l. c. blz. 320).

(*e*) Eene groote kerk 20 minuten ten noord-oosten van Gondar, heden ten dage „Kerk der Drieëenheid" genoemd, vgl. GUIDI, *Vocabolario Amarico-Italiano* kol. 761; zie ook het bericht van RÜPPELL.

(*f*) wel = over geheel Dambeyā; want Dambeyā is de landstreek, van welke Gondar de hoofdstad is.

(*g*) Kosogē is eene plaats enkele uren ten noord-oosten van Gondar.

(= Europa), zond deze klokken als geschenk aan den koning Iyāsū."

Uit nieuweren tijd stamt eene beschrijving dezer klokken door den Frankforter reiziger EDUARD RÜPPELL; hij zegt in *Reise in Abessinien* Bd. II, Frankfurt am Main 1840, blz. 120 (sprekende van de „Kerk der Drieëenheid"):

„Über dem gleichfalls einen doppelten Eingang bildenden Thorwege der Ringmauer des Hofes ist eine gewölbte Stube erbaut, in welcher die erwähnten Glocken hängen. Der Durchmesser der einen beträgt zwei Fuss zehn Zoll, und ihre Höhe schätze ich auf drei und einen halben Fuss; die andere dagegen ist nur halb so gross. Beide haben weder eine Verzierung noch eine Inschrift, ausser der Zahl dreizehn, welche in der Höhlung der grossen, und der Zahl fünf, welche in der der kleinen mit schwarzer Farbe angeschrieben ist (sollen diese Zahlen vielleicht das Gewicht anzeigen?). Diese Glocken sind europäischen Ursprungs, und wurden im Jahr 1691 von den Holländern dem Kaiser Jasu Adjam Saged, einem Enkel des Fasildas, überschickt, welcher von 1682—1705 regierte. Beide sind noch ganz unbeschädigt und haben einen reinen Klang; aber ein grosser Teil des Schalls geht wegen der allzu kleinen Fensteröffnung der Glockenstube und der Höhe der dicht daran stehenden Bäume verloren. Nach einem Memorandum, welches die ersten und letzten Blätter eines der Kirche gehörenden Psalteriums bildet, wurden diese Glocken auf einer Art von Schleife, die auf Walzen ruhete und durch acht Pferde gezogen ward, von der Meeresküste hierher gebracht."

Uit de correspondentie tusschen de Abessinische Koningen en de Nederlandsche Gouverneur-generaals.

De eerste der vermelde brieven, die in 1675 te Batavia aankwam, werd aldaar dadelijk vertaald, en deze vertaling bereikte in 1676 Europa, waar zij in de handen van verschillende personen kwam (*App.* blz. 12). Ludolf was dus in staat, er in zijne *Historia* (aan het eind van Lib. II, cap. 7) en *Comm.* blz. 244—245 van te spreken en eene Latijnsche overzetting der Nederlandsche ver-

taling te geven. Of de laatstgenoemde ooit gedrukt is, weet ik niet. In de *Appendix* publiceerde hij daarna den Arabischen tekst van twee brieven uit Abessinië en van het antwoord op den tweeden met Latijnsche overzetting en tal van aanteekeningen. De Arabische teksten werden hem door Nicolaus Witsen, consul te Am-Amsterdam, bezorgd. Ludolf heeft tevens Hollandsche vertalingen van de Arabische documenten gehad; hij noemt ze *„versiones Belgicae"*. Noch of deze ooit gedrukt zijn, noch waar de Arabische en Hollandsche manuscripten nu zijn, is mij bekend geworden. Ook de heer Oberbibliothekar Dr. Flemming, wien ik hier voor zijne vriendelijke mededeeling mijnen besten dank breng, wist mij er geen verdere inlichting over te geven. Ludolf zegt, dat de versiones Belgicae, wel is waar, meestentijds den zin goed teruggaven, maar zelden de woordelijke beteekenis uitdrukten.

De Arabische brieven zijn ontsierd door vele fouten. Niet alleen, dat de schrijvers ervan, die, ofschoon Muhammedanen (vgl. eind van I), wellicht Arabisch niet als hunne moedertaal spraken, sommige gezochte uitdrukkingen gebruikt hebben, maar blijkbaar zijn er ook tal van schrijffouten gemaakt, toen de aan Ludolf gezondene copieën vervaardigd werden. Ludolf zelf heeft er een groot aantal van verbeterd. Verscheidene andere heeft ook hij niet kunnen verklaren. Ik geloof eenige ervan opgelost te hebben. Maar in enkele plaatsen ben ik zelf óok niet verder gekomen. Hier hebben de opmerkingen en verklaringen van den heer Prof. de Goeje mij zeer geholpen. Derhalve heb ik het noodzakelijk geacht, naast de Hollandsche vertaling ook de Arabische teksten volgens Ludolf te herdrukken (*a*) met vermelding van de verbeteringen. Ik hoop, dat iemand na mij met meer materiaal uitgerust het geheel beter en vollediger dan ik zal kunnen geven.

(*a*) Ik heb daarbij alleen de door Ludolf vaak maar niet regelmatig gezette Waṣla's weggelaten. Ms. in de aanteekeningen = Ludolf's uitgave.

I.

(Van den koning Aʾlāf Sagad aan den Gouverneur-generaal, 1673).

Aanvang des briefs van den geëerden koning en grooten machthebber, die de nekken der volkeren beheerscht, gesierd met dapperheid en mannelijkheid en edelheid, bekend door hoogheid van rang en streven, bezitter van het groot en verheven rijk en de geachte en beroemde heerschappij, de kracht der jakobietische leer en den verdediger der messiaansche religie, den Sultan Aʾlāf Sagad, den zoon des Sultans ʿĀlam Sagad — God make zijne dagen lang en bekrachtige de beslissingen van zijne oordeelen in de wereld!

Hij moge komen tot den roem en de zuil van de christelijke religie, het schild en den steun van de leer van Jezus, die gekleed is met de stool Aärons [en] onderscheiden door de bewijzen der evangeliën, die gesierd is met Gods genade, die niet noodig heeft in zijne hooge plaats veel kwistige beschrijvingen, die als door het tooverwoord van den bezweerder het huis der edelen helpt, den uitgezochte der makkers en het steunsel der vrienden, den *kanbiṭān* (Capitein) van *baṭāwī* (Batavia) — God geve hem wijdte in hoop en plaats en de Heer verheuge hem door het rijk te schragen!

Nu ter zake: Wat het zuivere gehoor en het voortreffelijk verstand begrijpt bij ons [kruis-] teeken is bekend, en de herinnering daaraan (*a*) maakt tot plicht de vriendschap en het houden der verdragen. Zie, wij zijn — lof zij God den Verhevene! — door Zijne onophoudelijke weldaden, rein van alle troebeling, bewaard. Moge God de Verhevene U ook aldus maken, bij Hem, voor wien geen verscholen zaak verborgen blijft.

En daar Uw voortreffelijke naam en faam in [alle] hemelstreken tot ons gekomen is en Uwe gerechtigheid in [alle] landen vermaard is, en wij vernomen hebben, welke innige vriendschap er heeft bestaan tusschen U en onzen vader ʿĀlam Sagad in schoon gedrag en oprechtheid van gemoed, [in] liefde en bondgenootschap, — zoo verlangen ook wij in bondgenootschap en vereeniging met U te treden door bemiddeling van onzen dienaar Murād den Armeniër, [en wij zenden hem] met eenige geschenken; deze

(*a*) De definitieve vertaling van deze plaats (volgens Ludolf „Periodus in textu Arabico longo difficillima et obscurissima") heb ik aan Prof. d. G. te danken.

I.

تصدير الكتاب من عند الملك المكرم والسلطان المعظم مالك رقاب الامم الموصوف بالشجاعة والمروة والكرم المعروف بعلوّ(a) المراتب والهمم صاحب الدولة المعظمة المنيفة والسلطنة المكرمة الشريفة عز الملّة اليعقوبية وناصر دين المسيحية سلطان الاف سجد بن سلطان عالم سجد ادام الله ايامه وانفذ فى العالمين رسوم احكامه

يصل الى(b) افتخار ملّة المسيحية وعمادها ونراس النحلة(c) العيسوية(d) وسنادها المتبدل بالحلة الهارونية المنفرد بالبراهين الانجيلية الموشح بالنعم الالهية الغنى بمقامه السامى عن كثرة الاطناب الرافى بعزم الراقى(e) لدار الانجاب زبدة(f) الاصحاب وعمدة الاحباب(g) كنبطان بطاوى فسح الله له فى الامل والمحل واضحك *المليك سنّه بعون(h) الدولة

وبعد فالذى يحيط به المسامع الرايقة والاذهان(i) الفايقة مع اشارتنا(k) معهود واشعار(l) هذ[ا] يوجب الود وحفظ العهود اننا لم نزل بحمد الله تعالى محفوظين بنعمه(m) المتوالية ومن الاكدار صافية جعلك الله تعالى [كذلك](n) بحق من لا يخفى عليه خافية

ولما وصل لنا(o) حسن ذكرك فى الاقطار واستشهر عدلك فى الامصار وعلمنا ما كان من الصحبة والمودة معك ومع والدنا عالم سجد من حسن السيرة وصلاح السريرة والمحبة والمعاهدة والمواصلة تاقت(p) النفس الى معاهدتك ومواصلتك بواسطة خادمنا مراد الارمنى مع شىء من التحف

(a) Ms.: بعلق (d. G.). In elk geval, waar ik eene correctie met (d. G.) geef, is natuurlijk ook de verbeterde vertaling zijn werk.

(b) Ms.: تصل اليه. Waar niets verders gezegd is, stammen de verbeteringen van mij.

(c) Ms.: الحلة (d. G.).

(d) Ms.: الغيبوية. Verbeterd door Franke en Ludolf.

(e) Ms.: الرامى (d. G.).

(f) Lud. verbetert زيدة „incrementum”. Ik behoud زُبْدَة in de beduiding „het uitgezochte”.

(g) Ms.: الاخبار. Ik verbeter wegens het rijm en den context.

(h) Ms.: المحاسنة تعون (d. G.). Maar daar deze plaats aan واعز الله انصاره in II (vgl. blz. 485) beantwoordt, kon men de lezing des Ms. mogelijkerwijze behouden en overzetten: „de weldoeners, die het rijk schragen”.

(i) Ms.: والادهان.

(k) Ms.: ايشارتنا.

(l) Ms.: واسعار (d. G.).

(m) Ms.: بنعمة (d. G.).

(n) add. d. G.

(o) Ms.: وصل تنا; d. G.: وصل بنا.

(p) Ms.: طاقت (d. G.).

zijn: vier paarden en twee geschakeerde ezels van de wilde ezels(a), opdat dit moge zijn eene aanleiding tot onderlinge vriendschap en genegenheid. Ontvang ze zonder het kwalijk te nemen, en zoo God wil, zal onze vriendschap naar het gewoon gebeuren zich nog vermeerderen. En wat Gij ook noodig hebt, doe het ons weten, opdat Gij de vervulling daarvan erlangt, zoo God de Verhevene wil; wij toch zullen den band der vriendschap bewaren. Wij smeeken Hem, tot Wien [onze] terugkeer is, Wiens weldaden aanzienlijk en Wiens gunsten groot zijn, dat Hij ons tot dat wat recht is besture; Hij kent de belangen van Zijne dienaren.

Geschreven in de heilige maand Muḥarram, in het jaar 1083 van de Hedjra van den profeet. Op hem Gods zegen en vrede!

II.

(Van den koning Adyām Sagad aan den Gouverneur-generaal, 1689).

Aanvang des briefs van den geëerden koning en grooten machthebber, die de nekken der volkeren beheerscht, de schaduw Gods neergelaten over de wereld, den verhevensten van de vorsten der messiaansche religie en den machtigsten van de koningen der christelijke belijdenis, den hoogsten heerscher in het land Abessinië, den verdediger der grenzen van Jezu rijk, den bewaarder der evangelische geboden, den verbreider der rechtvaardigheid tusschen de Christenmenschen en de belijders van den Islam, die in zijne beslissingen de juiste woorden treft, met Davidische pantsers bekleed, in het doopwater ingedompeld, den man van ontzag, van volkomenheid, van schoonheid en bevalligheid, den telg van Sultanen, den echten afstammeling van David en Salomon, den Sultan zoon des Sultans, den Sultan Adyām Sagad, zoon des Sultans A'lāf Sagad.

God geve ook aan ons het geluk, dat aan hem in bijzondere mate geschonken is, en late ons tot de bezitters Zijner liefde behooren, en deele ook aan ons uit van die prijslijke edele hoedanigheden en roemrijke begaafdheden, en make ons geschikt om Zijnen dienst te voorzien. God bescherme ons voor de vijandigheid der koningen, als zij hem met wraak bedreigen. God make zijne regeering lang en God sterke zijne helpers. Amen!

(a) = zebra's.

وهى اربعة خيول وحمارين منقش من حمار الوحش ليكون ذلك سببا للتواصل (*a*) والتحابب (*b*) تقبلها من غير مواخذة فان شاء الله يكون المودة على جارى (*c*) العادة بالزيادة ومهما (*d*) يكون لك من حاجة تعرفنا به لتفوز (*e*) بقضائها ان شاء الله تعالى نحفظ عهد المودة نسال من اليه الميعاد جلّت آلاوه (*f*) وعظمت (*g*) نعماوه ان يوافقنا للسداد انه بصير بمصالح العباد التحرير من شهر محرم الحرام (*h*) سنة ١٠٨٣ من هجرة النبوية (*i*) على صاحبها افضل الصلاة والسلام ۞

II.

تصدير الكتاب من الملك المكرم والسلطان المعظم مالك رقاب الامم ظل الله المسبول فى العالم اجل خواقين الملة المسيحية واعز ملوك الطايفة النصرانية وارفع من ملك فى بلاد الحبشية وحامى حمى الثغور العيسوية (*k*) حافظ وصايا الانجيلية (*l*) الناشر بالعدل بين الانفس النصرانية والاسلامية الصايب باحكام اقوال المرضية اللابس من دروع الداودية المنغمس فى الماء المعمودية ذو الهيبة والكمال والحسن والجمال سلالة السلاطين النسيبى الداودى السليمانى السلطان بن السلطان السلطان اديام سجد بن السلطان الاف سجد اعاد الله علينا من الحظ المخصوص به وجعلنا من اهل وده وقسم لنا من هذه (*m*) المكارم الحميدة والايادى المجيدة ووفقنا على القيام بالخدمة وكفانا الله شر الملوك اذا * ناءوا له بنقمة (*n*) أدام الله دولته واعز الله انصاره امين ۞

(*a*) Ms.: سيبا التواصل (d. G.). (*b*) Ms.: والتحايب.
(*c*) Ms.: جار. (*d*) Ms.: معهما (d. G.). (*e*) Ms.: لنفوز (d. G.).
(*f*) Ms.: حيلت الافوه (d. G.). (*g*) Ms.: وعظمة (d. G.).
(*h*) Ms.: والحرام (Ludolf). (*i*) Ms.: البغوة. (*k*) Ms.: العيسوى.
(*l*) Ms.: الانجلية. (*m*) Ms.: هذ.
(*n*) Ms.: باله لنعمة. Ik las بانهم لنقمة „als hun zin op wraak staat"; maar de boven gegevene leeswijze van Prof. de Goeje beveelt zich toch veel meer aan.

Na het zenden eener groete schooner dan bloemengaarden en schitterender dan de luister van zonnen en manen, welker geuren zich verspreiden en welker wegen en opgangen van ons klaar en open zijn, aan den roem des edelsten der machthebberen van Wolandez en Holland en den machtigsten koning van het land *al-Baṭāwi*, den *genderāl* Jan, die in de zaken tot stand gebracht heeft van loffelijke daden wat aan zijne voorvaderen was ontgaan, die [allerlei] aard en soort van moeilijk te regeeren staten vereenigt, voor wien men in onderwerping neervalt van de vier hemelsrichtingen te water en te land en wiens woord geen mensch weerstreven kan.

God make zijn geluk bestendig en zijne zon schitterend en verheffe zijn licht (*a*)! En Hij doe voortduren zijne goede daden en deugden en bestendige de goede leiding der zaken door klare teekenen en aanwijzingen, terwijl Hij zijne verhevene heerschappij en zijne eervolle beschuttende soldaten spare! En Hij doe voortduren in zijnen persoon de zeden zijner vaders en grootvaders!

Nu ter zake: Uwe prijzenswaardige hoedanigheden en Uwe talrijke voortreffelijkheden hebben ons aangedreven om U op deze bladen te schrijven en U aan te spreken met de lieftalligste en bekoorlijkste woorden, en om navraag te doen naar Uw bevinden en de genaden, die U ten deel gevallen zijn, en de voortreffelijke eigenschappen, die Gij bezit.

En wegens hetgeen plaats gehad heeft van herinnering en zending en wederkeerige beschenking van onze vaders en grootvaders — en dit is een oud gebruik en een vaste gewoonte in alle tijden en eeuwen, die ons geroepen heeft U uit te noodigen tot [eene vriendschap], welker reinheid niet getroffen wordt door, noch vermengd is met troebelheid; wellicht zal deze uitnoodiging wederkeerig zijn en den scheidsmuur der verwijdering doen verdwijnen: zoo zenden wij U ten geschenke vijf edele paarden en twintig slaven en twee struisvogelen door den heer Murād, ... (*b*).

(*a*) Eigenl. lichttoren (d. G.).
(*b*) De laatste woorden zijn geheel onverstaanbaar en onvolledig.

غب اهدى (*a*) سلام أزهى من رياض الزهور واشرف من ضياء الشموس والبدور قد نفحت نوافجه (*b*) واتضحت منا نهجه (*c*) ومعارجه لدى افتخار أشرف سلاطين ولنديز وهولان واعظم ملك ملوك بلاد البطاوى وجندرال يان الناصب بالامور الذى غاب عن الاسلاف من محامد انفعلية الجامع بين الاجناس والانواع الصعابية من الطاعة وسجد له من الجهات الاربع الركنية فى البحر والبرية ولا يخالف مقاله من الانسية

أدام الله سعادته واشرق (*d*) شمسه واعلى مناره وأدام فواضله وفضايله وابد هداية لحاجات باعلام معروفة ودلايل (*e*) مع بقاء دولته السامية وكرماء عساكره لحامية وأدام بوجوده رسوم ابايه وأجداده (*f*)

وبعد فان اوصافك لحميدة ومزاياك العديدة بعثتنا الى مكاتبتك فى هذه الاوراق ومخاطبتك بما عذب من الكلام وراق والى (*g*) التفحص عن احوالك وما حولت به من النعم وجلت عليه من محاسن الشيم

ولما كان من التذكار * والارسال والتهادى (*h*) من الاباء والاجداد وذالك عادة قديم وقانون مستقيم فى ساير الدهور والازمان دعانا الى استجلاب [الحب] (*i*) الذى لا يعتريه (*k*) ولا يشوب صفاءه كدر لعل (*l*) ذلك الاستجلاب يكون من لجانبين ويزيل (*m*) لحجاب من البين هذا قد ارسلنا لك على سبيل انهدية خمس خيول من النجايب وعشرين روس من الرقيق ونعامتين (*n*) صحبة خواجة (*o*) مراد ولا فى ذلك فانت احسن طريق بسلك اليه منه من ساير انمسالك.....

(*a*) اهدى = اهداء (d. G.).

(*b*) Ms.: نوافحه (d. G.; wegens den rijm met ومعارجه).

(*c*) Ludolf zegt: Male scripta erat haec vox in apographo nostro, en verbetert بهاجه „praestantia". Prof. de Goeje's verbetering en vertaling treft zeker het richtige.

(*d*) Ms.: واشرف (d. G.).

(*e*) Verbeterd door d. G. uit ودلايلة, maar mogelijkerwijze heeft de schrijver deze vorm bedoeld.

(*f*) Ludolf's tekst: وأجداد (drukfout).

(*g*) Ms.: وعن, wel veroorzaakt door het volgende عن.

(*h*) Ms.: وارسال والتهاء (d. G.).

(*i*) add. d. G.

(*k*) Ms.: يعتر به (d. G.).

(*l*) Ms.: لعد.

(*m*) Ms.: ويزدل (d. G.)

(*n*) Ludolf's tekst ونعامنين (drukfout).

(*o*) Ms.: حواجة; verbeterd door Ludolf.

III.

(Van den Gouverneur-generaal aan den koning Adyām Sagad, 1691).

Aanvang des briefs aan den geëerden koning en grooten machthebber, den milden heerscher, den machtigen, volkomenen, grooten held, van wiens roem en luister de lichten over de oppervlakte der aarde glanzen en wiens macht en gerechtigheid schitteren wijd en breed, die de nekken der volksstammen van Abessinië beheerscht, den verdediger der grenzen van Jezu rijk, den bewaarder der evangelische geboden, die gerechtigheid verbreidt tusschen de Christenmenschen en de belijders van den Islam, die in zijne beslissingen de juiste woorden treft, die met Davidische pantsers bekleed, in het doopwater ingedompeld is, den man van ontzag, volkomenheid, schoonheid en bevalligheid, den telg van Sultanen, den echten afstammeling van David, den Sultan zoon des Sultans, den Sultan Adyām Sagad, zoon des Sultans A'lāf Sagad. Moge God de Verhevene zijn doorluchtig geslacht uitbreiden en moge God de Verhevene zekerheid en veiligheid werpen over hem en over de mannen zijner dynastie en zijne onderdanen in alle tijden en eeuwen; en moge Hij door zijn getrokken zwaard al zijne vijanden en [alle] vijanden zijner religie verdelgen en hen brengen onder zijn zwaard en zijne macht, en geve Hij rijkelijk aan hem en aan de mannen zijner dynastie en zijne onderdanen alle goeds en gezondheid en veiligheid! En Hij bescherme hem voor de vijandigheid der koningen, als zij zich met wraakzucht tegen hem wenden. O God, plaats hun vijandigheid onder zijne voeten, o Heer der werelden, Amen!

Nu ter zake: De bode van Uwe geëerde pen is tot ons gekomen, [door ons] met grooten eerbied ontvangen, door de hand van Uw braven en getrouwen en gewenschten dienaar den heer Murād, den Armeniër. En zijne aankomst in het land van Batavia gebeurde na de geboorte van den Messias — vrede over Hem! — [in het jaar] één duizend en zes honderd en één en negentig in de vijfde maand, op den zestienden dag ervan. En nadat wij hem gelezen en van zijnen inhoud kennis genomen hadden en nadat de beteekenis ervan verstaan en de zin ervan opgelost was, toen dankten wij God den Verhevene openbaar en in het verborgen, in het geheim en in het publiek, omdat God de Verhevene U op

III.

تصدير الكتاب الى الملك الكريم والسلطان العظيم والخاقان الحليم والهُمام (*a*) الفخيم الوافر الجسيم (*b*) الذى تلالا على وجه الارض انوار فخره وبهايه وتشعشع فى الطول [و]العرض عزه وعدله مالك رقاب الامم من القبايل الحبشية وحامى حمى الثغور النعيسوية (*c*) حافظ وصايا الانج[ي]لية الناشر بالعدل بين الانفس النصرانية والاسلامية الصايب باحكام اقوال المرضية اللابس من دروع الداودية المنغمس فى الماء المعمودية (*d*) ذو الهيبة والكمال والحسن والجمال سلالة السلاطين الحسبى (*e*) الداودى السلطان ابن (*f*) السلطان السلطان اديام سجد ابن السلطان الاف سجد مد الله تعالى اصله (*g*) العالى وطرح الله تعالى الامن والامان عليه وعلى اهل دولته وعزينه (*h*) فى كل الاحيان والازمان وحزم (*i*) بسيفه (*k*) المسلول جميع اعدايه واعداى دينه وجعلهم تحت سيفه وقهره وسهل عليه وعلى اهل دولته وعزينه (*l*) كل خير وعافية وسلامة وكفاه شر الملوك اذ[ا] توجهوا عليه بنقمة اللهم اجعل (*m*) شرهم تحت اقدامه (*n*) يا رب العالمين امين اما بعد فقد وصل الينا مبشر (*o*) قلم الكريم المقابل بالعز والتعظيم فى يد خادمكم الصديق الوفى بالامانة والمراد الخواجة مراد الارمنى وكان وصوله الى بلدة بتاوى فى تاريخ ميلاد المسيح عليه السلام واحد الف وست مايه وواحد وتسعين فى شهر الخامس يوم ست عشر منه فلما قراناه (*p*) وتحققنا مكنونه وفهم ما فيه من الاشارة وحل ما فيه من العبارة فحينئذ (*q*) شكرنا الله تعالى ظاهرا وباطنا وسرا وعلانية حيث جعلكم الله

(*a*) Ms.: والهام (d. G.). (*b*) Ms.: الجيم (d. G.).

(*c*) Ludolf: Hanc vocem in prima epistola male scriptam hic emendavimus.

(*d*) Ms.: المعهودية; door Ludolf verbeterd. (*e*) Ludolf verbetert: النسيبى.

(*f*) Ludolf's tekst اين (drukfout). (*g*) Ms.: ضل; door Ludolf verbeterd in اصل.

(*h*) Ms.: عرينه; door Ludolf verbeterd. Waarschijnlijk is رعيته te lezen. Prof. d. G. schrijft mij: Hoewel de mogelijkheid bestaat, dat عزّية = عزوة is, houd ik toch met U 't woord voor verschreven uit رعية.

(*i*) Ms.: وحرم (d. G.). (*k*) Ms.: بسيف (d. G.).

(*l*) Zie boven aanteek. (*h*). (*m*) Ms.: اجمل (d. G.).

(*n*) Ms.: اقدامهم (d. G.). (*o*) Ms.: مشر; verbeterd door Ludolf.

(*p*) Ludolf slaat voor قريناه te lezen. (*q*) Ludolf's tekst فحينيد (drukfout?).

de stee van gezondheid en vrede geplaatst heeft. Dit is de genade Gods des Verhevenen! En de geschenken zijn aangekomen, zooals Gij [die] aan ons in Uwen brief beschreven hebt, namelijk vijf edele paarden en twintig slaven en twee struisvogelen. En wij hebben deze met vriendelijken zin en oprechtheid van hart op het best ontvangen en hebben er ons buiten alle mate over verheugd, daar God de Verhevene de vriendschap en genegenheid tusschen ons en U heeft geketend aan die der vaders en grootvaders. Van de vermelde geschenken zijn één paard en acht slaven en de struisvogelen — behoed zij Uw hoofd — onderweg gestorven. Maar voor ons gemoed zijn zij [als] gaaf tot ons overgekomen — lof zij God! En wij hebben Uwe vriendschap met ons herkend, en wij hebben dus de edelen en de onderdanen bevolen en hebben hun mededeeling gemaakt. En wij hebben den brief en den gezant behoorlijk en eerbiedig ontvangen volgens de gewoonte van koningen en sultanen, en door den heer Murād zijn de berichten voldoende verklaard en het schrijven opgehelderd. Hij heeft ons om vergunning gevraagd om tot Uwe verhevene majesteit terug te keeren. En wij hebben hem op ons schip naar de havenplaats Surātta gebracht en hebben door zijne hand dezen brief gezonden als antwoord aan den Sultan, moge God [zijne dagen] lang maken! En wij vragen dat Gij als Uwe vaders en grootvaders ons niet vergeten moogt, wat liefde en vriendschap en broederschap betreft. Zij zij voortdurend en worde niet afgebroken, zoo lang de zon en de maan aan den hemel staan. Zij begeleide de vaders en zette zich voort bij de zonen, door de genade en de goedheid Gods des Verhevenen. En wij dienen in aan Uwe majesteit (*a*) — moge God de Verhevene haar kracht verleenen! — dat wij aan Uwe hoogheid sommige geschenken afgezonden hebben, opdat het blad niet leeg zij.

Twee stukken rood lakenstof.

Twee stukken groen laken.

Vier stukken roode kroonrassen (*b*).

Vier stukken groene kroonrassen (*b*).

(*a*) d. G. „Eigenlijk moet vertaald worden: En wat in Uwe Hooge Tegenwoordigheid zal worden aangeboden."

(*b*) Zóó de Hollandsche vertaling (naar Ludolf).

تعالى فى مهد الصحة والسلام ذلك الفضل من الله تعالى ووصلت (a)
الهدايا على ما ذكرتم لنا فى مكتوبكم ﴿ خمسة من الخيول النجايب
وعشرون روس رقيق واثنين من النعايم فقبلنا ذلك بطيب نفس
واخلاص (b) قلب باحسن القبول وفرحنا بذلك غاية ونهاية حيث جعل
الله تعالى بيننا وبينكم من المحبة والمواصلة مسلسلة من الاباء والجدود
من الهدايا المذكورة واحد حصان وثمانية روس رقيق والنعايم يسلم
راسكم ماتوا فى الطريق وفى خاطرنا وصل بالتمام الينا الحمد لله فنحن
عرفنا محبتكم معنا فكان امرنا الاكابر والرعية وعرفناهم واستقبلنا المكتوب
مع الرسول بالعز والتعظيم على عادة (c) الملوك والسلاطين وعلى لسان
الخواجة مراد كفاية فى نشر الاخبار *وحل التحرير (d) طلب منا الرخصة
بالرجوع الى حضرتكم العلية فنحن روحناه فى مركبنا الى بندر سرة
وارسلنا فى يده هذ[ا] المكتوب جوابا للسلطان ادام الله تعالى [ايامه] (e)
والمسول ان لا تنسونا من المحبة والصحبة والاخوة مثل اباءكم واجدادكم
تكون *دايم ما (f) تنقطع ما زالت الشمس والقمر تكون صحبة فى
*الاباء صلة (g) فى الابناء بفضل الله وكرمه والمعروض فى حضرتكم اعزها
الله تعالى انا ارسلنا الى جانبكم (h) شىء من الهدايا لا تكون الورقة خالية

قماش جوخ احمر طاقين
جوخ اخضر طاقين
فتوة (i) احمر اربع طاقات
فتوة اخضر اربع طاقات

(a) Ms.: ووصلة; verbeterd door Ludolf. (b) Ludolf's tekst واحلاص (drukfout?).

(c) Ms.: علات; verbeterd door Ludolf.

(d) Ms.: وحال الفاخرير; Ludolf: „Voces procul dubio mendosae; nam *status gloriosus* non quadrat."

(e) Door Ludolf ingevoegd. (f) Hier is iets niet in orde.

(g) Ms.: الاباصلة; naar Ludolf = الاباء اصلة.

(h) Of جانب hier = جناب (vgl. Dozy s. v.) of جناب te lezen.

(i) Hollandsche vertaling „kroonrassen"; mij is die beteekenis niet bekend. Dozy's قفوة *pièce d'habillement* komt hier wel niet te pas. Prof. d. G. schrijft: *Kroonrassen* komt meermalen in de Dagbregisters van Batavia voor, soms naast *laeckenrassen*. 't Schijnt mij mogelijk dat voor فتوة te lezen is قنوة en dat *Guinees lynwaed* bedoeld wordt.

[Een stuk] rood hollandsch zeebaft (*a*), vier en twintig hollandsche ellen lang.

Twee en twintig stukken chineesche zijde-stof.

Daarvan: Vijf stukken in roode kleur.
Vier stukken katoenen.
Vier stukken met zilverdraad doorweven.
Vijf stukken in blauwe kleur.
Drie stukken in gele kleur.
Een stuk in muskuskleur.

Zes stukken perzisch fluweel (*b*).

Daarvan: Drie stukken in roode kleur.
Drie stukken in groene kleur.

Een troonhemel (parasol?) van roode zijde met gouddraad doorweven.

Twee spiegels met ebbenhouten lijsten, ieder anderhalf hollandsche ellen lang en breed.

Twee klokken uit de vijf metalen vervaardigd, eene acht honderd en één en veertig hollandsche ponden zwaar, en de tweede twee honderd en zeven en veertig hollandsche ponden zwaar.

Duizend geschakeerde gebakken tegels.

Vier geweren; op de kolven met goud versierd.

Twee schoone dubbel-geweren.

(*a*) Dat Ludolf's *zeebast* verschreven is voor *zeebaft* heeft Prof. d. G. aangetoond. Zijne conjectuur werd door de Daghregisters bevestigd. Hij vindt verder de correctie van نسل in فصل zeer gewaagd en onwaarschijnlijk en ziet in نسل 't woord, dat aan *zee* beantwoordt.

(*b*) Zóó de Hollandsche vertaling.

نسل (*a*) بفت احمر ولنديز طول اربعة وعشرون ذراع ولنديز
قماش شينه (*b*) حريرى اثنان وعشرون طاقات
منهن احمر خمس طاقات
ومنهن قطنى اربع طاقات
ومنهن بالقصب الفضة اربع طاقات
ومنهن ماوى (*c*) خمس طاقات
ومنهن اصفر ثلاثة طاقات
ومنهن واحد طاقة رنك مسك
فحا (*d*) ايرانى ست طاقات
منهن احمر ثلاث طاقات
ومنهن اخضر ثلاث طاقات
مظلة احمر حريرى محيطة (*e*) بقصب الذهب
مرايتان حواشيهن ابنوس عرض وطول كل واحد منهن ذراع ونصف ولنديز
اثنان ناقوس معمول من المعادن الخمسة وزن واحد ثمان ماية وواحد واربعين رطل ولنديز والثانى وزنه مايتان وسبعة واربعون رطل ولنديز
الف اجور نقش
اربعة بنادق بالمعص (*f*) مزينة بالذهب
اثنان بنادق ملاح مطبقة (*g*)

(*a*) Zóó Ms. De schrijver mag فصل = فسل bedoeld hebben, maar zie blz. 492, aant. (*a*).

(*b*) شينه = „China". Of is شيت te lezen? d. G.: „شينة kon wel *chits* zijn. Gewoonlijk is deze stof echter van katoen. Maar zeer dikwijls vind ik *zijde-chindos* en dit *chinde* is een soort van *chits*. Misschien is zelfs شيندة te lezen."

(*c*) Ik vat dit woord in zijne turksche en nieuw-arab. beduiding.

(*d*) Mij onbekend; vgl. hollandsche vertaling; d. G.: „Daar فحا = fluweel is, vermoed ik dat فحل of zelfs فحلب te lezen is = phelp, zooals herhaaldelijk in de Daghregisters voorkomt. Wij zeggen nog *felp* of *fulp*."

(*e*) Ms.: محيطة, „omgeven".

(*f*) Ms.: بالمقص; mijne lezing en vertaling „kolf" (van عصّ „steunen") is eene gissing. Beter met d. G. te lezen بالمقبض.

(*g*) Ms.: مصفقة; verbeterd door Ludolf, wellicht ten opzichte van den tweeden naasten regel.

Vier paar kleine geweren met goud versierd.
Twee paar kleine dubbel-geweren.
Vier met goud versierde karabijnen (?) (*a*).
Tien twee-snijdende zwaarden.
Twee honderd geweersteenen.
Twaalf patroontasschen (*b*).
Zes lood-gietvormen.
Twee honderd en vier en veertig hollandsche ponden kruidnagels.
Twee honderd en vier en veertig hollandsche ponden muskaatnooten.
Twee honderd en vier en vijftig hollandsche ponden foelie.
Twee honderd en veertig hollandsche ponden kaneel.
Duizend twee honderd en vijftig hollandsche ponden peper.
Een kist (*c*) van sandelhout (?) met zilveren beslag, en daarin negen chineesche vaasjes aangevuld met welriekende olie.
Een pond kaneel-olie.
Een pond sandel-olie.
Een pond min een vierde kamfer-olie.
Twee pond min een vierde muskaatnoot-olie.
Twee pond min een vierde foelie-olie.
Twee pond kruidnagel-olie.

En wij zenden deze vermelde [geschenken] met vriendelijken zin en oprechtheid des harten aan Uwe geëerde hoogheid. Ontvang [ze] van ons met vriendelijken zin en oprechtheid des harten van Uwen kant. Al dit vermelde [hebben wij gezonden] door Uwen dienaar Murād; en hij is geschikt tot Uwen dienst, een door en door getrouw man. En als Gij over ons en onze religie te vragen wenscht, zoo zal Uw dienaar voldoende mededeelingen maken kunnen, al naar hij gehoord en gezien heeft, en hij zal aan Uwe verhevene majesteit bericht indienen (*d*).

(*a*) d. G.: ruitergeweren.
(*b*) Zóó de Hollandsche vertaling.
(*c*) d. G. misschien: theekist (شه = چا).
(*d*) Eigenl.: En hij zal het in Uwe Hooge Tegenwoordigheid aanbieden (d. G.).

اربعة جوز بنادق صغار مزينة بالذهب
اثنان جوز بنادق صغار مطبقة
اربعة (*a*) بنادق الخايلة مزينة بالذهب
سيوف ذو حدين عشرة
مايتان حجار البنادق
وعدة البنادق اثنا عشر
مصب الرصاص ست
مايتان واربعة واربعون رطل ولنديز قرنفل
مايتان واربعة واربعون رطل ولنديز جوز
مايتان واربعة وخمسون رطل ولنديز بسباس
مايتان واربعون رطل ولنديز دارصينى (*b*)
والف (*c*) ومايتان وخمسون رطل ولنديز فلفل
*صندوق شه صندل (*d*) مربط بالفضة وفيه تسعة اوانى شينى مملوات من دهن عطر
عطر الدارصينى (*b*) وزنه رطل
وعطر الصندل وزنه رطل
وعطر الكافور وزنه رطل الا ربع
وعطر الجوز وزنه رطلين الا ربع
وعطر البسباس وزنه رطلين الا ربع
وعطر القرنفل وزنه رطلين

ونحن ارسلنا هذا المذكور من طيب انفسنا واخلاص قلوبنا الى جانبكم العزيز فاقبلوا منا بطيب نفس واخلاص قلب منكم وجميع المذكور فى يد خادمكم مراد وهو لايق لخدمتكم صاحب صدق غاية ونهاية (*e*) وان سالتم عنا وعن ديننا فعلى لسان خادمكم كفاية فى نشر الاخبار كما سمع ونظر وهو يعرض فى حضرتكم العالية ۞

(*a*) Ludolf's tekst اربعة (drukfout). (*b*) Ms.: دارحبسى; m. o. schrijfabuis.
(*c*) Ludolf's tekst والق (drukfout).
(*d*) Ms.: صدوق شه صندى; door Ludolf verbeterd, voor شه slaat hij خشب voor.
(*e*) Ludolf's tekst وبهاية (drukfout?).

Geschreven in de stad Batavia, de regeeringszetel, benedenwinds, na de geboorte des Messias — vrede over Hem! — [in het jaar] één duizend zes honderd en één en negentig in de negende maand, op den twee en twintigsten dag ervan.

Dit is de zegel van den Gouverneur-generaal, met name *Jōannes Kamfhūsen*, de algemeene bestuurder, de vorst der vorsten te land en te water met de raadslieden van de Hollandsche Compagnie.

هذا التحرير من بلدة بتاوية دار السلطنية تحت الريح (a) تاريخ ميلاد المسيح عليه السلام واحد الف وست ماية وواحد وتسعين فى شهر التاسع يوم اثنين وعشرين منه ۞

هذا خاتم الكورنادور جنرال المسمى يوانس كمفهوسن (b) حاكم الكلى وامير الامراء على البر والبحر مع اصحاب المشاورة من (c) جانب شركاء (d) ولنديز ۞

(a) Ms.: الريخ. Ludolf: Vox procul dubio pro sequente perperam scripta, per incuriam scribae non expuncta remansit. d. G.: „beneden den wind" moet behouden blijven. Men noemt aldus de eilanden beoosten ongeveer Kaap Comorin, in tegenstelling van de westelijke eilanden, die „boven den wind" zijn. 't Is in Oost en West eene bekende uitdrukking.

(b) Ms. verkeerdelijk ل voor ک (Ludolf).

(c) Ms.: فر; Ludolf: فى.

(d) Ms.: سركار; door Ludolf verbeterd. Hij wil ook المشاركين in plaats van المشاورة lezen.

Ik ben zeker in Ludolf's zin te handelen, als ik hier eenige zijner woorden over de verdiensten en de voorkomendheid der Oostindische Compagnie herhaal. Hij zegt in de *Praefatio autoris ad lectorem* van de *Appendix* (bladz. 3): Dit nieuw verslag van den tegenwoordigen toestand van Abessinië, dat gij hier ziet, beminde lezer! dank ik aan de hoog aanzienlijke Nederlandsche Oostindische Compagnie. Aan haar hebben ook andere stervelingen van allerlei soort zeer veel te danken. Ik zal hier niet spreken van de goederen, die zij heen en terug voeren, door welke niet alleen het leven gelukkiger gemaakt, maar ook de gezondheid en het heil van het menschelijk lichaam in geneeskunde en heelkunde bewaard wordt. Vele nieuwe landstreken worden ontdekt en in haar oude fabelen; en aan den anderen kant, wordt menig oud verhaal, dat men voor eene fabel hield, als waarachtig bevonden: wat eens verloren was, wordt nu hier op nieuw gevonden en begrepen. Er gaat nauwelijks een jaar voorbij, dat niet iets merkwaardigs uit Indië bericht wordt, hetzij omtrent een nieuw eiland, hetzij omtrent een nieuw volk, hetzij verder omtrent nieuwe natuurwonderen; gelijk als eertijds van Afrika, zoo kan nu van deze Compagnie gezegd worden: *Semper aliquid novi.*

Ludolf vertelt dan ook, hoe hij zelf de goedheid van de Compagnie ondervonden heeft. Hij had van den Keizer aanbevelingsbrieven aan koning Karel II van Engeland en aan de Staten-generaal ontvangen, om door hen mededeelingen over den toenmaligen toestand van Abessinië te verkrijgen en de door hem geschreven Ethiopische brieven aan koning en volk van Abessinië naar dat land te doen komen. Ludolf werd in Engeland koel ontvangen, en heeft nooit gehoord, of iets voor hem gedaan was. Geheel anders was de ontvangst in Nederland. Hij werd door de Staten-generaal dadelijk aan de Compagnie aanbevolen. Het volgende geschrift, herdrukt uit Ludolf, *App.* bladz. 8, spreke voor zichzelf:

Edele/ Erentfeste/ Eersame/ Vrome/ Lieve Getrouwen/ Alsoo Syne Keyserl. Maj. om gewichtige Redenen al voor eenige Jaeren herwaerts begeerigh is geweest/ den tegenwoordigen Toestant van Abessinien in Africa aen de Roode Zee gelegen particulierlyck te mogen weeten/ en tot dien eynde een van Syne Raeden Jobus Ludolfi, Kennis hebbende van tael en

seden van dat Landt/ gecommitteert heeft door Brieven en correspondentie jets seeckers daer van in Ervarentheyt te brengen/ sulcx dat syn Keyserl. Maj. gelieft heeft/ de gemelde Keyserlycken Raet Jobus Ludolfi, aen ons opt best te recommanderen/ om hem daertoe behulpigh te wesen/ ende wy Syne Kayserl. Maj. daerinne gaerne willende voldoen/ oock selfs om verscheyde Reden wenschende dat de particulariteyten van het voorsz. Coninckryck der Abeszinen meer bekent werden mochte; Soo hebben wy sulcx U. L. by desen te kennen willen geven/ en dese Saecke opt best recommanderen/ ten eynde U. L. dieshalven mogen schryven niet alleen aen den Gouverneur Generael tot Batavia, maer oock soo t' door een kortern Wegh geschieden can/ aen de Comptoiren von Arabien en Africa tot Aden, Moccha, Socotora, of daer omtrent/ hun Lieden wel expresselyck ordonnerende/ dat se op de Vragen en pointen/ die meer gemelde Jobus Ludolfi, U. L. overleveren/ of hun lieden toesenden sal/ pertinent willen antwoorden/ ofte daer sy by mancquement van seeckeren Naericht sulcx selfs niet doen en konnen/ alle Vlyt en neerstigheit willen aenwenden/ om deselve door Luyden/ die daer uyt t' Landt comen/ ofte daerin trafiqueren/ te mogen verkrygen/ en wat sy daerin ervaren/ het selve verder aen U. L. willen berichten/ om so verder tot Dienst van Syn Keyserl. Maj. en het gemeen beste aen de voorsz. Keyserl. Raet/ Jobus Ludolfi, ofte syn commis tot Amsterdam gecommuniceert te werden/ onder andern oock/ dat se de Brieven die hy van meeninge is int' voorsz. Coninckryck der Abeszinen te schryven en te senden door Gelegentheit der negotianten van t' Landt der Abeszinen of Armeniers/ met allen Vlyt willen bestellen/ en soo daer eenige Antwoort op quam/ deselve sorgvuldigh herwaerts oversenden/ gelyck hy selfs van alles breeder verhael sal doen/ tot welcken eynde wy hem aen U. L. ten besten recommanderen. Waertoe ons verlatende &c. In den Hage den 12. Augusti 1683.

Aen de Bewinthebberen van de Oost Indische Compagnie ter Presidiale Camer van Amsterdam.

Ludolf's vragen en brieven werden naar Oostindië afgezonden en twee maal beantwoord: ten eerste door den agent der Compagnie Hubert Kloek te Mocca in het jaar 1685, en zes jaren later door den Secretaris Paul de Roo te Batavia. Wij zien, hoe verdienstelijk de voortreffelijke mannen der Oostindische Compagnie

zich ook voor de kennis van Abessinië gemaakt hebben. Op hen kan dus met recht toegepast worden, wat Meijer van de Nederlandsche zeevaart in 't algemeen gezegd heeft: Staan wij allen getrouw op onzen post, en slaan wij allen de handen aan het werk, dan zal onze vaart wel vlot gaan; dan zal elk, die onze geprezene zeevaart ziet, moeten uitroepen: „Zij zijn gelukkig door verdiensten!"

Princeton University, April 23. 1902.

INDONESISCHE EN ACHTERINDISCHE TOONEEL-VOORSTELLINGEN UIT HET RÂMÂYAṆA

DOOR

Dr. H. H. JUYNBOLL.

Inleiding.

Evenals men in de Middelnederlandsche letterkunde van een Arthur- en een Karelcyclus spreekt, kan men ook in de Javaansche literatuur verschillende cycli onderscheiden:

A. De inheemsche Pañji- en Damar Wulan-cyclus.

B. De Indische Mahâbhârata- en Râmâyaṇa-cyclus.

C. De Perzische Amîr Hamza-cyclus.

Het is bekend, dat de verhalen, die tot de tweede en derde categorie behooren, hoewel zij aan vreemde literaturen ontleend zijn, op Java even populair zijn als de inheemsche Pañji- en Damar Wulan-romans. Het Mahâbhârata en Râmâyaṇa toch hebben het repertoire geleverd voor de zoo geliefde wayang purwa-voorstellingen en ook voor de wayang golek-opvoeringen, de Amîr Hamza alleen voor de laatstgenoemde. Terwijl nu reeds vele lakons, die aan het Mahâbhârata ontleend zijn, in druk verschenen zijn, is dit nog niet het geval met de Râmâyaṇa-lakons. Wel is het eigenlijke heldendicht in verschillende bewerkingen reeds uitgegeven, o. a. de Nieuwjavaansche tekst in 1847 door Winter in het 21e deel van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap en de Oudjavaansche in 1900 door Prof. Kern, doch eene uitgave van het Râmâyaṇa in lakon-vorm is tot nu toe nog niet verschenen. Daarom stellen wij ons voor, hier den Jav. tekst en de Nederlandsche vertaling van de Lampahan Rama sawĕg wontĕn Mantili dirĕja mede te deelen. Deze is ontleend aan het Javaansche HS. 196 van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat ons door de Directie dier instelling met de grootste bereidwilligheid ter beschik-

king gesteld werd. Dit HS. bevat tal van lakons, die reeds door dr. Brandes in zijne verhandeling over den "Damar Wulan in lakon-vorm" [1] opgenoemd zijn.

Bovendien willen wij tevens de wayang purwa- en wayang golek-poppen (om hier dit pleonasme maar eens te bezigen), die 's Rijks Ethnographisch Museum bezit, voor zoover zij op het Râmâyaṇa betrekking hebben en nog niet vroeger beschreven zijn, meer algemeen bekend maken. Tevens zal nog het een en ander gezegd worden over Râma-tooneelvoorstellingen op Bali en bij de Maleiers van Malaka, waarbij zich vanzelf eene vergelijking met de Siameesche wayang, die het Ramakien (verbastering van Râmâyaṇa) tot repertoire heeft, aansluit. Wij beginnen met eene vertaling van de bovengenoemde Javaansche lakon te geven. De Javaansche tekst volgt bij wijze van aanhangsel achter deze verhandeling.

I. JAVA.

A. Vertaling van de lakon Rama sawĕg wontĕn Mantili dirĕja, d. i. van Rama in Mantili dirĕja.

I. De vorst van Mantili dirĕja treedt op. Zijn patih is Ugra Banu. De vorst heet Kunṭi Jĕnaka. Hij verleent juist audientie. Alle onderdanen van Mantili dirĕja zijn verzameld. Raden Lĕgawa en Raden Lĕsmana maken ook hunne opwachting bij den vorst van Mantili di rĕja. Zij willen afscheid nemen, om naar de stad Dyarawati terug te keeren. Zij kussen de voeten van hunnen vader. Vorst Kunṭi Jĕnaka ontbiedt daarop zijne dochter Dewi Sinta. Als Dewi Sinta door haren vader ontboden wordt, maakt zij hare opwachting. Daarop wordt bevolen haar mede te deelen, dat haar oudere broeder afscheid neemt, om terug te keeren naar de stad Dyarawati en dat hij voornemens is, zijn vader de voeten te kussen. Nadat de vorst van Mantili dirĕja dit bevolen heeft, keert hij naar zijn paleis terug. Raden Lĕgawa en Raden Lĕsmana gaan mede naar het paleis.

II. Daarop ziet men het vrouwenvertrek. Men is aan het praten over de verwachting, dat hare oudere zuster zal terugkeeren.

[1] Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. XXXVIII, pag. 458.

Midden in het gesprek worden zij gestoord door de komst van hare oudere zuster en Raden Lĕgawa en Raden Lĕsmana, die allen hunne opwachting maken in het paleis.

III. Ook Dewi Sinta met Sĕmar en Bagong zitten ter audientie. Als zij samen gekomen zijn, vragen zij verlof terug te gaan. Vervolgens wordt hun dit toegestaan. Sĕmar en Bagong nemen ook afscheid. Zij hebben de stad Mantili dirja reeds achter den rug.

IV. Daarop treedt de vorst van Ngalĕngka op. Hoe is zijn naam (Jav. dasanama)? Dasa beteekent "tien" en nama "naam". Hij heet Dasamuka. Hij is omringd door al zijne onderdanen. Zij spreken (er) over de Widadari's in den hemel (ten huwelijk te vragen). Zijn patih, raden Pĕrsṭa, is er zeer tegen. Daarop ontbiedt hij Garu langit, die in de betrekking van zwager tot den vorst van Ngalĕngka staat. Hem wordt de zorg voor het rijk Ngalĕngka toevertrouwd. Dasamuka gaat daarop weg met zijn wagenmenner. Garu langit rolt daarop zijn tong uit in het paleis van Ngalĕngka. Laat er gesproken worden van hem, die in het luchtruim is, vorst Dasamuka. Vervolgens is er een geluid. Dasamuka stijgt omhoog. Alle bergen beklimt hij. Alle asceten [1] stoort [2] hij in hunne ascese. Als zij hem weerstreven, worden zij door hem gedood. De vorst Dasamuka keert daarop terug. Als hij bij de stad komt, glijdt hij uit over de tong van Garu [3] langit. Daarop doorsteekt hij deze met een werpspies. Garu langit sterft daarop.

V. Daarna treedt Sarpa Kĕnaka op, die er geen genoegen mede neemt, dat haar man dood is. Dasamuka spreekt sussend tot haar. Sarpa Kĕnaka zwijgt daarop. De vorst Dasamuka beveelt daarop aan patih Pĕrsṭa: hetgeen de goden in den hemel hem ingeven, gelast hij, voor hem te zoeken [4]. Alle asceten beveelt hij te storen. Patih Prĕsṭa gaat (na) het bevel (overgebracht te hebben) weg.

[1] In het HS. staat [illegible] Er is natuurlijk bedoeld [illegible]

[2] Aan [illegible] is hier de beteekenis gegeven, die [illegible] gewoonlijk heeft.

[3] Hier staat Garu en eenige regels hooger Saru langit. De verwisseling is licht verklaarbaar door de groote overeenkomst der beide Javaansche letters ꦒ en ꦱ

[4] Het woord [illegible] is door mij ingevoegd en staat niet in den Javaanschen tekst.

VI. Daarop treedt Sarpa Kĕna(ka) op, die vertrekt uit de stad. Vervolgens gaat zij een grot binnen met haar zoon.

VII. Daarna treden Raden Lĕgawa en Lĕsmana op, met Sĕmar en Bagong. Den geheelen weg over ontginnen zij rustig (het bosch). Zij houden halt op den berg Sukarajasṭi. Daar zien zij een dĕnawa ascese verrichten, Jĕnggini genaamd. De dĕnawa Jĕnggini wordt daarop wakker. Hij vraagt dewi Sinta tot vrouw). Daarop strijden zij. De dĕnawa Jĕnggini wordt door een pijl gedood. Daarop ontginnen zij weder, terwijl zij komen op den berg Rĕsi.

VIII. Laten wij spreken over het kind van Sarpa Kĕnaka, dat gluurt aan de opening van de grot. Door een pijl getroffen, sterft het.

IX. Laten wij spreken over Sarpa Kĕnaka, die weder terugkeert naar haar plaats [1]. Als zij ziet, dat haar kind dood is, schreeuwt zij en pruttelt. Als zij Lĕsmana ziet, bijt zij hem. Raden Lĕsmana spreekt haar toe. Als zij zijne woorden [2] hoort, wordt Sarpa Kĕnaka verliefd op hem. Vervolgens gaat zijn kris schuin omhoog, haar neus wordt getroffen en afgehouwen. Daarop valt zij en vlucht weg. Lĕgawa verwijdert zich vervolgens met Raden Lĕsmana, Sĕmar en Bagong.

X. Als zij midden in een groot bosch zijn, vraagt dewi Sinta om water. Daarop zoeken zij en vinden een groot meer, een meer dat helder en een, dat troebel is, maar daarop baden zij zich in het heldere meer. Zij worden daarop beiden apen. Daarop maken zij apengeluiden [3]. Dan klimmen zij in de boomen. Vervolgens bedrijven zij den coitus [4] boven in den boom. Raden Lĕsmana grijpt daarop een gaḍing-bamboe en zijn gordel. De apen vallen in het troebele meer zij veranderen van gedaante, (en worden weer) zooals zij vroeger waren. Daarop werpt Lĕgawa zijn semen, dat uitgestroomd is, weg, gewikkeld in een gaḍung-blad. Het semen en de ring worden daarop weggeworpen en door den wind voortgeblazen. Lĕgawa gaat daarna weer op weg.

[1] [illegible] staat hier voor [illegible].

[2] [illegible] is hier met „woorden" vertaald wegens den samenhang. Vgl. [illegible] van [illegible].

[3] [illegible] ontbreekt in de Javaansche woordenboeken, doch hangt zeker samen met het O.-J. wre of wrai (aap).

[4] [illegible] is een Oostjavaansche spelling voor [illegible].

XI. Daarop treedt panĕmbahan Gutama op met Subali en Sugriwa en eene dochter, die dewi Ajani heet. Bĕgawan Gutama heeft een talisman, een tooverdoos (tjupu manik astagina). Subali bericht het daarop aan zijn vader. Vervolgens vraagt hij hem en Ajani bericht, dat degene, die het haar heeft gegeven hare moeder is [1].

XII. De vrouw van bagawan Gutama wordt daarop door hem vervloekt en in een beeld veranderd. De tooverdoos wordt daarop door hem weggeworpen en valt in het heldere meer. Daarop loopen zij beiden hem achterna en springen in het water. Daardoor worden zij apen. Daarop strijden zij samen. Hunne wijze van vechten is, dat zij elkaar op den grond smakken. Als Ajani bemerkt, dat het hare broeders zijn, wascht zij hen, maar aangeraakt boven den hals worden zij apen. Daarop keeren zij samen terug en ontmoeten hun vader. Zij verhalen hem, dat zij beiden van gedaante veranderd zijn. Ajani gaat daarop ascese verrichten op den Kĕnḍali Sada. Subali en Sugriwa gaan naar een bidplaats(?)

XIII. Daarop treedt Dasamuka op, omringd door zijne onderdanen. Hij ontbiedt Sar(pa) Kĕnaka. Daarop komt Sarpa Kĕnaka en verklikt aan koning Dasamuka, dat men haar heeft willen verleiden en haar neus afgesneden heeft en dat haar kind omgekomen is door toedoen van Lĕgawa. Vorst Dasamuka.... [2] Daarop verwijdert hij zich, om Dewi Sinta te schaken. Ook beveelt hij het leger van Ngalĕng(ka), om op weg een hinderlaag te leggen aan de voorbijgangers. Daarop gaat hij weg.

XIV. Daarop treden Lĕgawa en Lĕsmana, dewi Sinta met Sĕmar en Bagong op. Midden in het gesprek worden zij gestoord door de komst van dĕnawa's van Ngalĕngka. Daarop gaan zij hen tegemoet en strijden. Lurah Togog strijdt met Sĕmar. Nadat hij verslagen is, vluchten de dĕnawa's.

XV. Laten wij nu spreken over een banṭeng die den weg verspert. Als Raden Lĕgawa hem ontmoet, bespringt hij hem. Daarop schiet hij hem in zijn kop, waardoor hij sterft en weer een dĕnawa wordt. Na den dood van den dĕna(wa) zet hij zijn tocht voort.

---

[1] Deze plaats is duister wegens de korte wijze van uitdrukken; de bedoeling is niet juist te vatten. In de Sĕrat Kaṇḍa (p. 10—11) leest men, hoe Gutama's vrouw hare dochter Añjani omkoopt met die tooverdoos, opdat zij niet aan haren vader zal zeggen, dat hare moeder overspel bedreef.

[2] Hier is de tekst corrupt. De woorden [illegible] hebben geen zin.

XVI. Daarop zullen wij spreken over koning Dasamuka, die in het luchtruim is. Als hij naar beneden kijkt (en ziet), dat er een satriya voorbijgaat, verandert de wagenmenner [1] van gedaante en wordt een gouden kidang, die heen en weer springt voor Lĕgawa.

XVII. Dewi Sinta schept er behagen in, den ki(dang) te zien en noodigt haren ouderen broeder uit, hem te vangen. Daarop raadt Lĕgawa het haar tot driemaal toe af, maar als zij blijft aandringen, gaan zij met hun drieën hem achterna. Lĕsmana blijft achter, doch Sĕmar en Bagong gaan mede met Lĕgawa en achtervolgen den gouden kidang. Als hij na langen tijd niet ingehaald wordt, wordt hij geschoten. Daarop sterft hij. Als hij sterft, roept hij om Sinta. Als Dewi Sinta dit hoort en Lĕsmana (aanspoort, zijnen broeder te hulp te komen [2]), wil Lĕsmana niet. Als zij hem beleedigt, gaat hij zijnen ouderen broeder achterna.

XVIII. Daarna zullen wij spreken over koning Dasamuka, die zich van gedaante verandert en een grijsaard wordt. Daarop nadert hij dewi Sinta. Hij doet [3], alsof hij aan dewi Sinta haar sirihdoos vraagt. Daarop geeft zij die aan hem. Als hij haar aanneemt, gaat de streep open [4]. Daarop reikt hij haar weer over. Dan grijpt hij haar in eens en voert Sinta in het luchtruim. Als hij boven is, verandert hij zich weer in Dasamuka.

XIX. Laten wij nu spreken van raden Lĕgawa. Als Lĕsmana komt, keeren zij terug naar de plaats van dewi Sinta. Als zij zien, dat dewi Sinta verdwenen is, ondervraagt Lĕgawa raden Lĕsmana. Daarop wordt hem alles bericht. Als raden Lĕgawa de woorden van zijnen jongeren broeder hoort, is hij zeer [5] getroffen. Daarop gaan zij beiden aan het mijmeren.

XX. Spreken wij over koning Dasamuka, die Sinta verkregen heeft. Hij is zeer verheugd (daarover). Dewi Sinta verscheurt telkens haar dodot bij iedere span. Zij strooit die onafgebroken uit

---

[1] In den tekst staat [illegible] doch er is natuurlijk bedoeld [illegible]

[2] Deze woorden ontbreken in den tekst, doch moeten blijkens het verband ingevuld worden.

[3] In plaats van [illegible] leze men: [illegible]

[4] In het voorafgaande had moeten staan, hoe Lakṣmaṇa ter bescherming een streep om Sitâ trekt, voordat hij haar verlaat.

[5] Het HS. heeft [illegible] In plaats hiervan leze men: [illegible]

onderweg. Als haar dodot te kort schiet, scheurt zij haar gordel in stukjes en strooit die langs den geheelen weg.

XXI. Laten wij spreken over Lĕgawa en raden Lĕsmana, Sĕmar en Bagong. Zij zijn allen verbijsterd in het woud.

XXII. Spreken wij over den vogel Gĕnṭayu, die van den hemel (komt), wenschende Raden Lĕgawa te dienen. Als hij Dewi Sinta hoort weenen, vliegt hij op Dasamuka aan. Daarop valt hij en Dewi Sinta wordt medegevoerd door den vogel Ganṭayu. De vorst Dasamuka komt weer bij [1] en strijdt weer met den vogel Gĕnṭayu. Daarop steekt hij hem met een werpspies. Daarna plukt hij hem. Dewi Sinta wordt hem ontweldigd en de vogel Gĕnṭayu wordt weggeslingerd; de Garuḍa weent. Daarop treden Raden Lĕgawa en Lĕsmana op met Sĕmar en Bagong. Juist terwijl zij in gesprek zijn, worden zij gestoord door den vogel Gĕnṭayu, die voor Raden Lĕgawa neervalt. Daarop ondervraagt hij den Garuḍa en deze vertelt de geheele toedracht der zaak, maar als hij bij het noemen van de woonplaats van hem, die dewi Sinta wegvoerde, gekomen is tot Ngalĕng [2], sterft hij.

XXIII. Raden Lĕgawa is zeer teleurgesteld. Daarop maakt hij zijn gordel los en gebruikt dien als lijkkleed.

XXIV. Spreken wij nu van Girinata (Çiwa); in den hemel zijn alle goden vergaderd. Zij willen een vorstelijke lijkbaar bestijgen. Daarop wordt iemand naar Ngastina gezonden. De gezant is bĕkĕl Nĕrada. Daarna daalt hij af uit den hemel.

XXV. Nu zullen wij spreken over Raden Subali, die omringd is door al zijne ambtenaren. Midden in hun gesprek worden zij gestoord door bĕṭara (Nara)da, die plotseling uit het luchtruim komt schieten. Daarop brengt Nĕrada zijn last over en stijgt daarna weer op [3] in de lucht. Subali bericht het aan zijne vrouw en vertrekt daarop.

XXVI. Spreken wij over Jaṭa sura en Mahesa sura. Daarop strijden zij en Sugriwa wordt overwonnen. Subali gaat daarop binnen en wordt er uitgeworpen. Daarop strijdt hij met Jaṭasura. Deze sterft en ook Mahesasura sterft. De grot blijft van buiten

---

[1] Er staat [illegible] doch er is natuurlijk bedoeld [illegible]

[2] Jaṭâyu sterft dus, voordat hij den naam Ngalĕngka geheel uitgesproken heeft. Zie Sĕrat Kaṇḍa, I, pag. 94.

[3] In plaats van [illegible] leze men [illegible]

gesloten. Sugriwa keert daarna terug en bericht het aan zijne schoonzuster. Spreken wij van hem, die in de grot is, Raden Subali. Hij trapt tegen de deur van de grot. Daarop gaat deze open en hij gaat er uit. Spreken wij over god Nĕrada en Bĕṭara Endra en Sambu. Dezen ontmoeten Subali. Daarop leeren zij hem de tooverspreuken Pañcasana, Aji Dipa en Aji Brajamusṭi. Vervolgens wordt hij weggezonden door Nĕrada. Subali keert terug.

XXVII. Nu treedt op Sĕcawati, de vrouw van Subali. Midden in het gesprek worden zij gestoord door de komst van Sugriwa. Deze valt zijne schoonzuster lastig. Daarop vlucht zij weenende. Als Subali komt, strijdt hij met Sugriwa. Sugriwa wordt (op den grond) geworpen en beklemd door een kamal-boom.

XXVIII. Daarop treedt Raden Lĕgawa op, met Raden Lĕsmana, Sĕmar en Bagong. Zij bevinden zich onder een kamal-boom. Raden Lĕgawa slaapt. Sugriwa weent boven in den kamal, terwijl hij Subali beschimpt. Als zijne tranen vallen op de borst van Raden Lĕgawa, schrikt deze en schiet in den kamal-boom. Sugriwa vertoont zich en wordt gelast naar beneden te komen [1]. Vervolgens ondervraagd wordende, zegt Sugriwa (het) aan Raden Lĕgawa. Deze vraagt naar de ligging van Lĕngka. Sugriwa zegt het niet te weten. Sugriwa verzoekt hem, Subali te dooden, maar hij wil niet. Sugriwa neemt afscheid en gaat naar Ngastina.

XXIX. Spreken wij van Raden Subali. De uitdaging van Sugriwa hoorende, raadt hij het hem af. Sugriwa valt hem daarop aan. Sugriwa wordt (op den grond) geworpen en valt neer voor Raden Lĕgawa. Daarop vraagt hij hem om hulp, om Subali te dooden. Lĕgawa gelast Sugriwa, nog eens te strijden met Subali. Daarop strijden zij [2]. Midden in het gevecht wordt Subali door een pijl getroffen, in de borst gewond en valt. Sugriwa is verheugd. De vrouw van Subali weent. Lĕgawa en Lĕsmana gaan naar hen toe en ondervragen Subali. Deze verhaalt alles en vertrouwt hun zijnen nog ongeboren zoon toe. Daarop sterft Subali. Lĕgawa is getroffen. Daarop wordt hij uitgenoodigd, vorst van Ngastina te worden. Lĕgawa wil niet en gaat op weg.

[1] Er staat [illegible] doch bedoeld is [illegible]

[2] Hier is in het HS. een hiaat.

XXX. Spreken wij nu van koning Dasamuka, die uit het luchtruim komt. Daarop gaat hij naar de pagĕlaran, waar al zijne onderdanen vergaderd zijn. De vorst gelast den patih Prĕsṭa op zijne hoede te zijn en om een middel te zoeken, ten einde dewi Sinta te bevredigen. Daarop treedt (Batara) Guru in den hemel op. Alle guru's zijn verzameld, om te vragen, wat de oorzaak is van de landplaag. Nĕrada zegt alles. Guru vraagt aan Nĕrada. Nĕrada neemt daarop een gaḍung ila-ila (soort van vrucht) en verandert die door concentreering van gedachten in een aap. Guru gelast daarop aan alle goden, om door concentreering van gedachten apen te scheppen. Guru gelast Nĕrada daarop, alle apen te geleiden. Guru vertrekt en zij gaan uiteen.

XXXI. Daarna treden op Lĕgawa, Lĕsmana, Sugriwa, Sĕmar en Bagong. Zij ontginnen het woord Pañcawati. Midden in het gesprek worden zij gestoord door de komst van vele apen. Nĕrada ontmoet Lĕgawa en schenkt hem de apen, de koninklijke heerschappij en den naam van koning Rama. Nĕrada keert daarop naar den hemel terug. Koning Rama ontbiedt alle apen. Zij zijn alle bijeen en huldigen hem. Daarop beveelt hij hun, een paleis te bouwen. Het is in éen dag voltooid. Spreken wij van de vrouw van Subali. Deze heeft een zoon, die door bĕṭara Rama als kind aangenomen wordt, onder den naam van Anggada. Hij wordt gelast, in Andong sari te wonen. Bĕṭara Rama beveelt daarop, Sinta te zoeken. Sugriwa brengt dit bevel aan alle apen over. Daarop vertrekken zij, Sinta zoekende. Anggada gaat op weg en koning Rama vertrekt.

XXXII. Nu treedt Añjani op, op den Kĕnḍali sada met Hanoman. Deze vraagt naar zijnen vader, waarop zij het hem mededeelt. Hij neemt afscheid, om naar den hemel te gaan. Daarop ontmoet hij den bewaker van de poort en zij strijden. De poortwachter wordt overwonnen. Daarop zegt hij het aan Guru. Daarna ontmoet Hanoman Guru en deze zegt hem, dat hij naar Pañca ḍĕnḍa moet gaan. Daarop vertrekt Hanoman naar Pañca ḍĕnḍa. Daarop ontmoet hij de apen in Pañcawati. Zij ondervragen elkaar en strijden daarop. Hanoman overwint. Daarop strijdt hij met Anggada, waarop Hanoman weder overwint. Als dit aan Sugriwa bericht wordt, ontbiedt deze hem. Vervolgens ontmoet hij Sugriwa en wordt door hem ondervraagd. Hanoman vertelt daarop alles. Daarna wordt hij tot grassnijder gemaakt.

XXXIII. Nu treedt bĕṭara Rama op, die audientie verleent.

Patih Sugriwa met al zijne makkers maakt zijne opwachting. Men beraadslaagt over hen, die Sinta zoeken. Na eenigen tijd ziet hij Hanoman en ondervraagt hem, waarop deze alles mededeelt. Daarop gaat men uiteen.

XXXIV. Nu treedt Dasamuka op, door al zijne onderdanen omstuwd. Hij ontbiedt Kumbakĕrna. Deze dwarsboomt hem, waarop hij door Dasamuka wordt weggezonden. Daarna verwijdert hij zich en verricht ascese op het gebergte. Daarop doet hij Wibisana een voorstel en ook deze verzet zich tegen hem. Dasamuka gaat daarop terug. Zij, die hunne opwachting maken, gaan naar huis. Wibisana gaat naar zijnen ouderen broeder. Deze is vertoornd en smijt hem op den grond, zoodat al zijne beenderen gekneusd [1] worden. Daarop gelast hij, hem te verbannen naar het gebergte.

XXXV. Nu treedt bĕṭara Rama op, audientie verleenende. Hanoman wordt ontboden. Na bevolen te zijn, gaat hij naar den berg met zijne moeder, aan wie hij het mededeelt. Daarop maakt hij weder zijne opwachting bij koning Rama. Daarop wordt hij naar Ngalĕngka gezonden, waarbij hem een ring meegegeven wordt. Hij vertrekt.

XXXVI. Spreken wij van Kaṭĕksih en Kaṭĕksa. Zij liggen in een hinderlaag op een viersprong. Midden in hun gesprek worden zij gestoord door Togog, die iets komt mededeelen. Kaṭĕksih houdt het hoofd achterover en den mond open. Hanoman geraakt daarop in den muil van den buta. Hij trapt hem, waardoor de buta sterft. Daarop strijdt hij met Kaṭĕksa. Deze sterft, waarop Hanoman verder gaat.

XXXVII. Spreken wij van Sinta en Trijaṭa. Zij wordt gelast, Dasamuka te ontmoeten, om uitstel te verzoeken en het hoofd van koning Rama en van zijnen jongeren broeder te eischen. Daarna zal zij Dasamuka ontmoeten. Deze is verheugd. Daarop ontbiedt hij Sĕngkali en Sĕngkala. Zij worden gedood en hunne hoofden aangeboden door de dienaressen.

XXXVIII. Daarop treedt Sinta op. Midden in het gesprek wordt zij gestoord door de komst van haar, die de hoofden brengen. Daarop worden zij aan Sinta aangeboden. Zij bekijkt ze aandachtig. Daarop gelast zij Trijaṭa, om hen, die op weg zijn, te gaan zoeken. Trijaṭa vertrekt, langs het water. De ĕmbans wachten allen op haar op den weg.

[1] Eigenlijk staat er: „gebroken", doch dit is onmogelijk met het oog op het verdere verhaal.

XXXIX. Daarop ontmoet zij Hanoman en ondervraagt hem. Daarop verhaalt hij haar zijn geheelen tocht. Zij neemt hem mede naar de poort. Deze wordt bewaakt door Sarpa kĕnaka en Krama daya. Trijaṭa ontmoet hen en verschijnt voor Sinta. Hanoman wordt ontboden [1]. Als hij Sinta ontmoet, verhaalt hij haar alles. Daarop wordt hij besprongen door Sarpa kĕnaka. Hanoman gaat mede en wordt gebonden en aan Dasamuka aangeboden.

XL. Nu treedt Dasamuka op. Midden in het gesprek wordt hij gestoord door Togog, die komt berichten, dat Kaṭĕksih en Kaṭĕksa gedood zijn in een gevecht met Hanoman. Daarop komt Sarpa kĕnaka Hanoman gebonden aanbieden. Deze gaat gebonden op dezelfde rij naast hem zitten. Als Dasamuka dit ziet, wordt hij vertoornd en gelast, hem te dooden, maar hij sterft niet. Daarop wordt hij in brand gestoken. Daarna vliegt hij omhoog en alle huizen van Ngalĕngka raken in brand. Hanoman gaat daarna op weg. Op den berg Suka rini is iemand, die weent. Hij gaat er naar toe en ondervraagt hem. Wibisana verhaalt alles. Hanoman wordt daarop gebeten door een buta, die de wacht houdt. Daarop strijden zij en de buta sneuvelt. Hij neemt Wibisana mede en hij wordt gedragen door Sĕmar en Bagong. Wibisana vertrekt.

XLI. Daarna treedt Rama op met geheel zijn gevolg. Midden in het gesprek worden zij gestoord door Hanoman, die van Ngalĕngka komt. Hij verhaalt alles wat hij ondervonden heeft. Rama beveelt daarop Sugriwa, dadelijk tegen Ngalĕngka op te rukken. Daarop vertrekt men, doch blijft staan, weerhouden door de zee. Rama verdiept zich daarop in gebed.

XLII. Nu treedt Guru op, omstuwd door alle goden. Nĕrada wordt gezonden, om hem, die vurig bidt, te ondervragen. Nĕrada vertrekt daarop.

XLIII. Dan treedt Rama weer op. Nĕrada vindt hem en Rama vertelt hem alles. Nĕrada neemt afscheid en keert terug naar Guru. Daarop verhaalt hij alles. Guru geeft hem daarop een wapen. Nĕrada vertrekt vervolgens weder naar de aarde. Rama vindende, geeft hij hem het wapen, dat hij aanneemt. Nĕrada stijgt daarna op en keert terug. Rama schiet vervolgens in de zee, die uitdroogt. Spreken wij van god Baruṇa, die de

[1] In plaats van ꦠꦶꦩ꧀ꦧꦭꦶ leze men ꦝꦶꦠꦶꦩ꧀ꦧꦭꦶ꧈

diepte der zee bewaakt. Als hij den wensch van koning Rama verneemt, komt hij koning Rama opzoeken. Hij verhaalt alles. Rama gelast Baruṇa daarop, terug te keeren. Baruṇa keert terug. Koning Rama beveelt Sugriwa, de zee te overbruggen. Alle apen werken aan de brug, maar Anggada twist dikwijls met Hanoman. Bergen worden als materiaal voor de brug gebruikt.

XLIV. Vervolgens spreken wij van dewi Sinta. Zij zendt een bode naar de brug. Degene, die op weg gaat is Trijaṭa. Zij vertrekt vervolgens.

XLV. Spreken wij nu weder van Rama, die door eene menigte omstuwd is. Hij wordt gestoord door den komst van Trijaṭa. Zij komt bij koning Rama. Haar wordt alles bericht. Vervolgens wordt zij gelast terug te keeren. Wibisana wordt door Hanoman ontboden [1]. Wibisana komt bij Trijaṭa. Zij neemt daarop afscheid en keert terug naar Ngalĕngka. Daarop komt zij bij Sinta en verhaalt alles wat haar overkomen is.

XLVI. Spreken wij nu van het optreden van Dasamuka op den berg Gambiralaya, omstuwd door zijne onderdanen. Daarop ontbiedt hij duikers, om Rama te verspieden; Bajul Sĕngara en Yuyu rumpung vertrekken daarop.

XLVII. Nu treedt koning Rama op. Hij spelevaart op zee met Lĕsmana. Als hij midden in de zee is, wordt de brug vernield door Bajul Sĕngara. Koning Rama wordt door het water medegevoerd. Anggada wil hem helpen, doch kan niet. Daarop helpt Hanoman hem. Rama ontbiedt Nilasraba en gelast hem, in de zee te gaan. Daarop strijden zij en Bajul Sĕngara sneuvelt. Yuyu rumpung wordt gebonden. Door Rama los gelaten, keert Yuyu Rumpung terug naar Ngalĕngka.

XLVIII. Daarna treedt Dasamuka op, teruggekeerd van het gebergte. Hij verleent eene drukbezochte audientie op de pagĕlaran. Midden in het gesprek wordt hij gestoord door Togog, die komt berichten, dat zijn tocht mislukt is. Als hij zijne woorden hoort, is Dasamuka vertoornd. Prahasta krijgt bevel, om op te trekken naar de brug. Pragalba en Prakĕmpa gaan mede. Het teeken tot vertrek (wordt gegeven). Dasamuka af.

XLIX. Spreken wij over het optreden van Rama met al zijn gevolg. Midden in het gesprek wordt hij gestoord door hen, die de grenzen bewaken. Zij komen berichten, dat het leger van

[1] Letterlijk staat in den tekst: „Wibisana Hanoman die ontbiedt", doch uit het verband blijkt, dat het bovenstaande bedoeld is.

Ngalĕngka (in aantocht is)[1]. Rama beveelt Sugriwa, het teeken tot het vertrek te laten geven. Zij ontmoeten en raken slaags met de voorhoede (der buta's). De apen worden overwonnen. Bali (en?) Wisata komen te hulp en daarop strijdt men (weder). Het buta-leger (wordt verslagen). (Pra)kĕmpa komt te hulp. Daarop strijdt men en Prakĕmpa sneuvelt. Pragalba trekt ten strijde. Wisata (en?) Bali worden verslagen. Kumbali en Pralamba treden vooruit. Janula en Cocak Rawun treden vooruit. Prahasta strijdt daarop met Anggada, die overwonnen wordt. Ook Sugriwa wordt overwonnen. Daarop strijdt hij met Anila en Prahasta sneuvelt, verpletterd door een berg. Het leger van koning Rama trekt vooruit. Daarna allen af.

L. Spreken wij nu over het optreden van Dasamuka. Midden in het gesprek wordt hij gestoord door de komst van Togog, die bericht, dat Prahasta gesneuveld is. Dasamuka is vertoornd en wil daarop naar het gebergte gaan, om (Kumbakarna) te wekken en laat allerlei olifanten, buffels, kidang's en herten slachten, waarop hij naar het gebergte gaat. Kumbakarna wordt gewekt, daarop ontwaakt hij. Kumbakarna wordt uitgenoodigd, met Dasamuka te eten. Als hem een voorstel gedaan wordt, weigert Kumbakarna. Dasamuka is vertoornd. Kumbakarna vertrekt daarop met Sarpa kĕnaka en Krama daya. Daarop vertrekken zij.

LI. Spreken wij nu over het optreden van Rama, die een druk bezochte audientie verleent Midden in het gesprek wordt men gestoord door opschudding buiten, (omdat) het leger van Ngalĕngka komt. Sugriwa krijgt bevel, zich gereed te maken en gaat daarop den vijand tegemoet. Daarna raakt men slaags. Krama dĕti sneuvelt door de hand van Kumbali. Krama daya strijdt met Cocak rawun en den aap Jĕmbawan. Krama daya sneuvelt. Sarpa kĕnaka strijdt met Anala en sneuvelt. Kumbakarna treedt vooruit en strijdt met Bĕ.... Alle (apen) worden verslagen. Sugriwa treedt vooruit, doch kan het niet volhouden. Spreken wij van Hanoman..... boven. Als hij dit bemerkt, treedt Sugriwa vooruit, gevolgd door Anggada. Vervolgens...... Daarna grijpt hij de ooren van Kumbakarna en scheurt ze beide tegelijk in. Sugriwa vlucht en biedt de ooren aan Rama aan.

[1] De rand van deze bladzijde is afgescheurd, waardoor hier telkens woorden ontbreken, die ik, voor zoover het verband toelaat, tusschen haakjes ingevuld heb.

Als Wibisana dit ziet, krijgt hij tranen in de oogen. Vervolgens wordt gelast, ze weg te werpen en zij worden in zee geworpen Rama gelast daarop Lĕsmana en Wibisana ten strijde te trekken tegen Kumbakarna. Kumbakarna wordt door hen beschoten en beide zijne handen worden tegelijk getroffen. De tweede maal worden zijne beide voeten tegelijk getroffen. Vervolgens wordt zijn hals getroffen. Kumbakarna sneuvelt. Lĕsmana maakt daarop zijne opwachting bij Rama. [1]

LII. Vervolgens treedt Guru op. Alle (goden) zijn verzameld. Nĕrada wordt gezonden, om zijn misnoegen aan Rama over te brengen. Daarop gaat hij en komt bij Rama. Nĕrada neemt daarop afscheid en keert terug.

LIII. Spreken wij nu over het optreden van Dasamuka. Alle (buta's) zijn vergaderd. Midden in het gesprek wordt men gestoord door de komst van Togog, die bericht, dat Kumbakarna gesneuveld is. Dasamuka is hevig vertoornd. Daarop (wil) hij zelf uittrekken, (doch) zijne zonen staan dit niet toe. Daarna gelast hij 't Jaya Indrajit met zijne broeders. Daarop vertrekken zij. Als zij komen aan den oever van het water, houden zij halt en verlustigen zich. Indrajit gaat daarop heimelijk naar het leger (van Rama). Onder weg ontmoet Sambu hem. Zij ondervragen elkander. Als hij vernomen heeft (wie Indrajit is), geeft (Sambu) hem een wapen en Indrajit neemt het aan. Daarop schiet hij er mede (boven) het leger. Allen sneuvelen. Indrajit gaat daarop naar de plaats van Rama. Hij ziet, dat Rama nog zit met Lĕsmana. Hanoman en Anila zijn nog buiten. Rama verneemt daarop, dat al zijne onderdanen gesneuveld zijn. Daarop ontbiedt hij Hanoman. Lĕsmana is het, die Hanoman ontbiedt. Hij komt en wordt daarop gelast, het kruid lajona te zoeken op den Yitmagiri. Hanoman vertrekt naar den berg Yitmagiri. Daarop trekt hij den geheelen berg uit en biedt hem aan Rama aan. Daarop neemt Rama hem. Als het geneesmiddel toegediend wordt, worden zij allen weer levend. Daarna geeft men het teeken, om op te trekken tegen den vijand in Ngalĕngka.

LIV. Spreken wij van raden Indrajit. Hij verlustigt zich op zijn gemak met zijne broeders. Midden in het vermaak, hoort hij een donderend geschreeuw en geweerschoten (!). Daarop wordt het

[1] De strijd van Kumbhakarṇa met Hanûmân en Sugriwa is volgens eene Bal. afbeelding voorgesteld in plaat V.

teeken tot den opmarsch gegeven en men raakt slaags. Kumbali bestrijdt Trikaya. Kumbali wordt overwonnen. Jaya Anggada trekt ten strijde tegen Trikaya en Triwaneh. Trikaya en Triwaneh sneuvelen beiden tegelijk. Waradewa trekt ten strijde tegen Anggada. Waradewa wordt overwonnen. Dewatantaka komt te hulp en strijdt met Anggada. Dewatantaka sneuvelt. Megananda valt hem van boven aan. Op Anggada neerschietende, werpt hij hem neer. Hij valt neer vóor Rama. Anila trekt ten strijde tegen Megananda. Anila wordt overwonnen. Hanoman bemerkt, dat Anila overwonnen is. Daarop schiet hij op hem neer van boven. Megananda wordt door de beide personen bestegen. Daarop wordt Megananda gewurgd en sneuvelt hij. Trisirah trekt ten strijde tegen Anila. Daarop werpt deze een berg op hem, waardoor Trisirah omkomt. Hanoman trekt ten strijde tegen Indrajit. Hevig is hun (strijd [1]). Indrajit doet vuur komen. Hanoman doet regen komen. Indrajit doet wurmen ontstaan, waarop Hanoman talingen doet ontstaan. Indrajit sneuvelt daarop. Hanoman maakt daarop zijne opwachting bij Rama. Allen verlustigen zich.

LV. Daarop trekt Dasamuka zelf uit. Niet lang daarna komt Togog berichten, dat al zijne zonen gesneuveld zijn. Dasamuka is hevig vertoornd. Daarop trekt hij op tegen het leger (van Rama) en strijdt met de apen. Rama gelast daarop al zijne krijgslieden (hem te bestrijden). Al zijne krijgslieden worden overwonnen. Daarop beveelt hij Hanoman, ten strijde te trekken tegen Dasamuka. Met Lĕsmana trekt hij ten strijde. Dasamuka wordt daarop beschoten, maar tengevolge van de taaiheid van zijn huid, buigen de punten der pijlen krom. Lĕsmana wordt overwonnen in den strijd. Hanoman treedt vooruit en werpt een berg op hem, doch Dasamuka staat pal. Hanoman wordt op den grond geworpen. Hanoman keert weer terug. Terwijl zij nog hevig aan het vechten zijn, trekt Rama ten strijde tegen Dasamuka. Hij grijpt Dasamuka en werpt hem neder, terwijl hij hem treft (?) met den pijl Nĕracabala. Dasamuka wordt getroffen en zijn hals afgesneden. Zijn hoofd wordt aangeboden. Rama beveelt Hanoman, om een berg op Dasamuka te werpen. Hanoman rukt daarop den berg Siyĕm uit. Zijn romp wordt voortgesleept door Hanoman, en in zee geslingerd en vervolgens werpt hij er een berg op. Hij

[1] Het woord ontbreekt in den tekst, maar is uit het verband licht te raden.

is niet dood en niet levend, doch hij kreunt voortdurend. Rama keert daarop terug naar zijn pasanggrahan. Daarop verlustigen allen zich. Rama kruist de armen over de borst, gaat op één been staan en sluit de negen openingen. Rama gaat daarop naar den hemel en komt bij Guru. Rama verhaalt alles aan Guru. Zij sluiten een overeenkomst. Daarop hoort Guru hem aan en beveelt Rama terug te keeren. Rama keert terug naar de aarde. Als hij op de aarde komt, zijn allen nog bezig, zich te vermaken. Daarop gaan zij naar de pagĕlaran, waar allen hunne opwachting maken. Daarop gaan zij uiteen en hij ontmoet weder dewi Sinta. Dewi Sinta's hoofd wordt daarop gewasschen en zij verwisselt van kleederen, terwijl zij een zeer kostbaar gewaad aantrekt. Daarop vermaken zij zich en keeren weer terug naar Pañcawati.

B. Analyse van den lakon en vergelijking met andere Javaansche en Maleische teksten.

Thans willen wij bovenstaanden lakon kritisch onderzoeken, wat den inhoud betreft, en zien, met welke der tot nu toe bekende teksten de meeste overeenstemming op te merken is. Hiertoe stonden ons de volgende werken ten dienste:

1° Het Oudjavaansche Râmâyaṇa, uitgegeven door Prof. Kern (Nijhoff, 1900).

2° Eene Nieuwjavaansche uitgave van hetzelfde gedicht door Winter (Verh. Bat. Gen. XXI).

3° De Maleische Sĕri Rama, in proza uitgegeven door Roorda van Eysinga (Amsterdam, 1843).

4° Eene geheel andere redactie, uitgegeven door Maxwell (Journ. Str. Br. R. A. S. 1886. June).

5° De Sĕrat kaṇḍa ning ringgit purwa, Cod. 645 uit het legaat van der Tuuk. Uittreksels uit dit HS. geeft dr. Brandes in zijne Beschrijving der Javaansche, Balineesche en Sasaksche handschriften van dr. van der Tuuk, Batavia, 1901, I. p. 129—132 sub n° 163, waar echter niets over den inhoud gezegd wordt.

Gemakshalve hebben wij in de bovenstaande vertaling de verschillende tooneelen van Romeinsche cijfers voorzien.

Beginnen wij met het eerste tooneel. Dit verplaatst ons onmiddellijk in Mantili dirĕja [1], eene verbastering van het Indische Mithilâdhirâjya. Van de geboorte van Râma en zijne broeders.

[1] Ook in Winter's uitgave van het N. Jav. gedicht luidt deze naam Mantili (bv. p. 23, r. 4—5, 7), ook wel Mantili diraja (bv. p. 28, r. 3 v. o.)

zijn huwelijk met Sîtâ, wier hand hij verwerft door het spannen van een boog, enz. wordt hier dus niet gesproken, doch hier wordt ondersteld, dat hij reeds met Sîtâ gehuwd is.

De naam van den vorst, Kunṭi Jĕnaka, is zeker gevormd naar analogie van Kunṭiboja, zooals Kunṭi's vader of pleegvader heet, doch in dit geval heeft de voorvoeging van Kunṭi in het geheel geen beteekenis.

Lĕgawa is de naam, dien Râma in het eerste deel van dezen lakon draagt. Het is eene verbastering van Skr. Râghawa, d. i. afstammeling van Raghu, zooals Râma o. a. in het O. Jav. Râmâyaṇa zeer dikwijls genoemd wordt, naast Raghuputra, Raghusuta, Raghutanaya enz. De laatste namen zijn natuurlijk onjuist, want Râma is de kleinzoon, doch niet de zoon van Raghu. De andere naamsverbasteringen in dit tooneel (Jĕnaka = Skr. Janaka, Dyarawati = Skr. Dwârawatî, Sinta = Skr. Sîtâ en Lĕsmana = Skr. Lakṣmaṇa) zijn te gewoon, om er hier langer bij stil te staan.

Dit tooneel beantwoordt aan pag. 4—5 van Winter's inhoudsopgave of pag. *mau* vlg. van den tekst. In het O. Jav. gedicht wordt Mithilâ genoemd in vers 53 en 61 van sarga II.

De naam van den patih Ugrabanu komt daar niet in voor, doch Janaka wel, n.l. sarga II, vers 49, 56, 58, 60 en 61, V, 27 en 48, enz. Zeer dikwijls heet Sîtâ daar Janakâtmajâ, Janakaputrî, Janakasutâ en Jânakî, d. i. Janaka's dochter. In de beide Javaansche gedichten is, in navolging van het Indische epos, Ayodhyâ de residentie van Râma's vader, terwijl in dezen lakon Dyarawati daarvoor in de plaats treedt. Dit is echter de residentie van Kṛṣṇa. In de Maleische ḥikâyat Sri Rama (pag. 18 R. v. E.) is ook sprake van درواتي فروا d. i. Darawati pura. Dit is daarom merkwaardig, omdat ook in 't vervolg telkens zal blijken, dat de inhoud van den lakon veel meer overeenkomst vertoont met de Maleische dan met de Javaansche uitgegeven redacties. Het is trouwens bekend, dat de Rama kĕling de bron is van de Javaansche Rama-lakon's en daar ook de Maleische Sri Rama tal van Tamil-eigennamen bevat (o. a. Bibusanam, Mahamêruparwadam en Surapandaki = Tamil Curpanagei, waarin de *c* als *s* wordt uitgesproken, enz.), zooals ik elders reeds mededeelde [1], is het waarschijnlijk, dat beide

[1] B. T. L. Vk. 6e volgr. VI pag. 66 en Catalogus der Mal. en Sund. HSS. pag. 46.

redacties van een Zuidindischen (Dekhanschen) bron afstammen.

Vierde tooneel. Pĕrsta is eene verbastering van het Indische Prahasta, zooals hij later in dezen lakon dan ook genoemd wordt.

Het verhaal van Râwaṇa's zwager, die met zijn tong het rijk bewaakt, komt ook voor in de ḥikâyat Sri Râma (p. 59 R. v. E.), doch hij heet daar برکت سيڠا. In de Javaansche uitgegeven gedichten komt deze zwager evenmin als in het Indische epos voor, doch daarentegen wel in de Sĕrat kaṇḍa ning ringgit purwa (p 2—4), onder den naam Wagrasinga [1].

Vijfde tooneel. Sarpa kĕnaka is de gewone Javaansche verbastering van het Indische Çûrpaṇakhâ. In de Maleische ḥikâyat (p. 59) is haar naam nog erger verbasterd tot سورڤ نندکي, hetgeen, zooals wij boven zagen, aan het Tamil ontleend is.

Zevende tooneel. De dĕnawa Jĕnggini komt in het Maleische verhaal voor, waar hij جڠکين heet (p. 25 en 27), doch in een ander verband. Zij wordt n.l. door Râma gedood, voordat deze naar de residentie van Sîtâ's vader trekt. In de Javaansche Sĕrat kaṇḍa (cod. 645 uit het leg. v. d. Tuuk) wordt zij ook genoemd (I pag. 148—149), doch in de editie van Winter komt haar naam niet voor, evenmin in het Oudindische epos.

Rĕsi is eene verbastering van het Indische Ṛṣyamûka, zooals deze berg ook in het O. Jav. gedicht heet (Sarga VI, vers 86, 129, 130, 133, 134, 135 enz.) In het N. Jav. is de naam verbasterd tot Rĕksamuka (zie Winter's inhoudsopgave pag. 12).

Achtste tooneel. Van den zoon van Çûrpaṇakhâ wordt niet gesproken in de Indische en Javaansche uitgegeven gedichten, doch wel in de Sĕrat Kaṇḍa, pag. 4 en 72 en in de Maleische ḥikâyat (pag. 59, 61, 63 en 85), waar hij درسيڠا heet. Hij wordt daar bij ongeluk door Laksamana gedood, omdat deze de scherpte van het uit den hemel nedergedaalde zwaard Tjandrawali aan een bamboestruik beproeft, waarin toevalligerwijze Dursasinga ascese verricht, ten einde den dood van zijnen vader Bagrasinga op Râwaṇa te wreken.

Negende tooneel. De ontmoeting van Lakṣmaṇa met Çûrpaṇakhâ en hare verminking maken een integreerend deel van alle redacties uit, daar dit de aanleiding is tot het schaken van Sîtâ door Râwaṇa. In Winter's inhoudsopgave van het N. Jav. gedicht

[1] Denzelfden naam draagt hij in den Arjuna Sasrabahu (cod. 8427 uit het leg. Warn. pag. 2). Hij is daar de patih van Prakĕmpa.

vindt men deze episode op pag. 7 medegedeeld. Vgl. pag. ꧙꧔ vlg. van den tekst en pag. 87—88 van de Maleische Sri Rama.

Tiende tooneel. De tijdelijke verandering van Râma en Sîtâ in apen, om daardoor Hanûmân's apengedaante te verklaren en trouwens de geheele voorstelling van Hanûmân als zoon van Râma komt noch in het Indische noch in de Javaansche uitgegeven gedichten voor, doch wel in de Sĕrat Kaṇḍa en in de beide Maleische redacties. Vgl. Maxwell's inhoudsopgave van de door hem uitgegeven redactie, l. c. pag. 98—99. Vgl. pag. ١٠ vgl. van den tekst. Hier is de voorstelling bijna evenals in de lakon, doch in de Sĕrat Kaṇḍa en in de editie van Roorda van Eysinga (pag. 78) wordt Hanûmân voorgesteld als een zoon van Râma en de door hare moeder in een visch veranderde Añjani. In de N. Jav. editie is Hanûmân de zoon van Añjani en de neef van Sugrîwa en Subali. Toch heet hij daar ook Bayusuta, d.i de zoon van den Windgod. Zie Winter's inhoudsopgave, pag. 12. Ook in den Rama-kĕling is Añjani de moeder van Hanûmân (Van der Tuuk, Kawi-Bal. Woordenboek, s. v. añjani en Sĕrat Kaṇḍa ning ringgit purwa, cod. 645 v. d. T. pag. 111 of Zang XXXV, vers 1 vlg.).

Twaalfde tooneel. De verandering van Sugrîwa en Subali in apen komt ook voor in de Maleische ḥikâyat (pag. 77 R. v. E) en in de Sĕrat Kaṇḍa (pag. 12), maar wordt daar voorgesteld als een gevolg van Gotama's vloek. De naamswijziging Subali, in plaats van het Indische Bâlî, zooals hij zoowel in het Indische als in het O. Jav. gedicht heet (Sarga VI, vers 145 vlg.), is waarschijnlijk geschied, om zijnen naam met dien van zijnen broeder in overeenstemming te brengen. In de Maleische editie heet hij steeds بالي. Hunne zuster, die daar dewi Añjani heet (pag. 76 en 78 R. v. E.) komt in de Indische en O. Javaansche gedichten niet voor.

Zestiende en volgende tooneelen. De schaking van Sîtâ door Râwaṇa komt in hoofdzaak overeen met de voorstelling in de Indische, Javaansche en Maleische redacties.

Twee en twintigste tooneel. Gĕnṭayu is eene verbastering van Jaṭâyu, zooals deze vogel in het Indische en in het O. Jav. gedicht heet (Sarga VI, vers 15 vgl.). Zie ook Winter's inhoudsopgave pag. 10. In de Maleische ḥikâyat is zijn naam verbasterd tot Jañtayu (p. 97—100 en p. 103—104 R. v. E.), terwijl in de Sĕrat kaṇḍa (pag. 85 vlg.) zijn naam, evenals hier, Gĕnṭayu luidt. Hoe zich de Balineezen dezen strijd van Râwaṇa en Jaṭâyu voorstellen, blijkt uit plaat IV.

Twee en dertigste tooneel. Typisch Javaansch is het slot, waar verhaald wordt, dat Hanûmân door Sugrîwa tot pĕngarit (grassnijder) gemaakt wordt. Dit herinnert aan den Damar Wulan-roman, waar de held ook als grassnijder bij zijnen oom, den patih Logĕnder, in dienst treedt.

Vier en dertigste tooneel. De twist tusschen Râwaṇa en Wibhîṣaṇa en de verwijdering van W. worden hier vóor Hanûmân's komst in Langkâ gesteld, terwijl zij in alle andere redacties, de Javaansche en Maleische zoowel als de Indische, daarna plaats hebben. In de Maleische Sri Râma b.v. wordt Hanûmân's zending op pag. 130 tot p. 135, doch Wibhîṣaṇa's verbanning eerst op pag. 144 verhaald; in de inhoudsopgave van Winter vindt men de beide feiten resp. op pag. 14—17 en op p. 18 verhaald en in de Sĕrat kaṇḍa ning ringgit purwa resp. op pag. 117—133 en op pag. 190.

Zes en dertigste tooneel. De beide reuzen heeten in de N. Jav. redactie van Winter Kaṭakini en Wikaṭaksini (pag. 15 van de inhoudsopgave). In het O. Jav. Râmâyaṇa is het eene reuzin Dâkiṇi (Sarga VIII, vers 5 en 7) en eene reuzin Wikaṭâkṣiṇî (vers 18 vgl. van denzelfden sarga). De laatste heet in den Ram. Sas. Kataksini.

Zeven en dertigste tooneel. Trijaṭâ is reeds in het O. Jav. Râmâyaṇa de naam van Wibhîṣaṇa's dochter, die in het Indische origineel Sujaṭâ heet. In de Maleische ḥikâyat wordt zij Sĕrijati, in den Rama Sasak Srijata genoemd.

De list van Râwaṇa, die de hoofden van twee jongelieden aan Sîtâ aanbiedt, zeggende, dat zij van Râma en Lakṣmaṇa zijn, is hier ook weder veel te vroeg gesteld. Dit geschiedt eerst even voordat het apenleger en dat der reuzen met elkaar handgemeen worden. In de Maleische ḥikâyat heeten de onthoofde jongelingen Kâla sĕkti en فروا شكال (pag. 141). In het O. Jav. gedicht (XVII, 4) wordt slechts gezegd, dat Râwaṇa eene bedriegelijke nabootsing van Râma's en Lakṣmaṇa's hoofden maakt: Mâyâ gaway nira cĕngĕl naranâtha Râma, lâwan cĕngĕl prawara lakṣmaṇa çuddha ṣâkṣât, zonder meer. In de N. Jav. redactie (p. 306) wordt wel gezegd, dat twee gevangen prinsen onthoofd worden, doch hunne namen worden niet genoemd. In de Sĕrat kaṇḍa ning ringgit purwa echter heeten zij Sĕkala en Kalasasra (Cod. 645 van der Tuuk, I, pag. 167 of zang LVIII, vers 45).

A[illegible] en dertigste tooneel. Hier zijn slechts flauwe sporen

overgebleven van het verhaal van Hanûmân's zending naar Langkâ, zijne verwoesting van Râwaṇa's tuin en zijn strijd met de râkṣasa's, waarbij hij zich eindelijk door Indrajit laat binden (vgl. Winter's editie, pag. ꧑꧐꧓). Van Çûrpaṇakhâ is hierbij in geen der redacties sprake.

Zes en veertigste tooneel. Dat de beide duikers niet in de Indische en O. Jav. redacties van het gedicht voorkomen, blijkt reeds uit hunne on-indische namen. De persoon Yuyu rumpung is in de Maleische ḥikâyat (p. 143 R. v. E.) tot een kĕtam (kreeft) geworden en evenzoo in de Sĕrat Kaṇḍa (p. 183). Hij treedt, evenals de bovengenoemde Wikaṭâkṣiṇî in den wayang gĕḍog en de topeng in het gevolg van den Kĕlana op, zooals blijkt uit het hem voorstellende masker, dat ik elders beschreven heb [1].

Negen en veertigste tooneel. De strijd tusschen Prahasta en het apenleger wordt in het O. Jav. gedicht zeer uitvoerig beschreven (Sarga XXI, vers 199—247). Ook daar is het Nîla, die hem doodt. In Winter's editie van het N. Javaansche gedicht vindt men zijn strijd met het apenleger p. ꧖꧓꧖ vlg. en in de Sĕrat kaṇḍa p. 222 of zang LXX.

Vijftigste tooneel. In alle Indische, Javaansche en Maleische redacties geschiedt het wekken van Kumbhakarṇa met de grootste moeite en gelukt het eerst na vele vergeefsche pogingen. Deze episode van het O. Jav. Râmâyaṇa is door mij in tekst en vertaling medegedeeld en vergeleken met de overeenkomstige plaatsen in het Indische, N. Jav. en Maleische verhaal (Bijdr. T. L. en Vk. 1899, pag. 59 sq.). Sarpa kanaka en Krama daya zijn in dit verband verkeerd ingelascht. De laatste komt in het O. Jav. Râmâyaṇa in het geheel niet voor.

Een en vijftigste tooneel. De strijd van Kumbhakarṇa met het apenleger vormt in alle redacties van het Râmâyaṇa eene belangrijke episode er van. Zeer uitvoerig is de beschrijving in Sarga XXII en XXIII van het O. Jav. gedicht (XXII vers 41—XXIII vers 8). Daar is het echter niet Lakṣmaṇa, maar Râma zelf, die hem op aansporing van Wibhîṣaṇa ten slotte doodt. Ook in de Maleische en N. Jav. redactie is het Râma zelf, die hem doodt (pag. 145 R. v. E. en pag. 24 van Winter's inleiding).

Twee en vijftigste tooneel. Dat de goden na Kumbha-

---

[1] Intern. Arch. f. Ethn. B. XIV p. 55. Ik wist toen niet, dat hij oorspronkelijk een persoon uit den Rama kling is.

karṇa's dood misnoegd zijn op Râma is eene bijzonderheid, die hier alleen voorkomt en waarschijnlijk dient, om Râma's aanvankelijke tegenspoed in zijn strijd tegen Indrajit te motiveeren. In het O. Jav. gedicht heet het integendeel (XXIII, 9), dat alle goden en: sang ṛṣi harṣângastuti tuṣṭâr wulat ika pati ning amuhara haruhara, hyang Pṛthiwî molah milu harṣâ tasik atiçaya sira suka kadi mangigĕl enz. d. i. „de zieners waren verheugd en prezen hem, verblijd bij het zien van den dood van den rustverstoorder; de Aarde bewoog zich en deelde in hunne vreugde, terwijl de zee zeer blijde was en als 't ware danste."

Drie en vijftigste tooneel. De tocht van Hanûmân, om het kruid Wiçalyakariṇî te halen, heeft ten doel, om Râma's en Lakṣmaṇa's wonden, die deze in den strijd tegen Indrajit gekregen hebben, te genezen en is hier dus te vroeg geplaatst. In de Javaansche redacties is het de Himagiri, in de Maleische de berg انجاكي (p. 163 R. v. E.), dien Hanûmân uitrukt.

Vier en vijftigste tooneel. Kumbali komt in het O. Jav. gedicht niet voor, doch Trikâya wel. Hij is een zoon van Râwaṇa (sarga XIX, 10 en XXIII, 10 en 13). Ook in de N. Jav. redactie treedt hij op (Winter's inhoudsopgave p. 24 en p. 462 van de editie). Naast hem wordt zijn broeder Dewatântaka in beide redacties genoemd (Sarga XIX, 11, 13 en 15 en Winter l. c.). Op éen plaats (XIX, 10 en in 't N. Jav. gedicht p. 462) heet hij metri causa Dewântaka.

De in dit tooneel voorkomende eigennaam Megananda is eene verbastering van het Indische Meghanâda, een bijnaam van Indrajit, doch hier wordt hij blijkbaar als een ander persoon beschouwd.

Triçiraḥ komt als een broeder van Dewatântaka in beide Javaansche redacties voor (Sarga XIX, vers 10 en sarga XXIII, 10, 13, 14 en 16). Hij wordt daar echter niet gedood door Anila, doch door Anilâtmaja (den zoon van Anila), d.i. Hanûmân.

Vijf en vijftigste tooneel. Nĕracabala bestaat uit de Skr. woorden nârâca en bhalla, die beide een soort van pijl aanduiden. Zij worden op éen plaats in het O. J. gedicht evenzoo naast elkaar genoemd (Sarga IX, 65) als pijlen van Hanûmân. De pijl, waarmede Râma Râwaṇa doodt, heet echter Guhyawijaya (Sarga XXIV, vers 13 en 26), in de N. Jav. redactie verbasterd tot Guwa wijaya (Winter's inleiding, pag. 27).

De voorstelling, alsof Râwaṇa niet sterft, doch blijft leven, onder een berg in zee liggende, treft men noch in de Indische noch in de Javaansche uitgegeven redacties aan, doch wel in den Maleischen Sri Rama, p. 165 en in de Sĕrat kaṇḍa, p. 386 vlg., waar verhaald wordt, hoe hij niet sterft, niettegenstaande Râma hem met zijn zwaard middendoor splijt. Op p. 167 van den Sri Rama leest men, hoe opeens het gerucht zich verspreidt, dat Râwaṇa weer opleeft, waarop Râma dadelijk Hanûmân en Bibusanam (Wibhîṣaṇa) gelast, op de vrouwen te passen, terwijl hij zelf met zijne broeders naar Serendîb gaat, om te kijken; hij ziet, dat Râwaṇa op een steen steunt, hoewel zijn lichaam geheel gespleten is en een stroom bloed uit hem vloeit. Als hij hem toeroept, vraagt Râwaṇa, wat hij nog meer van hem verlangt, dat hij slechts moet spreken en hij zal het van hem ontvangen. In de Sĕrat kaṇḍa vindt men zelfs verschillende verhalen omtrent het lot van Râwaṇa na zijnen nederlaag (l. c. pag. 388).

Het is eigenaardig, dat hier in 't geheel geen sprake is van de vuurproef, die Sîtâ moet ondergaan, voordat Râma er in toestemt, haar weer tot zich te nemen, hoewel alle Indische, Javaansche en Maleische redacties hiervan gewagen. Vgl. Roorda van Eysinga, p. 165. Dit is toch een integreerend bestanddeel van het Râmâyaṇa, evenals b.v. Râma's verbanning door Daçaratha, waarvan ook in dezen lakon geen sprake is, terwijl de episode van Bâlî's strijd met den stier, voordat hij zijnen broeder Sugrîwa bestrijdt, slecht even aangeroerd wordt. Wij zullen beneden zien, dat deze feiten in andere lakon's verhaald worden, maar toch is deze, voor zoover mij bekend is, de uitvoerigste van alle Rama-lakon's.

C. Beschrijving van de poppen.

1. Wayang purwa.

Het is bekend, dat het Râmâyaṇa naast het Mahâbhârata het repertoire vormt voor de oudste wayang-soort, de wayang purwa, die met lederen poppen opgevoerd wordt, wier schimmen men op een daarvoor gespannen gordijn (kĕlir) projecteert. Daar deze wayang-soort het onderwerp van eene uitvoerige monographie vormt (Mr. L. Serrurier, De wajang poerwå, Leiden 1896) en bovendien ook vroeger reeds beschreven was door Prof. Poensen in de Med. Ned. Zend. Gen., komt het mij overbodig voor, deze poppen nog eens te beschrijven. Ik zal mij dus bepalen

tot eene eenvoudige opsomming der wayang purwa poppen, voorzoover zij op het Râmâyaṇa betrekking hebben, gevolgd door het cijfer der pagina in de 4e editie van Serrurier's bovengenoemd werk[1].

1. Dewi Añjani, de moeder van Hanumân, p. 169, 3 exemplaren.

2. Raden Aswanikumba, de zoon van Kumbhakarṇa, p. 160—161, 2 poppen.

Daar van deze persoon in de boven medegedeelde lakon geen melding is gemaakt, zullen wij hier het een en ander van hem mededeelen. Zijn naam is verbasterd uit si Anikumbha, samengetrokken tot Syanikumbha, waaruit men door verwisseling van *y* en *w* eerst Swanikumba en vervolgens met voorslag Aswanikumba maakte. In den Rama Kĕling is deze eigennaam nog erger verbasterd, tot Kunumba. In den Sanskrittekst heet hij Nikumbha en wordt hij vermeld: V, 45, 10; 80, 1; VI, 31, 8; en 35, 9. Ook in den O. Jav. tekst heet hij meestal Nikumbha: XIX, 10, XXIII, 36, 37, 43, 44 en 46, doch op één plaats Anikumbha, n.l. in vers 47 van den 23en sarga. Sy anikumbha: XX, 30 en 32, dus Anikumbha, voorafgegaan door si, is een andere râkṣasa, die door Nîla gedood wordt, terwijl Nikumbha (Anikumbha) door Hanumân gedood wordt. Dit geschiedt vóórdat Râwaṇa persoonlijk ten strijde trekt.

3. Prabu Dasamuka, p. 141, 3 exemplaren.

4. Kapi Jĕmbawan, p. 166, 3 poppen. Boven zagen wij, hoe deze aap in het 51e tooneel der lakon optreedt. In het O. Jav. gedicht vervult hij een belangrijke rol. Hij heet daar Jâmbawân. Dikwijls wordt hij genoemd onder de hoofden der apen, o. a. VII, 48. Hij vergezelt Nîla, Anggada en Hanûmân, als zij Sîtâ gaan zoeken (VII, 49, 53). Uit VII, 83 blijkt, dat hij als oud wordt voorgesteld: wânarawṛddha. Verder wordt hij nog genoemd XI, 9, XVIII, 17, XIX, 40, XXIV, 144, 205, 243 en XXVI, 24. In de Maleische ḥikâyat (p. 148) heet hij patih en overwint hij فرستم, terwijl hij aan het slot (p. 173) door Râma tot koning van كلمبورن كشس gemaakt wordt. Zooals dr. Hazeu reeds opgemerkt heeft (Bijdr. T. L. Vk. 6e volgr. V, p. 367) is hij in het Indische gedicht een berenvorst (ṛkṣarâja) en is zijn naam kapi (aap) Jĕmbawan waarschijnlijk daaraan toe te schrijven, dat hij

[1] In de 8e editie komen zij niet voor.

steeds onder de apenaanvoerders genoemd wordt en dat het woord ṛkṣa ook „beer" kan beteekenen.

5. Hanûmân, p. 159, 6 poppen. Zie Pleyte's Indonesian Art. pl. IX, n° 6.

6. Kampana, p. 162, 1 exemplaar [1]. Deze reus heet in het O. Jav. gedicht Âkampana (XIX, 9). In den 21en sarga wordt verhaald, hoe hij door Hanûmân verslagen wordt (vers 192—197). In Winter's editie wordt dit op p. 408 beschreven.

7. Kumbhakarṇa, p. 159, 2 poppen.

8. Ditya Marîca, p. 163, 3 exemplaren. Deze daemon is degene, die zich in een gouden kidang verandert, om Râma van Sîtâ af te lokken en daardoor Râwaṇa in de gelegenheid te stellen, haar te schaken. In den boven medegedeelden lakon wordt zijn naam in het 16e tooneel niet genoemd, doch in het O. Jav. gedicht komt hij herhaaldelijk voor. Daar heet hij Marîca en zijne geschiedenis wordt verhaald in sarga V, vers 22—39. Hij moet onderscheiden worden van den râkṣasa Mârîca, die door Râma gedood wordt in sarga II, vers 36—43 (vgl. X, 23, 38, 59). Op dezelfde wijze als in het O. Jav. komt Marîca in het N. Jav. gedicht voor (pag. 8—9 van Winter's inhoudsopgave). In de Maleische ḥikâyat echter (pag. 95 ed. R. v. E.) zijn het de zonen van كاكق ناسر, die zich in een zilveren en een gouden kijang veranderen, om Râma van Sîtâ af te lokken; ook in de Sĕrat kaṇḍa (p. 79) is sprake van twee kidang's.

9. Megananda, p. 151, 3 poppen. Dit is eene verbastering van het Indische Meghanâda, een bijnaam van Indrajit, zooals boven reeds opgemerkt werd (pag. 22).

10. Subali, p. 159, 1 exemplaar.

12. Prabu Sugrîwa, p. 142, 5 poppen.

13. Trisirah, p. 160, 3 exemplaren. Zie boven het 54e tooneel van den lakon.

14. Prabu Wibisana, p. 142, 2 poppen.

15. Anggada. Deze pop wordt niet in Serrurier's werk beschreven, hoewel het Rijks Ethnogr. Museum er verscheidene exemplaren van bezit en hij, zooals wij boven zagen, in het Râmâyaṇa een belangrijken rol vervult, als zoon van Bâlî. Hij wordt in menschelijke gedaante voorgesteld door de pop Ser. 264 n° 13, waarvan alleen het hoofd afgewerkt is, terwijl het lichaam alleen wit en

---

[1] Zie Pleyte's Indonesian Art. pl. XV.

verguld is. De mond is beschadigd. Beide handen maken een phallisch gebaar. De ringen aan den bovenarm en den pols zijn van een vleugelvormig versiersel voorzien. Meer afgewerkt is een andere pop (Ser. 701 n° 3). Deze heeft een steenrood gelaat en roode beenen, een wijd opengesperden bek met een slachttand in de onderkaak en groote uitpuilende ronde roode oogen en komt overigens overeen met de vorige, doch is veel kleiner. Een bijzonder fraai exemplaar is de pop Ser. 264 n° 14 [1]. Deze is vleeschkleurig, sterk behaard, met een slachttand in de onder- en een in de bovenkaak. Het diadeem met garuḍa mungkur komt overeen met dat der andere poppen, doch hier draagt hij bovendien een nekbedekking. Zeer duidelijk is hier de staart, die om den rechter bovenarm gekruld en evenals de armen met ringen versierd is. Ook om de enkels draagt hij ringen, terwijl zijne beenen door een broek bedekt zijn. Veel kleiner is een andere pop, Serie 360 n° 102. Deze is bruin en heeft blauwe oogen. De staart eindigt hier, evenals bij de pop Ser. 701 n° 3, in den garuḍa mungkur, terwijl de beenen ook, evenals daar, naakt zijn.

16. Sarpa kanaka. Ook deze is zonderlingerwijze niet door Serrurier beschreven, niettegenstaande de hoogstbelangrijke rol, die zij in alle redacties van het Râmâyaṇa vervult. Het Rijks Ethnographisch Museum bezit van haar 2 poppen. Een daarvan (Serie 360 n° 10197) is zeer klein, bruinrood, met groote uitpuilende ronde oogen, langen vooruitstekenden neus, wijd opengesperden bek met gele tanden en slachttanden, hoofdbedekking met garuḍa mungkur, en armbanden aan de polsen en enkels. Zeer veel grooter is een andere pop (Serie 264 n° 1). Deze is verguld en onderscheidt zich van de andere, doordat deze eene halsversiering en armbanden om den bovenarm draagt. Ook de houding der vingers is anders; hier is zij phallisch. De sarung heeft hier breede slippen naar achteren. Deze pop draagt geen enkelringen.

Bovendien ontleenen wij nog een aantal niet door Serrurier vermelde namen van poppen aan de lijst van 298 personen van de wayang purwa, genaamd kyahi kanyut, toebehoorende aan den Susuhunan, welke verzameling op de Parijsche Tentoonstelling van 1900 te zien was. Deze lijst is ons door den heer C. M. Pleyte Wzn. met zijne gewone welwillendheid ten gebruike afgestaan.

17. Rama lĕgawa, d. i. Râma Râghawa.

[1] Zie plaat I.

Pl. I.

Anggada, wayang poerwa,
Ser. 264, n° 14 van 's Rijks Ethn. Mus.

18. Rama lĕsmana, d. i. Lakṣmaṇa.

19. Sumâli, de grootvader van Râwaṇa, voorkomende in vers 1 van den 14^{en} sarga van de O. J. en op pag. 273 van de N. J. uitgave. Hij raadt zijnen kleinzoon, Râma zijn zin te geven.

20. Trikâya. Zie het 54^{e} tooneel van den lakon en O. J. Râm. XIX, 10; XXIII, 10 en 13.

21. Mahodara, naam van een râkṣasa. Zie O. J. Râm. XXIII, 84 en 85.

22. Pralĕmba, bala Ngalĕngka.

23. Wikadasini(!), d. i. Wikaṭâkṣiṇî. Zie de aanteekeningen op het 36^{e} tooneel.

24. Mahesasura, d. i. Mahiṣâsura. Zie O. J. Râm. VI, 156.

25. Tugangga, de zoon van Hanûmân, bekend uit den Maleischen Sri Râma. Hij komt ook in de Sĕrat kaṇḍa voor: zijne geboorte wordt beschreven op p. 116. Patala Mahirani, Râwaṇa's zoon, neemt hem als zoon aan (p. 268).

26. Dhanurdhara, een aap. Zie O. J. Râm. XVIII, 18, XIX, 41, XXII, 58, XXIV, 249.

27. Sampâti, id. Zie O. J. Râm. XIX, 40, XX, 10—14 en XXII, 58.

28. Minda, d. i. Mainda, id. O. J. R. XVIII, 18, XIX, 40, XX, 29, XXII, 58, XXIII, 43—44, enz.

29. Susena, id. Zie O. J. R. VII, 54, XVIII, 17, 52, XIX, 40, XXIV, 244, XXVI, 24.

30. Gawâkṣa, id. Zie O. J. R. XVIII, 17, XIX, 40, XXII, 58, XXIV, 245.

31. Krĕdana, d. i. Krandana, id. Zie O. J. R. XXII, 58 en XXIV, 344.

32. Anala, d. i. Nala, id. Zie O. J. R. XVI, 1, 46, XVIII, 17, 52, XIX, 40, 87, 88, 101, XX, 17, XXIV, 205, 243, enz.

2. Wayang golek.

Behalve voor de wayang purwa vormt echter het Râmâyaṇa ook het repertoire voor de wayang golek. Dit was tot nu toe nog niet bekend, want gewoonlijk neemt men aan, dat deze wayangsoort vooral gebruikt wordt voor voorstellingen uit den Amîr Hamza- en Damar Wulan-cyclus. De juistheid der laatste mededeeling wordt o. a. bevestigd door eene verzameling wayang golek, die 's Rijks Ethn. Mus. bezit uit Jogyakarta (Serie 300), waarvan 17 poppen personen uit den Damar Wulan-roman voorstellen, o. a.

Prabu kĕnya (nº 601), Sĕbda palon (nº 608), Menak Jingga (nº 624), Damar Wulan (nº 625), Naya Genggong (nº 629), Añjasmara (nº 630), Angkat buta (nº 631), Kotbuta (nº 636) enz. Dat echter ook personen uit het Mahâbhârata zoowel als uit het Râmâyaṇa door de wayang golek voorgesteld worden, blijkt uit eene in 1901 aangekochte collectie van 70 poppen (Serie 1297) dezer wayangsoort, waarvan 58 personen uit het Mahâbhârata en 12 personen uit het Râmâyaṇa voorstellen. Hier zullen wij alleen van de laatste spreken. Het zijn de volgende:

1. Hanuman gunung Malaya, d. i. Hanumân op het Malaya-gebergte. Van dezen berg wordt dikwijls gesproken in het Oudjavaansche gedicht, b.v. VI, 131, 149, XXI, 99, XXIV, 208 en 260. Deze pop is groen gekleurd, terwijl de wayang purwa-pop wit is (Serrurier, 4º uitgave, p. 159). Het apenprofiel, de slachttanden, den haartooi supit urang en den omhoog gekrulden staart hebben beide wayangsoorten gemeen. De staart bestaat hier uit een blauw rolvormig stuk katoen, dat bij den haartooi in groen hout overgaat. Aan het houten gedeelte zitten drie vergulde ringen, doch het topsieraad der wayang-purwa-pop ontbreekt hier. De ringen aan bovenarm en pols zijn groen en missen het groote vleugelvormige aanhangsel, terwijl de handen, evenals die van alle golek's door platte effen stompjes voorgesteld worden. De sarung is gebatikt in het patroon parang kĕmbang en om het middel vastgehouden door een gordel van gouddraad, waaraan twee lange oranjelinten afhangen.

2. Hanuman prabañcana, dat is „Hanumân de bedrieger". Deze bijnaam ziet waarschijnlijk op zijn tocht naar Langkâ, om Sîtâ's verblijfplaats uit te vinden. Deze pop vertoont hetzelfde type als de vorige, doch is lichtgeel gekleurd en heeft een sarung van gebloemd geel, rood en zwart katoen, terwijl de oranje linten aan den gordel om den hals vastgeknoopt zijn.

3. Dasamuka. Terwijl de wayang-purwa-pop een vleeschkleurig gelaat heeft, is het hier steenrood; de hals, de armen en het bovenlijf zijn verguld. Alleen de bovenkaak heeft twee vergulde slachttanden. De ringen om bovenarm en pols zijn rood. Het hoofd is bedekt met een diadeem met grooten monsterkop, evenals de wayang-purwa-pop Ser. 701 nº 52. Over de borst loopt een paarsrood fluweelen smalle strook, versierd met passement, terwijl de sarung in parang-kĕmbang-patroon gebatikt is. [1]

[1] Zie plaat II.

Pl. II

Rawana, [illegible]

[illegible]

4. Subali. Deze pop is groen, evenals Hanuman gunung Malaya en vertoont hetzelfde apentype, doch heeft geen staart. Het hoofd is niet met den supit urang bedekt, zooals Hanumân, doch met het diadeem met grooten monsterkop. De sarung is van bruinrood geweven katoen met geelbruine bloemfiguren.

5. Tugangga. Deze is de zoon van Hanumân, doch als zoodanig noch in de Indische, noch in de uitgegeven Javaansche redacties van het Râmâyaṇa bekend. In de Maleische redactie van R. v. E. komt hij het eerst voor op p. 149. Hij is daar een zoon van Hanumân en de visch جندانا. Door Gangga Mahasura, een van Râwaṇa's zonen, gevonden, wordt hij door diens broeder Patala Mahirani als kind aangenomen en opgevoed. Na den dood van zijnen pleegvader voegt hij zich bij Râma. In Maxwell's redactie heet hij Kĕra Kĕcil (kleine aap) Imam Tĕrgangga en speelt hij een belangrijke rol [1]. De pop, die hem voorstelt, vertoont hetzelfde apentype als Hanumân en Subali, doch is anders gekleurd: het hoofd is lichtbruin, terwijl hals, armen en bovenlijf donker chocoladekleurig zijn. De hoofdtooi met garuḍa mungkur komt overeen met die van Subali, doch de sarung van Tugangga is gebatikt in hetzelfde patroon als die van Râwaṇa en Hanumân (parang kĕmbang).

6. Râma. Deze pop heeft een wit gelaat, doch hals, armen en bovenlijf zijn verguld. Het gelaat vertoont het edele prinsentype: amandelvormige oogen, kleinen neus en gesloten mond. De hoofdbedekking bestaat uit een hoogen rooden tulband (kuluk), aan den achterkant waarvan de garuḍa mungkur bevestigd is. Aan den pols en den bovenarm draagt hij roode ringen. Om den hals is een driehoekige lap paars fluweel, met passement versierd. De sarung is in het patroon parang kĕmbang gebatikt, evenals die van Râwaṇa, Hanumân en Tugangga.

7. Batara Mariam. Deze komt in de uitgegevene redacties van het Jav. Râmâyaṇa niet voor, doch hij treedt op in de Sĕrat kaṇḍa onder den naam Pĕrtala Mariyam, als zoon van Daçamuka (pag. 2). Hij ontvoert Râma in de gedaante van Hanumân en verbergt hem in een lotus, doch Hanumân vindt hem terug (p. 256—258). Later wordt hij door Râma

---

[1] J. Str. Br. R. A. S. June, 1886, p. 100, 101, 103, 110, 111, 112, 114, 115, 116 en 118. Boven zagen wij, hoe hij ook in de Javaansche Sĕrat kaṇḍa ning ringgit purwa optreedt.

gedood (pag. 272). Ook in den Arjuna Sahasrabâhu komt hij als zoon van Daçamuka onder den naam Mantala Mariyam voor (Cod. 3427[1] leg. Warn. pag. 1). In den Maleischen Sri Rama p. 148—150 heet hij Patala Mahirani en speelt hij dezelfde rol als in de Sĕrat kaṇḍa. Bovendien wordt hij ook genoemd in een Maleisch wayang-verhaal (cod. 3221 Warn.), als een zoon van Râwaṇa. Hij heet daar Kuntala Mariam en wordt door zijnen vader naar Indarawati (Dwârawatî) gezonden, om Siti Sundari ten huwelijk te vragen; zijn leger wordt door Bhîma in de gedaante van een olifant verslagen [1]. Deze pop heeft het gewone reuzentype: ronde oogen, langen uitstekenden neus en grooten mond met slachttanden. Zijn gelaat is bruin, terwijl hals, bovenlijf en armen verguld zijn. Het hoofd is gedekt door een kroon met den garuḍa mungkur. Verder draagt hij, evenals Râma, roode bovenarm- en polsringen en een sarung, in het patroon parang kĕmbang gebatikt.

8. Indrajit. Deze zoon van Râwaṇa vertoont hetzelfde reuzentype als zijn broeder Mariam, doch zijn gelaat is steenrood en zijn haartooi is de supit urang, evenals die van de purwa-pop. Ook heeft hij geen garuḍa mungkur achter in zijn makuṭa. De bovenarmband is van een vleugelvormig aanhangsel voorzien. Zijn sarung bestaat uit lichtblauw geweven katoen met groote bonte bloemen (rood, geel en groen).

9. Bibiksana (Wibhîṣaṇa). Evenals de purwa-pop heeft deze het edele type, dat boven (sub n° 6) beschreven is. De haartooi is ook supit urang. Het gelaat is wit, terwijl hals, armen en bovenlijf verguld zijn. De sarung is gebatikt in het patroon parang kliṭik.

Tot zoover de poppen, die zonder twijfel tot den Râma-cyclus behooren. Thans volgen er nog vier, waarvan dit twijfelachtig is:

10. Lĕsmana (Lakṣmaṇa). Hiermede is misschien Râma's broeder bedoeld, doch mogelijk ook Laksmaṇa Kumâra, de zoon van Duryodhana, die als medeminnaar van Abhimanyu in vele lakons optreedt. De pop is weinig karakteristiek en vertoont het gewone edele type [2]. De makuṭa is met een garuḍa mungkur verbonden. Het gelaat is vleeschkleurig, armen, bovenlijf

[1] Zie mijnen Cat. der Mal. en Sund. HSS. p. 58.

[2] Hieruit zou men opmaken, dat de broeder van Râma bedoeld is, want de wayang purwa-pop, die Duryodhana's zoon voorstelt, heeft het geweldenaarstype (Serrurier, o. c. p. 148).

en hals verguld, terwijl de sarung gebatikt is in het patroon parang kĕmbang.

11. Brajamusti (Bajramuṣṭi). Deze komt in Sarga XIX, vers 9 van het O. J. Râm. onder de legeraanvoerders (balapradhâna) van Râwaṇa voor, waar zijn naam Bajramuṣṭi luidt. In vers 29 van Sarga XX wordt hij door den aap Mainda verslagen. Doch niet alleen hier, ook in de door dr. Hazeu uitgegeven lakon Arimba wordt hij onder Arimba's hofgrooten genoemd (Bijdr. T. L. Vk. 6e volgr. V, p. 335 van de vertaling = p. 371 van den tekst). Op p. 351 heeft dr. Hazeu reeds het vermoeden uitgesproken, dat zijn naam aan het Râmâyaṇa ontleend is. De pop, die hem voorstelt, heeft het gewone râkṣasa-type: ronde, roode oogen, langen uitstekenden neus en slachttanden in de bovenkaak. Het gelaat is donker vleeschkleurig, terwijl hals, armen en bovenlijf verguld zijn. Zijn haardracht is de supit urang en in zijn makuṭa draagt hij den garuḍa mungkur. Verder heeft hij roode bovenarm- en polsringen en een sarung, gebatikt in het patroon parang kĕmbang.

12. Sĕmar. Deze is in de boven medegedeelde lakon de panakawan van Râma; in de aan het Mahâbhârata ontleende lakons bekleedt hij dezelfde functie bij de Pâṇḍawa's. De beide poppen van deze wayang-soort, die 's Rijks Ethnogr. Mus. bezit (Ser. 1297 n° 54 en Ser. 37, zonder nummer) vertoonen onderling en met de door Serrurier beschreven purwa-poppen groote overeenstemming. De borsten van 1297 zijn meer ontwikkeld dan die van 37. Bij 37 zijn de vijf vingers naast elkaar uitgestrekt, terwijl bij 1297 de duim uitsteekt. Ook heeft 1297 vijf koperen schelletjes om den pols, evenals de purwa-poppen Ser. 37 n° 725 en Ser. 264 n° 226, terwijl de andere golek (Ser. 37) deze niet heeft. Beide goleks hebben een sarung van geweven katoen, wit en blauw gekleurd, doch de eene (Ser. 37) heeft bovendien een gordel van wit en rood katoen, waaraan een gebatikte lap hangt.

13. Togog, de panakawan van Râwaṇa en van de Kaurawa's. Ook deze pop vertoont groote overeenkomst met de purwa-poppen: evenals deze heeft hij een tandeloozen, min of meer op een eendensnavel gelijkenden bek en ronde oogen (Serrurier, o. c. 4° ed. p. 176). Zijne hoofdbedekking bestaat uit een groen, rood en geel gekleurd kalotje. In tegenstelling met alle andere, tot nu toe beschreven poppen draagt hij een groen wollen baadje, dat met geel katoen omboord is en lange mouwen heeft. Zijn sarung

bestaat uit gebloemd katoen. Deze pop draagt, evenals die van Sĕmar, de sporen van veel gebruikt te zijn, hetgeen natuurlijk is, als men bedenkt, hoe populair deze clowns op Java zijn.

D. Andere Javaansche Râma-lakons.

Voordat wij ons tot Bali wenden, deelen wij volledigheidshalve hier nog mede, welke andere Râma-lakons ons bekend zijn. Titels van dit soort van lakons vindt men, behalve in de catalogi van Jav. HSS. (die van Vreede, Engelmann, Keyzer en Cohen Stuart) ook in een plaatwerk, in Indië vervaardigd en bestaande uit 55 platen, waarop personen uit de wayang purwa voorgesteld wordt, met eene opgave van de namen der lakons en der personen, die er in optreden. Om met dit plaatwerk, waarvan 's Rijks Ethn. Mus. een exemplaar bezit, te beginnen, zoo heet de lakon, die op de 14e plaat voorgesteld wordt:

I. **Lĕgutama.** Dit is eene verbastering van het Indische en Oudjavaansche Raghûttama, d. i. de voortreffelijkste van Raghu's nakomelingen, een gewoon epitheton van Râma in het Oudjavaansche gedicht. Hierin treden de volgende vijf personen op.

1. Prabu rĕsi Gutama ing nĕgara Anggrastina, d. i. de ṛṣi Gautama in de stad Anggrastina. Boven zagen wij, hoe deze persoon ook in het 11e en 12e tooneel van den vertaalden uitvoerigen lakon voorkomt. In de Maleische ḥikâyat (pag. 56 R. v. E.) is hij de vader van de apenkoningen Balya en Sugrîwa en even oud als Râma's overgrootvader. Evenals in den lakon vervloekt hij daar (p. 77) zijne beide zonen, tengevolge waarvan zij apen worden. Dezelfde rol vervult hij in de Sĕrat kaṇḍa, pag. 10 vlg. Op deze plaat wordt hij voorgesteld met een vleeschkleurig gelaat, een kinbaard, diadeem met garuḍa mungkur, een lichtblauw baadje, een groenen broek en ringen aan bovenarm, polsen en enkels.

2. Dewi Idardi. Deze persoon is mij onbekend uit gedrukte bronnen. Zij komt echter onder den naam Indradi voor in een Sĕrat kaṇḍa (een andere dan de boven aangehaalde, n.l. cod. 3429a uit het leg. Warn.), als dochter van bhaṭâra Guru. Terwijl zij Wiṣṇu zoekt, wordt zij gevonden door den olifant Gajendra, die in Cĕmpa regeert en die van haar gedroomd had. Deze neemt haar kaos weg en wil die niet teruggeven, tenzij zij toestemt, hem te huwen (pag. 39). Zij stelt echter als voorwaarde, dat hij eerst eene groote stad voor haar moet bouwen en als deze gereed is, wil zij, dat het erf van het paleis met edelgesteenten

bestrooid zal worden. Intusschen vindt G u t a m a haar. Deze zwierf rond, omdat hij door zijn vader weggezonden was (pag. 40). Op haar verzoek doodt hij den olifant (pag. 42). Later huwt zij G a- t a m a en wordt de moeder van B a l i (p. 105).

3. D e w i A ñ j a n i, de moeder van H a n û m â n (zie boven). Op deze plaat wordt zij eenigszins anders voorgesteld dan door de w a y a n g p u r w a-poppen, want daar is haar gelaat wit of paars, doch hier verguld.

4. R a d e n S u b a l i (zie boven) en n° 5. R a d e n S u g r î w a. Ook hier, evenals door de w a y a n g - p u r w a-poppen, worden zij geheel als tweelingen voorgesteld. In het R â m â y a ṇ a wordt dan ook verhaald, hoe R â m a eerst niet tusschenbeiden durft te komen in hun tweegevecht, hoewel hij S u g r î w a dit beloofd had, omdat hij hen niet uit elkaar kent. Terwijl echter de wayang-poppen een vleeschkleurig of groen gelaat hebben, is het hier verguld.

II. **Lĕmbu Sura ing nĕgara Guwa Kiskĕnda,** d. i. L ĕ m b u S u r a in de stad G u w a K i ṣ k i n d h â. Hieruit blijkt, evenals trouwens uit de Javaansche en Maleische bewerkingen van het R â m â y a ṇ a, dat ook de strijd van B â l î met den stier in de grot K i ṣ k i n d h â den Javanen en Maleiers niet onbekend is. In het Indische origineel vindt men deze geschiedenis in den 11en sarga van het vierde boek, dat naar de bovengenoemde grot K i ṣ k i n- d h â k â ṇ ḍ a heet. Nadat n.l. eerst (in den 9en sarga) de strijd van den a s u r a M â y â w i n met W â l i n beschreven is, volgt in den 11en sarga W â l i n's strijd met den stier D u n d u b h i. Ook in de Maleische ḥikâyat (pag. 105—106 ed. R. v. E.) verslaat B a l y a den karbauw حمش, nadat deze eerst zijn eigen vader gedood had, en dit is de oorzaak van de vijandschap tusschen B a l y a en S u- g r î w a, omdat de laatste intusschen als vorst opgetreden was. De drie personen. die in dezen l a k o n voorkomen, zijn:

1. P r a b u M a h e s a s u r a. Deze naam is verbasterd uit M a h i- ṣ â s u r a. Op hem wordt gezinspeeld in vers 156 van den 6en sarga van het O. J. gedicht, waar van B â l î gezegd wordt: Ç a t r u h y a n g I n d r a M a h i ṣ â s u r a ç î r ṇ ṇ a d e n y a, d. i.: „de vijand van god I n d r a, M a h i ṣ â s u r a, is door hem verslagen”. In de S ĕ r a t K a ṇ ḍ a (pag. 9) overwint hij zijnen vader J a ṭ a s u r a, waarop hij de vrouwen en het rijk zijns vaders in bezit neemt. Als hij daarop de w i d a d a r i's uit den hemel wil halen, wordt B a l i door de goden gelast hem te dooden en dit geschiedt dan

ook in de grot **Kiskĕnda** (pag. 23). Zie overigens het 26e tooneel van den boven medegedeelde **lakon**. Op de plaat 17 wordt hij voorgesteld als een mensch met een buffelkop, voorzien van groote zwarte horens met vergulde punten, waartusschen een diadeem zich bevindt.

2. **Tumĕnggung Caṭatiyong** en 3. **Patih Lĕmbusura** zijn mij onbekend. De laatste wordt, in overeenstemming met zijn naam, als een mensch met een koeiekop voorgesteld.

III. **Tambak.** Deze **lakon** is genoemd naar de brug of den dam, dien **Râma** over de zee liet slaan, om **Langkâ** te kunnen bereiken. Hierin treden op:

1. **Prabu Rahwana** (sic) **ing nĕgara Ngalĕngka**. Op plaat 18 wordt hij eenigszins anders voorgesteld dan door de 3 door Serrurier (p. 141) beschreven **wayang-purwa**-poppen. Zijn gelaat is evenals zijn geheele lichaam verguld en hij heeft alleen in de bovenkaak een slachttand. Overigens komt hij het meest overeen met de pop Serie 701 n° 52.

2. **Dewi Sarpa kĕnaka**. Zij wordt hier ongeveer evenzoo voorgesteld als door de boven beschreven pop Ser 264 n° 1.

3. **Patih Prasṭa**. Deze **patih** van **Râwaṇa**, dien wij in het 48e en 49e tooneel van den grooten **lakon** zagen optreden, vertoont hier het gewone reuzentype. Zijn gelaat is vleeschkleurig. Op zijn hoofd draagt hij den **makuṭa** met **garuḍa mungkur**. Aan zijn bovenarm en pols draagt hij blauwe armbanden.

4. **Raden Kumbakarna**. Terwijl deze als wayangpop met vleeschkleurig gelaat voorgesteld wordt (Serrurier, o. c. p. 159), heeft hij hier een steenrood gelaat.

IV. **Hanuman duta**, d. i. **Hanûmân** als bode (van **Râma** aan **Sîtâ**). In dezen **lakon** treden drie personen op:

1. **Dewi Sarpa kĕnaka**, evenzoo voorgesteld als in den vorigen **lakon**, doch hier staat zij, terwijl zij daar zit, zoodat men hier ook hare roode broek en hare enkelringen te zien krijgt.

2. **Kala Marica**. Deze daemon wijkt in zooverre eenigszins van de door Serrurier (p. 163—164) beschreven wayang-poppen af, dat hij wel den typischen grooten rechtopstaanden slachttand heeft, doch zijn lichaam is vleeschkleurig en slechts bedekt door een gordel, terwijl zijne haren rood zijn. Ook draagt hij hier een mes in de hand.

3. **Yuyu rumpung**. Deze figuur is in overeenstemming met zijn naam als een mensch met een kreeftenkop voorgesteld. Zijn geheele lichaam is groen en hij heeft evenals **Marica** een mes in de hand. Boven zagen wij, hoe hij ook in den door ons vertaalden

lakon (zes en veertigste tooneel) en in de Sĕrat kaṇḍa optreedt.

V. **Brubok.** Ook hierin treden slechts drie personen op:

1. Raden Indrajit. Deze komt overeen met de door Serrurier (p. 151) beschreven wayangpoppen, behalve dat zijn lichaam verguld is.

2. Raden Trisirah. Deze komt ook in het 54e tooneel der boven vertaalde lakon voor. Hij wordt bijna evenzoo als zijn broeder Indrajit voorgesteld, doch die heeft de haardracht supit urang, terwijl deze het haar in een wrong opgebonden draagt.

3. Raden Kuntala Mariam. Ook deze is evenals zijne beide broeders voorgesteld, doch op het hoofd draagt hij een hoogen rooden tulband. Zie overigens boven.

VI. **Hanuman duta.** Hiermede schijnt een andere lakon bedoeld te zijn dan de bovengenoemde (n° IV), want hierin treden als personen op:

1. Raden Hanuman ing Kĕndali sada [1]. Hij wordt hier ongeveer even zoo voorgesteld als door de wayangpoppen (Serrurier, p. 159—160).

2. Wilmuka. Dat is, zooals uit zijn naam (wil = râkṣasa) blijkt, een reus. Hij zit met een knie op den grond, gereed om Hanumân te bestrijden. Zijn lichaam is steenrood van kleur. Hij draagt een groenen hoed. Eigenaardig zijn zijne blauwe vleugels. In de eene hand houdt hij een zwaard, in de andere hand de dĕṇḍa die afgebeeld is op de plaat naast p. 183 van Serrurier's werk, fig. 21.

VII. **Tambak.** Dit schijnt ook weder een andere lakon te zijn dan de bovengenoemde gelijknamige (n° III), want hierin treden de volgende zes personen op:

1. Prabu Sri Baṭara Rama ing nĕgara Pañcawati [2]. Deze is hier met een zwart gelaat voorgesteld, terwijl de wayang golek-pop een wit gezicht heeft.

2. Raden Anggada. Hij wordt hier ongeveer evenals door de wayang purwa-poppen voorgesteld, doch hij is hier geheel verguld.

3. Raden Lĕsmana. Deze vertoont hetzelfde type als zijn broeder Râma, doch hij heeft de supit urang, terwijl zijn broeder een hoogen rooden tulband met den garuḍa mungkur draagt. Ook is hij geheel verguld.

4. Raden Gonawan. Deze gelijkt veel op Lakṣmaṇa, doch

---

[1] Vgl. boven tooneel 32.

[2] Vgl. boven tooneel 31.

draagt een diadeem met garuḍa mungkur en is over het geheel meer versierd. Waarschijnlijk is hier Bharata bedoeld, die gedurende Râma's afwezigheid regeert. Gonawan is het Indische guṇamân (deugdzaam).

5. Patih Sugrîwa. Hij draagt als vorst der apen denzelfden hoogen rooden tulband met den garuḍa mungkur als Râma, doch zijn gelaat is steenrood en vertoont het apentype, evenals de lange vergulde, omhoog gekrulde staart, die in een sieraad eindigt.

6. Raden Anila. Deze wordt in overeenstemming met zijn naam, die uit Nîla verbasterd is, blauw voorgesteld en vertoont hetzelfde apentype als Anggada en Sugrîwa, doch heeft den haartooi supit urang.

VIII. **Rama gandrung.** Hierin wordt blijkbaar Sîtâ's schaking en Râwaṇa's strijd met Jaṭâyu voorgesteld, want er treden slechts twee personen in op:

1. Dewi Sinta. Zij vertoont het gewone princessentype en is geheel verguld.

2. Pĕksi Gĕnṭayu. Jaṭâyu wordt hier voorgesteld als een vogel met menschelijk gelaat, met een visch in de klauwen en Sîtâ op zijn rug dragende. Geheel anders is de voorstelling der Balineezen volgens plaat IV.

IX. **Tambak.** Hierin treden behalve Anggada en Anila, die ook in nº VII voorkomen nog de volgende beide personen op:

3. Raden Cucakrawan. Deze treedt ook in het 49ᵉ tooneel der door ons vertaalde lakon en in de Sĕrat kaṇḍa, p. 142 en 204 op. Hij wordt voorgesteld als een aap, lichtrood gekleurd, met lange vuurroode haren.

4. Raden Agrigreda. Deze is mij onbekend, maar is, zooals uit de plaat blijkt, een aap, lichtblauw gekleurd en veel gelijkende op Cucak rawan.

Hiermede zijn de namen der lakons en der daarin optredende personen volgens het bovengenoemde plaatwerk opgesomd. Volledigheidshalve kunnen wij nog mededeelen, dat ook te Mechelen in zijne verhandeling over de wayang in Tijdschr. Bat. Gen. XXV, p. 84 van den Rama tambak spreekt en van den inhoud zegt: „den tocht over zee naar Ngalĕngka en den krijg met dat rijk inhoudende. Daar noemt hij nog den lakon, genaamd Rama Gandrung „behelzende de sayĕmbara van Mantili, het huwelijk van den hoofdheld met Dewi Sinta en de vloek der dewata

over beiden, waardoor zij tijdelijk in apengedaante veranderen, aan welke metamorphose Anoman het aanzijn verschuldigd is".

Ten slotte noemen wij nog twee lakon's, die tot dezen cyclus behooren: Lahire Dasamuka (de geboorte van Râwaṇa) en Dasamuka tapa turu, die voorkomen op p. 290—294 van cod. 1979 Warner, zooals blijkt uit Prof. Vreede's inhoudsopgave in zijnen Cat. der Jav. en Mad. HSS. der Leidsche Universiteits-bibliotheek. Afbeeldingen van personen uit de eerstgenoemde lakon vindt men in Pleyte's "Indonesian Art".

II. BALI.

De Balineezen kennen de geschiedenis van Râma even goed als de Javanen. Dit blijkt uit de talrijke interlineaire Balineesche vertalingen van het Oudjavaansche Râmâyaṇa, die echter gewoonlijk onvolledig zijn. De Bibliotheek der Leidsche Universiteit bezit slechts één handschrift met eene volledige Balin. vertaling [1], dat ons tot grondslag strekte bij de bewerking van ons glossarium op dat gedicht. Hoewel die vertaling uit een lexicographisch oogpunt beschouwd dikwijls geheel onbruikbaar is, blijkt er toch wel uit, dat de Balineezen over het algemeen met den inhoud van het Oudjavaansche gedicht nog vrij wel bekend zijn. Dat het Râmâyaṇa als repertoire voor de Balineesche wayang dient, blijkt uit de poppen, die zich in het legaat van der Tuuk bevinden, uit een dertigtal platen, waarop personen uit het gedicht afgebeeld worden, insgelijks uit hetzelfde legaat en uit een lijst, die de heer C. M. Pleyte op Bali liet opstellen en die hij mij met zijne bekende welwillendheid ten gebruike gegeven heeft.

Van deze lijst zullen wij uitgaan en daarbij tevens bij elke persoon vermelden of er een pop of een afbeelding van bestaat. Natuurlijk spreken wij hier alleen van de personen, die tot den Râma-cyclus behooren. Uit de lijst blijkt, dat een volledige Balineesche wayang 84 poppen bevat.

1. Sugriwa. Deze apenvorst is voorgesteld op plaat 79 bij van der Tuuk, waar hij strijdende met zijnen broeder Bali voorgesteld wordt. Deze trekt met zijne eenen voorpoot aan Sugrîwa's staart en met den anderen aan zijn haarwrong. Bij deze plaat staat het bijschrift: Kapindra Sugriwa ratu ring Malaya-parwata matukar

[1] Cod. 3455*f* uit het leg. Warn.

nrgăbut dewi Tara, d. i. "de apenvorst Sugrîwa, de koning van den Malaya-berg, strijdende om dewi Târâ". Behalve dat hij ook hier als een aap met slachttanden voorgesteld wordt, verschilt deze afbeelding zeer met plaat 22, fig. 5 van het boven besproken Javaansche plaatwerk. Men kan deze plaat beschouwen als eene illustratie van het 27e tooneel der boven medegedeelde Javaansche lakon.

2. Nala. Deze aap, die in het Râmâyaṇa de brug naar Langkâ ontwerpt, is afgebeeld op plaat 65 bij Van der Tuuk, met het bijschrift: Wiçwakarmâtmaja, nga(ran) sang Nala, d. i. "de zoon van Wiçwakarman, genaamd Nala". Hij onderscheidt zich van de andere apen door zijne lange overeindstaande roode haren.

3. Nila, afgebeeld op plaat 59 bij Van der Tuuk. Onderschrift: Nila, plawagarâjâtmajan sang hyang Antaboga, d. i. "Nîla, een apenvorst, de zoon van god Antaboga". Hij wordt in overeenstemming met zijn naam blauw voorgesteld, evenals bij de Javanen, bij wie hij echter gewoonlijk Anila heet, b.v. in den Tambak. Zie plaat 22 fig. 6 en plaat 24 fig. 2 van het Javaansche plaatwerk.

4. Anggada. Zie plaat 60 bij van der Tuuk, met het bijschrift: Anggada, putran mraja Bali, ibu saking dewi Tara, "Anggada, de zoon van koning Bali en dewi Târâ". Hiervan is een ook wayang-pop (nº 14) uit het legaat van der Tuuk, die in hoofdzaak met de plaat overeenstemt, behalve dat de kleur van de pop bruin is, terwijl hij op de plaat wit afgebeeld is. Van de Javaansche wayang purwa-pop (Ser. 264 nº 13), die boven reeds beschreven en afgebeeld is, wijkt de Balineesche vooral in de kleederdracht af: de Javaansche draagt een lange broek, doch de Balineesche niet en de laatste is natuurlijker, aapachtiger voorgesteld dan de eerste. De Bal. wayang-pop is hiernaast afgebeeld.[1]

5. Hanoman, afgebeeld op plaat 58 bij van der Tuuk, waarbij geschreven staat: Wanararaja sang Bayutmaja, nga(ran) Hanoman, d. i. "Apenkoning, de zoon van Bâyu, Hanumân genaamd". Hij wordt ook voorgesteld door de wayang-pop nº 5 uit het legaat van der Tuuk. Niet alleen hier, doch ook in het Javaansche plaatwerk (plaat 21, nº 1) wordt hij wit van kleur[2] en met den karakteristieken duimnagel, die daar echter rood, doch

---

[1] Zie plaat III.

[2] Ook in de Sérat Kaṇḍa ning ringgit purwa, pag. 111 wordt gezegd, dat hij wit is.

Pl. III.

Anggada, Bali. wayang,
Leg. van der Tuuk, n° 14.

hier wit is, voorgesteld. Daarentegen is de gelijknamige Javaansche wayang golek (n° 5) groen gekleurd en zijne handen eindigen in het bij die poppen steeds voorkomende stompje.

6. Sampati. Deze wordt onder de apenaanvoerders genoemd in sarga XIX, vers 40 en sarga XXII, vers 58 van het O. J. gedicht. In den 20en sarga doodt hij den râkṣasa Prajanggha (vers 10—14). Ook in de nieuw Jav. redactie wordt hij onder Subali's bupatis genoemd, zooals blijkt uit blz. 12 van Winter's voorrede. Eigenaardig is plaat 72 bij van der Tuuk, met het bijschrift: Wanararaja wira Sampati (de dappere apenvorst Sampati), daar hij hier meer als een tijger, dan als een aap voorgesteld wordt. Hij is daar geheel geel gekleurd. Men zou eerder verwachten, dat hij als een hert werd voorgesteld, want in de Sĕrat kaṇḍa (pag. 16) schept Sambu hem uit een hert. Later wordt van hem gezegd, dat hij vertakte horens draagt (pag. 109).

7. Menda. Deze aap wordt in het O. Jav. gedicht, waar hij, evenals in het Indische origineel, Mainda heet, herhaaldelijk genoemd, b.v. in Sarga XVIII, vers 18, sarga XIX, vers 40. In vers 29 van sarga XX doodt hij den râkṣasa Bajramuṣṭi. Verder wordt hij nog genoemd in sarga XXII, vers 58. In sarga XXIII, vers 43 en 44 wordt hij in het nauw gebracht door den râkṣasa Kumbha, doch verlost door zijnen neef Anggada, die zijnen vijand doodt. Ten slotte wordt hij nog genoemd in sarga XXIV, vers 243 en sarga XXVI, vers 23. Van hem bezit 's Rijks Ethn. Museum een pop, Serie 1017 n° 5. Bij van der Tuuk wordt hij op plaat 91 afgebeeld, met het bijschrift: Wanararaja wṛddha Menda (de oude apenvorst Menda). Hij wordt daar met twee gele horens voorgesteld en wit en zwart gekleurd, waarschijnlijk in overeenstemming met zijn naam, die „bok” beteekent. In de Sĕrat kaṇḍa wordt hij dan ook uit een bok geschapen (p. 16).

8. Astimuka. Deze naam komt in het O. Jav. Râmâyaṇa niet voor, doch volgens de Sĕrat kaṇḍa ning ringgit purwa (Cod. 645 van het legaat van der Tuuk, p 110) wordt de aap Bimamuka met een olifantssnuit (tĕlale) voorgesteld en daar asti, zooals men weet, eene verbastering is van het Sanskritwoord hastin, dat „olifant” beteekent, is vermoedelijk met Astimuka de aap Bimamuka bedoeld. Deze heet in het O. J. gedicht Bhîmamuka. In sarga XIX, vers 40 wordt hij genoemd onder de voornaamste apenaanvoerders en evenzoo in sarga XXII, vers 58, beide malen onmiddellijk naast Mainda, hetgeen het ver-

moeden, dat Astimuka en Bimamuka twee namen voor dezelfde persoon zijn, nog versterkt. Elders heet hij Bhîmawaktra, b.v. in sarga XVIII, vers 18 en in sarga XXIV, vers 249. Bij van der Tuuk wordt hij op plaat 80 met het bijschrift Bhimamuka wanararaja (de apenvorst Bhîmamukha) meer als een mensch, dan als een aap afgebeeld. Alleen zijn staart en de lange nagel aan zijn wijsvinger duiden aan, dat hij tot de apen behoort.

9. Râwaṇa. Uit de afbeelding van dezen reuzenvorst in Pleyte's „Indonesian Art", XIII, 2 (vergelijk de beschrijving op p. 33), ziet men het best, hoe groot het verschil in voorstelling tusschen de Javanen en de Balineezen is. Zie ook plaat 93 bij v. d. T. en de wayang-pop nº 9 uit het legaat.

10. Jambumâlî. Deze treedt in het O. J. Râmâyaṇa onder de aanvoerders der râkṣasa's op in sarga XIX, vers 9. In vers 24 van sarga XX wordt hij door Hanumân gedood.

11. Prahasta, de oom en patih van Râwaṇa, afgebeeld op plaat 98 bij van der Tuuk [1].

Behalve deze 11 hoofdpersonen bevat deze lijst nog 6 rewang raksasa en 6 bojog ore (apen).

Zonderlingerwijze ontbreken hier eenige van de voornaamste personen. Dat echter ook dezen, zooals te verwachten was, in de Balineesche wayang optreden, blijkt uit de collectie Balineesche wayang-poppen, die dr. van der Tuuk bezat en met al zijne boeken en handschriften aan de Leidsche Universiteitsbibliotheek vermaakt heeft. Deze poppen stellen, behalve Râwaṇa, Hanumân, Prahasta en Anggada, waarover boven reeds gesproken is, de volgende personen voor:

5. Indrajit. Deze zoon van Râwaṇa wordt hier geheel anders voorgesteld dan in de Javaansche wayang golek: terwijl daar zijn gelaat rood en zijn overige lichaam verguld is, is hij hier geheel zwart. Eigenaardig is de lange, roode, tot aan zijne enkels reikende broek, die hij hier draagt, evenals op de plaat 99 bij van der Tuuk, waar hij echter geheel wit afgebeeld is.

6. Lakṣmaṇa. Niettegenstaande deze pop beschadigd is (het onderste gedeelte van den rechterarm ontbreekt), blijkt er toch voldoende uit, dat het Râma's broeder is en niet de Kaurawa Lakṣmaṇa Kumâra, de medeminnaar van Abhimanyu, want hij wordt als een schoone prins voorgesteld. Terwijl deze pop wit

[1] Vgl. ook de wayangpop nº 17 uit het legaat van der Tuuk, waar hij veel woester voorgesteld wordt dan op de plaat.

Strijd van **Jaṭâyu** met **Râwaṇa,** d
(volgens

Strijd tusschen **Kumbhakarṇa**,

(volg

va's hals omklemd heeft, en **Hanûmân**
n. afbeelding).

vervult [1]. Onder het branden van wierook reciteert hij eene zeer lange bezwering, die l. c. p. 505—509 in Engelsche vertaling en p. 649—650 in getranscribeerden Maleischen tekst gegeven wordt. Hierbij worden de goden van hemel en aarde en ten slotte Baṭâra Guru (daar verkeerd Pĕtĕra gespeld) aangeroepen, terwijl de pawang tusschen in gele rijst strooit, hetgeen een gewoon middel is, om booze invloeden af te weren. Daarbij buigt hij zich voor de rĕbab (viool), wascht zijn gelaat in de denkbeeldige essence, die de gong ondersteld wordt te bevatten, en begint daarna de voorstelling.

Na deze beschrijving, volgens Hugh Clifford, gegeven te hebben, gaat Skeat er toe over, eene voorstelling, die hij zelf in 1897 met Everard Fielding te Jugra (in Silangor) bijwoonde, te beschrijven (pag. 510—516). Deze voorstelling begon met een lagu pĕmanggil, gespeeld door de muziekinstrumenten en geaccompagneerd door den pawang. Deze hield de rĕbab (viool), de maskers, houten dolken enz. boven den wierook. Daarop stak hij drie kaarsen aan, die geplaatst werden op de rĕbab, de gong en den rand van een metalen ring, waarin hij zat. Daarop besmeerde hij den ring met sirih en maakte het teeken van het kruis in den ring. Daarna deed hij een zwarten doek over zijn hoofd en strooide rijst uit, na die eerst boven het wierookkomfoor gehouden te hebben. Vervolgens gaf hij betelpruimen aan de beide juru gĕndang (trommelslagers); een derde wierp hij naar boven en een vierde verbrande hij onder de vloermat. De beide laatste sirihpruimen waren bestemd voor den jinn putih en den jinn hitam. Vervolgens draaide hij zijn duim rond midden in den metalen ring, de navel of het hart der aarde (pusat bumi of hati tanah) genaamd, onder het reciteeren van de bezwering. Daarop leunde hij op het boveneinde der trommen, die hij boven het wierookrooster hield, en eindigde met drie luide tikken op de trom, die bezworen werd, terwijl tegelijk op de twee andere trommen geslagen werd. Eindelijk bracht hij de sĕrunei (fluit) aan zijne lippen en de andere instrumenten accompagneerden hem bij de taboh. De Maleische tekst van de bezweringen wordt l. c. p. 650—652 medegedeeld.

[1] Pawang is waarschijnlijk eene verbastering van pahyang. In dat geval zou het verwant zijn met wayang, dat waarschijnlijk ook ontstaan is uit wahyang. Met het oog op het feit, dat het woord ḍalang in de oudste bronnen niet voorkomt, zou men kunnen onderstellen, dat ook op Java de wayang-vertooner oorspronkelijk pahyang heette. Dit is echter een vermoeden, waarvoor bewijzen ontbreken.

is, wordt hij op de plaat 56 bij van der Tuuk geel afgebeeld en gewapend.

Hoewel dus ook hier eenige hoofdpersonen, als Râma, Sîtâ, Kumbhakarṇa enz. ontbreken, kan men toch wel als zeker aannemen, dat zij ook tot de Balineesche wayang behooren, daar zij in geen voorstelling van het Râmâyaṇa gemist kunnen worden.

Ten slotte wijze wij nog op het artikel Râmâyaṇa in dr. van der Tuuk's Kawi Balineesch Woordenboek, I, pag. 794, waaruit blijkt, dat het Râmâyaṇa niet alleen met lederen poppen, doch ook door gemaskerde personen opgevoerd wordt. In Bangli dragen Râma, Sîtâ en Lakṣmaṇa geen maskers en de aap Darî draagt een vrouwelijk masker, maar heeft toch een bulĕt en een staart; het geven van een vrouwelijk masker is te verklaren uit het denken aan dĕdari (Widyâdharî). Overigens is Darî eene verbastering van Darîwadana, zooals deze aap genoemd wordt in sarga XIX, vers 41 van het O. J. gedicht of Darîmuka, zooals hij gewoonlijk heet (Sarga XVIII, vers 17, sarga XXII, vers 58 en sarga XXIV, vers 250). Eene voorstelling der Balineezen van Râwaṇa's strijd met Jaṭâyu vindt men in plaat IV. Hoe zij zich den strijd van Kumbhakarṇa met Hanumân en Sugrîwa voorstellen, blijkt uit plaat V.

III. MALAKA.

Daar van de Maleische wayang nog zeer weinig in Nederland bekend is (zie de verhandeling van Ch. E. P. van Kerckhoff, „Het Maleisch tooneel ter Westkust van Sumatra" in Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. XXXI, pag. 303 vlg.), zullen wij hier een eenigszins uitvoerig uittreksel geven uit het werk van W. W. Skeat, „Malay magic", waar (pag. 503—521) het Maleische tooneel besproken wordt. Hij begint met te zeggen, dat het grootendeels aan Indië, Siam, China en mogelijk ook aan andere landen ontleend is, welke beschouwing wij natuurlijk voor zijne rekening laten. Verder zegt hij, dat de inhoud der meeste stukken aan de oude klassieke Indische epische gedichten ontleend is, en vooral aan het Râmâyaṇa, dat zoowel tot Java en Siam als tot het Maleische schiereiland doorgedrongen is.

Voordat de voorstelling begint, geschiedt het buka panggong door den pawang, die hier de rol van den Javaanschen ḍalang

van (de lakun, mĕndura, mayong en wayang kun) het eerst genoemd wordt onder de stukken, die het repertoire er van leveren. In de opgaven van de plaats van herkomst zijn fouten, b v. de eerste soort (lĕkun of lakun genaamd), wordt gezegd van Kĕdah en Siam afkomstig te zijn, terwijl reeds uit den naam, die natuurlijk uit het Javaansche lakon verbasterd is, de Javaansche oorsprong blijkt. De tweede van de 6 bovengenoemde rubrieken bevat de namen der muziekinstrumenten, de derde die der kleeding, de vierde het aantal der tooneelspelers, de vijfde de plaats der vertooning en de zesde het repertoire. Behalve aan de lakun wordt ook aan de mĕndura, de mayong, de wayang kun en de mek mulong een Siameesche oorsprong toegeschreven. Daarentegen heet de bangsawan parsi Indra Sabor uit Perzië, de mĕndu uit Pontianak, de wayang makau uit China en de wayang kulit uit Java afkomstig te zijn. Nu willen wij niet tegenspreken, dat de Siameesche wayang invloed kan hebben uitgeoefend op de Maleische, doch deze is dan toch als secundair te beschouwen, daar de Maleiers de wayang oorspronkelijk aan de Javanen ontleend en zelf later weder, evenals de Pañji-verhalen aan de Siameezen zullen gebracht hebben.

Het is eigenaardig, dat onder de verhalen, die tot het repertoire van de mĕndu (een Chineesche wayang-soort uit Pontianak) behooren, de drie bekende Maleische gedichten Ken Tambuhan, 'Abdul muluk en Bidasari genoemd worden, terwijl het repertoire van de wayang kulit gevormd wordt door bekende Maleische Pañjiverhalen, als de Cekel Wanengpati.

IV. SIAM.

De Siameesche wayang is ons bekend door de verhandeling van dr. F. W. K. Müller, „Năng, Siamesische Schattenspielfiguren im kgl. Museum für Völkerkunde zu Berlin”, die het supplement van het 7e deel van het „Internationale Archiv für Ethnographie” vormt. Hierin worden Siameesche wayangpoppen beschreven, die evenals de Javaansche van leder gemaakt zijn en tevens wordt een gedeelte van het Siameesche Râmâyaṇa (Ramakien), in tekst en Duitsche vertaling gegeven, terwijl deze verhandeling eindigt met de verklaring der 11 platen, die den tekst vergezellen.

Op deze platen worden de volgende personen voorgesteld:

plaat 1[a]. Sugrîwa, Hanûmân, Lakṣmaṇa, Râma, Râwaṇa, Kumbhakarṇa.

plaat 1[b]. Sîtâ, Râwaṇa, Garuḍa, Nâga.

plaat 2[a]. Hanumân, Indrajit, Kumbhakarṇa, Bibhîsaṇa, Râwaṇa.

plaat 2[b]. Râma, Sîtâ, Laksmaṇa, Marîca, Mairâwaṇa (?)

plaat 3[a]. Nang Maxa, de vrouw van Hanumân (het woord maxa is natuurlijk het Indische matsya (visch), Îçwara (Çiwa), ṛṣi, Indrajit, yakṣinî (of is hier Ḍâkiṇî bedoeld?) en Râwaṇa.

plaat 4. Anggada.

plaat 5. Chao but, de zoon van Râma (dit is de But lawa van de Javaansche Sĕrat Kaṇḍa of Rama Kling en de Tilawi van de Maleische Sri Rama). But = putra.

plaat 6. Mandodari, de vrouw van Rawaṇa, bekend uit de Maleische Sri Râma, de Bandondari der Javaansche Sĕrat kaṇḍa of Rama Kling.

plaat 7. Maskers van Râwaṇa, Hanumân en Kumbhakarṇa en accessoires, waaronder de kanchiek, volgens eene zeer waarschijnlijke conjectuur van dr. Hazeu [1] niets dan eene verbastering van het Javaansche woord kañcing is.

plaat 8. Strijd tusschen den daemon Nonthŭk en den vierarmigen Nârâyaṇa (Wiṣṇu).

plaat 9. Strijd tusschen Ramăsún (daemon) en Vărăxun (aap) en tusschen Hanûmân en den daemon Virŭnja chăn bang, een neef van Râwaṇa.

plaat 10 en 11. Strijd tusschen Rŏuphăk (Raṇawaktra) en Indra.

Zooals men ziet zijn de meeste personen dezelfden, die ook in de Javaansche, Balineesche en Maleische wayang optreden, terwijl enkele hiervan, Nang Maxa, die blijkbaar dezelfde is als dewi Añjani; Chao But, de But lawa der Sĕrat Kanda of Rama Kling, de Tilawi der Maleische Sri Rama (تيلاوي is zeker outstaan uit بتلاو) en Mandodari, de vrouw van Râwaṇa in den Maleischen Sri Rama, die in de Sĕrat Kaṇḍa (Rama Kling) Bandondari heet, bewijzen dat het repertoire niet aan het Oudindische, doch aan een Zuid-Indische (Tamil) jongere redactie, die ook in

---

[1] Bijdrage tot de kennis van het Javaansche tooneel, pag. 37, noot 2.

den Maleischen Sri Rama en in den Javaanschen Rama Kling voortleeft, ontleend is.

Onze slotconclusie is, dat men twee zaken goed van elkander moet onderscheiden: het eigenlijke tooneel, de **wayang**, is op Java ontstaan en heeft zich van daar uit Oostelijk over Bali, Noordwestelijk over Malaka en Siam verspreid, doch het repertoire (het Râmâyaṇa) is in twee verschillende vormen in deze streken gekomen: eerst direct van de Hindus tot de oude Javanen, waarvan het O. Jav. Râmâyaṇa en de N. Jav. redactie van Winter nog getuigen en dat op Bali in de tooneelvertooningen voortleeft, en eeuwen later nog eens, uit Zuid-Indië (waarschijnlijk tegelijk met het grootste gedeelte der Maleische letterkunde), in eene redactie, waarin Hanumân niet meer de zoon van den windgod, doch van Râma en dewi Añjani is, waarin Mandodari, die eerst met Daçaratha gehuwd is, later aan Râwaṇa afgestaan wordt en waarin Sîtâ als Râma's dochter voorgesteld wordt enz., alles latere afwijkingen van het oorspronkelijke verhaal.

Deze redactie werd waarschijnlijk oorspronkelijk naar de Maleiers en vandaar, evenals vele andere verhalen (de Amîr Hamza-cyclus b.v.) naar Java overgebracht, waar zij nu nog speciaal in de wayang-voorstellingen voortleeft. Van de Maleiers namen de Siameezen vermoedelijk met de wayang ook het Râmâyaṇa-repertoire over of men moest aannemen, dat het direct uit Zuidelijk Voor-Indië naar Siam gebracht werd, wat ons intusschen minder waarschijnlijk voorkomt.

V. Javaansche tekst van den lakon Rama sawĕg wontĕn Mantilidirja.

I. [illegible]

[1] Lees [illegible]

[illegible]

II. [illegible]

III. [illegible]

IV. [illegible]

[illegible]

V. [illegible]

VI. [illegible]

VII. [illegible]

---

[1] In het HS. staat [illegible]

VIII. [illegible]

IX. [illegible]

X. [illegible]

XI. [illegible]

[illegible]

XII. [illegible]

XIII. [illegible]

XIV. [illegible]

[1] Hier is de tekst corrupt.

XV. [illegible]

XVI. [illegible]

XVII. [illegible]

XVIII. [illegible]

XIX. [illegible]

[illegible]

XX. [illegible]

XXI. [illegible]

XXII. [illegible]

[1] Lees: [illegible]

XXIII. [illegible]

XXIV. [illegible]

XXV. [illegible][1] [illegible]

XXVI. [illegible]

XXVII. [illegible]

---

[1] In den tekst staat [illegible]

[illegible]

XXVIII. [illegible]

XXIX. [illegible]

[illegible]

XXX. [illegible]

XXXI. [illegible]

[illegible]

XXXII. [illegible]

XXXIII [illegible]

XXXIV. [illegible]

[illegible]

XXXV. [illegible]

XXXVI. [illegible]

XXXVII. [illegible]

XXXVIII. [illegible]

XXXIX. [illegible]

XL.

XLI.

XLII.

[illegible]

XLIII. [illegible]

XLIV. [illegible]

XLV. [illegible]

XLVI. [illegible]

[illegible]

XLVII. [illegible]

XLVIII. [illegible]

XLIX. [illegible]

---

[1] Hier is waarschijnlijk [illegible] in te vullen.

[illegible]

L. [illegible]

LI. [illegible]

[illegible]

LII. [illegible]

LIII. [illegible]

[illegible]

LIV. [illegible]

LV. [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Lijst der platen: I (tegenover pag. 526). Anggada, wayang purwa, Ser. 264 nº 14 Rijks Ethn. Mus.

II (tegenover pag. 528). Râwaṇa, wayang golek, Ser. 1297 nº 15 R. E. M.

III (tegenover pag. 538). Anggada, Bal. wayang, Leg. v. d. T. nº 14.

IV (tegenover pag. 541). Strijd van Jaṭâyu met Râwaṇa, die op Wimâna zit en dewi Sîtâ in de armen houdt (volgens eene Balin. afbeelding).

V (tegenover pag. 541). Strijd van Kumbhakarṇa met Hanûmân en Sugrîwa, die reeds bijna gedood is (volgens eene Bal. afbeelding).

EEN INTERESSANT BATIK-MOTIEF.

Al schittert het Javaansche, gebatikte doek het meeste door kleurschoonheid, zoo is toch het ornament bij dit versieringsprocédé van niet gering belang. De waslijnen bepalen, al dekkend en blootgevend, de verftoepassing en de door hen gevormde figuren beheerschen een voornaam deel der kleurverspreiding, waarbij het karakter der ornamenten volkomen met dat der kleuren moet meegaan.

Dat batikornament is voor een groot deel zeer verschillend van het onze. Het is geen uiting van eigen denken en voelen, van drang naar vermooiing met persoonlijk karakter uitgesproken. Het is heelemaal niet individueel! De dochter zal met de figuren werken, die moeder en grootmoeder reeds gebruikt hebben en alleen in de verwerking dier traditie-motieven vindt de eigen artisticiteit gelegenheid vrijelijk te spreken en het gebatikte doek tot kunst te doen zijn.

Het baseert zich op een groot aantal bepaalde patronen, met namen gekenmerkt en in de batik-centra als zoodanig gekend, terwijl het in-stand blijven dier traditioneele motieven bizonder bevorderd wordt door modellen op doek of Chineesch papier (*pola*), waarop in was de versiering is neergeschreven. Zoo zijn er modellen, uitsluitend voor de spitse punten (*toempal*), die gezamenlijk het saroenghoofd (*kapala*) vormen, en een grooter aantal, dat in regelmatige plaatsing het blanke veld (*badan*, lichaam) zal bedekken. Van bizondere waarde is hierbij, dat de afmetingen der Javaansche kleedingstukken aan geen schommeling onderhevig zijn; zoo'n model zal op het groote vlak altijd sluiten.

„Die pola," zegt Kiliaan [1], een der vertrouwbaarste Indische schrijvers over dit onderwerp, „steekt men door middel van spelden aan het te batikken doek vast, met de teekeningen buitenwaarts gekeerd; en heeft alzoo, daar beide stukken doek voldoende door-

[1] Tijdschr. v. Nijv. en Landb. in N.-I., XLIV, 1892, blz. 346; of Overdruk, blz. 22.

schijnend zijn, de nog duidelijk zichtbare figuren op het andere slechts na te teekenen. De pola wordt daarna van de batik afgenomen, om dan het reeds beschreven gedeelte van het doek als zoodanig dienst te laten doen voor de andere nog te batikken gedeelten."

In die patronen is een overrijke keus in motieven, waarbij ruimschoots uit fauna en flora is geput. Paradijsvogels, pauwen, schildpadden, slangen en allerlei bloemen komen daaronder voor en dikwijls ontleent het motief den kenteekenenden naam aan de bizondere toepassing. Zoo heet bijv. een kip achter een hekwerk van evenwijdige lijnen "de opgesloten kip." [1] Weefpatronen zijn ook daaronder en op die afdaling — want scherpe weefpatronen zijn heelemaal niet geschikt voor den wisselvalligen tjanting-loop — volgen er een paar van minder gehalte als "het bokaal"-patroon, "de generaal drinkt" en het "de verlangst gestild"-patroon, dat als opzichtige versiering door zekere dames te Soerabaja gedragen werd.

Volkomen in overeenstemming met het vormelijke, Javaansche leven is het, dat een zekere groep patronen voor algemeen gebruik verboden was. De *adat*, de traditie-wet, deels beschreven, deels mondeling voortlevend, vergunde het gebruik van enkele aan bepaalde standen, terwijl voor den vorst en zijn gezin een zeker aantal beslist gereserveerd was. Daaronder trekken drie groepen de meeste aandacht, de *kawoeng*, de *sawat*, en de *parang*.

De eerste is een klaarblijkelijk weefpatroon van eenvoudigen vorm; het bestaat, zooals Rouffaer zeer juist gezegd heeft, uit een zeer flauwe ellips, met de twee brandpunten duidelijk aangegeven en toegepast in een vierkantsindeeling, een simpele constructie, die terug te vinden is op de kleeding der Hindoe-Javaansche beelden in het Leidsche Museum van Oudheden. De tweede met de *sĕmen* als verwante groep is minder helder. Het is een ietwat verwarde combinatie van bergjes, vogels, planten, Garoedavleugels, zonder eenig ornamentaal verband bijeengevoegd. Daarin weer een bizonder sterk ornamentaal verwerkt motief, dat niet onwaarschijnlijk het duizendpoot-motief is, gelet op de analoge motieven, op Borneo en Timor voorkomend. Het is een echt batik-ornament! Een streng-volgehouden lijnrichting wordt volkomen gemist en met de hoofdmotieven op

---

[1] Zie voor Javaansche batikpatronen de interessante studie van Rouffaer (Bulletin Kol. Museum Haarlem N° 23, Nov. 1900. Bijlage B), waaraan hier bizonderheden van enkele patronen tevens ontleend zijn.

pola's kan de batikster in vrije plaatsing werken en aan de fondvulling al haar vernuft besteden.

Dat is bij het *parang*-patroon geheel buitengesloten. Kenteekenend zijn voor dit patroon breede banden, die parallel in schuine richting over het doek loopen. Uit deze banden ontspringt een typisch detail-motief, stereotiep van vorm, in regelmatige, horizontale uitbuiging (fig. 1).[1] Als dit laatste aan beide zijden der banden ontspringt en dus in elkaar grijpt, heet het patroon *parang roesak*, bij enkelvoudige herhaling *parang mĕnang* of triomfeerende parang; het woord *roesak* is onduidelijk, 't beteekent vernield, terwijl men het in figuurlijke taal tegenover de triomfeerende parang eerder de onoverwonnen parang zou moeten noemen.

Van de genomen indeeling der schuine banden hangt natuurlijk de grootte van het detailmotief af, waaruit drie soorten voortkomen. De eerste, flink breed opgezet, met talrijke wasbarsten, die de eenzijdige lijnrichting prettig afwisselen, heet *parang roesak barong*; deze weerwolf (barong)-parang is een geliefd patroon van aanzienlijke krijgslieden, wat uit het forsche karakter dezer versiering begrijpelijk is. De tweede is de *parang roesak kagok*, de middelsoort (kagok)-parang, die door vorsten bij eenigszins officieele gelegenheden gedragen wordt. De derde is de kleinste, *parang roesak klitik*, waarin de banden elkaar naderen, slechts gescheiden door een teer gewemel van fijne lijntjes, het geijkte kleed van vorstelijke vrouwen.

Dan volgen de variëteiten! Twee ervan blijven tamelijk zuiver; het lijnencomplex blijft geheel compleet, alleen zijn op regelmatige afstanden de schuine banden onderbroken door het plaatsen van een zelfstandig motief als de dubbele Garoedavleugels (*parang roesak lar-laran*), die feitelijk bij het *sawat*-patroon thuisbehooren, of door het toepassen van twee slangen (*naga*).

Bepaalde verbasteringen volgen nu. In het *oedan liris* (zachte regen)-patroon zijn de schuine banden overheerschend gebleven, zelfs scherper geworden; alleen zijn enkele verbonden met horizontale streepjes, andere met ornament. Evenzoo is in de *parang kĕmbang*,

[1] Met opzet wordt ter wedergave van het parang-patroon een *tjap*-afdruk gekozen. Onder de batiks is door de techniek steeds velerlei speling in de motief-vormen. Deze *tjap* of koperen stempel, waarmee inlanders in was op doek drukken, is van inlandsch maaksel. Daar de vervaardiger als inlander beter dan wij het zuivere batik-ornament kent, te meer, daar hij op deze wijze den tjanting-arbeid imiteert — vandaar de opzettelijke slordigheden in dezen stempel aangebracht —, acht ik dit een vertrouwbaarder gegeven dan een keuze uit verschillende gebatikte parang-patronen kan opleveren.

de gebloemde parang, de ruimte tusschen de banden gevuld met bloemrijk lijngewemel, terwijl in de *parang sawoet* de karakteristieke, spichtige uitsteeksels door bladvormen vervangen zijn.

Dit zijn wel de voornaamste parang-typen. Het patroon zelf is nog in levenden lijve in de Vorstenlanden te vinden, het allermeest natuurlijk in Solo en Jogja wegens de daar resideerende vorstenhuizen. Of het daar ook thuis is, blijft een nog onbeantwoord vraagstuk! Onder de mysterieën, die in de herkomst van het batikken en enkele typische patronen te vinden zijn, is dat van de parang wel een der interessantste.

Men behoeft waarlijk geen kenner van batik te zijn om te voelen, hoe dat patroon ganschelijk uit het echte batikornament valt. Het is daarin te streng, te eenzijdig in lijn! De loop van de tjanting is voor dergelijk werk te zeer onderhevig aan wisselvalligheden en daardoor niet geschikt voor regelmatige herhaling van hetzelfde motief. Ze leent zich beter voor floristische ornamentatie, die zich in vrije beweging over het blanke doek kan spreiden, weelderig rankend in sierlijke wendingen, waarbij de batikster den was-arbeid naar believen kan afbreken. Voor parangpatronen is de allergrootste regelmatigheid noodig en geen wankeling in tjantingloop, geen aarzeling kan geduld worden; met vermoeiende nauwkeurigheid moet het groote saroengveld in monotoon teekenen gevuld worden. De parang is, op z'n Hollandsch gezegd, een vreemde eend in de bijt. Dat blijkt aardig uit het afwijkende gebruik der *pola* bij parangpatronen. Kiliaan merkt t. a. p. op (blz. 346, of Overdruk blz. 22): „Doch er zijn ettelijke batik's bijv. Parang roesak, die door den aard der teekeningen (zij zijn onderling wel gelijk en gelijkvormig, maar de plaatsing tegenover elkaar is daardoor niet symmetrisch, d. i. zij zijn van elkaar geen spiegelbeelden) het gebruik van de pola niet toelaten. In dit geval volstaat men met potloodlijnen op het doek te trekken ter vóórbereiding tot het batikken. Dat alleen een goed batikster zonder pola werken (ngroedjag of ngroedjad), dat zij alleen, bijv. Parang roesak batikken kan, behoeft wel geen betoog.” Dit is eenigszins onjuist! Wel kan het eerstbeschreven pola-gebruik niet gevolgd worden, maar wel een omslachtiger, waarbij de pola, na het afwerken van een ruitvormig vlak, weer verplaatst en op nieuw gevolgd wordt, waarbij dus geen reeds beteekend deel dienst als pola kan doen. Dit is zeer tijdroovend en gevaarlijk, daar bij het onophoudelijk opspelden der *pola* de zachte wasteekening licht beschadigd kan worden; slechts als het

halve doek gereed is, kan deze dubbelgeslagen als voorbeeld dienen. Begrijpelijk is het dus, dat alleen vaardige batiksters zich aan parang's wagen, daar zij het zonder model kunnen stellen, voldoende steun hebben aan schuine hulplijnen, met potlood of houtskool voorgeteekend. Maar ook, dat dit motief een technisch-afwijkende verschijning is in dit Javaansche procédé!

Ik betwijfel bij nader inzien eveneens of het een oorspronkelijk weefpatroon is. Die schuine banden met horizontale uitsteeksels zijn in het patroon-weven meer dan moeilijk aan te brengen en het Indische weven is technisch niet hoogstaand genoeg om die zwarigheden te overkomen. Van ikatten kan heelemaal geen sprake zijn: een zoo streng volgehouden lijnrichting kan hierbij niet toegepast worden.[1]

Gelijke gevoelens van twijfel rijzen bij mij op, waar het dit zeer gedecideerd ornamentkarakter betreft. Dit is zoo on-Javaansch, als maar mogelijk is. In de ornamenten der Hindoe-Javaansche tempels, in de oude wajang-figuren[2], in het snijwerk van jong-Java kan men vruchteloos zoeken naar diergelijk ornament; sterker! eenigszins analoog en zelfstandig[3] ornament, dat dit koel en streng aspekt geeft, is zelfs niet te vinden. Het eenige, wat ik heb kunnen opsporen, is een kris van het verwante Bali in het Britsche Museum, op wier greep in verguld houtsnijwerk een flauw nagevolgd parangpatroon te zien is.

Het ornament der Hindoe-kultuur heeft daartoe te diepen wortel geschoten. Evenals de oude Hindoe-versierder, voelt de Javaan het meeste voor »malerische« wedergave der plantenwereld, op zijn smaragdgroen eiland in kleurrijken luister levend. Rijk, floralisch ornament is het, wat hij bemint; mooie blad- en bloemvormen, slingerende lijnen, die als lianen de vogels omkranzen of in gullen overvloed spiralen-weelde geven! Vandaar ook in het batikornament die talrijke luchtig opgevatte bloempatronen, welke voorliefde in het Javaansche metaalwerk met gelijke sympathie spreekt.

»Rein geometrische Muster erträgt der Hindûbildhauer aber nicht,« zegt Grünwedel;[4] ook de Javaan doet dit niet. Eenvoudige or-

---

[1] Zie voor het ikatten Onze Kunst afl. 1, waarin de ornaments-herhaling uit dit procédé voortkomend beschreven is.

[2] Natuurlijk uitgezonderd diegene, welke de parang als vorstelijk kleed imiteeren.

[3] In het Jav. vlechtwerk komen bijv. schuine banden uit het diagonale vlechtwerk voort, terwijl bij deze techniek parang-patronen herhaaldelijk geïmiteerd worden.

[4] A. Grünwedel, Buddhistische Kunst in Indien. Berlin 1900. blz. 19.

nament-constructies op driedeeling van den cirkel berustend, gebruikt hij voornamelijk bij toedoeng-vlechtwerk. Zinrijke constructies, zooals in Bengkoelen en de Lampongs, op Borneo en Timor te vinden zijn, schept hij nimmer. Hij volgt hiermee weder het voorbeeld van zijn illustre leermeesters uit Britsch-Indië, die zich bij beeldhouwwerk lieten influenceeren door Assyrische kunst, maar nimmer het rhythmisch-herhalen van beelden op reliefs overnamen. Dat was hun te dor, te koud!

En dit Javaansch parangpatroon is een ingewikkeld-geometrisch ornament! Waarlijk, wanneer het niet zoo innig verbonden geweest ware met inlandsche vorstenhuizen, het zou verdwenen zijn èn door het ornamentkarakter èn door technische bezwaren!

De naam kan over de herkomst niets leeren. Rouffaer vermeldt in het reeds geciteerde Bulletin de verschillende verklaringen, maar zonder resultaat. Dit is geen slagwapen, daar het motief dan niet zoo smal en dun zou eindigen. Ook geen steekwapen, geen rij van krissen, omdat de zoo trouw behouden haakjes van de punt der motieven dit onaannemelijk maken. Ook het rotspunt-idee zit er te weinig in. Het lijkt mij, trouwens, onzeker of hier langs etymologischen weg verklaring gevonden kan worden. Bij de lokale studieën van volksornament, die in de laatste jaren en bij verschillende volken hebben plaats gevonden, treft *één* feit bizondere aandacht. Voornamelijk de ouden van dagen kennen de meeste patronen; de kennelijk oudste onder deze laatste zijn, òf niet meer bekend, òf dragen namen van jonger datum zonder verband met de patroonwaarde. Zelfs bij de boschbewoners van Malacca, [1] waar het ornament nog zijn oorspronkelijke waarde heeft van familiemerkteeken, beeldspraak en beschermende kracht tegen geesten, waar de toovenaars de deskundige ornamentkenners en -bewaarders zijn, komen oude patronen voor, die niet meer verklaard kunnen worden. Hoe natuurlijk is het dus, dat de Javanen, bij wie het ornament slechts *sierwaarde* heeft, alleen de namen der jongere patronen juist betitelen en begrijpen [2]!

De vergelijkende ornamentstudie kan hier een betere gids zijn, vooral wat de herkomst betreft.

Eerst moet daartoe getracht worden het algemeen ornamentskarakter terug te vinden. Dit is op de omliggende eilanden een

---

[1] Zie hierover de interessante studie van Prof. A. Grünwedel in het Zeitschrift f. Ethnologie, XXVI (1894), blz. 141 vlg.

[2] Toch mag niet vergeten, dat juist de *naam* van het patroon parang roesak minstens sinds 2½ eeuw in de Jav. litteratuur aan te wijzen is.

vruchteloos werk. Op Borneo en Sumatra bijv. waar in het vlechtwerk hoogst vernuftige, geometrische constructies te vinden zijn en door technische eigenschappen een domineerende schuine lijnrichting zeer goed mogelijk is, is geen analogon te vinden, al wordt bij vierkantsvulling soms met zeldzaam succes op de enkele diagonaal doorgewerkt. Precies hetzelfde is het in 't houtsnijwerk, waar wel de spitspuntige driehoeken der Javaansche kapala of saroenghoofd voorkomen. De Timor-groep met sterke Melanesische invloeden, past wel op bamboekokers en ander snijwerk een lijncomplicatie toe, dat éénzelfde lijnrichting te zien geeft, maar zóó, dat het besliste lijnkarakter door overvloed van spiralen geneutraliseerd wordt.

Op *Nieuw-Guinea*, dit krachtig sier-centrum aan den oostelijken grens van onzen Archipel, is *het ornamentbeginsel* van de Javaansche parang alleen terug te vinden. Al is de sprong van Java naar Nieuw-Guinea zoo groot, dat 't het ongerijmde nadert, de overeenkomst is zoo treffend, dat het aanmoedigt tot nader toezien. Het geometrische ornament, dat hier voor houtsnijwerk gebruikelijk is, berust op een eenvoudig schema, een systeem van ruiten (fig. 2), waarop naar believen enkele of dubbele lijnrichting verkregen kan worden en de spiraalontwikkeling in de ruitvorming steun kan vinden. Zoo geven van de afgebeelde Papoea-ornamenten fig. 3, 4 en 5 de enkele lijnrichting weer, fig. 6 de dubbele.

Precies, wat het algemeen aspekt van de parang typeert, het overheerschen van één schuine lijnrichting met zijwaartsche uitspruitsels, die beginnen of eindigen met spiralen, het regelmatigherhalen van hetzelfde detailmotief, is in dit Papoea-werk terug te vinden, waarbij technische eigenschappen het snijwerk-ornament zuiverder en strenger dan het gebatikte doen zijn.

In de detailbeschouwing zijn eveneens analoge trekken te vinden. Dit afgebeelde Papoea-werk berust op het albatros-motief, dat dezen Melanesiërs bizonder sympathiek is. In de fig. 3—6 is het toegepaste motief te zien, in welken ornamentalen strijd alleen het oog en *de rechte, aan het einde omgebogen* snavel zichtbaar gebleven zijn. Fig. 7 geeft een zelfstandiger bewerking weer, den albatroskop met den gekromden hals.

Wanneer nu verschillende parang-typen (fig. 8 a—j) bijeenverzameld zijn, blijken deze meerendeels den gekromden hals en het omgebogen snaveluiteinde te bezitten, die zelfs in het zeer verbasterde j. bewaard is gebleven.

En zelfs als, geheel afgescheiden van het Papoea'sche albatros-

motief, een vast type van de parang beschreven wordt, zal de determineering als volgt luiden: een kromming, die gedeeltelijk de grens van den schuinen band uitmaakt en waaruit het motief ontspringt, een schedelvormige verdikking van de halslijn, die duidelijk den kop vormt, en een rechte snavel, die aan het einde gebogen omkrult; — waaruit men *alleen* de beschrijving van een vogelkop zal kunnen herkennen!

Hoe nu dit Papoea'sche *zeevogel-motief*, voornamelijk op N.-Guinea algemeen toegepast, op Midden-Java verdwaald is geraakt, is zeer raadselachtig; iets, dat de aannemelijkheid van de parang-verklaring eenigszins verzwakt. Gelukkig komt Rouffaer mij te hulp met een historische aanwijzing, [1] nl. naar „den stichter van het Mataram'sche Vorstenhuis, Raden Boṇḍan Kĕdjawan — letterlijk vertaald „de gejavaniseerde Papoea-jonker" — zoon van den laatsten Vorst van Madjapahit bij eene Papoea-vrouw (waṇḍan, of boṇḍan)! De albatros-kop zou dan een soort *genealogisch motief* kunnen zijn, getuigend van die vrouwelijke Papoea-lijn, die sinds ± 1575 oppermachtig werd in Midden-Java!"

Dit heraldisch karakter zou dan ook verklaren: het gereserveerd-zijn van dit patroon voor vorstelijke personen; het standhouden ondanks technische bezwaren; èn het zeer afwijkend ornamentkarakter.

Leiden, April 1902. J. A. Loebèr. Jr.

[1] Catalogus van O.-I. Weefsels en Batiks in het Mus. v. Land- en Volkenkunde, April 1902; blz. 26, noot.

ILLUSTRATIES.

Fig. 1 (bovenzijde).

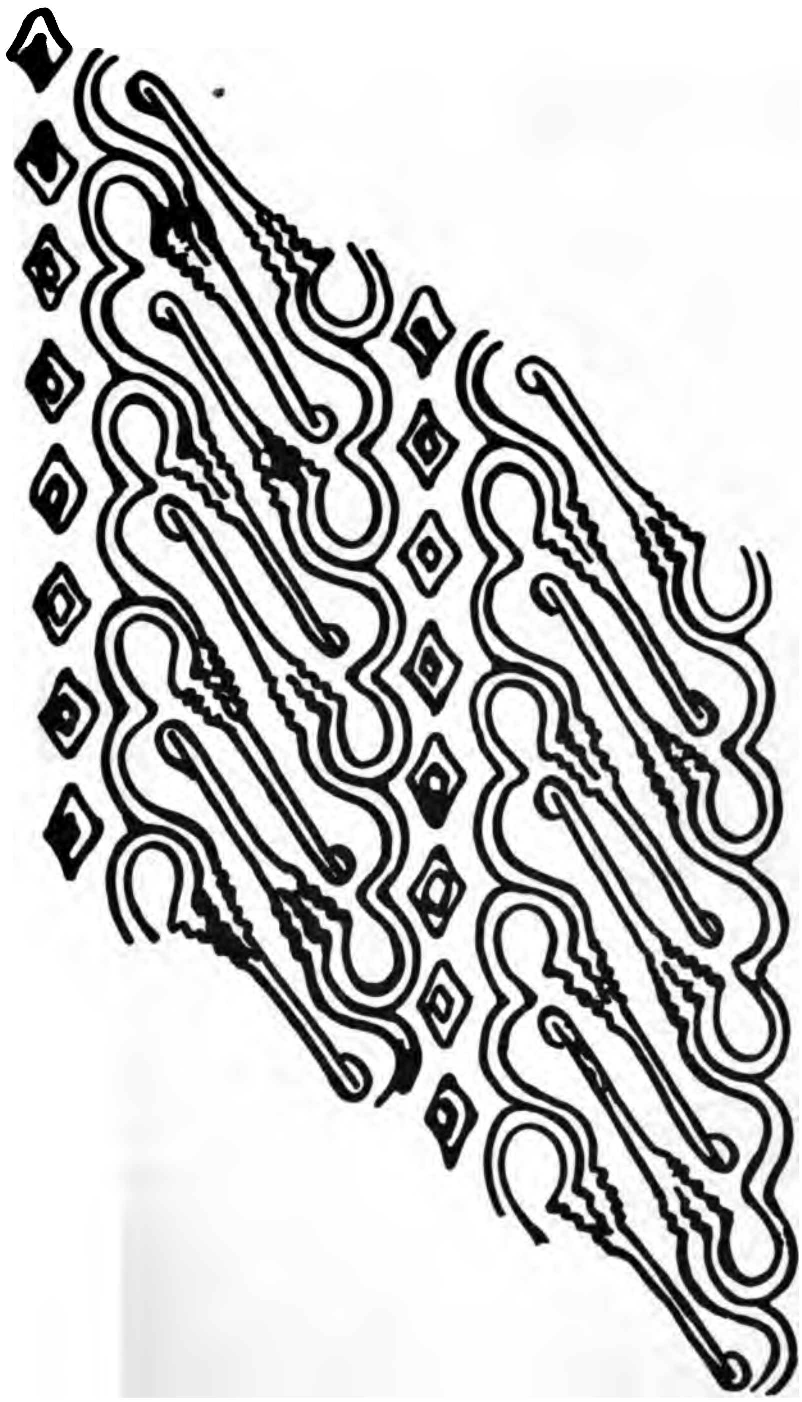

Fig. 2

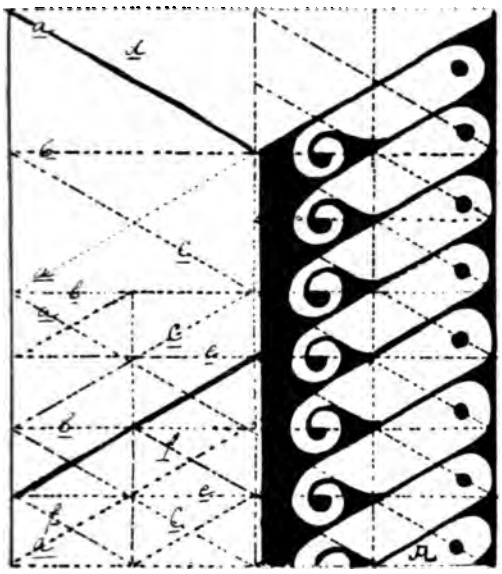

Fig. 3.

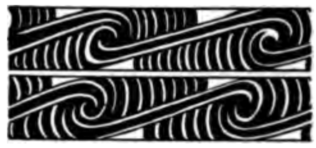

Fig. 4.

Fig. 5.

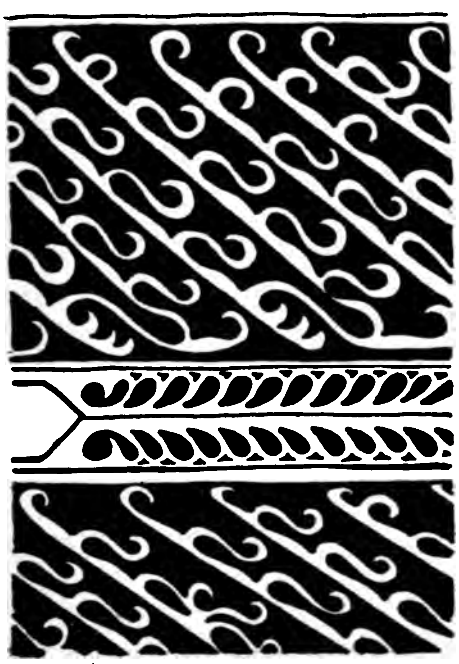

Fig. 6.

Fig. 7.

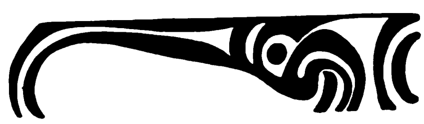
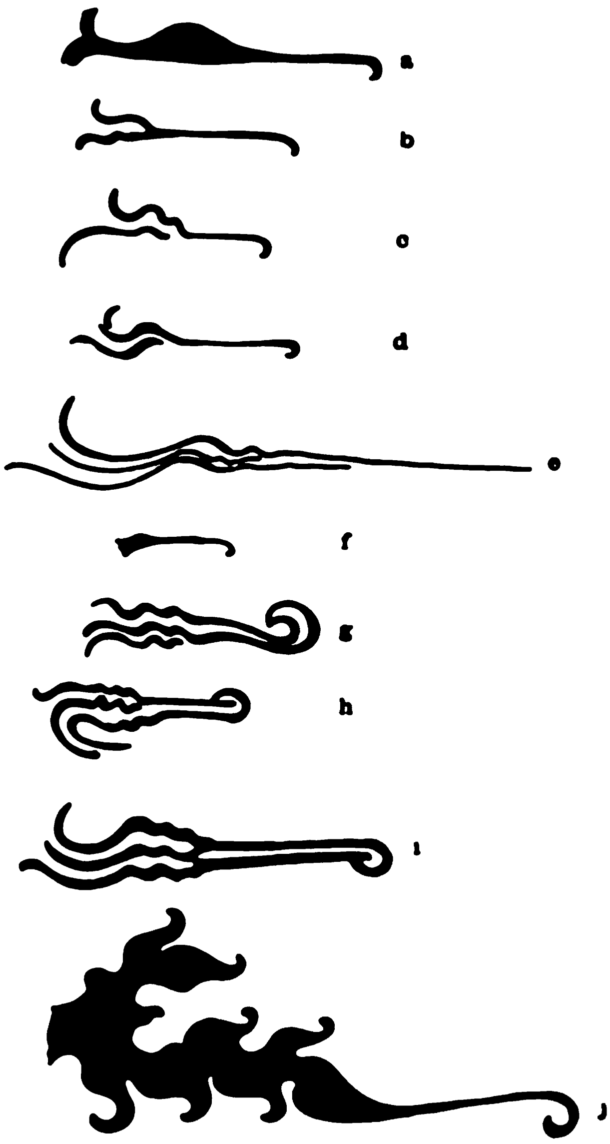

Fig. 8.

EEN BEZOEK AAN EENIGE TEMPELRUÏNEN IN MIDDEN JAVA IN 1791.

DOOR

H. D. H. BOSBOOM.

In de papieren afkomstig van den Gouverneur Generaal Mr. Willem Arnold Alting, nagelaten door Jhr. F. E. M. van Alphen, thans aanwezig in het Rijks-Archief te 's Gravenhage [1]; komen o. m. voor, brieven, rapporten, dagverhalen, opstellen van allerlei aard van de hand van Carl, Friedrich, Reimer [2], welke papieren soms belangrijke mededeelingen bevatten of een blik doen slaan op de toestanden in de Comp^{ies} bezittingen in het laatst der 18de eeuw.

Reimer was, blijkens zijn eigen aanteekeningen reeds sedert 20 December 1767 in dienst van de Comp^{ie}, arriveerde „den 7^{den} Julij 1768 ter Rheede van Ponnekoyl" [3] en „diende sedert den 12^{den} November 1777 als Vaandrig Ingenieur en Eerste Landmeeter te Colombo." In 1785 kwam hij naar Batavia over als luitenant ingenieur, klom daar op tot Luitenant Colonel, Directeur der Fortificatiën en Inspecteur van de Waterwerken en overleed in dien rang vermoedelijk in den aanvang van 1796.

In 1791 was hij toegevoegd aan de Commissarissen voor Militaire Zaken, de Heeren Vaillant, Verhuell en Gravestein, die in 1789 uit Holland waren gezonden om de militaire aangelegenheden van de Comp^{ie} na te gaan en daarover rapport uit te brengen aan Heeren XVII^{en}, met welke Commissarissen Reimer in laatst genoemd jaar en in 1790 ook de Comp^{ies} vestigingen in Voor-Indië en op Ceylon had bezocht.

Wij zullen die Commissarissen, aan de hand van Reimer, voorshands slechts volgen op een deel van hun reis door Midden Java,

---

[1] Zie staat der aanwinsten van het R. A. te 's Gravenhage in 1900; bladz 29 n°. XXII.

[2] T. a. p. onder de nummers 76—77 en verder 86—87.

[3] Vermoedelijk is hier bedoeld Palakollu aan de Godavery, dicht bij de monding.

omdat in Reimer's dagverhaal en verdere papieren, beschrijvingen — wellicht is 't beter te zeggen eenige aanteekeningen — voorkomen van een deel der Hindoe oudheden nabij Djokdjokarta, waaruit de toestand dier bouwwerken in 1791 eenigermate blijkt, en wier beschrijving wellicht eenig licht geeft omtrent de vroegere inrichting daarvan.

Reimer die door zijn langdurig verblijf op Ceylon en door zijne reizen in Voor-Indië wel eenige notie schijnt te hebben gehad van den godsdienst der Hindoe's heeft bij zijn komst te Batavia den indruk gekregen, dat men daar al heel weinig van de „Bramineesche godsdienst en beelden" wist, o. a. was hem dit gebleken uit een gesprek met den Weleerwaarden Heer Hooyman, secretaris van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, naar aanleiding van teekeningen van Hindoe beelden, die daar toen aanwezig waren.

Reimer deelde dien indruk op de volgende wijze mede.

„Het geval egter heeft zodaanig exteerd; dat zelfs by myn „Aankomst alhier (tegen 't Eynde van 1785) nog geen vastgesteld „gevoelen, omtrent dit stuck op Batavia, zelfs onder de geleerden, „algemeen geworden was; gelyk bleek in eene Conversatie, welke „omtrent dien tijd met den Heer Hoyman, luythers predicant en „secretaris van 't bataviasche genootschap der Wetenschappen en „Konsten, over zeekere Tekeningen door den Heer van boeckholt „ thans Gouverneur van de Bandaeilanden) [1] aan 't welgem. genoot„schap gezonden, gelegenheyd had te houden. Deeze Tekeningen „verbeelden, den Afgod poelleja met het oliphantshoofd en de godin „pawaty, en waren verzelt van een specimen der laatste in steen „gehouwen. De betekenisse derzelven was toen aan den heer Hooyman „niet minder volslagen onbekend als aan den Heer van boeckholt, „gelyk uit de gesprekken van den eenen en het schryven van den „anderen meer als genoegsaam bleek; en my bewoog den Heer „Hooyman een schriftelijk opstel, ter Elucidatie van dit onderwerp „toe te zenden, naerdien byde Heeren in 't denkbeeld waaren, dat „dit volslagen onbekende Afgooden en nooit geziene beelden waaren, „en dezelven by anderen daarvoor wilden doen doorgaan: naer welke „ophelderingen my niet gebleeken dat eenige verdere beweeging „over bramineesche oudheeden is gemaakt.

[1] Van Boeckholt was tijdens die correspondentie met Hooyman resident te Salatiga en had daar beelden aangetroffen.

„Men moet evenwel niet denken dat de gemelde ontdekking dezer „beelden en de eerste gissingen en denkbeelden van derzelver beteeke-„nisse, het werk zouden zyn geweest van de diepzinnige bespiege-„lingen van den een of anderen geleerden oudheydskenner; ook niet „eerst het gevolg van de oplettendheyd van een opmerkend ryziger, „of ander byzonder liefhebber onder ons: geensins men had dezelve „alleenig te verdanken aan de eenvoudige opregtheyd van gods-„dienstige Chipahis, uit Tanjouwer geboortig of Rasbouten van „afkomst; welke eenige jaaren te vooren van Kochem naar herwaards „gedetacheerd zynde, vervolgens naar Samarang gezonden en voorts „van daar in diverse mindere garnisoenen verdeelt, de daar alom „verstrooyde beelden voorm: in 't oog bekomen hebbende, zig niet „onthouden konden, om dezelve naar gewoonte te eerbiedigen en „voor hunne goden te erkennen. Dit was het eerste Tydstip in 't „welke men op Java allengskens begon tot een verzeekerd denkbeeld „te gelangen, van een voormalig alhier gevestigd gebied en Eer-„dienst van Vorsten uyt de Hindoestansche geslagten gesprooten, „en van een bramineese geestelykheyd; 't welke zig van tyd tot tyd „heeft uytgebreyd en bevestigd."

In hoeverre Reimer's indrukken juist waren en in hoeverre de kennis van de „Bramineesche godsdienst en beelden" toen bij anderen in 's Compies vestigingen grooter was kan ik niet beoordeelen; wel blijkt uit het verhaal van de reis van den Gouverneur Generaal Van Imhoff een 40 jaren vroeger vallende dat die kennis bij de tochtgenooten niet groot was [1]; terwijl mij van latere mededeelingen

[1] Zie het reisverhaal van den G. G. Van Imhoff in de Bijdragen v. h. K. I.; 1853; I, bladz. 407:

„Kwamen langs een zeer moeyelyke en langwylige weg, die in 't begin „redelyk was, door de negory Prambanan, daar veele steenen nog leggen uit „de overblyfselen apparent van een palais of tempel van den heydensen tyd, „terwyl men nog eenige afgodenbeeldsels vind een kleyne canonschoot van „de bazaar om de noord, daar een bosje is op een hoogte, door menschen-„handen daartoe geapproprieert, dewelke door eenige uit ons gezelschap, die „het bezigtigden, geoordeelt wiert van metaal te zyn, en aan het postuur, „de ooren en de koe, welkers staart het groote afbeeldsel in de hand hout, „in genere schynt te vertonen, dat de Javanen voor dezen voor de secte der „Brammineesen onder de Heidenen zyn geweest, zooals men ook uit meer „andere antiquiteiten van dien aard hier in de Mattarm en elders reets voor „dezen ontdekt, heeft af te nemen, dog uit hare vertellingen veeleer dan „kronijcken zo zeker niet af te nemen is enz."

Zou die „hoogte" waarop een „bosje" wellicht de overdekte ruïne van Prambanan kunnen zijn?

en van vóór 1785 over bezoeken aan de Hindoe-overblijfselen niets bekend is.

Ik laat nu eerst Reimer's mededeeling, zooals die in zijn dagboek voorkomt hier volgen.

„den 29 Sept. (1791) Agtermiddags vertrokken de Heeren van „Soloh, en quaamen 's Avonds, omtrent 8 Uuren te Brambana, „alwaar; zynde reeds een Uur te vooren door den Heer Eerste Resi„dent op Djokjoh recipieerd. Bij 't opkomen van den volgenden „dag, ontdekte men reeds de voornaamste der berugte overblyfselen „van deezen alouden Hoofdzetel der bramineesche Vorsten, en Priester„schaps op Java. 't Gezelschap vertrock te paarde, om dezelven „nader te bezigtigen. Men vond dezelven ten eerst beschouwde „plaatse te bestaan in eene verbaazend groote groupe, van half „vernielde gebouwen; welke eene langagtig vierkante grondvlakte „beslaan, en een geheel, of grooten Tempel schynen te hebben uyt„gemaakt; welke uyt twee omtrekken heefd bestaan waarvan de „buytenste eene maatig hooge Muur uytmaakte, op korte Afstanden „van malkander met veele kleine tempelen of Capellen voorzien, „welke met de muur verbonden waaren. In 't midden van iedere „zyde, vond men statelyke poorten; aan weerszyden van welke men „reusenagtig groote beelden, ieder uyt een steen gehouwen, ge„plaatst vind, met de gezigt tegens malkanderen gekeerd, knielende „op een knie dezelven zyn grof en dik van lighaamsproportie, met „gekrult Hoofdhair, een wreed gezigt en uyt den Mond vooruyt„steekende slagtanden; voerende in d'Eene Hand een vegtknodse „en in d'andere een groote slang; dezelven zyn voorts onderschyden „door de koord over de schouders, het kenmerk des bramineeschen „geslagts; en draagen hun kleed op de wyze der bewoonders der „kusten Malabar en Cormandel.

„De tweede omtreck heefd bestaan uyt veel hooger Muuren en „grooter gebouwen; zynde de eigentlyke of Hoofdtempel; in 't „midden vercierd door een toorensgewys Coupel, welkers bovenste „gedeelte grootelyks vervallen. Alle deeze gebouwen, zyn van zeer „welbewerkte gehouwe steenen opgehaalt; zonder dat men bespeuren „kan ,dat daartoe eenige Kalck of cement waare gebruykt geweest; „nog lood nog yzere klammen. Uytgevoerd in eenen Smaak volkomen „overeenkomstig met dien, dier Volckeren, welke de kust Kor„mandel, en 't noorder gedeelte van Ceylon hebben bewoond. De „bouwcieraaden, Capiteelen kroonlysten: enz: de beelden van brama, „Wishnoe, de godin parvatie enz: zyn vertoond, naauwkeurig onder

„dezelve gedaantens, en met dezelve Attributen, gelyk dezelve „ten huidigen dage op 't genoemd schier Eyland alom vertoond „werden en vereerd. Zoodat wel niet de minste Twyfeling zal „kunnen overblyven; aangaande de vestiging en 't gebied der brami-„neesche Religie, welke met den grootsten luyster op Java moet „hebben gebloejd, vermits diergelyke gestigten, onmooglyk anders „dan door een zeer kundig, magtig en ryk Volck kunnen worden „begrepen, ondernomen en uytgevoerd. Iets verder westwaards, „ter wederzyden van den Heeren weg; vind men nog twee uyt-„steekende gebouwen, van 't zelvde Werckmanschap als de groote „Tempel, dezelven schynen egter ieder een eigen hoofdgebouw te „hebben uytgemaakt: ook verhaalde men aldaar dat op een hiernaast „geleegenen hoogen en langgestrekten Heuvel, het Paleys der voor „alouds regeerende Vorsten zoude hebben gestaan, en nog overblyf-„selen daarvan te zien zyn.”

Uit dit verhaal is niet met zekerheid op te maken of de beschrijving op de tempels van Prambanan of op die van Tjandi Sewoe betrekking heeft, vermits naar het schijnt de laatsten vroeger ook wel onder den naam van Prambanan of Brambana zijn aangeduid en er gezegd wordt dat de eigenlijke ruïnen van Prambanan onder aarde bedolven zijn geweest.

Indien wij het medegedeelde vergelijken met de kaart van Verbeek, waaruit de ligging van al de ruïnen oost van Djokdja is te kennen, zou ik geneigd zijn te veronderstellen dat de tempels van Prambanan bezocht zijn. De reizigers kwamen van Solo, dus van het oosten; indien zij den grooten weg gevolgd hebben, wat wel moet worden aangenomen, dan ligt het voor de hand dat zij van daaruit de tempels van Prambanan in het oog kregen en niet die van Tjandi Sewoe, daar deze tamelijk ver noordwaarts van den weg gelegen zijn, hoewel uit de mededeeling „'t Gezelschap vertrock te paarde om dezelven nader te bezigtigen” zou kunnen worden afgeleid dat de te bezichtigen ruïnen niet zoo heel dicht aan den weg gelegen waren; dat men „de voornaamste der berugte overblijfselen” bij 't opkomen van den dag o n t d e k t e doet mij echter aannemen dat hier van de tempels van Prambanan sprake is, daar men die van Tjandi Sewoe zeker niet van den grooten weg kan zien.

Uit de vermelding „Iets verder westwaards ter wederzyden van den Heerenweg; vind men nog twee uytsteekende gebouwen, van 't zelvde Werckmanschap” mag stellig wel de gevolgtrekking worden gemaakt dat hiermede Tjandi Sari en Tjandi Kalasan bedoeld worden.

Jammer genoeg wordt over den toestand van deze, duidelijk aangewezen tempels niets verder medegedeeld.

Omtrent de groote in 1791 bezochte tempelgroep wordt echter in andere papieren van Reimer nog wat meer gezegd. Blijkbaar heeft deze later [1] 't een en ander in den vorm eener nota opgesteld, waarvan het klad onder zijne papieren is aangetroffen.

In die nota zegt Reimer, dat hij op zijne reis naar Bandjermasin, in 1788 Semarang aandoende, eenige beelden in de Marine school aldaar heeft aangetroffen, dat hij die met de teekeningen te Batavia vergeleken heeft, dat zijne aandacht daardoor op nieuw op die Bramineesche godsdienst is gevestigd en dat zijne reis met de militaire Commissarissen hem bij vernieuwing daarin belang heeft doen stellen, zoodat hij daarvan nu een en ander zal opstellen. Hoewel die nota uit den aard der zaak veel herhaalt, van wat in zijn dagverhaal werd aangeteekend, excerpeer ik toch letterlijk, omdat, naar het mij voorkomt, elke aanwijzing, hoe gering ook, tot de zekerheid zou kunnen leiden, welke tempels in 1791 bezocht werden.

Ik laat dus Reimer zelf hier weder aan het woord.

»Het wynige van in dit verhaaste bezoek deezer oudheden heb »kunnen opmerken, bestaat voornaamelyk hierin; dat het groote ge»bouw in 't algemeen een ruym langwerpig vierkant beslaat, om»ringd met een maatig hooge muur, in welke verscheyde kleine »Tempels of Capellen op gelyke Afstanden verdeeld gebouwd zyn, »hebbende de ingangen aan de binnenzyde en de verwulfde Cou»pola's boven den muur uytsteekende; zynde alle spitstoeloopende, »gelyk de meeste Indische, Javaeynsche of zogenaamde »gothische »verwulven of boogens» [2]; in dezelve zag men nog verscheyde dog »meest geschondene steene Beelden van de meergen: Afgooden. »Binnen deeze omtreksmuur en rondom van dezelve afgescheyden, »staat mindsten een groote, vry breede en verheevene zoo niet »eenige mindere Tempels, welke de Tyd niet hadde nader te be»zigtige; ook bovendien mojelyk te beklimmen....... ten oor»zaake van de groote Hoopen van losse steenen, waarmeede dezelven »omringd waaren. De gemelde uytwendige omtreksmuur, heeft ruyme »Ingangen, in 't midden van ieder der zyden buyten twee of drie

[1] Vermoedelijk in 1793.

[2] In de 18e eeuw was de gothische bouworde in miscrediet; daarom wellicht wordt hier zoo met eenige geringschatting van die zoogenaamde gothische verwulven gesproken.

„van welken, twee op een been knielende reuzen beelden geplaatst „zyn, met slangen en knodsen gewapend; hebbende gekroeld Hair, „denkelyk ter oorzaake van hunne Egyptische afkomst, breede en „ronde gezigten, groote wilde oogen en de oog of slagtanden buyten „den mond uytsteekende, (ook geloove ik zonder zulks egter voor „vast te kunnen zeggen, dat deze beelden met de bramineesche „koorde voorzien zyn) dit een zeer gebruykelyke manier zynde onder „de Heydenen van Hindoestan, en zelfs onder de Cingaleezen, om „de Ingangen hunner Tempelen door diergelyke vreesverwekkende „Beelden te vercieren; welke het volk gemeenlyk quade geesten, „reusen of Tovenaars noemd, maar welke volgens d'aloude en fabel„achtige geschiedenis der bramineezen, voor de eigentlyke en vast„gestelde beschermers deezer gewyde plaatsen moeten aangezien werden. „Deeze reusenbeelden scheenen van de gemeene graauwe Indische „graniet te zyn gemaakt en hoewel verre boven levensgroote en „ongemeen dik en swaar van leden; egter uyt een enkeld stuk, „het overige van dit gebouw was doorgaans uyt gehouwe steenen „van eene donker graauwe harde en vaste lava te zamen gesteld, „welke men overal in de gebergten en voornaamlyk in de bed„dingen der rivieren en spruyten in groote en kleyne brokken „vind. Dezelve schynen voor 't meeste deel, en voornaamelyk de „verwulven met de omtreksmuur zonder Kalck of cement te zyn „opgehaald, en de steenen der regtstands muuren door vertandingen „mits welken dezelven in malkanderen grypen en dus onderling vast„houden, alleenig verbonden te zyn; hoewel men uyt eenige hollig„heeden of gaten zoude moogen gissen dat, ten mindsten een ge„deelte derzelven, door yzere klammen welke door den tyd vergaan „zyn, waaren te zamen verbonden geweest; de verwulven bestaan „uyt steenen op de gewone wyze bewerkt om de boogen te kunnen „sluyten."

Dan weidt Reimer uit over het ontkiemen van wortels en planten in de voegen, waarop hij dan weêr voortgaat.

„Ten deezen oorzaake is de gedaante van 't bovenste gedeelte van „den grooten Tempel bykans onkenbaar; want hoewel men zeer wel „ziet dat dezelve voormaals veel verheevener is geweest, dan tegens„woordig zoo is egter niet met zeekerheyd te zeggen: of de toorens „gewyze spits op dezelve, volkomen in den smaak is gebouwd geweest „als het gros der Tempels op de kust van Kormandel; dan wel in „een byzonderen styl: by naauwkeuriger onderzoek van de gedaante „der nedergestorte steenen, derzelver lystwerk en cieraden zoude

„egter dit stuck. ook nog wel op te helderen staan. De bouworde „der benedenste verdiepingen deezer Tempelgebouwen en welke „met Kalck schynen opgewerckt te zyn; is volmaakt dezelve met „die, welke ter voormelde kuste te vinden; gelyk ook eenige gebrooke „steenen met opschriften in de Tamuleesche Taale, daaromtrent „verstrooyd lagen: uyt welker Inhoud misschien eenige nog geheel „onbekende Epochas of geschiedkundige data der Javasche Historie „zouden kunnen werden opgehelderd indien iemand, met eenige „daartoe noodige bequaamheeden voorzien gelegenheyd mogte hebben „om deezen zeer interessanten landstreek, met de daarop verspreyde „oudheeden nader te onderzoeken, te beschryven en de opschriften „te copieeren."

Reimer komt er dan op terug dat dit tot heden toe nog niet geschiedde en vermeldt dan verder:

„Eenige honderd schreeden van deezen grooten Tempel, ziet men „ter wederzyden van den grooten landweg, nog twee Tempelen „welke op haar zelven schynen te hebben gestaan; en welker be„nedenste verdiepingen of misschien verdiepingen [1] nog vrywel in „stand gebleeven zyn; dan de Torens gewyze spitsen zyn almeede „door de voormelde reden verbrooken en gedeeltelyk nedergestort."

Dan zegt Reimer dat de tempels ondanks „het Mahomedaandom" in eere blijven, terwijl hij dan weêr voortgaat.

„Niet verre van deze tempelen is een Heuvel van eene maatige „Hoogte, welke zig eenige effene velden uytstrekt en tans met „ruygtens en geboomte bewassen is; op deezen heeft men my ver„zeekerd, dat het paleys der Vorsten welke in deezen omtrek ge„heerscht hebben zal hebben gestaan en waarvan zoowel als van „nog veel meer tempelen, gebouwen, waterleydingen enz: men zegd, „dat nog ziensweerdige overblyfselen te vinden zouden zyn." [2]

Reimer beredeneert dan dat de vorsten vroeger „de Bramineesche godsdienst" zijn toegedaan geweest en gaat vervolgens over tot de beschrijving van de oudheden die in Padjadjaran zijne aandacht getrokken hebben.

Uit de in Reimer's nota gebruikte bewoordingen „Eenige honderd schreden van deezen grooten Tempel ziet men ter wederzyden van den grooten landweg, nog twee Tempelen enz:" waarmede Tjandi

[1] Het is of Reimer hier doelt op de mogelijkheid dat er gedeelten der gebouwen bedekt zijn.

[2] Het is duidelijk dat hier bedoeld worden de ruïnen van Ratoe Baka en andere op den heuvel zuid van Prambanan.

Sari en Tjandi Kalasan bedoeld worden, mag zeker wel de gevolgtrekking worden gemaakt, dat hij werkelijk de tempelruïnen van Prambanan bezocht en niet die van Tjandi Sewoe, die ± ¼ uur gaans bezijden den weg liggen.

Ik heb Reimer's mededeelingen gegeven zonder daaruit gevolgtrekkingen te maken — behalve dan voor wat betreft de waarschijnlijkheid voor het bezoek aan Prambanan zelf — omdat ik niet genoeg op de hoogte ben van de architectuur en de samenstelling der tempelgroepen, veel minder nog van de orde waartoe deze behooren, om uit de, trouwens onvolledige, beschrijving conclusies omtrent het vroeger aanzien daarvan te maken; ik laat dit over aan anderen, die met kennis van zaken daarover kunnen oordeelen.

Daar ik Tjandi Sewoe en Prambanan vluchtig bezocht, doch uit dat bezoek den indruk heb behouden, dat uit die ruïnen moeielijk te bepalen is, hoe het geheele samenstel van tempel, muren en poorten zal zijn geweest, heb ik gemeend dat de publiceering van het genoteerde bij een bezoek in het laatst der 18de eeuw — dus vóór dat de aandacht meer algemeen op die ruïnen gevestigd werd en er veel afgehaald en overhoop geworpen is — door iemand, die uit allerlei oorzaken schijnt een vrij goed opmerker te zijn geweest, nuttig kan zijn.

De opmerking bijv. dat de buitenste omwalling uit een „maatig hooge muur" bestond, dat iedere muur „statelyke poorten" had, dat de binnenste omheining „uyt veel hooger muuren en grooter gebouwen" bestond, dat in de tempels steenen beelden werden aangetroffen, zijn dunkt mij niet van belang ontbloot.

In ieder geval blijkt uit het voorenstaande dat niet een Hollandsch ingenieur de ruïnen van Prambanan in 1797 (of beter in 1804 — 1805) [1] ontdekte, zooals Raffles in zijn „History of Java" beweert, maar dat C. F. Reimer er in 1791 een bezoek aan bracht en er ook eene beschrijving van gaf. Alleen bleef die beschrijving onder andere papieren bedolven en Mr. Willem Arnold Alting aan wien die papieren in handen kwamen en zijne erfgenamen [2] schijnen niets gevoeld te hebben voor die mededeelingen, zoodat ze langer dan een eeuw daarna nog te zamen met andere bundels in een vergeten hoek bleven liggen.

[1] Zie de noot 2 in het artikel van G. P. Rouffaer. „Monumentale kunst op Java" op bladz. 232 van den Gids. 1901. II.

[2] Alting overleed in 1800.

Vermoedelijk is de ziekte, die Reimer in het laatst van 1795 overviel [1] en die de oorzaak van zijn dood zal zijn geweest in den aanvang van 1796, de reden dat zijne nota onder de door hem nagelaten papieren is blijven rusten

den Haag, Mei 1902.

[1] Reimer's brieven en papieren in het R. A. zijn doorgaand met een nette, vaste hand geschreven; het laatste wekelijksche rapport van R. aangetroffen is van 21 December 1795; dan volgt er een met bevende hand geschreven brief zonder datum en eindelijk een zeer onordelijk met groote letters geschreven brief dd: 26 Januari 1796, waarin R. toont, ondanks zijne ziekte, nog belang te stellen in de bij hem onderhanden geniewerken en voor de belangen van zijne arbeiders opkomt; dit zal wel de laatste door R. geschreven brief zijn; niet zonder aandoening ziet men die onzekere krabbels van den vroeger zoo ordelijk schrijvenden man.

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

1901-1902.

BESTUURSVERGADERING

VAN 16 NOVEMBER 1901.

Aanwezig alle bestuursleden, behalve de HH. van Hasselt en Niemann, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 19 October jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Op voorstel van den Secretaris wordt, met ingang van 1 Jan a. s., tot lid benoemd de heer A. G. Boes, directeur der Kweekschool te Probolinggo.

Ingekomen zijn:
bericht van de leden Cool, Doffignies, Klerks en Notten, dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen;
bericht van de leden Jhr. Mr. J. van Doorn, J. H. Romswinckel en J. E. de Meijier, opgaaf van veranderd adres.
Notificatie.

Door de firma „voorheen E. J. Brill" te Leiden is dd. 11 dezer het verzoek gedaan om den steun van het Instituutsbestuur ter erlanging van eene Regeeringssubsidie voor het 2e stuk van Prof. Martin's Reisen in den Molukken, welk stuk handelt over de geologie van Ceram (Het 3e en laatste stuk zal betrekking hebben op Boeroe).

De Secretaris herinnert aan de betreffende het 1e stuk (geologie van Ambon en de Uliassers) in 1897 gevolgde gedragslijn, — waarna besloten wordt het verzoek der firma met gunstig advies bij de Regeering over te brengen.

De Penningmeester brengt ter tafel de begrooting voor 1902, door hem in overleg met den Secretaris opgemaakt. Na toelichting

van eenige verschillen met de begrooting voor het loopende jaar wordt de thans voorgedragene goedgekeurd.

De Secretaris deelt mede dat sedert de vorige vergadering o. a. de volgende geschenken ontvangen zijn:

a. van den Onder-Voorzitter, Mr. J. E. Henny, een zeer fraai exemplaar van Valentijns Oud- en Nieuw Oost-Indië, in acht perkamenten banden;

b. van het lid Th. F. A. Delprat, 161 photographieën, meest betrekking hebbende op Sumatra's Westkust en Java, maar gedeeltelijk (een 20-tal) op Selangor (Mal. schiereiland);

c. van den heer J. Wolterbeek Muller, een fraai album met 44 foto's uit Atjeh, waarvan de meeste niet in den handel zijn.

De Voorzitter zegt den heer Henny dank; aan beide laatstgenoemde HH. zal eene schriftelijke dankbetuiging worden gezonden voor hun bewijs van belangstelling in onze instelling.

Terugkomende op de in de vorige vergadering besproken uitgaaf van Rumphius' werken, stelt de Voorzitter voor, de handschriften aan te bevelen in de belangstelling der leden Heeres en Rouffaer, — wellicht vindt een hunner, of beide, er aanleiding in, de aandacht van de Instituutsleden te vestigen op sommige daarin voorkomende en niet door Valentijn overgenomen bijzonderheden.

Goedgekeurd.

De Secretaris deelt mede, dat „De nieuwe groote lichtende Zeefackel", welke hij volgens het verhandelde in de vorige vergadering zoude willen inzenden op de tentoonstelling te Antwerpen, inderdaad zeldzaam is, gelijk blijkt uit het feit dat P. A. Tiele er blijkens zijne Bibliographie van Land- en Volkenkunde slechts de beide eerste deelen van kende. Zij zou, volgens ingewonnen informatiën, bij verkoop f 250 kunnen opbrengen, maar bij inkoop ongetwijfeld vrij wat duurder zijn.

Na bespreking wordt het besluit genomen, tot de inzending over te gaan, maar het werk tegen alle gevaren zonder uitzondering — zoolang het zich buiten het Instituutsgebouw bevindt — te verzekeren voor eene waarde van f 500.

Na rondvraag wordt de vergadering gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 21 DECEMBER 1901.

Aanwezig alle lestuursleden, behalve de H.H. Vreede, J. J. M. de Groot en Niemann, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 16 November jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Op voorstel van den Secretaris worden met ingang van 1 Januari a. s. benoemd:
tot donateur, het lid J. T. Cremer te 's Gravenhage,
tot lid, de heer Dr. H. Blink, idem.

Ingekomen zijn:
bericht van de leden van Vliet, Verhey, Smid, Mr. H. G. Derx, Kramers, Dezentjé en Mr. D. W. K. de Roo de la Faille, dat zij hun lidmaatschap met het einde des jaars wenschen te doen eindigen:
van de leden Heuveldop en P. A. Adriani, opgaaf van veranderd adres.
Notificatie.

Van Dr. R. D. M. Verbeek is dd. 18 November jl. bericht ontvangen dat hij gaarne deel zal uitmaken van de commissie van bijstand voor het oudheidkundig onderzoek van Ned.-Indië.

De Secretaris deelt mede, dat hij hiervan kennis heeft gegeven aan den Minister van Koloniën en aan den Voorzitter van bedoelde commissie.

Notificatie.

Van Z.Exc. den Minister van Koloniën is dd. 17 Dec. jl. L^a A, n° 35 bericht ontvangen dat, na de vaststelling der begrooting van Ned.-Indië voor 1902 aan de Koningin een voorstel zal worden gedaan tot de toekenning van een subsidie ad f 850 voor de uitgave van de geologische beschrijving van Ceram door Prof. Dr. K. A. Martin, onder voorwaarde dat 25 exx. aan de Regeering worden afgestaan.

Notificatie.

Van het bestuurslid Dr. Niemann is een schriftelijk verslag ontvangen omtrent het opstel van den heer Warneck te Pansoer na pitoe over „das Eherecht bei den Toba-Batak", van welk verslag de conclusie luidt dat het belangrijk en degelijk stuk voor eene plaatsing in de Bijdragen wordt aanbevolen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Van het lid C. M. Pleyte is eene tweede „Bijdrage tot de kennis van het Mahâyâna op Java" ontvangen, ter opneming in het tijdschrift van het Instituut.

In handen van het bestuurslid IJzerman.

De Secretaris stelt voor, in te teekenen op de zilveren Rumphius-medaille ad f 25, welke den 15en Juni 1902, den sterfdag van G. E. Rumphius, met een Rumphius-gedenkboek zal worden uitgegeven door het Koloniaal Museum.

Goedgekeurd.

Van den heer J. A. Loebèr Jr. te Leiden is dd. 29 November jl. het verzoek ontvangen, dat vanwege het Instituut moreele steun zoude worden verleend aan zijn tot ZExc. den Gouverneur-Generaal te richten verzoek om te worden in staat gesteld tot een technisch-artistiek onderzoek in Ned.-Indië.

Na bespreking is de vergadering van meening dat zoodanig onderzoek van veel belang zal kunnen zijn voor de nijverheid en het voortbrengingsvermogen der kunstvlijt van de inlanders in den Indischen Archipel, en tevens dat de heer Loebèr voor het instellen van dat onderzoek geschikt te achten is.

Mitsdien wordt besloten, bovenbedoeld verzoek bij den Gouverneur-Generaal te ondersteunen.

De penningmeester deelt mede dat door hem is ontvangen de afrekening der contributiën in Nederland over 1901, tot een totaal van f 4593.

Naar aanleiding van het in eene vorige vergadering besprokene legt hij voorts over de assurantiepolissen, waaruit blijkt dat zijn verzekerd:

a. bij de Overijsselsche Onderlinge Brandwaarborg-maatschappij.

het Instituutsgebouw voor	f 24.000
„ meubilair „	- 4.000
Samen . . .	f 28.000

b. bij de Maatschappij „de Nederlanden" te 's-Gravenhage:

de Bibliotheek voor	f 30.000
„ Fondsartikelen voor	- 7.000
Samen . . .	f 37.000

Hierbij wordt opgemerkt dat de Bibliotheek van het Indisch Genootschap, in hetzelfde gebouw vereenigd, afzonderlijk verzekerd is (voor f 10.000).

Notificatie.

Het bestuurslid van Deventer brengt ter tafel eene verhandeling van Mr. F. D. E. van Ossenbruggen over „Oorsprong en eerste ontwikkeling van het testeer- en voogdijrecht, beschouwd in verband met de ontwikkeling van het familie- en erfrecht, eene ethnologisch-juridische schets."

Namens de vergadering noodigt de Voorzitter den heer Van Deventer uit, in eene volgende bijeenkomst van advies te dienen omtrent de wenschelijkheid der opneming dezer verhandeling in de „Bijdragen".

Genoemd bestuurslid verklaart zich daartoe bereid.

Het lid IJzerman stelt voor, in eene volgende aflevering der „Bijdragen" te doen afdrukken eene, uit de nalatenschap van Nicolaus Engelhard afkomstige „Vragenlijst" van Raffles betreffende oudheidkundige onderzoekingen op Java.

Geene bedenking.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 18 JANUARI 1902.

Aanwezig de HH. Pijnacker Hordijk (Voorzitter), J. J. M. de Groot, van Hasselt, Spanjaard, J. H. de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. Henny (Onder voorzitter), Vreede, Niemann, van Deventer, Martin en IJzerman.

De notulen der vergadering van 21 December 1901 worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

a. mededeeling van het overlijden der leden Prof. J. Pijnappel en W. Ruys;

b. bericht van de HH. W. H. van Breda Kolff, Mr. G. G. van Harencarspel, L. A. van Langeraad en C. Lely, dat zij hun lidmaatschap met het einde van het jaar 1901 wenschen te doen eindigen;

c. kennisgeving van veranderd adres van de leden P. H. L. de Bruijn Prince en H. J. A. Raedt van Oldenbarnevelt.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat thans zal kunnen worden overgegaan tot den druk van den catalogus, en dat vanwege de Nederlandsche boek- en steendrukkerij is ingezonden een opgaaf der kosten van 1000 exx. volgens het overgelegd model. Hij acht het echter wenschelijk, dat voor den catalogus het formaat der Bijdragen gevolgd wordt; in verband daarmede zal de prijsopgaaf per vel druks nog moeten worden herzien.

Ten opzichte van het formaat vereenigt de vergadering zich met de zienswijze van den Secretaris.

Wat den prijs betreft, wordt van verschillende zijden, in verband met hetgeen voor andere tijdschriften, bij andere uitgevers, in rekening gebracht wordt, de meening uitgesproken dat de betalingen volgens art. 7 van het in de bestuursvergadering van 19 December 1885 goedgekeurd contract voor den tegenwoordigen tijd te hoog zijn gesteld en alzoo herziening vereischen.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten, aan den Penningmeester en den Secretaris op te dragen, ten deze met de drukkerij in onderhandeling te treden en, zoowel omtrent den prijs van den druk der Bijdragen als van den catalogus, eene nadere overeenkomst te treffen.

De Secretaris deelt mede dat de tweede druk van Van der Tuuk's Maleisch leesboek is uitverkocht, en stelt derhalve voor tot den herdruk, tot een getal van 500 exemplaren, over te gaan.

Goedgekeurd.

Het bestuurslid J. J. M. de Groot ontving, door tusschenkomst van Dr. Juynboll, een zeer uitvoerige bijdrage van het lid M. C.

Schadee over de taal-, land- en volkenkunde van de Wester afdeeling van Borneo, en geeft in overweging eene commissie te benoemen om van advies te dienen omtrent de publicatie.

Met het oog op den zeer uiteenloopenden aard der onderwerpen, in bedoelde bijdrage behandeld, stelt de Voorzitter voor, de leden J. J. M. de Groot, van Hasselt, Kern en Niemann uit te noodigen deze commissie op zich te nemen.

Goedgekeurd.

De Secretaris leest het door hem samengesteld jaarverslag, hetwelk wordt goedgekeurd.

De penningmeester brengt ter tafel de rekening en verantwoording over 1901, welke staande de vergadering wordt nagezien door de HH. Spanjaard en Van Hasselt. Daaruit blijkt, dat in het afgeloopen jaar, op de normale ontvangsten en uitgaven, een overschot is geweest van f 659, wat echter slechts is toe te schrijven aan de omstandigheid dat de tweede helft van deel LIII der Bijdragen het licht zag in de eerste dagen van Januari en dus op het dienstjaar 1902 betaald wordt.

Daar de remises uit Indië eerder ontvangen werden dan in vroegere jaren het geval was, zijn zoowel die van 1900 als van 1901 op de rekening verantwoord. Beschouwt men de laatste, ten bedrage van f 3088.17, als een buitengewone ontvangst, en voegt men daarbij de hoogere taxatie ad f 1040 van de aan het Instituut toebehoorende effecten, dan volgt daaruit dat de balans sluit met een cijfer, f 4797.17 hooger dan die des vorigen jaars (f 63.593.98 tegen f 58.746.81).

De Voorzitter dankt den penningmeester voor zijne mededeelingen en stelt voor, de rekening en verantwoording, volgens art. 4 van het Huishoudelijk Reglement, te stellen in handen van de leden Mr. J. H. Andries en W. van Gelder.

Goedgekeurd.

Ter vervulling van de vacatures, ontstaande door de periodieke aftreding van de HH. Henny, Vreede en J. J. M. de Groot, worden de volgende drietallen opgemaakt:

I. Vacature—Henny:
Prof. Dr. H. Kern.
Jhr. Mr. H. van der Wyck.
J. E. de Meijier.

II. Vacature-Vreede:
Prof. C. Poensen.
Dr. J. G. H. Gunning.
Dr. H. H. Juynboll.

III. Vacature-de Groot:
Prof. Mr. J. E. Heeres.
Mr. A. Telting.
Prof. Dr. C. M. Kan.

De Secretaris stelt voor, den datum der Algemeene Vergadering te stellen op 15 Februari a. s., des namiddags ten 2 ure, en daarna bestuursvergadering te houden.

Goedgekeurd.

Van den heer IJzerman is advies ontvangen omtrent het opstel van het lid C. M. Pleyte, getiteld: Tweede Bijdrage tot de kennis van het Mahâjâna op Java.

Overeenkomstig dat advies wordt besloten, het stuk in de Bijdragen op te nemen.

De Secretaris deelt nog mede dat sedert de vorige vergadering alsnog voor de Bibliotheek en de handschriftenverzameling ten geschenke zijn ontvangen:

a. van de „Government printing” te Calcutta, 10 deelen „Notices of Sanskrit Mss.”, aansluitende bij hetgeen de bibliotheek bezat;

b. van het lid P. de Roo de la Faille, verschillende copieën van Balische, Javaansche en Sassaksche stukken, onder zijn toezicht vervaardigd tijdens zijn verblijf op Lombok van 1895—97;

c. van de leden IJzerman en Rouffaer, een fraai exemplaar van de zeldzame eerste uitgaaf van Raffles' History of Java (1817).

Aan de schenkers zal, voor zoover nog niet geschied, de dank van het bestuur worden betuigd.

Tot gewone leden worden benoemd:

a. In Nederland, de HH.:

M. G. J. G. Arnolds, te Sittard; Jhr. Mr. H. W. van Asch van Wijck, te Arnhem; Jhr. Mr. L. H. J. M. van Asch van Wijck, te Veenendaal; Jhr. Mr. C. H. Backer, te Amsterdam; Dr. D. Bos, te Winschoten; M. ten Bouwhuis, te Utrecht; Dr. F. Buitenrust Hettema, te Zwolle; Eug. Buss, te Amsterdam; P. A. van Deinse,

te Arnhem; H. W. A. Deterding, te 's-Gravenhage; W. J. C. M. Friesen, te Grave; P. F. Fruytier, te Houtenisse; L. J. van Hasselt, te Zutphen; S. Baron van Heemstra, te Amsterdam; V. A. M. van den Heuvel, te Geldrop; Prof. Dr. A. E. J. Holwerda, te Leiden; F. W. N. Hugenholtz, te Haarlem: A. W. F. Idenburg, te Wassenaar; Mr. J. W. H. M. van Idsinga, te 's-Gravenhage; Prof. Dr. G. Kalff, te Leiden; Prof. Dr. G. W. Kernkamp, te Amsterdam; Dr. H. J. Kiewiet de Jonge, te Dordrecht; Prof. Dr. F. J. L. Krämer, te Utrecht; J. Krap, te 's-Gravenhage; A. Landman, te Tiel; Mr. W. F. van Leeuwen, te Amsterdam; Dr. C. te Lintum, te Rotterdam; A. D. P. van Löben Fels, te Arnhem; Mr. H. P. Marchant, te 's-Gravenhage; Prof. Dr. J. H. Gallee, te Utrecht; Mr. C. C. Geertsema, te Groningen; Jhr. Mr. O. F. A. M. van Nispen tot Sevenaer, te Nijmegen; Mr. H. Okma, te Sneek; Jhr. Mr. J. J. Pompe van Meerdervoort, te Biezelingen; Mr. B. Reiger, te Utrecht; Jhr. Mr. Remees van Iddekinge, te Groningen; Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van IJsselt, te 's-Hertogenbosch; Mr. J. Schokking, te Koudum; E. W. Schijfsma, te Kampen; Prof. Dr. Jhr. J. Six, te Amsterdam; N. Sluis, te Enkhuizen; O. Stork, te Hengelo (O.); Jhr. Mr. F. W. van Styrum, te Haarlem; Jhr. Mr. P. J. van Swinderen, te Groningen; A. S. Talma, te 's-Gravenhage; J. A. C. A. Timmerman, te Amsterdam; A. C. Uljée, te 's-Gravenhage; Mr. R. van Veen, te 's-Gravenhage; P. van Vliet, te Rotterdam; F. A. van Wichen, te Alkemade; S. M. van Wijck, te 's-Gravenhage; H. T. van IJsseldijk, te Kampen; Dr. J. Zeeman, te Amsterdam.

b. In Nederlandsch-Indië, de HH.:

P. F. Abell, H. F. E. L. Aschhoff, A. J. Asselberg, F. C. van Baar van Slangenburgh, Mr. W. C. Berkhout, Dr. H. Bervoets, P. J. Brandenburg, G. J. H. Bruynis, W. J. C. Creutz Lechleitner, A. F. von Dewall, J. L. Engel, B. Erkelens, J. L. J. F. Ezerman, L. Th. Fraenkel, C. J. de Freytag, A. A. A. Gaymans, A. A. Gobius, J. A. Th. Gortmans, W. R. de Greve, J. Haak, J. Haga, F. A. Heckler, J. W. F. Herfkens, H. F. Hesselaar, T. J. Hoevenaars, Dr. J. W. Hofman, G. A. Hogenraad, J. B. Hubenet, J. E. Jasper, C. F. Julius, Raden Pandji Koesoemaningprodjo, Dr. J. G. Kramers, Jhr. L. D. C. de Lannoy, D. J. Leepel, Mr. F. Lens, J. E. Lieze, Mr. J. Loudon, Mr. A. Maclaine Pont, L. A. Martens, A. P. Melchior, J. F. H. ter Meulen, H. L. F. van Mol, E. Moresco, Dr. H. Onnen, L. A. van Oosterzee, C. O. E. Ortgies, A. E. N. B.

Otken, Pangeran Adipati Aria Pakoe Alam, Raden Adipati Aria Prawira di Redja, A. Th. Raaff, F. H. M. Rant, G. C. Renardel de Lavalette, J. K. H. de Roo van Alderwerelt, M. B. Rost van Tonningen, C. A. Rüsch, A. H. Rusman, E. W. Scholten, Mr. J. Schoutendorp, C. Ch. Schröder, A. H. Siermans, P. J. Spruyt, G. J. Staal, J. W. C. van Steeden, H. F. van Stipriaan Luiscius, A. P. Tadema, H. van der Valk, B. J. Visscher, Dr. A. G. Vorderman, F. C. Vorstman, F. Wagner, F. A. Th. Warneke, H. A. L. Wichers, A. J. G. A. Wiemans, M. van Winsen, Raden Adipati Aria Wira Tanoe Datar.

c. In het Buitenland de HH.:

W. L. Bosschart, te Melbourne; Dr. K. Giesenhagen, te München; A. de Koster, te Calcutta.

De vergadering wordt gesloten.

JAARVERSLAG OVER 1901.

Het *Bestuur* bestond in het afgeloopen jaar uit de HH.: Mr. C. Pijnacker Hordijk (Voorzitter), Mr. J. E. Henny (Onder-voorzitter), Prof. Dr. A. C. Vreede, Prof. Dr. J. J. M. de Groot, Prof. Dr. G. K. Niemann, Prof. A. L. van Hasselt, Mr. C. Th. van Deventer, Prof. Dr. J. Spanjaard, Prof. Dr. K. A. Martin, J. W. IJzerman, J. H. de Groot (Penningmeester) en E. B. Kielstra (Secretaris).

Ingevolge art. 8 van het Reglement treden thans de HH. Henny, Vreede en J. J. M. de Groot af.

Op 1 Januari jl. telde het Instituut,

1 Beschermvrouw (H. M. de Koningin),
28 Buitenlandsche en 2 eereleden,
6 donateurs,
6 contribueerende instellingen,
2 correspondeerende en 609 gewone leden (tegen 596 ten vorigen jare).

Door den dood ontvielen ons: het Buitenlandsch lid Prof. Dr. A. Weber te Berlijn, de donateur Mr. W. Baron van Goltstein, de leden Mr. P. A. van der Lith, H. G. von Oven, Prof. Dr. J. Pijnappel Gz., W. Ruys, A. Salmon, J. W. A. van Soest, F. Vriesendorp en C. L. Hagnauer.

Het Instituut staat, door ruiling van werken, in betrekking tot 124 genootschappen en instellingen.

De Commissarissen in Ned. Indië, Dr. J. L. A. Brandes en Dr. Ph. S. van Ronkel, vervulden ook dit jaar met hunne gewone bereidwilligheid hunne functiën.

De werkzaamheden van het Instituut bestonden in de geregelde uitgaaf der *Bijdragen*, waarvan twee deelen (LII en LIII der geheele reeks) verschenen; zij bevatten verschillende, meest uitvoerige studiën over onderwerpen, binnen het kader van onzen arbeid vallende.

De druk van het glossarium van Dr. Juynboll, waarvan in het vorig jaarverslag sprake was, nadert zijne voltooiing. •

Voorts zag nog het licht een, door den adjunct-secretaris bewerkt Register op de 50 eerste deelen der *Bijdragen*.

Dat register werd uitgegeven bij gelegenheid van het vijftig-jarig bestaan onzer Instelling, dat op den 4n Juni in eene buitengewone algemeene vergadering werd herdacht. Met verwijzing naar het verslag dier vergadering mogen wij ons hier bepalen tot het uitspreken van den wensch, dat het nu aangevangen tijdperk niet minder vruchtbaar zij dan het afgeslotene, en bij voortduring moge getuigen van hoogeren bloei.

Gelijk uit de notulen der bestuursvergaderingen van Februari en September blijkt, heeft ons bestuur zich bereid verklaard tot de door de Regeering gewenschte medewerking ter zake van het voorgenomen oudheidkundig onderzoek op Java. Eene commissie, bestaande uit de HH.: Prof. Dr. H. Kern, Dr. W. Pleyte, Jhr. Mr. Victor de Stuers, J. W. IJzerman, Dr. R. D. M. Verbeek en G. P. Rouffaer zal ons daarbij, op onze uitnoodiging, welwillend ter zijde staan.

De ordening onzer *bibliotheek* is met kracht voortgezet. Vele leemten werden aangevuld, en naarmate andere werkzaamheden zulks toelieten werd aan de systematische catalogiseering voortgewerkt. Dank zij, nevens den onverdroten arbeid van den adjunct-secretaris, ook de deskundige hulp van den ijverigen beambte W. C. Muller, die, na het overlijden van den zeer bejaarden beambte F. J. Abramsen als zoodanig optrad, is de catalogus thans voltooid en kan dezer dagen de druk worden aangevangen. Wij hopen dat de catalogus in den loop dezes jaars het licht zal zien.

Omtrent den financieëlen toestand mogen de volgende mededeelingen dienen. De uitgaven waren hoog tengevolge van den grooten omvang der Bijdragen, de uitgaaf van het Register en de aanvulling der bibliotheek; toch bleven zij nog f 659 beneden de gewone ontvangsten, doordien de tweede helft van deel LIII der *Bijdragen* het licht zag in de eerste dagen van Januari jl. en dus eerst op het dienstjaar 1902 betaald wordt. Hierbij zij herinnerd dat nog belangrijke uitgaven gevorderd worden voor: Juynboll's glossarium,

den gedrukten catalogus, de voorgenomen uitgaaf der contracten met inlandsche vorsten, die van het vervolg van Groeneveldt's Nederlanders in China en die van de gewone *Bijdragen*.

Behalve het gebouw, het meubilair, de bibliotheek en het boekenfonds, was het Instituut op ult° December jl. in het bezit van f 25693.98 aan effecten en geld. Ten vorigen jare beliep dit cijfer f 20896.81; de vooruitgang is echter grootendeels fictief daar zij, behalve aan de rijzing van de waarde der effecten met f 1040, vooral is toe te schrijven aan de omstandigheid dat de Indische contributiën over twee jaren (1900 en 1901) onder de ontvangsten zijn opgenomen.

Inderdaad blijft dus vooruitgang van ons ledental, en daarmede versterking onzer geldmiddelen noodzakelijk, opdat het Instituut geheel zal kunnen voldoen aan de eischen, welke daaraan in het belang der taal-, land- en volkenkunde van onze Koloniën mogen worden gesteld.

ALGEMEENE VERGADERING

VAN 15 FEBRUARI 1902.

Aanwezig: de bestuursleden Pijnacker Hordijk (Voorzitter), Henny (Ondervoorzitter), van Deventer, IJzerman, de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris); voorts de leden Andries, Dozy, Heeres, van Houten, van Gelder, Kern, Telting en Rouffaer.

Afwezig, met kennisgeving, de H.H. van Hasselt, Martin, Niemann, Poensen, Spanjaard en Vreede.

De Voorzitter opent de vergadering met een kort woord van herinnering aan het 50-jarig bestaan van het Instituut, in den afgeloopen zomer herdacht door eene rede van prof. Kern en eene feestgave van den adjunct-secretaris Rouffaer, waardoor het nut, door het Instituut in de verloopen halve eeuw gesticht, helder in het licht werd gesteld. Spreker hoopte dat de nu ingetreden tweede halve eeuw even vruchtbaar mocht zijn als de afgeloopene, en doet daartoe een beroep op aller medewerking.

De Notulen van de Algemeene Vergadering van 16 Februari 1901 zijn reeds, voorloopig door het Bestuur vastgesteld, in de *Bijdragen* opgenomen, zoodat thans geen voorlezing wordt verlangd. Op voorstel des Voorzitters worden zij definitief goedgekeurd.

De Secretaris laat het door hem opgemaakt Jaarverslag, hetwelk tot geene opmerkingen aanleiding geeft.

De Voorzitter zegt den Secretaris dank voor zijn verslag en voor zijne voortdurende toewijding aan de belangen van het Instituut.

De rekening en verantwoording van den Penningmeester is overeenkomstig art. 4 van het Huishoudelijk Reglement in handen gesteld van de gewone leden Andries en van Gelder.

Laatstgenoemde, ook namens den heer Andries verslag uitbren-

gende, verklaart dat zij alles in volkomen orde hebben bevonden en dus gaarne adviseeren tot goedkeuring der over het afgeloopen jaar gevoerde administratie.

Dienovereenkomstig wordt besloten, terwijl de Voorzitter, genoemde heeren dankende voor de genomen moeite, namens de vergadering aan den Penningmeester hulde brengt voor zijne goede zorgen.

De Voorzitter verzoekt de HH. Telting en Rouffaer, als stemopnemers te willen fungeeren voor de verkiezing van drie bestuursleden ter vervanging van de H.H. Henny, Vreede en J. J. M. de Groot welke, periodiek aftredende, niet dadelijk herkiesbaar zijn.

De uitslag der nu gehouden stemming is dat met groote meerderheid zijn gekozen de HH. Kern, Heeres en Poensen. De beide eersten, ter vergadering aanwezig, verklaren de benoeming aan te nemen, terwijl de Secretaris namens de heer Poensen dezelfde verklaring aflegt.

De Voorzitter, de nieuwbenoemde bestuursleden welkom heetende in hunnen vroeger reeds met zooveel ijver vervulden werkkring, dankt de aftredenden voor hunne steeds betoonde belangstelling, en de stemopnemers voor hun bereidwilligheid.

De Secretaris leest de lijst der nieuw benoemde Instituutsleden.

Op de rondvraag van den Voorzitter vraagt het lid P. J. van Houten, of het niet mogelijk ware het verslag der resultaten van de Siboga expeditie aan te schaffen ten behoeve' der bibliotheek. Zijn inziens ligt het op den weg des Instituuts, uitgaven als deze te steunen en zijne leden in de gelegenheid te stellen, dergelijke boeken, waarvan de aanschaffing allicht boven individueele krachten gaat, op de bibliotheek te raadplegen.

Het lid Kern meent, dat het bedoelde werk, waarvan de kosten f 4- à 500 bedragen, wel aanwezig zal zijn op de Koninklijke Bibliotheek, zoodat zij, die het willen raadplegen het daar zullen kunnen vinden.

De Voorzitter zegt ten deze nader onderzoek en overweging door het Bestuur toe.

Niemand anders het woord verlangende, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 15 FEBRUARI 1902.

Aanwezig de HH.: Pijnacker Hordijk, Kern, Heeres, van Deventer, IJzerman, de Groot en Kielstra.

Afwezig, met kennisgeving, de HH.: Poensen, Niemann, van Hasselt, Spanjaard en Martin.

Tot Voorzitter, Onder-voorzitter, Penningmeester en Secretaris worden achtervolgd gekozen de HH.: Pijnacker Hordijk, Kern, de Groot en Kielstra.

Ingekomen zijn:

bericht van den heer J. H. W. van der Miesen te Ternate, dat hij het lidmaatschap des Instituuts aanvaardt;

van het lid J. J. Th. Blijdenstein, opgaaf van veranderd adres;

van de HH.: J. A. Hardeman, Mr. S. J. Lagerweij, F. J. Stokhuijzen en A. M. Zandveld, dat zij met het einde van het jaar 1901 hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Notificatie.

Ook namens den Penningmeester deelt de Secretaris mede, dat met de Nederlandsche Boek- en Steendrukkerij, voorheen H. L. Smits, eene nadere overeenkomst is getroffen omtrent den druk der Bijdragen, zoodat de kosten, te rekenen van 1 Januari jl., zullen bedragen:

bij eene oplaag van 700 exemplaren	f 20.—	per vel druks van 16 blz.
voor elke 100 exx. meer	- 2.—	〃 〃 〃 〃
voor de overdrukken, per 25 exx.	- 1.25	〃 〃 〃 〃

De druk van 1000 exx. van den catalogus, op hetzelfde formaat en papier als de Bijdragen, zal kosten f 26.50 per vel druks, echter zonder omslag en innaaien.

De herdruk van Van der Tuuk's Maleisch Leesboek, f 135 voor 500 exx., geheel voor den handel gereed.

De vergadering hecht aan een en ander hare goedkeuring.

Van den heer P. H. van der Kemp is, ter plaatsing in de *Bijdragen*, ontvangen een opstel over „de stichting van Singapore, den afstand daarvan met Malakka door Nederland, en de gelijktijdige Britsche aanspraken op den Lingga-Riouw Archipel."

In handen van de HH.: Heeres en Kielstra.

Tot buitenlandsche leden worden benoemd de HH.:
Prof. Dr. G. K. Anton, te Jena.
Sir George C. M. Birdwood, te Londen.
Sir Alfred C. Lyall, te Londen.
George Watt, te Calcutta.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 15 MAART 1902.

Aanwezig de HH.: Pijnacker Hordijk (Voorzitter), Kern (Onder-voorzitter), Poensen, van Hasselt, Spanjaard, Martin en Kielstra (Secretaris). De overige bestuursleden zonden bericht van verhindering.

De heer Poensen, voor het eerst weder als bestuurslid aanwezig, wordt door den Voorzitter verwelkomd.

De notulen der Algemeene Vergadering van 15 Februari 1902 en die van de op denzelfden datum gehouden bestuursvergadering worden gelezen en — wat de eerste betreft voorloopig — goedgekeurd.

Van Dr. G. K. Anton te Jena is bericht ontvangen dat hij zijne benoeming tot buitenlandsch lid aanvaardt.

Het hun aangeboden lidmaatschap des Instituuts is aangenomen door de HH.:

Jhr. Mr. H. W. van Asch van Wijck, Jhr. Mr. C. H. Backer,

P. A. van Deinse, H. W. A. Deterding, Mr. C. C. Geertsema, L. J. van Hasselt, A. W. F. Idenburg, Mr. J. W. H. M. van Idsinga, Dr. H. J. Kiewiet de Jonge, J. Krap, A. D. P. van Löben Sels, Dr. C. te Lintum, A. Landman, Mr. W. F. van Leeuwen, Jhr. Mr. J. J. Pompe van Meerdervoort, Mr. J. Schokking, Jhr. Mr. P. J. van Swinderen, A. C. Uljee, Dr. R. D. M. Verbeek, H. T. van IJsseldijk, Dr. J. Zeeman, P. F. Abell, J. L. Engel en Dr. K. Giesenhagen.

Opgaaf van veranderd adres is ontvangen van de leden Dr. J. Groneman en A. P. Velders.

Notificatie.

Op voorstel van den Secretaris wordt tot lid benoemd de heer D. G. Stibbe, controleur bij het Binnenlandsch Bestuur te Ajer Bangis (Sumatra's Westkust).

De Voorzitter merkt op dat onder de leden, ons sedert de vorige vergadering door den dood ontvallen, voorkomen de donateur J. D. Fransen van de Putte en het oud-bestuurslid Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford; hij stelt voor, de nagelaten betrekkingen van deze beide verdienstelijke mannen een brief van rouwbeklag te doen toekomen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Secretaris deelt mede dat het Glossarium op Ramāyāṇa, door Dr. H. H. Juynboll, thans geheel gereed is en hij daarvan, gelijk vroeger met Ramāyana geschiedde, een ex. aanbood aan het Departement van Koloniën.

Goedgekeurd.

Voorts wordt, na bespreking, besloten den handelsprijs te bepalen op tien gulden.

Van het organisatie-comité van het XIIIe orientalisten-congres, den 4^{n} September a. s. te Hamburg te openen, is het verzoek ontvangen dat het Instituut zich daarbij zal doen vertegenwoordigen.

Wordt besloten, het oud-bestuurslid Dr. de Groot te verzoeken, zoo hij aan het congres deelneemt, als gedelegeerde van het Instituut te willen optreden.

De Secretaris deelt mede, dat hij, zich grondende op hetgeen

indertijd ten behoeve der Hoogere Krijgsschool en der Kon. Mil. Academie werd bepaald, aan den Hoofdcursus te Kampen heeft doen toekomen een exemplaar, voor zoover beschikbaar, van de "Bijdragen" uitgegeven vóór 1892, welke in de bibliotheek dier instelling ontbraken.

Goedgekeurd.

Van den directeur van den Hoofdcursus is dd. 8 Maart jl. n° 830 eene dankbetuiging ter zake ontvangen.

Notificatie.

Door het bestuurslid van Deventer is, na raadpleging van Mr. S. R. Steinmetz, een schriftelijk verslag ingediend omtrent de verhandeling van Mr. van Ossenbruggen, vermeld in de Notulen van December jl. De slotsom van den rapporteur luidt dat de publicatie ongetwijfeld gewenscht is, terwijl twijfel wordt geopperd of het opstel wel past in het kader der "Bijdragen."

Na bespreking wordt besloten, den schrijver voor te stellen zijn werk afzonderlijk door het Instituut te doen uitgeven, overeenkomstig de 2e alinea van art. 14 van het Reglement.

Het bestuurslid Kern brengt ter tafel een opstel van Dr. H. H. Juynboll, getiteld: Indonesische en achter-indische tooneelvoorstellingen uit het Ramayana, met afbeeldingen.

In handen van de H.H. Kern en van Hasselt.

Het bestuurslid van Hasselt brengt ter tafel een opstel van den heer J. H. Meerwaldt, getiteld: de Bataksche tooverstaf.

In handen van de HH. van Hasselt en J. J. M. de Groot.

De Voorzitter brengt ter sprake het in de Algemeene Vergadering door het lid P. J. van Houten gedaan voorstel om het groote werk der Siboga-expeditie voor de Instituutsbibliotheek aan te schaffen.

Na bespreking zijn de bestuursleden van oordeel, dat verreweg het grootste deel van dit kostbare werk alleen waarde heeft voor vakgeleerden, en dat voor aankoop voor genoemde bibliotheek slechts in aanmerking kunnen komen de beide eerste afleveringen (algemeen verslag en wesenschappelijke uitrusting der expeditie); de kosten zullen vermoedelijk tegen de aanschaffing geen bezwaar opleveren. Den Secretaris wordt opgedragen, ten deze naar bevind van zaken te handelen.

De Secretaris deelt mede, dat van het Britsch-Indisch Gouvernement ten geschenke ontvangen zijn de dertig reeds verschenen deelen van den Pundjab Gazetteer en, van den heer H. Dyserinck, de Nederlandsche Staatsbladen van 1813—79, geheel compleet en gebonden.

Op voorstel van het bestuurslid Spanjaard zullen pogingen worden aangewend om, zonder groote kosten voor het Instituut, de Staatsbladen der latere jaren te bekomen.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 19 APRIL 1902.

Aanwezig de HH. Pijnacker Hordijk (Voorzitter), Kern (Onder-voorzitter) Poensen, van Deventer, Spanjaard, de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

De andere Bestuursleden zonden bericht van verhindering.

De Notulen der Vergadering van 15 Maart jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Van de HH. Mr. B. Reiger, Mr. R. van Veen, H. F. E. L. Aschhoff, A. H. Gobius, Mr. A. Maclaine Pont, E. W. Scholten en A. P. Tadema is bericht ontvangen dat zij bereid zijn het lidmaatschap van het Instituut te aanvaarden;

Van de HH. J. C. N. Drossaers, E. van Duijvenbode Varkevisser en E. Vonck, dat zij hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen;

Van het lid A. J. Baron Quarles de Quarles, opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

Door het bestuurslid van Hasselt is schriftelijk advies ingezonden omtrent het in zijne handen gesteld opstel van Dr. H. H. Juynboll over de Indonesische en Achter-Indische tooneelvoorstellingen uit het Rāmāyaṇa, waarvan de slotsom is dat het z. i. alleszins plaatsing in de *Bijdragen* verdient.

Nadat het bestuurslid Kern verklaard heeft zich met dit advies te vereenigen, wordt tot de plaatsing besloten.

De Secretaris deelt mede dat hij, ter voldoening aan de opdracht, hem in de vorige bestuursvergadering gegeven, getracht heeft de ontbrekende deelen van het Nederlandsche Staatsblad van het Departement van Binnenlandsche Zaken te bekomen, doch dat op zijn verzoek dd. 21 Maart jl. n° 3433 Afd. AZC afwijzend is beschikt.

Notificatie.

***

De Secretaris deelt mede dat aan eene van het Departement van Koloniën ontvangen aanvraag dd. 15 Maart 1902 L^t A^I n° 81 om 15 exx. van het Glossarium op het Rāmāyaṇa bereids is voldaan.
Notificatie.

Van de Directie van het Bataviaasch Genootschap is het verzoek ontvangen om het in de Bibliotheek van het Instituut aanwezig werk: „Code of provisional regulations for the judicial and police departments at Batavia, Samarang and Sourabaya, bij Th. Stamford Raffles 1812 Batavia” voor onbepaalden tijd in bruikleen te willen afstaan.
De Secretaris deelt mede dat het Instituut van dit zeldzame werk (onlangs is op de auctie-Fruin voor een beschadigd exemplaar f 25 betaald twee exemplaren bezit, zoodat één zonder bezwaar kan worden gemist.
Na bespreking wordt besloten, aan de zuster-instelling een exemplaar ten geschenke aan te bieden.

Van den Commissaris in Indië, Dr. J. Brandes, is dd. 22 Februari jl. de slotafrekening ontvangen over 1901, met een wissel ad f 334.27.
In handen van den Penningmeester.

Van den heer J. A. Loebèr Jr. is, ter plaatsing in de *Bijdragen*, ontvangen eene verhandeling met teekeningen over „Timoreesch snijwerk en ornament.”
In handen van de HH. van Hasselt en IJzerman.

Door het Bestuurslid Kern wordt tot lid van het Instituut voorgedragen Dr. W. Foy, Directeur des Rautenstrauch-Joest-Museums, te Keulen.
Conform besloten.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 17 MEI 1902.

Aanwezig de HH. Pijnacker Hordijk (Voorzitter), Kern (Onder-voorzitter), Poensen, van Hasselt, Spanjaard, Martin, IJzerman, de Groot (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

De notulen der vergadering van 19 April jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Bericht is ontvangen, dat het lidmaatschap is aangenomen door Sir Edward Lyall (als buitenlandsch lid), en door de HH. F. W. H. Rant, Otto Stork, W. L. Bosschart, Dr. W. Foy, A. J. Asselbergs, P. J. Brandenburg, G. H. J. Bruijnis, W. J. C. Creutz Lechleitner, L. Ch. Fraenkel, P. J. Hoevenaars, Dr. J. W. Hofman, J. E. Jasper, Dr. J. G. Kramers, Jhr. L. D. C. de Lannoy, A. P. Melchior, J. H. F. ter Meulen, E. Moresco, G. C. Renardel de Lavalette, M. B. Rost van Tonningen, C. A. Rüsch, Mr. J. Schoutendorp, H. F. van Stipriaan Luïscius, B. J. Visscher en N. van Winsen, en

dat voor het lidmaatschap bedanken de HH. G. H. Bleckman en J. P. Ermeling.

Van het lid Abell is opgaaf ontvangen van veranderd adres.
Notificatie.

Van den heer C. A. L. van Troostenburg de Bruijn is een exemplaar ontvangen zijner lijst van krankbezoekers en ziekentroosters in Ned. Indië.
Wordt besloten, den Schrijver het in de bestuursvergadering van Januari 1895 bepaalde subsidie ad f 50 te doen toekomen.

Van het lid G. C. Renardel de Lavalette is ontvangen een postwissel ad f 12 ter voldoening zijner contributie voor 1902.
In handen van den Penningmeester.

Van het lid W. de Gelder is ontvangen een exemplaar der nieuwe, bij Wolters te Groningen uitgegeven wandkaart van Ned. Indië.
Den zender zal de dank van het Bestuur worden betuigd.

Door tusschenkomst van den donateur, Jhr. C. H. A. van der Wijck zijn ontvangen 22 afdrukken van clichés, door den heer A. W. Nieuwenhuis van zijne laatste reis in Midden Borneo medegebracht.

Den Penningmeester wordt opgedragen de kosten van afdrukken dezer foto's, ad f 10, te betalen.

Van de Curaçaosche Maatschappij tot bevordering van landbouw, veeteelt, zoutwinning en visscherij is dd. 31 Maart jl. bericht ontvangen van hare oprichting, onder toezending harer Statuten en met verzoek om toezending van de uitgaven van het Instituut voor zoover deze betrekking hebben op het doel der Maatschappij.

Wordt besloten te antwoorden dat het Bestuur bij voorkomende gelegenheid gaarne aan dit verzoek zal voldoen.

Van het oud Bestuurslid J. J. M. de Groot en de Bestuursleden van Hasselt en Niemann is advies ontvangen omtrent het opstel van den heer J. H. Meerwaldt over de Bataksche tooverstaf, waarvan de slotsom is dat het stuk alleszins voor eene opneming in de *Bijdragen* kan worden aanbevolen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Ook namens het Bestuurslid Heeres brengt de heer Kielstra advies uit over het uitvoerig opstel van den heer van der Kemp over de stichting van Singapore en den afstand daarvan en van Malakka door Nederland aan Engeland.

Overeenkomstig dat advies wordt tot de opneming in de *Bijdragen* besloten.

De Bestuursleden van Hasselt en IJzerman brengen advies uit over het werk van den heer J. A. Loebèr Jr. over Timoreesch snijwerk en ornament.

Hunne conclussie luidt, dat dit werk zeer belangrijk en eene publicatie ongetwijfeld wenschelijk is; de heer van Hasselt meent echter, dat de uitgaaf vanwege het Instituut, gelet op de daaraan vermoedelijk verbonden belangrijke kosten, niet kan worden aanbevolen.

Na breedvoerige gedachtenwisseling, waarbij ook het denkbeeld ter sprake komt, de uitgaaf door eene subsidie uit de Instituutskas te steunen, dan wel de uitgaaf door het Instituut te doen plaats hebben wanneer daarvoor eene subsidie van de Regeering kan worden